

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Peter Bieri

ÇEVİRİ Türkis Noyan

ÖZGÜRLÜK ZANAATI

İnsanın Kendi İstencini Keskfetmesi

KitapYAYINEVİ

ÖZGÜRLÜK ZANAATI

ÖZGÜRLÜK ZANAATI
İNSANIN KENDİ İSTENCİNİ KEŞFETMESİ

KİTAP YAYINEVİ – 213
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 45

ÖZGÜRLÜK ZANAATI; İNSANIN KENDİ İSTENCİNİ KEŞFETMESİ / PETER BIERI
ÖZGÜN ADI

DAS HANDWERK DER FREIHEIT / PETER BIERI

BİR S. FISCHER VERLAG GMBH KURULUŞUNU OLAN FISCHER TACHENBUCH VERLAG
TARAFINDAN YAYINLANMIŞTIR, EYLÜL 2003.

© 2001, CARL HANSER VERLAG MÜNCHEN WIEN; © 2009, KİTAP YAYINEVİ LTD.
BU KİTAP ADIMLAR/SCHRITTE ÇEVİRİ DİZİNİ PROGRAMI İÇİNDE SEZER DURU (İSTANBUL) VE
CARL HOLENSTEIN (ZÜRİH) TARAFINDAN S. FISCHER VAKFI (BERLİN) VE PRO HELVETIA (ZÜRİH)
KATKILARIYLA YAYINLANMIŞ VE ERNST REUTER GİRİŞİMİ ÇERÇEVESİNDE DESTEKLENMİŞTİR.

TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇÖÇALTILAMAZ

ÇEVİRİ
TÜRKİS NOYAN

DÜZELTİ
GÖKHAN GENÇAY

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR

KAPAK
UMUT SÜDÜAK

KAPAK RESMİ
ALEXANDER CALDER, FOUR RED SYSTEMS (MOBİL), 1960

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
EKİM 2009, İSTANBUL
ISBN 978-605-105-038-6

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAÇATAY ANADOL
KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/I-A
34408 KÂÇITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com / w: www.kitapyayinevi.com

Özgürlük Zanaatı

İnsanın Kendi İstencini Keşfetmesi

PETER BIERI

ÇEVİRİ
TÜRKİS NOYAN

KitapYAYINEVİ

İnsan için özgür olmak ne demek? Acaba istencimiz konusunda gerçekte ne kadar özgürüz? İsteklerimiz, çeşitli rastlantılardan oluşan özgeçmişimiz tarafından koşullandırılmışsa, bundan ötürü özgürlükten yoksun mu sayılırız? İnsanları ahlakları bakımından değerlendiren ve onlara eylemlerinden ötürü sorumluluklarının hesabını sorarken, onların nasıl bir özgürlüğe sahip olduklarını varsayıyoruz? Genel olarak istenç özgürlüğü bizim için neden önemlidir?

Filozof Peter Bieri bu kitapta tüm bu soruların üzerine eğiliyor. Kitap, bir filozof tarafından yazılmış olmasına karşın, bir akademik araştırma olmaktan çok, istenç özgürlüğü sorunu için çeşitli çözümlerin tartışılmak üzere ortaya konduğu bir sahne durumunda. Yazar, sürekli değişen kısa skeçlerde, özgürlük hakkında adeta kendini zorla kabul ettirmiş olan tasavvurları birbiriyle ilişkilendiriyor ve sonunda bunların oluşturduğu çelişkilerin içinden gerçek özgürlüğün ilkelerini çıkarıp göz önüne seriyor. Özgürlük bize bir armağan gibi sunulmaz, biz onu sürekli yeniden çaba harcayarak elde etmek zorundayız. Bieri, başarılı bir roman yazarının coşkulu anlatımıyla, düşünürken ince eleyip sık dokuyarak bize neler kazanacağımızı gösteriyor. Bu kitabın okurlarına duyuracağı olağanüstü, sürükleyici haz, kuşkusuz sadece felsefecilerle sınırlı olmayacak.

Peter Bieri 1944 yılında Bern’de doğdu. Halen Freie Universitaet Berlin’de felsefe profesörü. Pascal Mercier takma adıyla, *Perlmanns Schweigen* (Perlmann’ın Suskunluğu, 1995) ve *Der Klavierstimmer* (Piyano Akortçusu, 1998) adında iki romanı yayınlandı.

ÇEVİRMENDEN BİRKAÇ SÖZ

Peter Bieri'nin Özgürlük Zanaatı adlı yapıtını Türkçeye çevirmem için bana verdikleri zaman, önce kitap hakkındaki tanıtım yazılarını okudum. Bu yapıtta felsefe tarihinin en önemli konularından biri olan özgürlük meselesinin tartışılmakta olması beni ürküttüyse de, kitabın akademik bir çalışmayı sunmaktan çok, herkese doğru ve verimli düşünme yollarını göstermek amacıyla kaleme alınmış olması da bana cesaret verdi. Kendi kendime: Bu kitabı yazan da benim gibi bir insan olduğuna göre, ben de bir insan olarak onun yapıtını dilimize aktarabilmeliyim, diye düşündüm. Yazarın felsefe konusundaki geniş bilgi hazinesine ve analitik düşünme yetisine sahip olmasam bile, herhangi bir biçimde bilgi açıklarımı kapatmaya çalışmalı, kendimi yetiştirmeliydim. Türkçe ve Almanca dillerine duyarlılığımın bana yardımcı olacağına da güveniyor, çalışmaktan, üretken olmaktan zevk almamın bana bu işin üstesinden gelme gayretini vereceğini umuyordum. Böylece çeviriyi kabul ettim ve altı ay boyunca kendimi tam anlamıyla ona adadım. Fakat çalışmalarım ilerledikçe, beni aşan bir işe kalkıştığım düşüncesi de giderek beni etkisi altına almaya başladı ve bu kanının beni ezdiği günler sıklaştı. Felsefe terimlerine hâkim olmayışından ötürü, sürekli araştırıp soruşturmak zorunda olmam, terimleri yerinde kullandığımdan kuşku duymam, meseleleri doğru anladığımdan ve daha da önemlisi doğru ve anlaşılır biçimde aktarabildiğimden emin olmamam, beni sürekli huzursuz etti. Farklı yaşam biçimlerinin, dünyaya farklı bakış açılarının ve farklı kültürlerin söze aktarımı olan Türkçe ve Almanca dilleri arasındaki uyumu sağlamak da ayrı bir sorundu. Çeviri yapan herkes bu güçlükleri yaşar. Ama konu felsefe olunca bu sorun daha da katmerleşmektedir. Buna en basit örnek kitabın başlığı olan "freiheit" yani "özgürlük" sözcüğüdür. Almanca'da özgürlüğün tersi olan durum, kelimenin başına olumsuzluk ifade eden "un" önekini getirmekle kolayca ifade edilmektedir: "Unfreiheit." Türkçe'de ise aynı durumu ancak "özgürlükten yoksun olmak" veya "özgürlüğün bulunmadığı durum," "özgürlüğün yokluğu" gibi sözlerle açıklamak mümkün. Problem sözcüklerden biri de Almanca'da "wille" sözcüğüdür. Sözlükteki karşılığı "irade" ve daha hafif şekliyle "arzu,

istek, niyet” diye belirtilmiş olmakla beraber, bu kelimenin “wollen” yani “istemek” sözcüğüyle yakın ilişkisi yüzünden çeviride onu “istenç” diye aktardım ve zaman zaman da “istek” olarak kullandım, ancak çok kuvvetli ve vurgulanmış bir istenç söz konusu olduğunda “irade” şeklini tercih ettim. (“İrade” kelimesinin tarihle ilgili metinlerde “emir, buyruk” anlamında da kullanıldığı da unutmamalıdır.) Bunun gibi pek çok örnek göstermek mümkün. “Fenomen,” “analiz,” “argüman,” “Fatalist,” “şantaj” gibi dilimizde de kullanılan sözcükleri yerine göre “görüngü,” “çözümleme,”

“kanıt,” “yazgıcı” veya “kaderci” ve “gözkorkutan” diye aktardım da, zaman zaman yanlış anlamaları veya tekrarları önlemek amacıyla oldukları gibi bıraktım. Metinde karşılaştığım bazı Almanca kelimeler ise çeviri esnasında içlerinde gizli olan özü açığa çıkararak bambaşka bir kimliğe büründü. Örneğin “eigensinn” kelimesi güncel yaşamda “inatçılık” anlamında kullanılır. Oysa kitapta işlenen konu bağlamında “inatçılık” sözcüğü ile aktarılması kesinlikle metnin içeriğine uymadı. Aslında Almanca kelimeyi parçalara ayırınca mesele ortaya çıkıyor. “Eigen = kendi,” “Sinn = anlam, anlayış, akıl.” Bu durumda kelime “kendi aklına göre davranan, kendine göre anlayışı olan” hatta “kendi görüşünde direten” biçiminde bir anlam kazanıyor. Ben metnin içeriğine uygunluğu bakımından buna “özgünlük” sözcüğünü yakıştırdım ve öyle aktardım. Buna benzer çeşitli yakıştırmalarım oldu ve danıştığım kişilerden olumlu tepkiler aldım. Gene de eleştirilere açık olduğumu belirtmek isterim.

Bu önemli eserin dilimize kazandırılmasına aracı olan ve Almanya’daki S. Fisher Vakfı adına Kitap Yayınevi’ne başvuran Sn. Sezer Duru’ya ve bana çeviriyi emanet eden Sn. Çağatay Anadol’a şahsıma gösterdikleri güven için teşekkür ederim.

Çalışmalarım sırasında akıl danışmak için başvurduğum ve bana değerli zamanlarını ayıran, beni, aydınlatan, yönlendiren, Sn. Prof. Ömer Naci Soykan, Sn. Prof. Teoman Duralı, Sn.Doç. Dr. Kaan H. Ökten, Sn. Faruk Ersöz ve Sn. Selâhattin Demirci bana büyük destek oldular. Sonsuz sabırla araştırmalarımaya yardım eden ve güncel yaşamın yüklerini üzerimden alarak kendimi çeviri çalışmama adayabilmemi sağlayan, yazdıklarımı okuyup değişik öneriler getiren, yeni olanaklar için çaba gösteren, bana za-

man ve güç kazandıran eşimin, çocuklarımın ve torunlarımın ve kız kardeşimin bu işi başarmamdaki katkısı büyüktür. Ayrıca sevgili genç arkadaşım ve meslektaşım Bilge Uğurlar’a da bu doğrultudaki yardımları için teşekkür borçluyum.

Sözlerimi bitirmeden önce şunu da hatırlatmak isterim ki, kusursuz kul olmadığı gibi, kusursuz, eksiksiz bir çalışma da kuşkusuz yoktur. Her iyunin daha iyisi vardır ve amaç daima olabildiğince iyiye yaklaşımdır.

Bu vesile ile şunu da anlatmadan geçemeyeceğim. *Özgürlük Zanaatı* kitabının yazarı Peter Bieri’yi daha yakından tanımak, fikirlerini anlayıp üslubunu kavramak için, “Pascal Mercier” takma adıyla yayınladığı iki romanını okudum. *Perlmanns Schweigen* (Perlmann’ın Suskunluğu) adlı romanında bir dilbilimi kongresine katılan Perlmann adlı linguistin, sunacağı tebliğle ilgili Rusça metnin çevirisi üzerinde çalışırken ne kadar zorlandığını ve bazen bir tek sözcüğün en doğru karşılığını bulabilmek için saatlerce Almanca dışında İngilizce, Fransızca, İtalyanca sözlüklerde araştırmalar yaptığını, bulduğu çözümlerden bir türlü tatmin olmadığını, kendini yiyip bitirdiğini okuduğumda, kendi çabalarımı sanki yeniden yaşadım. Diğer yapıtı *Der Klavierstimmer* (Piyano Akortçusu) adlı romanından yapacağım bir alıntı da gene çeviri ve çevirmen konusuyla çok yakından ilgili: “Meğer çevirmenin elinde ne büyük bir güç varmış! Eğer aktardığı metinde bazı kelimeleri kasıtlı olarak atlar, çevirmeden geçer veya farklı anlamlara doğru çekerse, umulandan çok farklı sonuçlara varılır. Çevirmen, ticari görüşmelerde, hukuki tartışmalarda olaylara hükmedebilir, dizginleri elinde tutabilir, insanlar arasındaki ilişkilerin, ortalığa hâkim olan havanın, durumların gelişimini etkileyebilir. Hatta belki de başarısızlığı başarıya, başarıyı ise başarısızlığa dönüştürebilir...”

Bu durumda bana söyleyecek bir tek söz kaldı: “Eğer sürçülisan eyledimse affola...”

SELMA TÜRKİS NOYAN

HEIKE İÇİN

Güven duyamadığım iki tür filozof vardır. Bunların bir bölümü matematik biliminin hassasiyetini örnek alırlar ve bir meselenin formüle bağlanmasıyla açık ve saydam hale geleceğini sanırlar. Diğerleri ise “azizlerin yaşamöyküsü yazarlardır.” Bunların elinde felsefe, kutsal metinlerin bitip tükenmeyen yorumlarına dönüşür. Oysa olaylara gerçekten felsefi bir içbakiş söz konusuysa, bunun başka türlü oluşması gerekir. Bu içbakiş, herkesin kendi hakkında edindiği, fakat doğru dürüst ayırdına varmadığı ve anlamadığı deneyimlere yakın olmaktan kaynaklanan bir saydamlığa, titizliğe ve derinliğe erişmiş olan düşünce yoluyla gerçekleştirilmelidir.

PEDRO VASCO DE ALMEIDA PRADO,

Über Tauschung und Selbstbetrug in der Philosophie
(Felsefede Yanılsama ve Kendini Aldatma) Lizbon 1899

SUNUŞ

İstenç özgürlüğü konusu üzerine çok sayıda metin okuduktan ve üzerinde düşünüp fikir yürüterek epeyce uğraştıktan sonra, günün birinde hepsini bir kenara itip kendi kendime: “Sen şimdi bu konudan ne anladın? Sence bunlardan bir şey anlamak ne demektir?” diye sordum. İşte bu soruları kendi kendime yanıtlama arzusu, okurlara sunduğum bu kitabı yazmama neden oldu.

İstedim ki bu kitap, sorunların ince elenip sık dokunarak, titizlikle irdelendiği ve felsefi titizlik üzerine düşüncelerin üretildiği bir yapıt olsun; öte yandan da ağır bir üslupla yazılmış, okurlarını mesleki literatürün savaş alanlarına sürükleyen akademik bir çalışma olmasın. Başka yazarların metinlerinden söz edecek yerde, sadece görüngüleri ve düşünceleri açıklayan bir kitap tasarlıyordum. Bu nedenle de ana metinde başka kitaplarda olduğu gibi, dipnotlara rastlanmayacaktır. Felsefi yazılara borçlu olduğum birçok iç bakışı ve düşünüş biçimini kitabın sonuna eklediğim ayrı bir bölümde tanıtıyorum.

Diğer bir amacım da, insanı perişan edecek kadar karmaşık olan bir konu hakkında sade, akıcı bir dille, gereksiz yabancı sözcüklere ve mesleki terimlere başvurmada yazmaktı. Çalışmamın bana kazandırdığı deneyim beni rahatlatmıştı: Demek ki bu da mümkünmüş!

PETER BIERI

BERLİN, AĞUSTOS 2000

İÇİNDEKİLER

Önsöz: DOIAMBAÇ 19

BİRİNCİ AYRIM: KOŞULLU ÖZGÜRLÜK

1- BİR ŞEY YAPMAK - BİR ŞEY İSTEMEK 33

NASIL BAŞLAMALI? 33

BİR ŞEY YAPMAK: EDİM FİKRİ 34

İSTENÇ: BU DA NEDİR? 39

2- İSTEDİĞİNİ YAPMAK YA DA YAPMAMAK 45

TEMEL DÜŞÜNCE: EYLEM ÖZGÜRLÜĞÜ 45

DÜNYANIN BANA SUNDUĞU SERBEST HAREKET ALANLARI 46

NELER İSTEYEBİLİRİZ: BELİRLENMİŞ İSTENCİN SINIRLILIĞI 50

3- KARAR ÖZGÜRLÜĞÜ 54

ARAÇSAL KARARLAR 54

İSTENCE AYKIRI OLAN EYLEM ÇELİŞKİSİ 56

TÖZSEL KARARLAR 60

HAYAL GÜCÜNÜN YOÇUN ETKİSİ 64

MESAFE KOYMAK VE KENDİNİ BİR KONUYA ADAMAK 69

GELECEĞİN AÇIK OLMASI 71

"BEN BAŞKA BİR ŞEY DE İSTEYEBİLİRDİM" 75

4- ÖZGÜRLÜKTEN YOKSUNLUK DENEYİMLERİ 80

SÜRÜKLENEN KİŞİ 80

DÜŞÜNCENİN DEVRE DIŞI BIRAKILMASI 85

BİR FİKİR AKIMINA KENDİNİ KAPTIRAN KİŞİ 88

ZORLAYICI İSTENÇ 90

KENDİNE HÂKİM OLAMAYAN KİŞİ 100

ZORLA OLUŞTURULAN İSTENÇ 102

"BAŞKA BİR ŞEY YAPAMAM!"- ÖZGÜR OLMAMANIN BELİRTİSİ 113

5- ÖZGÜRLÜKTEN YOKSUNLUĞUN ÖLÇÜTÜ: ZAMAN DENEYİMİ 118

SÜRÜKLENEN KİŞİNİN DERİNLİKSİZ ZAMANI 118

BAĞIMLININ YABANCILAŞMIŞ ZAMANI 122

BİR FİKİR AKIMINA KAPILAN KİŞİNİN SIKICI ZAMANI	129
ZORLAYICI ETKİ ALTINDA OLAN KİŞİNİN ERTELENEN ZAMANI	131
GÖZ KORKUTMA BASKISI ALTINDA OLAN KİŞİNİN ATLANIP GEÇİLEN ZAMANI	135

BİRİNCİ ARA BÖLÜM

FİKİRLERİ ANLAMAK - DENEYİMLERİ ANLAMAK 141

İKİNCİ AYRIM: KOŞULSUZ ÖZGÜRLÜK

6- KOŞULSUZ ÖZGÜRLÜK: GÜDÜLER 151

BU ÖZGÜRLÜK YETERLİ MİDİR? 152

KOŞULSUZ ÖZGÜR İSTENÇ: BELİRSİZ BİR FİKİR HAKKINDA İLK BİLGİ 153

İKİ TÜR DÜŞÜNME BİÇİMİ 155

KOŞULLANDIRILMIŞLIĞIN BELİRTİSİ: ACİZLİK 157

DÜŞÜNMEK: DON KİŞOT GİBİ DAVRANMAK 165

KARARLI İSTENÇ: ÖZGÜRLÜKTEN YOKSUN İSTENÇ 169

ÜRETKENLİĞİN UFALANMASI 173

DAYANAĞI OLMAYAN FİKİR: SORUMLULUK 179

ANLAMSIZ BİR İŞKENCE: AHLAKİ DUYGULAR 189

ÖYLESİNE İSTEMEK – ÖYLESİNE YAPMAK 198

İÇSEL BAKIŞIN ODAK NOKTASI 202

PEKİ YA ŞİMDİ? 203

7- KOŞULSUZ ÖZGÜRLÜK: BİR SERAP 205

SERBEST BIRAKILAN İSTENÇ: BİR KARABASAN 205

KOŞULSUZ İSTENCİN KAVRAMSAL BAKIMDAN PARÇALANMASI 212

GÖREV 215

ESİR ALAN SÖZCÜKLER 220

İÇİMİZDE SAKLI OLAN “HOMUNCULUS” 233

ÖLÇÜLÜ KOŞULSUZLUK 242

8- İÇTE VE DIŞTA ÖZGÜR OLMAK 245

HAYAL GÜCÜNÜN YARATTIĞI ETKİLEYİCİ OLANAKLAR 245

KENDİNİ TAMAMEN BİR KONUYA ADANMAK 253

RENKSİZ ÖZGÜRLÜK 256

CAMDAN ÖZGÜRLÜK 261

YARGIYA İNANAN KİŞİNİN UNUTKANLIĞI 266

9- YAŞAM ÖYKÜSÜ VE SORUMLULUK	278
RASKOLNIKOV YARGIÇ KARŞISINDA	278
AÇILIŞ	278
SÖZCÜKLER TARTIŞILMAZ	284
YARATILAN SORUMLULUK	289
ÖZÜRLER	294
ÇAPRAŞIK DÜŞÜNCELER	298
YANLIŞ HAMLE	301
DOĞRU HAMLELER	305
PİŞMANLIK NEDİR	313
İkinci Ara Bölüm	
Fikirleri Yanlış Anlamak - Deneyimleri Yanlış Anlamak	318
<u>ÜÇÜNCÜ AYRIM: EDİNİLEN ÖZGÜRLÜK</u>	
10- İSTENCİN EDİNİLMESİ	329
Fikir	329
ÖZGÜR İSTENÇ: SÖZE AKTARILAN İSTENÇ	332
ÖZGÜR İSTENÇ: ANLAŞILAN İSTENÇ	335
ÖZGÜR İSTENÇ: ONANAN İSTENÇ	342
AKIŞKAN ÖZBENLİĞİN DALGALANAN ÖZGÜRLÜĞÜ	352
11- ÖZBELİRLENİMİN ÇEŞİTLİ YÜZLERİ	359
İSTENCİN BAĞIMSIZLIĞI VE "BAŞKALARI"	359
TUTKULU ÖZGÜRLÜK	365
ÖZENTİ İSTENÇ - "KİÇ"	367
ÖZGÜNLÜK: KENDİ İSTENCİNDE DİRETMEK	370
SONSÖZ: FELSEFİ ŞAŞKINLIK	372
KAYNAKLAR	375

Dünya hakkında edindiğimiz fikir, anlaşılabilir bir dünya, yani olayların nedenlerini anlayabildiğimiz bir dünya hakkındadır. Dünyada nedenlerini anlayamadığımız birçok şey de vardır ve bu her zaman böyle kalacaktır. Ama gene de dünyayı meydana getiren görüngüler topluluğuna ışık tutabileceğimizi ve görüngülerin hangi nedenle öyle olduklarını kendimize açıklayabileceğimizi düşünürüz. Bu düşünce bir yanılsama da olsa, dünya hakkında başka türlü düşünemeyiz.

Görüngüleri açıklamak ve bu yolla anlaşılır hale getirmek, onların oluşumunu etkileyen koşulları keşfetmek demektir. Bir görüngü sadece ve sadece bu koşullar gerçekleşirse ortaya çıkar. Bu koşulların her biri için bir zorunluluk vardır. Eğer bu koşullardan biri yerine gelmemişse, söz konusu olan görüngü de meydana gelmez. Koşullar hep bir araya gelince, bu görüngünün oluşumu için yeterlidir: Koşulların tümü yerine gelmişse, görüngünün gerçekleşmemesi mümkün değildir. Görüngüyü mümkün kılacak ve hep birlikte görüngüyü kesinlikle gerçekleştirecek olan koşulları bilirsek, görüngünün varoluş nedenlerini anladığımız izlenimini kazanırız. Bunun aksine görüngü bizde kuşku uyandırır, yani anlaşılmayan bir yanı varsa, bu durum görüngünün oluşmasını mümkün kılan ve hep birlikte etkileyerek gerçekleşmesini sağlayan koşulların neler olduklarını bilmeyişimizden ileri gelir.

Bazı koşulların bir araya gelmesi bir şeyin oluşması için yeterli veya zorunlu ise, o koşulların ve neden oldukları şeyin, belli *yasalarla* birbirine sınıksız bağlı oldukları anlamına gelir. Görüngüler sadece rastlantısal olarak birbirini izlerse veya sadece rastlantısal olarak bir arada ortaya çıkarsa – başka bir deyişle, belli bir düzene uydukları saptanamıyorsa – görüngülerden birinin diğeri için bir koşul oluşturduğundan söz edilemez. Demek ki olanların tümü, belli yasalara göre başka olaylara bağlıdır. Bu bakımdan bir görüngüyü anlayamayışımız, onun hangi *yasal* bağlantıların içinde yer aldığını bilmememizden ileri gelmektedir.

İşte koşul, yasallık ve anlama arasındaki bu bağlantı, edimlerimizi tasarlayıp gerçekleştirebileceğimiz bir dünya fikrinin temelidir. Bu üç kavram bir birliktelik oluşturur. Günün birinde uyandığımızda bu kavramlardan birine artık sahip olmadığımızı farkederseniz, diğer ikisini de kaybetmiş oluruz.

II

Bir olayın ne zaman gerçekleşeceğini saptayan koşulların ve yasaların bulunduğu bir dünyanın, anlaşılabilir bir dünya olduğu düşüncesinin önemli bir sonucu vardır: Böyle bir dünyada, geçmişteki durum veya olaylar, gelecekte kesin olarak belirlenmiş bir tek durumu veya olayı meydana getirirler. Her zaman sadece bir tek gelecek mümkündür. Dünyanın gerçek seyrinden bir sapma olduğunu göz önüne getirebilmek için, ya geçmişin gerçekte olduğundan farklı olduğunu ya da yasaların gerçekte olduğundan farklı olduğunu varsaymak gerekir. Bu düşünce biçimine belirlenimcilik (determinizm – Determinismus) adı verilmiştir. Ben bu sözcüğü kullanmaktan kaçınacağım, çünkü düşünsel olarak bize bir katkıda bulunmadığı gibi, üstelik bizi rahatsız edebilen bazı çağrışımlara yol açan sert, madeni bir tınısı var.

Düşüncelerimizin şimdiye kadar izlediği yol, zaten öyle olması gerektiği izlenimini uyandırmaktadır ve ilk bakışta bu düşüncelerde bizi rahatsız edecek bir şey göremeyiz. Bu, şimdiye kadar sadece dış dünyadan, doğadan söz etmiş olmamızdan ileri gelmektedir. Ama insanlar da dünyaya aittir ve bu da şu demektir: İnsanların eylemlerinin oluşması için de ayrı ayrı var olmaları zorunlu ve bir araya gelmeleri yeterli olan koşullar mevcuttur. Örneğin Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* adlı romanının kahramanı olan Rodion Raskolnikov'un yaşamını gözden geçirelim: Raskolnikov, eline geçirdiği bir satır ile müşterilerini sömüren bir tefeci kadını öldürür. Eğer bu cinayetin öncesindeki koşullar olmasaydı, Raskolnikov'un eylemi gerçekleşmezdi. Bir zamanlar üniversite öğrencisi olan Raskolnikov, dilencililiğin eşiğine gelmiştir, giysileri eskilikten paralanmış, perişan halde bir tavanda yaşamaktadır. Son günlerde durumu daha da kötüleşmiştir. Kendisine biraz para kazandıran ders verme olanağını yitirmiş ve odasının kirasını da uzun süredir ödeyememiştir. Birkaç lokma yemek bulmakta bi-

le zorluk çekmektedir. Elinde kalan birkaç parça eşyayı paraya çevirmesi için tefeciye rehin verip tüketmiştir. Ailesinden aldığı bir mektuptan, kız kardeşinin, kendisine üniversite öğrenimini sürdürebilme ve daha sonra da bir işe girme olanağını sağlamak amacıyla sevmediği bir adamla evlenmeyi kabul ettiğini öğrenir ve bu haber onda büyük bir eziklik duygusu, korkunç bir endişe yaratır. Annesi, kızı ile birlikte zorunlu olan seyahati yapabilmek için kısıtlı emekli maaşını son meteliğine kadar harcamıştır. Bu koşullar altında Raskolnikov, tefeci kadının toplayıp biriktirdiği servete aklını takar. Bir meyhanede otururken, iki müşteri arasında geçen bir konuşmaya kulak misafiri olur. Adamlardan biri, bu iğrenç yaşlı tefeci kadını ortadan kaldırıp servetine el koymanın ve bu parayla başka değerli insanları daha iyi bir yaşama kavuşturmanın hiç de fena olmayacağı düşüncesini dile getirir. Raskolnikov'un kulağına çalınan bu sözler, verimli bir toprağa atılan tohumlar gibi filizlenirler. Zaten uzun zamandır kafasından geçen düşüncelerden biri de, bazı olağanüstü insanların, amaçlarını gerçekleştirebilmek için başka insanları harcamak yoluna gitmelerinin uygun olduğudur; hatta bu konuda bir makale bile yayınlamıştır. Nihayet bir rastlantı sonucu ihtiyar kadının bir akşam kesin olarak evinde yalnız kalacağını öğrenir. İşte tüm bu koşulların bir araya gelmesinin sonucu olarak, Raskolnikov ihtiyar tefeci kadının evine gidip onu öldürür.

Bu romanı okuduğumuzda, Raskolnikov'un işlediği cinayeti anlayışla karşılarız. O, koşulların böyle olmasından ötürü bu şekilde davranmış, bu eylemi gerçekleştirmiştir. Eğer koşullar başka türlü olsaydı, bu eylem gerçekleşmeyecekti. Dostoyevski, Raskolnikov'un iç âlemini adeta bütün ayrıntılarına varana kadar inceler ve böylece bu cinayeti işlemeye neden ve nasıl itildiğini anlayabilmemizi sağlar, bu eylemin gerçekleşmesi için zorunlu ve birliktelikleri yeterli olan koşulları anlatımı ile açıklığa kavuşturur.

Raskolnikov'u örnek göstermekle yetinmemiz gerekmemektedir. Kendimizi ve geçmiş günlerimizi de bu biçimde gözden geçirebilir, irdeleyebiliriz. Gerçi biz kendi içimizin dışına çıkamayız ve hiçbir zaman Raskolnikov'a baktığımız gibi, kendimize dışarıdan bakamayız. Fakat geriye dönüp eylemlerimize bakabilir, kendi eylemlerimizi de Raskolnikov'un eylemi gibi irdeleyebiliriz. Bu durumda o eylemlerin en ufak ayrıntısının dahi

koşullandırılmış olduğunu görür ve varolan o koşullarda onların içimizde nasıl gelişmiş olduklarını anlarız. İşte bu koşullar, yani isteklerimiz, duygularımız, düşüncelerimiz, inandıklarımız ve beklentilerimiz edimlerimizin güdüleridir. Tüm bunlar, bizim belli bir anda ne yaptığımızı saptarlar. Bu güdülerin de kendilerine ait önkoşulları vardır: Bu önkoşullar dış dünyada olanlardan, aynı zamanda da bizim yaptıklarımızdan ve geçmişteki güdülerimizden oluşurlar. Düşüncemizde bu zinciri geriye doğru izleyerek doğumumuzdan önceki zamana kadar gidebiliriz: Daima bazı koşullar vardır ve bu koşulların oluşması için de gene başka koşullar vardır. Koşullandırılmışlık fikri, yasallık fikri ile bir bağlantı içinde olduğundan, bizim edimlerimiz de yasalara bağlıdır. Geçmişimiz, gelecekteki eylemlerimizi saptayan değişmez yasalar koymuştur.

III

“Bizim yaşamımız, yerkürenin yüzeyinde uzayıp giden bir çizgidir ve doğa bize bu çizgiyi izlememizi buyurur, ondan bir an bile sapmamıza olanak yoktur... Böylesine elimizin kolumuzun sürekli bağlı olmasına karşın, gene de özgür olduğumuz ileri sürülmektedir...”

18. yy.'da yaşamış olan Fransız materyalist ve ateist Baron d'Holbach böyle yazmaktadır.

Bu etkileyici benzetme bizim şimdiye kadar sözünü ettiğimiz konularla ilgilidir ve Baron bu sözlerin içeriğini özgürlük fikrinin tam karşısı olarak görmekte kuşkusuz haklıdır. Neden?

Çünkü özgürlük fikri, bize yönelik bir perspektifle bağlantılıdır ve bu perspektif şimdiye kadar açıklanan bakış açısı ile hiçbir zaman bağdaşamayacak tam bir çatışma içindedir. Bu içten gelen perspektif, geçmişe değil, şimdiye ve geleceğe yöneliktir ve bu perspektiften bakıldığında her şey tamamen farklı görünür. Şöyle ki: Bizim önümüzde izleyeceğimiz yolu belirleyen bir çizgi bulunmamaktadır. Tam tersine, biz tamamen farklı yönlere doğru gidebilmekteyiz ve bu bizim özgürlüğümüzü oluşturmaktadır. Edimlerimizin çizgisi, farklı yönlere doğru giden bir olabilirlik çeşitliliği gösterir. Biz bir şey yapmadan önce düşünebiliriz ve bu düşünme esnasında çeşitli olanaklar arasında seçim yapabileceğimiz bir serbest hareket ala-

nı oluşur. Örneğin, ben şu kitabı yazmaya devam etmek, sinemaya gitmek veya yemek yemek gibi çeşitli olanaklar arasında seçim yapabilirim. Ben tüm bu eylemlerin benim önümde açık olduklarına kesinlikle inanmaktayım. Oysa benim ne yapacağım önceden belirlenmiş olsaydı, benim ne yapmak istediğim konusunda düşünmemin bir anlamı olur muydu? Bu perspektiften bakıldığında, benim bir seçim yapmamın imkânsız olduğunu tasavvur etmek mümkün değildir. Böyle bir şey, içsel perspektifin mantığına sığmaz ve benim özgürlükle ilgili şüphe götürmez apaçık deneyimlerime aykırıdır. Bu deneyimlerime göre ben, dünya olaylarının elinde bir oyuncak top gibi, daha önceden çizilmiş bir çizgi boyunca sürülen bir yaratık değilim, ben eylemlerimin *üreteniyim*.

Geriye dönüp de geçmişteki eylemlerime bu perspektiften yeniden bakarsam, bu saptama gene geçerli olacaktır. Benim kendimi özgür bir kişi olarak tanımam ve kavramam için evvelce gerçekleştirdiğim bir eylem yerine başka bir eylemi gerçekleştirme imkânına sahip olduğuma inanmam gerekir. Geçmişe ait olan her an, aynı zamanda bir geleceği olan şimdiki zamanın da geçmişidir ve şimdi geçerli olan ne ise, bu anların her biri için de geçerlidir: Ben başka bir eylemde de bulunabilirdim. Yani hangi eyleme karar vereceğimi seçme özgürlüğüne sahiptim.

Kendimizi Raskolnikov'un yerine koyarsak ve onun iç perspektifini ödünç alırsak, aynı durumla karşılaşırız. Elbette ki onun yerinde olan biri için, yaşlı kadını ortadan kaldırmak isteğini uyandıran pek çok neden vardır. Yaptığını anlayışla karşılamamız mümkündür. Ama gene de kendi kendimize deriz ki: Raskolnikov da birçok seçenekler üzerinde düşünebilir, onları tartıp, birbirleriyle karşılaştırabilir ve aralarından hangisini gerçekleştirmek istediğini seçebilirdi. İçinde bulunduğu durumdan sıyrılabilmesi için başka yollar da bulabilirdi. Ders verme olanağını yitirdikten sonra, yılmadan, ısrarla başka bir iş arayabilirdi. İçindeki aşağılanma duygusuna ve öfkesine karşın, kız kardeşinin evlenmesinden sonraki gelişmeleri bekleyebilirdi. Veya sadece, insanın durumu ne kadar kötü olursa olsun, kimseyi öldürmemesi gerektiğini kendi kendine telkin edebilirdi. Mutlaka başka türlü de davranması mümkündü. Çünkü o da, eylemlerinin *üreteniydi*.

IV

Raskolnikov bu sebeple yaptıklarından *sorumlu* tutulur ve cezalandırılır. Birçok vakada insanlar olaylara tarafsız bir dış perspektiften bakamadıkları için, eylemlerin bir zorunluluk altında gerçekleştiği ve başka bir şey yapma imkânının olmadığı açıklamasını anlayamaz, kabul edemezler. Başkaları, bize de kendilerine baktıkları gibi iç perspektiflerinden bakarlar ve bizi seçenekler arasında karar verme özgürlüğüne sahip kişiler olarak görürler; bu yüzden de yaptıklarımızdan ötürü bizden hesap sorarlar. Özgürce karar verme fikri ve eylemlerinden sorumlu olma fikri birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bunlardan biri olmazsa, diğ erinin olmasını düşünmek mümkün değildir. Bazen, karş ımızdakinin bir akıl hastası olduğunu san ır ız, oysa biz ona tamamen dış perspektiften baktığımız için onu böyle yargılamış ızdır. Ama bu yargımızdan dolayı da onu yaptıklarından sorumlu tutmay ız. Bir insan ı, kendi kararından bağımsız olarak, rastlantı sonucu baş ına gelenlerden dolayı sorumlu tutmanın bir *anlam ı* yoktur, üstelik ona yaptıklarından dolayı hesap sormak da *dürüst ve hakça* bir davranış değildir. Böyle bir insana sorumluluk atfetmekten vazgeçeriz ve ayrıca ona karşı *duygularımız* da temelinden değişir. Oysa seçenekleri konusunda karar verme özgürlüğüne sahip olduğunu kabul ettiğimiz bir kişiyi kınar ız, hatta ona öfkeleniriz, eylemlerinden ötürü onu suçlar ız. Ama onun eylemlerinde özgür olmadığı kanısına varırsak, hakkında verdiğimiz hükmü değiştiririz, olumsuz duygularımız anlamını yitirir. Kendimizle ilgili duygularımızda da aynı durum söz konusudur: Zaten gerçek yaşam çizgisinden sapabilmemiz için en ufak bir imkâna sahip olmadığımız ortaya çıkarsa, kendi kendimizi suçlamanın veya pişmanlık duymanın ne anlam ı olur?

V

Şimdi de, düşünme yetimizin farklı bölümlerinden kaynaklanan düşünüş yollar ı arasındaki çatışma meselesi karş ımıza çıkmış oluyor. Bir yanda koşullandırılmışlık ve yasallık ilkelerine dayanan anlaşılabilir bir dünyaya uyum sağladığımız düşüncesi, öte yanda ise eylemlerimizin üreteni olmamız, çeşitli seçenekler arasında bize karar verme ve sorumluluk üstlenme olanağı tanıyan özgürlüğe sahip olduğumuza dair deneyimlerimizi

anımsamamız, iki karşıt cephe oluşturmaktadır. Her iki düşünce yolu da kendilerine göre kanıtlanabilirliğe sahiptir ve hiçbir, basit bir düşünce oyununu gibi kişinin istencine göre keyfi olarak gelişmez. Dünyanın anlaşılabilir olduğu düşüncesi gibi, eylemlerimizde özgür olduğumuz ve yaptıklarımızın sorumluluğunu üstlendiğimiz düşüncesi de bizim için kolayca *vazgeçebileceğimiz* düşünceler değildir – hatta düşüncelerimiz baskı altında olsa bile. Bunun böyle olmasının nedeni, her iki düşünceden çok hoşlanmamız değildir. Mesele çok daha ciddidir. Her iki düşünce de birbirinin karşıtı olmasına rağmen, kendimizi ve dünyadaki konumumuzu netleştirmek için, her ikisine de gereksinimimiz vardır. Bu fikirlerden birinin yokluğunda, konumumuzu netleştirmede *aşikâr* bir eksiklik ve çarpıklık olur. Gene de her karşıtlıkta olduğu gibi, burada da şöyle bir durum mevcuttur: Her iki kavramın oluşturduğu kavramsal imgeler - yani koşullandırılmışlık imgesi ve özgürlük imgesi - birbirlerine karşıt olurlarsa, birbirlerini ortadan kaldırırlar. Bunlardan birine *ve* onun olumsuzlaştırılmasına inanmak demek de, *hiçbir* şeye inanmamak veya *hiçbir* imgeye sahip olmamak demektir.

Düşünsel bakımdan durumun ne kadar çapraşık olduğu, bir an için düşünce yollarından birini diğerine karşı yönlendirdiğimizde ortaya çıkar. Şöyle söylediğimizi farzedelim: “Ben eylemlerimde özgürüm ve bu da demektir ki, birçok seçenekler arasında tercih yapma olanağına sahibim. O halde eylemlerimin birtakım koşullara bağlı olması ve ne yapacağımın bu koşullar tarafından saptanması mümkün değildir.” Bu ne anlama gelir? Bu demektir ki, bizim eylemlerimiz hiçbir şey tarafından saptanmadığına göre, bizim güdülerimiz tarafından da saptanmazlar, yani tamamen *rastlantı-saldırlar*; bütün yaptıklarımız *hiçbir şeye* bağımlı değildir. Bir eylemin yerine başka bir eylemde de bulunabiliriz. Bu durumda Raskolnikov’un tefeci kadının karşısında dururken satırı kaldırıp onun kafasına vurması sadece bir rastlantıdan ibaret olurdu. Bu olayın yerine başka bir olay da gerçekleşebilirdi: Örneğin, yaşlı kadına sarılabilirdi veya dönüp oradan gidebilirdi, vb. Ve bu eyleminin de, yoksulluğu ile, paraya kavuşma isteği ile, kadının yaşadığı evi ve yalnız olacağını bilmesi ile hiçbir ilgisi olmayabilirdi. Başka bir söylemle, yaptığı, *nedensiz* bir eylem, dolayısıyla da tamamen *anlaşılmaz* bir eylem olurdu. Hatta acaba buna bir eylem de denebilir miydi? Bir de bunun

karşısını ele almayı deneyelim ve şöyle dediğimizi farz edelim: “Eylemler güdülerden meydana gelir. Biz bir şeyi yapmak istediğimiz için onu yaparız. Bu sebeple de eylemlerimiz anlaşılabilir. Düzenli kuralların, yani olacakları saptayan yasaların varlığı halinde koşullar da var olur. O halde belli koşullar var olduğuna göre, bizim yapacaklarımız da saptanmıştır.” Demek ki özgürce karar vermek söz konusu değildir ve düşüncemizde bunun aksini var sayarsak yanlış oluruz. Şimdi anlaşılır eylem fikrini korumuş olduk, ama seçenekler arasında özgürce karar vermek fikrini ve ona bağlı olarak sorumluluk fikrini yitirdik.

Böylece bir ikilem içine düşmüş oluyoruz: Eğer eylemlerimizin güdülerle belirlendiğini kabul edersek, bununla eylemin bir koşulu yerine getirilmiş olur; fakat bu durumda eylem saptanmış olacağından, özgür bir eylem sayılamaz ve bu nedenle de eylemin diğer koşulu yerine gelmemiş olur. Bunun tersine bir eylem güdüler tarafından saptanmamış ise, bu eylem özgürlükten yoksun değildir ve bu anlamda da bir eylem sayılabilir; fakat o zaman da rastlantısal ve anlaşılmaz bir eylem olacağından, eylemin diğer koşulu yerine gelmemiş olur. Bu durumda eylem hakkında tutarlı bir fikir edinememekteyiz. *Eylem* fikri hakkında geçerli olan, *istenç* fikri için de geçerlidir: İstencin koşullandırılmış olması, onun özgür ve aynı zamanda da sahici, has bir istenç olması niteliğini yok etmek tehlikesini içerir; istencin koşulsuz olması, onu anlaşılmayan, yabancılaştırmış bir istenç yapar ve saf rastlantısallığı da özgürlük fikri ile bağdaşmaz. Böylece bizim kendimizi kavrayışımızın temelini oluşturan ve bize çok açık gibi görünen alışageldiğimiz eylem ve istenç fikirlerinin gerçekte kendi içlerinde *tutarsız* oldukları ortaya çıkmaktadır. Tutarsız fikirler de fikir *değildir*.

VI

Durum bir mantık oyununda, çözümünü güç bir bulmacada veya kurnazca düzenlenmiş bir bilmecedeki gibi değildir. Mesele daha çok, oyundan hoşlanan keskin bir zekâyâ hitap eden bir test sayılır. İçine düştüğümüz düşünsel durum bir çelişki (paradoks) olmaktan da farklıdır – örneğin hızlı koşan Achilles ile yavaş yürüyen kaplumbağa arasındaki yarış öyküsünde olduğu gibi bu durumda da şaşırırız: Nasıl olup da Achilles kaplumbağaya her

yetiştğinde kaplumbağa hep az da olsa Achilles'in biraz önünde olmasına karşın Achilles onu geçebilmiştir? Veya başka bir fıkrada Giritlinin biri, tüm Giritlilerin yalancı olduğunu söylediğinde, ne düşüneceğimizi bilemeyiz, zira ancak Giritlinin söylediği yanlış ise doğru olabilecektir. Eğer kavramsal açıdan eylem ve istencin anlaşılabilirliği karşılığında özgürlüğü feda edersek ve özgürlüğün karşılığını kendimize yabancılaşma ile ödersek, bu durum bizi rahatsız edici ve gülünç bir olaydan da öte bir şaşırtmaca olacaktır. Bunu keşfetmek, bizde duygularımızın dengesini bozabilen bir karmaşa yaratır. Biz kendimizi doğanın bir parçası olarak hissetmekte ve aynı zamanda özgür olduğumuzu, yaptıklarımızın sorumluluğunu üstlendiğimizi sanmaktaydık. Oysa şimdi birdenbire bu ikisinin bağdaşmayacağı, bir arada yürüemeyeceği ortaya çıkıyor, biri uğruna diğerini feda etmek de imkânsız görünüyor. Bu arada bizi en çok rahatsız eden de şudur: Alışageldiğimiz ahlaki düşünme biçimi, dayanağını kaybediyormuş gibi bir izlenim alıyoruz. Yargıç, Raskolnikov'u Sibirya'daki cezaevine sürgüne göndermekle, onun yaşamını altüst ediyor. Biz de bunu onaylıyoruz. Ama aslında buna *hakkımız var mı?* Eğer Raskolnikov'un, katil olmasına yol açan yeryüzündeki bu bir tek çizgiyi izlemekten başka bir çaresi yok idiyse, o zaman onu cezaevine kapatmak haksızlık, hatta insancılığa aykırı bir acımasızlık değil midir? Buna karşın onun eylemi hiçbir koşula bağlı olmayan, tamamen özgür bir eylem olsa ve kendisiyle, yaşamıyla hiçbir ilişkisi olmadan başına gelseydi, o zaman onu bundan dolayı cezalandırmak da tamamen anlamsız sayılmayacak mıydı? Düşüncelerimiz hangi yöne doğru ilerlerse ilerlesin, yaşamımızı sürekli olarak her şeyden çok belirleyen ahlaki tutumumuz, çözümlenebileceğine dair umut vadetmeyen bir karmaşa görünümündedir. Sanki tam da her şeyimizin bağlı olduğu bir noktada derin ve yıkıcı bir şaşkınlığın kurbanı olmuşuz gibi bir duyguya kapılırız.

VII

Şimdi bir adım geriye gidelim. Önümüze çıkan bu düşünce karşıtlığını hiç itirazsız *kabul etmek* zorunda mıyız? Acaba doğru olan tek tutum, bu durumun temelde meselenin doğasında var olduğunu *kabul etmek* midir? Belki de bütün bunların can alıcı noktası budur. Söz konusu tutarsızlı-

ğı, ne yazık ki *ortadan kaldırılması mümkün olmayan* bir şey olarak görmektense, meselenin *özünde* var olan bir tutarsızlık olarak görmek bir çözüm olamaz mı?

Ama bu tutarsızlık kendiliğinden gökten düşmemiştir, bizim düşünmemizden kaynaklanmıştır. O halde gene düşünme yoluyla onu ortadan kaldırmanın mümkün olacağını ummak gerekmez mi? Zira böyle karışıklara varmanın bizim düşünmemizin doğasında var olduğunu söylemenin anlamı ne olabilir? Size deseler ki: Bir karışıklık düşündüğünüzde, *hiçbir şey düşünmemişsiniz* demektir! Bu ne anlama gelebilir?

Yoksa acaba karışıklığın ortadan kaldırılmasının mümkün olabileceğini, ama *bizim* bunu başaramayacağımızı, çünkü düşünmenin sınırlarına vardığımızı mı söylememiz gerekir? Fakat bu ne anlama gelir? Düşüncelerimizdeki bir çatışmanın, düşüncenin sınırları ötesinde çözümlenebilir olduğu anlamına mı? Böyle bir açıklama acaba *anlaşılabilir* mi?

Görüyoruz ki, sadece bir tek dolambaçlı yoldan çıkışa varabilmekle kurtulamıyoruz. Onun bitiminde *başka* bir dolambaçlı yol daha karşımıza çıkmaktadır ve birincisi üzerinde düşündüğümüzde, diğ erinde yolumuzu şaşırtıyoruz.

VIII

Acaba bütün bunları *unutup* da şimdiye kadar olduğu gibi yolumuza devam edemez miyiz? *Elbette* ki bunu yapabiliriz. Kimse bizi dolambaçlı yolun çıkışını araştırmaya *zorlamıyor*. Zaten çoğunlukla meselelerin bizim sandığımız kadar kolay olmadığı da dikkati çekmez. Bir yargıcın, insanların özgeçmişleri, özgürlükleri ve sorumlulukları arasında sınıksı bir bağ olduğunun ayırdına varması için çok düşünceli bir insan olması gerekir. Fakat bir kez verdiğimiz kararlar üzerinde düşünmenin bizde yarattığı güvensizliği fark edersek, bu meselenin esasını bilmek isteriz. Önemli konular hakkında saydam bir bilgiye *varamamış* olmak duygusu, insanın huzurlu bir yaşam sürdürmesini engeller.

İşte felsefe bunun için vardır. Felsefe, bizi ilgilendiren temel düşünce meseleleri hakkında açıklama elde edebilmemizi sağlamak amacıyla bizi meşgul eder, bize yol gösterir. “Bu konuda uzun uzun felsefe yapılabilir,

” tarzında alaylı bir saptamayla yelkenleri suya indirmek, bütün sorunları baş aşağı çevirmek demektir. Bu tutuma göre, bizi ilgilendiren en derin meseleler hakkında inandıklarımız daima *keyfi* olacaktır. Bazı kimseler, farklı görüşlere sahip olanlar arasındaki fikir çatışmalarının çözümsüz kalmasının, meselenin doğasından kaynaklanan bir şey olduğuna inanırlar. Üzerine ışık tutularak bakıldığında bu şaşılacak bir tutumdur. Çünkü bunu savunabilmek için bir neden, çok güçlü bir neden olması gerekir. Bu ne biçim bir neden olmalıdır? Aslında durum bunun tamamen tersidir. Görüş farklılıkları, felsefenin son noktası değil, başlangıç noktasıdır. İstenç özgürlüğü gibi bir konu ile meşgul olmak, bu meselede temellendirilmiş bir karara varmayı denemek anlamına gelmektedir. Ve bu da mümkündür. İşte önümüzdeki kitap bu konuyu irdelemektedir.

BİRİNCİ AYRIM
KOŞULLU ÖZGÜRLÜK

BİR ŞEY YAPMAK-BİR ŞEY İSTEMEK

NASIL BAŞLAMALI?

İnsanın bir dolambaçta yolunu şaşırmaması, içinde bulunduğu duruma genel bakışını kaybetmiş olması demektir. Bizim işlediğimiz konuyla ilgili bu genel bakışı nasıl geri kazanabiliriz? Sözü ettiğimiz düşünceleri hep yeni baştan *aklımızdan geçirip* her seferinde yeniden bir *karmaşanın içine düşmekle* bunu başaramayız. Biz düşüncelerimizle aramıza bir mesafe koyabilmeliyiz, şöyle ki, düşüncelerimizin bir yerden *alıntı olduklarını varsayarak*, onları gözden geçirmeliyiz. Yani: “Eylem ve isteklerimizdeki özgürlüğümüz...” diye düşünmeye başlamaktansa, “Genelde düşünürüz ki özgürlük...” diye başlamalıyız. Böyle bir başlangıçtan sonradır ki ancak, öncekinden daha akıllı başında ve eleştirel bir bakışla düşüncelerimizin izlediği alışlagelmiş yolları gözden geçirebiliriz. Düşüncelerimizle aramızdaki özdeşlik ilişkisini çözdükten sonra, düşüncelerimizin bizi önlerine katıp gütmelerinden kurtuluruz ve tam tersine biz onları önümüze katarız. Böylece düşüncelerimiz bizi yanlış yollara saptırdıklarında, bunun farkına varmamız daha kolaylaşır.

Bu adımı atmamız için, eskisi gibi, önemli fikirlerle ve kavramlarla birtakım *işlemlerde bulunacak* yerde, onları kendimize *konu* edinmeliyiz. Bu nasıl yapılır? Fikirler ve kavramlar, *sözlerle* veya daha doğrusu *söylemlerle* ortaya çıkar. Çünkü burada esas olan, sözlükteki sözlere gözlerimizi dikip bakmak değildir. Önemli olan, sözcüklerin *eylem* halindeki durumlarını, yani bir düşüncüyü ifade etmekteki katkılarını incelemektir. Kavramların derinlerine dalmak istediğimizde, demir atacağımız yer, eylem halindeki sözcüklerdir. Sözcüklerin kullanımındaki mantık, bir fikir hakkında, örneğin özgürlük fikri hakkında söyleyeceklerimizin çıkış noktası ve kanıtıdır. Bir fikrin açıklanmasında, dil konusundaki duyarlılığımız iyi bir rehberdir, ama bizi yanlış yollara saptırabileceğini de daima hesaba katmak gerekir. Bunu yanlış anlamamalı: Bir fikrin kapsamına giren her

şey, onu gözden geçirdiğimizde, sözcüklerle ve sözcüklerin mantığı ile açıklanamaz. Sözcükler konusunda bazı farklı türden keşifler de yapılabilir ki, bunlardan daha sonra –özellikle her iki Ara Bölüm’de – söz edilecektir. Ama bakış açısı genişletildikten sonra da, bir tek şey daima doğru olarak kalacaktır. Bir fikir hakkında yapacağımız açıklamaların başkaları için de aynı şekilde gerçekleştirilebilir ve denetlenebilir olması, ancak bu fikrin açıklanması için kullanılan sözcüklerin mantığı ile belirgin bir ilişki kurulabilmesi sayesinde mümkün olur. Çünkü hangi fikirden söz edildiği ancak bu yolla açıkça anlaşılır. İşte felsefe için dilin çok önemli olmasının nedeni budur.

Sözcüklerin felsefe açısından ele alınmasının başlangıcındaki deneyimi şöyle anlatabiliriz: Sözcüklerde bir *yabancılaşma* oluşturulur: Örneğin, “yapmak” ve “istemek” sözcüklerini ele alalım. Hemen hemen her gün birisi hakkında “falanca şöyle yapıyor...” veya “filanca şunu istiyor...” deriz ve bunu söylerken de tamamen apaçık olarak bir şey ifade ettiğimizi sanırız. Konuşulan dili anlayanlar bu sözleri duyunca şaşırmayacaklardır, çünkü bu sözler güncel yaşamda alışageldiğimiz sözlerdir ve onları kullananlar da neden söz ettiklerini çok iyi bildikleri kanısındadırlar. Oysa bu durum farklı da olabilir. Varsayalım ki, birisi size şu soruyu yöneltiyor: “Bir şey yapmak nedir? İstemek, istenç nedir?” Birdenbire alışık olduğunuz bu sözcükler size yabancılaşır ve ne söyleyeceğinizi bilemezsiniz. Bir zamanlar, konuşmayı öğrenirken, bu sözcükler kulağınıza çalındığında, onları kapmış ve tekrar etmiştiniz. Oysa şimdi bu sözcüklerin hangi düşüncüyü ifade ettiklerini söylemeniz istendiğinde, bu size zor geliyor. Ama bunun sebebi o sözcükler hakkında kesinlikle hiçbir şey bilmemeniz değildir, çünkü konuşmayı ve dili bilen bir kimse olarak, prensipte bu konuda her şeyi bilmektesiniz, fakat bildiklerinizi *ifade edecek* bir biçimde bilmemektesiniz. Böylece içine daldığınız dolambaçtan çıkış yolunu bulabilmek için atılması gereken ilk adım, saklı olan bilgileri söze dönüştürülebilir bilgiler haline getirmektir.

BİR ŞEY YAPMAK: EDİM FİKİRİ

Raskolnikov’un tefeci kadını bir satır darbesiyle öldürmesi onun *yaptığı* bir şeydir. Bu bir *edimdir*. Bu kavramla neleri anlatmayı amaçlıyo-

ruz? Hangi deneyimler bu kavrama girer ve bu kavramın onlara uygun olması için, aralarında nasıl bir bağlantı olması gerekir?

Raskolnikov kendi hareketini *duyumsayabilmektedir*. Bu hareket, göz kapığının açılıp kapanması veya uyurken sağa sola dönmek gibi ayrırtına varılmadan yapılan hareketlerden değildir, oluşması sırasında yaşanan bir harekettir. Kolun kaldırılıp indirilmesi, kişinin içinde oluşmuş bir deneyimle yapılır, yani bu hareketin bir de içsel yanı vardır. Raskolnikov dikkatini özellikle buna vermez, bütün ilgisi kadına yönelmiştir. Fakat yaptığı hareketi kendi bedeni ile duyumsar ve bizzat yaşar. Bunların eksik olduğu bir hareketi biz bir eylem, bir edim saymayız.

İçsel yanı olan her hareket bir edim, bir eylem değildir. Kolumuz, biri tarafından çekildiği için yukarı kalkarsa, biz bu hareketi de duyumsarız, ama bu bizim yaptığımız bir hareket, yani bir edim sayılmaz. Ancak biz kendimiz kolumuzu *kaldırırsak*, bu hareket bir edimdir. Kolu kaldırmakla kolun kalkması arasındaki fark şudur: Birisi *oluşmasını sağladığımız* ve bizzat *yaptığımız* bir harekettir, diğeri ise *oluşmasına yol açılan ve bize yaptırıldığı için oluşan* bir harekettir. (Bu farkı şöyle de ifade edebiliriz: Birisi aktif, yani etkin, diğeri ise pasif, yani edilgen bir harekettir. Fakat bununla yeni bir şey söylemiş değiliz, sadece edim ve edilgenlik arasındaki farkı yinelemekteyiz.) Raskolnikov bir edimde bulunur, çünkü hareketi bizzat yapar. Bu sırada belli bir deneyimi de yaşar: Raskolnikov elinde tuttuğu satırla birlikte kolunu belli bir hedefe doğru yöneltir, yani bu hareketi ile kendisi arasında sıkı bir duyu iletişimi hareketi ile içsel bir yakınlık vardır. Bir insan dış etkenle hareket ettirilirse, yani hareketi kendi yapmazsa, hareketi kendi üretmezse, bu duyu iletişimi ve içsel yakınlık yoktur.

Raskolnikov, hareketini oluşturduğu ve yaptığı için bir eylemcidir. Bu demektir ki, Raskolnikov eyleminin *üretenidir*. Eylemler ve üreten olmak fikirleri, ayrılmaz bir biçimde birbirlerine bağlıdır. Bunlardan biri olmazsa, diğeri de olmaz. Bir kuklada olduğu gibi; kukla, hareketlerini kendi yapmaz, onun hareketleri bir başkası tarafından yaptırılır ve yönetilir, bu sebeple de kukla yaptığı hareketlerin üreteni değildir ve hareketleri de birer edim sayılmaz. Bir insan herhangi bir edimi sırasında birdenbire bir sara nöbetine tutulursa, her iki fikrin bir araya geldiğini gözlemleyebiliriz. Bu

defa kukladakinden farklı olarak hareketler dış güçler tarafından değil, iç güçler tarafından yönetilir. Fakat bu durumda da geçerli olan şudur: Söz konusu kişinin adale kasılmasından kaynaklanan hareketleri artık birer edim değildir, çünkü hasta, onların üretene sayılamaz. Bu durumda ortalıkta eylemde bulunan birisi yoktur, sara nöbetine tutulan kişi sadece bir olayın geçtiği sahne durumundadır.

Raskolnikov, kendini eyleminin üretene olarak algıladığında, bu hareketini, *istencinin* dışavurumu olarak yaşamış olur. O, ihtiyar kadını öldürmek istediği için, satırı tutan kolunu belli bir biçimde yönlendirir. Eğer başka bir istek onu yönlendirmiş olsaydı – örneğin kadına sarılmak isteseydi – o isteğin yönlendirdiği hareketler farklı olurdu. Ve eğer hareketlerini yönlendiren herhangi bir istek olmasaydı, hareketleri sadece bir adale kasılmasından ibaret olacaktı – ama sara hastasından farklı olarak bu kasılma hareketi, içsel yanı olan, yaşanmış bir hareket olurdu. Bu durumda o, bizzat hareketinin üretene olduğu duygusunu yaşamazdı; yani hareketi gerçekleştirirken, o harekete özel bir yakınlık içinde olmaz ve bundan ötürü de onu bir eylem olarak algılamazdı. Bu şekilde, eylem, üretene ve istenç fikirleri adeta çaprazlama bir biçimde iç içe girmiş durumdadır.

Raskolnikov, daracık odasını terk eder, yaşlı kadının evine giden merdiven basamaklarını birer birer çıkar ve sonunda öldürücü darbeyi indirir. Bu hareketlerinin tümü öldürme isteği tarafından yönlendirilmiştir ve bu sebeple de bir *anlam* taşırlar. Bu anlamı keşfetmek, onun hareketlerini bir istencinin dışavurumu olarak görmek demektir. Hareketleri bu biçimde görmeyi başarırız, o hareketleri *anladığımız* izlenimini ediniriz. Böyle olunca, bu hareketleri yönlendiren istenci adlandırmak suretiyle, hareketleri *açıklayabilir* veya *yorumlayabiliriz*: “Raskolnikov, yaşlı kadını öldürmek ve biriktirdiği paraları ele geçirmek için merdivenlerden yukarı çıkar.” Bir üretene tarafından gerçekleştirilen hareketin arkasındaki fikri tanımlayabilmek için bu yorumu yapabilmek gerekir. Bir hareketin, bir eylem olduğunu kabul ettiğimizde, eylemde bulunan kişiyi, kendi istenci bağlamında tanımaya ve dolayısıyla anlamaya çalışırız. Bunu başarabilirsek, o kişi ve ürettiği hareket arasında içsel bir yakınlık bulunduğunu ve dolayısıyla da bu hareketin bir eylem olduğu sonucuna varırız. Fakat tanık olduğumuz bir

hareketin anlamsız ve anlaşılmaz olduğu kanaatine varırsak, artık bunun bir kişi tarafından gerçekleştirilen bir eylem olduğu görüşünde olmayız, bu hareketin içsel bir yönetimden yoksun olduğu ve sadece öylesine olageldiği sonucuna ulaşırız. Anlam ve anlaşılabilirlikle beraber bir üretenin varlığı izlenimi de yok olur.

Başkalarına baktığımızda bu ilişkiyi fark ettiğimiz gibi, kendimizde de aynı durumu saptarız. Kendimi hareketlerimin üreteni olarak algılayabilmem için, benim istencimden kaynaklanan ve anlamı olan hareketler gerçekleştiren bir kişi olduğumu anlamam gerekir. Bir yere giderken yarı yolda ne yapmak istediğimi unuttuğumun farkına vardığımda, bu durum apaçık olarak karşıma çıkar. Birdenbire burada bulunuşumun nedenini anlamaz olurum, yürümeye devam etmem anlamsız olur ve giderek bu hareketi üretenin ben olduğum duygusunu da yitiririm. Adımlarım yavaşlar ve sonunda olduğum yerde durup düşünmeye başlarım, buraya neden geldiğimi anımsamaya çalışırım. Ancak unutmuş olduğum isteğimi ve başlangıçtaki anlamı yeniden bulabilirsem veya yürüyüşüme yeni bir istek ve anlam verebilirsem, yürümemi sürdürürüm ve o zaman yürümeyi üretenin ben olduğum bilinci geri gelir. Aradaki zamanda belki yürüme dışında başka hareketler de yapabilirim, örneğin alnımı ovuşturur, ayağımın ucuyla yerdeki kumların içine şekiller çizebilirim veya bir sigara yakabilirim. Yürümemle ilgili olan her şey bu hareketler için de geçerlidir: Eğer hareketlerimin bir anlamı varsa, örneğin düşüncelerimi bir konu üzerinde toplama yapıyorlarsa, bunlar da birer eylemdir. Ama bu hareketlerin de anlamını unutacak olursam, giderek hareketlerim yavaşlar ve sonunda ben, üretme yetisi eriyip tükenmiş ve hiçe dönüşmüş biri olarak olduğum yerde hareketsiz kalırım.

Edim kavramının içine giren son deneyim şudur: Ben bir hareketi, onun üreteni olarak, kendi isteğimle yaparsam, bu hareketi *birçok başka olasılıklardan birinin* gerçekleşmesi olarak yaşarım. Ben bir hareketime her an başka bir yön verebileceğimi duyumsadığım sürece, o hareket benim yönetimimde sayılır ve bu da söz konusu hareketi yöneltebileceğim çeşitli seçeneklerden ibaret bir *serbest hareket alanına* sahip olduğum anlamına gelir. Eğer bir hareketin bir silahtan atılan mermi gibi değışmez balistik kuralları-

na uyarak sadece bir tek değişmez yol izleyebileceğini kabul edersem, o hareketi benim yönlendirmemden söz edilemez. Hareketin yönlenebileceği çeşitli seçeneklerden ibaret serbest hareket alanı ortadan kalkarsa, aynı zamanda bir istek doğrultusunda hareket ettiğimiz ve bir eylemde bulunduğumuz bilincini de yitirmiş oluruz; bu durumda hareketin üreteni olarak bir eylem gerçekleştirecek yerde, hareketleri kesin bir biçimde saptanmış olarak süregelen herhangi mekanik bir sisteme benzeriz. İşte eylemin içsel perspektifi ile özgürlüğün ilk temel yaşantısı arasında böyle bir bağlantı vardır.

Bir eylemde bulunmanın ne demek olduğu basit çizgilerle gösterildiğinde, koşullanmışlık düşüncesinin üstlendiği önemli rolün devam ettiği görülür. Bir kişinin yaptığı bir hareketin edim sayılabilmesi için, o kişinin o hareketin üreteni olması gerekir. Kişinin, bir eylemin üreteni olması, ancak o hareketin temelinde bir istencin bulunmasıyla mümkündür ve ancak o zaman o hareketin bir anlamı olabilir. Mesele sadece söz konusu hareketin, bir üreteni ve anlamı olan, gerçekleştirilmiş bir eylem olması ve eylemcinin bilinçli veya bilinçdışı bir istenciyle bağlantılı bulunması değildir, bunun dışında eylemin böyle koşullandırılmış olması deneyimi de, üreten ve eylemi gerçekleştiren olma deneyiminin belirleyici özelliğidir. Tıpkı anlamını unutmuş olduğumuz yürüyüş sırasında olduğu gibi, bu koşullandırılmışlığın bilincini yitirdiğimizde, üreten olmanın ve anlamının da bilincini yitiririz. *Üreten olmanın yaşanması, istenç tarafından koşullandırılmışlığın yaşanması* demektir. Raskolnikov tefeci kadına gitmek üzere merdiveni çıkarken, her adımda onu bu yola sevk eden öldürme istencinin zayıfladığını, çünkü onu koşullandıran bu istencin kaybolmaya başladığını fark etseydi, sonunda satıra yaptırdığı öldürücü hareketi –eğer her şeye karşın onu gerçekleştirse bile– kendi eylemi olarak yaşamayabilirdi. Ve eğer öldürme istencinin hiç zayıflamadığını duyumsamaktaysa da, bu istencin koşullandırıcı gücünü yitirdiği izlenimini alsaydı, satır şiddetle tefeci kadının kafasına inerken, kendini artık bu vuruşun üreteni olarak duyumsamazdı. Etkisiz olarak yaşanan bir istenç, hatta şiddetli bir istenç var olabilseydi, bu istencin içimizde coşup kudurduğunu duyumsasak bile, o istenç –bize göre– bizi eylemci yapmaz, biz kendimizi sadece bu istencin bir kılıfı olarak hissederiz.

Raskolnikov'un eyleminin bağılı olduğu koşullar olmasaydı, yaptığı hareketi bir eylem diye adlandıramazdık. Bir olayda hiçbir koşulun bulunmadığını fark etsek veya öyle olduğunu varsaysak, bunun bir eylem olduğu düşünülemez. Demek ki, eylem fikri ile koşullandırılmışlık fikri arasında bir çatışma yoktur. Hiç kimse demez ki: "Ben hareketlerimde istencim tarafından koşullandırılmak istemem, çünkü bu benim özgürlüğümün kısıtlanması demektir." Veya: "Ben hareketlerimde istencimin esiri olmak istemem, çünkü bu benim hareket etme alanımı daraltır." Hiç kimse böyle bir şey söylemez, çünkü aslında böyle söylemler bir düşünceyi ifade etmediklerinden, anlaşılmaları mümkün değildir. İnsana belli bir şeyi yaptıran istencin olmadığı yerde, özgürlükten söz edilemez ve bir istencin katılmasıyla özgürlüğün kısıtlanması da söz konusu olamaz. İstencin hareketleri yönlendirmediği yerde, istenç tarafından daraltılabilecek bir hareket alanı da yoktur. Benim bir şey istemem, kesinlikle benim esir olmam anlamına gelemez, çünkü benim istencim olmazsa, benim istencim tarafından benden alınacak bir özgürlüğüm de olamaz.

İSTENÇ: BU DA NEDİR?

Eylem fikrini geliştirebilmek için istenç kavramını icat ettik. Böylece eylem fikrinin kavramsal zeminini oluşturmuş olduk. Eğer bir sabah bu kavramı unutmuş olarak uyanırsak, eylem, eylemin üretenliği ve eylemin anlamı fikirlerini de unutmuş oluruz.

Ama bu kavramın işlevini anlamakla henüz her şeyi anlamış sayılmayız. Aslında istenç nedir?

Varsayalım ki, siz piyano çalıyorsunuz ve Chopin'in *Bir dakikalık vals* adıyla bilinen yapıtını gerçekten almış saniye zarfında baştan sona kadar çalmayı başarmak hırsına kapıldınız. Bu durumda sizin her gün karşınıza bir saat yerleştirip ona bakarak çalıştığınıza tanık oluruz ve deriz ki: "O, bu parçayı mutlaka belirtilmiş olan sürede çalmak istiyor." Sizin isteğinizden söz ederken gözümüzün önünde olan nedir?

Birincisi, bu valsi gerektiği kadar çabuk çalabilmek *arzusudur*. Bunu yapabilmeyi arzu ettiğinizi ve bunu yapabilmekten hoşlanacağınızı düşünürüz. İnsan bir şey yapmayı isterse, bunu aynı zamanda arzular. İste-

nen bir şey arzulan bir şeydir ve istemeye değer olan bir şey, arzulanmaya lâyıktır. Bir parçayı gerektiği gibi çalabilmek için, hiç yılmadan, yorulmadan sürekli alıştırma yapıp çalışan birisi hakkında : “O bu işi başarmak istiyorsa da bunu arzulamıyor” demek çelişkili bir söylem olur.

Elbette ki her zaman çeşitli arzularımız vardır, ama bunların hepsi istenç haline gelmez. Eğer arzular istenç haline gelirse, diğer arzuların düzeyini aşmış ve artık eyleme dönüşecek etkinliğe erişmiş olurlar. Demek ki bir arzunun, istenç haline gelebilmesi için belli bir işlevi üstlenmesi gerektir. O arzunun bizi *harekete geçirmesi* lâzımdır. Sizin o valsini çalabilmeyi arzu etmeniz de de durum böyledir: Bu arzu sizi her gün yeniden piyanonun başına geçmeye iter. Eğer bu arzunun böyle bir etkisi olmasa ve siz sadece bu parçayı tekrar tekrar dinlemekle yetinseniz, sizin bu parçayı gerektiği gibi çalmayı arzu ettiğiniz söylenebilir de, bunun bir istenç olduğundan söz edilemez.

Arzunuzun eyleme dönüşecek bir etkinlik kazanabilmesi için, bu arzunuzun gerçekleşmesini sağlamak amacıyla atacağınız adımları gözünüzün önüne getirebilmeniz, tasarlamanız gerekir. Bir arzunun bir istence dönüşmek üzere davranışları yönlendirmeye başlaması, kullanılacak araçların seçimi ile meşgul olan düşünsel bir sürecin harekete geçmesi demektir. Sadece arzu etmek, böyle bir adımı gerektirmez. Eğer Chopin’in valsini çalmayı sadece *arzulamakla* kalmayıp onu gerçekten çalmak *istiyorsanız*, bu valsin notalarını nasıl temin edebileceğinizi ve gerekli alıştırma- ları ne zaman yapacağınızı düşünürsünüz. Bu şekilde tasarlayıcı aklın da işe karışması, istencin bizi arzudan daha çok meşgul ettiği ve bize sahip çıktığı izlenimini doğrular.

Bir istencin oluşmasının belirtisi, olayın sadece bir düşünceyi aklıdan geçirmekle kalmayıp, o düşünceyi gerçekleştirmek için gerekli olan adımları atmaya *hazır olmaya* yönelik bir gelişme göstermesidir. Siz çalacağınız parçanın notalarını temin ederseniz, parmaklarınızı basacağınız tuşlar hakkında notlar alırsınız ve tek tek bölümleri çalışır, alıştırma- lar yaparsınız. Bu işlere ne ölçüde hazır olduğunuz, istencinizin ne oranda güçlü veya zayıf olduğunu gösterir. Bir insandaki istencin güçlü veya zayıf oluşu, o kişinin arzusunu gerçekleştirmek için gereken adımları atmaya hazır olma kararlılığından ve karşısına umulmadık engeller çıksa ve tahmin ettiğinden

daha büyük bir gayret göstermesi gerekse de, bu kararlılığını sürdürmesinden veya sürdürmemesinden anlaşılır.

İstencin sınırları vardır. Bunlar iki türdür. Birincisi, var olan gerçeklerin tanıdığı olanaklar veya olanaksızlıklar tarafından çizilen sınırlardır. İnsan geçmişini değiştirmeyi veya dünyayı yeniden yaratmayı *arzu edebilir*. Bu bir *istenç* olamaz, çünkü gerçekleşmesi mümkün değildir. Elbette ki Don Kişot gibi davrananlar da vardır, bazı kimseler mümkün olanın sınırları hakkında yanılabilirler ve yanlış bir kanı sonucu mümkün olduğunu sandıkları bir şeye tüm istençlerini yöneltebilirler. Dünyayı düzeltme çabaları içinde olan fanatikler buna bir örnektir. Diğer taraftan da istencimizin etkin olduğu alanın bizim tahmin ettiğimizden çok daha geniş olduğu, olanaksız sanılan bazı şeylerin gerçekleştirilebildiği ortaya çıktığı da görülür. Eskiden insanlar aya yolculuk yapmayı arzulamış olabilirlerdi, günümüzde ise bunu isteyebilirler. Aşırılığa kaçan ve azla yetinen istenç konusunda ortaya çıkan şudur: Aslında istencimizi sınırlandıran etken gerçekler değildir, bizim gerçekler hakkındaki kanılarımızdır. Eğer bu durum hakkında farklı izlenimlerimiz varsa da, herkesin aynı kanıda olduğu -geçmişin değiştirilememesi gibi- aşikâr olayların bulunduğu bilinmektedir.

İstencin sınırlılığına neden olan ikinci etken, bizim yetilerimizin sınırlı oluşu ile ilgilidir. Siz Milano'ya gidip Scala'da bir opera izlemeyi arzu edebilirsiniz. Bunu arzulamakla kalmayıp, isteyebilirsiniz de, çünkü bu istence dönüşebilen bir arzudur. Buna karşın siz Scala'da sahneye çıkıp bir araya söylemeyi arzu ederseniz, bu birçok kişinin sadece arzulayabildiği, ama istenç haline getiremediği bir arzudur. Böyle bir şeyin dünyada kesinlikle mümkün olmayacağı iddia edilemez, ama gerçekleşebilmesi sizin yetilerinizle ilgilidir. Birçok insan bir arayı Scala'da sahneye çıkabilecek kadar mükemmel söyleyemez. Demek ki istenç, yeti ile bağlantılıdır. Ama bir kişinin sadece gerçekten yetisi olduğu şeyleri istediği de söylenemez. Siz bir şeyi isteyebilirsiniz, ama sonradan bunu gerçekleştirecek yetiye sahip olmadığınız anlaşılır. Örneğin, Chopin'in parçasını gerektiği gibi çalabilmek için uzun süre çalışırsınız, ama bir an gelir ki, bunu başaramayacağınızı anlarsınız. Genç de sizi çalışırken gören : "O bu işi başarmak istiyor," diyebilir ve siz de geriye dönüp çalışmalarınız hakkında gayet doğru olarak : "Ben

bunu mutlaka başarmak istiyordum”, dersiniz. İstencin olması için gerçek yetinin değil, var olduğu sanılan yetinin olması gerekir. Önemli etken, gerçek durumlar ve olaylar değil, kendiniz hakkındaki tasavvurunuzdur. Bu tasavvurunuz size bir şeyi yapmaya yetili olduğunuzu telkin ederse, bunu isteyebilirsiniz ve gerçekleştirmeyi deneyebilirsiniz. Eğer bu tasavvurunuzdan dolayı çizdiğiniz tablo üzerinde düzeltmeler yapmak zorunda kalırsanız, istenciniz basit bir arzuya dönüşür. Günün birinde Chopin’in valsini bir dakikada baştan sona kadar çalamayınca, artık bu işi başaracağınıza dair inancınızı yitirmiş olarak piyanonun kapağını kapatırsınız. Aynı zamanda, sizi harekete geçiren istenciniz de yok olur. Ama arzunuz gene içinizde kalır. Bu parçayı gerektiği gibi çalan birisini dinlediğinizde, kıskançlık duyarsınız. Bunun tersi de mümkündür. Bir konudaki yetilerinizin sizin değerlendirmenizi aştığını fark ettiğinizde sizin arzunuz istence dönüşebilir.

Bu anlayışa göre istencimiz, tüm ruhsal demirbaşlarımızın içinde ayrı bir kalem değildir, istenç için düzenlenmiş ayrı bir dosya ve onunla ilgili kayıtların yapıldığı özel bir bölüm yoktur. Bir kişinin bir isteği olması şu anlama gelir: O kişide daha önce bir taslak halinde resmini çizmeye çalıştığımız şu olaylar gelişmiştir: Arzulama, bir kanıya varma, düşünme ve hazır olma durumlarının bir arada etkileşimi gerçekleşmiştir ve bu içsel yapılaşma o kişinin eylemlerinden sorumludur.

İstenç sözcüğünden başka bir anlam çıkarmak mümkün müdür? Bunun arzularımızdan çok farklı bir şey olması gerekir. Eğer siz gün be gün Chopin’in dakikalık valsini saatlerce ısrarla çalışacak olursanız, buradaki durum şudur: Siz bu parçayı yeterince hızlı çalabilmek arzusu tarafından harekete geçirildiniz ve *buna ek olarak da* parmaklarınızın tuşların üzerinde gezinmelerini sağlayan bir istenç, yani irade, azim de işe karışmıştır. Ya da şöyle denebilir: Arzunuzun gücü ne kadar şiddetli olursa olsun, gerekli hareketleri yapabilmeniz için bu *yeterli* değildir; ancak iradeniz, azminiz de buna eklenirse, siz alıştırmaları yapmaya başlarsınız ve çalışmaya devam edersiniz. Sadece arzular, bir kişiyi harekete geçirmek konusunda önemli bir değer taşımazlar, arzular ruhsal durumun yavaş devinen dalgalanmalarıdır... Bu söylenenlerin hiçbirisi bizde doğru olduğu izlenimi uyandırmamaktadır ve bunun nedeni şudur: İstençten söz etmek, birtakım güç-

lerin birbiri arkasından sayılması şeklindeki örneğe göre gerçekleşmez. Bizim söylediklerimizle amaçlanan, bir iç mekanizmanın ince ayrıntıları hakkında tamamlayıcı bilgi vermek değildir. İstenç hakkında söylenenler, arzulayan ve eylemlerinin üreteni olan bizler hakkında geniş anlamda ve özetleyerek konuşabilmek için birer araçlardır.

Şimdiye kadar sözünü ettiğim istenç, bir eyleme dönüşür. Bir eylem şeklinde gerçekleşmeyen bir istenç de var mıdır? İstemek ve yapmak birbirinden ayrılabilir mi?

Bazen insan olayları kendi akışına bırakır ve hiçbir şey yapmaz. Bu hareketsiz duruş ve olurlarına bırakış da bir istencin dışavurumu olabilir. Bazıları diyeceklerdir ki: Bu durum, bir şey yapmamanın da bir eylem olduğunu göstermektedir. Bazıları ise bir şey yapmamanın da bir şey yapmak gibi istence bağlı olduğu saptamasında bulunacaklardır. Bu gözlemi yapmış olmanın, istenç kavramı konusunda hiçbir farklılık yaratmadığı ise kesindir: Bu durumda da istenç, birbirine karşıt arzuların arasında sivrilen ve üstünlüğünü koruyan bir arzudur. Bazen bir meseleye müdahale etmemek için tüm istencimizi, irademizi, azmimizi kullandığımızı söylediğimizde işte bunu anlatmayı amaçlarız.

Başka bir durum da, bir eylemin engellenmesi nedeniyle çabanın başarısızlığa uğramasıdır. Örneğin, bugün gene Chopin valsini çalışmak arzusundasınız, fakat konservatuarın kapısı kilitli olduğu için bu arzunuz engellenmiş oluyor. İstenciniz gerçekleştirilemediği için sadece bir istenç olarak kalmıştır. Ama gene de bir arzu olmaktan da öte bir istenç olduğu şundan anlaşılmaktadır: Eğer konservatuarın kapısı açık olsaydı, siz içeri girer ve alıştırma yapardınız. Demek ki istencinizin gerçekleşmemesinin nedeni sizin arzunuzla ve istencinizle ilgili değildir, o günkü koşullarla ilgilidir. Bir istenç, koşulların uygun olması ve bir engelin ortaya çıkmaması halinde eyleme dönüşüp etkin olabilen bir arzudur.

Şimdiye kadar bir şey *yapmak*, örneğin piyano çalmak isteyen bir kişiden söz ettik. En çok rastlanan durum bu ise de, tek durum bu değildir. Biz bir şey *olmak* da isteyebiliriz. Örneğin, hekim veya hastabakıcı olmak isteyebiliriz. Fakat burada da, aslında sözle ifade edilmemekle beraber, bir çeşit eylemden, bir şey yapmaktan söz edilmektedir. Siz kendinizi bir hekim

veya hastabakıcı *yapmak* istiyorsunuz ve bu da demektir ki, bu amacınız için ne gerekiyorsa onu yapmayı istiyorsunuz.

İnsan bir şeyin *olmasını* veya bir şeyin olduğu gibi *kalmasını* de isteyebilir. Örneğin, siz komşu dairedaki gürültünün kesilmesini isteyebilirsiniz. Veya birisi size şöyle sorabilir: “Seninle kalmamı ister misin?” Belki de bitişik evdeki gürültünün son bulmasını arzularsınız veya size sorulan soru “seninle kalmamı arzu eder misin?” şeklinde de olabilir. Sadece arzulamakla istemek arasındaki fark burada da eyleme geçmeye hazır olmak ve eyleme geçme olanağına sahip olmak meselesidir. Eğer siz sessizliği sadece özlemekle kalmayıp gerçekten ortalığın sessiz olmasını sağlamak isterseniz, komşuyu uyarmak için kapısını ısrarla çalarsınız. Ve birisinin sizin yanınızda kalmasını gerçekten isterseniz, icabında onu zorla alıkoymak, onu tutmak çarelerine başvurursunuz. Buna karşın eğer arzuladığınız şey sizin etki alanınız dışındaysa, sadece arzulamakla kalırsınız. Daha çarpıcı bir örnek verelim: Siz lotoda kazanmayı arzu edebilirsiniz, ama isteyemezsiniz. Tuttuğunuz takımın bir futbol maçını kazanması da isteğinizi yönelebileceğiniz bir konu değildir. Buna karşın takımınızın kazanmasını isteğinizi söylemeniz, sadece arzunuzun gücünü ifade edebilmek için kullandığınız bir söylemden ibarettir. Aşıkâr olarak gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeyi arzuladığımızda, bunu ifade etmek için dilek kipini kullanırız. “Şu anda başka bir yerde olmayı isterdim !”, “Havanın daha iyi olmasını dilerdim!” tümcelerinde olduğu gibi. Bu ifade biçimi ile gerçek olmayan bir durumu, gerçekleşmeyecek arzularımızı dile getirirken, aynı zamanda bu duruma katlandığımızı da belirtmiş oluruz. Bu tür arzular bizi harekete geçirmezler.

•

İSTEDİĞİNİ YAPMAK YA DA YAPMAMAK

Raskolnikov'un cinayet işlemesi bir edimdir. Dahası, bunun özgür bir edim olduğunu söyleyebiliriz. Alışık olduğumuz bu sözcüğü de yabancılaştırıp kendi kendimize soralım: Bu sözcüğün anlatmayı amaçladığı düşünce ve deneyim nedir?

TEMEL DÜŞÜNCE: EYLEM ÖZGÜRLÜĞÜ

İlk bakışta bu soruya verilecek yanıt çok kolay gibi görünüyor: Ras-kolnikov'un yaptığı özgür bir eylemdir, çünkü istencinin dışavurumudur. O, eylemini kendi istenciyle belirlemiştir. Bu bağlamda denebilir ki, eğer onun eylemi kendi istencinden kaynaklanmasaydı özgür olmazdı. Daha önce görmüştük ki, istenç kavramının işlevi, edimin düşünülmesine ve üretilmesine bir çerçeve hazırlamaktır. Bu sefer de, istenç kavramının bu işlevi gerçekleştirmesiyle, aynı zamanda edim özgürlüğü fikrini de açıkladığı izlenimi alınabilir.

Fakat bu doğru olamaz. Bir eylemin bir istençten kaynaklanması, özellikle bu eylemi özgür yapan bir durum değildir; daha ziyade bunun bir eylem olmasının ön koşuludur. Edim özgürlüğünü, sadece bir edimin istençli olduğu şeklinde anlarsak, bundan şu sonuç çıkar. Her edim aslında özgürdür, çünkü bir hareketin edim olabilmesi için, bir istenç tarafından yönlendirilmesi gerektir. Bu çıkarıma göre, özgürlük ve üretenlik aynı şey olmalıdır. Ama bu çıkarım karşılığında kavramsal bakımdan ödediğimiz bedel çok yüksektir, çünkü özgür olmayan edim fikrini yitirmiş oluruz. Bir kişi hakkında, edimde bulunduğunu, fakat edimlerinde özgür olmadığını anlarsak bir çelişkiye düşeriz. Özgür olmayan bir edim, edim diye adlandırılmaz. Özgürlüğün yitirilmesi, üreten olmanın yitirilmesi ile eş anlamlıdır.

Gene de eylem özgürlüğü fikrini anlayabilmemiz için, istenç kavramı bir çıkış noktası oluşturmaktadır. Bu konuda en çok yapılan açıklamaya bir göz atacak olursak, meseleyi daha iyi anlarız: *Bir kişi istediğini yapıp yapmamakta serbestse, özgür sayılır.* Bu açıklama birinci açıklamaya çok benze-

mektedir: Bir eylem, eğer bir istencin dışavurumu ise, özgürdür. Fakat bu benzerliğin arkasında çok önemli bir fark gizlenmiştir ve bunun bir fark olduğu ancak sorunun *yönlendiriliş biçiminden* belli olmaktadır. Çıkış noktası olarak belli bir davranış tarzı alınıp şöyle sorulabilir: Bunun arkasında bir istenç var mıdır, yok mudur? Bunu sormakla aynı zamanda şu soru da sorulmuş olur: Bu bir edim midir, değil midir? Bu aşamada henüz özgürlükten söz edilmemektedir. Ama bunun tersine belli bir istenci başlangıç noktası olarak alırsak şöyle de sormak mümkündür: Bu istencin bir eylemle gerçekleştirilmesi mümkün müdür, değil midir? Bu soruyla eylemi yapmanın özgürlüğü meselesi ortaya atılmış oluyor. Bir eylemi gerçekleştiren kişi ne kadar özgürse, istencini eyleme dönüştürmekte de o kadar özgürdür. Özgürlüğün kısıtlı oluşu da aynı ölçüte göre değerlendirilir. Burada sorun, bir davranışın bir istenç tarafından yönlendirilmemiş olması değildir, sadece bunun bir eylem olmamasıdır. Bir eylemde bulunanın özgür olmaması demek, onun içinde bir istencin bulunması, fakat istencin eyleme dönüşmesinin engellenmesi demektir. Örneğin, bir felçlinin ayağa kalkmak istemesi, bir tutsağın kaçmak istemesi gibi...

Bu örnekten görülüyor ki, istenci her durumda eyleme dönüşebilecek bir arzu olarak betimlemek yanlıştır. Arzu ancak koşullar uygun olursa bir istence dönüşür ve gerçekleşmesi engellense bile, gene de istenç olma niteliğini korur. Eğer biz, “istençlilik” durumunda, arzuların gerçek bir etkinliğe sahip olmalarını beklersek, bir kimsenin ediminde özgür olmayabileceği fikrini açıklayamayız. Bu fikrin açıklanabilmesi için, istemek ve yapmak arasında bir ayırım olabileceğini öngören bir istenç kavramına gereksinim duyarız.

DÜNYANIN BANA SUNDUĞU SERBEST HAREKET ALANLARI

Raskolnikov edimlerinde özgürdür. Felçli olmadığı gibi tutsak da değildir. Tefeci kadının dairesine gitmek üzere merdivenin basamaklarını çıkarken, eylemini engelleyecek hiçbir şeyle karşılaşmaz. Dolayısıyla öldürme istencini serbestçe uygulayabilir. Fakat özgürlükten söz edebilmek için başka bir şey daha gereklidir: Yapabileceği *tek şey* yaşlı kadını öldürmek değildir; *başka* şeyler de yapabilir. Örneğin, ısrarla iş aramaya devam edebilir,

kız kardeşinin evleneceği adamın parasından faydalanabilir veya bir banka soyabilir. Raskolnikov'un önünde eylemlerini yöneltebileceği bunlara benzer çeşitli seçeneklerden ibaret bir *serbest hareket alanı* vardır. Böyle bir serbest hareket alanının varlığı düşüncesi, eylem fikri ile sıkı bir bağlantı içinde bulunan ve özde var olan hareket serbestliği deneyimini sürdürmeyi sağlar. Serbest hareket alanının var olduğu fikri, edim özgürlüğünün önemli bir unsurudur. Özgür olan bir kişi hakkında, *gerçekte* yaptığı şeyin yapabileceği tek şey olmadığını söyleyebilmemiz gerekir. Özgür kişinin önünde, bir eylemi gerçekleştirmeden önce, *açık bir gelecek* bulunmaktadır. Raskolnikov'u, tefeci kadına giderken izlediğimizde, az sonra gerçekleştireceği eylemin yapacağı tek şey olduğunu, başka bir şey yapamayacağını, gelecekte katil damgası ile yaşamaktan başka bir seçeneğinin olmadığını söylersek, onun eylemlerinde özgür bir kişi sayılması olanaksızdır. Geçmiş hakkında da aynı şey geçerlidir. Geçmişteki bir eylem, ancak o eylemde bulunan kişinin başka türlü davranma seçeneğine sahip olması durumunda özgür sayılabilir. Ancak geçmişte önu açık bir geleceğe sahip idiyse, eylemi özgür sayılabilir. Bu bakımdan d'Holbach'ın yazılarında, yeryüzünde izleyebileceğimiz sadece bir tek yolun bulunduğunu ve bu yolun önceden saptanmış olduğunu okuduğumuzda çok sarsılırız.

Oysa bu düşünce dıştan bakıldığında sanıldığından çok daha karmaşıktır ve birkaç katmanlıdır. Zira bizim eylemlerimizi gerçekleştirmek üzere serbestçe hareket edebileceğimiz çeşitli alanlar vardır ve bir eylemin yerine başka bir eylemde bulunabileceğimiz formülünü birbirinden farklı biçimlerde okumak mümkündür.

Birincisi: Önünüzde çeşitli *fırsatlar* olabilir. Örneğin, bu kitabı okuyacak yerde, birçok başka şey yapabilirsiniz. Yemek yiyebilirsiniz, bir film seyredebilirsiniz veya bir arkadaşınızı ziyaret edebilirsiniz. İleriki bir zamanda, kitap okuyacak yerde başka bir şey yapabileceğinizden söz ederseniz, başka fırsatlarınızın da olduğunu kastetmiş olursunuz. Bu durumda özgürlük, fırsat bolluğu demektir. Uzun süren eylemlerde de durum böyledir: Eğer ben hem üniversiteye girme hakkını kazanmış, hem de bir gazetede çalışma teklifi almışsam, Hukuk Fakültesi'ne girmek veya gazeteci olmak konusunda özgürüm demektir. Dolayısıyla özgürlüğümü oluşturan çeşitli olanaklar-

dan söz etmem, içinde yaşadığım dünyaya bana neler sunabileceğini sormam demektir. Benim şimdiki ve geçmişteki olanaklarım üzerinde düşünmem, aslında benim *kendim* hakkında düşünmem demek değildir –sözel olarak ifade edilmiş şekli öyle görünse de- daha ziyade belli bir zamanda dünyanın ne durumda olduğu meselesi üzerinde düşünmem demektir.

Fırsatlar benim sandığımdan daha da bol olabilir. Belki de fırsatların benim umduğumdan daha çok olması nedeniyle, ben düşündüğümünden daha çok şey yapabilirim. Bana dışarıdan bakıldığında denebilir ki: O, ne kadar büyük bir özgürlüğe sahip olduğunun bilincinde değil. Bu özgürlük, serbestçe hareket edebileceğim alanların *var oluşudur*. Onları *tanıyıp tanımamam* bir şeyi değiştirmez; özgür olduğumuz alanın *gerçek ölçüsü*, kendimizi özgür *sandığımız* alandan daha geniştir. Buna *nesnel özgürlük* denebilir ve diğer nesnel durumlar hakkındaki söylem bunun için de geçerlidir: Bir şeyin nesnel olarak var oluşu, düşünülür olması demek değildir.

İkincisi: Benim özgürlüğüme ait serbest hareket alanı, dünyanın bana sunduğu olanakları kullanabilmem için elimde olan *araçlarla* da ilgilidir. Örneğin, hukukçu veya gazeteci olmaya karar verme özgürlüğüm, üniversite öğrenimi yapabilecek paramın olması ve bir gazetede gönüllü olarak çalışıp para kazanmaya muhtaç olmayışım önkoşuluna bağlıdır. Dünyanın bana sunmakta olduğu serbest hareket alanı, benim elimdeki kısıtlı olanaklardan ibaret alandan daha geniş olabilir. Örneğin, Raskolnikov, yoksul olduğu için para kazanma olanakları aramak amacıyla başka bir ülkeye gidememektedir. İnsan bu serbest hareket alanı konusunda yanılabilir de: Örneğin, ben, hiç haberim olmadığı halde bir mirasa konmuş olabilirim. Veya aklıktan karınmı guruldayarak bir lokantanın önünden geçerken ceketimin cebinde unutulmuş bir miktar para bulunduğunun farkında olmayabilirim.

Üçüncüsü: Eylemlerim için önümde açık olan imkânlar benim *yetilerime* de bağlıdır. İster hukuk alanında, ister gazetecilikte başarılı olabilmem için analitik zekâyâ ve düşündüklerimi etkili bir biçimde ifade edebilme yetisine sahip olmam gerekir. Bu bakımdan yetersiz olmam, özgürlüğümü de kısıtlar. Sizin müzik yeteneğiniz yoksa kendi kendinize, “ben asla orkestra yönetemem”, dersiniz. Yetenek bakımdan bazen nesnel özgürlük, sanıldığından daha da büyük olabilir. Bir insan, uzun yıllar boyunca

ressamların çalışmalarını gıpta ile seyrettikten sonra, birden kendinde resim yapma yeteneğini keşfedebilir.

Fırsatlardan araçlara ve oradan da yeteneklere uzanan yol giderek bana doğru yaklaşır. Serbest hareket etme alanları her adımda daha kişiselleşir. Sonunda en kişisel, en mahrem, iç dünyamıza en yakın alana varır: Bu benim istencimin alanıdır. Fırsatlar önümde açıktır, elimde araçlarım vardır ve gereken yetilere de sahibim. Ben, bana hareket etme serbestliği tanıyan bu alanı gözden geçiririm ve şimdi artık bütün mesele şundan ibarettir: Önümdeki seçeneklerden hangisini tercih edeceğim, sadece benim istencime bağlıdır. Geleceğe doğru yürüyeceğim belli bir yola girip, sapma olanağına sahip olduğum diğer yolları tercih etmemem, benim istencimin beni yönlendiren bir oyunudur. Eğer geriye doğru bakarak başka bir şeyi de yapabilecek durumda olduğumu söylersem, bununla şunu demek isterim: Ben başka bir şey yapmak isteseydim, başka türlü davranırdım. İstenç söz konusu olduğu zaman, kendimin en yakını olmam, duygularımın tüm yoğunluğu ile vurgulayarak söylediğim şu cümle ile dile getirilmiş olur: Bundan böyle ne yapacağım gerçekten sadece *bana* bağlıdır!

İstenç konusunda da nesnel özgürlükle, benim bilincinde olduğum özgürlük arasında bir ayrım var mıdır? Benim bilgim dışında bir istencim olabilir mi? Veya benim istencimin serbest hareket alanı, bilincinde olduğum istencin serbest hareket alanı ile örtüşür mü? Ben olanakların elverdiği her istencimin doğrudan doğruya ayırtında olursam, bu benim kendime tamamen yakın olduğumu gösterir. Böylece ben sürekli kendimden haberdar olurum ve kendim hakkında tamamen saydam bir bilgiye kavuşurum. Oysa gerçekte, bilen Ben ile isteyen Ben arasındaki içsel yakın ilişki çok geniş kapsamlı değildir. Ben istencime ilişkin hiç ummadığım şaşırtıcı durumlarla da karşılaşabilirim. Örneğin, şimdiye dek pek de hoşlanmadığım bir kişiye birdenbire olumlu duygular beslemeye başladığımı fark ederek rahatlayabilirim. Ya da tersine, her zaman iyi niyetle katıldığım bir işi yaparken, ansızın beni şeytan dırter ve aksilik çıkartabilirim. Bir insan, başka birini öldürme raddelerine kadar gelip hayal bile edemediği bir istencin egemenliği altına girebilir. Bütün bunlar, insanın arzuları ve arzularının olası eylemleri üzerindeki etkileri hakkında her şeyi bilmediğimize da-

ir bir fikir verebilir. Elbette içimizde, bilincinde olduğumuz istencimizin dışında gizli bir istencimizin de olduğu konusunda bizi bilgilendiren uzun süreli gözlemler de vardır. Ben geriye doğru bakıp yaptıklarımı gözden geçirecek olursam, sürekli aynı örneğe göre davranmış olduğumu saptayarak şaşırabilirim ve derim ki: Meğer ben sürekli düşündüğümünden başka bir şey istemişim. İstençle ilgili olan her şey bizim içimizdeki çekirdeğe dokunduğundan, böyle olumlu veya olumsuz saptamalar bizi şiddetle sarsabilir. Durum ne olursa olsun, bunlar bana gerçekleştirilmesi mümkün olan istencimin serbestçe hareket edebileceği alanın ve buna bağlı olarak da özgürlüğümün tahmin edilenden daha geniş olduğunu gösterir.

NELER İSTEYEBİLİRİZ: BELİRLENMİŞ İSTENCİN SINIRLILIĞI

İstencimiz boşluk ortamında oluşmaz. Neleri arzuladığımız ve hangi arzularımızın eyleme dönüşme etkinliğine sahip olduğu, bizim egemenlik gücümüzün erişemediği birçok şeye bağlıdır.

Örneğin, benim istediklerim, karşıma çıkan olanaklara, yani *dış koşullara* bağlıdır. Bu öncelikle benim kısa süreli istencim için geçerlidir. Bir dükkândan neleri satın alacağımı, bir lokantada neleri yiyeceğimi, hangi kitabı okuyacağımı ve nereye yolculuk yapmak üzere yer ayırtacağımı, bana sunulan tekliflere göre belirlerim. Önüme çıkan fırsatlar, istencimin serbestçe hareket edebileceği alanı saptamaktadır. Uzun süreli bir istencin oluşması da buna benzemektedir. İlerde neler yapacağımız veya ne olacağımız da dünyanın bize sunduğu olanaklara bağlıdır. İnsan sadece bir toplum içinde var olan mesleklerden birini seçebilir. Eğer o toplumda para kazanabilmek için başka görevler veya olanaklar bulunsaydı, bir insanın meslek konusundaki istenci tamamen başka olabilirdi. Gerek kısa süreli istenç, gerekse uzun süreli istenç, dış dünyadaki koşulların çeşidine göre değişir. Böylece gayet basit ve açık bir anlam taşıyan şu sözü söyleyebiliriz: “Eğer koşullar başka olsaydı, bizim istencimiz de gerçekte olduğundan başka olabilirdi.”

Demek oluyor ki, bizim istencimiz sadece kendimize bağlı değildir. Bu durum bizi *rahatsız eder* mi? Bu yüzden özgürlüğümüzün kısıtlanmış olduğunu mu duyumsarız? İlk bakışta bize öyle gelebilir. Eğer ben duvarlarla veya dikenli tellerle çevrili, renksiz ve tekdüze bir ortamda yaşıyor ol-

sam, benim özgür olmayışım, aynı zamanda istencimin de özgür olmayışı, istenecek şeylerin az oluşundan ileri gelmiyor mu? Ben birçok şeyi arzulasam da, sadece çok az şey isteyebilirim, çünkü olanaksız şeyleri insan sadece arzulayabilir, ama isteyemez. Ben istencimin serbest hareket alanını genişletmek amacıyla isyan çıkartmayı isteyemez miyim? Elbette isteyebilirim! Ama soru bu değildi. Soru şöyleydi: İstencimiz oluşurken, kendimizin yaratmadığı fırsatların önümüze açıldığı bir serbest hareket alanına – boyutları ne olursa olsun – bağımlı olmamız bizi *genelde* rahatsız eder mi? Ve bunun yanıtı da şudur: Hayır. İsyandan sonra da, ben rasgele her şeyi isteyemem, sadece kurulan yeni dünyanın içerdiği olanakların sunduklarını isteyebilirim. Çünkü her dünya *belirli* bir dünyadır ve kendine bazı sınırlar çizer; binlerce şey de bu belirliliğin hudutları dışında kalır. Bizim de, istencimizin daima *belirli* bir istenç olabilmesi için, bu belirlenmişliğe ve bu sınırlara *gereksinimimiz vardır*.

Olanaksız bir şey tasavvur edelim: Diyelim ki, belirlenmiş olmaması yüzünden istencimizin de sınırlandırılmadığı bir dünyada yaşıyoruz. İlk bakışta böyle bir dünyada, istencimizin bağımsızlık bakımından tamamen özgür olabileceğini sanırız. Gerçekte böyle tümüyle belirsizlik içinde olan bir dünyada istenilecek *hiçbir şey* olmaz, çünkü istencin yönelebileceği belirli hiçbir şey bulunmaz. Bu dünyada yaşayacak olan bizler tamamen özgür olan kişiler değil, tamamen istençsiz kişiler olurduk. Bu sebeple istencimizin dünya üzerindeki fırsatlardan ötürü bazı koşullara bağlı ve prensipte sınırlandırılmış olması bizi rahatsız edemez. Çünkü dünyanın bizi rahatsız edebilmesi için, *düşünülebilir* bir ölçüt yoktur. Dünyanın istencimize koyduğu sınırlar, özgürlük için bir engel oluşturmaz, aksine özgürlüğün önkoşuludur.

Dünya, sunduğu olanaklarla belli bir anda neler isteyebileceğimi belirler. Bunun dışında her şey bana kalmıştır. Bu ne demektir?

Bu, birbirinden farklı pek çok anlama gelebilir. Koşulların bana bıraktığı serbest hareket alanı dahilinde neler isteyeceğim ilk başta benim *bedensel gereksinimlerime* bağlıdır. Açlığımı gidermek, sıcak bir ortama sığınmak, uyku uyumak gibi istekler, açlıktan, üşümekten ve yorgunluktan kaynaklanır. Bedenimizdeki bu duyular olmasa, böyle isteklerimiz ~~olmazdı~~.

Bende oluşan bir isteğin kaynağı *duygularım* da olabilir. Yanan bir evden ne pahasına olursa olsun kendimi dışarı atmak isteği, benim ateşin karşısında panik halindeki korkumdan ileri gelebilir. Kendisine işkence edeni öldürme isteği, işkence kurbanının duyduğu nefretle beslenir. Boğulmakta olan bir insanı kurtarmak için suya atlamamın kökeninde benim acıma duygum vardır. Bu duygularım olmasa, bende bu istekler de, bu arzular da olmazdı ve bu arzular beni eyleme geçirecek bir etkinlik kazanamaz, gerekeni yapmaya hazır olmamı sağlayamazdı. Belli koşullar altında neyi isteyeceğim, benim *özgeçmişime* ve onun sonucu olan *karakterime* de bağlıdır. Eğer ben deneyimlerini başkasıyla paylaşmaya değer veren bir insan haline geldiysem, başkalarına karşı mesafeli davranan bir insanla eşit koşullar altında bulunduğumda, ondan farklı şeyler isteyebilirim. Yaşamındaki değişikliklerle ilgili acı deneyimler edinen biri, hep aynı durumda donup kalmış olmaktan şikâyetçi olan ve gene hareketsizliğe mahkûm olmaktan korkan biri ile aynı duruma düştüğü zaman, tamamen farklı şeyler isteyecektir. Ve çok doğaldır ki, ruhsal örselenmeler de – ister anımsansın, ister unutulmuş olsun – istencin gelecekteki gelişimini belirleyen yolu çizecektir. Bütün bunlar bir kişinin içsel profilini biçimlendirir ve o kişinin, önüne çıkan koşullar karşısında istencinin ne olacağını belirler.

İstencimi bir şekilde büründürmem sırasında sadece dışımdaki koşullar tarafından değil, içimdeki koşullar tarafından da etkilenmem ve sınırlandırılmam, özgürlüğümün kısıtlanması anlamına gelir mi? Bu bir yankınma nedeni olabilir mi?

Gene ilk bakışta böyleymiş gibi görünebilir. Benzer koşullar altında daima aynı türden bir istenc geliştiirdiğimizi sık sık kızarak saptamıyor muyuz? Bu tür tekrarlar tıpkı bir zindanın duvarlarına benzemez mi? İçimizdeki bu tekdüzelikten zaman zaman kaçıp kurtulmak, içimizde bir devrim yaparak her şeyi değiştirmek, eski koşulların karşısına çıkıp yeni bir şekilde bürünmüş olan istencimizle yanıt vermek istediğimiz olmaz mı? Elbette olur! Ama şimdiki sorumuz gene bu değildi. Sorumuz şu idi: İstencimizin bedensel gereksinimlerimiz, duygularımız, geçmişte yaşadıklarımız ve karakterimiz tarafından etkilenmesinden ve sınırlandırılmasından *aslında* rahatsız oluyor muyuz? Ve buna da gene yanıtımız şudur: Hayır! İçimizdeki

bir devrimden sonra da rasgele şeyler isteyemeyiz, sadece içimizdeki yeni dünyanın bize olanak tanıdığı şeyleri isteyebiliriz. Ve böyle olması da gayet iyidir. Çünkü bir istenç, ancak sağlam olarak biçimlenmiş bir içsel dünya ile sıkı sıkıya kenetlenirse, belli bir kişini istenci, yani genel olarak *birinin* istenci olur.

Burada da olanaksız bir durumun var olduğunu var sayalım: Diyelim ki, benim istencim iç dünyanın kalan kısmından tamamen bağımsızdır. Bu durumda *benim* istencimden söz edilmesinin ne anlama geldiği anlaşılamazdı. Eğer dış koşullara bağlı olmak bir istencin belli bir istenç olmasını sağlıyorsa, içsel koşullara bağlı olması da bir istencin bir kişiye *ait olduğunu* gösterir. Tamamen bağımsız bir istenç, *hiç kimsenin* istenci değildir ve dolayısıyla *hiçbir* istenç değildir. Sınırsız bir istenci olan varlıklar, sınırsız özgür bir istence sahip olacak yerde, tamamen istençsiz varlıklardır, çünkü onlarda zorunlu olarak kişisel istenç fikri anlamında olan istenç fikrinin kapsamına girecek hiçbir şey yoktur.

Dolayısıyla burada geçerli olan şudur: İlke olarak istencimizin, geçmişimiz ve yaşadıklarımız tarafında koşullandırılmış olması bizi *rahatsız edemez*. Çünkü koşullandırılmışlığın bizi rahatsız edebilmesi için, onun karşılaştırılması gereken şey, *düşünülebilir* bir şey değildir. Sonuç olarak istencimizin daha önce olmuş bir şeyle sınırlandırılması, özgürlüğü engellemez, aksine özgürlüğün önkoşuludur.

KARAR ÖZGÜRLÜĞÜ

Bizim özgürlüğümüz, bir şeyden yana veya bir şeye karşı olmaya karar vermek konusunda özgür olmamız demektir. Bu sözü de yabancılaştırarak şu soruyu soralım: Biz tam olarak neden söz ediyorumuz? Bu sözün içerdiği deneyimler nelerdir?

Karar verme fikri, basit ve kuşku götürmez bir gözleme dayanmaktadır: Bizim isteklerimiz, düşündüklerimizden bağımsız değildir. Biz isteklerimizi düşüncelerimizle etkileyebiliriz. Düşünerek kendi istencimiz üzerinde işleyebilir, onun nasıl olması gerektiğini belirleyebiliriz. Her ne kadar bir şey *yapmaya* karar verdiğimizden söz etsek de, edim bir istencin dışavurumudur. Ve biz düşünce yoluyla istencimize belli bir yön vererek, o edimi hazırlarız. Böylece istencimiz üzerindeki gücümüzü etkin duruma getirir, onun üreteni oluruz, başka bir söylemle: Güçlü bir biçimde onun *öznesi* haline geliriz ve istencimiz özgürlüğe sahip olduğu ölçüde de bunda başarılı oluruz. Buna karşılık başarısızlığımızın ölçüsü de, istencimizin özgürlükten ne ölçüde yoksun olduğunu gösterir.

ARAÇSAL KARARLAR

Kararlarımızın kapsamı ve derinliği birbirinden farklı olabilir ve bu fark kararlarımızla ilgili istencimizin ne oranda kısıtlı veya geniş kapsamlı olduğuna bağlıdır. İlk başta, daha önceden kesinleşmiş olmakla beraber şu anda gündemde olmayan bir istencin gerçekleştirilmesi için kullanılacak araçlarla ilgili kararları inceleyelim. Ben bunlara “araçsal kararlar” diyorum. Bu tür kararlar şu soruyu yanıtlar: Ben X istiyorsam, yapmam gereken en uygun şey nedir? Bu soruya verilen yanıt doğrultusunda, kişinin Y eyleminde bulunması için gerekli olan araç niteliğinde bir istenç oluşur. Örneğin: Tenis oyuncusu, maçı kazanabilmek için elde etmesi gereken puan sayısına ulaşabilmek amacıyla istencini sorgulamadan bazı hareketlerde bulunur. Top kendisine doğru gelirken yıldırım hızıyla ona nasıl vuracağını kararlaştırır. O andaki durumu değerlendirmesiyle, topu yukarıya doğru

mu, düz mü, sağa mı, yoksa sola doğru mu atacağına dair bir araçsal istenç yaratır. Aynı şey acil durum hekimi için de geçerlidir, çünkü onda önceden mevcut olan istenç, hastayı kurtarmaktır ve hekim bu amaca göre davranır. Hastanın durumu hakkında düşündüklerinin sonucu olarak, ya solunum aygıtını bağlamak, ya da hastaya bir iğne yapmak biçiminde araçsal bir istenç oluşturur. Yapmayı istediğimiz dikkati çekmeyen birçok basit işlemde de durum aynıdır; ışığı yakmak, yağmurda saçak altına sığınmak, karşımıza çıkan bir araçtan kaçmak gibi... Biz bütün bunları daha önemli, daha geniş kapsamlı bir istenci gerçekleştirmemize yardım edecek birer araç oldukları için isteriz; örneğin, çalışmak, soğuk algınlığına yakalanmamak ve sağlıklı olarak hedefimize varmak gibi...

Saydığımız örneklerde, araçsal istencimizi çok öncesinden hazırlamamız gereken bir istenç olarak yaşamayız. Bu tür istenç hiçbir çabamız olmaksızın, kendiliğinden oluşur. Fakat doğrudan doğruya oluşması, körü körüne gerçekleştirilmesi demek değildir. Bir istenç alışkanlık sonucu veya zaman darlığından ötürü oluşsa da, ani durum değerlendirme yetisi tarafından yönlendirilir ve bu bakımdan da gene verilen bir kararın sonucudur. Bu istencin kendiliğindenliği, onu oluşturmak için özellikle bir değerlendirme sürecinden geçmemizin gerekli olmamasından ileri gelmektedir. Araçsal istencin akıcı bir kendiliğindenlikle oluşmasını sağlayan etken, deneyimlerimizin birikimidir ve biz benzer durumlarla her karşılaştığımızda bu deneyimlerimizi tek tek gözümüzün önüne getirmek zorunda kalmadan yapılması gerekeni yaparız.

Durum yeni ve karmaşık ise veya gerekli olan istenç daha geniş bir zamana muhtaçsa, farklı bir oluşum söz konusudur. Böyle hallerde çeşitli olanakların değerlendirilmesinden ibaret bir sürece gireriz ve bunun sonunda özenle ölçüp biçerek hangi yöne sapacağımızı saptar ve yavaş yavaş olgunlaşmış olan kararımızı veririz. Fakat zaman ve belirginlikteki farka rağmen, burada neye karar vereceğimizin seçimi, kendiliğindenlikle verilen kararlardakinden farksızdır: Biz bu istencimizi düşünerek geliştirmiş oluruz.

Bir mini-dünya olan satranç oyununu gözümüzün önüne getirelim. Ben oyun sırasında giderek artan bir karmaşıklık içeren düşünceler üretirim. O andaki durumu değerlendirir, hangi hamleleri yapabileceğimi ve

hasmımın kendi olanakları hakkında neler düşünebileceğini, onun benim ne düşünebileceğimi zannettiğini ve nihayet benim onun düşünceleri hakkında neler düşünebileceğimi tahmin ettiğini aklımdan geçiririm. Böylece uzun zaman düşündükten sonra örneğin, vezir gambitinin en iyi hamle olacağına karar veririm. İçimde vezirin önündeki koruyucu figürü yerinden oynatmak istenci oluşur. Artık kararımı vermişimdir ve elimi harekete geçirme zamanı gelmiştir.

Gerçek büyük dünyada verdiğimiz araçsal kararlar için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Ancak bu kararlarımız satranç oyunundan daha ciddi konularla ilgilidir ve sonuçları da daha önemlidir. Örneğin, ben iktidarı ele geçirmek istersem, bu istenç benim yapacaklarımı belirler, eylemlerimi etkiler. Önce şimdiki durumumun değerlendirmesini yaparım: Benim üyesi olduğum partinin gücü nedir ve şu sıralarda beni aday göstermesi olasılığı var mıdır? Bundan sonra amacıma yaklaşmak için neler yapmam gerektiğini düşünürüm: Partideki rakiplerimi saf dışı bırakabilmek için ne yapmalıyım? Seçmenleri kendi tarafıma çekebilmek amacıyla hangi sloganları kullanmalıyım? Daha sonra başkalarının benim bu olası manevralarıma nasıl bir tepki gösterebileceklerini ve onların kendi olanaklarını nasıl değerlendirdiklerini tasavvur etmeye çalışırım: Örneğin, rakibim hakkında rüşvetçi olduğu dedikodusunu çıkartsam, o ne yapar? Rakibim, kendisinin inanılır ve güvenilir bir insan olduğunu kaç kişinin kabul ettiğini tahmin ediyordur acaba? Rakibim parayla satın alınabilir mi? Ve nihayet, başkalarının benim çevirdiğim dalaverelerin, menfaatim için dil dökerek birtakım kişileri etkilemeye çalıştığımın farkına varıp varmadıklarını kendi kendime sorarım. Sonunda araçsal istencim kesinleşmiş olur. Şöyle ki: Ben rakibimi satın alacağım ve seçim kampanyasında moral yenilenme konusunu içeren bir slogan kullanacağım. Böylece artık kararımı vermiş olarak bankaya gitmek üzere yola çıkarım.

İSTENCE AYKIRI OLAN EYLEM ÇELİŞKİSİ

Eskiden savaş sırasında cephedeki sahra hastanelerinde hekimlerin hastanın bir uzvunu narkoz vermeden kesmeleri sık sık rastlanan olaylardandı. Hekimler, üstlerine düşen görevi yaparlarken hastanın yürek parça-

layan feryatlarına ve kendilerini birer mezbahacı gibi gören çevredekilerin kin dolu bakışlarına dayanmak zorundaydılar. Böyle bir durum hekimlerin olağanüstü sağlam bir iradeye sahip olmasını gerektirirdi. İşlerini yaparken bir tereddüt geçirirlerse, hiç kuşkusuz yaralı askerin yaşamını kurtarmak istencini anımsamaları gerekirdi ve hastanın hayatını kurtarmak da, narkoz ilaçlarının bulunmamasına karşın ameliyatı yapmalarıyla mümkündü. Bu durumda verecekleri araçsal karar, hastaya dayanılmaz acılar yaşatmayı göze almak olacaktı. Bunun sonucunda içlerinde oluşan araçsal istenç, uzvu kesecekleri testereyi kullanmalarına yardımcı olurdu. Bu çok zor bir istençti, çünkü o güne kadar istediklerinin tamamen tersiydi. Kendilerini yenmek ve yapmaları gereken bütün hareketlere kendilerini zorlamak durumundaydılar. Yaptıkları iş, istençlerinin tam karşısı olduğundan, onlarda bir tepki yaratmaktaydı. Onlar hakkında: “Askerlerin bacaklarını kesmeyi arzuyorlardı” ifadesi, o hekimleri sadist bir canavar gibi göstermiş olur. Daha sonraları da bu hekimler diyeceklerdir ki: “Tanrı şahidimdir ki, bu işi yapmak hiç de *hoşuma gitmedi*, gerçekten de bu yaptığımdan hiçbir *memnuniyet* duymadım.” Ama gene de onlar bunu yapmayı arzulamışlardı, çünkü araçsal istenci oluşturabilmek için, yaptıklarını arzulamak zorundaydılar. Zira istemek, arzunun eyleme dönüşme etkinliğini kazanması demektir. Hekimler ilk bakışta imkânsız olan bir işi başarmak zorundaydılar, arzulanmayacak bir şeyi arzulamak, hoşlanmayacakları bir şeyi arzulamak, başka bir söylemle kötü bir şeyi arzulamak zorundaydılar. İleride, savaştan sonra geçmişe dönüp baktıklarında, belki de kafaları karışmış bir halde diyeceklerdir ki: “Ah, neydi o akan kanlar, o korkunç feryatlar! Ben o günlerde yaptığım işten bütün kalbimle nefret ediyordum. Bir insan yaptığından bu denli nefret ederse, kuşkusuz onu arzulamaz ve arzulamadığı bir şeyi de kesinlikle yapmak istemez. Ama ben gene de yaptım. Demek yapmayı istedim ve yapmayı arzuladım da! Bu nasıl mümkündür?”

Bu çelişkiyi çözmek için, yapmakla arzulamak arasındaki bağlantıyı gevşetip şöyle demeliyiz: İstemek gerçi arzulamayı gerektirir ama yapmak her zaman istemeyi gerektirmez. Bu durumda arzulanmayan bir şey, arzulamak zorunda olmadan da yapılabilir. Ama istekle arzu etmek arasında bir bağlantı olduğu sürece, bu şu demektir: İsteksiz hareket eden kişi, bütün

arzularına karşı hareket ettiği için, hareketi bir isteğin sonucu değildir, yani o kişi isteksiz hareket ediyor demektir. Ama isteğine karşı hareket etmek ile isteksiz hareket etmek birbirinden farklı şeylerdir. İsteğine karşı hareket etmek, üreteni olan gerçek bir eylemdir, bu eylem üretenin isteğine karşı olsa bile. Oysa isteksiz bir eylem, üreteni ve anlamı olmayan bir eylemdir, yani bir eylem değildir.

Acaba diğer bağlantıyı, yani istemek ve arzulamak arasındaki bağlantıyı gevşetmenin bir yararı olur mu? O zaman isteğimizin karşı olduğu bir şeyi yapmak, bir şeyi hoşlanmadığımız halde isteyerek yapmak demektir. İşte bu durum, sahra hastanesi hekiminin yaptığını tam olarak tarif etmiyor mu? Bu durumda artık arzu ile istek arasında zorunlu bir bağlantı yoktur, arzu bu eylemin önemli bir unsuru değildir. Bir isteğin kendi ile uyum halinde olan bir arzuyla birlikte etkin olması, ya da tüm arzulara karşı olması, bir rastlantı meselesidir. İnsan tüm arzularına karşı olan bir şeyi isteyebilir ve “salt istencinin, iradesinin gücü ile” bunu yapabilir. Bu sefer de bizi harekete getiren etken, arzusuz istencimizdir. Ama irademiz hem memnuniyetle yaptıklarımızda, hem de isteğimize karşı yaptıklarımızda aynı şekilde etkili olmalıdır. Eğer ben birisini özlediğim için yolculuğa çıkarsam, beni harekete geçiren, bendeki özlem duygusu değildir, özlemimden bağımsız olup sadece rastlantısal olarak özlemimle birlikte ortaya çıkan istencimdir. Bu daha önce de incelediğimiz bir duruma benzetmektedir: “Bir Dakikalık Vals”i büyük bir gayretle çalışırken, parmaklarını zı hareket ettiren, sizin mükemmele erişme arzunuz değildir, onları harekete getiren bu istence ek olarak sizde oluşan salt (saf, arı) istençtir. Ve burada düşünce diğer durumdakinden daha ikna edici değildir.

Fakat bu kadar ileri gitmemiz gerekir mi? Şimdiye kadar geldiğimiz konuda, yani arzulamak ve istemek arasındaki bağlantı konusunda kalsak ve buna, hoşlanarak ve memnuniyetle yapılmayı gerektirmeyen arzular kavramını, hoşlanmakla ilgili tüm başat öğelerden arındırılmış, tarafsız bir kavramı ekleseک olmaz mı? Bu durumda eğer, “Sahra hastanesindeki hekimler nefret ettikleri, iğrendikleri bir şeyi istiyorlardı,” dersek, bu söylem artık problemlili değildir. İşte seyreltilmiş, yoğunluğu giderilmiş bu yeni anlamıyla “arzulamak” her şeye yönelebilir, hatta insan bütün iç dünyası ile

karşı çıktığı ve kelimenin tam anlamıyla bütün kalbiyle kendinden uzak durmasını temenni ettiği bir şeyi de arzulayabilir. Böylece arzunun ve isteğin karşıt olması çelişkisi de ortadan kalkmış olur. Fakat bu “Pyrrhus zafe-ri” deyimile tanımlanan, yani büyük kayıplarla elde edildiği için hezimet sayılan aldatıcı bir zaferdir. Zira çözüme kavuşmak için ödediğimiz bedel çok yüksektir, yani bundan böyle, kökende ait olduğu dil ile bağlantısını kaybetmiş olan bir “arzulama” sözcüğünü kullanarak meramımızı anlatmak zorunda kalırız. Oysa istencin ne olduğunu anlamamızı sağlayan da gene bu dildir. Biz arzulamak kavramının kökenindeki anlamıyla ilgili ayrıntıları çıkartıp atarsak, istemek kavramında onların eksikliğini duyarız. Çünkü ortakalan renksiz kavramda istenç deneyimiyle ilgili bir şey bulamayız ve böylece konuyu yitirmiş oluruz.

O halde şimdi ne olacak? Biz deriz ki: “Bir şeyi isteyen kişi, ona ilişkin diğer şeylerden de hoşlanıp onları arzuluyor olmalıdır.” Bu çoğu kez şu anlama gelir: Bir hedefe varmak isteyen kişi, oraya ulaşmayı sağlayacak araç ve gereçleri de istemelidir. Buradaki problem, bazen bu araç ve gereçlerin hoşla giden ve arzulanan şeyler olmayışıdır. Fakat böyle bir durumda alıştığımız bir deneyime dayanan şu ayrımı yapmayı anımsamalıyız: İnsan bazen bir şey yapmayı, *sadece o belli şeyi* yapmış olmak için arzulayabilir; öte yandan insanın bir şeyi yapmayı arzulaması, o şeyin aslında başka bir arzusunu yerine getirmeye yarayan bir araç olması nedeniyledir. Bu konuda atasözlerine bile girmiş olan acı ilaç örneğini anımsayalım. Bu ilacı yutmak hoşumuza gitmez, onu yutarken yüzümüzü buruştururuz. O ilacı yutmak istememiz, o ilacı yutmuş olmak için değildir. Çünkü ilaç acı lezzetinden ötürü çikolata gibi arzulanacak bir şey olamaz, aksine bize iğrenç gelir. Biz gene de bu ilacı yutuyorsak, bizi sağlığınıza kavuşturacağına inandığımız için, yani arzu ettiğimiz bir şeye erişmek için bunu yaparız. Bu açıdan baktığımızda, o acı ilacı yutmak, arzuladığımız bir şey haline gelir, çünkü kökende var olan başka ve daha önemli bir arzumuzun gerçekleşmesi, bu ilacı yutmamız sayesinde mümkün olacaktır. Ve biz bu durumda “Ben bunu yapmayı memnuniyetle kabul ederim,” deriz. Demek ki acı ilacın içilmesi, arzulanın olmayı adeta *ödünc almıştır*, yani *geçici olarak arzulanın olmuştur*.

Bazen böyle durumlar sonucunda, kökende var olan duygular değişime bile uğrarlar. Acı ilacın ağrılarımızı gidermesi deneyimi, o ilacın taddından hoşlanmaya başlamamıza neden olabilir, çünkü artık onu bizi rahatlata bir şey olarak görürüz. Ya da başka bir olayı göz önüne getirelim. Gizli aşkınız olan kişi, Monopol oyununa çok düşkünse, siz bu oyundan nefret etseniz ve Monopol oynamayı asla arzulamasanız bile, sevgilinizi görebilmenizi sağlayacak tek çare arkadaşlarınızın Monopole oyununa katılmanız ise, arkadaşlarınızın bu oyunu oynamak için düzenledikleri toplantıların hiçbirini kaçırmazsınız, hatta daha sık düzenlenmeleri için ısrar bile edersiniz. Arkadaşlarınız size: “Anlaşılan birdenbire bu oyundan hoşlanmaya başladın!” derlerse, siz de: “Evet, bu oyunu *çok seviyorum!*” diye yanıt larsınız. Ama sonra aşkınızın karşılık görmediğini öğrenirseniz, artık bu oyun sizin için çekiciliğini kaybeder ve gene eskisi gibi ondan nefret edersiniz, hatta belki de bu nefretiniz eskisinden daha da büyük olur. Demek ki bu oyunun ödünç aldığı arzulanırlık kaybolmuştur.

Hastasının bir organını kesen askeri hekimin yaşadığı çelişki de aynı şekilde çözülür.

Bu olay bizi eylemle istenci birbirinden koparmaya zorlamadığı gibi, istek ile -alışıl gelmiş anlamıyla- arzulama arasındaki bağlantıyı da kesmez. Şunu söylemek yeterlidir: Hekim, hastayı kurtaracak tek çare olarak ona zarar verecek uzvunu kesmeyi arzuluyor. Belki de hekim, hastanın uzvunu kesmek için gereken gereçleri yoksa çaresizlik içinde bocalayarak: “Şu anda tek arzum, bir testere bulabilmektir!” diyebilir. Ve hekim nihayet bir testere bulduğunda, ameliyatı yapabileceği için mutluluk duyar, ama aynı zamanda hastasına acı çektirmek zorunda olmanın mutsuzluğunu da yaşar.

TÖZSEL KARARLAR

Bir karara vardığımız zaman, istencimiz üzerinde bir etki oluştururuz. Karar vermek, düşünerek bir istenç oluşturmak demektir. Düşünme sonucunda belirli bir şeyi yapmak istenci oluşur. Şimdiye kadar üzerinde durduğumuz araçsal kararlarda söz konusu olan, daha önce kesinlik kazanmış olan bir istenci gerçekleştirebilmemiz için ne yapmamızın uygun olduğunu, yani ne istediğimizi saptamaktır. Öncelikli ve egemen olan istek, ka-

rarımızın sorgulanmayan sabit noktasıdır. Fakat bu bizim bildiğimiz tek karar verme durumu değildir. “X’i istiyorsam, yapacağım en iyi şey nedir?” diye soracağımıza şöyle de sorabiliriz: Ben gerçekten X’i istiyor muyum? Ve neden istiyorum? Veya daha geniş kapsamlı bir söylemle: “Aslında benim istediğim nedir?” diye de sorabiliriz. Eğer kendimize böyle bir soru yöneltirsek, yeni bir tür karar verme durumu karşısında kalırız. Bu karar, şimdikilerden daha büyük bir derinliğe sahiptir, çünkü bizi sadece araçsal olan karara kıyasla isteğimizle daha yakından ve daha sürekli olarak meşgul olmaya sevk eder. Sadece hedefe nasıl ulaşacağımızı sorduğumuz duruma kıyasla, bu durumda kendimizi daha farklı bir biçimde konu edinmiş oluruz. Bu sefer yaşamımızın tözü söz konusudur ve bu nedenle ben bu tür kararlara *tözsel* kararlar adını veriyorum.

Tözsel kararlarda daima şu sorunla karşılaşırız: Arzularımızdan hangileri bir istence dönüşmeli, hangileri dönüşmemelidir. Bu ortak özelliğin dışında tözsel kararların hepsi aynı nitelikleri taşımazlar, hepsi aynı mantıkta değildirler, daima aynı yetilere dayanmazlar ve onların öncesindeki içsel olaylar da daima aynı değildir. Örneğin, eskiden beri var olan ve bilincinde olduğumuz için sözünü edebileceğimiz arzularımızın oluşturduğu birikime bir el atalım: Burada ayırt etmemiz gereken iki kategori vardır: Birisi, içerik bakımından birbiriyle uyum halinde olan, fakat aynı zaman diliminde gerçekleştirilemeyen arzulardır. Bu arzularımızı eylem oluşturacak etkinliğe getirebilmek için yapacaklarımızı zamanlama bakımından sıraya koymak konusunda bir karar vermemiz gerekir. Küçük ölçüler içinde düşündüğümüzde, günlük programımızı düzenlemeyi örnek alabiliriz: Serbest bir gününüzde yapmayı arzuladıklarınızı, iş gününde olduğu gibi zaman bakımından sıraya koymak zorunda değilsiniz. Tatildayken gazeteyi bütün ayrıntılarına varana kadar okumayı arzularsınız, çocuklarınızla oynamayı, yüzme havuzuna gitmeyi, dilediğiniz gibi yemek pişirmekle meşgul olmayı, herkesin söz ettiği yeni filmi seyretmeyi, bodrumu toplamayı ve bir arkadaşınızı ziyaret etmeyi arzularsınız. Bütün bu arzularınız içerik bakımından birbirine ters düşmemektedir. Bunları arzulamanız bir çelişki oluşturmaz. Ama hepsini birden yerine getirmek, zaman bakımından mümkün değildir. Bu durumda siz bir dizi kararlar almalısınız. Bu da bazı arzularınızı ertelemek zo-

runda olmanız demektir. Bodrumun toplanması ve arkadaşınızı ziyaret etmek daha sonraya bırakılabilir. Çocuklarla oynamanız acaba yüzmeye gitmekten önce mi, sonra mı daha uygun olur? Yemekten önce mi, sonra mı sinemaya gitmelisiniz? Bütün bu arzularınızı zaman açısından bir düzene sokmanız gerekmektedir. Bunu yaparken de dış dünya hakkındaki bilgilerinizi devreye sokarsınız; örneğin yüzme havuzunun hangi saatlerde açık olduğunu, sinemadaki film gösterilerinin başladığı saatleri, çocuklarınızın uykusu zamanlarını hesaba katarsınız. Ayrıca kendinizle ilgili deneyimlerinizi de dikkate alırsınız; örneğin yemeğinizi yedikten, yüzdükten, çocuklarınızla oynadıktan ve sinemaya gittikten sonra genelde kendinizi nasıl hissedeceğinizi düşünürsünüz. Bütün bunlar toplu olarak gününüzü nasıl düzenleyeceğiniz konusunda vereceğiniz kararda sizi yönlendirecek olan verilerdir. Sonunda sıralama saptanır ve siz arzularınızı bir biri ardına etkin hale getirirsiniz. Daha büyük ölçülerdeki kararlarda da durum buna benzer.

Önce sınavınızı verip sonra mı dış ülkelere gitmeniz, yoksa bunun tersini mi yapmanız doğru olur? Eğitiminizi tamamladıktan sonra mı çocuk sahibi olmalısınız, yoksa her ikisinin de aynı zamanda üstesinden gelmeyi göze alabiliyor musunuz? İşte gene arzularınızı zamana göre sıralamanız ve gerek dünya gerekse kendiniz hakkında bildiklerinizin ışığında kararlar vermeniz gerekiyor.

Bu türden tözsel kararlar vererek *kendinizle* ve *kendiniz için* bir şeyler yapıyorsunuz. O andaki bilinçli arzularınıza daha önce var olmayan bir zaman profili çiziyorsunuz. Bu anlamda, kararınızı verdikten sonra, öncekinden farklı bir kişi oluyorsunuz. Tözsel kararın bu yaratıcı ve biçimlendirici özelliği, arzularınızın içerik bakımından birbiriyle bağdaşmadığı zamanlarda vereceğiniz kararları incelediğimizde daha belirgin bir biçimde ortaya çıkacaktır. Örneğin, siz bir rahip gibi yaşamayı çok çekici bulabilirsiniz. Bir manastırın duvarları arasında dünyanın kargaşasından uzak, huzur içinde kendinizi bir konuya vermek çok hoşunuza gidebilir ve ne zaman sütlü, revaklı bir geçit görseniz, böyle bir yaşam tarzının her türlü fedakârlığa değeceğini düşünürsünüz. Daha sonra bir pastaneye gidip, orada baş başa vermiş sevgilileri gördüğünüzde, kendi kendinize: “Yok, ben dünyadan elini ayağını çekecek birisi değilim,” dersiniz.

Böylece düşünceleriniz iki kutup arasında gider gelir. Bu fikir çatışmasının içinden zamana göre bir sıralama yapmakla çıkamazsınız. Sizin bir karara varmanız gerekmektedir ve bu da demektir ki, birbirine zıt olan fikirlerinizden birini seçip *ondan yana çıkmanız*, diğerini ise saf dışı bırakmanız, o arzunuzun hiçbir zaman bir isteğe dönüşmeyeceğini kabul etmeniz gerekmektedir. Aynı şey meslek seçimi yaparken de başımıza gelebilir. Bazı kimseler için ticaret hayatına atılıp çok para kazanmak arzusu gayet açık olarak ortadadır. Bazıları ise sahne sanatçısı olmayı ve Oscar ödülüne doğru giden yolda ilerlemeyi arzular. Bu durumda birçok araçsal karar vermek ve alt düzeydeki arzuları zamanlama bakımından sıraya koymakla da uğraşmak gerekir. Fakat önem bakımından ilk sırada yer alan ve diğer arzularımızı alt kademelere atan arzumuz kesinleşmiştir ve en baştan itibaren yönetimi o arzumuz ele alır. Artık hakkında karar verilecek çok mesele kalmamıştır. Ticarete atılmayı ve film sanatçısı olmayı aynı derecede çekici bulanların durumu ise daha zordur, çünkü onlar birbirine ters olan sorunlarla karşı karşıya kalırlar ve bu durum güvenlerini sarsar: Mutlaka çok para mı kazanmalı? İnsanın bol boş zamanı olması ve çocukları ile ilgilenememesi veya hayal gücünü işletmesi daha iyi değil midir? Sanki sonunda ne olmak istiyorum? Başarılı bir kişi mi, yoksa hayatını gözlerden uzak bir köşede geçiren biri mi? İşte gene bir karar vermek gerekmektedir: Birbiriyle bağdaşmayan arzuların birinden yana olmak, diğerini ise her zaman bir arzu olarak kalmaya, hiçbir zaman bir istenç haline gelememeye mahkûm etmek zorundayız... Bunların dışında ahlaki bir ikilem yüzünden de böyle çok büyük ve önemli bir karar almak zorunda kalabiliriz. Bir hekim olarak, ölümcül bir hastalığa yakalanmış birinin yakarmaları üzerine, yasaya karşı gelmeyi göze alıp onun acılarına vaktinden evvel son vermeli miyim? Yoksa yasalara sadık kalmak benim için daha büyük bir erdem midir? Ben ailesine karşı bağlılık ve vefa duygularını her şeyden üstün tutan biri mi olmak istiyorum, yoksa kendimi siyasi bir meseleye adamaya ve kendimi gerçekleştirmek arzusundan ötürü yakınlarımı terk etmeye hazır mıyım?

Biz ne zaman bu kapsamda ve bu derinlikte bir karar verecek olursak, kendimizle kendimiz için bir şey yapmış oluruz ve bu, zamana göre düzenleme yapmaktan çok öte bir şeydir. Biz bir arzumuzun lehine ve di-

ğer arzularımızın aleyhine bir seçim yapıp o tek arzumuzu istence dönüştürsek, kendimizi onunla özdeşleştirmiş oluruz. Böylece genel bir bakışa göre, biz kim ve nasıl olmayı istediğimizi belirlemiş, yani belli bir kimliğe karar vermiş oluruz. Bunu nasıl yapıyoruz?

HAYAL GÜCÜNÜN YOĞUN ETKİSİ

Bize bunda yardımcı olan hayal gücümüzdür. Hayal gücü, gerçekleştirmeyi düşündüğümüz bazı olasılıkları kendi içimizde deneme yetisidir. Bu yetiyi araçsal kararlarımızda da kullanırız. İnsan iyi satranç oynayabilmek için hayal gücüne gereksinim duyar, çünkü mümkün olduğu kadar çok hamleyi ve karşı hamleyi hayalimizde canlandırmak ve hasmımızın aklından geçenleri keşfetmeyi denemek, bu oyunda başarılı olmak için büyük önem taşımaktadır. Satrançta daima karşısındakinden en az bir adım önde giden kazanır ve bu önde gidiş hayal gücünün üstünlüğü sayesinde mümkün olur. Bütün araçsal kararlarda aynı özellik dikkati çekmektedir: Buluş yetisi olan kişi, hayal gücünden yoksun olandan daha kolay hedefine varır, istencini gerçekleştirmeyi daha iyi başarır. Bu yüzden de edimleri bakımından böyle bir kişi daha özgürdür.

Tözsel bir karar almak üzere istencimizle ilgilendiğimizde, hayal gücümüzün başka bir boyutu daha olması gerekir: Karşılaşılabileceğimiz çeşitli durumlarda arzularımızın ne olacağını gözlerimizin önüne getirebilmeliyiz. Hatta arzularımızı zaman bakımından sıraya koyduğumuzda bile, bu konuda bilgi sahibi olmalıyız. Burada araçsal hayal gücü de önemli bir rol oynar: Örneğin, yüzmeye gittikten sonra zamanında sinemaya yetişmek için ne yapmalıyım? Hangi yoldan gitmeli, hangi taşıta binmeliyim? Bu sorunları çözmem gerekir. Sınavımı vermeden, yurtdışında öğrenimime devam etmek için nasıl bir burs alabilirim? Öğrenimim sırasında çocuklarımın bakımını ne şekilde hallederim? Üstelik arzularımı gerçekleştirirken tercih ettiğim sıralamanın bende uyandıracığı duyguları da önceden hayal edebilmeliyim, çünkü duygularımı başlangıçtaki arzularımın yok olmasına ve yeni arzuların doğmasına yol açabilir. Belki de bodrumu toplamaya başlamaktan vazgeçmem daha iyi olur, diye de düşünebilirim. Çünkü karar verirken kendimizi çok iyi tanımalıyız: Örneğin, bu işle meşgulken zamanın

çabucak geçeceğini ve akşam olduğu halde bodrumdaki karmaşayı düzene sokmayı başaramadığım için de keyfimin kaçacağını hesaba katmalıyım. Sinemaya çok erken gitmem de pek yerinde olmaz, çünkü sinema çıkışı bir meyhaneye uğrar, orada takılıp kalırım -ben kendimi bilirim. Şimdiden çocuk sahibi olursam, öğrenimimi tamamlamam için gereken disiplinli yaşamı sürdürebilir miyim acaba?

Bizim ilerde pişmanlık duymayacağımız tözsel kararlar alabilmemiz için kendimizi iyi tanımamız gerekir. Kendimizle ilgili hayal gücümüz çok geniş, güvenilir ve bütün ayrıntılara vakıf olmalıdır. Belli bir kimliği seçip bir diğerini reddederek dönüşü olmayan bir kararla karşı karşıya kaldığımızda, bu daha da önemlidir. Böyle bir durumda hayal gücümüzü kullanmamız gereken çeşitli sorunlar ortaya çıkar. Bunlardan bir kısmı, vereceğim kararın beni sürekli olarak karşılaştıracığı olası dış koşullardır. Eğer manastıra girmeye karar verecek olursam, saatler, günler ve yıllar boyu yaşayacağım keşiş hayatını gözlerimin önüne getirebilmem gerekir. Nelerden vazgeçmek zorunda kalacağımı tek tek hayal edebilmeliyim. Eğer oyuncu olacaksam, hangi konularda güvencemin olmayacağını ve ömür boyu insanların beğenisini kazanmak için çaba harcamam gerektiğini açıkça görebilmeliyim. Yalnız gelecekteki dış koşulları değil, içsel koşulları da hayal gücümle önceden yaşayabilmeliyim. Şimdiden hekim olmaya karar verirsem, nasıl bir yaşam süreciğim acaba? İsyançı bir tabiata sahip olan ben, bir hastanedeki katı hiyerarşi kurallarına nasıl uyabileceğim? Her gün acı çeken insanlar görmeye, hastalık ve ölümle savaşılmaya dayanabilecek miyim? Ya da bir ağır ceza avukatı olmayı seçersem, sürekli hapisanelere gitmek zorunda olmaya, oradaki uzun koridorları, çıplak duvarlı ziyaret odalarını görmeye, kilit şakırtılarını duymaya, tutsakların perişan hallerine tanık olmaya katlanabilecek miyim? Yaşam savaşında yenik düşmüş insanların, içine düştükleri sefaletle tanık olmayı göze alabilecek miyim? Bir sanatçı, Gauguin gibi ailesini terk edip yabancı bir ülkede yaşamaya ve kendini sanatına adamaya karar verdiğinde kendine şöyle soracaktır: Çocuklarımla geçirdiğim mutlu günlerin özlemi-ne, vatanımdan uzak kalmaya nasıl dayanacağım? Kendi içsel yapımı ve bu yapımın gelecekteki koşullarda nasıl bir gelişme göstereceğini çok iyi hayal edebilmem gerekmektedir. Bunu yapabilmem için, hayal gücümün her şeyi

en ufak ayrıntısına kadar büyük bir titizlikle değerlendirmesi gerekir ve ben kendimle ilgili bilgilerimi, deneyimlerimi sakladığım dağarcığımın dibine kadar inip içindekileri önüme sermeliyim. Hele kendimle ilgili bildiklerim çok önemlidir, çünkü seçimimi yaparken, *sırtımı dönmüş* olduğum diğer arzularımın ne olacağını da gözümün önüne getirebilmeliyim, zira o arzularımın da -eğer onları gerçekleştirmeye karar verseydim- bana bir kimlik kazandıracağını hayal edebilirdim. Verdiğim karardan sonra bu arzularım tamamen silinmeyecektir. Onlarla sakın, gevşek, rahat bir ilişki sürdürebilecek miyim? Onların zaman zaman dile gelip beni sorgulayarak zor duruma sokmalarını, bana eziyet etmelerini önleyebilecek miyim? Geçmişteki arzularımın benim hayal gücümü zenginleştiren unsurlar olmalarını sağlayabilecek miyim? Yoksa bu arzular içimde sürekli büyüyen bir yara, bir ur olarak varlıklarını sürdürecektir, bütün güçleriyle onlara karşı çıkan kimliğimi parçalayacak, rengini solduracaklar mı?

Bütün bu soruların cevabını bana hayal gücüm vermek zorundadır ve bunu yapabilmek için de beni geleceğe götürüp ileriki hayatımda istençli biri olarak ne durumda olacağımın tablosunu tüm ayrıntılarıyla çizebilmelidir. Yapabileceği yalnız bundan da ibaret değildir. Hayal gücüm, şimdiye kadar varlığından haberdar olmadığım arzuları, hatta muhtemel istekleri de fark etmeme yardımcı olabilir. Şimdiye kadar hep bilincinde olduğumuz ve sözle ifade edilebilecek arzuları konu edindik. Bir şeye karar verdiğimiz zaman, kendimizle ve kendimiz için bir şey yaptığımızı söylediğimizde, bilinçli arzularımızdan söz etmiştik. Fakat tözsel kararlar, özellikle de kimliğimizi ilgilendirenler, kapsamaları ve derinlikleri bakımından olabildiğince yoğun içerikli arzuları da kucaklayacak niteliktedir. Bunların arasında benim bilgim dışında kalan arzular da vardır, çünkü onlar saklı oldukları gizli derinliklerden etki ederler. Hayal gücümüz onları gün ışığına çıkartıp tözsel kararlarımızın içine katacak olan aracıdır. Benim arkama saklanarak etkinlik gösteren bazı arzuların örneklerini yaptığım bazı işlerde görmek mümkündür. Ben geriye doğru dönüp bakarak şaşkınlık içinde diyebilirim ki: "Meğer sürekli aksini iddia etmeme karşın, bütün yaşamım boyunca hep yalnız olmayı veya çocuk sahibi olmayı veya sahne ışıkları altında boy göstermeyi arzu edermişim!" Öyle arzular da vardır ki -özellikle

şimdiye dek varlıklarını fark etmek istemediğimiz arzular- bunlar ancak hayal gücümüzün mantığına ve akışına kapılıp onlarla meşgul olduğumuzda açığa çıkarlar. Ben onları içimden yükselen imgelerin sahip oldukları ağırlıktan ve oluşturdıkları çekim merkezinin etkisinden ötürü fark ederim. Örneğin, ben hayal kurduğum zaman -ya açıkça ya da dolaylı yollardan ve utanarak- gizlice "ailemi ve mesleğimi terk edip sıvışırsam acaba ne olur?" gibi bir düşünceye kapılıp bu olasılığı aklımdan geçirdiğimin farkına varabilirim. Bu gizli düşüncelerin etkisi altında sadece hiçbir nedeni olmadan saatlerce tren istasyonlarında ve havaalanlarında vakit geçirmekle kalmıyor, aynı zamanda her gittiğim yerde çok az parayla yaşayabileceğim çatı katları da arıyorum. Böyle bir hayatın nasıl olacağını bütün ayrıntılarına varana kadar biliyorum. Kendimi bir garson veya bir taksi şoförü olarak çalışıp, yaşamımı zar zor sürdürecektir parayı kazandığımı görüyor ve artakalan boş zamanımda elimde resim defterim veya fotoğraf makinemle ilginç çehreler bulmak üzere etrafta dolaştığımı hayal ediyorum. Aslında benim yapmayı arzuladığım budur: İnsan çehrelerini kalıcı hale getirip, yüz hatlarında yaşamın izlerini keşfetmek ve gizlerini çözümlemek. Yaşadığım odayı ne zaman gözümün önüne getirsem, duvarları hep insan çehreleriyle kaplıdır. Uykudan uyandığım zaman, karşımda çehreler görüyorum ve kendim için buna uygun bir yaşam biçimi düşünüyorum. Kimse beni bu uğraşım sırasında rahatsız etmeyecektir, hastanede aynı bölümde çalışan hemşireler de, evde gürültü yapıp bana kafa tutan çocuklarım da, sürekli işinin yoğunluğundan yorgun düşmüş olan kocam da... Tek başına kahvaltı etmek, tek başına uykuya dalmak... Belki böyle bir yaşam biçimi sayesinde migrenim de bu kadar sık tutmaz... Ya da farz edelim ki, ben çok yetenekli bir piyanistim, müzik dünyasında giderek parlayan bir yıldızım ve belli bir şöhrete ulaşmayı başarmışım. Ama konsere çıkmak üzere frakımı her giyişimde, sahneye blucin ve giyilmekten yıpranmış bir kazakla çıkmayı, programda yazılı olan parçadan tamamen farklı bir parçayı çalmayı gözümün önüne getiriyorum. Üstelik de bu parçayı olabildiğince kötü çaldığımı ve salondaki dinleyicilerin homurdanarak hoşnutsuzluklarını belirttiklerini hayal ediyorum. İstiyorum ki, artık kimse bana konser teklif etmesin ve herkes beni tamamen unutsun! Artık otel odalarında kalmayayım, beni sıkın alkış

seslerini duymayayım, artık beni huzursuz eden bu şan şöhret peşinde koşmaktan, ailemin benimle övünerek benim dayanma gücümü zorlamasından kurtulayım! En güzel hayalim, dikkati çekmeyen, düzenli bir iş ve yaşamı televizyon izlemek...

Elbette ki böyle hayaller eski yaşam tarzımızla tamamen ilgimizi kesmemiz demek değildir. Ama bu hayalleri düzenli olarak zaman zaman, hemen şöyle bir aklımdan geçirecek yerde, onların varlığını keşfedip yakalarsam ve içerdikleri anlamları çözümleyip açıklarsam, içsel özgürlüğümü genişletmiş olurum. Gelecekte belki yaşamımdaki her şeyi yıkmasam da, öyle kararlar alırım ki, çevremdeki insanlar şaşar kalırlar, çünkü onlara şimdiye kadar içimde saklı olan, kendi özümde ait bir imgenin dış hatlarını göstermiş olurum.

Hayal gücünün yapabildikleri yalnız bundan ibaret değildir. Şimdiye kadar hep eskiden beri var olan bilinçli ya da bilinçsiz arzulardan söz ettik. Ama içimizde yepyeni bir arzu ve bir istek doğduğunda da hayal gücümüzün buna katkısı olur. Biz neden seyahat ederiz? Çünkü başka bir ülkede, farklı bir iklimde yaşıyor olsaydık, başka bir dil konuşsaydık, nasıl bir insan olabileceğimizi hayal etmeyi arzularız. Düşüncemizde kendimizi başka bir kimliğe büründürür, kendimize başka bir istenç icat ederiz. Bazen de bu hayallerimizin bir kısmı bizimle kenetlenir ve değişmemizi sağlar. Bu durumda gene kendimizle ve kendimiz için bir şey yapmış oluruz. Sürekli yeni öyküler dinlemeye hiç doymayışımız da aynı nedenden kaynaklanmaktadır. Öykülerde de kahramanlarının istenci söz konusudur. Öyküyü dinleyen veya seyreden kişi de, bu vesile ile kendi için o güne kadar taşıdığı istençten farklı bir istenç hayal eder. Bu ona, bir kimsenin eylemlerinin geriye dönük olarak, istediklerini nasıl etkilediğini gözlerinin önüne getirmesinde yardımcı olur. Herkes bunu kısmen kendi yaşamında da gözlemler. Fakat biz bu konuda daima daha çok şey bilmek isteriz, çünkü bunlar bizim sorabileceğimiz en önemli soruyla ilgilidir. Şöyle ki: Gelecekte olmayı hayal edebildiklerimin tümü birden olamayacağıma göre, acaba hangisi olmayı istiyorum?

Buraya kadar anlattıklarımız gösteriyor ki, istenç özgürlüğü, hayal gücümüzün genişliği ve kendimiz hakkında bilgilenmemizle bağlantılıdır.

Karar verme yetisini betimlerken, üzerinde durmamız gereken başka bir yetiyi de incelemek gerekir: İnsanın kendinden bir adım geriye doğru çekilip, kendini incelenecek bir konu haline getirebilme yetisi. Biz düşüncemizde kendimizin karşısına geçip sorular sorabiliriz ve kendimizi uğraştığımız bir sorun haline gelebiliriz. Böylece içimizde kendimizle aramızda oluşan mesafe gizemli bir şey değildir. Bunu yapmamız, kendimizi akıl almaz bir biçimde ikiye bölüp iki kişi haline getirmemiz anlamına gelmez. Bu olay düşünme yetimizin birbirinden tamamen farklı konulara yönelebilmemesinden ibarettir ve yöneldiği bu konulardan biri de kendimiziz. Düşüncelerin sadece onları üretenlerden farklı bir şeye yönelmesinin mümkün olduğuna inanmayı gerektiren bir neden olsaydı, bu olaya bir gizemlilik atfedilebilirdi. Ama ortada böyle bir neden yoktur. Biz eylemde bulunan, düşünen ve arzulayan kişiler olarak kendimiz hakkında düşünceler yürütebiliriz. Kendimizle aramıza bir mesafe koymamız, yalnız düşünce yoluyla olmaz. Kendimizi arzularımızın konusu haline de getirebiliriz. Ben kökende var olan düşüncelerim hakkında ikincil düşünceler geliştirebildiğim gibi, kökende var olan arzularımla ilgili ikincil arzular da geliştirebilirim. Ben düşüncelerim ve fikirlerim hakkında kendime düşünce ortamında sorular sorabildiğim gibi, belli bir arzumun veya istencimin olmasını ya da olmasını da arzulayabilirim. Bu yetimiz de, karar verme özgürlüğüne sahip olmamızın ve bu özgürlüğümüz dolayısıyla istencimizin üretene ve öznesi olmamızın önkoşuludur.

Kendimizle aramıza koyduğumuz değerlendirci ve eleştirici mesafe, araçsal kararlarımızda da önemli bir rol oynar. Eğer ben X istiyorsam ve yapacağım en iyi şeyin ne olduğu sorusu beni meşgul ediyorsa, kullanacağım araçlar üzerinde düşünürüm, onları eleştirici bir gözle incelerim ve durum gerektirdiğinde onları kullanmaktan vazgeçerim. Bazen böyle düşünceler yürütecek kadar zamanımın olmadığı durumlar da yaşayabilirim, örneğin bir yarışma, bir turnuva sırasında veya trafik sıkışıklığı halinde olduğu gibi. Sık sık da, bir karar vermeden önce, insanın eski fikirlerini gözden geçirmesi ve yapmak eğiliminde olduğu yanlışları anımsaması gerekir. Kendi düşüncelerimizle ve araçsal hayal gücümüzle aramıza bir mesafe ko-

yarak onları eleştirici bir gözle incelemek yetisi, özgürlüğümüzün farklı bir yüzüdür. Bir başka yüzü de arzularımızla aramıza koyduğumuz eleştirel mesafedir. İster birbiriyle uyum halindeki arzularımızı zaman bakımından sıraya koymak, ister birbiriyle uyuşmayan arzularımızdan bazıları için taraf tutmak söz konusu olsun, daima arzularımız bizim için araya mesafe koymamız gereken bir konu teşkil eder. Ben bir adım geriye çekilip onları düzenleyebilir, daha üst kademelerdeki arzularımın ışığında değerlendirebilir, kimini doğru bulur, kimini reddedebilirim. Eğer arzularımızla aramıza böyle bir mesafe koyamasaydık, tözsel kararın ne olduğunu bilemezdik.

Fakat kendimize olan mesafe, karar vermenin sadece bir yanıdır. Öteki yanı ise bu mesafeyi tekrar ortadan kaldırmak ve kendimizi bir şeye adayarak ona bağlanmaktır. Ben bir araç vazifesini gören hayal gücünün bana getirdiği önerileri denetledikten sonra, onlardan birini kendime hedef olarak seçerim ve o yoldan giderim, bu arzumu o doğrultuda bir istence dönüştürüp eylemi gerçekleştiririm. Bunu yapmak üzere harekete geçebilmem için kendimi adeta dürtüklerim. Bundan böyle de kendi yanımda bir denetleyici olarak durmayıp, kendimi istencime ve eylemime adarım. Tözsel kararlarda da bu böyledir. Ben hayalimde tüm olanakları baştan sona kadar gözden geçirdikten sonra, eleştirel mesafeyi ortadan kaldırır, artık tercih ettiğim arzumun gerçekleşmesini sağlayan edime kendimi adarım. Bu olay, yıllardan beri birbirine düşman olan iki siyaset adamının sonunda el sıkışmaya karar vermelerinde bariz bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Örneğin, İzhak Rabin ile Arafat'ın barış yapmaya karar vermeleri yıllarca sürmüştür. Her ikisinin gerek araçsal gerekse tözsel istençleri hep yeniden bir sınavdan geçmiştir. Sonunda herkesin gözleri önünde karşı karşıya geldiler. Artık mesafeyi ortadan kaldırmanın ve kendini kararını gerçekleştirmeye adamanın zamanı gelmişti. Arafat elini uzattı. Rabin ise tereddüt ediyordu. Bu tereddüt İsrail'de haftalarca tartışma konusu oldu. Nihayet o da içindeki ve dışındaki mesafeyi aşmayı başardı ve Arafat'ın elini sıktı. Artık o da kendini kararını gerçekleştirmeye adanmıştı.

Bu mesafeyi kaldırma olayı, tıpkı mesafe koyma gibi karar verme görüngüsünün bir parçasıdır. Biz eğer sürekli her şeyi askıda bıraksaydık, arzularımız hiçbir zaman edime dönüşecek bir etkinliğe kavuşmazdı, sü-

rekli yüksek bir yerde hareketsiz bir halde oturarak kendimizi gözlemler dururduk. Bu da bir özgürlük hali sayılamazdı.

GELECEĞİN AÇIK OLMASI

İstencimizle ve eylemlerimizle ilgili geleceğimizin açık olduğu düşüncesi, karar verme deneyiminin bir parçasıdır. Bir karara varmadan önce isteyip yapabilecek çok şeyimiz olduğunu düşünürüz. Yeryüzündeki yaşamımızla çizdiğimiz yol her an başka bir yöne sapabilir. Sonunda bu yolun hangi yöne doğru gideceği bizim elimizdedir. İşte özgürlüğümüz burada kendini gösterir. Eğer bir karara varmanın hazırlığı sadece bir tek istencimizin olabileceği ve edimlerimizin sadece bir tek yol izleyebileceği bilinci ile kuşatılmış olsaydı, bir karara varabilme duygusuna, dolayısıyla da istencimizin üretene ve yaşamımızın öznesi olduğumuz duygusuna sahip olmazdık.

İstedığımız ve yaptığımız her şey koşullara bağlıyken bu açıklık durumunu deneyimini nasıl izah ederiz? Farz edelim ki, hayatınızın akışını belirleyecek olan çok zor bir karar vermek zorundasınız. Örneğin, siyasi durum sizin için sakıncalı sonuçlar doğurabileceğinden, memleketinizi terk edip başka bir ülkeye göç etmenin mi, yoksa ülkenize sadık kalıp organize bir direniş örgütüne katılarak düşman güçlere karşı savaşmanın mı daha iyi olacağı meselesi ile karşı karşıya kaldınız. Düşünmeniz gereken çok sayıda sorun vardır ve üstelik de bunlar birbiriyle sınıksız kenetlenmiştir. Her şeyden önce güvenlik meselesi gelir, sonra seçeceğiniz ülkenin neresi olacağı; dil de ayrı bir konudur. Gideceğiniz ülkede mesleğinizle ilgili bir işte çalışabilecek misiniz? Bunların dışında ahlaki sorunlar belki de hepsinden daha ağır basar: İnsan kendi vatanını böyle bir durumda bırakıp gitmeli mi, yoksa kendi güvencesini memleketine feda mı etmelidir? Ama aslında insanın ülkesine bir şeyler borçlu olması diye bir mesele var mıdır? İnsanın memleketine karşı yükümlülüğü ile kendine karşı yükümlülüğü meselesi arasında kıyaslama yapılırsa hangisi ağır basar? Direniş örgütüne çok önceden girmiş olan dostlar ne derler acaba? Şimdi ülkeden ayrılırsanız herkes sizi cesaretsizlik ve korkaklıkla itham eder mi? Siz kendiniz hakkında da böyle düşünür müsünüz? Yerleşeceğiniz ülkede bu duygularla nasıl başa çıkacaksınız?

Aklınızdan geçen bu düşüncelerle kendinizi çaresiz hissedersiniz; karar vermekte çektiğiniz güçlük uykunuzu kaçıır. Duyduğunuz ıstırap, hangi yoldan gideceğinize sadece sizin karar vermek zorunda olduğunuzu bilmenizden kaynaklanmaktadır. Bazen bir başkasının sizin elinizden tutup bir yola götürmesini, karar verme zorunluluğunu üzerinizden almasını, içindeki özgürlüğü ortadan kaldırmasını ve istencinizin ne olacağını, hangi edime dönüştürüleceğini dışarıdan belirlemesini arzularsınız. Böyle anlarda özgür oluşunuzu lanetler ve özgürlüğünüzü yitirmeyi bir kurtuluş olarak görürsünüz. Fakat böyle düşünmekle kendinizi aldatmış olursunuz ve bu durum uzun sürmez, sadece kısa bir süre için kendinizi dinlendirmiş olursunuz. Eğer gerçekten birisi gelip de düşüncelerinizle istencinizi etkilemenizi engelleyecek ve özgürlüğünüzü elinizden alacak olursa, hemen uyanır ve bütün gücünüzle buna karşı koyarsınız. Az önce kurtulmak istediğiniz bir şey için -özgürlüğün size verdiği acı için- her türlü silahı devreye sokarak mücadele edersiniz. Çünkü bu acı, kendinizi bir özne olarak, istencini üreten biri olarak tanıyabilmenizi sağlamaktadır.

Sonunda, bir istasyonda bavulunuzun üstünde oturuyor olursunuz. Ruhsal durumunuz gene son günlerdekine benzemektedir, eşyanızı bavulunuza doldurup bir saat sonra gene boşalttığınız o geçmiş günlerdeki gibi bir kararsızlık içindesiniz. Kararınızı veya karar olduğunu sandığınız fikrinizi henüz değiştirebileceğinizi düşünmektесiniz. Hâlâ geleceğiniz önünüzde açıktır. Her şey trenin kalkmasına kadar olan zaman zarfında zihninizden neler geçireceğinize ve bunların isteğinizi değiştirip değiştirmeyeceğine bağlıdır. Son kez yerel gazeteyi satın alıyorsunuz. Birinci sayfadaki fotoğraf ülkeden sürülenleri göstermektedir. Gazeteyi fırlatıp atıyorsunuz ve her zamankinden daha kararlı olarak bavulunuzun üstüne oturuyorsunuz. O sırada karşıdaki peronda en eski arkadaşınızı görüyorsunuz. O daha başından beri direniş örgütünün içindedir ve birçok kez örgütü için kendini tehlikeye atmıştır. Birden sanki bir utanç seline tutulmuş gibi oluyorsunuz ve bavulunuzu kapıp istasyondan kaçarcasına uzaklaşıyorsunuz. Arkadaşınız sizi yanlış bir karar almaktan koruduğu için ona minnettarsınız. O anda, geleceğin önünüzde daima açık olmasından dolayı memnunsunuz. Duyduğunuz utançtan dolayı, ülkenizde kalma isteğinizin üreteni ola-

bilmeniz, sizi büyük bir mutlulukla dolduruyor. Daha o gün direniş örgütünün üyeleri ile bağlantı kurma kararını verip evinizin yolunu tutuyorsunuz. Ama köşeyi döner dönmez, baskıcı ve zalim yeni yönetime mensup adamlar karşınıza çıkıyor. Korkudan eliniz ayağınız kesiliyor ve onların geçip gitmesini bekliyorsunuz. Birkaç dakika sonra da gene trene binip ülkenizden ayrılıyorsunuz. Yol boyunca geleceğinizin önünüzde açık olduğuna şükrediyorsunuz.

Bu deneyiminizde saptadığımız üç ayrı bileşen, iç içe girmek suretiyle oluşturdukları yoğunlukla geleceğin açık olduğu deneyimini size yaşıyorlar. Birincisi, genel olarak karar verme yetisine sahip olduğunuz deneyimidir: Düşünerek ve hayal gücünü kullanarak ülkeyi terk etmeye veya ülkede kalmaya karar verecek olan sizsiniz. İstencinizin oluşmasında bir katkıda bulunabilmenize şükrediyorsunuz. İstencinizin oluşumuna hiçbir şey yapmaksızın seyirci kalmak zorunda olmadığınız, sizi bir top gibi oradan oraya savuran, keyfine göre davranan, ne yapacağı belli olmayan, kâh gelip kâh giden bir istencin oyuncağı olmadığınız, ayrıca kısa süreli çıkarlar peşinde koşan fırsatçı bir istence kurban gitmediğinize de memnunsunuz. Arkadaşınızı ve onun sizin hakkınızdaki değerlendirmesini düşünmenizin istencinize başka bir yön verip sizi harekete geçirebildiğine ve daha sonra da baskıcı yönetimin adamlarının eline düştüğünüzde başınıza nelerin gelebileceğini düşündüğünüzde gene aynı olayı yaşadığınıza sevinirsiniz. Tren sizi uzaklara taşıırken, kendinize, durum başka türlü olsaydı, düşündüklerinizin ve hayal ettiklerinizin istenciniz üzerinde hiçbir etkisi olmadan, beyazperdede hiçbir iz bırakmayan bir film şeridi gibi güçsüz ve etkisiz olarak içinizden geçip gitmelerinin çok korkunç olacağını düşünürsünüz.

Memnun olduğunuz ikinci bir durum daha vardır: Kararlarınızı geri alabileceğinizi, daha doğrusu bir kararınızın yerine, onun aksi olan diğer bir kararınızı koyabileceğinizi bilmeniz... Siz ülkenizden ayrılmaya karar vermiştiniz ve bu kararlı istenciniz sizi tren istasyonuna gitmeye sevk etmişti. Sonunda istencinize uyararak trene binecektiniz. Ama diğer olanakları görmeyecek kadar da kör değilsiniz. Artık çeşitli olanaklarınızı tartmaktan yorulmuştunuz ve buna bir son verdiğinizden dolayı rahatlamış olarak boş gözlerle raylara bakıyordunuz. Fakat arkadaşınızın ortaya çıkması, yor-

gunluğun verdiği dinginliği altüst ediverdi ve sizi tekrar düşüncelerinizin seline çekti. Biz düşündüğümüz ve başka seçenekleri gözlerimizin önüne getirdiğimiz sürece, istencimizin oluşumu tamamlanmamıştır. Hayal kurma yetisi istencimizi sürekli olarak yeni bir şekle sokabilir. Bu sebeple, “şimdilik önümdeki farklı seçenekleri düşündükçe henüz hiçbir şey kesinleşmiş değildir” dersek, bu doğrudur. Bu soyut düşünce bile aklınızdan geçecek olursa, sizi etkileyebilir. Dönen tekerleklerin çıkardıkları tekdüze sesler bir kesinlik duygusu uyandırır da, belki bu sayede kararınıza henüz onay mührünün basılmış olmadığını hatırlarsınız. Bir sonraki istasyonda inmeniz hâlâ mümkündür. Rahat bir nefes alarak şöyle düşünürsünüz: Eğer başka türlü olsaydı, çok korkunç olurdu. Belli bir konuda sadece bir kez karar verebilsek ve bundan sonra da bu kararımızla dondurulmuş gibi kalsak veya bize sadece belli sayıda karar olanakları tanınsa ve biz bunları bütün hayatımıza bölüştürmek zorunda olsak, kararların gerçekleşme aşamaları arasındaki uzun zaman boşluklarında da aciz bir vaziyette son kararımızın neticelerinin nasıl geliştiğini elimiz kolumuz bağlı olarak seyretmekten başka bir şey yapamasak, bu gerçekten bir cehennem azabı olurdu.

Benim aklımdan gelip geçen her düşüncenin, hatta geleceğin açık olduğu düşüncesinin bile, istencimin ve eylemlerimin geleceğini değiştirebileceği, açıklığın üçüncü yüzüdür.

Ne isteyeceğimizi ve ne yapacağımızı önceden tam olarak bilmemiz olanaksızdır. Ama bunun nedeni, istencimize ilişkin birçok şeyin henüz karanlıkta kalması ve ansızın ortaya çıkıp bizi şaşırtabilmesi değildir -ama aslında bu da doğrudur. Gerçek neden, içimizden geçen düşüncelerin sonuncusu olan ve meseleyi tamamen erdirdiğini sandığımız bilgileri gözümüzün önüne seren düşüncenin, bu bilgileri yalanlayan yeni bir düşünceyi üretebilmesidir. İstencim ve bu istencimin mutat olarak nasıl bir yol izlediği konusundaki bilgim, benim kararıma karışıp onu ters yöne çevirebilir. Belki trenin penceresinden bakarken dışarıdaki manzaranın gözlerinizin önünden geçip gitmesi sırasında aklınızdan şu geçebilir: “Gene benim için tipik olan bir davranış biçimini seçtim. Ben hep güvence ihtiyacı içindeyim ve sonunda kararlarımı bu ihtiyaç belirlemektedir. Daima galip gelen benim korkaklığım oluyor. Ben geri dönmeyeceğim. Ben şimdi geri dö-

nebilecek biri deđilim.” Bu dűşűnceye acı duygularla kenetlenirsiniz. Bir sonraki istasyonda da trenden inersiniz.

Tűm bu durumlar olmasa, geleceğe ait deneyimimiz, gerçekte olduğundan çok farklı olurdu. Geleceđi, her tarafı duvarlarla çevrili, kapalı bir gelecek olarak duyumsardık. Bu durumda gelecek, sadece gelecekteki zaman, yani şimdiden sonraki dönem olacaktı. Biz zamanı akıcı olan, bizim kendimize olacıklara karşı duyduğumuz merakdan ötürű bizi harekete geçiren bir şey olarak değil, durağan, cansız, sıkıcı, çoktandır bildiğimiz koşullara uymaktan başka yapacak şeyimizin olmadığı bir boyut olarak yaşırdık. Zamanın akıp giden bir şey oluşu, -tıpkı bir kaleydoskopdaki görüntűler gibi sürekli değişen algılarımızın ve anılarımızın yanı sıra- kendimizin de istencimize her an müdahale edebileceğimizi ve onu içimizdeki ve dışımızdaki en yeni gelişmelere göre değiştirebileceğimizi bize duyumsatır. Böylece istencin esnek, değiştirilebilir ve sürekli akışkan olduğunu yaşıyarak öğrenmiş oluruz. Eđer istencimiz ansızın donup kalırsa ve bizim etkilerimizden kurtulursa, yaşıyan zaman da durur. Ve siz trenin penceresi önűnde oturup, dikkatinizi kâh önűnden geçtiğiniz manzaraya, kâh içinize, eski dostunuza ve baskıcı yönetimin üniformalı, abus çehreli kuklalarına çevirirsiniz. Hâlâ durumunuzla ilgili bir sonuca varmak ve kararınızı değiştirmek için zamanınız vardır, ama artık bu zamanın sizinle hiçbir ilgisi yoktur, sizin önűnűzden geçer gider, çünkü donmuş olan istenciniz her türlü değişikliğin ulaşamayacağı bir yerdedir ve sizi karar verme yetisine sahip bir özne yapan durumdan, olayların zamana yayılışında hiç bir payınızın olmadığı bir duruma sokar. Sizin fikir değiştirip trenden inmeniz mümkün değildir, çünkü bütün düşűndükleriniz sertleşmiş ve dokunulmaz hale gelmiş olan istencinize çarpıp boşa gidecektir. Bu sebeple bir geleceğe doğru gittiğiniz düşűncesine sahip olamazsınız. Sizin zaman deneyiminiz, sadece birbirini izleyen ve bir evvelki, bir sonraki diye tanımlanan olaylardan ibarettir.

“BEN BAŞKA BİR ŞEY DE İSTEYEBİLİRDİM”

Biz sanırız ki, istencimizin özgűrlűđű, gerçekte istediđimizden farklı bir şey isteyebilmemizden ibarettir. D’Holbach’ın istenç konusunda çizdiđi tablonun karşısına yerleştirmek istediđimiz tablo da budur. Ona şu

sözlerle karşı çıkmak isteriz: Bizim istencimiz sadece bir tek yol izlemeyebilir, birkaç yolu seçmesi olasıdır. O, ne olursa olsun belli bir gelişme izleyen *katı, donuk* bir istenç değildir, *değişebilir* ve özgürlüğü bundan ileri gelir. Ve bu doğrudur da! Fakat önemli olan, bu düşüncüyü doğru okumak ve yanlış anlamalardan sakınmaktır.

Düşüncemizi okumanın birinci şeklini kitabın ikinci bölümünde ele aldık: İstencimizi oluşturan koşullar gerçekte olduklarından farklı olsalardı, istencimiz de gerçekte olduğundan farklı olabilirdi. Bu konuyu işlerken gördük ki, bir istencin belirli bir istenç olabilmesi için, onu belirleyen iç ve dış koşullar gerekmektedir. Bundan çıkaracağımız sonuç, koşulların değişmesiyle istencin içeriğinin de değişeceğidir.

Fakat istencin özgürlüğünden söz edip muzaffer bir eda ile “ben başka bir şey de isteyebilirdim” derken, gözümüzün önüne getirdiğimiz olay, genelde koşulların ve istencin içeriğindeki değişkenlik değildir. Öyleyse nedir? Aslında bu, şimdiye kadar geliştirmiş olduğumuz karar verme meselesinin ana fikrine tekabül eder, yani düşünerek ve yargılayarak ne istediğimizi belirlememiz demektir. *İstencimizin özgürlüğü, istencimizin belli koşullara bağlı oluşundan, yani düşüncemize ve yargımıza bağlı oluşundan ileri gelmektedir.* Bu bakımdan zafer kazanmış birinin tavrıyla söylediğimiz sözleri şöyle okumamız gerekir: “Eğer yargım başka türlü olsaydı, başka bir şey de isteyebilirdim!” Özgürlük, yargılama ve istek arasındaki ilişkide belirli bir çeşitlemenin var olmasıdır.

Farz edelim ki, siz ülkenizden kaçıp başka bir ülkeye sığınmak veya memleketinizde kalmak seçenekleri arasında bocalayan birisiniz. Belki de istasyonda tren beklerken yalnız olmayabilirsiniz, yanınızda eşiniz ve çocuklarınız da vardır ve siz tüm ailenizle göçmeye kararlısınız. Bu karara varmanız gene size ıstırap vermiştir. Sonuçta yalnız kendinizin değil, ailenizin de güvencesi sizi bu kararı vermeye zorlamıştır. İçinizden, eğer bir ailem olmasaydı, her şey gayet basit olurdu, diye geçirirsiniz, böyle bir durumda hiç tereddüt etmeden hemen direniş örgütüne katılırdınız ve kendi güvencenize boş verirdiniz. Ama şimdi işler bu kadar basit değildir. Vatanınıza karşı yükümlülüğünüz ile ailenize karşı yükümlülüğünüz arasında nasıl bir tercih yapmalısınız? Geceler boyu bunu düşünüp durmuş, seçeneklerden kâh birini,

kâh diğeriini gözlerinizin önüne getirip, o yollardan birini tercih ettiğinizde olabilecekleri hayal etmişinizdir. Hayal gücünüzün dolambaçlı yollarını izlerken, eşinizin ve çocuklarınızın hayalleri hakkında bildikleriniz de düşüncelerinizin bir kısmına karışmıştır. En sonunda ağır basan soru şu olmuştur: Siz direniş örgütündeki göreviniz nedeniyle uzakta olduğunuz bir sırada eşinizin ve çocuklarınızın evden alınıp götürülmelerine katlanabilecek misiniz? Hiçbir ödün vermeyecek olan bekâr arkadaşınızın size baskı yapan yüzünü karşınızda gördükçe, gözünüzün önüne ailenizin alınıp götürüldüğü sahne gelir ve arkadaşınızın görüntüsünü örter, siz de arkadaşınızın taleplerine karşı bunu bir direnme olarak yaşarsınız, nihayet bu görüntüler kendinizi bir korkak olarak görmek endişesine baskın gelir.

Sonunda sizin özgürlük olarak yaşadığınız, yargılamanız sırasında ağır basan seçeneği istemenizdir, yani istencinizin yargınıza itaat etmesidir: Belki bir süre sonra trende kendi kendinize şöyle diyebilirsiniz: “Ben başka bir şey de istiyor olabilirdim.”

Bu durumda gözden kaçırmamalıdır ki, sözlerinizin sonunda *dile getirilmeyen bir ek cümle* vardır “... eğer yargım başka türlü olsaydı.” İçinizden söylediklerinizle kendinize verdiğiniz özgürlük güvencesi şu gerçeğe dayanmaktadır: Siz doğru bulduğunuzu istemek gücüne sahipsiniz.

Eğer içinizden söylediklerinizi, yargınızla ilgili ilaveyi *dikkate almadan* okursanız, bu durum çok açık olarak kendini belli eder: Bu sözler, biraz abartılı bir ifadeyle şu şekle dönüşürdü: “Ben tamamen başka bir şey de isteyebilirdim, *hani öylesine, keyfime göre...* “Şimdi de istencinizin yargınızdan tamamen bağımsız olarak kâh öyle ve kâh böyle olabileceğini ileri sürüyorsunuz. Bu sizin için nasıl bir durum olurdu? Bu bir *kâbustan* farksızdır, çünkü düşünceniz ne olursa olsun, istencinizin keyfi bir yol izlediği anlamına gelir. Örneğin siz, vicdanınızın kalmayı emretmesine karşın, kaçıp gitmek isteyebilirsiniz ve belki de ailenizin esenliğini düşünmeniz, sizi ülkeyi terk etmeye teşvik etse de, kalmak isteyebilirsiniz. Bu, düşünen ve yargılayan biri olarak, istencinize söz geçiremiyorsunuz demektir. İşte bu durum, istenç özgürlüğünün *karşıtıdır*.

Şimdiye kadar özgürlükten söz ettiğimizde, olanaklarımız için da-
ima serbest hareket etmeyi sağlayan bir alanın varlığı, yani kişinin gerçek-

te istediğinden ve yaptığından farklı bir şeyi isteyip yapabileceği hesaba katılmıştı. Uzun süre sanıldı ki, bu serbest hareket alanının daraltılması, özgürlüğün de kısıtlanması demektir ve sadece bir tek olanağın kullanılabilir olması, özgürlüğün yok edilmesi anlamına gelmektedir. Oysa meseleyi dikkatle incelersek, durumun böyle olmadığını görürüz. Elbette ki hareket edebileceğimiz serbest alanın daraltılması, kelime anlamına göre eylem özgürlüğünün azalması demektir, çünkü istencimizi gerçekleştirmemizi olumsuz biçimde etkiler. Fakat istenç özgürlüğü, örneğimizde görüldüğü gibi, istencimizin tamamen bağımsız olması demek değildir. Bir istencin özgür olması, belli bir şekilde bağımlı olmasından ileri gelir. Kararlarımızın özelliği, istencimizi kendilerine bağımlı kılmalarıdır. Siz yatağınızda uykusuz yatıp bir karara ulaşmayı beklerken, seçenekler arasında gidip gelen istencinizi durdurmak ve önünüzdeki seçeneklerden birini tercih etmenizi sağlayacak güçte olan nedenleri ortaya çıkarıp onlara bağlanmak gerekiyordu. Sonunda ailenizin esenliğini sağlamak amacının öne çıkıp istencinizin ona bağlanmasına izin vermenizle, karar verme özgürlüğünüzü kullanmış oldunuz. Eğer tereddüdünüz çok uzun sürseydi ve sonunda dışınızdaki olaylar yüzünden olanaklarınız elinizden alınmış olsaydı, özgürlüğünüzü yitirmiş olurdunuz. Bir istencin son ana kadar kesinlik kazanmayıp askıda kalması, sadece özgürlük gibi görünür, ama aslında özgürlük değildir. Kararsızlık ve tereddüt hali, özgürlüğümüzü engelleyebilir. Eğer gece boyunca vereceğiniz karar üzerinde düşünürken, sabaha karşı belki birdenbire nedensiz olarak bir karara varırsanız, bu da özgürlüğünüzün olmadığını gösterir. Özgür olmanız, ailenizin sorumluluğunu üstlenmeyi seçmekle, arkadaşınıza ve ülkenize karşı vefa borcunuzu geri plana itmekle aldığınız tözel kararda kendini gösterir...

“Başka bir şey yapmam mümkün değil!” İlk bakışta bu sözler özgürlüğün olmadığını ifade ediyor gibidir, çünkü özgür insanın daima başka bir şey de yapabileceği formülüne ters düşer. Fakat bu görünüm yanıltıcıdır. Bu söylem *iki anlama* gelebilir: Ya özgür olmak ya da özgür olmamak şeklinde anlaşılması mümkündür. Eğer verilecek olan mesaj, özgür olmamak ise, söylem şu anlamdadır: “*Yargımın bana başka bir şeyi öğütlemesine rağmen, benim başka bir şey istemem mümkün değil.*” Burada benim şikâyet-

çi olduğum durum, *herhangi başka* bir şeyi isteyemeyişim değil, *belli başka* bir şeyi, yargımın bana önerdiği şeyi isteyemeyişimdir. “Başka” veya “başka bir şey” sözcükleri ile birlikte kulağımıza çalınan belirsizlik tonu, bir tuzak da olabilir. Bu söylem “herhangi bir şey” biçiminde anlaşılabilir ve bu anlamın beraberinde getirdiği serbest bir alanı düşündürebilir, oysa aslında sadece belli bir seçenek kastedilmektedir ve bu da en doğru yargıya uyan bir istenç ve eylemden ibarettir. Burada söz ettiğimiz özgür olmama durumu bundan sonraki bölümde incelenecektir.

Şimdi de söylemin özgürlük bakımından ne anlama geldiğini inceleyelim. Siz gene kaçmaya kesin karar vermiş olarak istasyondasınız. O sırada arkadaşınız da istasyona geliyor ve sizi görüp niyetinizi anlayınca yüzü taş kesiliyor. Siz ona: “*Kusura bakma, başka türlü davranmam mümkün değil*” diyorsunuz. Arkadaşınız donuk bir sesle: “Sen istediğini yapmakta özgür bir adamsın,” demeye kendini adeta zorluyor. Bunun üzerine siz de: “Evet, işte tam da bu yüzden...” diyorsunuz ve o anda da bu sözlerinizin kararınızı kesinleştirdiğini duyumsuyorsunuz.

Sizin sözleriniz şu anlama geliyor: “Ben gitmenin kalmaktan daha iyi olacağı yargısına vardım. İstencim bu yargıya uymaktadır. Benim özgürlüğüm budur. Ben istencimin yargıma karşı gelmesini ve başka bir seçim yapmasını *arzu etmiyorum*. Çünkü bu, özgür olmadığım anlamına gelir. Bir insanın doğru bildiği bir şeyden başka bir şeyi *isteyememesi* -işte güvenilir karar verme özgürlüğü budur.” Arkadaşınızı gördüğünüzde istencinize kesinlik kazandıran, sizin dik kafalılığınız değil, özenle tartmış olduğunuz nedenlerinizin ağır basmasıdır. Arkadaşınız da bunu çok iyi bilmektedir. Eğer size bir tek söz söylemeden arkasını dönüp giderse, bunun sebebi, sizi sözden, nasihatten anlamaz biri olarak görüp küçümsemesi değildir, aksine sizin özgürlüğünüze saygı göstermek zorunda olduğundan dolayı öfkelenmiş olmasıdır. Siz “başka türlü davranmam” dediğinizde, bunun acınası bir acizliğin değil, kararlı bir istencin ifadesi olduğunu ve özgürlüğünüzü gösterdiğini o çok iyi biliyordu.

ÖZGÜRLÜKTEN YOKSUNLUK DENEYİMLERİ

SÜRÜKLENEN KİŞİ

Herhalde siz de şöyle bir olay yaşamışsınızdır: Hareketli, renkli bir kente geldiniz, otelinize yerleştiniz, yıkanıp dinlendikten sonra kentin gezi caddesine çıkıp merak ettiğiniz yeni ortamı tanımaya çalışıyorsunuz. İçine daldığınız insan seli, taşıtların gürültüsü, değişik sesler, farklı kokular sizi içine alıyor. Kendinize belli bir hedef saptamadan akıntıya kapılmış, sürüklenip gidiyorsunuz. Artık hiçbir şey sizin için önem taşımıyor, içinde sadece herhangi bir plan yapmak, bir şeylere karar vermek, belli bir şeyler düşünmek zorunda olmamanın mutluluğu egemen durumda. Karar vermek zorunda olmamak, yokluğundan ötürü insanın bir eksiklik duymayacağı tek şeydir. Üstelik insan karar verme özgürlüğünün olmayışını da yadırgamaz, bunun eksikliğini hissetmez bile. Keşke hep böyle olsaydı! diye düşünür insan.

Oysa böyle düşünmek bir yanılgıdır, çünkü insan o yaşantının kendine özgü lezzetini yeterince değerlendirmemiş olur. İnsan karar verebilme olanağını her an tekrar ele geçirebileceğini bildiği sürece her şeyi olduğu gibi kabul eder. Bunun bilincinde olmak, mutluluk yaşantısının geri planında uzayıp giden bir ses olarak kendini duyurur. Biz özgürlüğe sadece bir dinlenme süresi tanımış gibiyizdir, özgürlükten her zaman için vazgeçmiş değiliz, sadece onu ayrıç içine alıp daha sonra kullanmak üzere bir kenara saklamış bulunuyoruz. Aynı durum kendimizle aramıza koyduğumuz mesafe için de söz konusudur. Bir süre arzularımızı ve onları gerçekleştirmek için başvuracağımız araçları sürekli kollayıp denetlemekten kurtulmuş olmanın, adeta kendimizi unutmamıza izin verilmiş olmasının tadını çıkarıyoruz. Artık kendimizle bir şeyler yapan biz değiliz, dünya bize el atmıştır. Biz yabancı kentin gezi caddesinde yürürken hemen hemen istençsiz durumdayız ve hareketlerimiz bir eylemin içsel özelliklerine sahip olmakla

beraber, bu hareketlerimizin ancak pek az bir bölümü tam anlamıyla birer eylem sayılabilir. Bir süre bir istenci gerçekleştirmeksizin hareket etmenin de tadını çıkarıyoruz. Ama her an hareketlerimizin yönetimini yeniden ele geçirmenin nasıl olacağını bildiğimiz için, bu durumun zevkine varmamız mümkün oluyor. Kendimizi sadece geçici bir zaman için unutmış olduğumuzu ve bunu değiştirmenin elimizde olduğunu bilmek bizi mutlu ediyor.

Sadece bu durumu sonlandırmak değil, başlangıcını da saptamak bizim elimizdedir. Bu gevşek ruh haline girmemizin de bir karar sonucunda gerçekleştiğini anımsamasak, bu yaşantımız olduğundan çok farklı bir biçime dönüşürdü. Yabancı kentin gezi caddesinde kaynayan hareketliliğin içinde bile, biz hiçbir zaman bu durumu bizzat istediğimizi unutmayız. Otelden çıkarken, kendimizi sanki çelişkiliymiş hissini veren, fakat aslında öyle olmayan bir duruma sokmuştuk: Bir süre için hiçbir şeye karar vermeye karar vermiştik. Eğer her an yeniden karar vermeye karşı olmaya karar verecek olsaydık, bu çelişkili bir durum olurdu ve aynı zamanda tamamen bilinç tutukluğu olarak tanımlanması gerekirdi. Hiç ara vermeksizin sürekli bu kararın verilmesi, kararın etkinlik kazanmasını önleyecekti. Böyle bir karar sürekli olarak kendini engeller, her karar verilişte, bu kararın verilmesiyle kendini ortadan kaldırır ve silip yok eder. Buna karşılık kendimizi tamamen caddedeki renkli yaşam seline kaptırma kararımız böyle bir ilişki oluşturmaz. Biz kendimizi birçok çeşidine aşına olduğumuz çok basit bir biçime sokuyoruz: Biz nelerin olacağını çok iyi bildiğimiz bir duruma gelmeye karar veriyoruz. Bir konsere ya da sinemaya giderken veya deniz kıyısındaki bir tatil kentine yolculuk yaparken de aynı biçimde davranırız. Bizim arzumuz, belli bir ruhsal duruma girmektir. Kentin gezi caddesinde de içinde bulunduğumuz ruhsal durum, her şeyi olurlarına bırakmak, seslerin ve kokuların oyuncağı olmak üzere kendimizi salıvermektir.

Şimdi de düşüncelerimizle bir deney yapalım ve bu gevşek, kendimizden geçmiş ruh halinin her an gene yönetimi ele almak ve karar verme özgürlüğümüzü kullanmak bilinci tarafından kuşatılmamış olduğunu, kendimizi akıntıya kaptırdığımızı ve sürüklendiğimizi farz edelim. Bilincimizin çeşitli yüzlerinin birbiri arkasından sönüp gittiğini düşünelim. İlk olarak sönen, bunun böyle olmasını istediğimizin anısıdır. Önce karşılaşıp

zın heyecanlı beklentisi ve sevinci içinde kendimizi bir süre olayların akışına bırakmak kararını verdiğimizizi unuturuz. “Aklımda bir şey vardı” diye kendimizi düşünmeye zorlasak da, bir türlü o şeyin ne olduğunu hatırlayamayız. Böylece bu belli belirsiz anı da sönüp kaybolur. Artık durumun hep böyle olduğunu, kendimizi bildiğimizden beri hep böyle akıntıya kapılmış gittiğimizi sanırız. Ama hâlâ bir an gelip suyun yüzüne çıkma olanağına sahip olduğumuzu ve kesin bir karar almaya çalışabileceğimizi biliyoruz. Biz bu yetimizi tümüyle unutmuş değiliz, sadece onu vaktiyle uygulamakta olduğumuzu unutmuşuzdur. Demek oluyor ki biz henüz kendinden bir adım geriye gidip kendini konu edinebilen bir özne durumundayız. Fakat artık bu yetimiz de parçalanmaya başlar. Bundan böyle kendi arzularımızla aramıza eleştirel bir bakışa olanak tanıyan mesafeyi koyamayız. Başlangıçta belki de değerli bir şeyi kaybetmek üzere olduğumuzu duyumsayabiliriz, fakat bu duygu da giderek zayıflar ve sonunda belleğimizden silinir. Böylece biz kendimizi tözsel kararlar veren bir özne olarak da kaybetmiş oluruz. Yapabileceğimiz tek şey, araç ve gereçlerimizin seçimi üzerinde düşünmektir. Ama kendimize olan bu mesafe de giderek kısalar ve sonunda tamamen yok olur. Gene de edimlere dönüşebilen bir istence sahip olmaktayız. Onun da dağılıp yok olmasından az önce sönüp yok oluş durur ve biz birer özne olarak kalırız. Fakat bu sinsice ilerleyen yıkım süreci, özneyi zayıflatmış, yoksullaştırmıştır. Artık hiçbir anlamda kararlar vermediğimizden, istencimizin üreteni de değiliz. Biz ana caddedeki kalabalığın içinde ilerlerken, kâh bir vitrinin önünde durur, kâh bir dondurma külahını elimize alıp yalar ve oradan oraya yalpalayarak yolumuza devam ederiz. İçimizde birtakım arzular uyanıp alevlenir ve sonra gene sinip kaybolur, üzerlerine onları denetleyen bir ışık vurmadan bizi kentin içinde bir oraya bir buraya sürüklerler, ama uzun süreli, kararlı bir istenç haline dönüşmezler. Hiçbir mesafe koymadan kendimizi onlara teslim eder, içlerinde eriyip gideriz.

Bu da kendini unutmanın bir biçimidir, ama eskisinden çok farklıdır. Eskiden daima bir karar veren olarak nasıl kendimize geleceğimizi bilirdik. Oysa bu ruhsal durumumuz daha bulanık ve donuktur. Ama aldığımız izlenimlerin ve arzularımızın dış hatları, renkleri ve netliği azalmış değildir. Tam tersine: Artık kendimizle meşgul olmadığımız için, tüm izle-

nimler hiçbir filtreden geçmeksizin bize doğru gelir ve içimizde bazı arzularla buluşarak herhangi bir engele rastlamadan bütün hızlarıyla üzerimize atılıp bizi ele geçirirler. Yaşadıklarımızın bulanıklığı ve donukluğu başka bakımdandır: Arzularımızla aramızdaki mesafe kaybolduğundan, arzularımızla bir oyuncak gibi oynayamayız, bazı arzularımızı öne geçirip, diğerlerini geride bırakamayız ve önümüzde bize hareket serbestliği olanağı tanıyan bir alan göremediğimiz gibi kendimizi de bu alanın sınırları içinde belli bir arzuyu tercih edebilen birisi olarak hayal edemeyiz.

Hayal gücümüz de dolgunluğunu yitirmiştir. Gerçi gene önümüze serdiği imgeler çok etkileyicidir ve bizi sürükleyebilir, biz de ona karşı direnmediğimiz için, o imgelerin kendini kabul ettirme gücü de artar. Fakat bu hayal gücü artık bize dönük olan ve bizim neler olabileceğimizi gözlerimizin önüne getirip özgürlüğümüzü artıran türden değildir. Kıyaslama yapabileceğimiz ölçütü yitirdiğimiz için, biz artık eskisi gibi onun yaratıcısı değil kurbanı durumundayız. Hayal gücü, özgürlüğün aracı iken, özgürlükten yoksunluğun ortamı haline gelmiştir ve bizi denetime alınamayan, asi görüntüleri ile kovalar durur.

Bu bizi ille de mutsuz kılmaz. Mutluluk duymamız, dış dünyadaki değişken yaşamın bizim bölük pörçük, hiçbir düzene uymayan arzularımıza uyup uymadığına bağlıdır. Biz belli süreler için mutlu olsak da, bu mutluluk otelin kapısından çıkarken, karar vermenin yükü ile kendimizi unutup başıboş dolaşmak arasındaki karşıtlığı duyumsadığımız zamandakine benzer. Bu, arzumuzu hiç aksatmadan yerine getirmekten kaynaklanan, basit, yalın, dümdüz bir mutluluktur. Onda eksik olan tek şey, kişinin kendine koyduğu mesafe ile oynamasından kaynaklanan derinlik ve hassasiyettir.

Bütün bu olayları yaşayan bir insana, *sürüklenen kişi* demek mümkündür. Böyle bir insanın gelecek ile olan ilişkisi nedir? Elbette ki onun da etrafında cereyan eden olaylara ilişkin beklentileri vardır ve bunlar yerine gelebilir, ya da onu hayal kırıklığına uğratabilirler. Örneğin, gezi caddesinde yürürken ansızın ortaya çıkıp dans eden bir palyaço ya da gelip geçene küfürler savuran bir papağan onu şaşırtabilir. Henüz hâlâ bir istenci olduğun için -bu istenci hiçbir düşünceye dayanmasa da- arzularının gerçekleşmesi konusunda beklentileri de vardır.” Buraya gelmeme neden olan o ün-

l meydana ve efsanelere konu olan o güzel emeye ne zaman ulaacağım,” diye düşünebilir. Sürüklenen kişi, bundan sonra nelerle karılaabileceğini merak da edebilir. Ama kendiyle ilgili bir merakı yoktur, çünkü böyle bir merakın oluşmasının önkoşulu olan, kendiyle arasındaki mesafe mevcut değildir. Bu mesafenin bulunmayıının bir sonucu olarak, kendi istenci ile yakından ilgilenen ve kendini kullanarak kendi için bir şey yapmış olan biri gibi geleceēe doēru ilerleyemez.

Kendinizi başka bir ülkeye göçmek üzere vatanından ayrılıp ayrılma-
makta tereddüt eden birinin yerine koyun ve gene sizi uzaklara, yabancı bir
lkeye götüren trenin penceresinden dışarıya baktıēınızı hayal edin. Gelece-
ēiniz önünüzde açıktır, çünkü istencinize müdahale edebilir ve her an kara-
rınızı deēitirebilirsiniz. Üstelik karar veren ve kararını geri alabilen bir ki-
i olarak, kendiniz hakkında dndēnz her şey sizin istencinizi deēi-
tirebilir. Şimdi de sizi sürüklenen bir kişiye dntrelim. Artık nnzn
açık olması durumu ile ilgili bir yaantınız olmaz. Bu durum adeta uçup git-
mitir. Dıarda gördükleriniz ve tren kompartımanına başka yolcular bin-
dikten sonra gelişen olaylar, sizin istenciniz üzerinde etkili olur. Bu sebep-
le belki bir sonraki istasyonda trenden inebilirsiniz. Yani, daha önce oldu-
ēunuz zgr kişinin yaptıklarıнын aynısını yaparsınız. Ama gene de her şey
Çok farklıdır. Siz eski istencinizin aleyhine ve yeni bir istencin lehine olan
bir karar almış deēilsiniz. Deēiimden sonra bunun nasıl olduēunu bilmez-
siniz. Bundan sonra söz konusu olan sadece şudur: İstenciniz bir öncekini
izler ve ilkinin ortadan kaldırıır. Artık siz istencinizin üreteni ve yaratanı de-
ēilsiniz. Bu yüzden de geleceēinizi kendiniz belirlemek, geleceēinizin nasıl
olacaēını kendi ellerinizle biçimlendirmek deneyimini yaayamazsınız. Siz
trende uyuklayarak rasgele bir yere gidermi gibi oturmaktasınız ve ara sıra
yeni bir arzunuz kendini duyumsattıēında yerinizden sıırsınız. Siz günü-
n düzensiz ve plansız geçiren biri gibi, geleceēe doēru da plansız ve düzen-
siz ilerlersiniz ve karşınıza çıkan her şeyin etkisine aıksınız -ama u farkla
ki, artık başka türlü davranamazsınız ve başka türlü davranabilme imkânı-
nızın olduēunu da unutmusunuzdur. Gerçi istenciniz donup kalmamıştır,
durumunuz, kendiyle arasındaki mesafeyi kaybetmemi olmasına karşın,
geleceēinin aıklıēı ortadan kalkmış olan göçmen adayınınkı gibi deēildir.

Istenciniz, sizin üzerinize doğru gelen her şeye uyum sağlamaktadır, fakat esnekliğinde bir üretkenlik yoktur, hiçbir yönetime tabi olmayan bir değişkenlik içindedir ve kararlılıktan yoksun olması nedeniyle, karar verme özgürlüğünün beraberinde getirdiği bir gelecek tasavvuru da yoktur- hayal gücünün içerden yönetilerek geleceği tasarlayabilmesi olanaksızdır. Sürüklenen kişi, kendi geleceğini kendi *yapmaz*, o sadece *sendeleyerek*, *düşse kalka* o geleceğe *doğru ilerler* ve yaşadığı anın biraz sonrasında yaşadıkları, onun için sadece bir sonraki yaşantıdır. Özgürlükten yoksun olması, geleceğe yönelik bilincinin *derinlikten* yoksun olması demektir.

DÜŞÜNCENİN DEVRE DIŞI BIRAKILMASI

Farz edin ki bir sabah uyandığınızda, siyasi bir göreve atanmak üzere adaylığınızı koyma isteği, size egemen olacak kadar güçlü bir biçimde kendini hissettirdi. Bu artık sadece kuvvetli bir arzu değildir, bir istençtir ve siz bu amaçla atacağınız adımları da tasarlamış olup, harekete geçmeye hazır durumdasınız. Oysa bu isteğin nereden geldiğini bilmiyorsunuz. Şimdiye kadar böyle bir şeyi düşünmüş değilsiniz. Tam tersine: Bir akşam önce ülkede olup bitenleri televizyonda seyrederken, tiksinti duymuş, acı bir istihzayla, bu ortama girmeye, bu siyaset oyunlarına katılmaya asla katlanamayacağınızı düşünmüştünüz. Ama daha sonra uykunuz arasında içinizde bu düşüncenize tamamen ters düşen bir istenç oluşmuştur.

Bu durumunuz, ileri derecede özgürlük yoksunluğunu yaşamak demektir. Siz birdenbire istencinizi oluşturmaınıza meydan verilmediği, adeta sizin *üzerinizden atlanıp geçildiği* duygusuna kapılırsınız. Gerçi ansızın oluşan bu istenç -biçimsel bakımdan değerlendirildiğinde- sizin istencinizdir, örneğin benim istencim değildir. Ama gene de siz, sanki onun oluşumunda *katkınız olmadığı* hissine kapılırsınız. Siz o isteğin üretenei olmadığınızı duyumsarsınız. Bu duygunun nedeni de, bir düşünen ve yargılayan olarak, bu istencinizi etkilemeye fırsat bulamamış olmanızdır. Sanki bu istenciniz bir karar sonucunda değil de, sizin arkanızdan, kendini size fark ettirmeden oluşmuştur. Siz artık kendinizi yekpare bir bütün olarak değil, içinizden bölünmüş gibi -bir yanda düşünce, öte yanda ona ters düşen istenç olarak- duyumsarsınız. Sizi böyle baştan aşağı bölen bu çatlak nedeniyle-

le şöyle bir soru ortaya çıkar: Bu durumda acaba siz hangi bakımlardan hâlâ bir özne sayılabiliyorsunuz?

Düşünmenize meydan verilmeden bir istencinizin oluşmasının, sizi özgürlüğünüzden yoksun kıldığını göstermek için verdiğimiz örneği çeşitlemelerle genişletelim: Varsayalım ki, sizi hipnotize etmişler ve bu yolla size bir istenç telkin etmişler. Belli bir anahtar sözcükle bu istenç harekete geçiyor olsun. Biri size telefon edip bu anahtar sözcüğü söylediğinde, siz hemen her şeyi bırakıp bir vasıtaya biniyorsunuz ve belediye binasını havaya uçuruyorsunuz. Bundan önceki örnekten farklı olarak şimdi başka birileri -belki teröristler- devreye girmiştir. Siz onların kuklası durumundasınız, sizi bir araç gibi kullanıyorlar, siz içine bomba yerleştirilmiş uzaktan kumandalı bir oyuncak otomobil işlevini görüyorsunuz. Bu sebeple sizin açıkça özgürlükten yoksun olmanız, bir köle durumuna getirilmeniz, sanki iplerinizi çekerek sizi hareket ettiren birilerinin bulunduğu izlenimini uyandırır. Ve sanki siz, onlara karşı koymaktan aciz bir halde onların zorla size kabul ettirdikleri istenci benimsemiş gibisiniz. Oysa bu izlenim yanıltıcıdır. Sık sık başkaları bizde bir istencin oluşmasına katkıda bulunurlarsa da, biz kendimizi özgürlükten yoksun hissetmeyiz. Önemli olan, bizim istediklerimiz konusunda başkalarının bizi *nasıl* etkiledikleridir. Eğer onların etkileri bizi özgürlükten yoksun kılıyorsa, bu tıpkı hipnoz sırasında olduğu gibi, düşünmemize meydan verilmemiş olması yüzündendir. Hipnozu yapan, düşünme yetimizi devre dışı bırakır ve böylece istencimizi oluştururken bundan doğacak neticeleri de göz önünde bulundurup aradaki uyumu sağlamamızı önler. Hipnozu yapan, özgürlüğümüzün esas olan, kendimizle aramıza eleştirel bir mesafe koyma olanağını elimizden alır. Trans hali geçince bu mesafeyi yeniden kazanırız. Daha sonra anahtar kelimeyi içeren telefon konuşmasını yaparsak, birden iç düzenimiz bozulur ve mesafeyi yeniden kaybederiz. Belediye binasına doğru ilerlerken, adeta akıntıya kapılmış sürüklenen birine benzeriz: Düşüncemizle kontrol edemediğimiz bir istencin peşine takılmış gideriz. Gerçekte sürüklenen kişiden farkımız, istencimizi denetleme yetimizin sürekli olarak değil, sadece geçici olarak devre dışı kalmasıdır. Eylemden sonra karar verme özgürlüğünü yeniden elde ederiz ve hem gerçekleştirdiğimiz eylemden ötürü, hem de özgür-

lüğümüzü yitirip felce uğramış gibi olmamızdan ötürü dehşete kapılırız. Oysa sürüklenen kişi, özgürlüğünü yitirmiş olmayı umursamaz, çünkü özgürlüğünün farkında değildir.

Söyle bir durum da olabilir: Siz hipnoz etkisi altında olmayıp, sadece başka insanların ileri sürdükleri bazı iddiaları dinledikten sonra, bunları benimseyip belediye binasını havaya uçurursanız, bu bir karar vermiş olmanız demektir ve siz bu eylemi özgürce gerçekleştirmiş olursunuz. Demek ki özgür olmamanız, genelde yabancı bir etkidenden değil, bu etkinin niteliğinden ileri gelmektedir. Ayrıca da bu etki, hipnoz gibi olağandışı bir olayla da çok ilgili olmayabilir. Sizin özgürlüğünüzü yitirmeniz, bir kişiye aşırı derecede tutkun ve bağımlı olmanızdan da ileri gelebilir. Bilinciniz tamamen yerinde olmakla beraber, siz başka bir kişi tarafından adeta o denli büyülenmişsinizdir ki, daima o ne isterse onu ister ve yaparsınız. Sizin karar verme yetiniz felce uğramıştır. Arada sırada o söz konusu kişi yakınınızda olmadığı zaman, kendi kendinize düşünceler üretirsiniz, fakat bundan dolayı vicdan azabı çekersiniz, çünkü ona karşı vefasızlık etmiş olduğunuz duygusuna kapılırsınız. Fakat o kişi gelip de karşınıza dikildiği zaman, hemen bu düşünceleriniz uçar gider ve siz gene ona tabi olursunuz, onun uygun gördüğü şeyleri ister, o sizin nasıl olmanızı istiyorsa, öyle olmaya gayret edersiniz. Bu durum, tamamen bilinçli olarak hipnoz etkisi altında olmak gibidir.

Siz farkında olmaksızın, sizin bilginiz dışında oluşan bir istenci daha sonra düşünce yoluyla benimsediğinizde ne olur? Belki de ansızın ortaya çıktığı için sizi şaşırtan ve aslında yadırgadığınız bir şey olan politikaya atılma isteği, giderek böyle bir olasılığı göze almanıza sebep olabilir. Önce bu konuda gönül gezdirirsiniz, sonra meseleyi daha ciddi bir biçimde düşünürsünüz. Zamanla bu fikir sizin hoşunuza gitmeye başlar ve sonunda birden buna karar verirsiniz. Bu durumda özgürlüğün varlığı veya yokluğu hakkında ne söylenebilir? Burada önemli olan, kararımızın oluşmasına yol açan olayı yok farz ettiğimizde de, bu isteğimizin devam etmesidir. Başka bir söylemle, sizin düşünceniz, bu istencinizin oluşmasını sağlayan yeterli bir koşul olmalıdır. Üstelik zorunlu bir koşul da olmalıdır: Düşüncenin olmadığını farz ettiğimiz zaman, istenç devam etmemelidir. Bu durumda bir sabah kalktığımızda, kendimize yabancı bir istenç duymak gibi huzursuz

edici bir deneyim yaşamak aslında artık mümkün olmamalıdır. Elbette ki bu düşünce sadece başlangıçta bir yabancı unsur olan istenç için geçerli değildir. Hakiki bir karar söz konusu olduğunda, bir istencin oluşumunda düşünmenin her bakımdan en önemli etken olması gerekir. Farz edelim ki, sinsi, kötü amaçları olan bir Tanrı şöyle bir düzen kurmuş olsun: Biz insanlar düşünelim ve sonra da düşündüklerimizi isteyelim; ama düşünmüş olmasaydık da bunları isteyelim ve dolayısıyla düşündüğümüz için bunları istemeyelim. Böyle bir durum, hakiki karar vermeye benzese de, sadece yalan dolandan ibaret olurdu.

BİR FİKİR AKIMINA KENDİNİ KAPTIRAN KİŞİ

Başkaları yüzünden özgürlüğümüzü yitirmemiz, hipnozda veya birine tutkunluğumuzda olduğu gibi, onların bu durumumuzdan faydalanarak bizim karar verme yetimizi hesaba katmamaları veya devre dışı bırakmaları şeklinde olmayabilir de. Bizim birisinin kölesi haline gelmemiz daha zarif, daha yumuşak bir geçişle, usul usul, sinsi sinsi de gerçekleşebilir. Örneğin, biri ilk bakışta, bizi düşünen ve karar veren bir kişi olarak muhaptap alıyormuş gibi görünebilir, ama aslında bu yetilerimizi içeriden zehirleyerek yavaş yavaş ortadan kaldırmayı amaçlar. İşte bu, beyin yıkama yöntemidir. Siz bir dini tarikatın ağına düşebilirsiniz. Bu tarikat yumuşak bir kurnazlıkla davranır: Sizi gözle görülür ve hissedilir biçimde egemenliği altına almaz, açıkça şiddet uygulamaz, zorlayıcı davranmaz, uyuşturucu maddelerle sizi etkisi altına almaz, sosyal ritüelleri de başka yerlerdekinden daha ilkel ve ısrarlı değildir. Tarikatın yöneticisi, müritlerinden bağlılık yeminleri istemeyecek kadar işini bilen bir kişidir. Bütün bunlara rağmen, siz hiçbir şeyin farkına varmadan özgürlüğünüz elinizden alınır. Yumuşak bir ısrarlılık ve göze görünmeyen bir baskı ile size bir istenç telkin edilir. Bu olayda gizli olan tehlike şudur: Siz, düşünen bir insan olarak hesaba katmadığınızı, sizi görmezden geldiklerinin farkına varmazsınız. Siz düşünebilen ve kendi kararlarını veren biri olarak değerlendirildiğiniz ve saygı gördüğünüz hissine kapılmışsınızdır. Oysa gerçekte size daha ilk eleştirel denetimde dağılıp çökecek olan ideolojik fikirler telkin ederler. Bunlar sizin kendi başınıza ürettiğiniz düşünceler değildir. Hatta aslına bakılırsa bunlar

düşünce bile değildir, düşünce gücü ile oluşturulmuş şaşırtmacalar, muhababını etkilemeye yönelik söylemlerdir. Siz bunlarla aranızda mesafe koymak olanağından yoksunsunuz, bunların üreteni değilsiniz, sadece bu olayların cereyan ettiği ortamsınız. Size telkin edilen söylemleri büyük bir içtenlikle tekrarlasanız, doğruluğunu teyit etseniz de, bunlar çok önemli düşünceler sayılmazlar, çünkü denetime ve düzeltilmeye açık değildirler. Artık bir şeyi kabul etmeniz ve iddia etmeniz için kanıt ve delil gösterilmesini beklemezsiniz. Düşünce dünyanızın üstü, kurnazca seçilmiş ifadelerle, eğretilmelerle ve çağrışımlarla örtülmüş, ulaşılamaz hale getirilmiştir ve güçlü ama tanımlanamayan, belirlenemeyen duygularla birleşir. Bu durum, olayları alışlageldiğinden başka türlü de gözlerinizin önüne getirmeyi sağlayan yetimiz olan hayal gücünü hareketsiz hale sokar. Hayal gücünden yoksunluk, eleştiri yapabilmeyi sağlayan mesafeyi kaybetmekle bir araya gelince, insanı yüzeysel bir bakışta, özgürce karar alabiliyormuş gibi görünen, fakat düşünme yetisi açısından sürüklenmekte olan biri durumuna getirir. Beyin yıkama işlemi sonucunda insan, “kendini düşünceleriyle bir ideolojiye kaptırmış olan kişi “haline gelir veya Dostoyevski’nin söylemiyle “yabancı bir düşüncenin hizmetkârı” olur.

Sözünü ettiğim bu yumuşak tavırlı tarikat, içinde yetiştirdiğimiz aile olabilir, siyasi bir parti de olabilir veya sık sık içki içmek için buluştuğumuz bir grup da olabilir. Bu toplulukların üyeleri, bize kendi emeğimizle ürettiğimiz bir düşünce dünyasında yaşadığımız duygusunu aşarlar, ama bu aslında aldatıcıdır. Gerçekte bu dünya bizim oradan buradan kaptığımız ve sürekli tekrarlanmaları nedeniyle alışıp benimsediğimiz öğelerden oluşmuştur. Biz kendi kendimize bazı fikirlere ulaştığımızı ve bunlardan kaynaklanan kanılarımıza dayanarak belli bazı eylemlere karar verdiğimizizi sanırız. Oysa biz düşündüklerimizi ve inandıklarımızı kendimiz belirlemiş değilizdir ve bu nedenle de kendi kanılarımız olduğunu sandığımız fikirler, gerçekte bizim kanılarımız değildir. Bunları denetlemek ve gözden geçirmek bizim irademiz dışındadır. Böyle bulutlarla kaplı ve uyuşturucu bir havanın hüküm sürdüğü düşünce dünyasında yaşarken, bir şey istemek ve yapmak bakımından bir özne sayılırız, ayrıca istencimizin, düşünce olduğu izlenimi veren bir etken tarafından biçimlendirilmiş olması bakımından da

bir özneyizdir. Fakat daha güçlü ve geniş kapsamlı bir anlamda, istencimizi belirleyen etken ile aramıza her an eleştiri yapabileceğimiz bir mesafe koyabilmek açısından bir özne sayılmayız. Bir insanın bazı düşüncelerle karşılaşması, iç dünyasına bazı kanıların sızması ve bunların fark edilmeden ve denetlenmeden, o insanın istencini yönetmeleri sonucu, onun koşullandırılmış bir özne olması durumu ile bir insanın eleştiri yapmaya müsait mesafeyi ve denetimi koruyabilen bir özne, yani daha önemli anlamda bir özne olması durumu arasında çok büyük fark vardır. İşte bu, özgürlüğün duyumsanmasındaki farktır.

Özgür olan kişi, düşünceleriyle bir ideolojiye kendini kaptıran kişiden daha başka ve daha dolgun bir anlamda düşüncelere ve kanılara sahiptir. Bu demek değildir ki, biz ya tam olarak bunlardan biri ya da diğeriyiz. İnsan, fikirler karşısında sürekli uyanık ve eleştirel bir tutum içinde olmayabilir. Zaman zaman içimizdeki o mesafeyi koymayı başaramayız ve bir fikre saplanıp kalırız. Ayrıca kanılarımızın toplamı içinde birbirinden farklı kanıların bulunması da mümkündür. Bunların bazılarında eleştiri yapmamıza müsait mesafeyi koyabiliriz, bazılarında ise eskiden kalma fikir sızıntılarının esiriyizdir. Bir insanın aydın bir bilim insanı olması, ölüm cezasını yüksek sesle savunmasına engel olmayabilir ve o, bu görüşünü savunmak için yumruğunu masaya vurup herkesin bildiği kalıplaşmış kanıtları tekrarlar. Buna karşılık tamamen inancımızın egemen olduğu ve o güne kadar ışık tutup incelemediğimiz bir alanda görüşlerimizi eleştirebileceğimiz bir mesafe koymayı başarırırsak, özgürlüğümüzün daha da genişlediği duygusunu yaşarız. Artık kabuk tutmuş olan hayal gücümüz yeniden esnekliğini, akışkanlığını kazanabilir.

ZORLAYICI İSTENÇ

Eğer özgürlükten yoksun durumdaysak, bunun düşünme yetimizin zarar görmüş olmasından veya yok farz edilerek devre dışı bırakılmasından, hatta içimizde kendimizle aramıza mesafe koymadığımızdan ileri gelmiş olması gerekmez. Düşünme yetimiz tamamen berrak olup bağımsız olarak çalışsa da ve biz her zaman düşüncelerimizi, arzularımızı belli bir mesafeden eleştirel gözle denetlesek de, gene özgürlükten yoksun olabiliriz.

Farz edin ki belli bir bağımlılığınız var: Devamlı sigara paketine, bazı haplara ve içki şişesine el atıyorsunuz. Belki de kumar bağımlılığınız sizi sürekli oyun masasına çekmektedir. Bu, sizi harekete geçiren ve eyleme sevk etme etkisine sahip olan bir arzudur, gerçekleştirilmeye yönelik alışılmış düşüncelerle birleşmiş bir istençtir, aynı zamanda beraberinde getirdiği olumsuzluklara katlanmayı da göze alarak, gerçekleşmesi için gerekli olan her şeyi yapmaya şaşılacak kadar hazır olma durumudur. Bu olumsuzluklar, sürekli para kıtlığı çekmek veya uğraşınızı herkesten gizlemek zorunluluğu da olabilir. Sık sık böyle bir uğraşından sonra artık buna bir son vermeyi düşünmüş, bu durumun sonunda neye varacağını gözlerinizin önüne getirmişsinizdir: Hastalık, iflas ve hatta ölüm... Ayrıca bu bağımlılığınızdan haberi olmayan veya bu bağımlılıktan kurtulmuş olan insanları da tanıyorsunuzdur. Dolayısıyla istemek ve yapmak konusunda başka olanaklardan da haberiniz vardır. Üstelik de size bu yıkıcı istencin pençesinden kurtulmak için neler yapabileceğinizi de söylemişlerdir. Fakat bütün bunlar işe yaramamıştır. Siz tüm bunları gözlerinizin önüne getirmiş, binlerce kez bağımlılığınızdan kurtulmayı kendinize tekrarlamışsınızdır, hatta kararınıza daha da sıkı sarılabilmek için niyetinizi yazılı olarak da saptamışsınızdır. Ama gene de ilk fırsatta alkollü bir içki ve kumar jetonları satın alırsınız, çünkü siz özgür değilsiniz, bağımlılığınızın kölesisiniz.

Sonunda ya bir hastaneye, ya da bir yoksullar yurduna düşersiniz. Size söyleyecekleri şundan ibarettir: “Yazık oldu size, ama böyle olmasını isteyen sizdiniz.” Bu sözlerin doğru olduğunu, ama bir bakımdan da doğru olmadığını duyumsarsınız ve kendinizi savunmak istersiniz, ama nasıl savunacağınızı da bilmezsiniz. Çünkü aslında söylenenler doğrudur. Siz içki içmeyi ve kumar oynamayı istediniz ve ömrünüzün büyük bir kısmında tekrar istediniz. Bu nedenle şimdi mahcup bir biçimde başınızı önünüze eğersiniz. Sizinle konuşanlar derler ki: “Ne de olsa kimse insanı içki içmeye zorlamaz!” Veya: “Bütün insanlar için olduğu gibi, sizin için de kumarhanenin önünden geçmemek ve etrafında büyük bir daire çizerek başka bir yoldan gitmek olanağı her zaman vardı.” Ve siz gene içinizden şöyle düşünürsünüz: “Bu hem doğru, hem de doğru değil.” Ama bu işin öyle basit ol-

madığını nasıl anlatabilirsiniz? “Siz bu tutumunuzun nereye varacağını pekâlâ tahmin edebilirdiniz. Bu bilinmeyecek bir şey değildi. O halde neden zamanında önleminizi almadınız?” Şimdi birdenbire savunmanızın nasıl olacağı aklınıza geliyor: “İşte asıl mesele bu ya!” diye sesinizi yükseltiyorsunuz. “Ben istediklerim ve yaptıklarım konusunda sağduyum doğrultusunda *davranamadım!* Bunu yapabilmeyi hep yeniden denedim, Tanrı biliyor ki, hep bu tutkuma karşı savaştım, ama her seferinde yenik düştüm.” Buna karşılık size diyorlar ki: “Ama siz karar vermekte özgürdünüz!” Şimdi gene rahat bir nefes alıyorsunuz, çünkü bu söz meselenin ana noktasına değinmenize fırsat veriyor: “İşte asıl sorun da bu ya!” diye bezgin bir halde iç geçiriyorsunuz. “Ben birçok kez bu tutkumu sürdürmemeye karar vermiş olduğumu *düşündüm* ve bir süre de gerçekten bu kararımın kesin olarak içimde yer ettiğini sandım. Ama sonra gene birdenbire o istek içimde belirdi ve yapacağımı yaptım. Böylece de anladım ki, aslında benim kararım gerçek bir karar, yani etkin bir karar değilmiş, sadece istencimi etkim altına almayı *deneme* kararıymış, yani boş bir kararmış ve sadece kısa bir süre için hakiki bir kararla yanıltıcı bir benzerlik gösteriyormuş.”

Bu sözlerle, zorlayıcı bir isteği veya başka bir söylemle bir *içsel zorlamayı* anlatmış oluyorsunuz. Yukarıdaki örnekte gösterdiğimiz gibi, bu zorlamanın sonuçları her zaman istek sahibini perişan eden ve bizim kötü gözle baktığımız bir zorlama olması gerekmez. Bazen başkalarının faydalandığı ve övgü getiren bir zorlayıcı istek de söz konusu olabilir. Örneğin, insanı bir işi en iyi şekilde başarmaya iten bir zorlama gibi... Belki de yaptıklarınızın çoğunu yapmanızın nedeni, içinizden hâlâ daha ananızın ve babanızın otoritesine uyum sağlamanızdır. Bu otorite, size daima her işi en iyi biçimde başarmanızı, her konuda en iyi, en başarılı kişi olmanızı emrediyor. Siz bundan mutluluk duymuyorsunuz, çünkü sizi devamlı nefes nefese koşmaya zorluyor. Ama gene de bundan vazgeçemiyorsunuz. Ne zaman bir işi alışageldiğiniz, ama bir yandan da nefret ettiğiniz bir mükemmellikte sona erdirseniz ve artık gevşemek isterseniz, hemen gene bir sonraki işi de başarmak istiyorsunuz. Nereye baksanız, sizi bekleyen görevler görürsünüz ve sanırsınız ki, bunları siz -gerçekten sadece siz- en iyi biçimde çözebilirsiniz. Bu çaresiz bir durumdur, çünkü sizin bütün gücünüzü yi-

tirip bitkin hale gelmenize neden olur. Ama gene de bu zorlamayı durduramazsınız ve bu durum sizi başarının kölesi yapar.

Bu zorlayıcı istenci ve beraberinde getirdiği kendine has özgürlük yoksunluğunu, sürekli şu bir tek “zorlama” sözcüğünü yineleyip ısrarla onun üzerinde durmaksızın nasıl betimleyebiliriz? İlk olarak göze çarpan, zorlayıcı istencin *denetlenemeyen* bir istenç oluşudur. Sinirsel bir “tik”i olan insanlar da bu hareketlerini denetleyemezler. “Tik” olayını örnek alarak diyebiliriz ki: Zorlayıcı istek içsel bir “tik”tir. Ve nasıl ki bir “tik”in üreteni biz değilsek, zorlayıcı istencin de üreteni biz değiliz.

İstencini yönlendirmek, zorlayıcı etki altında olan kişinin elinde değildir. O, istediği kadar bu istenç hakkında düşünsün, yargılasın -bu inatçı istenç hiçbir şeyden etkilenmez ve kişiyi sürekli aynı yöne doğru ilerletmeye iter. Bütün gücü ile kumar oynama isteğine karşı koymak için savaşan kumarbaz: “Ben bu isteğe karşı gelemiyorum” der ve sonunda gene rulet masasının başında soluğu alır: “Bu kahrolası kumar oynama isteğime bir türlü hâkim olamıyorum.” Zaten bu isteğinizi denetim altına alabilmeniz demek, düşüncenizle onu etkileyebilmeniz demektir. Ama bir şeye bağımlı olan insanın düşüncesi adeta rölantide çalışır, yani hiçbir şeyi hareket geçiremeyen bir çark gibi boşa döner durur. Bağımlının düşünceleri, istencinin üzerinden güçsüz bir halde kayıp gider, ikna etmek amacıyla yapılan en etkileyici konuşma bile kulağına işlemez. Sanki hiçbir şey olmamış gibi bildiği yolda ilerlemeyi sürdürür. Nitekim öykümüzün kahramanı olan kumarbaz da, aklı başındayken bütün yapacaklarını tasarlamıştı, artık nasıl davranması gerektiğini biliyor ve yaşamının bundan sonraki bölümünün nasıl olacağını gözlerinin önüne getirebildiğini sanıyordu. Bu sefer kesin kararını vermiş olduğundan emindi. Daha sonra kendi hakkında : “Kararım bir kaya kadar sağlamdı!” diyecektir. Ama aslında hiçbir hükme varılmış ve bir karar alınmış değildir. Günün gerçekçi ışığında kumarhanenin bütün büyüü çözülmüştür, herhangi bir yapıdan farkı yoktur. Kendi kendine : “Tüm paramı buraya yatırmak ve bu kan emicilerin gırtlığına tıkmak ne büyük salaklık! İnsanın bu kadar aptal olabileceğine inanamıyorum,” der. Bütün günü gayet iyi geçirmiştir, kendine hâkim olduğu hissine kapılmaktadır ve rulet masasının başında dumanla bulanmış ışığın altında dönen

çarka, krupiyenin bir araya topladığı jetonlara gözlerini diktiği o geçmişteki sayısız akşamlar, ona sanki bir karabasanmış gibi gelmektedir ve artık ondan kurtulmuş, o günleri geride bırakmış olduğuna sevinmektedir. Ama akşam olup da insanı yoldan çıkaran o büyüleyici ışıklar yanınca, içinde bir şeyler kıpırdanmaya, yerinden oynamaya başlamıştır. Düşünmenin sağladığı zihin açıklığı birden kaybolmuştur ve bu akşam, ille de bu akşam talihin kendisine güleceği ve büyük paralar kazanacağı inancının bütün düşüncelerini bastıran sarhoşluğuna yenik düşmüştür. Eski zorlayıcı istenç gene uyanmıştır, üzerine saldırmış ve onu sürükleyip götürmüştür. Az önce karar özgürlüğüne sahip olduğu hissini vererek onu aldatan düşünceler sanki hiç var olmamış gibi ortadan kaybolmuşlardır.

Bağımlılığı olan kişiler hakkında biz genelde “zayıf iradeli” hükmünü veririz. Fakat bu söz birkaç anlama gelmektedir. Birinci bölümde, istenç fikrini açıkladığımda gösterdiğim örnek için bu tanımlama kullanılabilir. Şöyle ki: Ben bir şey yapmayı arzuluyorum; bu arzu bir süre için eyleme dönüşme etkisine sahiptir, yani bir istenç haline gelir; fakat yapmak istediğimin zor bir şey olduğunu anlayınca ve ben gerekli olan bu zorlukları yenmeye yeterince hazır değilsem, istencim zayıflar, söner ve sadece bir arzu olarak kalır. Bu anlamda istenci, iradesi zayıf olan kişi Chopin’in *Bir Dakikalık Vals* parçası üzerinde çalışmaya başlasa da, bir süre sonra gayreti azalır ve sonunda çalışmayı bırakır. Oysa istenci, iradesi güçlü olan kişi her sabah dişlerini sıkarak çalışmaya devam eder. Zorlayıcı bir istence boyun eğen kişi bu anlamda bir “zayıf iradeli kişi” değildir. Başarılarının kölesi durumunda olan insanı biz irade gücünün simgesi olarak görür ve överiz, çünkü o hiç pes etmez. Ama o da başka bir anlamda “zayıf iradeli”dir. O, kendini bir şeyler yapmaya iten istencinden kurtulmayı ve bir yaşama ustası olmayı başaramamaktadır. Onun başarısızlığı, başlangıçta var olan bir istenci ayakta tutabilmesinde değil, eski istencini kendi yargısına uygun olan bir yenisi ile değiştirememesinde kendini göstermektedir. Onun başarısızlığı, arzulamasının güçsüzlüğünden değil, düşünme ve yargılama yetisinin güçsüzlüğünden kaynaklanmaktadır. En iyisi olduğuna kanaat getirdiği bir şeyi isteyecek yerde, yargısı sonucu olumsuz bulduğu bir şeyi istemektedir. Bağımlılığı olan kişinin istenci ise, direnci ve kendini kabul ettirme gücü

bakımından her şeyden üstündür ve kendini gerçekleştirmekteki buluşları bakımından da hiçbir şeyle kıyaslanamaz. Bağımlının irade zayıflığı ise, düşüncenin ışığında sahip olmayı istediği istenci geliştirmeyi başaramaması biçiminde kendini gösterir. Onun zayıflığı, bir karar verme zayıflığıdır diyebiliriz. Ama alışveriş merkezinde satın alacağı eşya konusunda bir karara varamayan ve sonunda hiçbir şey almadan çıkıp giden kişi gibi sürekli birtakım değişik seçenekler arasında tereddüt etmek anlamında bir karar verme zayıflığı değildir bu, tamamen farklı bir durumdur: Bağımlı kişi, karar vermenin esaslı olan koşulu yerine getirmeyi, yani görüp anlayan ve yargılayan biri olarak istencini yönetmeyi başaramamaktadır.

Buraya kadar, bir şeyi denetim altına alamama fikrinden yararlanarak, içsel zorlama deneyimini anlamaya çalıştık. Bu fikir -onun anlam bakımından karşılığı olan etkileme fikri gibi- nedensellik kategorisine girer ve istencin iç dünyanın kalan kısmına nedensellik ilkesine uygun biçimde yerleştirilmesi ile ilgili düşünüş tarzının kapsamı içinde yer alır. Şimdi de sıra bakış açısını genişletmeye geldi. Bunu yapabilmek için ilk adımda zorlayıcı istenci, kazanılan deneyimlerle geliştirilemeyen bir istenç olarak betimleriz. Bir kişinin gelişmesi için, istencinin çeşitli yönelimlerini denemesi gerekir. Özgürlüğünün bir yüzü de, edinilen deneyimlere göre istencinin değişebilme esnekliğine sahip olmasıdır. Zorlayıcı istenç ise, bu sürece karşı koymaktadır. Zorlayıcı istenç için gösterilen klasik örneklerin çocukluk yaşantısından kaynaklanması ve çocuksu özelliklere sahip olması bir rastlantı değildir. Genelde sorun, istencin düşünsel gelişmeye ayak uyduramamasından, körü körüne olmasından ve deneyimlerden etkilenmemesinden ileri gelmektedir. Bu durum başarılı olma istencinin zorlayıcılığında açıkça görülmektedir.

Bir istenç gelişmeye karşı direnirse, iç dünyasının yalıtılmış bir ögesi haline gelir ve bu da istenç sahibi tarafından yadırganan, *yabancı* bir öge olarak duyumsanır. Çocukluğunda üne kavuşan ve yıllarca herkes tarafından yüceltilen bir kişiyi, örneğin bir sporcuyu ele alalım. Günün birinde der ki : “Artık raketle topa vurup filenin ötesine atmaktan bıktım.” Ya da: “Buz patenlerini *gördüğüm zaman* bile fenalık geçiriyorum.” Eğer talihi yaver giderse, o güne kadarki istencini bir kenara bırakır ve başka konulara

yönelir. Fakat eğer şöhret düşkünü ana-babasının egemenliği altında kalmaya devam ederse, kendine yabancılaşmış olan bir istencin boğucu baskısı altında buz üstünde kaymaya veya kırmızı kum döşeli tenis kortunda becerisini sergilemeye devam edecektir. Sizin başarı kazanmak istencinin etkisi altındaki durumunuz da buna benzer. Günün birinde siz de durup kaderinizi sorgulayacak ve diyeceksiniz ki: “Ben gün be gün hiç durmaksızın didinerek başarı peşinde koşmaktan bıktım, usandım, çünkü aslında bu davranışım bana yabancı geliyor. “

Bir istencin biçimsel olarak mutlaka kendinize ait olmasına rağmen size yabancı gelmesi, özgür olmak veya özgürlükten yoksun olmak konusunda söylenecekleri iyi anlayabilmek bakımından çok önemlidir ve bu mesele bizi kitabın sonuna kadar meşgul edecektir. Elbette ki bu yabancılık izlenimini doğru yorumlamak gerekmektedir. Bunu yapabilmek için önce karşıtlıkları doğru saptamalıyız. Burada yabancılığın karşıtı, “bir şeye alışık olmak, onu iyi tanımak “değildir. Kendinize yabancılaştığınızı duyumsadığınız için üzerinizden atmayı arzuladığınız iş başarma istenci, ömür boyu sizden ayrılmamıştır ve artık size bıkkınlık verecek kadar tanıdığınız ve alıştığınız bir duygudur. Bunun tersine -eğer talihiniz yaver giderse- günün birinde hiç beklenmedik bir anda onunla yer değiştirecek olan yeni istenç, nihayet size yabancı olmayan, benimseyebildiğiniz, hem de sadece biçimsel olarak değil, gerçekten yaşantı olarak da tamamen kendinize ait bir istenç olduğu hissini verebilir. İşte yabancılığın asıl doğru olan karşıtı budur: İnsanın kendine aidiyeti. Zorlayıcı bir istencin egemenliği altında eziyet çektiğiniz için sizi çaresiz ve öfkeli hale getiren etken, söz konusu istencin, sizin içinizde olmasına karşın, sizden koparılmış ve sizin dışınıza çıkarılmış olmasıdır. Bu nedenle siz kendinizi özgürlükten yoksun hissedersiniz. Oysa özgür istenç, sizin arkasında durabildiğiniz ve güçlü duyguların katılımıyla kendinize mal edebileceğiniz, kısacası kendinizi *özdeşleştirebileceğiniz* bir istençtir.

Bir istencimizin bize yabancı olduğunu duyumsayarak özgürlükten yoksun olduğumuzu anlama yetisini de, bize karar verme özgürlüğünü sağlayan yetimize borçluyuz: Bu, kendimizin karşısına geçip kendimizi bir konu olarak ele alma yetisidir. Kendimizle aramıza koyduğumuz bu mesafe, şu duygumuzu da açıklamamızı sağlar: “Bu istek bana yabancı, bana ait

değil, ben kendimi ondan uzak tutuyorum.” Zorlayıcı bir istencin kurbanı olan kişi, durumunu şöyle açıklar: “Bu istek benim üstüme üstüme geliyor, ona karşı koyamıyorum, o benim direnme gücümü aşıyor.” Bu açıklamadaki birinci tekil şahısla üçüncü tekil şahıs arasındaki ayrım ve kişinin kendi ile arasına mesafe koyma fenomeni, insana hiç de gizemli bir olaymış gibi gelmiyor. Bu sözlerde sadece arzulayan biri olarak, isteklerimiz ve arzularımız doğrultusunda davranabilme olanağımız yansıtılmaktadır. Arzularımız arasında bizim için önemli olanlar, birinci derecedeki arzuların koşullarına uygun olanlardır, yani onanan arzulardır ve iç dünyamızı temsil eden “ben”e mal edilirler. Üçüncü tekil şahısla yani “o” ile bağlantılı olarak ifade edilenler ise, daha yüksek bir kademedeki istenç sahibinin reddettiği ve bu sebeple de ona yabancı olan arzulardır.

Demek oluyor ki içsel zorlama deneyimi ilk bakışta sanıldığı gibi, daima aynı kalıba dökülmüş biçimde değildir, iki elemandan oluşmaktadır: Biri, istencin her türlü etkiye karşı direnmesidir, diğeri ise istencin kişi tarafından reddedilmesi nedeniyle ona yabancı olmasıdır. Bunlar birbiriyle iç içe girmiş gibi görünseler de, aslında ayırırlar. Eğer ben iyi bulduğum bir şeyi istersem, bu istencimin etkilere karşı direnmesi -eğer böyle bir direnişin farkına varırsam- beni kendime yabancı hissettiğim bir istenç kadar rahatsız etmez. Eğer içimde arzulamadığım bir istencin oluştuğunu fark edersem ve ondan daha iyi bulduğum istençleri onun yerine koymak amacıyla onu yok etme çabalarım karşı o istenç inatla direnirse, bu bir zorlama sayılır.

Zorlayıcı istencin beni baskı altına almasının, hatta benim için bir tehdit haline gelmesinin nedeni, benim onun üretene olmayışımı ve onun benim içimde bir yabancı oluşu, bir ur gibi büyüüp yayılmasıdır. Üreten olmamanın da yukarıda sözünü ettiğim iki ayrı yönü vardır: Birincisi, düşünen kişi olarak böyle bir istenci biçimlendirenin ben olmayışımı; ikincisi de benim onu reddetmem, onu kendime ait olarak kabul etmememdir. Bu istenç benim isteğim dışında önüme çıkar ve beni atlayarak yanımdan geçer. Böylece de benim özne olma durumumu tehdit eder. İstencimdeki zorlayıcı öğeler giderek sayıca artar ve beni aşarsa, sonunda karar verme özgürlüğümü boğarlar ve ben bir özne olarak söner giderim. Geriye kalan sadece tüm etkilere direnen bir istenç olayının sergilendiği sahnedir.

Kendi ile arasında bir mesafe olmayan ve sürüklenip giden kişi, zorlayıcı istencin ne olduğunu bilmez, bu deneyimi yaşamamıştır. Gerçi onun da iç dünyasında sürekli aynı istencin tekrarlandığı ve düşünceleri tarafından etkilenmeksizin geçip gittiği tekdüze isteme dönemleri olmuştur. Ama o bunlara düşüncelerinin işlemediğini fark etmediği gibi, onu peşi sıra sürüp götüren bir istencin kendisine uygun olup olmadığını kendine sormaz. Çünkü bunu yapabilmesi için, arzularını içsel bir mesafeden bakarak gözden geçirmesi ve ikincil arzular üretmesi, sonra da bu arzuların ışığında birincil arzusunun, arzulanacak bir şey olup olmadığı, belki de reddedilecek bir arzu sayılabileceği olasılığını denetleyebilmesi gerekir ki, işte o, bu imkândan yoksundur.

Sürüklenen kişi imgesini anlayabilmek için, onun gelecek ile olan ilişkisini sorgulamak çok yararlı olmuştur. Bu soruyu şimdi de tekrar inceleyelim: Zorlayıcı bir istencin buyruğu altında yaşayan bir kişi, zamanın gelecekteki boyutunu nasıl algılar? Yaşantısında geleceğinin açık olduğu deneyiminin durumu nedir?

Sizin bundan birkaç yıl önce bir aşk ilişkisini sonlandırdığınızı varsayalım. Bu sizi sıkın ve üzen bir deneyimdi, çünkü başınıza bunların nasıl geldiğini bilmiyordunuz. Sizi sevgilinizden ayıran duyguların ne olduğunu anlayamıyordunuz. Kısa süre sonra yeni bir ilişkiye adeta balıklama atladınız. Karşınıza yeni çıkan erkek, öncekinden çok farklı olduğu için, bu sefer ilişkinizin pürüzsüz devam edeceğini umuyordunuz. Fakat umudunuz gerçekleşmedi. Birkaç ay sonra şaşırarak anladınız ki, gene eski duygu karmaşasına yakalanıyorsunuz ve gene yaptığınız tartışmalar geçmişteki tartışmalara harfi harfine benziyor. Bu durumda yardım istemek gereğini duydunuz ve size bu tekrarın nedenlerini açıkladılar. Belki de sevgilinize yönelttiğiniz çelişkili isteklerin bu çatışmalara neden olduğunu artık öğrendiniz: Sevgilinizin hem sizden üstün ve güçlü olmasını, hem de sizden aşağı ve güçsüz, size tabi olmasını istemekteydiniz. Bu istekle kimse başa çıkamaz. Belki de sevgilinizi sınır tanımayan bir beraberlik arzusuyla boğduğunuzu ve onun da bu yüzden er veya geç sizden kaçıp kurtulmak istediğini fark ettiniz. Bunları anlamak ve kendiniz hakkında eskisine göre daha genel bir bakış açısı kazanmış olmak sizi rahatlatmıştır. Yeni bir sevgili

edinmeye hazır oluncaya kadar biraz zaman geçmesini uygun gördünüz ve sonunda yeni bir ilişkiye girince, daha dikkatli davrandınız. Gergin anlarda, nerelerde hata yapmamanız gerektiğini ısrarla belleğinizde canlandırdınız. Artık kendinizi tanımıştınız ve tekrar eski kapana yakalanmak istemiyordunuz. Ama bunu başarmak sandığınızdan daha zordu. Çoğu kez kendinizle tam bir savaş yapmanız gerekiyordu. Ve sonunda gene zorunlu olan durum gerçekleşti: Siz yenik düştünüz. Gene sevgilinizin karşısına çelişkili beklentilerle çıktınız veya ilişkinize bir sınırlama getirmesini önlemek için elinizden geleni yaptınız. Kendinizi çaresiz hissediyorsunuz, çünkü sizden güçlü olan, size baskın gelen bir şey yüzünden bu ilişkiniz de bitti.

Bugün gene birisi ile tanıştığınızı var sayalım. Bu olay sizi adeta kanatlandırmıştır, sanki önünüzde açılan yeni bir geleceğe doğru uçuyor gibisiniz. Fakat bu da uzun sürmedi. Siz kendi kendinize: “Nasıl olsa gene her zamanki gibi olacak, ben bu durumları çok iyi biliyorum” diyorsunuz. Birden geleceğinizin açık olduğu umudunu yitirdiniz. Siz başınıza gelecekleri biliyorsunuz, istencinizin nasıl yönleneceğini önceden tahmin edebiliyor, olacakları hesaba katabiliyorsunuz. Bundan kesin olarak emin olmanız yüzünden, ilk aşamada ilginç ve heyecan verici görünen geleceğiniz, size birdenbire ıssız ve sıkıcı bir zaman süresi gibi görünür. Sanki geleceğinizi şimdiden yaşamış ve arkanıza atmış gibisiniz. İstencinizin önceden tahmin edilebilirliği ve değişmezliği, sanki geleceğinizin artık gelip geçmiş olduğu ve neredeyse geçmişiniz gibi kesinlik kazandığı izlenimini uyandırır. Bütün geleceğinizin çoktan geçmişte kaldığını hissedersiniz ve zaten çok iyi tanıdığınız geçmişiniz, size öne doğru devşirilmiş gibi gelir. Geleceğin kapıları kapanmıştır ve siz istencinizin sonsuz tekdüzeliği içinde bir tutsaksınız. Bunu duyumsamanızın en acı tarafı da, aslında böyle olmadığı yanılgısına bürünmesidir. Siz kendi kendinize kafa tutarcasına dersiniz ki: “Ben ne de olsa karar verme özgürlüğüne sahibim.” Zaten bu gibi durumlar sadece kendinize bir eş seçerken değil, her gün başınıza gelmektedir. Genel olarak siz akla yakın olanı istiyorsunuz. Siz kararlarınızı tersine çevirme hakkına da sahip olduğunuzu biliyorsunuz. Ve başka vesilelerle de gördünüz ve öğrendiniz ki, tıpkı hiç durmaksızın geleceğe doğru ilerleyen bir saat mekanizması gibi olmak düşüncesi sizi sıkıttığı zaman, tersine dönebilir

ve bu tekdüzeliği yıkıp, kendinizi dışarı atabilirsiniz. Ne de olsa siz sürüklenen bir kişi değilsiniz ve kendisine arkasından bir istenç yüklenen biri de değilsiniz. Genel bir bakışla, siz bizim daha önce sözünü ettiğimiz, tereddüt duygularıyla mücadele eden ve bir sonraki istasyonda trenden inebilen göçmen gibisiniz. O halde yeni oluşan bu ilişkide yeni ve sizi şaşırtan bir istenç üretmeyi neden başaramayasınız? Siz buna inanmayı ne kadar da isterdiniz! Çünkü size ölü gibi görünen geleceğinizin yeniden hayata kavuştuğu izlenimini kazanacak, onu harekete geçirecek ve akışkan hale getireceksiniz. Kendinizi aldatan bu düşüncelere kapılmak sizi çok hoşnut edecektir. Bu düşünceye sarıldığınız sürece, sizin özgürlüğünüzü belirleyen geleceğin açık oluşundan siz de kendinize bir pay biçersiniz. Bu, keyfi ve maksatlı bir kendini aldatma değildir, yaşam için gereklidir. Ama gene de bu bir kendini aldatmadır ve siz de bunu biliyorsunuz, bunu adeta o aldatmacanın perdesi arkasından görüyorsunuz. Siz hep aynı olan ve olaylardan ders almayan tekdüze istencinizin kölesisiniz. Ama siz, sürekli başarısızlığa uğramanızın nedenlerini öğrendikten sonra, eski istencinizin sizin üzerinizdeki hâkimiyetini kıracağınızı ümit ediyordunuz. Siz kendinizle bir şeyler yapmayı ve bir yaratıcılık göstermeyi istemiştiniz. Fakat bu arada anladınız ki, sizi zorlayan nedenleri ve bunların içsel mantığını öğrenmiş olmak, bu zorlamanın gücünü kırmayı başaramamıştır. Tekrarlamaların zindanı yıkılamamıştır. Size geleceğin kapılarını açabilmek için, olayların nedenini bilmeniz yeterli değildir. Daha başka şeyler de gerekmektedir. Ama nedir bunlar?

KENDİNE HÂKİM OLAMAYAN KİŞİ

Zorlanan kişinin güçsüzlüğü, kendi istencini yönetememesinden ileri gelmektedir. Bu bakımdan *kendine hâkim olamayan* kişiye benzemektedir. O da çoğu kez kendi istencini dizginleyemez. Ani bir öfkeye kapılan kişinin istenci, bir alev gibi parlar ve yargılamanın denetiminden çıkar. Kendine hâkim olamayan kişi de istencinin efendisi değildir. İstenci ona baskın gelirse, artık iç dünyasında başka şeye yer yoktur, hele düşüncelere hiç yer yoktur. Öfkesi patladığı zaman onu gören, kendine şunu sorar: Bu kişi sadece bağırarak, hakaret etmek, vurmak, kırmak veya ateş etmekten

başka bir şey bilmez mi? Artık o kişi, düşünen ve yargılayan bir insan olarak yok olmuştur. Öfkesi yatıştıktan sonra da: “Ben böyle olmasını *istemedim!*” der ve bilinci yerinde değilmiş gibi elindeki silaha bakar. Onun bu açıklamasını sözel anlamıyla kabul etmek yanlıştır, çünkü o yaptıklarını isteyerek yapmıştır. Onun içindeki çok güçlü arzu bir istek haline gelmiş ve eyleme dönüşmüştür. Arzusuna tüm denetimini ortadan kaldıran duyguların eşlik etmiş olması, meseleyi değiştirmez. Bir insan öfkesinden dolayı artık kendini duyumsamayacak hale geldiğinde, bir saralı gibi adaleleri kasılan ve kendini bilmeyen bir canlı değildir. İç dünyasında her şey denetiminden kurtulmuş da olsa, o hâlâ arzulayan ve isteyen bir kişidir. Öfke patlaması anında yapılanlar da gene bir eylem sayılır. Kendine hâkim olamayan kişide eksik olan şey istenç değil, istencin denetimidir. O istencini yitirmemiştir, kendine hâkim olma yetisini yitirmiştir. Bu bakımdan eylemi karşısında şaşkınlığını ve üzgünlüğünü belirten eylemcinin sözlerini başka bir vurguyla değerlendirmek gerekir: “Bunu *ben* istemedim.” Tamamen kelimeler üzerinde durursak, bu da yanlıştır bir açıklamadır. Büyük bir güçle kendini açığa vurmuş olan istenç, onun istencidir, benim istencim veya sizin istenciniz değildir. Ama gene de bu “ben” başka bir anlamda da algılanabilir: O “ben”, biçimsel olarak ait olduğu kimseyi değil, o kişinin ayrı bir yönünü temsil etmektedir. Kendine hâkim olamayan insan, tekrar kendine geldiğinde, söylemek istediği şudur.” *Düşünen ve yargılayan bir insan olarak ben bunu istemedim.*” Bu da şu demektir: Tüm engelleri yıkıp dışarıya çıkan bu istenç, benim aklım başımda olarak karar verdiğim bir istenç değildi, yargılayan bir insan olarak benim üreteni olduğum bir istenç değildi. Öfke patlaması geçiren adamın eylemi bu bakış açısından değerlendirildiğinde, önceden düşünülmüş ve tasarlanmış bir eylem sayılamaz.

Kendine hâkim olamayan kişi, durumunu anlatmak için büyük bir olasılıkla zorlanan kişi ile aynı sözleri kullanabilir: “Birden öyle üstüme geliverdi iştel!”, “Öfkem bana baskın çıktı!”, “Karşı gelemedim.” Fakat bu sözler, kendine hâkim olamayan kişi ile zorlanan kişi arasında iki gayet belirgin farkın bulunduğunu örtbas etmemelidir. Bunlardan biri şudur: Zorlayıcı istenç, ait olduğu kimseyi hükmü altına aldığı anda, daima her türlü düşünme yetisini ortadan kaldırmaz. İçsel bir zorlamanın kurbanı olan kişi,

öfke nöbeti sırasında kendine hâkim olamayan kişi gibi bir bilinç bulanıklığı geçirmeyebilir. Zorlama altında yapılan bir eylem, bazen “bir öfke patlaması” diye adlandırdığımız durumda yapılan eylem biçiminde gerçekleşmeyebilir. Ben, zorlayıcı etkinin beni kısıklarak yakaladığını ve ona karşı koyma gücünü kendimde bulamadığımı, bilincim gayet açık olarak fark edebilirim. Zorlanan kişinin yaşadığı bu güçsüzlük hali, kendine hâkim olamayan kişinin güçsüzlüğünden farklıdır. Kendine hâkim olamayan kişi, aşırı güçlü bir istencin büyük bir dalga gibi üzerine çullanıp kendisini sürüklediğini duyumsar, oysa zorlanan kişide bu güç böylesine dramatik değildir, daha yumuşaktır, sinsice yaklaşır ve insana düşünceleri ve kendine telkinlerde bulunma yetisiyle kesinlikle hiçbir netice alamayacağını ısrarlı bir biçimde duyumsatır. İşsel zorlama ve kendine hâkim olamama durumlarını birbirinden ayıran ikinci özellik de şudur: Hâkim olunamayan istenç, *içerik* bakımından değil de, sadece *gerçekleştirilebilme* açısından denetim altına alınamaz. Ben, ani bir öfke krizinden sonra, bu tepkimin tamamen yerinde ve haklı olduğu ve başka türlü hissetmenin mümkün olmadığı kanısını açıklayabilirim. Benim başka olanakları hiçe sayarak vuruşmaya geçmeyi istemem, özgürlükten yoksun oluşumdan ileri gelmemektedir. Öfkelenmem değil, öfkemi dizginleyemem beni özgürlükten yoksun kılmıştır. Bu bağlamda şunu da belirtmek gerekir: Zorlanan kişi ile kendine hâkim olamayan kişi, özgürlük yoksunluğuna karşı savaşıırken farklı yöntemlere başvururlar. Zorlanan kişi düşüncelerine kulak vermeye ve istencinin sertliğini yumuşatmaya çalışır. Oysa kendine hâkim olamayan kişi, istencini kabullenmiştir, olsa olsa kendini çileden çıkartabilecek ortamlardan ve durumlardan uzak durmayı bir âdet haline getirmekle veya buna benzer başka yollar denemekle içindeki o kendisine egemen olan güce karşı korunmaya çalışır.

ZORLA OLUŞTURULAN İSTENÇ

Eğer düşünme yetimizin doğru çalışmasına ve kendimizle aramıza bir mesafe koymuş olmamıza karşın, istencimizde özgür değilsek, bunun istencimizin zorlayıcı olmasından ileri gelmesi gerekmez. Özgürlükten yoksunluk, istencimizin etkilenmemesi yüzünden karar verme özgürlüğü-

ne sahip olmayışımıza da bağlı olmayabilir. Tam tersine, düşünerek bir istence karar verme olanağına sahip olmamız nedeniyle de özgürlüğümüzü yitirebiliriz.

Özgürlük yoksunluğunun bu türü için “kasıtsızlık” kavramı kullanılabilir. Elbette ki gerek bu kavramı gerekse karşısını daima tam sözcük anlamıyla ele almayacağız. Sırası geldikçe istenç özgürlüğünden bahsedilmeyip, sadece isteklilik ve amaç gütmeye söz konusu olduğunda bu kavramı “istemeden yapmak” biçiminde kullanacağız. Örneğin, “istemeden gülünç olma” durumundan bahsedebiliriz: İçkili bir palyaçonun arenaya çıktığında tökezlemesi, seyirciler güldürme kastıyla, bilerek ve isteyerek yaptığı bir hareket değildir. O “istemeden” tökezlemiştir. Bu sözle, palyaçonun böyle bir “amacı olmadığı halde”, yani “istemeden”, ya da “kastetmediği halde” tökezlemiş olduğu belirtilmektedir. Daha ciddi anlamıyla bu söylem, özgürce yapılan eylemlerle, özgür olmayan eylemler arasındaki farkı belirtmek, birinde özgür bir istencin, diğerkinde ise özgür olmayan bir istencin gerçekleştiğini anlatmak için kullanılır. Acaba burada nasıl bir özgürlük yoksunluğundan söz edilmektedir?

Biz buna bazen *dışarıdan yapılan zorlama - dayatma* da diyoruz. Böyle bir zorlamaya örnek olarak ilk akla gelen durum silah zorudur. Örneğin, bir banka veznedarının bir soyguncu tarafından silahla tehdit edilerek kasadaki paraları teslim etmeye zorlandığı durumu göz önüne getirelim. Veznedarın bilinci yerindedir ve genel olarak da çok akli başında bir adamdır. İnsanlara para saçmak gibi sapık bir içsel zorlama etkisi altında da değildir. Vezneye gelen müşterilere para verdiğinde, belli nedenlere ve kurallara göre davranır. Fakat maskeli soyguncu için böyle nedenler geçerli değildir. Veznedara kalsa, ona bir tek metelik bile vermez. Ama gene de şu anda kasadaki tüm parayı çıkarıp ona teslim eder. O halde buradaki olay nedir?

Böyle bir durum karşısında da bazen: “İstemediği halde bunu yaptı” deriz. Ama bu sözleri yanlış anlamamak gerek. Bu sözlerin anlamı: “O bunu *tüm* istencine karşın yaptı” demek değildir. Hiç kimse bir şeyi tüm istencine karşın yapmaz, çünkü her edim bir tek isteğin dışavurumudur. Eğer veznedarın hareketlerinin, isteği ile hiç ilgisi olmasaydı, bir edim sayılmazlardı, bir kuklanın hareketleri durumunda olurlardı veya sinirsel bir

kasılma ile kıyaslanabilirlerdi. Bu konuyla ilgili olarak şu sözleri söylememiz gerekir: “O *aslında* istemediği bir şeyi, yani *asıl* isteğinin karşısı olan bir şeyi yapmaktadır.” O, gerçi bunu yapmak istemektedir fakat zorlandığı için istemektedir. Onun istenci özgür değildir. Şimdi de aklımıza şu soru gelir: Bu ne demektir?

Bunu anlayabilmek için başka bir anlatım biçimi bizi bir adım ileriye götürür. Veznedar hakkında : “Onun başka bir seçeneği yoktu” da diyebiliriz. Aslında sözcük anlamına göre bu yanlıştır, çünkü veznedar için başka bir seçenek *vardı*: Ya parayı verecekti, ya da canını. Ama biz daha karmaşık bir meseleyi kastediyoruz: Aslında veznedar için iki seçenek arasında karar verme olanağı var idiye de, bu seçeneklerden birisi olan ölüm, *gerçekte* veremeyeceği bir karardı, çünkü kendisine böylesine büyük zarar veren bir şeyi isteyemezdi. Bu yüzden banka soyguncusunun talebini yerine getirmekten başka bir şeye karar veremezdi. Veznedar, *zorunluluk* diye tanımlayabileceğimiz bir durumdaydı. Yani iki kötülükten birine, aslında her ikisini de istemediği seçeneklerden birine karar vermek zorundaydı. Veznedar, seçimini düşünerek yapabilme ve kendi düşüncesine uygun bir istençe karar verme özgürlüğüne sahipti. Ama soyguncunun kendisine sunduğu iki seçenekten biri, zaten kabul edilemeyecek bir öneriydi ve o yüzden de gerçek bir seçenek sayılamazdı. Böylece veznedarın diğer seçeneği kabul etmek zorunda kalması, onun kararında özgür olmadığı anlamına gelir.

Her türlü göz korkutma, yani “şantaj” olayı böyledir. Göz korkutan kişinin tehditleri beni yıldırmasaydı, benim içimdeki istenç oluşmazdı. O, bu istencimin oluşmasını, beni zorlayarak, sıkışık duruma sokarak sağlıyor. Ya ben onun istediğini yapacağım, ya da başıma çok daha kötü bir olay gelecektir. Göz korkutan kişi, adeta zorunluluk yaratan araçla benim içime nüfuz ederek kendisi tarafından arzulanan istenci üretmektedir. Bu durum, düşünceyi devreye sokmaya meydan vermeyen hipnozdan çok farklı bir içe nüfuz ediş biçimidir. Çünkü göz korkutan kişi için önemli olan, kurbanının, zorlanan kişiden farklı olarak karar verme özgürlüğüne sahip olması, yani tam anlamıyla bir özne olmasıdır. Soyguncu, veznedarı hükmü altına almak için, onu belli sebeplerden ötürü bir şey isteme özgürlüğüne sahip olan bir kişi olarak kullanır. Eğer veznedar içsel bir zorunluluktan

ötürü kendisine verilen emrin tersini yapsaydı, soyguncu amacına ulaşamayacaktı. Bunun gibi ben de, herkesten sakladığı “kirli çamaşırları” olan bir politikacıya baskı yaparak, beni istediğim bir konuma getirmesini sağlamak istersem, onun istencini düşüncesiyle etkileme yetisine güvenebilmem gerekir. Eğer o, istencini düşüncesi ile etkileyemeyecek bir kişi ise, benim durumum ümitsiz olurdu. Benim kurbanım olan kişi, sürüklenmekte olan bir kişi ise de durum aynıdır. İnsanın, bir politikacının bulunduğu konuma gelebilmesi için, kendini bir fikir akımına, bir ideolojiye kaptırıp belli bir yolda ilerlemesi yararlı olabilir (hatta belki de zaten böyle olması gerekir), fakat asla sadece sürüklenen biri olmamalıdır. Ama biz gene de öyle olduğunu varsayalım. Bu durumda o, tıpkı ziyaret ettiği yabancı kentin gezi caddesinde kendini kalabalığın seline kaptırmış olan kişi gibi davranır: O, benim isteklerimi dinler, yüzünde ya şaşkınlık veya endişe ifadesi belirir, belki de sözlerimi komik bulur, ama sözlerime fazla kulak asmadan başka konulara yönelir. O, gerek araçsal, gerekse tözsel karar verme olgusunu bilmediği için, benim ondan ne istediğimi ve bunu yerine getirmemesi halinde doğacak kötü sonuçları dikkate almaz. Sözlerimi dinledikten sonra içinde geçici bir duygu karmaşası oluşursa da, bu tamamen rasgele ve kısa süreli olduğundan istencini etkilemeden geçip gider. Bu durum karşısında çaresiz kalırım, çünkü böyle bir insanı istediğim şekilde kendime tabi hale getirebilmem mümkün değildir.

Göz korkutan kişinin amacına ulaşabilmesi için, kurban olarak seçtiği kimsenin karar verme yetisinin yerinde olmasına gereksinim duyması, kendisi için tehlike teşkil eder. Çünkü gözü korkutulan kişi belki de meseleleri başka bir açıdan görüyor ve farklı bir biçimde değerlendiriyor olabilir. Örneğin, belki veznedar umutsuz bir hastalığa yakalanmıştır ve çoktandır yaşamını sona erdirmeyi aklından geçiriyordur. Dolayısıyla soyguncunun silahını üzerine boşaltması onun işine gelebilir. Bu nedenle soyguncunun dediklerini yapmaz, sadece onun yüzüne kararlı bir ifadeyle bakarak gülümser. Bir başka göz korkutan da, kendine kurban olarak seçtiği kimsenin, kirli çamaşırlarının ortaya serilmesinden korkmaması nedeniyle, amacına ulaşamayabilir. Belki de tehdit edilen kişi, rehine olarak ellerinde tuttukları eşinden zaten bıkmıştır ve çoktandır ondan kurtulmak istiyordur.

Aslında gözü korkutulan ve zorlanan kişi için, hangi bakış açısından bakarsa baksın, nesnel olarak zorunluluk oluşturacak durumlar yoktur. Dışarıdan gelen zorlamalardan söz edildiğinde bu izlenim uyansa da, zorunluluk durumunu yaratan, aslında söz konusu kişilerin arzuları ve değerlendirmeleri -yani içsel nedenlerdir. Bu sebeple böyle bir duruma düşersek, göz korkutan kişinin bakış açısını benimsemeyip geri çevirerek, onun hesaplarını altüst edebilir ve özgürlüğümüzü geri kazanabiliriz.

Göz korkutma yoluyla yapılan baskının olay yaratan çarpıcı şekillerinin dışında, dikkat çekmeyen ve sözü edilmeyen şekilleri de vardır. Belki bizim veznedar, mesleğinden nefret ediyordur, her sabah bankaya giderken içindeki direnci yenmek zorundadır. Yolda rastladığı birisi kendisine “bankaya mı gitmek istiyorsun?” diye sorduğunda, “ne istemesi yahu, istemekten de kim söz ediyor?” diye yanıt verir. Ama para kazanmak zorundadır ve başka bir meslek öğrenmemiştir. Demek ki bir zorunluluk etkisi altındadır. Ya sevmediği işi yapacak, ya da sefaletle razı olacaktır. Bu durumda daha az kötü olan seçeneğe karar verir ve bankadaki veznedarlık koltuğuna oturur. Bu mesleğini bir zorunluluk olarak, yani özgürlüğün tersi olarak yaşar. Böylece toplum tarafından uygulanmakta olan bir göz korkutmaya ve baskıya boyun eğmiş olur. Ansızın maskeli soyguncu bankaya girdiğinde, iki türlü göz korkutma baskısı karşısında kalmıştır. Bunlardan biri, yaşamını sürdürmek, geçimini sağlamak için veznedarlık konumunu kabul etmek zorunluluğu, diğeri ise hayatta kalabilmek için soyguncuya paraları teslim etmek zorunluluğudur.

Bir şeyler yapmak zorunda olduğumuz izlenimini aldığımız zaman, daima göz korkutarak sıkıştırma tarzında bir durum söz konusudur. Biz o zaman zorla oluşturulmuş bir istenci eylem haline getiririz, istencimiz zorlanmadan oluşmuş değildir. Çoğu kez bizi itaatkâr hale getirmek için yaptırımlarla tehdit ederler, örneğin işten çıkartılmak, özgürlüğümüzden olmak, sevgi ve ilgiyi yitirmek gibi. Hiç kimse şabahları saat sekizde kendi özgür isteğiyle iş yerine veya okula gitmez, kimse alışveriş merkezinin kasasında özgür isteğiyle para ödemez, kimse kendisini yoldan çıkaracak kadar cazip tekliflere tamamen özgür olarak direnmez. Ahlak açısından da göz korkutma ve sıkıştırma olabilir. Bazen bir şeyi yapmamız veya yapmamamız, ahlak açı-

sından kınanmak istemeyişimiz yüzündendir. Bir tehdit karşısında kaldığımızda, kendi kendimize durumu tartıp hesabımızı yaparak, bu tehdit olmasaydı bizim için söz konusu olmayacak bir istence karar veririz.

İnsanın asıl istencinden saparak kendine ters düşen başka bir istence kapılması, ille de şimdiye kadar gösterdiğimiz örneklerde olduğu gibi, yabancı bir istencin bize yönelttiği tehditlerden ötürü gerçekleşmez. Kimse ile ilgisi olmayan çıplak dış koşullar da insanın özgür istencini yitirmesine neden olabilir. Bir süre önce And Dağları'nda Uruguaylı futbolcuları taşıyan bir uçak düşmüştü. Hayatta kalan sporcular, uzun ve acı dolu tereddütlerden sonra, açlıktan ölmek için, ölen arkadaşlarını yemeye karar verdiler. Günün birinde böyle bir istence sahip olacaklarını ve gerçekleştirmek zorunda kalacaklarını rüyalarında görseler inanamazlardı. Bu durum, koşulların zorunlu olarak oluşturduğu bir istençti: Ya ölü arkadaşlarını yiyecekler, ya da açlıktan öleceklerdi. Kendini öldürme istencinde de durum buna benzemektedir: Korkunç acılar çekerek yaşamaktansa ölmeyi yeğleyen insanlara sık sık rastlanır. Daha önce sözünü ettiğimiz sahra hastanesi hekimini de bu zorunluluğa örnek gösterebiliriz: O, hastayı ölüme terk etmektense narkozsuz ameliyat etmeyi tercih etmek zorunda kalmıştır. Elbette ki bu örneklerden çok daha basit olaylar da vardır: Bir çocuğu kurtarmak için gece elbisesiyle suya atlamak; denizde yüzme hevesine kapılmışken, fırtınada kabaran dalgaların şiddetini görüp bu isteğinden caymak gibi...

Dış zorlama, zorlanmış istenç ve zorunlu olmak fikirlerini anlayabilmek için, gerçekten istenilen şeyler ile aslında istenmediği halde istenilen şeyler arasında bir ayırım yapmak gerekir. Birçok örnekte bu durumu görmektediriz. Ama bu farkı nasıl anlayabiliriz?

İsteğimize ters düştüğü halde yaptıklarımızdan doğan çelişkili bir durumu anımsayalım: Bunu çözümlayebilmek için şu ayrımı yapmamız gerekiyordu: İnsanın doğrudan doğruya bir şeyi arzulaması ve aslında arzuladığı bir şeyi elde etmek için araç olabilecek şeyleri de arzulaması... Demek ki aslında ve gerçekten arzulanan şeylerle arzulanırılığı ödünç alınmış olan şeyler arasında bir fark olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Şimdi bu saptamadan yararlanabiliriz. Ben eğer kökendeki asıl arzuma ters düşen bir şeyin gerçekleşmesini önlemek için, sadece ödünç alınmış,

geçici, yapay bir arzulanırlığı olan şeyi ister veya yaparsam, zorunluluk hali söz konusudur. Kökende var olan asıl arzusunun yerine gelmesini güvence altına almak için, isteksiz olarak bir şeyi arzuluyor ve yapıyor olabilirim. Veznedar, hayatta kalmak arzusunu güvenceye alabilmek için, isteksiz olarak soyguncuya parayı teslim etmiştir. Uruguaylı futbolcular hayatta kalabilmek için isteksiz de olsa insan etini yemişlerdir.

Salt mantık açısından ele alındığında zorlayıcı durum, amaca ulaşabilmek için hoşlanılmayan bir aracı kullanmaktır. Veznedarın ve futbolcuların yaşadıkları olay ile benim şiddetli baş ağrısından kurtulmak için acı ilacı yutmaya katlanmam olayı arasında yapısal bakımdan fark yoktur. Gene de bir kişi, “çok zor durumdayım, bu kahrolası baş ağrısından kurtulmak istiyorum, ama Aspirin’in tadı da öyle berbat ki!” derse, acaba neden gülünç duruma düşer? Ya da opera gösterisine yetişebilmek için yeni aldığınız ayakkabılarınızla vıcık vıcık karlı yollardan yürüyerek geçmeniz gerekiyorsa, kendinize acıyarak : “Çok zor durumda kaldım, operanın başını kaçırmamak için yeni aldığım pahalı ayakkabılarımı karlı yollarda mahvettim” diye yakınırırsanız, durumunuzu anlatmak için bu sözleri seçmenizi neden gülünç buluruz? Çünkü sorun ne gerçekten önemli bir arzu, ne de bu arzunuzu yerine getirmek için ödemeniz gereken yüksek bir bedeldir. Dramatik bir havası olan zorunluluk durumundan söz edebilmek için daha önemli sorunlar olmalıdır. Eğer bir hastalık halinde kullanılacak ilacın sadece lezzeti acı olmayıp aynı zamanda sakıncalı yan etkileri de varsa, zorunlu duruma daha çok yaklaşmış oluruz, çünkü sağlığımızı kazanmak uğruna sağlığınıza zarar vermek zorunda kalmışsınız. Elbette ki ölüm kalım meselesi gündeme geldiğinde, zorunluluk halinden söz etmek gerçek bir facianın ifadesidir.

Asıl istenç ile zorla oluşturulan istenç arasındaki karşıtlığı henüz tam olarak anlamış değiliz. Bunun için bazı söylemleri daha yakından incelememiz ve iki durumu birbirinden ayırt etmemiz gerekir. Belki sinemaya gitmek üzere evden çıktınız ve yolda bir arkadaşınıza rastladınız, sizinle bir pastanede oturup biraz sohbet etmeyi arzuladığını söyledi. Siz saate bakarak, “aslında ben sinemaya gitmek istiyordum” diyorsunuz ve sonra da “ama tamam, hadi dediğini yapalım” diye ekliyorsunuz. Bu konuşmada kullandığınız “aslında” sözcüğü tamamen zamanla ilgilidir, yani daha ön-

ceki istencinizdir. Bu istencinizin zorla mı oluşturulduğu, yoksa hiçbir zorunluluk olmadan mı oluştuğu meselesine hiç değinilmez bile. Sinemaya gitme arzunuz zorlanmadan oluşmuştur; ama sinemaya değil de annenizi ziyaret etmek için huzurevine de gidiyor olabilirdiniz -ki bu da giderek size sıkıntı veren bir zorunluluk haline gelmiş olabilirdi. Gene de arkadaşınıza bir iç çekişle şöyle yanıt verirdiniz: “Aslında huzurevine gitmek istiyordum ama hadi senin dediğin olsun !” Bu sefer de kökendeki istencinizden sapsmış oluyorsunuz. Yeni istenciniz, eskisine kıyasla fazla zorlamayla oluşmamıştır, zira eski istenciniz artık neredeyse zorunluluk haline gelmiş olan bir durumdan kaynaklanmaktadır. Ama gene de eski istenciniz, asıl istenciniz olmayı sürdürmektedir.

Bir istenç, güçlü duygularla beslenmesi bakımından da asıl istenç olabilir. Bu istenç beni tehdit eden bir olaydan kaçmak için isteksizce oluşup beni eyleme iten bir arzudan kaynaklanmış değildir. Böyle bir arzumuzu açıklarken çoğu kez şu sözleri kullanırız: “Aslında bana kalsaydı...” Demek ki bu arzunun böyle olmasının tek nedeni, benim böyle olmamdır. Üstelik bu arzu bir beğeni duygusu ile de bağlantılıdır. Örneğin, bizim veznedar acı bir ifadeyle şöyle diyebilir: “Aslında bana kalsaydı, hekim olmak isterdim, ama o sırada savaş çıktı...” Veznedar, yirmi yaşında olduğu günlerde hekim olmayı çok arzulamaktaydı, ama savaşın beraberinde getirdiği zorluklar onu içinden gelen özgün isteğinden koparmış, başka yollara saptırmıştır ve şimdi de hiç istemediği bir meslekte çalışmakta, istencine ters düşmesine karşın para saymakla ömrünü geçirmektedir. Gene de hâlâ varlığını sürdüren küçük çaptaki arzularını yerine getirebilmektedir: Geceleyin denizde yüzmek, tatilinde her yere gidebileceği bir yolcu bileti alıp belli bir hedef saptamadan rasgele oraya buraya yolculuk yapmak, Aljechin’in katıldığı tüm satranç partilerini yeniden oynamak gibi... Bütün bunlar, özünde arzuladığı için yaptığı şeylerdir, bunlar onun asıl arzularıdır. Bu arzularını gerçekleştirmek için sarf ettiği tüm çabalar onda isteksizlik uyandırmaz, birtakım sıkıntılara katlandığı hissine kapılmasına yol açmaz. Örneğin, deniz kıyısında bir tatil beldesine gidebilmek için uzun bir yolculuğa çıkmak, bineceği aracın tarifesini incelemek ve satranç tahtası önünde rol değiştirmek gibi külfetler ona ağır gelmez. Havaalanındaki telaşlı koşuş-

turma, tatil beldesindeki bir toplu gezi sırasında uyulması gereken toplumsal zorunluluklar, bir satranç turnuvasında oyunculara egemen olan başarı hırsı ve oyun kuralları onu kesinlikle sıkmaz. Çünkü o bunların hiçbirini zorunlu olduğu için yapıyor değildir, o bunları yaparken özgürdür.

Tatilden sonraki pazartesi sabahı onu bankaya gitmeye sevk eden istenç ise, zorunlu olarak oluşturulduğu için, bir anlamda onun kendi istenci değildir. Bu sabahki istenci para kazanma zorunluluğundan ötürü oluşmuştur, kendinden kaynaklanmamaktadır. O, kendini zorlayarak kendine yabancı olan bir istenci oluşturmuştur. Veznedar bazen para saydığını gözünün önüne getirerek der ki: Benim yaşamım bu mu olmalıydı? Ben bu mu olmalıydım?

İnsanın bir istenci kendine yabancı bulması durumuna, daha önce de zorunlu istenç konusunu işlerken rastlamıştık. Fakat birbirine benzeyen bu ifadelerin bizi yanıltmamasına dikkat etmek gerekir. Zorunlu istenç ile zorlama istenç arasında temelde farklı olan iki yabancılık deneyimi söz konusudur. Zorunlu istencin bizim için yabancı bir istenç olması deneyiminin nedeni, onun düşüncelerimizin ve onayımızın etkisi altında kalmamasıdır. Bu istenç içimizdeki bir “tik” gibidir. Tıpkı sinirsel tik gibi, bizden kopuk ve bizim dışımızda gelişen bir olay olarak bize yabancı gelir. Oysa bizim veznedar adeta kendinin yanı başında durmaktayken durumu böyle değildir. O, parayı sayarken, kendi içinden gelen bir zorlama ile bu işi yapmaz. Sanki sürekli para saymaktan başka bir şey yapamazmış gibi bir durum söz konusu değildir. Sabahları sıkıcı mesleği hakkında ne düşünürse düşünsün, bankaya gidip veznedar koltuğuna geçmek isteği de onu dürtüyor değildir. Eğer öyle olsaydı, hiçbir zaman tatil yapmaz ve mesleğinden uzak kaldığı hafta sonlarını lanetlerdi. Tam tersine: Onun mesleğiyle ilgili istencini ayakta tutabilmesi, bir isteksizlik nöbetine tutulduğunda, işine devam etmekten başka bir çaresinin olmadığını kendi kendine tekrarlamasıyla mümkündür. Demek ki burada denetleme bakımından tamamen kendisine ait bir istenç vardır; hatta bu istenç, özellikle vurgulanmış olarak da kendisine aittir, çünkü zahmet ve gayret sarf ederek edinilen bir şey, kendiliğinden insanın kucağına düşen bir şeyden daha çok ona aittir. Ayrıca veznedar, kendisini zorlayan başarı elde etme hırsı veya kumar oynama tutku-

su gibi bir istenci lanetliyor ve reddediyor da değildir. O bu istencini amacına ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktadır. Gerçi onun hakkında, zorlanan kişi için söylediklerimizi de söyleyebiliriz: O, bu istencinin olmamasından daha memnun olurdu. Fakat her iki kişide bu tamamen farklı bir anlama gelmektedir. Zorlama etkisi altında olan kişi, “bana zarar veren bu istençten bir kurtulsam!” diye düşünür. Oysa veznedar içinden, “keşke bu kahrolası dünya düzeni böyle olmasaydı da, ben bu istence gereksinim duymasaydım!” der. Zorlama etkisi altında olan kişi, istencini zararlı oluşundan ötürü ve kendinin de bu istencin sebep olduğu kötü durumlardan ibret almayışı sebebiyle yargılar. Kendine ters gelen bir istence sahip olan kişi ise, bu istencin mantığa uygun ve faydalı olmasına karşın, ona sahip olmamayı yeğler, çünkü aslında kendine kötü gelen bir şeyi istemektedir.

İçimden gelen zorunluluk, *bende* bir bozukluk olduğunun belirtisi-
dir; beni dışarıdan etkileyen zorunluluk ise *dünyadaki bir* bozukluğun belirtisidir. Zorunlu olarak bir şey isteyen kişinin özgür olmadığını görmüştük; çünkü o, karar vermenin esas olan bir şeyi, yani kendini bir işlemden geçirmek suretiyle istencini değiştirmeyi başaramamaktadır. Oysa veznedar bunu yapabilmektedir. Örneğin, günün birinde sabah işine gelir gelmez soğukkanlılıkla bir tomar banknotu çantasına yerleştirip vezneyi kapattıktan sonra şaşkın iş arkadaşlarına “Hepinize iyi günler!” diye seslenmeyi de ihmal etmeden bankayı terk edebilir. Böylece her ne pahasına olursa olsun, kendisine zorla kabul ettirilmiş olan istenci üzerinden silkip atmış olur. Veznedar bunu yapabilir, çünkü o, zorlama etkisi altında olan kişinin sahip olmadığı bir şeye, karar verme özgürlüğüne sahiptir.

Zorla oluşturulan bir istençle yaşamak, insana sevmediği bir işi yapmaktan daha ağır gelebilir. Bu durum, isteksizlik içinde geçen bir ömürden daha yıpratıcıdır. Fransa’daki “Résistance” direniş örgütü, tehlikeli durumlarda kendi üyelerinden bazılarını, hem de en önemlilerini vurdurmaya karar vermişti. Çünkü Almanlar tarafından ele geçirildiklerinde işkence altında örgüte zarar verebilecek ve başka örgüt üyelerinin hayatına mal olabilecek bazı bilgiler vermelerini önlemek gerekmekteydi. Öldürülmesine karar verilen kimselerin üzerine ateş edenler, elbette ki bunu özgür istençleri ile yapmıyorlardı, bunu yapmak zorundaydılar. Bu görevi yerine getirme isten-

ci, kendi asıl istençlerinden olabildiğince uzaktı. Bu istenç işgal kuvvetlerinin istenci tarafından zorla oluşturulmuştu. Öldürülmesi gereken kişilerden birinin, örgüt başkanının sevgilisi olduğunu varsayalım. Bu tehlikeli durum haftalardır gündemdeydi ve o kadından söz edildiğinde herkes gergin ve endişeli bakışlarını örgüt başkanına çeviriyordu. O da için için hissediyordu ki, eğer birisi bu kadını vurmak zorundaysa, bu kişi kendisi olmayıdı. Sevdiği kadın da böyle olmasını isterdi kuşkusuz. Son birliktelikleri aynı zamanda bir vedalaşma olacaktı. Başkan, hayatının en zor sınavı ile karşı karşıya bulunuyordu. İki sevgili birbirlerinin gözleri içine bakarken olacakları biliyorlardı. Başkan içi parçalanarak görevini yerine getirdi. Bundan sonraki yaşamında artık eskisi gibi biri değildi. Yerine getirilmesi gereken en tehlikeli girişimleri kendisi üstlenmekte ısrar etti.

Başkanın yaşadığı travmayı ve parçalanmışlığı nasıl açıklayabiliriz? İçinde bulunduğu durum salt mantık açısından ele alındığında, veznedarın, askeri hekimin ve And Dağları'ndaki futbolcuların durumundan farksızdır. Örgüt başkanı da, daha büyük bir kötülüğü önlemek için kendi asıl istencinin tersi olan bir şeyi istemek zorunda kalmıştı. Ama onun zor altında oluşturduğu istenç çok daha korkunçtu. O birini öldürmek zorundaydı, hem de öldüreceği kişi herhangi biri değildi. Öldürdüğü sevgilisiyle birlikte kendinin de bir bölümü ölmüştü. O olaydan sonra her gece, otomobille sevdiği kadının üzerine doğru gittiğini, pencereyi açıp silahını ona doğrulttuğunu yeniden yaşamaktadır. O, veznedar gibi kendi yanı başında durup silahı ateşleyen gerçekten kendi mi olduğunu sormazdı. Yıllardır Résistance örgütünün bir bölümünü yönetmek ve örgütün korunması için hiç ödün vermeden her şeyi yapmak onun yaşamının içeriğini oluşturmaktaydı. Bu açıdan silahı doğrultup bir insana ateş etmek ona yabancı gelmemişti. Eğer tüm esas arzularına karşı arkadaşlarını yemek zorunda kalan futbolcular gibi, gerçekleştirdiği olay ile arasına bir mesafe koyabilse ve yabancılık duyabilseydi rahatlayacaktı. Nazilerin kendisine zorla benimsettikleri istencin sinsi yıpratıcılığı şundan ileri gelmekteydi: Sevgilisini vurmak istencinin de, kendini özdeşleştirdiği istenç olan arkadaşlarının yaşamını korumak amacının bir parçası olmasından... Bu nedenle o, silahının tetiğini çekerken tamamen kendindeydi. Ama aynı zamanda da içinde kendini boydan boya bölen geniş

bir yarık oluşmuştu, çünkü sevgilisini koruma istenci de gene aynı biçimde kendine ait olan bir istençti. Hatta bu istencin kendine aidiyeti, askeri hekimlerdeki yabancı insanların yaşamını kurtarma istencinin onlara aidiyetinden daha da güçlüydü. Örgüt başkanı bazen bu yaşantısını ve bu eylemini tıpkı zorlama etkisinde olan insan gibi tamamen kendinden kopuk ve kendi dışındaki bir olay olarak görmenin veya kendine hâkim olamayan insanın öfke patlamasından sonra yaptıklarına baktığı gibi bakmanın nasıl olabileceğini hayal ediyordu. Bu acaba olduğundan daha mı kolay, yoksa daha mı zor olurdu? Hangi türüsü daha kötü veya daha çok ıstırap vericiydi? Şu andaki parçalanmışlığı mı, yoksa gözünün önüne getirdiği kumarbazın veya öfkesini dizginleyemeyen adamın, kendine hâkim olamayışından ötürü duyduğu yılgınlık mı? Bu duygulardan hangisi insanı yaşamı boyunca daha rahat ettirirdi? Eğer zorlama etkisiyle veya öfke nöbeti sırasında gerçekleştirdiği bir eylem olsaydı, belki de bunu bir hastalık olarak görüp kendini avutabilirdi, zira hastalığın yaptırdığı eylemi kendine mal etmesi gerekmezdi. Bunun bedeli, karar verme özgürlüğüne sahip olmaması sebebiyle bu eylemi gerçekleştirmiş olduğunu itiraf etmek olurdu. Ama aslında bu, yalan tanımlamasına tamamen uyan bir ifade sayılırdı. Çünkü zorunlu olan ve özgür isteğine ters düşen o korkunç eylemi gerçekleştirdiğinde, karar verme özgürlüğü her zamankinden daha uyanık ve kesindi. Ama bu yalan hiç değilse acısını biraz olsun dindirip, ona dayanma gücü vermez miydi? Örgüt başkanı, hayalinde kendini silahını ateşlerken görmekten vazgeçip sevgilisini gözlerinin önüne getirdi. Kadın merminin isabet etmesini beklemek üzere, olduğu yerde durmadan önce ikisinin de bakışları karşılaşmıştı. Artık örgüt başkanı kendinden emindi: O, şimdiki parçalanmış halini sevgilisine borçluydu, çünkü aralarındaki son karşılaşmanın özgür insanlar arasında gerçekleşmiş olması gerekirdi, akli dengesini yitirmiş biri ile kurbanı arasında değil... Ve o, bu parçalanmışlığı ile daha uzun zaman yaşamayı başarabileceğinden emin olmasa da, olay böyle neticelendi.

“BAŞKA BİR ŞEY YAPAMAM!”– ÖZGÜR OLMAMANIN BELİRTİSİ

Yabancı bir ülkeye göçmek üzere ailesiyle birlikte istasyonda tren bekleyen adam: “Başka bir şey yapamam!” demişti. Bundan önceki bölüm-

de görmüştük ki, bu sözler onun özgür olmadığı anlamına gelmiyordu. Tam tersine: O, öfkeli arkadaşına söylediği bu sözlerle özgür olduğunu savunuyordu.

Fakat aynı sözler, özgürlükten yoksun olmayı da ifade edebilir. Söz konusu olan kişi sürüklenmekte olan biri ise, bu sözlerin anlamı nedir? Sürüklenen kişi bu sözleri kendi söylemiş olamaz, çünkü o sözleri söylemesi için, kendisiyle arasına bir mesafe koymuş olması gerekir, oysa o bu mesafeden yoksundur. Bir insanın başka bir şey isteyip yapmasının mümkün olup olmadığını kendine sorabilmesi için, kendini bir konu ve sorun olarak görebilmesi gerekir. Oysa sürüklenen kişi için buna olanak yoktur. Bu soruyu ancak dışarıda olan bizler sorabiliriz. Biz sizin kentin gezi caddesinde kendinizi insan seline kaptırmış gidişinizi seyrediyoruz. Bir dilencinin önünden geçerken duruyorsunuz ve sanki o güne kadar hiç dilenci görmemiş gibi, onu çekinmeden uzun uzun izliyorsunuz. Yanımdaki arkadaşım Vera bana diyor ki: "Sinirlenme, onun yaptığı elinde değil!" Ben: "Ama böyle bir şey de yapılmaz ki!" diye yanıtlıyorum, "Evet, haklısın," diyor Vera, "ama onun durumu farklı, yaptıkları elinde değil, onu yaptıklarından sorumlu tutamayız, kendini bir havaya kaptırmış gidiyor işte!" O sırada siz elinizi cüzdanınıza atıp bir tomar banknot çıkarıyorsunuz ve dilencinin şapkasına atıyorsunuz. "Bak, bak, gördün mü?" diyorum, "olamaz böyle şey!" Vera gene yanıtlıyor: "Boş ver, bu yaptığı da deminki gibi elinde değil. Buradaki havaya kendini öylesine kaptırır vermiş işte!" Siz yolunuza devam ediyorsunuz. Birden durup geri dönüyor ve dilencinin şapkasına attığınız banknotları geri alıyorsunuz. Ben: "Bu da artık çok ileri gitti!" diye sinirlendiğimi belirtiyorum. Vera bana acıyarak bakıyor ve: "Hâlâ meseleyi anlayamadın mı?" diyor. O sırada siz bir oyuncakçı dükkânına giriyorsunuz ve kollarınızın arasında kocaman, parlak sarı renkli bir oyuncak ayı ile dışarıya çıkıyorsunuz. Ben: "Bu da ne demek oluyor şimdi?" diye homurdanıyorum. Vera sesini çıkarmıyor ve sadece gülümsüyor. Siz caddenin ortasında durmuş, kucağınızdaki kocaman ayı ile gelip geçeni engelliyorsunuz. O sırada bir çocuk arabası görünüyor, siz hemen yüzünüzde büyük bir memnuniyet ifadesi ile arabaya yaklaşp elinizdeki kocaman ayıyı çocuğun karşısına oturtuyorsunuz. Çocuğun annesi sinirlenerek ayıyı çocuğun önünden

itiyor ve ayı yere, tozların içine düşüyor. Siz üzgün bir ifadeyle ayıyı kaldırıp postuna yapışmış olan kirlere bakıyorsunuz. Birdenbire yüzünüzde neşe ifadesi beliriyor ve biraz gerileyip hız alarak ayıyı bir futbol topu gibi insan kalabalığının ortasına şutluyorsunuz. Ben artık söyleyecek söz bulamıyorum ve ikimiz de dilimiz tutulmuşçasına sizin arkanızdan bakıp, az ötede ki dükkânın tezgâhı üzerine yığılmış olan ucuzluk mallarını karıştırmamızı seyrediyoruz. Bir süre sonra arkadaşşıma diyorum ki: “Yani sence bu adamın yaptıkları elinde değil, öyle mi? Önce canı bir şey istiyor, sonra da başka bir şey istiyor, sürekli birbiriyle ilgisiz şeyler yapıyor, tamamen keyfi davranıyor, hareketlerinde hiçbir düzen yok, içinden geleni hiç denetlemenden dışarı vurup uyguluyor...” Vera: “Aynen öyle,” diyor ve ekliyor: “Aslında ona gıpta ediyorum.” “Neden?” “Çünkü bütün bu davranışlarıyla tamamen özgür olduğunu gösteriyor. Sence de öyle değil mi?” “Bilmem; belki de onun, gelip geçen arzularının esiri olduğu da söylenebilir.” “Peki, ama o bunun farkında değil ki!” “Sanki böyle olması onun özgür olduğu anlamına mı gelir? Düşün bir kere: Denetleme olmayınca karar verme de olmaz. Şu anda onun iç dünyası sanki bomboş, içinde hiç kimsenin yaşamadığı bir ev gibi. Zaten acaba o gerçekten *bir kişi* sayılır mı? Bana öyle geliyor ki, o sadece karmaşık bir şey ve içindekiler hiçbir yönetime tabi olmaksızın öylesine gelip geçiyor. Sende ve bende durum farklı. Biz kendi dizginlerimizi elimizde tutuyoruz ve bundan ötürü de birer *özne* durumundayız.” Vera gülererek: “Emin misin?” diyor ve beni kolumdan tutup götürüyor.

Hipnotize edilmiş veya bağımlı olan kişinin durumu nedir? Bilinci tamamen yerinde olmasına karşın etki altında hareket eden kişi hakkında neler söylenebilir? Trans halindeyken veya körü körüne itaat safhasında bu insanlar kendilerine “acaba başka türlü davranabilir miydim?” sorusunu soramazlar. Böyle zamanlarda onlar tıpkı sürüklenen kişiler gibi kendileri ile aralarına bir mesafe koyamazlar. Ama kendilerine geldikleri zaman bu soruyu sorabilirler ve yanıtı da gayet açıktır: “Başka bir şey yapamazdım.” Bu sözler özgürlükten yoksunluğun ifadesidir ve çok acı verir. Belki de biri durumunu şöyle yorumlayabilir: “Sanki oradaki kişi tam olarak ben değilim.” “Ben başkalarının elinde olan, kendi iradesine, istencine sahip olmayan bir araç gibiydim.”

Kendine hâkim olamayan kişinin bir öfke patlaması sırasında yaptıklarından sonraki sözleri biraz farklı olabilir.” Yaptıklarına çok üzülüyorum. Fakat kendimde değildim ve yaptıklarım elimde değildi.” Aradaki fark şudur: Onun yaptıklarının elinde olmamasını başkaları sağlamamıştı. O, içindeki güçlerin etkisiyle özgürlüğünü yitirmişti. Gene de sözleri doğrudur. O, öfke nöbetinin içinde kendinden geçerken -bizi birtakım şeyleri isteyecek duruma getiren ve bu anlamda kendimizde olmamızı sağlayan yetiyi- düşünce yoluyla istencini etkileme yetisini kaybetmiştir. Eğer sürüklenen kişi, yapamadığı bir şeyi yapabilseydi, yani kendini kendi konusu haline getirebilseydi, kendine hâkim olamayan kişinin söylediği sözleri o da söylerdi.

Düşünceleriyle kendini bir fikir akımına, bir ideolojiye kaptırmış olan kişinin durulmuş, arındırılmış yorumu daha farklıdır. “Biliyor musun?” diyecektir. “Ben başkalarının bana adeta bir huni ile doldurdukları fikirlere öylesine esir olmuştum ki, başka türlü düşünmenin ve başka bir şey istemenin mümkün olabileceği aklıma bile gelmiyordu. Babamın ustaca kurgulanmış söylemleri adeta gözlerimi kamaştırmıştı ve akşamları meyhaneye masası etrafındaki toplantılarımızda kafama çakılan sloganlar beni kendimden geçirmişti. Kimse bana kendi kendime düşünmeyi öğretmemişti.” Başka biri de şöyle diyebilir: “Bir sürü kitap okumuş, birçok sınav vermişim ve içimde sağlam, daha doğrusu kaskatı bir içsel yapı oluşmuştu. Onyıllarca bu yapının içinde yaşadım ve kendimi iyi hissettim. Ama bunun aynı zamanda haince bir yanı da vardı: Başka görüşlerle nasıl başa çıkabileceğim konusunda içimde bir fikir geliştirmiştim. Buna ‘eleştiri’ diyorlardı. Bu yüzden başka biçimde düşünme ve davranma imkânlarının da bulunduğunu gayet iyi bildiğimi ve eğer isteseydim bunu başaracağımı sanıyordum. Oysa hakikatte bu söz konusu değildi. Ben sadece bu eleştiri fikrini tanıdığımdan ve üzerinde düşünmeden ona kendimi alıstırdığımdan, bugüne kadarki düşünce dünyamın dışına çıkıp daha yükseklerle tırmanmam ve gerçekten bağımsız hale gelmem mümkün olamazdı. Böylece ben ayrıtına varamadan o fikirlerin tutsağı olarak kaldım.”

Zorlayıcı bir durum yüzünden özgürlüğünden yoksun olan kişi de başka türlü davranma imkânına sahip olmadığından yakını. Oysa sorun, düşünme yetisinin felce uğramış ve hayal gücünün nasırlaşmış olması de-

ğildir. Onu tutsak eden şey, bildiğimiz gibi, düşüncenin dışındadır ve o, istencinin üreteni değil sadece seyircisidir. Kumarbaz der ki: “Kumarhane-nin ışıkları yandığı zaman, sanki bir mıkna-tis beni oraya çekiyor. Bir mıkna-tısın çekim gücüne karşı ne yapılabilir? Ona demir bile karşı koyamıyor. Ben direnmeye çalışıyorum, ama inan ki, bir işe yaramıyor. Eğer sana, başka bir şey yapmak elimden gelmiyor dersem, bunun ucuz bir bahane oldu-ğunu sanma. Gerçekten doğru söylüyorum.”

Peki, banka veznedarının durumu nedir? Ona diyorlar ki: “Madem-ki işinden bu kadar nefret ediyorsun, neden bırakmıyorsun? Dünyada para saymaktan başka işler de var.” Veznedar sinirli sinirli yanıtıyor: “Sen işten çıkmamın ne demek olduğunu biliyor musun? Benim yaşımda başka bir iş bulmama olanak yok ki!” “İşten söz eden kim? Sen bu gibi sorunlarla ken-dini gereksiz yere zora sokuyorsun.” Veznedar köpürüyor: “Peki ben neyle geçineceğim, salak herif!” Veznedar kendini kurtarma girişiminden sonra yeniden arkadaşı ile buluşur. Veznedar: “Her şeyi fırlatıp attım,” diyor “ve tüm parayı da toparlayıp götürdüm.” “Gördün mü ya? Ben sana hep söyle-dim: Başka türlü davranman da mümkündü.” Veznedar kendi kendine söy-lenir: “Evet, ama bakalım bu ne kadar sürecek?”

Résistance örgütünün başkanı ise sonunda parçalanmışlığını kabul-lenir ve sessizce yere yığılan kadının korkunç hayali gözündeki canlanıp için-de kuşkular uyandırdığında, kendine der ki: “Başka türlü davranamazdım, bu mümkün değildi.” Sonra da başka zorunlu durumlarda abartılı sayılabi-len ve sanki yapay bir duygusallık ifadesi olduğu hissini veren şu sözleri ek-ler: “Çünkü ben nasılsam öyleyim.” Ama şimdi bu sözlerin çok gerçekçi ve doğru bir anlamı vardır.

ÖZGÜRLÜKTEN YOKSUNLUĞUN ÖLÇÜTÜ: ZAMAN DENEYİMİ

Istencin özgür veya özgürlükten yoksun olması, bizim zamanı yaşayışımıza da yansır. Bu bakımdan zaman deneyimimizin analizi, özgürlüğümüzü ve özgürlükten yoksun oluşumuzu daha derinlemesine anlayabilmemizi sağlayan bir yöntemdir. Geçtiğimiz bölümlerde bu düşüncüyü zaman zaman açıkladım: Özgürlüğe yönelik bir bakış açısı olarak geleceğin önümüzde açık olması konusunu işlerken ve bir de sürüklenen kişi ve zorunluluk durumunda olan kişi için geleceğin nasıl olacağı sorusuna yanıt ararken... Bu bölümde ise bakış açımızı daha da genişleterek düşüncemizi gerek zaman deneyimimizin tümüne, gerekse özgürlük ve özgürlükten yoksun olma deneyiminin tümüne yöneltiyorum. Zaman yaşantısı, özgürlükten yoksun olmanın baskısı altında nasıl biçim değiştirir? Farklı şekilde özgürlüklerinden yoksun olmuş kişileri incelediğimizde, zaman yaşantısı nasıl bir çeşitlilik gösterir? Kitabın son bölümünde de yitirmiş olduğumuz bir özgürlüğü yeniden kazandığımızda bizde oluşan zaman deneyimi konusunu irdeleyeceğim.

SÜRÜKLENEN KİŞİNİN DERİNLİKSİZ ZAMANI

Yeniden kentin gezi caddesine dönelim ve orada kendilerini insan seline kaptırmış, başıboş dolaşanları seyredelim. Arkadaşım Vera diyor ki: “Hani o oyuncak ayıyı alan adam var ya, ona neden gıpta ettiğimi biliyor musun? – Hiçbir şeyin bulandırmadığı bir şimdiki zamanı doğrudan doğruya olduğu gibi, her şeyiyle, iyisiyle, kötüsüyle yaşadığı için...”

“İyi ya!” dedim, “demek ki o, benim gibilerin sık sık yaptıkları yanlış yapmayacaktır: Geleceği düşünerek, içinde yaşadığı şimdiki zamanı yaşama fırsatını kaçırmak hatasına düşmeyecektir. Ama bunun bedeli de çok ağırdır: O bu hatayı zaten işleyemez, çünkü o, içinde yaşadığı zamanı olası bir gelecekten bakarak göremez, Şimdi’yi, geleceğe doğru uzanan sürecin bir bölümü olarak yaşayamaz.”

“Bilmem ki! O adamın ucuzluk satışları yapılan dükkânların sepetlerindeki malları ne büyük bir *merakla* karıştırdığını bir düşün hele! Demek ki bunu yaparken, geleceğine yönelik bir faaliyet içerisindeydi. Ayrıca, gördükleri ve şimdiki zaman içinde yaşadıkları da, birtakım *beklentilerinin* gerçekleşmesi veya hayal kırıklığına uğraması demek değil miydi?”

“Elbette!” dedim. “Ne de olsa onun zihninde geleceğe ait bilincinin önünü kesen ve geleceğin sınırında zamanı kesip ayıran, böylece de geleceğe ait beklentinin ne demek olduğunu tanımasını önleyen bir duvarla karşı karşıya bulunduğu söylenemez. Şimdi’yi her defasında yeniden her şeyin sonu olarak yaşayan ve bundan sonra olacaklar hakkındaki fikrine yönelik olarak kafasının önüne adeta bir tahta çakılmış olan kişi -öyle sanıyorum ki, karşılaştıklarının şimdi olduklarını duyumsamaz bile, o kişi için bunlar sadece *vardır*. Hatta belki bu bile değil. Bana öyle geliyor ki, en küçük bir beklenti olmaksızın, bir bilincin varlığı da mümkün değildir. Bir kimsenin burnunun dibinde zamanı kesersen, o kişi kendini kaybeder. Bu nedenle gezi yolunda izlediğimiz çılgın adam, yolundan dönüp dilencinin şapkasına attığı banknotları geri aldığı anda, onun geleceğe yönelik bir tür bilince sahip olduğu düşüncesindeyim. Bu bilinci de ona o geri dönme hareketini şimdiki zamana ait bir davranış olarak duyumsatıyordu. Şöyle de diyebiliriz: O bir geleceğe doğru ilerliyordu. Fakat bu gelecekle ilgili olarak sadece şapka ve para söz konusuydu, *kendisi* değil. Bir insanın *kendi* geleceğini önemsemesi meselesini o tanımamaktadır, çünkü o, kendi ile arasına bir mesafe koymadan yaşamaktadır. Bu sebeple de onun için şimdiki zaman sayılanı, o *kendine ait* bir şimdiki zaman olarak yaşamaz. Şimdiki zaman - bu onun için beklentilerine uygun olan veya olmayan olayların varlığından ve onun üzerine doğru gelip kendilerini kabul ettirmelerinden öte bir anlam taşımaz.”

“Ama sen bu durumun, onun dikkatini belli bir süre bir konu üzerinde toplamasıyla ilgili bir mesele olmadığına emin misin?” diye soruyor Vera. “İlgisini çeken konuların ne kadar çabuk değiştiği çok şaşırtıcı doğrusu. Sanki dikkatini yönelttiği şeyler bir an için şimşek gibi parlıyor ve hemen sönerek sanki hiç var olmamış gibi kayboluyor. Oyuncak ayı ile neler yaptığını hatırlasana! Onunla aramızdaki fark, sadece bizim dikkatimizi da-

ha büyük bir alana yayma yetisine sahip olmamızdan ve dolayısıyla da daha geniş görüşlü olabilmemizden ibaret değil mi? Belki de bizim Şimdi'deki yaşantımızın onunkinden daha zengin olması, sadece bizi çevreleyen zaman ufğunun daha geniş olması anlamındadır."

Ben: "Hayır, hayır," diye cevap veriyorum, "aradaki belirgin farkı sen kendin bana az önce vurgulayarak açıklamadın mı? O başka türlü davranamıyor. Elinde değil. O, kendi istenci ile ilgilenemediği için bu böyle. Onun şimdiki durumu, öfke nöbeti geçiren birinin durumuna benziyor: Ama şu farkla ki, öfkelenmesi ve parlaması olmadan da sürekli o durumda... Tıpkı öfkelenip parlayan biri gibi o, belli bir anda yaşadığı ve istediği ne ise, odur. Sanırım senin gıpta ettiğin de budur. Yaşadığı bu anın ileri de recede *yoğun* olduğunu düşünüyorsun. Ama unutma ki o, istenci ile ilgilenemediği için, hiçbir şeye karar verememektedir, o kararsızdır ve bunun tersinin ne olduğunu da bilmemektedir. Böylece Şimdi'yi de kendi kararından kaynaklanan bir şey olarak yaşamaz. Onun Şimdi'sinin gerisinde bir kararlılık yoktur. Elbette ki, bizim yaşadığımız şimdiki zamanın da bir bölümü kararımızla ilgili değildir. Bu, kısmen de dünyanın karşımıza çıkardığı durumlarla bağlantılıdır. Ama bizim çılgın dostumuzun *her şeyi* böyledir, onun şimdiki yaşantısında en ufak bir kararın etkisi yoktur ve dolayısıyla özgürlük de yoktur. İşte bu nedenle onun gelecekle ilgili deneyiminde derinlik olmadığı gibi, şimdiki zaman deneyiminde de derinlik bulunmaz. O, gününü rasgele geçirir ve yaşadıklarının hiçbirisi belirgin bir biçimde *ona ait* bir şimdiki zaman olamaz. Denebilir ki, onun şimdiki zamanı, *derinliği olmayan* bir Şimdi'dir."

"Biz de şu sırada günümüzü rasgele yaşıyoruz," dedi Vera, "ve bu harika bir şey. Bana epeydir bu kadar uzun bir şimdiki zaman yaşamak nasip olmadı. Bulutlu bir gökyüzü altında uyandığım zamanlarda da bunu anımsayarak dayanma gücü kazanacağım."

"Konuyu değiştirmeyelim," diyor ben. "Şimdiki zaman yaşantısı, hep *hoşumuza giden* bir şey değildir. Kahvaltı ederken tepende görüp lanetlediğin bulutlu gökyüzü de senin için, oyuncak ayılı adam için olduğundan çok farklı bir 'şimdi' ifade eder. Çünkü senin *önündeki* zaman için tasarladıkların, onunkinden başka bir anlam taşımaktadır; sen önündeki za-

man için, onun aklına gelmeyen bazı şeyleri *tasarlayabilirsin*. Ve işte senin şimdiki zamanına renk katan, onu olduğu şekle sokan da senin geleceğe yönelik duygularındır.”

“Geleceğe yönelik tasarılar ve kararlarla hiç ilgisi olmayan bir gelecek duygusu ile yaşamak da öyle güzel ki! Az önce otelden çıkarken kendimi büyük bir zevkle bu duyguya kaptırdım.”

“Ama ben de sana diyorum ki, bu bir yanılsamadır. Bu duygu, her an karar verme özgürlüğüne sahip olduğun bilinciyle çerçevelenmiş olduğu için böyledir. Bu güvenceyi yok farz edersen, göreceksin ki bu zevk ve şu anda hiçbir hedefimiz olmaksızın dolaşmaktan duyduğumuz keyif de yok olacaktır. Üstelik eve döndüğünde tepedeki bulutlu gökyüzü de sana büt-bütün itici gelecektir, çünkü kendinle arana mesafe koymadıkça, onunla da arana mesafe koyamazsın ve bu yüzden her şey seni sıkı bir ısrarlılıkla adeta üstüne doğru gelir.”

“Acaba bu garip adam *can sıkıntısı* duyabilir mi, ne dersin ?” diye sordu Vera. Bu adamın sürekli tekdüze izlenimlerle karşı karşıya kaldığını gözlerimin önüne getirdim. Örneğin, sürekli aynı evin arka avlusunu seyretmek zorunda olmak gibi.” “O, herhalde hep aynı izlenimlerle karşılaşmaktan bıkkınlık ve can sıkıntısı duymanın ne olduğunu biliyordur,” dedim. “O, değişikliği özleyebilir. Ama bu bizim trafik tıkağı zaman otomobilimizde veya bir hekimin bekleme odasında hissettiklerimize benzer. Çünkü bize o zaman dilimini sıkıcı olarak duyumsatan, içimizdeki sarsıcılıktır ve boş geçen bu zamanı daha başka biçimde değerlendirebileceğimiz, o zaman içinde kendimize ait birçok şey *yapabileceğimiz* düşüncesi- dir. O adamın ise bundan haberi bile yoktur ve haberdar olmadığı başka bir şey de can sıkıntısıdır -yani insanın kendisi ile ne yapacağını bilmemesi deneyimidir. Öğleden sonraları televizyonu açmamıza neden olan işte bu can sıkıntısıdır. Bunun için ‘insanın kendisi ile bir şey yapması’ söyleminin ne anlama geldiğini bilmek gerekir.”

Akşam olup da o günün anılarını gözden geçirdiğimizde Vera diyor ki: “Acaba şu oyuncak ayılı acayip adam için anımsama olayı nasıl olur?”

“O da tıpkı bizim gibi bazı şeyleri *belleğinde saklayacaktır*” diye yanıtlıyorum. “Bazı şeyler belleğinde izler bırakmıştır. Nitekim o, dilencinin

şapkasına banknotları attığını anımsıyordu ve bu da onu harekete geçirmişti. Ama ben kendi kendime şunu soruyorum: Acaba o, parayı oraya koyanın *kendisi* olduğunu tam anlamıyla anımsıyor muydu? Çünkü bunu yapabilmesi için kendini bilmesi gerekir. Oysa kendini konu edinemeyen kişi, haki bir anımsamanın bu önkoşulunu yerine getirebilir mi?"

Daha sonra şöyle düşünüyorum: O, anıları tarafından *itelenmektedir*; anıları onu önüne katmış sürüyor. O, anıları ile bir şeyler *yapmıyor*, onlara sorular sormuyor, kendi özgeçmişi ile meşgul olmuyor. Aslında onun kendi geçmişi hakkında hiçbir fikri yok. Anılarına ait görüntüler bir an için parlıyor ve gene sönüyor, bu görüntüler onu memnun da etse, rahatsız da etse, onlarla *meşgul olmuyor*. Bu nedenle de anılarının *ışığında* bir Şimdi'yi yaşamadığı gibi, geçmişine ait bir bilgi sahibi olamaz ve ondan kaynaklanan belli bir mantığa göre gelişen bir geleceğe doğru da yönelemez. Gerçi yaptıkları, anıları tarafından *belirleniyor* olsa da, anıları sadece ona yapışıp kalmıştır ve ona bazı şeyleri yapmasını buyururlar. Ama onun geçmişten gelip geleceğe doğru bir *gelişim* izlediği söylenemez. Bunu yapabilmesi için, insanın kendi hakkında düşünebilmesi ve kendini bir sorun olarak ele alabilmesi gerekmektedir. Ama elbette ki o, anılarını bir işaret olarak *anlayıp* yorumlayabilmeyi başaracak durumda değildir.

BAĞIMLININ YABANCILAŞMIŞ ZAMANI

Hipnoz altında olan veya bir insana bağımlılık duyan bir kişi zamanı nasıl algılar? Uyuşukluk halinde olduğu sırada ve uyandıktan sonra zaman ona nasıl görünür?

Başkasına bağımlıysanız, kendi dışınızda oluşmuş bir istence göre hareket edersiniz, düşünen ve karar veren bir kişi olarak devreye girmemişsinizdir, sizi atlayıp geçmişlerdir. Bu yabancı istenci gerçekleştirmiş olduğunuz zaman dilimi de belli bir anlamda *size ait* bir zaman değildir. Siz kendi zamanınızı yaşamıyorsunuz, bir başkasının zamanını yaşıyorsunuz, çünkü siz istencinizin üretene ve aynı zamanda da zamanınızın üretene olarak devre dışı bırakılmışsınızdır.

Bir anahtar kelimeyle harekete geçip belediye binasını havaya uçurmanızı anımsayalım. Siz yanınıza patlayıcı maddeyi alıp belediyeye gitmek

üzere yoldayken, sizin için basit bir anlamda elbette ki bir geçmiş, bir şimdi ve bir gelecek vardır. Az önce otomobile bindiniz, şimdi bombayı yerine yerleştiriyorsunuz ve az sonra da patlama gerçekleşecektir. Ama gene de siz bir uyurgezer gibi yabancı bir zamanın içinde hareket etmektesiniz. Bu zamanı siz bizzat yapmadınız, bir başkası sizin için yaptı... Siz bir başkasının zamanı içinde yaşıyorsunuz, bir başkası tarafında hareket ettirilen bir kişi olarak onun zamanı içinde sadece bir konuksunuz.

Olayı bir kez de başkalarının bakış açısından inceleyelim: Diyelim ki siz hipnoz altında olan kendinizi uzaktan seyrediyorsunuz ve duyabilen, isteyebilen bir kukla olarak size zorla kabul ettirilen bir istenci eyleme dönüştürüyorsunuz. Sizden farklı olarak, diğerlerine göre eyleminiz tam anlamıyla şimdiki zamanda geçmektedir. Onlar sizin aracılığıyla kendi istençlerini gerçekleştirmektedirler. Ve bunu başarabilmeleri de, hipnoz yoluyla sizin gerçek Şimdi'nizi çalmaları ve yerine yabancı bir zaman yerleştirmeleri ile mümkün olmuştur. Onlar sizin vaktinden evvel uyanacağınızdan ve uygun olmayan bir anda kendi zamanınıza geri dönmenizden korkular, kendi Şimdi'lerinin başarılı olacağına güvenemezlerdi. Bu yabancı zaman sanki sizin mutad zamanınızdan kesilip çıkarılmış gibidir. Siz onu, tam anlamıyla içinde olmadan yaşarsınız.

Bağımlılık durumu, yani bilinciniz tamamen yerinde olarak kendi istencinizden vazgeçip yabancı bir istenci onun yerine koyma durumu da buna benzemektedir. Varsayalım ki siz bu anlamda bağımlı olduğunuz bir kişi ile bir yolculuğa çıkıyorsunuz. Daha havaalanında özgürlüğünüzü yitirmeye başlarsınız. Siz havalimanı binasının galerilerinde dolaşıp, sık mağazaların vitrinlerini seyretmek istiyorsunuz. Size kalsa, uçağın kalkmasına kadar olan zamanı güzel geçirmek ve daha şimdiden yolculuğunuzun tadını çıkarmak için böyle yapardınız. Ama siz arkadaşınızın huyunu biliyorsunuz. O böyle bir anda bir espresso içip gazetesini okumak ister. Aslında sizin için "sonra görüşürüz" diyerek onu bırakıp gitmek ve kendi zamanınıza dönmek hiç de zor değildir. Ama siz onun keyfini kaçırmak istemediğinizden böyle yapmıyorsunuz ve onun zamanına tabi oluyorsunuz. Bu sizde özellikle vurgulanmış bir düşünce olarak varlığını hissettirmese bile, insanın kendinden bir şey yitirmeden binlerce kez verdiği küçük, zararsız

ödünlerden biri de değildir. Bu aslında daha ciddi bir durumdur: Siz fedakârlığınızın tam olarak farkında değilsiniz, hatta onu bir fedakârlık olarak tanımlamıyorsunuz bile. Bağımlı olduğunuz kişinin yüzüne bir bakmanız, kendi istencinizin yerine hemen onun istencini koymanız için yeterli olmaktadır. Bunu kabul etmeniz mi, yoksa buna karşı direnmeniz mi gerektiği sorusunu kendinize sormadınız bile. Her şey çok derinlerde olup bitti. Sonuç olarak siz şimdi onunla birlikte Bistro'nun masası başında otuyorsunuz ve -bu yolculukla ilgili olarak- gereğini yerine getiremeden yitirdiğiniz bir Şimdi'nin ilk dakikalarını yaşıyorsunuz. Siz buradasınız, ama sizin Şimdi'niz orada olacaktı.

Ve bütün yolculuk boyunca bu böyle olacaktır. Siz onun zamanı içinde hareket edeceksiniz, onun Şimdi'si içinde: Ertesi günün programını hazırlarken de, bu onun planlaması ve gelecek zamanı olacaktır, sizinki değil -siz konuşmalarınızda “biz” sözcüğünü kullansanız bile. Siz hipnoz altındaymış gibi, bir uyurgezer tavrı içinde değilsiniz, bilinciniz tamamen yerindedir. Fakat zamanı siz kendiniz için biçimlendirmiyorsunuz, bunu erkek arkadaşınız yapmaktadır. Siz kendi zamanınızı değil, onun zamanını yaşıyorsunuz. Bunun nedeni, onun istencinin sizinkine baskın gelmesi, sizin istencinizin üstünü kaplaması ve onu boğmasıdır.

Bu öyküyü üç ayrı biçimde düşünmek mümkündür ve bunların her biri bir evvelkine göre özgürlükten yoksun olma durumunun bir basamak ilerisini canlandırır. Öykünün birinci şeklinde siz havalimanındaki Bistro masasının başında gözlerinizi kapatıp hayalinizde mağazaları geziyorsunuz ve böylece kendinizi avutuyorsunuz. Bu hayalinizde yaşadığınız kendinize ait olan bir şimdiki zamandır. Daha ilerde tüm yolculuk boyunca da böyle davranıyorsunuz. Yürüyüşleriniz sırasında, plajda, kumların üstünde yatıp kitap okuduğunuzu hayal ediyorsunuz. Seçkin bir lokantada otururken, bir duvarın üstüne tüneyip ekmek peynir yediğinizi farz ediyorsunuz, tekne gezisi sırasında da müzeye gittiğinizi düşünüyorsunuz. Daha sonra geriye bakıp da tatil yolculuğunuzu anımsadığınızda, sanki iki yolculuk yapmış gibi bir izlenim alıyorsunuz: Bir dış yolculuk, bir de iç yolculuk. Bu iç yolculuğun var olması da iyi bir şeydir, çünkü bu iç yolculukta yaşadığınız zaman tamamen sizin iç dünyanıza hapsedilmiş olsa da ve sizin görü-

nür haldeki hareketlerinizin çerçevesini oluşturmaya da, burada siz kendinizi kabul ettirebilir ve kendinize ait bir zaman icat edebilirsiniz.

Buna karşılık bağımlılığınızın her türlü hayal kurmayı size yasaklaması da mümkündür. Çünkü bağımlı olduğunuz kişiden farklı bir hayatı hayal etmeniz, ona karşı bir vefasızlık sayılır. Bu durumda siz artık bu gizli özgürlüğe de sahip olmazsınız, hayal gücünüz de, eğer bu kısıtlanmaya karşı koymaya kalkışır, etkisiz hale getirilmiş olur. Artık havalimanında veya lüks otelde veya gezi teknesinde otururken içinde boş bir sessizlikten başka bir şey yoktur. Bu yolculuk sadece bağımlı olduğunuz kişinin peşi sıra yürümekten başka bir şey değildir. Gittiğiniz yerlerde seyrettiğiniz görülmeye değer şeyler sadece bir sahnenin dekorları gibidir ve bunları da sanki ince bir perdenin arkasındalarmış gibi görürsünüz, her şey yaşantınıza girmeyecek kadar sizden kopuktur. Bağımlı olduğunuz kişiye memnuniyetini ve beğenisini paylaştığınızı göstermek giderek daha zorlaşacaktır ve o da gitgide kısalan zaman aralarıyla ve sesinde hafif, yumuşak bir tehdit belirtisiyle size: “Hoşlanmadın mı?” diye soracaktır.

Öykünün ikinci şekli böyledir. Son şeklinde ise yaşanan bir olay, özgürlüğe ileri derecede benzemektedir: Siz memnun olduğunuzu, beğeni ve keyif duyduğunuzu sanırsınız ve yaşamınızı paylaşan kişi ile duygularınızın uyuşmasından ötürü, birbiriniz için yaratılmış olduğunuza inanırsınız. Sizi bir çift olarak dışarıdan görenler şu izlenimi alacaklardır: Bunlar eşit haklara sahip iki özgür insan gibi ortak bir zamanı paylaşıyorlar. Bu durum bir yolculukta veya birlikte yapılan bir ortak çalışmada da olabilir. Oysa hakikat tamamen farklıdır: Siz artık kurgulu bir oyuncak gibi bağımlı olduğunuz kişinin peşinden gitmeye dayanamayacak hale gelmişsinizdir. Şimdiki zamanı duyumsamamaktan ileri gelen bulanıklık, donukluk giderek bir işkenceye dönüşmüştür. Bu nedenle kendinizi kandırma yolunu seçerek, eşinizin istencinin sizin de istenciniz olduğuna kendinizi inandırıyorsunuz. Artık direncin sağladığı koruyucu mesafe de ortadan kalkmıştır. Böylece tümüyle bağımlı hale gelmeyi onamış ve kabullenmiş olursunuz, ama bunu, sanki eşinizle kaynaşmışsınız gibi göstererek örtbas edersiniz. Bu durumda havalimanında iki gazete satın alınacak ve iki espresso ısmarlanacaktır. Daha sonra eşinizin seçtiği lokantayı mükemmel bulacaksınız

ve tekne gezisinden büyük bir haz duyacaksınız. Oysa siz kendi istenciniz bakımından artık ölüsünüz, ama bunun ayırtında değilsiniz.

Hipnoz altında olan kişi ile bağımlı kişi, birden uyanıp kendilerine ait zamanın içine dönerlerse ne olur? Şimdi de onu inceleyelim: Bu uyanış, kendileriyle aralarındaki mesafeyi kaybetmiş olduktan sonra onu yeniden kazanmaları ve kendi istençleri ile ilgilenebilmeleri demektir. Artık gene başka birinin istencinden ayrı olarak kendi istençlerinin ne olduğu sorusu ile meşgul olabilirler. Gerçekten kendilerine ait olan istenç ile sadece görünüşte kendilerine ait olan istenç arasında bir ayrım yapabilirler. Böylece kendi özgürlüklerini ve kendilerine ait zamanı geri kazanmış olurlar. Artık kendilerine baskı yaparak erginliklerini ellerinden alan, hile yoluyla onları özgürlüklerinden yoksun kılan ve zamanlarını çalan zorbaya karşı başkaldırabilirler. Hipnozdan ayılan kişi, belediye binasının yıkıntısı karşısında durarak şöyle düşünecektir: Bunu yapan ben değildim. Acaba bu olay sırasında ben neredeydim? Bu tür düşünceler zorba için tehlikeli olabilir, zira zamanı çalınan kişi, aynı zamanda özgürlüğünün de çalınmış olması sebebiyle, büyük bir öfkeye kapılıp bunun verdiği güçle kendisini baskı altına alan zorbadan herhangi bir biçimde öç almaya kalkışabilir. Boyunduruk altındaki tatil yolcusu da buna benzer bir durumdadır. Sonradan tatil sırasında çekilmiş olan fotoğrafları gözden geçirirken şu duyguya kapılacaktır: “Fotoğraftaki bu kişi aslında ben değildim, bu sadece içi boş bir kılıftır; ben şimdiki zaman olmayan bir zaman dilimi içinden geçtim ve fena halde sıkıldım.” Fotoğraflardan birinde kendini zoraki, yapay bir haz pozunda gördüğünde de mide-si bulanır ve şöyle düşünür: Özgürlükten yoksunluğun zirvesi...

Belki de bunun üzerine aynı yolculuğu bir kez daha yapar ve bu sefer tek başına gider. Yitirmiş olduğu o ölü zamanı yeniden bulup hayata geçirmek isteğiyle her dakikayı kendi özgür istencine göre yaşar. Büyük bir olasılıkla tüm yol ayrımlarında bir zamanlar gitmiş olduğu yönün tam tersini seçebilir. Bu sefer de özgürlüğü tam bir olumsuzlamadan ibaret olacaktır. Ama belki kendisini bile şaşırtan bir olay da başına gelebilir: İkinci yolculuğu birincisine çok benzeyebilir. Gerçi havalimanında gazete satın almaz, çünkü gazete okumaya meraklı değildir, ama mağazaları dolaşmaya da gitmez, sadece Bistro'nun masası başında oturup bir espresso içer. Kahvenin

lezzetini beğenir, çünkü kahveyi kendi ısmarlamıştır, ona şimdiki zamanı tadını yaşatmaktadır. Kahvesini ağır ağır içer ve gözleri kapalı olarak bir vakitler burada mağazaları dolaşmayı hayal ettiğini anımsar. O gene eskisi gibi bu mağaza vitrinlerini seyretmeyi sevmektedir ve bir dahaki sefere oraları mutlaka gezecektir. Fakat şimdi bunu yapmaması önemlidir. Eğer şimdi bunu yaparsa, bu gezintisi, bir zamanlar burada kurmuş olduğu hayaller gibi bir muhalefet tutumu ile zehirlenmiş olacaktır ve bu bakımdan da ona sadece görünüşte bir şimdiki zamanı yaşatacaktır. Oysa kahramanımız bunu istememektedir. Bu yolculuğa sadece muhalefet yapmış olmak için çıkmamış olmalıdır, çünkü öyle yaparsa, yolculuğu dolaylı olarak gene özgürlük içinde yapılmamış olacaktır; kendisini boyunduruk altına almış olan zorbanın istenci de onunla beraber yola çıkacak ve tersine dönmüş olarak, yani karşıt davranışlar biçiminde de olsa, nereye gideceğini ve ne yapacağını ona adeta buyuracaktır. Oysa bu, ona karşı olmak için düzenlenen bir yolculuk değil, tamamen kendi için yaptığı bir yolculuk olmalıdır.

Kahramanımız bir tekne gezisine katıldıktan ve seçkin bir lokantada yemek yedikten sonra akşam vakti otele döndüğünde yatağının üstüne uzanır ve yaptıklarını, bir zamanlar muhalefetinden ötürü kurduğu hayalleri ile karşılaştırır. Şimdi, bir zamanlar üzerindeki boyunduruktan kurtulmak nedeniyle yaptıklarını ona kafa tutmak amacıyla tekrarlamamanın akıllıca bir davranış olduğundan kuşku duymaktadır. Bu durumda günün yaşanan zamanı ne oranda hakiki sayılabilirdi? Artık baskın kişinin varlığı kendi istencinin üzerini kaplamamaktadır ve bu da çok iyidir. Ama gene de sürekli onun yapmasını istediği bir şeyi özgürce istemek ve yapmakla ona kafa tutmakta olduğu düşüncesi onun içini bulandırmaktadır. Belki de yaptıkları, spontane, yani kendiliğinden yaşanan bir şimdi değil de karşı koyma amacıyla yaşanan bir şimdi idi. Sanki neden baskısı altında olduğu zorbanın istencine itiraz olarak yorumlayabileceği bir şeyi yapmaktan vazgeçsindi? Kahramanımız bu düşünceyi yürütürken, asıl ve spontane arzularını yerine getirmeyi kendisine zehir eden zorbaya karşı öfke duymaktadır, çünkü artık yaptıklarının özgür istencinden mi kaynaklandığını yoksa özgürlükten yoksun olmanın bir göstergesi mi olduğunu ayırt edememektedir: Arzularının aslında kendine ait asıl arzular olduğu için, onların sesini din-

lemeli mi, yoksa bağımlısı olduğu zorbanın istencine direniş ve karşıtlık damgasını taşıdıkları için onları reddetmeli miydi?

Kahramanımızı uğraştıran başka bir konu daha vardır: Hayal edilen bir şey, baskıcı bir zorbaya isyandan dolayı özgürlüğünden bir şey kaybetmiş ve işe yaramaz hale gelmiş midir? Yoksa onu üzerine bulaşan isyan görüntüsünden arındırıp, tamamen kendine ait bir şeymiş gibi onun peşi sıra gitmesi yerinde olur mu? Ayrıca o, bu bakış açılarından birini veya diğerini benimseyip onu izlemekte özgür müdür? Yoksa acaba hayallerinin arındırılabilceğine inanıyorsa, buna da baskıcı zorba hile yoluyla el atmış olabilir mi? Örneğin, hayallerinin her türlü etkiden arındırılmış olduğuna inanarak ertesi gün yürüyüşe çıkacak yerde kumsala gittiğinde, bunu sadece inat olsun diye yapmadığını nasıl bilebilir? Eskiden isyan etmiş olan hayal gücünü arındırmak da aslında başka bir biçimde isyan etmek demek değil midir? İsyanın hemen hemen fark edilmeyecek kadar hafif bir şekli olsa da, gene de burada bir isyanın varlığından söz edilemez mi? Zorbanın istencini üzerinden atmak ve bir daha kendisine sinsi sinsi geri dönmesini engellemek için sarf ettiği çaba onun başını döndürmektedir.

Kahramanımız, ertesi gün taze bir enerji ile yola çıkar ve bir zamanlar gezi teknesini kiraladıkları saatte müzeye gider. Binanın penceresinden dışarı baktığında rıhtımdaki gezi teknelerini görmektedir. “Ne olacaktı?” diye düşünmeyi başarır. “Bu gün tam anlamıyla anı yaşayacağım ve günümü gün edeceğim.” Akşam olunca dansa gider ve çok yoğun anlar yaşar. İçinden : “O olsaydı kesinlikle bundan çok hoşlanırdı!” diye düşünür ve birden sorunu kavrar: Önemli olan, bir şeyi, onun istemesi nedeniyle istemek değildir, onun istediği bir şeyi aynı şekilde istemektir. Karşı çıkmayı gerektirmeyen bir bağımsızlıkla istemek esastır.

Kahramanımız dönüş yolculuğu sırasında, kendini her zamankinden daha özgür hisseder. Zira dans ederek geçirdiği akşamın ertesi günü sanki bitmek bilmeyen bir kâbustan uyanmıştı ve kafası tamamen aydınlıktı. Artık biliyordu ki, tüm yaptıkları ne bağımlı olduğu erkeğin istencine uygundu ne de ona karşıydı. Eskiden yaşadığı ve bu adamın hayatına girmesinden sonra unutmuş olduğu birçok şeyi yeniden keşfetmişti, özgürce karar veren biri olarak zamanı yaşamak ve gerek kendiyse gerekse istenciyle

bir şeyler yaparak zamana derinlik kazandırmak olanağına tekrar kavuşmuştu. Bu ruhsal durum içinde, ülkesinin havalimanına vardığında, hemen gidip öylesine bir espresso içer.

Bu yolculuk, derinliği olan, erkeğin etki alanı içinde geçirdiği yıllardan çok daha büyük bir derinliği olan kendine ait bir geçmişin başlangıcı olmuştur. Bu, görünmez bir zorbayla boğuşma sonucunda başarılmıştır. Yaşanmış olan zamana derinlik katan öğelerden biri böyle biri boğuşmadır: Kendini anımsayarak kendine geri dönmek ve içsel bir mesafeden -ki buradaki zamansal bir mesafedir- bakarak kendini bir sorun olarak görme yetisi. Bu yeni geçmişten yeni bir gelecek de yaratmak ve bu geleceğe doğru onu kimsenin itmesine fırsat vermemek de söz konusu olabilir. Bundan böyle önemli olan, asla bir yabancı zamanın etkisi altına girmeye meydan vermemektir.

BİR FİKİR AKIMINA KAPILAN KİŞİNİN SIKICI ZAMANI

Kendini bir fikir akımına kaptırmış olan kişi hep aynı şeyleri aynı tarzda düşündüğü ve söylediği için giderek sıkılmaya başlar. Zira aynı şeyleri tekrarlamasının nedeni, belleğini yitirmiş olması değildir. O kafasındaki parça parça fikirlerden, yüksekte atan sloganlardan gerçekten bunalmıştır. Bilincinin kurduğu kulislerin ve dikkatinin gerisinde, herhangi bir yerde bir sıkıntı duyarsa da, bu hiçbir zaman bilincin sahnesine çıkmaz. Bunun böyle olması onun asla alışılacılığı delip geçerek ortaya çıkan ve her şeyi başka bir ışıktaki gösterebilen bir olay (*bir sürpriz*) yaşamamasından ileri gelmektedir. Ancak böyle bir olay yaşarsa, yarım yamalak düşüncelerinden oluşan dünyasının ne kadar ıssız, boş ve açılımsız olduğu bilincine varır.

Gelecek hakkında ilerde de, her zaman ne düşündüyse onu düşünecektir. Ne ile karşılaşarsa karşılaşsın, hep aynı değişmez kanılarını yineleyecektir ve bu yüzden de her yenilik ona eski bir şeymiş gibi görünecektir. Çünkü o, bir yeniliğin kanılarını sarsması ve değiştirmesi olayını bilmez. Yeniliklere asla bir düzeltici olma, eleştiriye yol açma imkânı tanımaz. Düşünceleriyle kendini bir fikir akımına kaptırmış olan kişi, dar kafalılığıyla -ki buna bir çeşit rahatına düşkünlük de denebilir- önünde açık olan bir ge-

leceği duyumsamaktan yoksun kalır ve bunun farkında bile olmaması, onun kendine has özgürlükten yoksunluğudur.

Ya geçmiş? O, geçmişini değişim ve gelişim geçirmiş olduğu bir süreç olarak görmez, kanılarına sıkı sıkıya bağlı kaldığı bir zaman dilimi olarak görür. O bütün ömrü boyunca kendine sadık kalmıştır ve bundan dolayı da gurur duyar. “Zaten ben bunu hep söylemişimdir” ifadesini sık sık yineler ve bu sözlerin özgürlükten yoksun olmanın itirafı olarak yorumlanabileceğini fark edemez.

Kendinin herhangi bir fikri kabul etmeye karar verdiğini hatırlamaz bile. Düşüncelerinin kaynağı çocuksu hecelemelerin karanlığına gömülüdür. Görüşlerini değiştirdiğini de anımsamamaktadır. Dünyaya bakış açısı konusunda vaktiyle geçirdiği değişikliklerden de haberi yoktur. Aile çevresinde, askerlikte veya içki masası başında içine sızmış olan düşünce dünyasını hiç sapmaya ve kesintiye uğratmadan geleceğe doğru, ışıksız bir geçmişten sıkıcı bir geleceğe doğru taşır. Oysa eleştiriye yer verebilecek mesafeyi koyamadığından, sıkıcı düşüncelerinin ne üreteni ne de öznesidir, sadece bu düşüncelerin bir uğrak yeri, bir ara durağıdır.

Bu kişi günün birinde uyanıp ilk kez bağımsız olarak bir düşünce üretirse ve bu düşünce şimdiye kadarki kanılarına ters düşerse, düşünsel bir tabuyu bozarsa, ne olur? Varsayalım ki, öğle yemeğinde sofraya duası okunduktan sonra, rahip olan babasına : “Ben ‘On Emir’i tamamen saçma ve işe yaramaz buluyorum. Örneğin, ‘yalan söylememelisin!’ emrini ele alalım. Bazı vazgeçilemez yalanlar olduğunu hiç duymadınız mı? Bazen ahlak kuralları da yalan söylemeyi emreder. Bir insanın ahlak bakımından kendinden memnun olması, onu tehlikeli biri haline de getirebilir. ‘Kimseyi öldürmemelisin’ buyruğuna da ne demeli? Düşünün bir kere ...”

İşte şu anda hayal gücü uyanmıştır ve bu da düşünceleriyle kendini bir fikir akımına kaptırmış olan kişi için, ya en kötü, ya da en iyi durumdur -elbette bu hüküm onun durumunu değerlendiren kişinin de bizzat bir fikir akımına kapılmış olup olmamasına göre değişir. Hayal gücü ile birlikte zaman deneyimi de değişmiş olacaktır. O, yenilikleri görmek ve öğrenmek hevesine kapılmıştır, kendi hakkında da bir şeyler bilmek, öğrenmek ister ve bu da geleceğini onun önüne açacaktır. Oysa şimdiye kadar bir papaz ai-

lesinin üyesi olarak usul usul beyninin yıkanmış olması sonucu, geleceğin zaten bilinen bir şey olduğuna inandırılmıştı. Bununla birlikte şimdiki zamanına da yeni bir lezzet katılacaktır, çünkü artık şimdiki zamanda yeniliklerle karşılaşmak ve ideolojik fikirlerin yükünden kurtulmak olanağına kavuşmuştur. Belki de şimdi, kanılarında her türlü etkiye açık olmanın belirtisi olarak çok uyanık bir ruh halinin bağımlısı da olabilir. Bu bağımlılığı yüzünden kendini belli bir fikir akımına kaptırıp sürüklenenlere düşman kesilir ve onlar tarafından dışlanır. Ama o bundan memnundur, çünkü artık o düşünsel hapishane duvarlarının dışında, zamanın aktığı yerde yaşayabilmek olanağına kavuşmuştur.

ZORLAYICI ETKİ ALTINDA OLAN KİŞİNİN ERTELENEN ZAMANI

Zorlanan kişi, hiçbir biçimde yönlendirilemeyen, her türlü denetimden kaçan, önceden tahmin edilebilen, tekdüze istenci yüzünden kendini önünde açık olan bir gelecek deneyiminden yoksun bırakır. Bunu daha önce de görmüştük. Şimdiki zaman ve geçmiş zaman deneyimi bakımından bu kayıp ne demektir?

İşsel zorunluluk meselesini incelerken sözü edilen istencin etkilenmememe durumunun yanı sıra ortaya çıkan ve birtakım nedenlerini saptadığımız ikinci şıktır. Zorunlu bir istencin, onu istemeyişim yüzünden bana yabancı olması... Ben, bana yabancı olan bir istencin ortadan kalkmasını *beklerim* ve ondan kurtularak kendime gelmeyi arzularım. Bu sonuçsuz olan ve sonuçsuz olduğu bilinerek yaşanan bekleyiş, kesintisiz bir şimdiki zaman deneyiminin yerine geçer. Şimdiki zaman, sürekli iteleyerek ileri doğru sürdüğüm ama bir türlü yetişemediğim bir şeydir. Gerçi sonuçsuz bekleme de, şu anda olması bakımından şimdiki zamana ait demektir. Ama gerçek şimdiki zamanı ancak zorunlu istencimin beni yabancı bir güç gibi zamanın içinde kovalaması bittiğinde yaşayacağım duygusu bana egemendir. İstencimin sertliğini ve direncini kırıp bu eziyetli bekleyişi sona erdirmem ve öne doğru atılıp kendi şimdiki zamanıma ulaşmam çok iyi olurdu. Fakat bunun umutsuz bir durum olduğunu yaşadıklarımдан bilmekteyim. Benim yapabileceğim tek şey, kendime rahat nefes alacağım bir zaman aralığı sağlayabilmek için zorunlu istenci yerine getirmek.

Örneğin, havalimanına gitmek üzere yola çıktıktan sonra, elektrik ocağını iyice kapatıp kapatmadığımı kontrol etmek için tekrar eve dönebilirim. Oysa evimin kapısını kilitlerken her şeyin güvencede olduğundan emin olmak için icat ettiğim bütün o gülünç işlemleri baştan sona kadar tamamlamıştım: Elektrik ocağını söndürdüğümü kontrol için önce sağ elimi, sonra sol elimi teker teker bütün ısıtıcı yüzeylerin üstüne koymuş ve yüzeylerin soğuk olup olmadığını kontrol etmiştim. Elektrikli aletlerin her birinde işaret parmağımı şalterin sıfır konumuna getirip adeta onun kendiliğinden dönmesini engelleyecek bir büyü uygulamıştım, ayrıca da çömeli fırının yanar durumda olup olmadığına bakmıştım -bu denetimleri tamamladıktan sonra mutfak sigortalarını kapatmış, cereyanın tamamen kesildiğinden emin olmak için elektrik düğmelerini tek tek çevirerek tekrar parmağımı sıfır işaretinin üstüne getirmiştim; sonra alnımı, kilitlediğim daire kapısının pervazına dayayarak kendi kendime her şeyi eksiksiz yaptığımı, tamam olduğunu zannederek kendimi aldatmadığımı beynimin içine adeta mıhlamıştım. Nihayet takside oturup rahatlıyorum, çünkü artık zorlayıcı istenci tatmin etmiş ve onu susturmuştum, bundan böyle şimdiki zamanımın başlayabileceği kanısındayım.

Birkaç dakika sonra taksi sürücüsüne: “Tekrar geri dönüp bir şeyi kontrol etmem gerek” diyorum. Sürücü “sorun değil” diyerek geri manevra yapıyor. Yeniden mutfığa giriyorum, sonra sigorta kutusunu yokluyor ve tekrar mutfığa dönüyorum. Her şeyi gözden geçirdikten sonra da taksi sürücüsüne: “Haydi, artık havaalanına gidebiliriz” diyorum.

Taksi sürücüsüne ikinci kez geri dönmesini söylediğimde, o homurdanarak anlamlı bir hareketle saatine bakıyor. Üçüncü geri dönüşte sürücü artık hiçbir şey söylemiyor, ama dikiz aynasından beni sessizce izliyor. Sonunda uçağı kaçıyorum ve evde kalıyorum.

Uçak olayı gerçekten çok büyük bir aksilik! Son ayların beni zorlayan olaylarından sonra nihayet hak ettiğime inandığım tatil, adada yaşayacağım şimdiki zaman böylece suya düşmüş oluyor. Ama oturma odasında oturup da ocakla ilgilenmek zorunda olmamak da çok hoş bir duygu. Ben sigortaları tekrar devreye soktuğumdan beri ocağı bakmadım bile. Sanki az önce içimden gelen ve beni zorlayan şey bir hayalet gibi uçup gitti. Ama ta-

bii ki mesele öyle değil, o zorlayıcı etki sadece ben evde olduğum sürece bir köşeye sindi; ben yeniden yola çıkacak olsam, köşesinden çıkıp üstüme atlayacak ve beni sıkboğaz edecektir. Şimdi o sessiz bir zorlayıcılık, ama beni gizlice gözetleyen varlığı, evimi bana zindan ediyor.

Diyebiliriz ki, zorlayıcı istenç, istenç sahibi ile onun şimdiki zamanı arasına görünmez bir duvar gibi giriyor. İstenç sahibinin, kendi şimdiki zamanına el uzatabilmesi, ona dokunabilmesi için, bu duvarı kaldırması gerekir. Bu duvar giderek daha da yakına gelebilir. Birdenbire yerimden fırlayıp ocağı bir daha kontrol ettiğimde bunu hissediyorum. Bu zorlayıcı etkinin evimin içinde de beni rahat bırakmaması hiç başıma gelmemişti. İçimi bir korku kaplıyor, çünkü dört duvarımın arasındaki aldatıcı şimdiki zaman da elimden kayıp gitmeye başlıyor. Oturma odası ve mutfak arasında giderek kısalan zaman aralıklarıyla gidip geliyorum ve mutfaktan koridora her çıkışımda beni birkaç dakika sonra tekrar mutfağı çekecek olan gücü hissediyorum. Hareketlerim sürekli artan bir gerilim altında gerçekleşiyor ve bir keresinde kolumdaki saati kapı pervazına çarpıyorum. Bir an için saatin bozulduğunu sanıyorum, saniye ibresi bana sanki hareket etmiyormuş gibi geliyor. Büyük bir hızla daralan bilincimde artık ocağı yer yok. Eski zorlama yeni bir zorlama tarafından kırılmıştır. Saniye ibresini korku dolu bakışlarımla gözlerim yaşarana dek izliyorum. Neyse ki bütün endişelerim boş çıkıyor, çünkü saniye ibresi ilerlemektedir. Ama biraz sonra da ilerlemeye devam edecek mi acaba? Benim şimdiki zamanım -eğer buna şimdiki zaman demek caizse- artık bu bir tek noktada -saniye ibresinin bir sonraki hareketi üzerinde- toplanacak kadar büzölüp küçülmüş durumda. Ben koridorda gözümü saate dikmiş kımıldamadan beklerken, yaşanan, canlı bir zamanın öznesi ve üretene olarak tamamen ortadan yok oluyorum, çünkü kendimle aramdaki mesafeyi yitirmiş durumdayım ve bu bakımdan hipnoz etkisi altında olan birine benziyorum. Artık can sıkıntısı bile duyacak durumda değilim, çünkü bunu hissedebilmem için kendimle arama belli bir mesafe koymam gerekir. Zaman artık, “önce” ve “sonra”yı birbirinden ayıran saat ibresinin hareketlerinden başka bir şey değildir.

İstencin, zorlayıcı etkisiyle beni kandırarak şimdiki zamanımı elimden alması sadece kısa süreli istençler için söz konusu değildir. Çün-

kü bu şimdiki zaman sürekli bir gelecek haline gelir -sadece ümitle beklemekten başka bir şey yapamayacağımı ve her seferinde onu tıpkı çöldeki serap gibi elimden kaçıracağımı bildiğim bir gelecek... Uzun süreli istenç de zorlayıcı olursa, aynı mantığa uyar. Eğer ben başarılarımın esiriysem, gelecekteki bir şimdiki zamanın uğruna, gerçek şimdiki zamanımı yaşayıp içinde kaybolmaya karşı sürekli direnirim. Ben ancak elime almış olduğum işin üstesinden geldiğim zaman -ancak o zaman bütün ömrüm boyunca beklemiş olduğum kendi şimdiki zamanıma ulaşabilirim. Ama elbette ki şu anda elimde olan işin bitmesine doğru hemen yeni bir görev ufukta belirir ve zorlayıcı istencimin esiri olan ben, kendimi yeniden kandırarak şimdiki zamanımı yaşamama engel olurum. Ben hiç yorulmak bilmeyen bir istenç anlamında korkunç güçlü bir iradeye sahibim. Ama istencime karşı ileri sürülen nedenlerden etkilenmemem bakımından da zayıf iradeliyim. İşte irade zayıflığının bu türüdür ki, zamanın benim ona katılmama olanak tanımadan yanı başımdan geçip gitmesine meydan verir. Ben şimdiki zamanımı, şu anda benim için açık olduğunu sandığım gelecekle boğuyorum ve bu arada içsel zorlamanın geleceğimin nasıl olacağını çoktan saptadığını, yani geleceğin de boğulan şimdiki zamanın bir eşi olacağını unutuyorum.

Ya geçmiş zamanım? Ben geçmişimi zorlayıcı bir istencin etkisi altında işleyen bir dönme dolap gibi yaşadım, bu geçmiş de yaşanmış şimdiki zamanlardan oluşmuyordur, şimdiki zamanı yaşamamanın boşa giden beklentisi içinde geçmiştir. Geriye dönüp baktığımda, onu yaşamış olmaktan çok, ona katlanmış olduğum hissine kapılıyorum, çünkü o zaman dahi tamamen yabancı olarak duyumsadığım bir istencin boyunduruğu altında geçmiştir. Ben bu süreyi içinde gelişmiş olduğum bir zaman olarak da göremem. Aynı durumun bir fikir akımına kapılmış olan kişi için de geçerli olduğunu daha önce saptamıştık. Fakat o, hiç mesafe koymaksızın sürekli tekrarlanan bölük pörçük fikir parçalarına, ve söz kalıplarına sarılıp kalırken, zorlanan kişide hiçbir şeyden etkilenmeyen ve dolayısıyla da değiştirilemeyen istencinin tekdüzeliği onun gelişmesini engellemektedir. İşte bu farktan ötürüdür ki, her iki şahıs geçmişlerinin içsel değişmezliğini tamamen farklı değerlendireceklerdir. Bir fikir akımına kendini kaptırmış olan kişi, bunu

bir özgürlükten yoksunluk şeklinde yorumlamaz, istencinin arzulan bir sürekliliği olarak görür. Zorlama etkisi altında olan kişi ise, olaya tamamen başka açıdan bakar: O, geçmişi ile çatışma halindedir, çünkü dünya hakkın-da ve kendi hakkında çizdiği tablo zamanın akışı içinde değişmiştir, ama istenci bu değişime ayak uyduramamıştır. Söz konusu kişi bir madde bağımlısı olsun veya edindiği deneyimlerin ışığında aşk ilişkilerini değişik esaslara göre düzenleyecek yerde, ilişkilerini hep başarısızlığa uğrayacak biçimde kuran bir kişi olsun: Geçmiş zaman onun için şimdiki zamanı pek az yaşadığı ve sürekli kendisiyle yaptığı başarısız bir savaşı geçmiş olan bir zaman görüntüsünde olacaktır. Çünkü hep onu, zorlayıcı etkiyi ortadan kaldıracak bir istenci boş yere beklediği bir zaman olarak anımsayacaktır.

GÖZ KORKUTMA BASKISI ALTINDAKİ KİŞİNİN ATLANIP GEÇİLEN ZAMANI

Gözü korkutulan kişi de arzuladığı gibi bir istence sahip olamaz. Fakat böyle olmasının nedeni, sevmediği istencinin kendi başına buyruk olup onu sürüklemesi değildir. O, bir zorunluluk durumunda başına gelecek kötülüklerin arasından görelî olarak daha önemsiz olanını seçerken, istencini tamamen kontrol altında tutmaktadır. O, kendisini sıkıştıran kişi ve koşullar olmasaydı, sahip olmayacağı bir istenci kendi içinde oluşturmak zorunda olması nedeniyle özgürlükten yoksundur. Göz korkutma durumu, onun kendi arzularını yerine getirme olanağına meydan vermemektedir. Böylece esasında arzuladığı şeyi yapmasının engellenmesiyle, şimdiki zamanı da çalınmış olmaktadır.

Varsayalım ki yakınlarınızdan biri kaçırıldı. Kaçıran kişi, zamanı gelince sizinle iletişim kuracağını bildirdi. Siz telefonun başında oturup onun sizi aramasını beklemektesiniz. Odadaki saatin tıkırtılarını bu gün her zamankinden daha belirgin olarak duymaktasınız. Saatin tıkırtılarıyla kendini duyumsatan zaman akıp gidiyor ve siz hiçbir şey yapamıyorsunuz. Sizi sıkıştıranların tehditleri ve yabancı bir istenç sizi kanepeye mıhlamış gibidir. Bir şey içtiğinizde veya bilmem kaçınıcı kez kaleminizi kâğıdınızı not almaya hazır duruma getirdiğinizde hareketleriniz adeta gerçeklikten yoksundur. Gelip geçen her an, sanki hiç olmamış gibidir ve bu yüzden de size zaman durmuş gibi gelir. Ama öte yandan da dakikaların size işkence

eden bir yavaşlıkla ilerlediği hissine kapılırsınız. Daha sonra belki de bu izleniminizi daha farklı anlatırsınız: “Zaman sanki gerilip uzuyordu, her an kopacak gibiydi” dersiniz. Bu sözlerinizle anlatmak istediğiniz durum, o korku dolu saatlerde tamamen bekleme halinde oluşunuzdur. Gerçekliği olan tek şey, bu bekleme ve umuttur, bunun dışında her şey gölge gibidir, gerçekdışıdır. Gerçi siz, beklemekte olan bir kişi olarak geleceğe yönelmiş durumdasınız, hatta o güne kadar olduğundan çok daha fazla bu durumdasınız, fakat bu sizin yaptığınız bir gelecek değil, bir başkasının yaptığı, yani sadece sizin “başınıza gelen” bir gelecek olacaktır. Bu gelecek önünüzde açıktır, fakat bu açıklık sizin özgürlüğünüzden değil, durumun belirsizliğinden dolayıdır. Ve etkilenemeyen geleceğinizin sizin üzerinize çökmesine kadar geçen zaman içinde sadece beklemekten başka bir şey yapamamaya mahkûm olduğunuzdan, geriye dönüp baktığınızda, bu zaman sanki yaşamınızın içinden kesilip çıkarılmış gibidir.

Sizin canınız sıkılmış bir halde kanepede oturmanızdan söz etmeniz insana tuhaf gelir, hatta kara mizah izlenimini uyandırır. Çünkü ne de olsa kendinizi tamamen vermiş olduğunuz bu bekleyiş, bir bekleme odasındaki veya bir satış kuyruğundaki bekleyişe benzemez, heyecan dolu, nefes kesen bir bekleyiştir. Ama gene de can sıkıntısından söz etmek de çok yanlış değildir. Çünkü bekleme odasındaki insanlarla paylaştığınız ortak bir duygu vardır: Akıcılığı olmayan yapışkan bir sıvı gibi ağır ağır akan zamanı geride bırakmak zorunda olmanız ve ileride bunu belğinizden silmek -aslında bu zamanın üzerinden atlayıp geçmek ve geleceğin belli bir noktasına varıp oradan itibaren kendi geleceğinizi yaşamak arzusu...

Telefonun yanı başında oturmaktayken tüm kendinize özgü arzulardan koparılmış olduğunuzdan, özgür istenciniz dışında katlandığınız bu beklemeyi de hakiki bir şimdiki zaman olarak yaşayamazsınız. Kırılmış olan kişi ile birlikte çekilmiş bir fotoğrafa gözünüz iliştiğinde bunu hissedersiniz. O fotoğraftaki sahnede şimdiki zamanı ellerinizle tutabiliyordunuz adeta, tamamen size ait olan istenciniz, engellenmeden kendi yolunda ilerleyebiliyor ve aynı şekilde özgür olan yakınınızın istenci ile buluşup kaynaşabiliyordu. Şimdi bu durum çok uzaklarda kalmıştır ve o

zamanla şimdi arasındaki mesafe öylesine uzundur ki, henüz geçen hafta yaşanmış olsa bile, size sanki çok eski günlere aitmiş gibi gelir. Bu mesafeyi size dev boyutlarda ve aşılmaz olarak gösteren etken, sizde o geçmiş günlerde akmakta olan zamanın çok farklı türden olduğu izleniminin uyanmasıdır: O akıp geçen zaman, özgürlük dolu bir şimdiki zamandan oluşan geniş bir ırmaktır, şu anda olduğu gibi saatin tıkırtılarından ibaret ince bir sızıntı değildir.

Gözü korkutularak sıkıştırılan kişi ile zorlama altında olan kişinin ortak noktası, kendilerine zorla kabul ettirilen bir şimdiki zaman beklentisi yoluyla aldatılarak kendi zamanlarının ellerinden alınmasıdır. Fakat her ikisinin de bekleyişi birbirinin aynı değildir, çünkü onları zorlayan neden de farklıdır. Zorlama etkisi altında olan kişi, şimdiki zamanının önüne kattı ve etkilenmeyen istenciyle bir engel diktiği için beklemek zorundadır. Bu bekleyiş kendi kendini beklemesidir -istencinin tekdüzeliğinin, içinde bulunduğu duruma uygun olan ve kendi yargısından kaynaklanan bir istence yer vermesini beklemesidir. Oysa gözü korkutularak sıkıştırılan kişinin bekleyişi, bir başkasını beklemektir, zoraki istencin gerçek üretene yönelik bir bekleyiştir. Bekleyişler arasındaki bu fark, bekleyişlerin sona ermesinin nasıl, ne şekilde olabileceğini gözden geçirince daha açık olarak ortaya çıkar. Göz korkutma yoluyla sıkıştırılan kişi telefonda nihayet kendisini sıkıştırmanın sesini duyduğunda, hemen talepleri yerine getirmek için araçsal istencini harekete geçirir. Yakını olan tutsak serbest bırakıldığında, zor altında üretilmiş olan istenç bir anda yok olur ve sıkıştırılan kişi geçici bir süre için devre dışı bırakılmış olan şimdiki zamana geri döner. Bunun olabilmesi için, içerisinde özel bir oluşuma gerek yoktur; onun kendi karar verme özgürlüğünü kullanarak, mantığının söylediklerini istemesi yeterlidir. Zorlama altında olan kişide ise durum tamamen farklıdır: Bekleyişini sona erdirmesi için, içsel zorlamayı kırması, iç dünyasında karmaşık ve uzun süren bir olayın gerçekleşmesi gerekir: Bu da zedelenmiş olan karar verme özgürlüğünün yeniden onarılıp devreye girmesi olayıdır. Bu sebeple onun bekleyişi genelde göz korkutma yoluyla sıkıştırılan kişinin bekleyişinden daha uzun sürer. Çünkü rehineye karşılık ödenecek paranın teslimi gibi basit bir işlemlerle sona erdirilememektedir.

Şimdiki zamanın giderek soluklaşması veya tamamen yok olması olayını zorla oluşturulmuş bir istencin baskısı altında olan herkes yaşar. Bizim geçmiş bölümlerde örnek olarak ele aldığımız veznedar, tatilinin sona ermesini, hoşuna giden bir şeyin arkasından hoşuna gitmeyen bir şeyle karşılaşmak biçiminde yaşamakla kalmaz -bu tablo onun mutsuzluğunu gözler önüne sermeye yetmeyecek kadar renksizdir. İş başı yaptığı o pazar-tesi sabahı, tatil günlerinde yaşamayı başardığı o şimdiki zamanın artık var olmadığı döneme geri dönmüştür. Şimdi yeniden üstlenmesi gerektiği görevinin tekdüzeliği de mutsuzluğunu artırmaktadır, oysa tatil günleri iş yaşamındaki tam tersine sürekli değişen olaylarla dopdoluydu. Ama hepsinden önemli olan, bankadan içeri adım atar atmaz, asıl arzularını topluca ayrıca içine alıp etkisiz hale getirmesi zorunluluğudur. O şimdiki zamanını kapının dışında, sokakta bırakmıştır ve bundan sonraki saatlerini tıpkı telefonun başında oturan göz korkutma yoluyla sıkıştırılan kişi gibi geçirir. Gerçi onun hissettiği korku ile kıyaslanabilecek bir işkence çekmez, ama durumunun zamansal mantığı aynıdır: Bakışlarını giderek sıklaşan zaman aralıklarıyla saatine diker; kendini sıkıştırmakta olan istencin etkisinden kurtulmayı beklemekte olduğundan, şimdiki zamanı kısıtlı bir süreç içindedir ve sadece iş bitimini hedeflediği için bu zamanı gerçekten yaşamaz, adeta üzerinden atlayıp geçer. Büyük bir olasılıkla, evine dönüş yolunda kendi kendine: İşte gene takvimden silebileceğim bir gün geçirdim, diyecektir. Ve böylece yaşamı -eğer daha önce bir olasılık biçiminde hayal ettiğimiz maceracı bir davranışla mesleğini bir kenara atma yolunu seçmezse-sonunda emekliliği beklemekle geçen kötü bir dönem haline gelecektir.

Korkulan bir şey yüzünden sıkışıklık içinde geçen bir sürenin, şimdiki zamanın kısıtlı ve üzerinden atlanarak geçilen bir zaman olduğunu, zamansal açıdan çok küçük ölçüde önemsiz vesilelerle de yaşarız. Örneğin, minnet borcu duyduğumuz bir kişiyle rastlantı eseri olarak yolda karşılaştığımızda, onun teklifi üzerine aşıl istencimizden vazgeçip birlikte bir kahve içmeye gidebiliriz. Bu, göz korkutularak sıkıştırmak anlamında bir teklif olmasa da, biz onu öyle algılayabiliriz: Eğer biz o kişiye minnettar olmasak onun bu teklifini reddedebilirdik, oysa onun teklifine uy-makla iki kötü durumdan daha hafif olanını seçmiş olduk: Vefasız oldu-

ğumuz izlenimini uyandırmamak için zamanımızı israf etmeyi yeğledik. Kahvemizi yudumlarken belli etmemeye çalışarak saate sık sık göz atıp, başka şekilde değerlendirmeyi istemiş olduğumuz zamanın geçip gittiğine seyirci kaldık.

Son olarak gözlerimizi yeniden trajik bir yaşantısı olan direniş örgütünün başkanına çevirelim. O, tüm direniş örgütü için bir tehlike haline gelen sevgilisini vurmak zorunda kalmıştı. Başkanın eyleminin trajik yanı, onun kimliğine ait olan bir istenci gerçekleştirmekle, gene duyguları bakımından kendisine ait olan başka bir istence karşı gelmiş olmasıdır. Onsuz yaşamayı arzulamadığı bir istenç, aynı şekilde onsuz yaşamayı istemediği bir istenci yok etmek zorundadır. Bunun sonucunda meydana gelen parçalanmışlığı, zaman deneyimindeki parçalanmışlıkta da yaşayacaktır. Örgüt başkanının silahını ateşlediği an ile daha önce sevdiği kadına doğru yaklaştığı anlar, bir bakıma şimdiki zamanla yüklüdürler, çünkü bununla yıllardır yaşamını belirleyen bir arzusunu yerine getirmektedir: Direniş örgütüne hizmet etmek ve arkadaşlarını korumak arzusu. Öte yandan da adeta hayal âlemindeymiş gibi, şimdiki zamanından yoksun anlar yaşamıştır, çünkü bu öldürme olayı kendisi ile tamamen ilgisizdir. İstemediğimiz halde yaptığımız her şey, sadece araç niteliğinde ve gelip geçici, ödünç alınmış bir arzulanırlığa sahip olan eylemlerimiz, en iyi halde sadece gelip geçici olarak bize ait ve araç niteliğinde olan bir şimdiki zamana sahiptir. Ama burada söz konusu olan olay, çok daha kötüdür: Direniş örgütünün başı için sevgilisini öldürmek sadece istencine ters düşmekle kalmaz, o bunu yapmakla adeta kendi hayatını da söndürmüştür. Bu bakımdan onu ancak çok soyut bir anlamda sevgilisinin ölümünü arzulayan biri olarak betimleyebiliriz. Kendisi için bu eylem, yaşanılabilirlik bakımından kesinlikle arzulan bir eylem değildir, hatta geçici bir zaman için ödünç alınan bir arzulanırlığı bile yoktur ve bu sebeple de şimdiki zamandan tamamen yoksundur: O, silahının tetiğini çekerken, bunu gerçekten yaptığına inanamaz. O halde nişan alma ve ateşleme anında birbirine olabildiğince ters olan iki deneyim iç içe girmiştir: Gerçekleşmekte olan bir şimdiki zaman deneyimi ve düşe benzeyen, tamamen şimdiki zaman dışı bir yaşantı... Biz bu her iki olayı tamamen ters olarak da

düşünebiliriz. Örneğin, işgal kuvvetleri direniş örgütünün başkanına sevgilisini koruma veya kurtarma güvencesini verip karşılığında arkadaşlarını ele vermesini önerebilirlerdi. Eğer direniş örgütünün başı bu anlaşmayı kabul etseydi, sevgilisinin kurtulduğu an, şimdiki zamanı yoğun olarak içerirdi ve başkanın arkadaşlarına ihanet ettiği saatler, tüm şimdiki zamanın uçup gittiği dönem olurdu: O olduğu yerde oturup konuşurken, bunu gerçekten yaptığına inanamazdı.

•

FİKİRLERİ ANLAMAK DENEYİMLERİ ANLAMAK

I

Kitabımın Önsöz'ünü şu sözlerle bitirmiştım: Felsefe, istenç özgürlüğü gibi akıl karıştırıcı bir meselede, temellendirilmiş bir karara varmayı denemektir. Düşünsel dolambaçtan bir çıkış yolu varsa, bunu bulmak, ancak felsefi çözümleme ve felsefi anlamayla mümkün olur. Birinci bölümün başında alışlagelmiş sözcüklerin yabancılaştırılması konusunu ele aldım. Bu yabancılaştırma, sözcüklerle açıklanan ve konumuzu biçimsel olarak belirleyen kavramlar ve fikirler hakkındaki saklı bilgilerimizi açık ve belirgin hale getirmeye bizi zorlar. Şimdi de dönüp geriye doğru bakalım ve bu arada yapılanları gözden geçirelim: Hangi anlamda bir çözümleme yapılmış ve bir anlamaya varılmıştır?

Bizi yönlendiren düşünceyi şimdi kesin olarak saptayalım: Tüm kavramlar, dünya ile ve kendimizle olan ilişkilerimizde edindiğimiz deneyimlerimizi sözle ifade edebilmek için *oluşturulmuş* veya *icat edilmiştir*. Bu kavramları çözümlemek ve daha iyi anlamak istiyorsak, deneyimlerimizi ifade etmekte bize yaptıkları katkıları incelememiz gerekir. Felsefi çözümlemenin özelliği, bu katkıyı araştırırken *herhangi* bir kavramı değil, konumuzla ilgili *genel* kavramları ele almasıdır. Felsefi sorular, bildiğimiz en genel sorulardır. Örneğin: Bilmek nedir? Hakikat nedir? Var oluş nedir? İyi nedir? Ve bunun gibi: Özgürlük nedir? Sorumluluk nedir? Edim nedir? İstenç nedir? – İşte bu “nedir?” biçimindeki sorular, söz konusu olan kavramların *aslını* veya *özünü* araştırmaya ve adlandırmaya yönlendirirler. Oysa bu kitapta ben bu soruları başka türlü okuyorum. Onları, *söz konusu kavramların, bizim deneyimlerimize ne gibi bir katkıda bulunduklarını sorgulamak* biçiminde anlıyorum. Böylece “özgürlük nedir?” sorusu, “özgürlük kavramı bizim deneyimlerimize ne gibi bir katkıda bulunur?” şekline dönüşür. Diğer kavramlar için de aynı şey geçerlidir.

Bu soruların felsefi sorular olması, daha önce de belirttiğim gibi, ilişkin oldukları kavramların bildiğimiz en genel kavramlar olmasından ileri gelmektedir. Bu kavramların genel olması şu demektir: Biz onları sadece *şu* veya *bu* deneyimimizi ifade amacıyla icat etmiş değiliz; bizim onları oluşturmamız, bundan da öte bir anlam taşır, zira onlar bizim deneyimler edinmemizi sağlarlar. Bunlar, deneyimi bir *bütün* olarak ifade eden kavramlardır. Deneyimin bütünü ile meşgul olmak konusuna şöyle bir başlık koyabiliriz: Deneyimlerle tanınabilen bir dünyayı tümü ile kapsayan bir fikri geliştirebilmek için hangi kavramlara gereksinim vardır? Böyle bir araştırmamanın amacı, tıpkı sosyal dünya gibi - deneyimlerle tanınabilen bir dünya fikri için vazgeçilmez olan tüm kavramlar dizisini ortaya çıkarmaktır. Bu araştırmada önemli olan, söz konusu kavramların bir araya gelerek amaçlanan fikri oluşturmaları için, aralarında ne gibi *bağlantılar bulunması gerektiğini* keşfetmektir. Bu ödevi felsefi çözümlemenin ve felsefi kavrayışın en önemli noktalarını belirten sözcüklerle bağlantı halinde yerine getirmek mümkündür.

II

Bütün kavramları, felsefi bakımdan ilginç olanlar da dahil, deneyimlerimizi mümkün kılmak için icat ettiğimiz savı doğru ise, “kavramların söz ettiği şeyler *mevcuttur*” demek bir anlam ifade eder. Oysa deneyimlerle tanınabilen bu dünyada, düşünsel bakımdan yolumuzu bulmak için ürettiğimiz kavramların ait oldukları hiçbir şeyin bulunmadığı ortaya çıkarsa ve “böyle bir şey yoktur” denirse, bu kuşkusuz çok tuhaf olurdu. Aslında öyle kavramlar da vardır. Bazı kavramların uygun olmadığı, zaman aşımına uğradığı veya yanıltıcı olduğu - yani bir deneyimi kavranabilir hale getirmek yerine, onun anlaşılmasını önlediği de görülmüştür. Ama “özgürlük”, “istenç” veya “edim” gibi kavramlar için böyle bir saptamada bulunmak bizi çok şaşırtırdı. O halde aksi ispat edilene kadar, bu kavramların gerçekten var olan deneyimleri ifade ettiklerini kabul edebiliriz. Bu sebeple ben de istenç özgürlüğünün gerçekten *var olduğunu* farz ediyorum ve diyorum ki: Biz istediklerimizde bazen *özgürüz*.

‘Peki ama öyleyse o dolambaç da nereden çıktı?’ sorusu akla gelebilir. Anımsayalım: Bu dolambaç, az önce sözünü ettiklerimi yaptığımda, yani

deneyimlerimizin tümü için önem taşıyan kavramlar arasındaki bağlantıları göstermeye kalkıştığımızda önüne çıkmıştı: Bir yanda “anlamak”, “koşul”, “yasa” - öte yanda “özgürlük” “karar”, “sorumluluk”... Birdenbire bu kavramların uyum içinde bir araya gelerek deneyim konusunun tablosunu oluşturamayacakları, tam tersine, aralarında çatışma halinde olacakları ve bu yüzden de açık, saydam bir içerikleri olup olmadığından kuşkulandırabileceği izlenimi uyanabilir. Ama bizim çalışmamız, onların açık ve belirgin olan, ya da hiç değilse açık ve belirgin hale getirilebilen içeriklerinin *bulunduğu* varsayımına dayanmaktadır. Öyleyse dolambaç hakkında ne düşünmeliyiz?

Düşünebileceğimiz tek şey, bizim temel kavramların hakiki içerikleri konusunda *yanılabileceğimiz* ve onların taşıdığı fikirleri *yanlış anlayabileceğimiz* düşüncesini ciddiye almamız gerektiğidir. Bu yanlış ve yanlış anlama nasıl olabilir? Bunun nedeni, genel olarak bizim deneyimlerimizi mümkün kılma görevini üstlenmiş olan kavramların, somut *güncel hayatta* kullanılmak üzere oluşturulmalarıdır. Bundan ötürü onları belirleyen dış hatların kesinliği ancak uygulamada yeterli olacak kadardır, bundan daha kesin belirleyici çizgileri yoktur. Dolayısıyla kavramlarda belirgin olmayan, karanlıkta kalan bir bölge vardır ki, bu da yanlış anlaşılmalara sebep olabilir. Bunun sonucu olarak, eğer söz konusu kavramlardan *kuramsal* amaçlarla kullanılabilecek düşünsel öğeler üretmek gerekirse, yanlış yollara sapılabilir ve dolayısıyla da daha en başından beri çözümsüz oldukları izlenimini uyandıran sorunlarla karşılaşılabilir.

III

Bu kitabın ikinci kısmının konusu bu gibi yanlış anlamalardır. Bu yanlış anlamaları ortaya çıkarabilmek için bir platforma ihtiyaç vardır: Konuları irdelerken bir dolambacın içine düşmeksizin görüngülerin üstesinden gelebilecek bir okuma biçimi edinmek gerekmektedir. Kitabın bundan önceki bölümünde konuyu ele alış tarzımla bu okuma biçimini geliştirdim. Felsefi çözümleme ve felsefi anlama düşüncesi konusunda açık bir fikir sahibi olmak istersek, kendimize şunu sormamız gerekir: Bu nasıl oldu? Kavramsal bağlantılar hangi yolla gözler önüne serildi? Ve daha başka neler oldu?

Olanların en önemlisi şöyle açıklanabilir: Ben size - ve elbette ki kendime de - özgürlük ve ona bağlı fikirler hakkında ne düşündüğünüzü *anımsatma* yolunu seçtim. Her seferinde size yeniden şöyle bir öneride bulundum: “Varsayalım ki...” “Gözünüzün önüne şöyle bir durum getirin ...” Bunu söylerken de, gözünüzün önüne getirdiklerinizi doğru tarif ettiğimi ve sizin de bu tarifimi onaylayacağınızı ümit ediyordum. Örneğin, gerçekleştirmek, duyumsamak, üreten olmak, istenç ve anlam arasındaki bağlantının söz konusu olduğu bir eylemde, ya da istenç fikri ile arzulama kavramı arasındaki bağlantıda olduğu gibi... Ben, Raskolnikov’un tefeci kadını öldürmesi ve piyano öğrencisinin Chopin’in *Bir Dakikalık Vals*’ ini öğrenmek istemesi gibi örnekler göstererek dikkatinizi bunlara yönelttim. Örnek olarak ele alınan olaylardaki mesaj şudur: “Bu olay incelediğimiz kavrama uygun değilse, *o zaman* ne olur?” Ben bu örneğin nasıl çözümlenmesi gerektiğine dair bir öneri getirdiğimde, beni yönlendiren ana düsturumu da şu soruyla ifade ettim: “Durum böyledir, değil mi?” Ben orada kavramsal bağlantılar bakımından ortaya çıkanların *ayırına varmanızı*, onları *tanımanızı* istiyordum, yani daha önce söylediklerimin gerçekleşmesini - saklı olan bilgilerin tanımlanır hale gelmesinin - amaçlıyordum. Ve işte sizin onları tanımanız, benim söylediklerimin *keyfi açıklamalar olmadığı*nın anlaşılacağı ölçüt olacaktı. “Bu konuya böyle bakılabilir, ama başka türlü bakılması da mümkündür” biçimindeki saptamada bu “böyle veya öyle de olabilir” gibi söylemlerin geçerli olduğu boş alan mümkün olduğunca daraltılmalıdır. Zira o türden bir saptama, bir *ispatlama* sayılamaz. Ben çıkarsamalardan kaçındım. Zaten bunun nasıl yapılabileceği de bilinemez. Ben sadece bir şeyi *görünür* hale getirdim ve bunun onanmasını umdum, gördüğünü tanımaktan kaynaklanan bir onama olmalıydı bu.

Bu düşünme ve kanıtlama tarzını şöyle de betimleyebiliriz: Ben sizin *sezgilerinize* hitap ettim ve bu sezgilerin *yeniden canlandırılmasının* nasıl mümkün olabileceğine dair bir öneride bulundum. “Sezgi” ve “sezgisel” sözcüklerini bu kitapta cömertçe ve serbestçe harcadım. Bu sözcüklerle sadece gerçekleri öğrenmenin gizemli ve zorlu yollarını kastetmiyorum, onları ulaşılamaz ve dokunulamaz gerçeklerin kaynağı anlamında da kullanmıyorum. Benim bu sözcüklerle kast ettiğim, bizde *kendiliğindenlikle oluşan*

görüşlerdir, bir fikir veya kavram hakkında *ilk aşamada* inandıklarımızdır, bir kavramın oluşmasına zemin teşkil eden bir durum karşısında fikrimizi açıklayacağımız zaman ilk olarak neler söyleyeceklerimizdir. Sezgisel bilgi - bu öyle bir bilgidir ki, kavramlar yaşam içinde ait oldukları ve mümkün kıldıkları uygulama alanında kullanıldıklarında, kavramların içeriğinde o bilgi kısmen hâlâ varlığını sürdürür.

Sezgilerin yeniden yapılandırılmasında değerlendirilen vazgeçilmez bir araç, *düşünme deneyidir*. Şöyle ki: Alıştığımız belli şeylerin *olmadığı* bazı durumları hayal ederiz ve buna karşı kavramsal tepkimizi sınarız. Bu uygulamanın üç ayrı çeşidini birbirinden ayırt etmemiz gerekmektedir. Birincisinde kendimize şöyle sorarız: Belli bazı kavramlar, belli bazı *başka kavramların* yokluğunda ne olurdu? Örneğin, kitabın Önsöz bölümünde böyle bir soru çok önemli bir rol oynamıştı: “Koşullanmışlık” fikrini yitirecek olursak, “anlama” kavramına ne olur? Veya daha sonra “istenç” kavramını unutacak olursak “özgürlük” fikrine ne olur? Düşünme deneylerinin ikincisi, kavramsal öğeleri değil, *dünyayı* konu edinir: İstencin sınırsız olduğu bir dünya hakkında ne söyleyebiliriz? Böyle bir dünyada istenç ve özgürlük fikirlerinin sonu ne olur? Ve nihayet bu kitapta varsayım üzerine kurulu üçüncü bir düşünme biçimi de önemli bir rol oynamaktadır: Gerçekte sahip olduğumuz bazı *yetilere* sahip olmasaydık, ne yapardık? Sürüklenen kişi örneğinin arkasındaki düşünce budur: Kendimizle ve istencimizle aramızda içsel bir mesafe oluşturmak yetisine sahip olmasaydık, bize ve özgürlüğümüze ne olurdu?

VI

Metindeki düşünce deneylerinin bize sağladığı çıkarımlar şu tarzdadır: İstencin özgür olması için şu ve şu *gereklidir*. Burada ortaya çıkan gereklilikler farklı kökenlere dayanmaktadır: Bir yandan kelimelerin anlamları ve kavramsal bağlantıları ile, öte yandan dünyanın durumu ile ilgilidirler, bazen de bizim yetilerimizin birbiriyle kaynaşmaları bunda rol oynar. Bütün bu gereklilikler ortaya çıkarılıp aralarında ilişkilendirilince, istenç özgürlüğü fikri de giderek daha belirgin çizgilerle kendini belli eder ve gerek dünyayı gerekse kendimizi tanıyıp öğrenmemizde ne gibi bir katkısı olduğu anlaşılır.

Her şeyden evvel şunu kabul etmeliyiz ki, istenç özgürlüğünün kendine göre koşulları vardır. Bu da şu demektir: Koşullandırılmışlık fikri en *ön saftaki* fikirdir - yani özgürlükten veya özgürlükten yoksun olmaktan söz edilmeden *önce*, koşullandırılmışlık fikri yürürlüğe girmiş olmalıdır. Bu da, kavramsal dünyamız hakkında daha önce ana hatlarını çizdiğim biçimde düşünmenin ne işe yarayacağına dair bir örnektir. Görülecektir ki, *Ön-söz*'de bahsi geçen dolambaçtan çıkabilmek için, şu gerçeği kabul etmek gerekir: Özgürlük ve koşullandırılmışlık birbirinin karşıtı değildir. Bu iki kavram arasında karşıtlık olduğunu belirten sözler bir yanlış anlamaya dayanmaktadır. Kitabın ikinci kısmı özellikle bu yanlış anlama ve onun geniş kapsamlı kökenleri üzerinde duracaktır.

V

İstencin özgür olmasının doğru koşullandırılmışlık demek olduğu, istencin özgür olmamasının ise yanlış koşullandırılmışlık anlamına geldiği fikrini düşüncelerimizin merkez noktası olarak kabul edersek, kavramsal öğeler uyumlu bir tablo halinde bir araya gelirler. Fakat bu kitapta kendime koyduğum tek hedef, kavramsal bakımdan uyumu saptamak değildir. Ben, istencin özgür olması ve özgür olmaması konusundaki *tüm* deneyimleri dile getirmek istiyorum, sadece kavramla ilgili olan bölümünü değil. Acaba *diğer* bölümü ile neyi kastetmiş olabilirim?

Biz istencimizle ilgili olarak genelde sözlerle dile getirdiğimizden daha çok sayıda deneyim yaşarız. Bu deneyimlerimizi kendi içimizde birbirinden ayırt etme yetimiz bizim yaşadıklarımızı sözle ifade etme yetimizle özdeş değildir. Bunu *içsel algılama* diye de adlandırabiliriz. Bu içsel algılama sayesinde özgür olmadığımız birçok konuyu keşfeder ve ayırt ederiz, fakat bazen bunu ifade edecek sözleri bulamayız. İşte benim amacım da doğru söylemleri bulmaktır.

Ben bunu yaparken kavramları **çözümlemede** kullandığım yöntemi uyguladım, yani sizin hayal gücünüzden faydalandım. Ama buna ayrıca başka bir araç da ekledim: *Anlatma*. Ben anlatarak bazı kişilerin ve onların yaşantılarının içine girdim ve istencimizin özgür olmasını böylesine *önemsememizin* nedenlerini keşfetmek için onların deneyimlerinin kökenlerine

inmeye çalıştım. Bir insanın istenç özgürlüğüne sahip olmaması büyük bir *ışkencedir*. Ben bu ışkencenin nedenlerini bulmak istedim. Size bir kişinin belli bir durumunu anlatırken, kendinizin bu durumda olduğunuzu var-saymanızı ve içsel algılama yetinizin bu durumda size neler ileteceğini sı-namanızı önerdim. Bunun ardından yaşadığınız farklılaştırma olayını kav-ramlarla açıklamayı teklif ettim. Umduğum tepkiler: “Bu durumu bili-rim! Aynı şey benim de başıma gelebilir!” biçimindeydi. Bu tarzdeki ifade-ler, yaptığım önerinin *doğru* olduğunu kanıtlayacaktı. Seçilen sözcüklerin ve kavramların *doğru* olması dışında, söz konusu görüngülerle ilgili içsel al-gılamanın aynı *kapsamda* olup olmadığı da önemlidir. Benim bildiğim ve okuduğum metinlerde bu kapsam çok dar tutulmuştur, bundan ötürü de genel olarak özgürlük deneyimi ile zaman yaşantısı arasındaki ilişki konu-su ele alınmamıştır. İçsel algılamada sürekli var olan bu iki deneyim arasın-daki içsel bağlantı dikkate alınmazsa, onlara tam olarak hakkını vermek mümkün olmaz. Birbirinden çok uzak gibi görünen bazı konuların birbi-riyle iç içe olduklarını fark etmek de felsefi bir buluş sayılabilir.

VI

Demek ki şimdiye kadar kavramların çözümlenmesi ve içsel algıla-malar arasındaki bağlantıların sözel anlatımı üzerinde durduk. Bunların arasındaki bağlantı nedir? Bir fikrin doğru anlaşılması, içsel bilgilenmenin çerçevesini oluşturmaktadır ve yaşantının çözümlenmesinde bu anlama-dan doğan uyum sağlayabilme gücü, fikrin okunuş biçimini teyit eder. Ben, istenç özgürlüğünün, karar verme özgürlüğü olarak kabul edilmesini ve bunun da istencin düşünce ve hayal gücü ile oluşturulduğuna dayandırıl-masını önerdiğimde, bu esasa göre hareket etmişim. Örnek olarak göster-diğim kişilerin yaşadıkları özgürlük veya özgürlükten yoksunluk durumla-rı, zaman deneyimindeki başarıları veya başarısızlıkları, bu çerçeve içinde anlaşılmalıdır. Hatta şunu da eklemem gerekir: *Yalnız* bu çerçeve içinde anlaşılmalıdır.

İkinci Ayrım
Koşulsuz Özgürlük

KOŞULSUZ ÖZGÜRLÜK: GÜDÜLER

Şimdiye kadar sözünü ettiğimiz özgürlük, birçok koşula tabidir. Özgürlükle ilgili olarak anlattıklarımızla amaçlanan, eylemlerimizin ve isteklerimizin özgür birer eylem ve istek olabilmeleri için ne gibi koşulların gerektiğini açıklamaktı. Başlangıçta, bir eylemin sadece bir olaydan ibaret olmayıp gerçek bir eylem olabilmesi için bir istençten kaynaklanmasının önkoşul olduğunu saptamıştık. Kendimizi bir eylemin üreteni olarak kabul etmemiz için böyle bir koşullandırılmışlık gerekmektedir. Davranışımız bir istençten kaynaklanırsa ve bir istencin gerçekleştirilmesi ise, ancak o zaman bizim tarafımızdan harekete getirilen bir eylem sayılır. Ancak bu biçimde koşullandırılmış olan bir eylemin anlamlı bir eylem olduğunu kabul edebiliriz. O halde, insanın anlamlı bir eylemin üreteni olduğu deneyimini edinmesi, davranışlarında belirli bir biçimde koşullandırılmış olduğu deneyimini edinmesi demektir. Anlatılanların ikinci bölümünde –bu saptamaya uygun olarak– istenci, eyleme dönüştürme etkisine sahip bir arzu, yani bizi harekete geçiren bir etken olarak da tanımlamanın mümkün olduğunu belirtmiştik. Bu tanımlama, istencin kendisini de bir koşullandırıcı durumuna getirmektedir. Ayrıca –bundan sonraki adımda açıkladığımıza göre– istenç de koşullandırılmıştır, çünkü istenç, zorunlu olarak daima belirli bir istençtir ve bu belirlenmişliği de, kişinin dışında ve içinde kendini koşullandıran ve sınırlandıran belirli birtakım durumlara bağlı olarak meydana gelmesinden ötürüdür. Böyle koşullandırılmış bir istence göre özgürlüğün birinci şekli, kişinin istediğini yapmak veya yapmamak olanağına sahip olması demek olan edim özgürlüğüdür. Anlattıklarımızın devamında belirttiğimize göre, bu özgürlük, belli bir zamanda önümüzde çeşitli yolların açık olması demektir. Bizim gerçekte bilfiil yaptığımız şey, yapabileceğimiz tek şey değildir. Çeşitli olanaklardan hangisini gerçekleştireceğimiz tamamen bize, yani ne istediğimize bağlıdır. Ama bunu da özgür olarak mı istemekteyiz? İstenç özgürlüğü var mıdır? Şimdi de

sıra geldi ikinci tür koşullandırılmışlıktan söz etmeye: Özgür istencin belirtilmesi sırasında, istencin bazı nedenlerin etkisi altında, yani düşünerek oluştuğunu saptamıştık. Biz, istencimizi düşüncemizle etkileyerek onun üreteni oluruz. Karar özgürlüğü olarak kendini gösteren istenç özgürlüğü fikri budur. İstencin doğru biçimde yani doğru etkenler tarafından koşullandırılmış olması, özgürlük bakımından çok önemlidir. Kitabın son kısmında, istenç özgürlüğünü, özgürlükten yoksun olmanın çeşitli durumları ile karşılaştırdığımda, bu fikir daha da açıklık kazanacak ve kesinleşecektir. Burada, özgürlükten yoksun olmanın, istencin yanlış biçimde koşullandırılmış olmasından ileri geldiği gösterilmek istenmiştir.

Bu anlatılanlara göre, istek ve eylemlerde özgür olmakla, özgürlükten yoksun olmak arasındaki fark, koşullandırılma biçiminden ileri gelmektedir. İstenç ve eylemin üreteni olma konusunda da durum aynıdır: Özgürce verdiğimiz kararımızı gerçekleştirmekle, istencin ve eylemin üreteni ve yaratıcısı olmaktayız. Üreten olmanın eksikliği duyduğumuzda, bunun nedeni, düşünen ve yargılayan kişi olarak istencimizi ve eylemimizi kendi etkimizle gerçekleştirmeyi başaramamış olmamızdır. Bu anlamda özgürlük ve koşullandırılmışlık durumlarının birbiriyle gayet iyi bağdaştığını saptadığımız gibi, üstelik de koşullandırılmışlık olmadan özgürlüğün de olamayacağını anlarız.

BU ÖZGÜRLÜK YETERLİ MİDİR?

Bu tür bir özgürlüğe sahip olduğumuz kuşkusuzdur. Ama herkes ona sahip değildir ve sahip olanlar da ona her zaman sahip değildirler. Gene de genel bir bakışla bu özgürlüğe yetkin olduğumuz söylenebilir. Fakat acaba bu özgürlük bizim için yeterli midir? Yoksa şimdiye kadar çizdiğimiz tabloda önemli bir eksik var mıdır?

Evet var, hem de birçok eksik ve esaslı eksikler... Öykümüz henüz bitmedi, daha anlatacağımız çok şey var. Biz sezgilerimiz yoluyla algıladığımız özgürlük deneyimlerimizin zenginliğini henüz tümüyle irdelemiş değiliz. Bunu yapabilmek için yeniden biraz geriye gidip hız almamız gerekir. Bu arada bazı eksiklerin olduğu düşüncesini iki tamamen farklı şekilde okumamız büyük bir önem taşımaktadır.

Bunlardan birincisi şöyledir: Peki, bu özgürlüklerin hepsi var, bunu inkâr edecek değiliz. Fakat özgürlüğün *aslına* daha hiç değinilmedi. Ve özgürlüğün aslı söz konusu edilmeden de şimdiye kadar anlattıklarımızın büyük bir değeri yoktur. Biz *sadece* bu verilenlerle yetineceksek, çok hayal kırıklığına uğrarız, hatta şok geçiririz, uçmakta olduğumuz yükseklerden birdenbire yere düşmüş gibi oluruz. Elbette ki özgürlükten yoksun olma denilen durumu yaşamaktansa, şimdiye kadar özgürlük diye adlandırılan her ne ise onu yaşamak daha iyidir. Ama biz daha fazlasını istiyoruz ve bu fazla olan da şimdiye kadar konu edindiğimizden çok farklı bir şey. Bu da şu demektir: Şimdiye kadarki öyküyü tamamlamakla işimiz halledilmiş olmaz. Bizim için önemli olan, özgürlüğü yakalayabilmek için yeniden konunun başlangıcına dönmemizdir. İşte kitabımın ikinci kısmında üzerine eğildiğim düşünce budur.

İkinci okuma tarzı bundan tamamen farklıdır. Şöyle ki: Biz herhalde daha çok özgürlük isteriz ve bunu elde edebiliriz de. Bu ek olarak alacaklarımız, şimdiye kadar elde ettiklerimizden türetilmektedir, yani şimdiye kadarki özgürlük deneyimimizin çözümlemesini geliştirmek ve zenginleştirmekle oluşturulacaklardır. Eksikleri bir tarafa bırakacak olursak, şimdiye kadar çizilen tablo belki fazlasıyla soluk renkli olur ve bu yüzden de bu tablonun içinde kendimizi tam olarak ayırt edip tanımamız mümkün olmaz, ama gene de bu tablo, özgürlüğü doğru olarak yansıtır ve bize hiç değilse konunun aslını esasını gösterir. İşte kitabın üçüncü kısmında ele alacağım okuma biçimi budur.

KOŞULSUZ ÖZGÜR İSTENÇ: BELİRSİZ BİR FİKİR HAKKINDA İLK BİLGİ

Birinci okunuş biçimine göre, şimdiye kadar anlatılanlarla özgürlük konusunun aslını tam olarak açıklığa kavuşturamadığımız izlenimini alanlar, herhalde koşullandırılmışlığın tam karşısı olan farklı bir özgürlük fikrini gözlerinin önüne getirmektedirler. Bu keskin karşıtlık, yeni fikrin koşullanmışlık düşüncesinin olumsuzlaştırılmasına dayanmasından ileri gelmektedir: *Özgürlük demek, koşullandırılmışlığın bulunmaması demektir*. Koşullara bağlı olan bir şey bu bağımlılıktan ötürü özgürlükten yoksundur. Koşulların oluşturduğu bir ağın içinde tutsak olmayan, tüm koşullardan ve

bağımlılıklardan kendini kurtarabilen, özgürdür. Bu düşünceyi istenç özgürlüğü ile ilişkilendirirsek şöyle dememiz gerekir: Bir istenç, ancak hiçbir koşula tabi değilse, yani bağımsızsa, özgür sayılır. Bir şeyin istenç olabilmesi için, koşulu olduğu edimleri harekete geçirebilmesi gerekir. O halde bizim eylemlerimiz daima en az bu bir tek koşula, istenç koşuluna bağlıdır. Ama istenç, eğer gerçekten özgür ise, hiçbir önkoşula bağlı değildir. Demek ki istenç öyle bir şeydir ki, eyleme dönüşmekteyken, dünyanın izlediği yola bağımlı olmadan bu yola müdahale edebilir. Bir şeyi özgürce istemek demek, hiçbir önkoşul olmaksızın yeni bir şeye el atmak demektir. Bizi harekete getiren özgür istenç ise, hiçbir şey tarafından harekete geçirilmemektedir, yani hareketlendirilmemiş bir hareketlendiricidir. İşte bizim şimdiye kadar değinmediğimiz özgürlük deneyiminin de ana noktası bu değil midir? Ya koşulsuz özgür istencin var olmadığı ortaya çıkarsa? O zaman özgürlük deneyimimizin sadece bir hayal olduğu ve kendi kendimizi aldatmış olduğumuz sonucuna varmamız gerekmez mi?

Edindiğimiz bu ilk bilgi yeterli değildir, çünkü bize sadece bir şeyin olumsuzlaştırılmasıyla elde edilen bir kavramı aktarmaktadır: *Koşulsuz özgür istenç* kavramını. Bununla henüz pek bir şey anlamış sayılmayız. Daha ileriye gitmeyi nasıl başaracağız? Burada pek dikkati çekmemekle beraber, önem taşıyan bir gözlemi saptamamız gerekir: Koşulsuz özgürlüğün doğrudan doğruya daha geniş kapsamlı bir açıklamasını istemekle bir adım daha ilerlememiz mümkün değildir, çünkü bundan, yukarıdaki cümlelerin dışında başka bir bilgi edinemeyiz. Oysa koşullu özgürlükte durum tamamen farklıydı. O konuyu irdelerken adım adım ilerlemek ve doğru koşullandırma tarzını saptayarak giderek çözümü daha belirgin hatlara kavuşturmak mümkündü. Bunlardan biri, istenç özgürlüğünün, istencin özgürlükten yoksun olduğu çeşitli durumlardan ayırt edilmesi idi. Özgürlüğün yokluğunu incelemek, bize özgürlüğü daha iyi anlamayı öğretti. Oysa koşulsuz özgürlükte bu da farklıdır: Sadece bir yanda koşulsuzluğun özgürlüğü, öte yanda ise bundan derin bir uçurumla ayrılmış olan her türlü koşullandırılmışlığın özgürlükten yoksunluğu vardır. Bu durumda özgürlüğü daha iyi anlayabilmemiz için özgürlükten yoksunluğu incelemek faydasızdır, çünkü özgürlükten yoksunluk konusunda yaptığımız her keşif, bir koşullandırılmışlığın keşfidir

ve bu keşiflerden hiçbirisi, bize her türlü koşullandırılmışlığa olan büyük mesafesi ile tanımlanan özgürlük hakkında bir şey öğretmez.

Yeni özgürlük fikrini anlamakta bir ilerleme kaydedebilmek için bu fikrin çevresinden dolanan bir yoldan gidip kendimize, insanı koşulsuz özgürlük fikrine götüren düşüncelerin ne türden düşünceler olduğu sorusunu yöneltmemiz gerekir. Belki bu düşüncenin köklerine inildiğinde, onu daha iyi anlamak mümkün olur.

İki tür düşünme biçimi

İki tür düşünme biçimi vardır ve bunların mantığı birbirinden tamamen farklıdır. Bunlardan birinci gruba giren düşünme biçiminde amaç, şu savın kanıtlanmasıdır: Bizim bir *kişi* sayılmamız, ancak koşulsuz istenç özgürlüğüne sahip olmamızla mümkündür. Yani bir insanın *kişi* sayılması için gerekli olan koşul, koşulsuz istenç özgürlüğüne sahip olmasıdır. Kişi olmanın koşullarından biri koşulsuz özgürlüktür. Bu genel önermeyi ispatlamayı hedef edinirsek, kişiyi kişi yapan çeşitli görüşleri sırayla gözden geçirmek ve bunlardan en az birinde koşulsuz özgürlüğün önkoşul olduğunu göstermeye çalışmak gerekir. Bazı gerçek *olguları* kanıt olarak göstermekle ve bu olgulardan birinin bir diğer olguya bağlı olduğunu kanıtlamakla böyle bir ispatlama mümkün değildir. Bu, tıpkı bir hastalık arazının varlığına işaret edip bunun başka bir olguya, bir hastalık uyarısının faaliyetine bağlı olduğunu göstermeye benzer. Zira zaten bizim sorumuz, istencin koşulsuz özgür olup olmadığıdır. İspat etmek amacıyla olduğumuz şeyi gerçek bir olgu diye kabul edip, onu kanıt olarak göstermek de mümkün değildir. İspatımızın başka bir niteliğe sahip olması gerekmektedir. İspatımız *fikirlerin* veya *kavramların* aralarındaki bağlantılar üzerine kurulu olmalıdır. Bu durumda sorumuzun genel şekli şöyle olacaktır: Kişi fikrinin önkoşulu, koşulsuz özgürlük müdür? Bu soru birtakım daha özel sorulara yer verecektir ve bunlar da kişi olmayı kavramsal içeriği bakımından incelediğimizde, koşulsuz özgürlük fikrinin önkoşul olmasının gerekip gerekmediği meselesini konu edineceklerdir. Kavramsal bağlantılara yönelik bir soru, kavramlardan veya fikirlerden birini, belli bazı başka fikirler ve kavramlar olmaksızın acaba *anlayabilecek miyiz*, sorusu olarak da algılanabilir; belki de anlaşılabilceği görüşünden hareket

edersek, fikirlerden birinin başka bir fikrin kendisi için önkoşul olması gerektiği de olasıdır. Demek ki kavramsal bağımlılıklara yönelik soru, anlamadaki bağımlılık şekline de dönüştürülebilir. Bu nedenle konumuzla ilgili olarak ispatlamayı hedeflediğimiz savı şu biçimde ifade edebiliriz: Kişi olmanın bir tek veya birçok yüzü vardır ve bunların kavramsal içeriğinin anlaşılabilmesi, ancak istencimizin koşulsuz özgürlük fikri kapsamına girmesiyle mümkündür. Biz sadece istencimizin koşulsuz özgür olduğunu benimsersek, kendimizi bir kişi olarak tanıyabiliriz. Eğer sadece koşullandırılmış bir özgürlüğün var olduğunu kabul edersek, kendimizi kişi olarak tanıyamayız.

İşte düşünme tarzlarından birinin mantığı budur. Diğer düşünme tarzının mantığı ise daha basit bir şekilde kurulmuştur. Önce bize özgürlük deneyimimizin bazı görüngüleri anımsatılır ve sonra da bu görüngüleri koşulsuz özgürlüğe gerçekten sahip olduğumuza dair kanıtlar olarak görmemiz istenir. Bize denir ki: “Eğer bu görüngüleri dikkatle incerseniz, gerçek özgürlük olan koşulsuz özgürlüğün kesin kanıtları olduklarını anlayacaksınız. Eğer bu kanıtları bulamazsanız, bu durum o fikrin yokluğunu değil, sizin o görüngüleri seçemeyecek kadar kör olduğunuzu gösterir.”

Her iki düşünme tarzı salt mantıkları açısından birbirlerine bağlı değildir. Tamamen soyut bir bakış açısına göre, kendimizi bir kişi olarak tanıyabilmemiz için koşulsuz özgürlüğün vazgeçilmez bir koşul olduğunu ileri sürmek mümkündür ve özgürlük deneyimimizin bu fikri kanıtladığını iddia etmemiz de gerekmez. Ve gene tamamen soyut bir görüşe göre, bu fikir, kendimizi kişi olarak tanımamız için gerekli bir öge olmasa da, onun deneyimlerimizle kanıtlandığını ileri sürebiliriz.

Buna karşın bu her iki düşünme tarzı arasında karşılıklı bir etkileşim de vardır. Bir yandan insan kendisine şunu sorabilir: Yaşadığımız olaylarda koşulsuz özgürlük fikrinin varlığına dair kanıt sayılabilecek görüşler olmasaydı, koşulsuz özgürlük fikri tutunacak bir zemin bulabilir miydi? Bir fikrin elle tutulur bir şey olmaması ve “daha önce de belirttiğimiz gibi” sadece olumsuzlamayla belirlenmiş olması yüzünden, bu pek mümkün değildir. Öte yandan kendimizi kişi olarak tanıyabilmemizi güvenceye alabilmek için bu fikrin gerekli olduğu sanılmasa, belki de hiç kimse bizim özgürlük deneyimimizi koşulsuzluk anlamında yorumlamazdı.

Koşulsuz özgürlüğün vazgeçilmez olduğunu kanıtlamak için ileri sürülen fikirlerin kökenindeki düşünce biçiminin kısa ve genel tanımlaması şöyledir: Her türlü istencin koşullara bağlı olduğu görüşünü ciddiye alan ve bunun beraberinde getirdiği sonuçlar üzerinde düşünen kişi, böyle bir istenci özgür olarak nitelemenin mümkün olmadığını kabul etmek zorundadır. Her yerde varlığını gösteren koşullandırılmışlık çerçevesi içinde geriye kalan tek özgürlük fikri, hakiki özgürlük fikrinin çarpıtılmış, gülünç ve garip bir şeklidir ve sezgi yoluyla algılanabilen özgürlük deneyiminin içeriğini tamamen yanlış bir biçime sokar. Bu izlenimi almayanlar varsa, bunun nedeni, farkına varmadan yarı yolda bir yerde takılıp kalmış ve düşünsel yolu sonuna kadar izleyememiş olmamalarıdır.

Geriye dönüp bakarak, kitabın birinci kısmında geliştirilen koşullandırılmış özgürlük fikrine bir göz atalım. Bir kişinin, istediklerini eylem haline getirebilmesinin, eylemlerinde özgür olduğu anlamına geldiğinden söz etmiştik. İstediklerini eyleme dönüştürmesi engellendiği ölçüde o kişi özgürlükten yoksundur. Bir tutsak veya yerinden kalkıp yürümek isteyen bir felçli bu durum için örnektir. Raskolnikov'u anımsayalım. O ne tutsaktır, ne de felçli. Satırı tefeci kadının kafasına indirirken, bu hareketiyle bir istenci gerçekleştirir. Bu bakımdan işlediği suç özgür bir eylem olarak değerlendirilir. Bu eylemin özgür olduğunu şöyle tanımlayabiliriz: Eğer Raskolnikov başka bir şey yapmak isteseydi, başka bir şey yapardı. Eğer başka bir isteği olsaydı, örneğin para sahibi olabilmek için bütün gayretiyle iş arasaydı, bu amaca yönelik olarak gerekeni yapardı. Hiç kimse ve hiçbir olay onu engellemezdi. O özgür bir adamdı.

Peki ama istencinin durumu nasıldı? İstenci özgür müydü? Şimdiye kadar anlattıklarımıza göre, evet, özgürdü. Raskolnikov kendini akıntıya kaptırmış sürüklenen bir kişi değildi. O kendi ile arasına bir mesafe koyup, kendini istenci ile birlikte konu edinebilecek durumdaydı. Raskolnikov bir makale yazmıştı ve bu yazısında bazı olağanüstü insanların amaçlarına ulaşabilmek için insan yaşamını bile hiçe sayabilecekleri tezini savunmuştu. Bu pek hoş gidecek bir yazı olmasa da, yazarın bir istenci konu haline getirmenin ne demek olduğunu gayet iyi bildiğini göstermektedir. Kendini

akıntıya kaptırıp sürüklenen kişi bu yazıyı okuyabilirdi, ama neden söz ettiğini anlamazdı. Yaşlı kadını öldürme istenci, Raskolnikov'a gizlice, o farkına varmadan ve düşünme yetisini devreye sokmasına fırsat tanımadan, hipnoz etkisi altında aşılanmış değildi. Raskolnikov'un satırı alıp beraberrinde götürmesi de bir kişiye bağımlılığından ileri gelmiyordu, o birisine körü körüne itaat etmiş olmak için bu cinayeti işlemiş değildi. Ama düşünce bakımından kendisini bir fikir akımına kaptırmış olup olmadığı kesin olarak söylenemez. Her ne kadar Raskolnikov'un elitist dünya görüşüne, yani seçkin insanların ayrıcalığına inanan görüşe çoğu kimse katılmasa da, bunun sekte, bağnaz bir dünya görüşünden kaynaklandığı izlenimi uyandırmaktadır ve bundan ötürü de sadece Raskolnikov'a ait olmadığı anlaşılmaktadır. Her ne olursa olsun, kendini toplum dışı hissetmekte olan Raskolnikov, kendine özgü görüşleri olmayan ve sadece papağan gibi kendisine öğretilenleri tekrarlayan bir kişi değildir. Bir insanı öldürme istenci de onda zorlama sonucu da oluşmamıştır. Bu cinayeti içsel bir zorlama etkisiyle de işlememiştir. O, cinayet işleme tutkusuna kapılmış olan ve kendine yabancı bir istence karşı boşuna savaşıyor biri değildir. Onun hakkında denebilir ki: O, istenci ile kesin olarak özdeşleşmiştir. Ayrıca cinayeti işlediği anda kendine hâkim olmayan bir kişiye de benzememektedir: Bu cinayet, anınsız öfkesi patlayan ve öfke nöbetinin gücü kendisine baskın gelen, bu gücün karşısında aciz duruma düşen birinin eylemine de benzememektedir. Neticede göz korkutma yoluyla sıkıştırılan biri gibi kendisine zorla kabul ettirilen bir istenci de gerçekleştiriyor değildir. Her ne kadar o –tıpkı maskeley soyguncuya kasadaki paraları teslim eden veznedar gibi– zor durumda olduğu için, bir zorunluluk sonucu olarak bu cinayeti işlediğini ileri sürebilirse de, durumu veznedarinkinden farklıdır. Raskolnikov'un bu cinayeti işlemekle, iki ayrı seçenektan kendisi için daha az kötü olan seçeneği tercih ettiği ve açlıktan ölmek gibi kendisi için daha kötü olan ve kabullenmesi beklenemeyen seçeneği reddettiği de söylenemez. Zira onun hayatta kalabilmesi için daha başka olanaklar da vardı.

Bu açıdan bakıldığında, Raskolnikov eylemini özgür istenci ile gerçekleştirmiştir. Son ana kadar, yani yaşlı kadının karşısına dikildiği ana kadar geleceği önünde açıktır. O, karar vermenin ne demek olduğunu, düşün-

cesi ve hayal gücüyle istencini etkileyebileceğini ve yönlendirebileceğini bilmektedir. Bu şekilde kendisiyle ve kendisi için bir şey yapabileceğinin, istencinin üreteni ve yaratanı olabileceğinin ayırtındadır. Yaşlı kadının evine doğru giderken ve merdivenin basamaklarını çıkarken, cinayet işlemek kararından geri dönebileceğinin de farkındadır. Tıpkı ülkesini terk etmekte tereddüt eden göçmenin de sonuna kadar fikir değiştirme olanağına sahip olması gibi. Bizim göçmen için geçerli olanlar, Raskolnikov için de geçerlidir: Kendi istencimizin nasıl bir yol izleyeceğini bilmemiz ve bunun sonucuna katlanmaya razı olmamız, bu istenci son anda değiştirmemizi sağlayan etken olabilir. Tıpkı kendi korkaklığına yenik düşmüş olmanın ezici düşüncesi, göçmenin son anda geri dönme kararını vermesine neden olduğu gibi, Raskolnikov da merdivenin son basamağında, artık bu yoldan dönüş olmadığını, cinayeti işleme istencini gerçekleştirmesi gerektiğini düşündüğü sırada, başka bir düşünceyle geri dönmeye de razı edilebilirdi.

Olaya genel olarak bakarsak, Raskolnikov için şu koşulların birbirleriyle bir zincirin halkaları gibi bağlantılı olduğu görülür: Başka türlü düşünseydi, başka bir karara varırdı, başka bir karara varsaydı, başka bir şey isterdi, başka bir şey isteseydi, başka bir şey yapardı. Demek ki öykümüzün bu aşamasına kadar, istediklerinde ve yaptıklarında özgür olduğu serbest hareket alanında çeşitli olanaklar mevcuttu. Burada önemli olan nokta, bu serbest hareket alanının mutlak ve sınırsız olmadığı, görelî ve sınırlı olduğudur. Koşullardan her birinin değişebilmesi, ancak başka bir koşulun da değişmesiyle mümkündür. İstençte değişiklik olmadan eylemde de değişiklik olmaz, kararda değişiklik olmadan istençte değişiklik olmaz, düşüncede değişiklik olmadan, kararda da değişiklik olmaz.

Böylece şimdiye kadar sözünü ettiğimiz özgürlüğün sadece insanlarla alay etmeye yarayan bir kavram olduğu ve koşulsuz özgürlüğe inandıktan başka olanağın bulunmadığı düşüncesine kendimizi kaptırabiliriz. Sadece bir küçük adım daha atarsak bu düşünce artık durdurulamayacak hale gelir ve bu yolda devam eder, sonunda şimdiye kadar anlattıklarımızın sezgisel ikna gücünü de sürükleyip beraberinde götürür. Bu küçük adım da aslında çok basit ve sıradandır. Şöyle ki: Raskolnikov başka türlü düşünmedi, *başka türlü de* düşünme olanağına sahip olduğu halde, o anda *gerçekten*,

bilfil düşündüğü gibi düşündü. O kafasından rasgele, *olabilecek* bazı düşünceler değil, gerçek düşünceler geçirdi ve bunlar da gerçek ve belirli düşünceler olarak, tüm diğer düşünceleri devre dışı bıraktı. Bunu, “başka düşüncelerin aklına gelmesi olanaksızdı” şeklinde değil de şöyle anlamak gerekir: Bu düşünceler, birçok olanak arasında sadece bu bir tek olanağı gerçekleştirmesini sağlamış, kendilerinden başka düşüncelerin Raskolnikov’un istencini etkilemesine olanak tanımamışlardır.

Öyle anlaşıyor ki özgürlük fikri işte bu düşünüş biçiminden çok zarar görmüştür. Çünkü bu görüşe göre, Raskolnikov’un cinayetten başka bir şey istemesine olanak yoktu, dolayısıyla da yaşlı kadını öldürmekten başka bir şey yapması mümkün değildi. Gerçekte olduğundan çok farklı bir istenci oluşturabilmesi için, gerçek düşüncelerinin de olduklarından çok farklı olmaları gerekirdi. Varsayalım ki, gerçekteki düşünüş biçiminden kaynaklanan bu zincirleme tepkiden, yani önce düşünce, sonra karar, sonra istemek ve nihayet eylemden başka bir şey olamazdı. Belki Raskolnikov’un yerinde *herhangi* bir kişi olsaydı, başka türlü düşünür ve sonunda başka bir eylemde bulunurdu, diye de hayal edilebilir. Ama Raskolnikov, yani *bu* Raskolnikov, ne olursa olsun, gerçekte istediğinden ve yaptığından farklı bir şey isteyemez ve yapamazdı. Başka bir şey istemesi ve yapması için başka bir kişi olması gerekirdi. Aslında onun serbest hareket alanı yoktu, hatta en ufak ölçüde bile... Gerçek olay onun için tek olanaktı. Böyle bir durum ciddi olarak *özgürlük* diye tanımlanabilir mi?

Şimdi de şöyle diyenler çıkabilir: Peki, bu söylenenler doğru olabilir, ama ancak Raskolnikov’un başka türlü düşünmesi mümkün değilse, bu söylenenleri doğru kabul edebiliriz. Oysa Raskolnikov’un başka türlü düşünmesi mümkün değildi denemez. Örneğin, kız kardeşinin evlenmesi konusunda başka türlü düşünebilirdi. Kardeşinin kendisine olan sevgisi yüzünden evlendiğini düşünseydi gururu kırılmazdı. Kız kardeşinin ve annesinin davranışları sayesinde para sorununun çözüme kavuşacağını ümit ederek minnettarlık duygularıyla bu evliliği onaylayabilirdi. Meyhanede tanık olduğu, insanı hor gören o konuşmalara da başka tepki gösterebilirdi: Örneğin, bu konuşmaların etkisinde kalarak, cinayet işlemekteki tereddütlerini yenecek yerde, işittiklerinden tiksinti duyabilirdi. Sonradan da yan masadakilerin gö-

rüşlerini böyle açıkça belirtmelerinden etkilenerек kendi eğilimlerinden vazgeçmiş olduğuna sevinir, Tanrı'ya şükredebilirdi. Ayrıca hayal gücünü de daha çok kullanabilirdi. Eğer bir satırı büyük bir güçle bir insanın kafatasına indirdiği zaman nelerin olduğunu gözlerinin önüne getirseydi, belki hayal gücünün yarattığı sahne onu kanlı eyleminden vazgeçirebilirdi. Cinayet işleyecek yerde etrafı düşünerek ve hayal gücünü de kullanarak iş arama plânları yapabilirdi. Ve nihayet, durumu ne kadar kötü olursa olsun, bir insan öldürmenin doğru olmayacağına kendini ikna edebilirdi.

Raskolnikov'un düşünceleri, gerçekte izledikleri yola sapmayıp bu yollardan birini izleseydi, istenci gerçekte olduğundan farklı bir istenç olurdu. Fakat acaba onun düşüncelerinin farklı bir yol izlemelerine *olanak* var mıydı? Bundan evvelki düşünce adımı olduğu gibi –söz konusu olan, “Raskolnikov'un yerinde *herhangi* biri olsaydı, başka türlü düşünür müydü” sorusu değildir. Soru, Raskolnikov'un, *bu* Raskolnikov'un bunu yapıp yapmayacağıdır. Ve bu sorunun yanıtı da “hayır”dır. Çünkü bizim Raskolnikov'un belli bir özgeçmiş vardır ve onun başka türlü değil de böyle düşünmesini sağlayan o özgeçmişidir. Dostoyevski, Raskolnikov'un geçmişte yaşadıkları hakkında bize fazla bilgi vermiyor. Fakat anlaşılan şudur ki, Raskolnikov kendini lüzumsuz, hiçbir yere ait olmayan bir insan olarak duyumsamakta ve bu yalıtılmışlık onun acımasız düşüncelere kendini kaptırmasına yol açmaktadır. Eğer o soylu bir ailenin üyesi olarak doğmuş olsaydı ve toplum ona karşı farklı davransaydı, böyle düşüncelere asla kendini kaptırmazdı. Ama ne var ki o bir soylu olarak doğmamıştı, yoksul bir aileye mensup olması onun kaderine damgasını vurmuştu. Bu sebeple düşünme biçiminin böyle olması *kaçınılmazdı* ve dolayısıyla gerçekte ne istediye ve ne yaptıysa onu istemiş ve yapmış olması da *kaçınılmazdı*.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, Raskolnikov dünyaya gelişinden, ille de bu ailenin bir çocuğu olarak ve bu toplumun içinde dünyaya gelişinden sorumlu değildir. Bütün bunlar birtakım önkoşullardır ve bu önkoşulların da gene önkoşulları vardır, böylece bu zincir geçmişe doğru sonsuza dek uzar gider. Raskolnikov, bu zincirin hiçbir halkasını etkileyemezdi. Demek ki doğumundan ve doğumu ile ilgili önkoşullardan başlayıp kişisel gelişmesini izleyerek, acımasız düşüncelerine ve cinayet

işleme istencinden sonraki o korkunç eylemine kadar olayların izledikleri yolu o çizmiş değildi.

“Başka bir şey yapamazdım!” Bu sözlerle kitabın birinci kısmında iki kez rastladık. Birincisinde ülkeyi terk etmek niyetinde olan göçmen, tren istasyonunda direniş örgütü üyesi arkadaşının öfkeli tepkisiyle karşılaştığında, ona kendi kimliği ile ilgili yaşamsal bir karar vermekte özgür olduğunu belirttiğinde, bu sözleri söylemişti. Biz daha sonra bu sözleri, özgür olmadığının bir belirtisi olarak değerlendirmiştik. Bu sözleri hipnoz etkisi altında olanlar veya bir kişiye tutkunlukları nedeniyle bağımlı olanlar söylerler ve bununla istençlerini kendi yargılarına göre etkileme imkânlarının olmadığını açıklarlar. Kendine hâkim olamayan kişi de, başka türlü davranmadığını bu sözlerle ifade eder ve öfke patlaması yüzünden yargılama yetisinin felce uğradığını belirtmek ister. Zorlama etkisi altında olan kişinin başka türlü davranmasına imkân olmaması, katı ve yabancı olduğunu duyumsadığı bir istencin kurbanı olduğu ve bu istence karşı ikna yoluyla da savaşmadığı anlamına gelmektedir. Göz korkutma yoluyla sıkıştırılan kişinin, kendisinden yapması istenen şeyleri istemeden yapması da yukarıdaki sözlerle başka bir anlam katmaktadır. Şimdi az önce yürüttüğümüz düşüncelere göre, bu sözleri başka bir biçimde okuyoruz. Eğer Raskolnikov kanlı eyleminden sonra “başka bir şey yapamazdım” diye kendini savunacak olursa, bu daha önce gözden geçirmiş olduğumuz birçok özgürlükten yoksunluk durumlarından birisine sığınmak istediği anlamına gelmez. Bunu zaten saptamış bulunuyoruz. Ama gene de bu sözleri söylemekte haklıdır. Çünkü o öldürücü darbeyi indirirken, bilinci tamamen açık da olsa ve hiçbir zorlama altında bulunmasa da, onun durumunda geçerli olan, olay öncesindeki yaşamından ötürü, gerçekte istediğinden ve yaptığından başka bir şey isteyemez ve yapamaz oluşudur. Bu *özgürlük* sayılır mı?

Ama biz Raskolnikov’un geleceğinin son ana kadar önünde açık olduğunu yani karar verme özgürlüğüne sahip olduğunu ve bu özgürlüğünden ötürü kararından dönebileceğini, üstelik de eyleminin kaçınılmazlığı düşüncesiyle istencini değiştirebileceğini saptamamış mıydık? Evet, gerçi biz bu saptamayı yapmıştık –koşulsuz özgürlük için ileri sürülen kanıtlar böyle devam eder– fakat biz bu düşünceyi sonuna kadar yürütemedik. Biz şunu unut-

muştuk: *Raskolnikov*, nasıl düşüneceği ve hangi istence karar vereceği konusunda özgür değildi. O, cinayet işleme kararından dönmekte veya bu kararına bağlı kalmakta özgür değildi. O, merdivenin son basamağına vardığında istencinin kaçınılmazlığı üzerinde düşünüp düşünmemekte ve bu düşünceleriyle son anda niyetinden cayıp caymamakta özgür değildi. Bütün bunlar onun özgürlük alanına girmiyordu, çünkü birçok şey gibi, bu olayların da önkoşulları vardı ve bunlar oldukları gibiydi, başka türlü değildi.

Kitabın birinci kısmında gördüğümüz gibi, zorlama etkisi altında olan kişi için önünde açık bir gelecek yoktur, çünkü o, etkilenip değiştirilemeyen tekdüze bir istencin kurbanıdır ve bu istenç onu tutsak alıp yinelemelerin zindanına kapatmıştır. *Raskolnikov*'un durumu böyle değildir. Ama gene de onun koşullandırılmış bir özgürlüğe sahip olması, geleceğinin de hakikaten açık olması demek değildir. Zira insana sadece tek bir yolu izleme olanağı tanınıyorsa, bu ne biçim bir açıklıktır? Şimdiye kadar karar verme özgürlüğü diye tanımlanan durum, değişmez önkoşullar nedeniyle söz konusu bir olayın ancak tek bir şekilde gelişmesine olanak tanınıyorsa, geleceğin açık olduğundan söz etmek gülünç olmaz mı? *Raskolnikov*'un geleceği, tekrarlamaların zorlaması ile değilse bile, karar verme yetisinin koşullandırılmış olması nedeniyle önüne bir duvar örülmüş gibi kapalı değil midir?

İşte şimdi düşüncelerimizi yürüterek daha evvelden sözünü ettiğimiz belli bir noktaya geldik: Sadece koşullandırılmış özgürlüğe sahip olmanın, hiçbir özgürlüğe sahip olmamak demek olduğunu kabul etme noktasına. Çünkü *Raskolnikov* için geçerli olan, hepimiz için de geçerlidir. Biz karar verme özgürlüğüne sahip olduğumuzda, her an ileriye, önümüzde tamamen açık olduğunu sandığımız bir geleceğe bakmaktayız. Biz karar veren olarak, isteyebileceğimiz ve yapabileceğimiz birçok şeyin arasından hangisini gerçekleştireceğimizi seçmenin elimizde olduğunu sanırız. Dünyanın izlediği yolun tam olarak önceden bilinemeyeceğini bir yana bırakırsak, yaşamımızın nasıl devam edeceğinin tamamen bizim elimizde olduğunu düşünüyoruz, çünkü istençlerimizi ve eylemlerimizi biz belirlemekteyiz. Ama eğer söylenecek son söz koşullandırılmış özgürlük olacaksa, bütün bunların yalan, dolan ve muazzam bir kendimizi kandırmaca olduğu

kanısına varmamız gerekirdi. Bu duruma göre *hiçbir şey* bizim elimizde olmazdı ve biz *hiçbir şeyi* belirleyemezdik. Her şey ve istencimizin izlediği yol da önceden belirlenmiş olurdu. Gerçi dışımızda ve içimizde olup bitenler çok karmaşık olduğundan ve biz onları görüp seçemediğimizden, istencimizi *önceden bilemezdik*. Fakat nesnel olarak bakıldığında, bizim gelecekte ne olmak isteyeceğimiz *önceden saptanmış olurdu*. Bize tepeden bakan ve her şeyi bilen üstün bir zekâ gücü, –d’Holbach’ın çizdiği tabloya göre– bizi yeryüzünde kendileri için çizilmiş olan bir tek yolu izleyebilen yaratıklar biçiminde görüyor olurdu. Bu görüşe göre, bizim için çizilmiş bu hattan bir nebze sapmamız mümkün değildir. Örneğin, bizim öykümüzün kahramanı olan göçmen trendeyken, yoluna devam etmeye veya trenden inmeye karar verebilirdi, ama onun özgeçmişini nedeniyle –tıpkı Raskolnikov’da olduğu– neye karar vereceği önceden saptanmış olacaktı. Bizi yanıltan görünümün aksine, hayatımızın akışına *el atıp onu değiştiremeyecektik*. Yaşamımız, istencimiz ve kararlarımız açısından da, daha önce saptanmış olan koşulların gelişip gerçekleşmesine bağlı olacaktı ve biz bu koşulların büyük bir kısmını bilmediğimiz gibi, bilsek dahi değiştiremeyecektik. Bu gelişme değişmeyen katı kurallara göre gerçekleşecek ve bizi önceden saptanmış bir geçmişten gene önceden saptanmış bir geleceğe taşıyacaktı. Bu geleceğin bize gerçekte olduğu kadar karanlık görünmemesinin nedeni, onu etkileyebileceğimizi sanmamızdır. Açık olduğunu sandığımız geleceğin büyüleyici etkisi altında sendeleyerek ve tökezleyerek aslında kapalı olan tek boyutlu bir geleceğe doğru ilerlemekte oluruz. Böyle tam bir *acizlik* içinde yaşamak, cehennem azabından farksız olurdu. Bu acizliğimiz bizim için öylesine dayanılmaz hale gelirdi ki, onu her an yeniden kendimizden saklamak için, koşullu özgürlüğe övgüler düzerek bu özgürlüğün kökenindeki içsel olayın da aslında değiştirilmesi ve yolundan saptırılması mümkün olmadan seyrini sürdürdüğünü unutmaya çalışırdık.

Fakat bizim gibi kişiler, yaşamlarının, istençlerinin ve eylemlerinin karşısında bu şekilde aciz *değillerdir*, istençleri ve eylemleri onların kendi egemenlikleri altındadır ve *gerçekten* de gelecekleri önlerinde açıktır. Bu gelecek, dallarını, filizlerini her yöne doğru uzatabilir. Böyle kişiler her gün yaşamlarını nasıl biçimlendirecekleri konusunda bir *seçim* yapabilecek du-

rumdadırlar. Ve bu seçim de *gerçek*, *hakiki* bir seçimdir, onları yanıltan göstermelik bir seçim değildir. Kişi olmak fikrinin gerçekleşmesi için bu gereklidir. O halde bu fikrin gerçekleşmesi amacıyla kişilerin istencileri bakımından koşulsuz özgür olmaları da gerekir, çünkü sadece koşullu özgürlüğe sahip olmak, bütün bunlara olanak tanımaz. Demek ki, bir insanın kendini kişi olarak anlaması için istenci bakımından koşulsuz özgür olduğunu kabul etmesi gerekir. Biz kendimizi birer kişi olarak anlıyoruz. O halde kendimizi istencimiz bakımından koşulsuz özgür olarak görmeliyiz.

DÜŞÜNMEK: DON KİŞOT GİBİ DAVRANMAK

Bir kişinin istencinde özgür olması demek, düşünerek karar verdiği bir istence sahip olması demektir. Koşullu özgürlük fikri budur. Eğer bu söylem sadece keyfi bir saptama olmayıp, özgürlük deneyimimizin sezgiye dayanan içeriğini bir formül biçiminde ifade etmeye yarayacaksa, “düşünce” fikrinde bu deneyimin can damarına isabet eden bir öge bulunmalıdır. Bu öge, istencimiz ve eylemimiz için birçok olanaktan ibaret bir serbest hareket alanının bulunması düşüncesidir. Bu bağlamda düşünmek demek, benim karar verebileceğim çeşitli olanakları birbiriyle kıyaslayarak değerlendirmem demektir. Ben, bir düşünen olarak, kendimi çeşitli olanakları barındıran bir serbest hareket alanı ile karşı karşıya görüyorum. Özgür bir istence sahip olduğuma güvenmem, düşünme yetime güvenmemden ileri gelmektedir. Ben düşünüyorum, o halde özgürüm.

Bu düşüncenin gerçekten özgürlük deneyimini kapsayabilmesi için, tartmış olduğumuz, gözden geçirdiğimiz olanakların sahici, hatta denebilir ki *gerçek* olmaları gerekir, yani ben, benim için birçok olanağın var olduğunu sadece *hayal etmemeliyim*. Ben *gerçekten* birden fazla şeyi isteyebilmeli ve yapabilmeliyim. Sadece hayal edilen olanakların özgürlüğe bir yararı yoktur. Bize, sadece kafamızın içinde değil, istencimle ve eylemimizle bir parçası olduğumuz bu dünyada var olan olanaklar gerekmektedir. Eğer ben çeşitli olanakları birbiriyle kıyaslayıp bunların arasında bir seçim yapabildiğim ayrıtına varıyorsam ve bundan dolayı da özgür olduğumu anlıyorsam, bu bilgim aldatıcı olmamalıdır. Aslında düşünme yetimin oluşturduğu kulislerin gerisinde, istencim ve eylemim için var olduğunu gördüğüm birçok seçenekten

hangisinin gerçekleşeceği daha önceden kararlaştırılmış olmamalıdır. Şimdi de yeniden Raskolnikov'a dönelim. Onu, eylemini gerçekleştirmeden önce, istencinde özgür bir insan olarak kabul edersek, o zaman paraya kavuşmak için gözden geçirip tarttığı çeşitli olanaklara gerçekten de *sahip olduğunu*, bunların sadece birer olanakmış gibi görünen ve –bir tanesi dışında– gerçekte kendisine kapalı olan yanıltıcı hayaller olmadıklarını kabul etmeliyiz. Yeryüzünde izlediği yolun, düşünmeye başladığı andan itibaren çeşitli yönlerle doğru sapabileceği *doğru* olmalıdır. Eğer düşünebildiğinin ayırdınsa olması bir yanılma ise ve önünde açık olan yalnız tek bir yol, yani tefeci kadına giden yol açıksa, onu kimse özgür bir adam olarak göremez.

Özgürlüğünün bu koşulu ancak şu şekilde yerine getirilmiş olur: Geçmişinde, izleyeceği yolun hangisi olacağını saptayan hiçbir şey, –ama gerçekten de hiçbir şey– bulunmamalıdır. Onun geçmişi nasıl idiye öyledir, onu değiştirmek mümkün değildir; geçmişinin gerçek ve değiştirilemez oluşu da, şimdiki zamanı ve geleceği üzerinde etkili olmadıkça Raskolnikov'un özgürlüğü için bir engel teşkil etmez. Şimdiki zamana ait olan düşüncesi, bir zaman dilimini sonlandıran, açıkça belli bir kesinti olmalı ve geçmiş ile geleceğe yönelik her türlü etkiyi önlemelidir. Bu kesinti, istenç ve eylem için, sonradan gelebilecek her türlü etkiden kurtulmuş olmalı ve yeni bir başlangıca olanak tanımalıdır. Raskolnikov, içinde yaşadığı şimdiki zamanında belli bir şey isteyip başka bir şimdiki zamanında da *başka* bir şey isterse, isteğindeki bu değişikliği, daha önce geçmiş olan bir olay yaratmamalıdır. Raskolnikov, iç ve dış koşulların özdeş olduğu durumlarda da, birbirinden tamamen farklı şeyleri isteyebilme –*öylesine* rasgele isteyebilme durumunda olmalıdır. Onun istenci hareketlendirilmemiş bir hareketlendirici olmalıdır.

O halde Raskolnikov'un düşünmesini özgürlüğünün yansıması olarak anlayabilmemiz için, bu koşulun yerine gelmiş olması gerekir. Ancak ve ancak bu durumda, “ o düşünüyor, o halde özgürdür” önermesi geçerli olur. *Ama koşullu özgürlük söz konusu olsaydı, bu koşul kesinlikle yerine getirilemezdi.* Son bölümde anlatıldığı gibi, Raskolnikov'un istenci uzun bir koşullar zincirinin sonunda yer alacaktı ve ancak bu ön koşulların farklı olması, onun istencinin de gerçekte olduğu gibi değil de farklı olmasına olanak

taniyacaktı. Bundan çıkan sonuç şudur: Onun üzerinde durup tarttığı olanaklar hakiki olanaklar olmadığından, düşünmesi de hakiki bir düşünme olamazdı. Onun önünde birtakım hakiki olanaklardan ibaret serbestçe karar verebileceği bir alanın bulunduğuna *inanması* doğru olsa da, bu sistematik ve kapsamlı bir yanılğı olurdu. Her şeyi bilen bir zekâ onu alaylı bakışlarla süzerek herhalde şöyle düşünürdü: “Zavallı adam gerçekten hakiki bazı olanaklar arasından birini seçebileceğini sanıyor. Oysa her şeyin, hatta kendi istencinin bile bazı koşullara bağlı olduğunu ve bu koşullardan ötürü bundan sonra izleyeceği yolun da saptanmış olduğunu bilmesi gerekirdi. O, günde bin kez isteklerinde ve edimlerinde özgür olduğunu sanarak düşünceleriyle boğuşur durur. Oysa düşünceleri ona tıpkı birer serap gibi gerçeklikten yoksun olan olanaklar göstererek onu yanıltmaktadır. Bu tıpkı Don Kişot’un durumuna benzemektedir. Ama bırakalım da bu boş hayallere inansın. Gerçek, onun kaldıramayacağı kadar acıdır.”

Acaba isteklerimizin ve eylemlerimizin her zaman her yerde koşullara bağlı olduğuna inanmak zorunda olmamız, sadece *çok acı* mı olurdu? Sadece buruk bir *düş kırıklığı* mı sayılırdı? Koşulsuz istenç için ileri sürülen yeni kanıta göre, aslında bundan da kötü olurdu. Bu, bizi tam bir *çelişki* içinde bocalamaya mahkûm ederdi. Siz şu sırada bu kitabı okumaktasınız. Bir süre sonra onu kapatıp, şimdi ne yapacağınızı düşüneceksiniz: Bir şeyler yemek, haberleri dinlemek, sinemaya gitmek veya bir dostunuzu ziyaret etmek gibi birkaç seçeneğiniz vardır. O anda bütün bu seçenekleri gerçekleştirebileceğinizden –bu olanakların *gerçekten* önünüzde açık bulunduğundan– kesin olarak eminsiniz. Birisi bu konuda kuşkusunu belirtecek olsa, siz ona kızgın veya alaylı bir ifade ile şu yanıtı verirsiniz: “Elbette ki ya birini yapacağım ya da ötekini! Öyle olmasa ne yapacağımı düşünmemin bir *anlamı* olur muydu?” Bu sözlerle düşünme *fikri* veya *kavramı* ile ilgili bir kanınızı dile getirmiş oluyorsunuz. Bu kavram veya fikir, sizin çeşitli olanakların önünüzde açık olduğuna *inanmış* olmanızı *içermektedir*. Başka bir söylemle: İnsan, karar vermesi için önünde birtakım seçeneklerin bulunduğu böyle bir serbest alanın varlığına *inanmasa*, kendi hakkında karar verme bağlamında düşünme kavramını *kullanmazdı*. Böyle bir durumda bu kavram bize hiç *uymayacaktı*. Bir düşünen olarak –yani düşünme kavramını

kendi için kullanmakta haklı biri olarak– sizin gerçek olanaklardan meydana gelen bir serbest hareket alanına inanmaktan *başka çareniz yoktur*. Hem bu durum tedavi yoluyla ortadan kaldırılacak bir içsel zorlama da değildir. Bu, düşünme kavramının bir başka kavram olmayıp ille de bu kavram olmasında direten *kavramsal* bir zorlamadır. Gerçekten de bir insanın düşünerek bir karar vermeye hazırlanmaktayken aynı anda da kendisi için *sadece tek bir olanağın* mevcut olduğunu söylemesine anlam verilemez. Fakat bu konuda ileri sürülen kanıtlara göre, bu kendini *hem* düşünen biri olarak anlayan, *hem* de koşullu özgürlüğün, sahip olduğumuz tek özgürlük olduğunu kabul eden biri olarak gören insanın içinde bulunduğu durumdur. Çünkü daha önce de gördük ki, bu son olarak sözünü ettiğimiz kanı, bizim isteklerimizin ve eylemlerimizin her biri için sadece daima tek bir yolun bulunduğu kanısıdır. Eğer siz de bu kanıya katılıyorsanız ve bir yandan da birçok olanaklardan oluşan bir serbest alanınızın olduğu kanısına sımsıkı bağlı kalıyorsanız, hatta kendinizi bir düşünen olarak bildiğiniz için buna inanmak zorunda iseniz, mantıksal bir çelişki içine düştüğünüzü saptamaktan kaçamayacaksınız. Siz şuna inanıyorsunuz ki, *sadece tek bir olanağınız vardır*. Aynı zamanda da inanıyorsunuz ki, *sadece tek bir olanağınız yoktur*. Bu çelişki sizi neden rahatsız eder? Çünkü bu, görünenin tam tersine, sizin *hiçbir şeye inanmadığınız anlamına gelir...* İnadıklarınızın biri, onu olumsuzlaştıran diğer inancınızı ortadan kaldırmaktadır. Bütün çelişkilerde insanı rahatsız eden durum budur: Bir kişinin söylediklerinde, düşündüklerinde veya inandıklarında çelişki varsa, aslında o hiçbir şey söylememiş, düşünmemiş, hiçbir şeye inanmamış demektir, çünkü çelişkinin bir bölümü diğer bölümünü siler, ortadan kaldırır ve sanki hiçbir şey söylenmemiş, düşünülmemiş, inanılmamış gibi olur. Böylece çelişki oluşturmakla bir şeyi kısa kesmek mümkündür.

Fakat elbette ki siz bu meselede bir şeye inanmak istersiniz. O halde çelişki yaratan iki kanıdan birinden vazgeçmek zorundasınız. Acaba kararlarını düşünerek hazırlayan biri olduğunuz kanısından ve kendinizi böyle biri olarak görmekten vazgeçebilir misiniz? Öyle olursa, kendinizi genelde karar veren biri olarak görmeyi de bırakmalısınız. Bu da kendinizi –daha önce de sözünü ettiğimiz– akıntıya kaptırılmış *sürüklenen* biri gibi görme-

niz anlamına gelir. Haydi, kendinizin bu portrenizi beğenip beğenmediğinizi meselesini bir yana bırakalım, ama kesin olan bir şey varsa, o da şudur: Siz kendinize bu gözle bakamazsınız. Çünkü kendini *sürüklenen* biri olarak görüp görmediğini soran bir kişi, zaten sürüklenen biri olamaz. Zira sürüklenen kişi kendi ile arasına bir mesafe koyamadığı için bu soruyu soramaz. Demek ki bu yoldan ilerleyerek çelişkili fikirlerin içinden çıkamazsınız; bu yol size kapalıdır. Geriye kalan tek yol şudur: Siz kendinizi, şimdiye kadar olduğu gibi, önünde çeşitli sahici imkânlardan oluşan bir serbest hareket alanına sahip olduğunu düşünen biri olarak görürsünüz. Bu da sizi –size bir deneme amacıyla sunduğumuz diğer kanıdan– sahip olduğumuz tek özgürlüğün koşullu özgürlük olduğu kanısından vazgeçmeye zorlar. Bu koşullu özgürlük de sizin önünüzdeki serbest hareket alanını bir anda daraltır ve tek olanağa indirger. Böylece siz isteseniz de istemeseniz de koşulsuz özgürlüğün savunucusu olursunuz.

Şimdi biz koşulsuz özgürlük için bir argüman (dayanak) oluşturabiliriz ve bu da birinci hakiki seçimdeki argümana benzemektedir: Biz kişi olarak kararlarımızı düşünerek hazırlarız ve bunu yaparken de gerçek olanaklardan oluşan bir serbest hareket alanının varlığına inanmamız gerekir. Kişi olma fikrinin bir ögesi de budur. Kişilerin çelişkiye düşmemeleri için, istençlerini koşulsuz özgür saymaları da bu fikrin başka bir ögesidir. Zira sadece koşulla bağlı olan özgürlük, bize hakiki bir serbest hareket alanı tanımaz. Bundan ötürü geçerli olan şudur: Birinin kendini bir kişi olarak anlaması için, kendini istenci bakımından koşulsuz özgür kabul etmelidir. Biz kendimizi kişi olarak anlıyoruz. O halde kendimizi istencimiz bakımından koşulsuz özgür kabul etmeliyiz.

KARARLI İSTENÇ: ÖZGÜRLÜKTEN YOKSUN İSTENÇ

Bizim göçmen adayı, istasyonda direniş örgütü üyesi olan öfkeli arkadaşına: “Başka bir şey yapamam!” demişti ve ben onun bu sözlerini onun özgürlüğünün belirtisi olarak yorumlamıştım. Acaba bu doğru muydu? Bu yorum için kullanılan özgürlük fikri, gerçekten bizim üzerinde durduğumuz özgürlük fikri, bizim özgürlük deneyimini yaşamamızın özünü ifade eden özgürlük fikri midir? Yoksa her zaman her yerde bizi çevreleyen ko-

şullanmışlığın bizde yarattığı sıkıntıyı ve çaresizliği itiraf etmemek için icat ettiğimiz ve her şeye karşın özgürlük olarak göstermek istediğimiz, asıl özgürlük fikrinin çarpıtılmış bir resmi midir?

Benim o zaman verdiğim bilgi şöyleydi: Bu göçmen adayı örneğinden öğreniyoruz ki, onun istenci bakımından özgür olması, tamamen bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir. İstenci bağlamak, karar vermenin doğasında var olan bir özelliktir. Daha sonra da, özgür olmamanın çeşitli türlerini bir geçit töreni halinde gözlerinizin önünden geçirdiğimde, daima ve daima şunu yineledim: İstenç özgürlüğünde önemli olan, istencimizi doğru bir biçimde, yani nedenlerini düşünerek ve tartarak bağlamaktır. "Son ana kadar kesinleşmeye direnen bir istencin görünürdeki özgürlüğü, aslında özgürlük değildir," diye yazmıştım. Bu söylemle istenç özgürlüğünün ne olduğu gerçekten anlaşılmış ve anlatılmış oluyor mu? Yoksa acaba çoktandır her bakımdan koşullandırılmış olduğumuz fikrini irdelemeye kararlı olduğumdan, bu söylemi sadece kendimi korumak için mi kullanmıştım?

Evvelce de yaptığımız gibi, söz konusu göçmen adayının siz olduğunuz farz edelim. Gece yatağınızda uykunuzun gelmesini boş yere beklerken, düşüncelerinizle çeşitli konuları kurcalıyorsunuz: Bir yanda ailenizin güvencesiyle ilgili sorunlar, öte yanda arkadaşınıza ve ülkenize karşı vefa borcunuz... Birtakım insanların tutuklanıp götürüldükleri gözünüzün önüne gelmektedir. Gayet keskin hatlı bu hayali görüntülerde karınızın ve çocuklarınızın hayvan naklinde kullanılan vagonlara tıklıp götürüldüklerini görüyor gibisiniz. İçinizde yaşadığınız mücadelenin sonunda bu görüntüler galip gelir. Sizin ertesi sabah ailenizle birlikte istasyona gidip ülkeyi terk etmek isteğinizin kesinleşmesini sağlayan etken, arkadaşınızın sizden katılım ve destek bekleyen hayali değil, bu görüntülerdir.

Şimdiye kadar bu olayı "karar verme özgürlüğü" diye adlandırmıştık. Ama acaba yaptıklarınızın nedeni gerçekten *özgürlük* müdür? Aslında ailenizi bir hayvan vagonuna bindirip götürmelerini hayal etmenin sizde yarattığı korku, sizi ülkeden kaçma istencine *zorlamış* olamaz mı? Asıl neden, içinizde *karşı koymadığınız* bir istencin doğmasına olanak tanımanız değil midir? Bu istencin oluşmasının sebebi, sizin bu korkunç görüntülerin *kurbanı* olmanız nedeniyle özgürce karar veren biri olmamanız değil midir? Dayanak

olarak kullanacağımız yeni düşünce şudur: Hakiki özgürlük tamamen başka bir şeydir: İnsanın, aklından geçen bir şeyin, ne kadar güçlü olursa olsun, kendi istencini etkilemesine izin verip vermeme yetisi. Özgürlük, insanın düşünceleriyle kendisi arasına bir mesafe koyabilmesi ve düşüncelerine kapılıp sürüklenmesine –akıntıya kapılıp sürüklenen kişi gibi olmasına– engel olabilme yetisidir. Bu, kitabın birinci kısmında bizzat verdiğim bilgi değil midir? Siz kendinizle aranızda böyle bir mesafe koymayı başardığınızdan, içinizden geçen düşünceleri, hayalinizde canlandırdığınız sahneleri belli bir mesafede tutmak ve onların zorlayıcı etkisi altına girmeme yetisine sahipsiniz. Belki sonunda bunların istencinize hâkim olmasına olanak tanımaya *karar verirsiniz*; ama belki de içinizden geçenlerin size telkin etmeye çalıştıklarından farklı bir şeyi istemeye *karar verirsiniz*. İşte gerçekten “özgürce karar vermek” diye adlandırılmayı hak eden durum bu değil midir?

Şimdi çok yeni bir karar verme fikri ile karşı karşıya bulunmaktayız. Üstelik şimdiye kadarki fikre kıyasla, bu sadece *yeni* bir fikir değil, belli bir anlamda öncekinin tam *karşısı* olan bir fikirdir. Eski fikre göre düşünce ve hayal gücünün istenci bağlaması gerekmekteydi. Karar verme bu bağlamanın ta kendisi olarak kabul ediliyordu. Yeni fikre göre ise, istencin bağımsız olması gerekir. Her seferinde yeni fikrin istencin düşünce ve hayal gücü tarafından etkilenip etkilenmediği ve eğer etkileniyorsa, *hangi* düşünceler ve içsel görüntüler tarafından etkilendiği, yanıtı belirsiz bir soru olmalıdır. İstencin bağlanması mümkün olabilir; zira istenç, düşünme sırasında üzerinde durulan ve tartılan nedenleri izlemekten tamamen aciz değildir. Fakat gene de bunlardan birine bağlanması gerekmez. Hatta istenç her türlü bağlanmaya karşı direnebilir de. Bir bağlanmanın olmasını ve neye bağlanmanın gerektiğini belirlemek –işte hakiki özgürlüğü uygulama alanına geçirmek budur. Bu kararı verebilmek, hakiki karar verme özgürlüğüdür.

Bu düşünceyi şu biçimde de ifade etmek mümkündür: İstencimiz konusunda özgür olmamız, sözcüğün eski anlamı doğrultusunda karar vermek isteyip istemediğimize, sözcüğün yeni anlamına göre karar verebilmemiz demektir. Eğer bunu yapamazsak, gerçekten özgür değilizdir, benim şimdiye kadar kullandığım anlatım tarzıyla bunun aksi ileri sürülse bile... Şimdi bakışlarımızı gene size, göçmen adayı rolüne girmiş olan size çevirelim.

Siz ilerde yabancı bir ülkeye göç ettiğinizde dersiniz ki: “Ben gözümün önünde hayvan vagonlarını görürnce, bu hayalin gerçek olması durumunda yaşayamayacağımı anladım ve kararımı verdim.”

Biz de size soruyoruz: “Bu özgürce verilmiş bir karar mıydı?”

“Elbette, kesinlikle!” diye yanıtlıyorsunuz. “ İktidar konumundaki yeni kişilerin beni bu duruma getirmesi dışında, kimse beni bu karara zorlamadı. Ben her şeyi sadece kendi içimde hallettim. O hayvan vagonlarını gözümün önüne getirmem de son kararı vermemi sağladı.”

“Bu son kararı size verdirecek olan hayalin ne olacağını siz kendiniz mi belirlediniz?”

Siz tereddüt ediyorsunuz: “ Eh, işte, ne de olsa bunu hayal etmek benim içimden geldi. Ayrıca ben bu hayalimi kafamdan geçen başka şeylerle de karşılaştırdım, evirip çevirerek düşündüm, çok sıkıntı çektim.”

“Sonunda hayvan vagonlarının sizin üzerinize yaptığı sarsıcı etkiye karşın, kaçıp gitmekten başka bir şey de isteyebileceğiniz izlenimini aldınız mı? Bu görüntünün sizde kaçıp gitme isteğini uyandırmasını *engellereyebilir* miydiniz? Kararınızı *erteleyebilir* miydiniz? Tüm bu karar verme olayına *müdahale* edebilir miydiniz?”

Siz gene tereddüt ediyorsunuz ve bu sefer tereddüdünüz birinci seferkinden daha uzun sürüyor. Size yardım etmeye çalışıyoruz:

“Düşüncelerinizle hayal gücünüzün birlikte oynadıkları oyun, meselenin *bir* yanıydı, istencinizin oluşması ise meselenin *diğer* yanıdır. Düşüncelerin devinimlerinin bir istence dönüşebilmesi için aradaki bir *boşluğun* doldurulması gerekmektedir ve onu siz dolduracaktınız. Bu boşluğun doldurulup doldurulmayacağına da siz, sadece siz *karar* verebilirdiniz.”

Siz biraz sonra diyorsunuz ki: “Doğrusu bilemiyorum, belki de biraz daha düşünmeli ve o güne kadarki yaşamımı aynı şekilde sürdürmeliydim. O zaman *kararım* başka türlü de olabilirdi. Ama gene de kararımın farklı olacağını pek sanmıyorum.”

“Düşünmekten ne zaman vazgeçeceğinize siz mi karar verdiniz?”

“Eh, elbette, bir an gelir ki her türlü düşünmeyi sona erdirmek gerekir. Zaten zamanın daralmakta olması da beni zorluyordu.”

“Sizin bu sürece *müdahale etmeniz* mümkün olmadı mı?”

“Dediğim gibi, aslında biraz daha düşünmeliydim.”

“Ama bunun kararınızı değiştirmeyeceğini sandığınızı, kararınızın başka türlü olamayacağını da söylüyorsunuz.”

“Bana öyle geliyor. Bugün bile... O hayvan vagonlarının görüntüsü beni çok etkiledi.”

“Siz artık bundan başka türlü davranamayacağınıza mı karar vermiştiniz? Ve bu kararınızdan yana karar vermekte de özgür müydünüz?”

Eğer öykümüzün kahramanı olan göçmene sorduğumuz ısrarlı sorularda kendinizi bulacak olursanız (yani böylece rolünüzü değiştirip bizim saflarımıza geçmek isterseniz), koşulsuz özgür istenç fikrine kendinizi adanmış olursunuz –öyle bir istenç ki, düşünerek bağlanabilecek, ama her türlü düşünceye ve nedene karşı koyacak kadar özgür... Ama eğer siz istenç özgürlüğünün sadece düşüncelerden etkilenebilmesinden ibaret olduğuna, başka bir şeyin ise söz konusu olmadığına inanıyorsanız, siz de tıpkı bizim göçmen gibi son soruları yanıtlamakta zahmet çekersiniz. Bu zahmeti çekmeniz, sadece ne cevap vereceğinizi bilmeyişinizden değildir, daha da geniş anlamda, soruları *anlayıp anlamadığınızdan* emin olmayışınızdandır.

Artık yeni argümanımıza son şeklini verebiliriz: Kişi olarak verdiğimiz kararlar, bizim *başımıza gelen* birer olay değildir; kararlarımızı biz kendimiz veririz; daha açık bir söylemle karar verip vermeyeceğimizi belirleyen biz kendimiziz. Kişi olma fikrini oluşturan öğelerden biri de budur. Bu fikre ait olan başka bir şey de, kişilerin istençleri bakımından koşulsuz özgür olmalarıdır. Çünkü sadece koşullu özgürlüğe sahip olmak, bizim katkımız olmaksızın kendiliğinden oluşan kararlardan öte kararlara izin vermez. Bu nedenle geçerli olan şudur: Birisi kendini kişi olarak anlıyorsa, istenci bakımından koşulsuz özgür olduğunu kabul etmelidir. Biz kendimizi kişi olarak anlıyoruz. O halde istencimizin koşulsuz özgür olduğunu kabul etmemiz gerekir.

ÜRETENLİĞİN UFAILANMASI

Şimdiye kadar özgürlük hakkında çizdiğimiz tablonun her yerinde varlığını gösteren koşullandırılmışlık, gerçekte hakiki özgürlüğü elimizden alıyormuş gibi görünüyor. Öyle ki, biz bu hakiki özgürlüğü güvence altına

alabilmek için, karşısına koşulsuzluk düşüncesini çıkarmak zorunda kaldık. Koşullandırılmışlık, dış dünyadan gelip içimize girmiş ve giderek daha derinlere nüfuz edip istencimize ve kararımıza kadar varmıştır. Derinlere girdikçe de özgürlük deneyimimiz bize daha aldatıcı görünmektedir. Bu deneyimi de tamamen elden kaçırmamak için koşullandırılmışlık düşüncesi-ne bir yerde “dur!” dememiz gerekir.

Kişi olma konusuna başka bir bakış açısından –eylemlerimizin ve istençlerimizin üreteni olmak fikri açısından– yaklaştığımızda da bu düşünce biçimi ile karşılaşırız. Kendi istençlerine ve eylemlerine egemen olan ve bunlar hakkında özgürce karar veren kişiler olarak, biz onların üreteniyiz. Üretenliği yitirmemiz, özgürlüğümüzü yitirmemizle eş anlamlıdır. Üreten olmayı daha önce koşullandırılmışlık çerçevesi içinde açıkladık ve sanılabilir ki, bu fikrin sezgisel içeriğini de bütün kapsamıyla ortaya koyduk. Birinci adım, söz konusu olan eylemlerin üreteni olmaktı ve bununla ilgili şu sonuca vardık: Eylemlerimiz istencimizin dışavurumu olduğu ölçüde, biz eylemlerimizin üreteniyiz. Böylece üreten olma fikri yalın bir biçimde istenç fikri ile açıklanmıştı. Sonradan üreten olma fikri için daha yeni, daha zengin bir açıklama bulundu. Şöyle ki: Bir kişi, düşüncelerinin etkisiyle ve engellenmeden bir istence, bir eyleme karar verebiliyorsa, üreten olmak bakımından özgürdür. Kişi, düşüncelerinin etkisi sayesinde kendisi ile ve kendisi için bir şey yapar ve böylece eyleminin ve istencinin yaratıcısı olur. Bu açıklama ikna edici ve görüngülere uygun olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Ne zaman özgürlükten yoksun olma durumunu incelediysek, düşüncenin istenci etkilemekte olduğunu, engellendiğini saptadık. İstenç düşüncelerle doğru bir biçimde koşullandırılmamıştı. Üreten olma fikrine gelince, her şey tamam gibi görünüyordu. Bize göre bu fikrin bir açıklaması vardı ve bu açıklamaya göre de fikrin gerçekleştirildiğini saptayabiliyorduk –her zaman değilse bile, çoğunlukla... Bu durumda koşullandırılmışlık, üreten olmakla bağdaştığı gibi, üstelik üreten olmanın önkoşulu imiş gibi de görünüyordu.

Koşulsuz özgürlük için ileri sürülen argümanlardan bir sonraki şöyledir: Böyle bir açıklama, daha en başında yetersizliğini göstermektedir, çünkü “üreten olmak nedir?” sorusuna verdiği yanıt, sistematik olarak ko-

nunun ana noktasına değinmeden geçmektedir. Çizilen tablo, sadece içsel olayların birbirine zincirleme eklenmesinden oluşmaktadır. Şöyle ki: Dış koşulların ve karakterimizi meydana getiren içsel koşulların etkisi altında bizde arzular meydana gelir. Hatta denebilir ki, bu arzular içimizde birer *olay* biçiminde oluşurlar. Bunun dışındaki iç olaylar, bizim düşüncelerimizdir. Düşüncelerin arzulara etkisi sonucunda kesin bir istencin meydana gelmesi başka bir olaydır. Bu kesin istenç, sonunda bir eyleme dönüşürse, bu da bir olaydan başka bir şey değildir. Bu tablonun hiçbir yerinde, üreten fikrini anlaşılır hale getirebilecek en ufak bir belirti bile yoktur. Açıklanan tek şey olaylar ve aralarındaki bağımlılık ilişkileridir. Anlama açısından bunun yeterli olmaması, içsel etkenlerin sayısının sınırlı oluşundan veya aralarındaki bağlantının karmaşıklığını şimdiye kadar küçümsemiş olmamızdan ileri gelmemektedir. İç dünyamızı bir deneme mahiyetinde istediğimiz kadar etkenle zenginleştirsek ve aralarındaki bağlantıların ileri derecede karmaşık olduğunu düşünsek de, salt olaylardan meydana gelen bir yapı, ne kadar muazzam olursa olsun, üreten fikrini anlaşılır hale getirmek için yeterli değildir. Üreten olmanın ana maddesi salt olaylar olamaz. Bu saptama bizi çok da şaşırtmamaktadır, çünkü üreten olma fikri, içsel bir olay olmaktan çok daha farklı bir fikirdir. Hem sadece *farklı* bir fikir değil, belli bir anlamda onun tam *karşısı* bir fikirdir.

Öyle görünüyor ki, şimdiye kadar özgürlük hakkında anlattıklarımızı ciddi olarak incelersek ve özgürlüğün, bizim “*başımıza gelen*” birtakım içsel olayların bir araya gelip kaynaşmasından oluştuğunu açıkça kabul edersek, üreten olma fikri ufulanmaya başlar. Hem bu meseleyi sonuna kadar düşünmeye devam edersek, sadece –karar verme kavramıyla açıklamış olduğumuz– üretenlik fikri ufulanmakla kalmaz, istenç kavramıyla bağlantılı olan eski fikir de ufulanmaya başlar. Çünkü aslında çok sayıda önkoşulun sonucu olarak harekete geçirilen bir istenç de, birtakım başka içsel olayların arasında yer alan herhangi bir olaydan öte bir şey olmadığına göre, sadece “*başımıza gelen*” bir şey değil midir? Biz bakışlarımızı ileriye doğru, istencin harekete geçirdiği eyleme doğru yönelttiğimizde, istenç bize üreteni olduğumuz bir görüngü izlenimini verir. Ama geriye doğru bakıp da istencin bağlı olduğu koşullar zincirini gözden geçirecek olursak, bu izleni-

minimiz hemen kaybolur ve apaçık olarak şu gerçek ortaya çıkar: Bir eylemi harekete geçiren istenç de bizzat harekete geçirilmesi gereken bir şeydir ve bundan dolayı da istenç, ilk bakışta verdiği izlenimin aksine, bir olaydan başka bir şey değildir. O halde istencin koşullandırılmış olmasını kabul etmekle, üretici olmayı sağlayan bir yetimizin ana maddesini, tözünü yok etmiş oluyoruz. İstenç koşullandırılmış ise, aslında gerçek bir istenç olamaz ve bu nedenle de üretenliği güvence altına alamaz. İstenç fikrini hakıyla temsil eden gerçek bir istenç, uzun bir koşullar zincirine bağlı birçok olaydan biri olmamalıdır. İstenç, önkoşulları olmayan yeni bir olaylar zincirini bir tek itişiyile harekete geçirebilmelidir, yani hareketlendirilmemiş bir hareketlendirici olmalıdır.

Demek oluyor ki, istencin koşullandırılmış olması veya olmaması hakkında ne düşünürsek düşünelim, elimizde hiçbir şekilde değişmeyen, açık ve seçik olarak tanımlanabilen bir istenç kavramı yoktur. Eğer biz istencin koşullandırılmış olup olmadığı veya önkoşullarının bulunup bulunmadığı sorusunu ortaya atarsak, durum farklıdır. Çünkü o zaman sadece istencin belli bir özelliği olup olmadığını sormayız; aslında soru, istencin hakiki bir istenç olup olmadığıdır. Çünkü koşulsuz olmak, istencin en önemli özelliğidir, bu özelliğinden yoksun olması, istencin de yok olması demektir. Özgürlüğümüzü sadece koşullu bir özgürlük olarak algıladığımızda da aynı durum söz konusudur. Koşulsuzluk düşüncesini feda ettiğimiz takdirde, istenç kavramını da tümüyle yitiririz, çünkü istenci tanımlayan ve başka kavramlardan ayıran özelliğini silip atmış oluyoruz.

Sorun bununla da bitmiyor. İstenç fikri ufanmaya başlayınca, onunla birlikte eylem fikri de ufanır. Şimdiye kadarki tanım şöyleydi: Bir istençten kaynaklanan harekete eylem denir. Hareket ile eylem arasındaki fark, eylemin bir üreteni olmasıdır ve tüm üretenlerin ana kaynağı da istençtir. Ama koşullandırılmış istencin böyle bir kaynağı olmadığı ortaya çıkarsa, isteyerek yapılan hareketler de birer eylem olma niteliğini kaybederler ve onlar da tıpkı istenç gibi sadece birer olaydan ibaret olurlar.

Tekrar Raskolnikov'a dönelim ve onu tefeci kadına gitmek üzere yolda yürürken izleyelim. Yoldan geçenlerden birinin ona çarptığını ve onu yere düşürdüğünü varsayalım. Raskolnikov'un düşmesi bir eylem değildir,

çünkü bu hareket onun isteği dışında, çarpışmadan ötürü başına gelmiştir, yani düşme hareketinin üreteni Raskolnikov değildir. Bunu herkes doğrulayacaktır. Şimdi de onu yaşlı tefeci kadının evinde, satırı savururken gözleyelim. Yaptığı hareket bir eylemdir, çünkü onu kimse dürtmemektedir, hareketleri tamamen onun içinden gelmekte, onun istencinden kaynaklanmaktadır, yani Raskolnikov bu eylemin üretenidir. Bu durumda her iki hareket arasında açık ve seçik bir fark olduğunu düşünebiliriz. Ama gerçekten de böyle midir? Raskolnikov'un kolu, o istediği için ve yalnız bu sebeple bu hareketi yapmaktadır. Ama onun bu isteği sadece öylesine, keyfi bir istek değildir. Onun istenci yoktan var olmamıştır, daha önce anlatıldığı gibi, özgeçmişi ile ilgili birçok koşuldan kaynaklanmaktadır. Ama Raskolnikov'un yere düşmesinin geçmişinde de birtakım olaylar vardır. O halde aradaki fark nedir? Bunun yanıtı, aradaki farkın, hareketlerden birinde önkoşul olarak bir istencin varlığı, diğerinde ise bir istencin olmamasıdır. Ve elbette ki bu doğrudur. Ama bu fark ilkesel bir fark mıdır? Yapmak ve olmak kavramları arasında ilke olarak da bir fark olduğunu belirtmek yeterli midir? Hiç de öyle görünmüyor, çünkü Raskolnikov'un yapmak istediği ve birisinin kendisine çarpması ile yere düşmüş olması arasında bir ortak nokta vardır: Her ikisinin de önkoşulları onun elinde değildir ve bundan ötürü de her ikisi sadece birer *olaydır*. Doğru olan husus, Raskolnikov'un yere düşmesinin dış önkoşullardan, istencinin ise iç önkoşullardan ileri gelmesidir. Ama Raskolnikov'un istencinin oluşması ile Raskolnikov'un çarpışma sonucu yere düşmesi olayının meydana gelmesi tam olarak aynı kategoriye aittir: Koşullu olan ve bu yüzden üreteni olmayan olaylar kategorisi. Raskolnikov'un yere düşmesi olayı ile cinayet olayının ayrı kategorilere ait oldukları izleniminin nedeni, olaya *yüzeysel* bakılmasıdır. Bir yanda dışarıdan yönetilen ve istenmeyen bir hareket, öte yanda içten gelen istençli bir hareket. Bir yanda Raskolnikov'un hareket ettirilmesi durumu, öte yanda bundan tamamen farklı olan, kendinin hareket etmesi durumu. İnsan bu olayların üzerinde aklını yorarsa ve bir istencin önkoşullara bağımlı olduğunu, istenç sahibinin bunları değiştiremediğini hesaba katarak bu istencin nasıl bir gelişme izleyeceğini düşünürse, kategorilere ayırma girişimimiz elimizden kayar gider ve geriye sadece dışarıdan yönetilen olayla içerden yönetilen olay arasındaki

belli belirsiz fark kalır. Böyle bir ayrımı çeşitli makineler arasında da yapmak mümkündür: Örneğin, gerçek bir otomobil ile uzaktan kumanda ile yönetilen bir otomobil arasındaki fark da buna benzemektedir. Raskolnikov'un satırı savururken yaptığı hareketleri kendinin belirlemesine karşılık, yere düşerken bir başkasının bu harekete neden olması, otomobilin hareketlerindeki durumdan çok farklı değildir: Gerçek bir araba, içerisinde olanlar tarafından hareket ettirilir, oysa oyuncak otomobilde bu hareketi uzaktan kumanda ile yaptıracak birisine gereksinim vardır.

Bu düşünceden çıkan sonuç çarpıcıdır: Raskolnikov, *eylemci* olmaktan çıkmış, bir *olayın geçtiği ortam* haline gelmiştir. Yüzeysel olarak bir üreten gibi görünenin, meselenin derinine inince sadece bir olayın geçtiği sahnenin başka bir şey olmadığı ve ayrıca da bir olaylar dizisinin bir bölümünü sahnelediği ortaya çıkar. Bu olaylar dizisinde her ne kadar bir istencin katkısı varsa da, bunu istenç olarak adlandırmak yerinde olmaz, çünkü bu istenç geçmiş ve gelecek olaylar dizisinde bağlayıcı bir halka olmaktan başka bir şey değildir. Gayet sakin ve açık bir kafayla meseleye baktığımızda, Raskolnikov'un kişi olarak, istencinin önkoşulları ile başlayan ve tefeci kadının ölümü ile sonuçlanan olayların yolu üzerinde sadece bir uğrak yeri olduğunu görürüz. Onun tefeci kadının ölmesi için gerekli olan bir *araç* olduğunu söylemek yanlıştır, çünkü böyle olması için önkoşul olarak yabancı bir aktör gerekir. Daha doğru olan bakış açısı, onu bir makineyi işletmeye veya durdurmaya yarayan şalter olarak görmektir. Yani Raskolnikov, kendi özgeçmişi ile işlediği suç arasındaki bağlantıyı kuran iletişim noktasıdır.

Başlangıçta Raskolnikov, eyleminin öznesi ve üreteni olarak dünyanın gidişine belli bir anlamda *ters düşüyor* gibi görünüyordu, çünkü eylemci olarak dünya olaylarından farklı bir kategoriye aitti. Ama şimdi görüldü ki, o aslında bizzat dünya olaylarının bir parçasıdır, bu olayların bir başka bölümüdür ve kategori bakımından da bu olaylar türündendir. Ona böyle bir düşünüş biçiminin yıpratıcılığına direnebilen bir üretenlik vasfı sağlayabilmek için ne yapmalıyız? Biz ona öyle bir istenç vermeliyiz ki, doğası itibarıyla hiçbir kişi ve olay tarafından dürtüklenmesin. Raskolnikov'un sokakta düşmesinde kendisinin üreten rolünde olmaması, oradan geçenlerden birinin onu dürtmesi yüzündendir. İstencinin üreteni olmasını önle-

yen de, bu istencin düşünceler ve önkoşullar tarafından dürtülmüş olmasıdır. Ona üretenliğini ve bununla beraber özgürlüğünü iade etmek için, içsel dünyasında yoluna çıkanlarla çarpışmasını ve dürtülmesini önlemek gerekir. Bu da şu anlama gelir. Biz onu koşulsuz bir istenç olarak, koşulsuz bir hareketlendirici olarak düşünmeliyiz.

Şimdi gene koşulsuz özgürlük için, önceki argümanlarla eşanlamlı olan bir argüman oluşturabiliriz: Kişi olmak için eyleminin ve istencinin hakiki üreteni olmak gerekir. Bu görüşe göre, kişilerin istençlerinde koşulsuz özgür olmaları da bu fikre dahildir, çünkü sadece koşullu özgürlüğe sahip olmak, bize hakiki bir üreten olmak niteliğini sağlamaz. O halde geçerli olan şudur: Birisi kendini bir kişi olarak anlıyorsa, istenci bakımından kendini koşulsuz özgür sayması gerekir. Biz kendimizi kişi olarak anlıyoruz. O halde istencimiz bakımından da koşulsuz özgür saymalıyız.

DAYANAĞI OLMAYAN FİKİR: SORUMLULUK

Şöyle bir olay hayal edelim: Raskolnikov, tefeci kadına gitmek üzere yolda yürürken birisi ile çarpışıp düştüğünde, oradan geçen başka birisinin kaldırımdan sokağa yuvarlanmasına sebep oluyor ve bu adam bir araba tarafından sürüklenip ağır yaralanıyor. Olaya tanık olanların hiçbiri, bu kazanın sorumluluğunu Raskolnikov'a yüklemeyecektir, onu yasalar açısından ve ahlak açısından suçlayarak cezalandırılmasını istemeyecektir. Zira Raskolnikov'un bu olayda bir suçu yoktur. Ama elbette ki işlediği cinayet, önceden tasarlanmış, sağlam kafayla düzenlenmiş bir eylem olduğundan, burada durum farklıdır. Bu olayda Raskolnikov yaptıklarından sorumlu tutulur, hakkında dava açılır ve sonunda ağır cezaya çarptırılarak Sibirya'ya gönderilir. Yere düşürmekle cinayet işlemek arasındaki fark, her şeyden evvel bu olayların değerlendirilmesinde kendini göstermektedir, ikinci fark ise bizim Raskolnikov'a karşı davranış biçimimizdedir. Bu farkın çok açık ve belirgin olduğunu düşünürüz ve zaten de öyle olmalıdır, çünkü toplum demek olan bizlerin, birisini kendi haline mi bırakacağımız, yoksa –beraberinde getirdiği bütün sonuçların bilincinde olarak– onun en değerli varlığı olan özgürlüğünü elinden alıp ona bütün hayatı boyunca yıkıcı etkileri olacak büyük zararlar mı vereceğimize buna bağlıdır.

Bundan ötürü çok fazla tasalanmamız gerekmez, diye düşünürüz. Gerçi bazen bir eylemin bir yere yuvarlanışa mı yoksa cinayete mi benzediğini saptamak pek kolay olmayabilir ve sonunda önceden tasarlanmış olduğu kanısına varınca da, buna hangi cezanın uygun olacağı konusu da tartışılabilir. Kuşku götürmeyen ve tartışma gerektirmeyen konu ise, burada kavramsal açıdan belirgin ve saf bir ayrım gözettiğimiz ve bu ayrımın da *vazgeçilmez* olduğudur. Bizim bu ayrımı yapmaktan vazgeçmemiz olanaksızdır, çünkü bu bir arada yaşamamızı düzenleyen bir araçtır. Her olay bir çarpışmadan ileri gelen düşme gibi muamele görse ve cezasız bırakılsa, ya da hiç ayrım yapılmaksızın önceden tasarlanmış gibi değerlendirilse ve cezalandırılrsa, toplumda karmaşa yaşanır ve isyan çıkar. Olaylar arasında bir ayrım yapmanın vazgeçilmez olması sadece bundan ötürü değildir. Biz her ne olursa olsun, olayları ayırt etmekten vazgeçmek istemeyiz, çünkü ayırt etmenin doğru olduğu kanısındayızdır. Şöyle düşünürüz: Bir yanda insanların sorumlu olduğu olayların, öte yanda da sorumlu olmadığı olayların varlığı bir gerçektir. Bu nedenle onları ayırt etmekten vazgeçmek akıllıca bir tutum olamaz, hatta büyük bir yanlış olur. Zira yeryüzündeki farklı şeylerin ayırtına varmamak insanı yanlışlara götürür.

Zaten burada yapılan ayrım gerçekten çok açıktır. Hatta açık olmakta da öte, buradaki ayrım iki farklı *kategoriye* ait olgular arasında yapılmaktadır. Raskolnikov'un yere düşmesi bu kategorilerden birine girer, çünkü olay sadece bedeninin bir hareketinden ibarettir, yani sebebi olan bir olaydır ve sebep belli olunca olay bütünüyle anlaşılır. Bu bakımdan Raskolnikov'un düşmesi bir fırtınaya veya bir volkan patlamasına benzer. Böyle bir olay tamamen nedenlere bağlıdır ve nedenler anlaşıldığında sorun biter. Raskolnikov'u yere düşmesinden ötürü sorumlu tutmayışımızın nedeni, ona karşı *hoşgörülü* davranmamız değil, ona bu düşmesinden ötürü hesap sormanın anlamsız olmasıdır. Tıpkı bir yanardağın patlaması ve lav püskürtmesinden dolayı ondan hesap sormanın anlamsız olması gibi.

Raskolnikov'un işlediği cinayete ilgili nedenler hakkında da bir öykü anlatılabilir. Bu öyküye göre ihtiyar kadının ölümünün, Raskolnikov'un yaptığı hareketler sonucu olduğu açıkça bellidir. Fakat öykü bu olayla bitmiş değildir. Bundan sonra yeni, bambaşka bir öykü başlamaktadır. Birin-

ci adım, Raskolnikov'un öldürücü hareketleri *üreten kişi* olarak betimlenmesidir. Oysa düşme olayında böyle olmamıştır, çünkü düşmede bir üreten söz konusu değildir, tıpkı yanardağ patlamasında da bir üretenin olmaması gibi... Cinayet olayında ise bir üretenin varlığı –bildiğimiz üzere– burada bir eylemin, yani bir istencin dışavurumu olan hareketlerin söz konusu olduğunu gösterir. Bu birinci adım bizi doğrudan doğruya sorumluluk fikrine götürmemektedir. Kuşkusuz kendiliğinden olan bir olay ile üreteni olan bir eylem arasında ayırım yapmakla yetinen bir toplum düşünebiliriz. Kavram anlayışları kısıt olan bu toplumun insanları, Raskolnikov'un düşmesi ile işlediği cinayet arasındaki farkı belirtmek için: "Başına böyle bir olay geldi" ve "böyle bir şey yaptı " diyeceklerdir. Fakat bundan sonra da hiçbir şey olmayacaktır, ne Raskolnikov'un betimlenmesinden, ne de ona yapılan muameleden söz edilecektir. Oysa bizde durum farklıdır. Belli bazı hareketlerin bir üreteni olduğunu, yani bu hareketlerin bir istençten kaynaklandığını saptadığımızda, artık birer eylem sayılan bu hareketleri nedensel bakış açısından, ilke olarak farklı bir perspektiften görürüz. Bu perspektife göre olayları bazı kuralların ışığında inceleriz. Bunlar doğanın düzeninde saptadığımız *kurallar* değildir. Bunlar eylemlerin içeriğinde veya dış görünümünde *keşfettiğimiz* kurallardan da hiç mi hiç değildir; bunlar bizim olaylara *taşıdığımız* ve *yakıştırdığımız* kurallardır. Bunlar eylemlerimizin nasıl olduğunu değil, nasıl olması gerektiğini belirleyen *normlar* ve *hükümler*dir. Bunlar hem yasal hem de ahlaki hükümlerdir ve bize bazı eylemleri buyururlar, bazılarını ise yasaklarlar. Bizden bazı *taleplerde* bulunurlar ve bize bazı *yükümlülükler* getirirler. Bunlar, genel olarak da eylemleri, onları meydana getiren nedenlere dayanarak betimleme yöntemine kıyasla yeni olan bir yöntemle, eylemi doğru veya yanlış olarak nitelendirmemize olanak sağlarlar. Bu yeni nitelendirme de, diğerleri karşısında yeni olan türden eylemlerin oluşmasına yol açar: Biz onlara karşı yaptırımlar uyguluyoruz ve bazı hükümlere uymadıkları, talepleri ve yükümlülükleri yerine getirmediği için onları cezalandırırız.

Sorumluluk fikri de bu bağlamda devreye girer ve yukarıda belirtilen hususlar, sorumluluğun önkoşuludur. Biz birisini bir şeyden sorumlu tutuyorsak, ona yapması gereken şeyler ve yapmasına izin verilen şeyler hak-

kindaki kuralların ışığında bakarız ve eylemlerini bu kurallara göre doğru veya yanlış olarak yargılarız. Biz bir eylemin sorumlusu olarak birinden hesap soracağımızı ona bildireceksek, ona şöyle deriz: “Biz senin yaptıklarının kurallara uygun olup olmadığını denetleyeceğiz ve eğer kuralların dışına çıktığını saptarsak, seni bundan ötürü cezalandıracağız.”

Biz birisinin karşısında böyle bir tutum takınırsak, şöyle bir önkoşulla göre hareket etmiş oluruz: O kişinin özgürce davrandığını, *yani kuralları bildiğini, seçim yapma olanağına sahip olarak eylemine karar verdiğini* varsaymaktayız. Biz Raskolnikov’u yaptıklarından sorumlu tutup kendisinden hesap sorarsak, bunun nedeni her şeyden evvel onun eyleminin kötülüğünü bilerek bu suçu işlediğine inanmamızdır. Belki Raskolnikov, insanlar arasında ayırım yapılması gerektiği ilkesine dayanan elitist dünya görüşünü benimsemiş olması nedeniyle, kendisinin seçkin bir insan olarak cinayet işleyebileceğine inanmaktadır. Ama toplumun buna başka gözle bakacağını, yasal ve ahlaki kuralların da onun kendi inancı doğrultusunda hüküm vermediklerini de bilmektedir. İkincisi: Biz Raskolnikov’un gerçekleştireceği eylemi seçme imkânı olduğunu da varsaymaktayız. Raskolnikov’u suçlayıp yargılamamız, onun *iki* seçenek arasında –yani kurallara uygun davranmak veya kuralların dışına çıkmak seçenekleri arasında– tercih yapma olanağının bulunduğunu kabul etmemizdendir. Bizim düşüncemize göre, onun doğru veya yanlış davranması, sadece ve sadece onun elindeydi. Demek ki biz Raskolnikov’un bu cinayeti işlemekle yasaya ve ahlak kurallarına karşı gelmesinin hiç de *kaçınılmaz olmadığını* önceden kabul etmiş oluyoruz. Üçüncüsü: Raskolnikov’un eyleminden önce bir karar vermiş olduğunu varsayıyoruz. Onu, kendisince bilinen kuralların ışığında düşünüp, sonunda kuralları çiğneyen bir eylemde bulunmak istencini geliştirmekle suçluyoruz.

Öyle görünüyor ki, biz vicdanımız rahat olarak Raskolnikov’a sorumluluğundan ötürü hesap sorabiliriz ve bunun nedeni de özgür olarak cinayet işlemiş olmasıdır. Şimdiye kadarki açıklamalarımıza göre koşullandırılmış bir özgürlüktü bu. Bu ilk izlenimimize daha kesin hatlar kazandırabilmek için, geriye dönüp daha önce üzerinde durduğumuz özgürlükten yoksun olmanın çeşitli durumlarına bir göz atmalıyız. Eğer Raskolnikov sürüklenen biri olsaydı, onu bu cinayetten sorumlu tutmak anlamsız olurdu.

Çünkü sürüklenen kişi, eylemini kuralların ve taleplerin ışığında göremez. Bunun nedeni, kendi ile arasında mesafenin bulunmaması dolayısıyla eleştiri yapmasına olanak bulunmamasıdır. *Zorunlu olmak* fikrini anlayabilmek için böyle bir mesafeye gereksinim vardır: İnsanın yapmayı tasarladığı şeyi, aslında yapmayı *tasarlamadığı başka* bir şeyle karşılaştırabilmesi gerekir; başka bir söylemle, insanın kendi önünde istemesi ve yapması mümkün olan birçok seçenekten oluşan bir serbest hareket alanı görebilmesi gerekir. Ancak o zaman bir kimse hakkında, *bir talebi yerine getirmek için bir şey istediğini ve yaptığını* söyleyebiliriz. Sürüklenen kişiyi gözümüzün önüne getirelim: Dışarıdan bakıldığında kendisine yöneltilen her talebi fiilen yerine getirir. O, kendisine söyleneni bir talep olarak algılamasa da, istenileni aynen yapar. O talepleri otomatik olarak, körü körüne yerine getirir. Onun problemi –ki bu aynı zamanda özgürlükten yoksun olmanın da problemi– bir talebe *karşı gelmek* isteğinin ve bunu eyleme dönüştürmenin ne olduğunu bilmemesidir. Bu da onun kendisiyle arasında bir mesafe bulunmamasından kaynaklanır. Bu eksikliğin bir neticesi olarak, doğru ve yanlış arasında bir fark görmediği gibi, bir talebi ya da yükümlülüğü yerine getirmek ve getirmemek arasında da bir fark görmez. Bu sebeple de söz konusu farkın üzerine kurulu olan sorumluluk fikri ile onu ilişkilendirmenin bir anlamı yoktur.

Raskolnikov, başka birinin kendisine yaşlı kadını öldürmesini hipnoz yoluyla telkin etmesi üzerine bu cinayeti işleseydi, bu eyleminden sorumlu tutulamazdı. Gerçi cinayet ile yere düşme olayı arasındaki fark, öldürme eyleminin bir istençten kaynaklanmış olmasıdır, ama Raskolnikov kendi ile arasına bir mesafe koymadığı ve istencinin birtakım kurallara ve taleplere uygun olup olmadığını ölçme olanağını bulamadan eyleme döndüğü için, bu körü körüne bir istenç diye tanımlanmalıdır. O halde onun durumu geçici olarak sürüklenen kişinin durumuna benzemektedir. Raskolnikov bağımlı olduğu bir kişiye körü körüne itaat etmek amacıyla bu eylemi gerçekleştirseydi, durum daha da karmaşık olurdu. Burada zorluk şu noktadadır: Birine bağımlı olmak her ne kadar bağımsız düşünme yetisini felce uğratsa da, hipnozda olduğu gibi tamamen ortadan kaldırmaz. Ama gene de böyle bir durumda sorumluluk yüklemekte dikkatli olmak gerekir.

Bir fikir akımına kendini kaptırıp sürüklenen kişilerde ise böyle dikkatli davranmayız. Onların durumu apaçık anlaşılrsa da, yasanın sert uygulamasından korunamazlar. Oysa biz ahlaki değerlendirmemizde daha çekimser bir tutum sergileriz. Ona uygulanan beyin yıkama işleminin ne kadar sistemli ve ustalıkla yürütüldüğünü öğrendiğimizde, onun bu fikir akımının kurbanı olduğunu düşünürüz.

Bir suçun zorlama altında oluşan bir istenç sonucu işlendiğini saptarsak, tereddüdümüz daha da belirgin ve açık olur. Bir kleptomani hastasının suçu görelî olarak daha zararsızdır, bir cinsel sapığın suçu ise korkunç boyutlara ulaşabilir. Her iki suçludan da öğrendiğimize göre, istençleri bakımından yaşadıkları olay, içsel zorunluluğu meydana getiren şu iki özelliğin bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır: Düşünme yoluyla etkilennememe ve reddetme anlamında yabancılık duyma. Onlar, aslında eylemlerinin kendi istençlerinden kaynaklanmadığını, o anda tam anlamıyla *kendilerinde* olmadıklarını ileri süreceklerdir. Bu açıdan onları, içsel zorlama etkisiyle asıl istenci kendine yabancılaştırılmamış biri gibi, yaptıklarından sorumlu tutmayı doğru bulmayız. Gerçi her ikisini de cezasız bırakmayız, ama onlara bakış açımızda bir değişiklik olur. Başlangıçta onları *cezalandırılması* gereken kişiler gibi görsek de, sonunda onların *tedavi edilmesi* gereken insanlar olduklarını kabul ederiz ve cezaevine gönderecek yerde onları hastaneye yollarız. Bunu yapmakla da onları normlara göre yargılamayı bir kenara bırakıp, onun yerine, suçları nedenlere ve etki altında kalmaya bağlama bakış açısını getirmiş oluruz.

Eğer Raskolnikov yaşlı kadını ani bir öfke patlaması sonucu öldürmüş olsaydı ve arkasından yüzünde sanki kendinde değilmiş gibi bir ifade ile gözlerini kanlı satıra dikip “bunu yapmak istememiştim” diye yakınsaydı, bizim olayı değerlendirişimiz gene farklı olurdu. “Kesinlikle bunu yapmak istedin!” derdik ona, “bunu isteyerek yaptığını inkâr edemezsin ve bu yüzden de seni cezalandıracağız. Ama gene de bir mazeretin olduğunu kabul ediyoruz. Sen o anda kendine hâkim değildin, kendini tutamadın. Bu her ne kadar seni affettirmezse de, kafan yerinde olarak karar vermiş olduğun bir eyleme kıyasla suçunu hafifletici bir neden sayılabilir.” Mahkeme, cinayetin ani öfke patlaması sonucu işlenmiş olduğuna karar verir. Ahlâki yargı ise şöyle

olur: Elbette ki böyle bir şey yapılmamalıdır, ama kimse başına buna benzer bir olayın gelmeyeceğinden emin olamaz. Olay hakkında öğrendiğimiz ayrıntıların sayısı arttıkça, belki de suçlamalarımız giderek azalabilir.

Bizim banka veznedarına gelince, maskeli soyguncuya kasadaki paraları teslim ettiği için, gerçek bir mahkemede de, ahlaki yargı önünde de ondan hesap sorulmaz, ona bir sorumluluk yüklenmez. O bir zorlama etkisi altında olduğundan, sakıncası daha az olan seçeneğe karar vermişti ve başka çaresi de yoktu. Onun kendi asıl istencini değil de kendisine dayatılan bir istenci yerine getirmiş olması, onu herkesin gözünde aklamıştır. Uruguaylı futbolcular da aklıktan ölmek için arkadaşlarını yedikleri zaman ahlaki açıdan suçsuz bulundular. Sadece hayal gücünden yoksun yobazlar bu olaya başka gözle baktılar. Sevgilisini vururken sonsuz acı çeken direniş örgütünün başkanını yargılamaya da herhalde gönlümüz el vermez.

Böylece geriye dönüp bakarak özgürlükten yoksun olma durumunun koşullandırılmışlık çerçevesi içindeki çeşitli görünümelerini gözden geçirip şu sonuca varmış olduk: Her türlü özgürlük kısıtlaması, sorumluluk yükünü hafifletir ve bu durum sorumluluğun tümüyle ortadan kalkmasına kadar gider. Bu saptama bizim çıkış noktamız olan düşünceyi doğrulamaktadır: Bir kişiyi eyleminden tam olarak sorumlu tutmak için, onun kuralları bilmesi, seçeneklerinin olması ve eylemine karar vermesi gerekir. Raskolnikov, tefeci kadının kafasına satırı indirirken tüm bu koşullar mevcuttu. O koşullandırılmış da olsa, eylemini özgürce gerçekleştirmişti. Demek ki eyleminden sorumlu tutulması haklı bir davranıştı. O halde her şey tamamen yolunda gibi görünüyor.

Ama aslında hiçbir şey yolunda değildir. En azından koşulsuz özgür istenç ile ilgili olarak ileri süreceğimiz bundan sonraki kanıt bunu göstermektedir. Bu kanıt diğerlerinden farklı olarak, koşullu özgürlük fikri ile ilgili, saklı kalmış bir özgürlükten yoksunluk görüşünü ortaya çıkarmaktan çok, şimdiye kadar ortaya çıkarılmış olan görüşleri toplayarak, sorumluluk fikrine “hiçbir dayanağı olmayan bir fikir” damgasını vuruyor. Bu amaçla Raskolnikov’un cinayeti işleyip işlememekte özgür oluşunun sadece dışa yansıyan bir görüntüden ibaret olduğunu hatırlatmakla açıklamasına başlıyor. Gerçi başka türlü düşünüp başka bir karar verseydi bu cinayeti işleme-

yeceği doğru olabilir. Ama onun düşüncelerinin de özgeçmişini onun öyle değil de böyle düşünmesini belirlemişti. Demek ki onun için kararını yönlendirebileceği en ufak bir serbest alan mevcut değildi. O halde biz ona: “Sen yaşlı kadını rahat bırakabilirdin. Senin onu öldürmeyi istemen, karar vermen ve eylemini gerçekleştirmen tamamen senden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple de sorumluluk sana aittir ve senden bunun hesabı sorulacaktır,” dersek, bu sözler tamamen boş bir polemiktir. Çünkü o bize şu yanıtı verebilir: “Diyelim ki benim hiçbir biçimde elimde olmayan özgeçmişimi burada öne sürmeyeyim. Ama benim katil olmam zaten önceden belirlenmişti; ben dünyanın izlediği yolu değiştirme olanağına sahip değilim. İstencine ve eylemine egemen olamayan bir insanı yaptıklarından nasıl sorumlu tutabilirsiniz? Bu *haksızlıktır*.”

Raskolnikov sadece koşullu bir özgürlüğe sahipse, onu Sibirya’ya göndermek ve bütün yaşamını altüst etmek büyük bir haksızlık gibi görünür.

Biz kendi görüşümüzü savunmak için: “Ama siz *düşünebilirdiniz!*” diyoruz “ve bu da eyleminize karar vermeden önce önünüzde cinayet dışında *çeşitli* olanakların var olduğunu görmüş olmanız demektir.”

Onun yanıtı şöyle olacaktır: “Bu doğru, ama yanıltıcı. Aslında her şey benim arkamdan, benim müdahalem dışında ayarlanmıştı.”

“Her ne olursa olsun, siz bu cinayeti işlemeye *karar* verdiğinizizi itiraf etmelisiniz. Siz elde edeceğiniz parayı ve ele geçirdiğiniz fırsatı düşünüldünüz. İstencinizi belirleyen ve sizi harekete geçiren düşünceler bunlardı. O halde eyleminizden sorumlu *olmadığınıza* neden inanalım?”

“Çünkü ben, kararımın başka türlü olmayıp böyle olmasını *engellememişdim*. Ben bu belirlenmiş kararı *durduramazdım*.”

Giderek fikrimizi savunma olanağımız azalıyor, elimizde tek bir atış yapabilecek kadar malzeme kaldı: “Ama inkâr edemeyeceğiniz tek şey bu cinayetin *faili*, yani bu eylemin *üreteni* olduğunuzdur. Yaşlı kadını öldüren sizsiniz, başkası değil. Hem bu olay, düşerken birisine çarpıp yere düşürek ölümüne sebep olmanıza benzemez. Siz sadece harekete geçirilen bir beden değildiniz, cinayet işlemiş olan bir *eylemciydiniz*.”

Ama Raskolnikov hâlâ sükûnetini koruyor. “Elbette cinayeti işleyen *bendim*, bunu inkâr etmiyorum, ama eylemci de ne demek oluyor? Geçmiş

şimde birçok olay var, sonra da bütün o düşünceler, arzular, bunlar birer birer içimden geçti ve sonunda elime satırı alıp o hareketi yaptım. Bütün bunlar *olagelen şeyler*. Gerçek hikâye budur. Prensipte bunlar sindirim olayından farklı bir şey değil: Yemek, sindirmek ve dışkıya dönüştürmek. Bundan da kimseyi sorumlu tutacak değilsiniz herhalde!”

Raskolnikov, onu sorumlu tutmanın ve hayatını altüst etmenin dü-rüst ve hakça bir davranış olmadığını söylüyor. Bu, onun bize yapabileceği tek itham değildir. Dahasını da söyleyebilir. Başına gelenlere kendi sebebiyet vermediğine göre, onu cezalandırmanın *mantıksız* olduğunu da ileri sürebilir. Sorumluluğun koşullarını anımsayalım: İnsanın kuralları bilmesi, seçeneklerinin olması ve eyleme karar vermesi gerekir. Şimdiye kadar bütün bu koşullar yerine getirilmiş gibi davrandık. Raskolnikov ise bunun koşullardan biri için geçerli olmadığını bize anımsatıyor. *O seçim yapamazdı*. Raskolnikov bizi şöyle itham edecektir: Bizim tüm sorumluluğu ona yüklememizin nedeni, düşüncelerimizin ve yargılarımızın *yüzeysel* olmasıdır. Çeşitli olanaklar arasında seçim yapmak, özgürce karar vermek ve eylemlerinin üreteni olmak gibi yüzeysel söylemlerin etkisi altında kaldığımızı ileri sürecektir. Kılı kırk yarararak ve dürüstçe düşünecek olursak, bütün bu sözlerin sadece gözleri kamaştıran parlak hitabet dalavereleri olduğunu anlayacağımızdan ve herhangi birini herhangi bir şeyden sorumlu tutmak için ortada bir neden olmadığını göreceğimizden emin olduğunu söyleyecektir.

Peki ama az önce özgür olmadan bir şeyi istemenin ve yapmanın, sorumluluğu hafiflettiğine veya tamamen ortadan kaldırdığına, buna karşın özgürce istenen ve yapılanların sınırsız sorumluluğu beraberinde getirdiğine dair söylediklerimize ne demeli? Raskolnikov, düşüncenin istenç üzerindeki etkisinin engellenmesi ve engellenmemesi arasında bir fark olduğunu inkâr etmeyecektir. Zorlama etkisi altında olan bir istençle zorlama etkisi altında olmayan bir istenç arasındaki farkı da kabul edecektir. Bunların arasındaki farkı yok farz etmek aptallık olur, diyecektir. Ama, diye devam edecektir, sorumluluk meselesi söz konusu olduğunda, bu farklar pek de *önemli* sayılmaz, çünkü meselenin odak noktasına temas etmezler: Düşünürken ve istenci oluştururken olaylar kendi seyirlerini takip ederler ve başka bir seyir ta-

kip etmelerine *olanak yoktur*. Başka vakalarda söz konusu farklar önem taşıyabilir. Oysa sorumluluk fikrine gelince bunlar önemsizdir.

Eğer Raskolnikov haklı ise, biz kişiyi koşullandırılmış özgürlüğünden ötürü yaptıklarından sorumlu tuttuğumuzda, bir çelişkiye düşeriz: Onu sorumlu tutarsak, başka türlü hareket etme olanağına da sahip olduğunu varsaymış oluruz, oysa özgürlüğünün koşullandırılmış olduğunu bildiğimizden de, başka türlü davranmasının *olanaksızlığını* kabul etmek zorunda kalırız. Tek özgürlüğün, koşullandırılmış özgürlük fikri olduğu saptaması üzerinde ısrar edersek, bir insanı yaptıklarından sorumlu tutmaya dayanan uygulamaları da ortadan kaldırmalıyız, yalnız haksız davranmış olmamak için değil, düşünsel bakımdan da tutarsızlığa düşmemek için... Sorumluluk kavramı ile birlikte ona bağlı olan talep, yükümlülük, kural gibi tüm diğer kavramlar da ve zorunluluk fikri de dayanaklarını kaybetmiş olurlar. Bunların dayanaklarını kaybetmesi, onları tamamen kavramlar listemizden *çıkarmamızı gerektirmez*... Biz insanların yaptıklarını gene de normlar perspektifinden inceleyebilir ve zorunluluk kurallarının ışığında doğru veya yanlış diye niteleyebiliriz. Raskolnikov'un cinayetini, yasalara karşı gelme ve ahlak kurallarını zedeleme olarak yargılar ve kınarız. Bizim hukuk ve ahlak dilini *unutmamız* ve onu *anlama yetisini* de kaybetmemiz gerekmez. Onu bundan sonra da başkalarını ve kendimizi *etkilemek* için *araç* olarak kullanmayı deneyebiliriz. Ama bundan böyle, yapmaları gerekeni yapmadıkları için başkalarını cezalandıramayız. Çünkü yaptırım uygulamak, anlamını kaybetmiş olur. Hukuki ve ahlak kuralların etkisi altında davranmak da bütün diğer etkilenmelerden farksızdır: Bunların başarılı olup olmayacağı, söz konusu kişinin özgeçmişine, yani istencini şekillendiren birçok başka koşula bağlıdır. Raskolnikov'a eyleminin yasalara ve ahlaka aykırı olduğu söylenecek olsa, omuzlarını silkip diyecektir ki: "Biliyorum, biliyorum. Ama ne çare ki bu duruma düştüm bir kere, kendime engel olamadım bundan da ben sorumlu değilim. Hiç kimse kendinin ahlaka uygun düşünüp düşünmemesini ve ona göre davranıp davranmamasını belirleyemez."

Siz şimdi çıkarılan bu sonuçların çok sarsıcı olduğunu düşüneceksiniz. Raskolnikov'a bir darbe indirebilmek istiyorsunuz. Sadece onu demir parmaklıklar arkasında görmek istediğinizden değil, başka ve daha derinler-

den gelen bir nedeniniz daha var: Siz hem onu hem de kendinizi aciz bir varlık olarak görmek istemiyorsunuz –ahlaklılığın veya ahlaksızlığın tıpkı gribe yakalanmak gibi elinizde olmadan başınıza gelmesine gönlünüz razı değil. Siz kendinizi ahlaki bakış açısını *benimseme olanağına* sahip olan ve onun beraberinde getirdiği gerekliliklerden yana veya onlara karşı olmaya özgürce karar verebilen bir varlık olarak görmek istiyorsunuz. Başka bir söylemle, siz kendinizi bir *kişi* olarak görmek istiyorsunuz. Ve bu da mümkün. Ama bizim kanıtımıza göre bunun bir bedeli var: Siz istencinizin koşulsuz özgür olduğuna inanmalısınız. Eğer inanırsanız, Raskolnikov’un karşısında üstünlük kazanmış olursunuz, çünkü o zaman ona diyebilirsiniz ki: “Siz satırı savurmadan önceki anda *iki şey* isteyebilirdiniz –satırı savurmak *veya* savurmamak. Daha önce sizin başınıza gelenler ve içinizden geçenler bu *iki* seçenekten hangisinin gerçekleşeceğini saptamış değildir. Siz bu seçeneklerden birini veya diğerini gerçekleştirmekte *özgürdünüz*. Demek ki yasaların ve ahlakın buyruğuna uymaya ve cinayetten vazgeçmeye karar vermeniz *mümkündü*. İşte tam da bu sebeple sizi cezaevine kapatıyoruz.”

Şimdi bu argümana da son şeklini verebiliriz: Sorumlu olmak, kişi olmak fikrinin bir parçasıdır. Aynı zamanda kişilerin istençleri konusunda tamamen özgür olmaları da gerekir, çünkü sadece koşullu özgür olmak, sorumluluk fikrinin içini boşaltır. Bu sebeple geçerli olan şudur: Birisi kendini kişi olarak anlamak isterse, istencinin koşulsuz özgür olduğunu kabul etmesi gerekir. Biz kendimizi kişi olarak anlıyoruz. O halde istencimizin koşulsuz özgür olduğunu kabul etmek zorundayız.

ANIAMSIZ BİR İŞKENCE: AHIKİ DUYGULAR

Başkalarını kuralların, taleplerin ve yükümlülüklerin ışığında değerlendirmemiz, bizim onlarla olan *ilişkilerimize* damgasını vurur. Kişiler arasındaki ilişkilerin hangi türden oldukları, söz konusu kişilerin birbirlerinden ne *beklediklerine* göre değişir. Bu beklentiler ne kadar çok yönlü ve karmaşık olursa, yaşanan ilişkiler de o denli yoğun ve zengindir. Beklentiler azalır ve basitleşirse, ilişki de zayıflar. Bir ilişkideki tüm beklentileri yok farz edersek, geriye kalan, sadece o kişilerin aynı mekânı paylaşmakta olmalarıdır.

O halde bir kişiyi –onun istençlerini ve eylemlerini– ahlaki bakış açısından inceleyeceksek, ondan belli bazı beklentilerimiz olacaktır. Sadece onun ne yapacağını *beklemekle kalmayız*, onun belli bir şeyi, yani yapması *gerek*en şeyi yapmasını bekleriz. Böyle beklentiler sadece düşünsel yapılar değildir, belli bazı *duygularla* da çok yakın bir bağlantı içindedirler. Beklentilerimiz konusunda hayal kırıklığına uğradığımızda bunu fark ederiz –tıpkı bizim ahlaki beklentilerimizi gerçekleştirmeyen Raskolnikov’da olduğu gibi. Onu cinayetle itham etmemiz, sadece ahlak kuralları açısından onu yargılayıp suçlamamızdan ileri gelmemektedir. Onun eylemini kınar, yaptığından tiksinti duyarız. Tekrar geride bıraktığımız öykülerimizden birine dönüp ülkesini terk etmek üzere olan göçmen ile arkadaşının istasyonda karşılaşmalarını anımsayalım. Arkadaşı, göçmenin ülkesinde kalmasını ve direniş örgütünün amaçlarına hizmet etmesini beklemekteydi. Bu beklentisi yerine getirilmeyince çok kızdı, ama bu kızgınlık, bir trenin gecikmesi durumunda duyulan kızgınlığa benzemiyordu. O, ülkenin esenliği uğruna savaşan arkadaşlarını kaderlerine terk edip memleketinden ayrılan göçmene aynı zamanda *kırgındı* ve ona karşı *öfke* duyuyordu.

Bizim sadece başkalarından değil kendimizden de bazı ahlaki beklentilerimiz vardır ve bu beklentileri yerine getirmediğimiz için hüsrana uğrarsak, içimizde belli duygular gelişir. Biz kendi yargımıza göre doğru olmayan bir şey yaptığımızda, *pişmanlık*, *utanç* ve *vicdan azabı* duyarız. Bu yaptığımızdan dolayı kendimizi kınar ve suçlarız.

Ahlaki duygularımız, sadece beklentilerimiz yerine gelmediği zaman harekete geçmez. Aynı zamanda beklentilerimiz başkaları veya kendimiz tarafından *yerine getirildiğinde* de tipik duygularla tepki veririz. Raskolnikov’un sonunda teslim olduğunu okuduğumuzda, ona karşı duygularımız değişir. Bu yeni oluşan duyguları adlandırmak zordur. Birisi ahlaki bir eylemi yerine getirmeye kendini mecbur etmeye ve bunun tam tersi olan arzularının üstesinden gelmeyi başarırsa, ona karşı *takdir*, bir çeşit *saygı* ve belki de *hayranlık* duyarız. Eğer bu kişi bizzat biz isek, *övünçle* dolarız.

Bizim duygularımız inançlarımızdan bağımsız değildir. Ahlaki duygularda da durum böyledir. Biz başkalarına ve kendimize karşı bu tür duygular beslersek, bu belli bir önkoşula dayanır. Bu önkoşul, –herhalde kim-

se buna şaşırmayacaktır– sorumluluk yüklediğimiz durumdaki önkoşulun aynıdır: Söz konusu kişinin özgürce davranması –yani ahlaki kuralları bile- rek ve seçim yapma olanağına sahip olarak eylemine karar vermesi. Bu bağ- lantıyı, özgürlükten yoksun olma durumlarının çeşitlerini gözden geçirerek daha da belirginleştirebiliriz.

Şimdi gene kentin gezi caddesine dönelim. Siz kendinizi orada gez- mekte olan halkın seline kaptırmış gidiyorsunuz, kendinizden geçmiş, kar- şılaştığınız şeylerin tersi de olabileceğini hiç aklınızdan geçirmeden, önü- nüze çıkan her şeyin tutsağı olmuşçasına sürükleniyorsunuz. Arkadaşım Vera ile birlikte gene sizi seyrediyoruz ve kendinizle aranızdaki mesafeyi yi- tirmiş olduğunuzu gördükçe hayret içinde kalıyoruz. Eski günlerde olsaydı, sizin hiç utanmadan dilenciye gözlerinizi dikip bakmanıza sinirlenirdim ve ona verdiğiniz parayı sonradan tekrar geri almanızı, küstahlığın doruk nok- tası olarak adlandırır, kınardım. Vera, bana o zaman demişti ki: “Sinirlen- me canım, o şu anda başka türlü davranamaz.” Şimdi de gezi caddesinde biraz ilerledikten sonra bir köpek görüyorsunuz ve bütün gücünüzle onun kuyruğuna basıyorsunuz. Köpek can acısından ciyak ciyak bağılıyor, ama siz ayağınızı kuyruğunun üstünden çekmiyorsunuz. Köpeğin feryatları in- sanların iliğine işliyor, herkes durup öfkeyle size bakıyor ve nihayet birisi sizi kolunuzdan tutup çekerek köpeğin yanından uzaklaştırıyor.

Ben öfkeden köpürerek sizin için: “O iğrenç bir canavar!” diyorum.

“Bir bakıma öyle,” diyor Vera. “Ama unutma ki, bu yaptıkları onun elinde değil. Aklına eseni öylesine yapıyor işte! Bu davranışları âdeta üstü- ne üstüne gelen bir şey!”

Ben hâlâ öfke içinde: “Onun böyle davranmasına izin vermemeli,” diyorum.

“Elbette” diye yanıtıyor Vera. “Onun böyle şeyler yapmasını *engelle- meli*, ama ona *kızmamalı*.”

“Nedenmiş o?” diye Vera’ya kafa tutuyorum.

“Çünkü o bazı şeylerin *yapılmaması gerektiğini* bilmiyor.”

“Yani o bu <yapılma> sözcüğünü tanımıyor mu demek istiyorsun?”

“Herhalde tanıyor, çünkü kuşkusuz hepimiz gibi o da bu söz- cüğü sık sık duymuştur, ama onun arkasındaki fikri anlamıyordu. O şu

anda, eleştiri yapabilmesini sağlayacak olan kendi ile arasındaki mesafeden yoksundur.”

“Ama birisinin onu *eğitmiş* olması gerek.”

“Onu eğitmeyi denemişlerdir,” diyor Vera, “ama boşuna.”

“Onu cezalandırmaları da bir işe yaramamış mı?”

“Cezalandırılmak ona acı vermiş olabilir. Ama o bunu bir ceza olarak algılamamıştır, sadece cezayı, başkalarının ona hiçbir neden olmadan yaptıkları kötü bir şey olarak duyumsamıştır. Hepsi bu kadar.”

“Öyleyse köpeğin canını yakmış olmasından dolayı ona kızmamalıyım, diyorsun, öyle mi? Tıpkı bir yanardağın patlamasına kızamadığımız gibi.”

“Aynen öyle! Şimdi de bana bir ucubeymişim gibi bakma. Ben de başka türlü davranamıyorum. Ona karşı tek *doğru* tutum bu olmalıdır.”

Sürüklenen bir kişiye, yaptıkları ne kadar kötü ve itici olursa olsun kızılmamalıdır. Biz, kendi yapımızdan ve yetiştirilişimizden ötürü ona karşı isyan, kınama ve tikslenme duymamıza engel olamayız. Ama sürüklenen kişinin karar vermekte özgür olmadığını, hatta bunun ne demek olduğunu bile bilmediğini kendi kendimize açıklarsak, böyle duygular beslememizin *yanlış* olduğunu anlarız. Çünkü bizim ona yakıştırdığımız önkoşul, gerçeğe uymamaktadır. Biz bunu kabul ettiğimizde, gerçi sürüklenen kişiyi kendi haline bırakacak değiliz ve elbette ki yaptıklarını doğru bulmamız veya beğenmemiz de söz konusu olamaz. Biz onun bu tür eylemlerini sürdürmesine engel olmanın çaresini aramalı ve belki de onu bir yere kapatmalıyız, ama ona karşı *öfkelenmeyi* sürdürmemeye gayret etmeliyiz.

Size kötülük eden birinin hipnoz altında olduğu için bunu yaptığını duyarsanız, başlangıçta duyduğunuz öfke yatışır. Hatta öfkeniz acıma duygusuna bile dönüşebilir, çünkü size kötülük yapan kişinin bizzat bir kurban durumunda olduğunu düşünürsünüz. Size kötülük edenin bunu bir kişiye bağımlı olmasından ve ona körü kürtüne itaat etmesinden dolayı yaptığını öğrenirseniz de aynı şekilde hissedersiniz. Gerçi duygularınızın değişmesi bu durumda biraz daha uzun sürer, çünkü özgürlükten yoksun olmanın bu türüsünü keşfetmek daha zordur. Herhalde size kötülük edene önce ithamlarda bulunursunuz ve özgürlüğünden yoksun olmaktan

kendini kurtarmak için yeterince çaba sarf etmemekle onu suçlarsınız. Ama sonradan bunu yapamadığına ikna olursanız, kızgınlığınız hafifler ve onun yerini bir kurban karşısında içinizi kaplayan duygular alır. Bir fikir akımına kendini kaptırıp sürüklenen kişiye karşı duyduklarımızın değişikliğe uğraması daha da uzun sürer, çünkü göze batmayan bir ‘beyin yıkanması’ olayının ayırtına varmak ve görünürde hiçbir zorlama yapılmadan ona aşılana düşüncelerden dolayı onu kınamaktan vazgeçmek hiç de kolay değildir. Eylemin arkasındaki istencin zorlayıcı olduğu, yani etkilenecek değişmeye karşı direnç gösterdiği açıkça belli olursa, bakış açımızın değişmesi daha kolay olur. Gerçi kumar bağımlısı, kumarhanede evini barkını kaybederse, ona öfkeniz sınır tanımayacaktır. Ama onun bu bağımlılıktan ötürü ne kadar acı çektiğini, kendine yabancı olan bu istencin elinde aciz bir oyuncak durumunda olduğunu anlarsanız, onu hasta bir insan gibi görmeye başlarsınız ve öfkeniz bu sefer de acıma duygusuna dönüşür. Kendine hâkim olamayan biri karşısındaki tutumunuz daha zordur. Ani bir öfke patlaması sonucu sizin üstünüze saldırıp sizi sakatlayan kişiye karşı kızgınlığınız hiçbir zaman tamamen yatıştırılamaz. Söz konusu kişiyi kendisini kontrol edememekle suçlarsınız, ama gene de size saldırırken akli başında olan ve size karşı kötü niyet besleyen, size zarar vermek isteyen bir kişiye karşı duyduklarınızdan daha farklı şeyler hissedersiniz. Eğer eylem dışarıdan gelen bir zorlamadan kaynaklanıyorsa, yani eylemi meydana getiren istenç zorla oluşturulmuşsa, durum duygularımız için daha kolaydır. Eşiniz, yıllar boyu biriktirdiğiniz parayı kendisini tabancayla tehdit eden bir soyguncuya teslim ederse, sizin için bir felaket sayılan bu olaya rağmen, onu suçlamazsınız. Eşinizin bu yaptığı, o parayı kumar masasında kaybetmiş olması kadar büyük bir sorun değildir.

Bir başkasında fark ettiğimiz her türlü özgürlük sınırlaması, bizim ahlaki duygularımızı etkiler. Demek ki –daha önce sorumluluk meselesinde de gördüğümüz gibi– bu duygularımızın esası, eylemi gerçekleştirenin, kararını verirken özgür olup olmadığı, kuralları bilip bilmediği, seçim yapma olanağının bulunup bulunmadığı sorusunun yanıtına dayanmaktadır. Eğer özgürlük önkoşulu sarsılırsa, eylemin karşısında duyulan kınama, isyan ve öfke ufulanmaya başlar ve başka bir tutuma yer verir, buna göre kar-

şımızdakileri artık suçlu olarak değil, özgürlüğünü yitirmekle büyük bir felakete uğramış insanlar olarak görürüz. Bundan böyle bizim için onlar, lanetlenecek kimseler değildirler, aksine acımamız gereken birer felaketzedirler. Fakat onlar karşısında takındığımız tutumdaki değişimin de bir bedeli vardır: Biz artık o kişileri belli bir anlamda *ciddiye* almayız. Bu, onlara karşı saygılı davranmadığımız anlamına gelmez. Tam tersine: Özgürlükleri zedelenen kişilere karşı –bu özgürlük zedelenmesi o kişiye göz korkutma baskısı yapılması yüzünden olsa bile– belli bir saygı ve çekinme ile davranırız. Her ne olursa olsun, öyle biri ile karşılaşmamız, özgür kişilerle karşılaşmamızdan farklıdır. Onun karşısına birtakım taleplerle veya suçlamalarla çıkmamakla, onunla aramıza bir mesafe koymuş oluruz ve böylece de özgür insanlar arasındaki olağan duygu alışverişi meydana gelmez. Böylelerine karşı olumsuz veya olumlu bir tavır takınmak, onları görünce korkmak veya sevinmek de mümkündür, ama bu duygular özgür insanlara duyulandan farklıdır, çünkü eksik olan bir şey vardır: Özgür insanların bir araya gelmelerinde olduğu gibi duyguların ve beklentilerin karşılıklı ve bakişimli olması.

Raskolnikov eskiden kendisine sorumluluk atfedilmesine ve hesap sorulmasına karşı direndiyse, şimdi de kınanmasına, ahlaki bakımdan nefret uyandırmasına karşı kendini savunacaktır. Ve kendini savunmak için kullanacağı kanıt da gene aynıdır: O nasıl düşüneceği, ne isteyeceği ve ne yapacağı konusunda özgür olmadığını, bütün bunların birer önkoşulla belirlendiğini ve bu önkoşulu değiştirmenin onun elinde olmadığını ileri sürecektir. Bu doğrultuda düşünmeye devam edilirse, diyecektir ki: “Karar verme özgürlüğüne sahip olmam hiç fark etmez, çünkü bu özgürlük de koşullandırılmış bir özgürlüktür ve bu da birtakım değiştirilemeyen koşullara tabidir.” O halde Raskolnikov’un eylemini şiddetle kınamak, yerinde bir tutum olabilir mi? Raskolnikov, kendisine karşı böyle olumsuz duygular beslemenin haksızlık olacağını ileri sürecektir. Sonra da karşı saldırıya geçecektir. Diyecektir ki: “Kendinize baksanıza! Siz ki doğru bir yaşam sürdürdüğünüz iddiasındasınız –hiç kendinizi boş yere itham ettiğiniz olmaz mı? Sık sık mantığa sığmayan pişmanlıklar duymaz mısınız? Boşu boşuna vicdan azabı çekmez misiniz? Sizin durumunuz da benimkinden farklı değil. Sizin de eli-

nizde olmayan düşünceleriniz, istekleriniz ve eylemleriniz var. O halde neden kendinize bu anlamsız eziyeti çektiriyorsunuz? O kadar övülen ahlaki duyguların aslında insanı tutsak eden bir zindan olduğunun farkında değil misiniz? Neden bu zindanın duvarlarını yıkıp dışarıya, *özgürlüğe* adım atmıyorsunuz? Bu hiç de zor değil. Siz sadece bir kez düşünün, her şeyin, gerçekten de her şeyin *koşullu* olmasının ne demek olduğunu iyice düşünün!"

Hadi öyle yapalım! Varsayalım ki siz bir gece içkili olarak direksiyonun başına geçtiniz ve ıssız bir orman yolunda bir çocuğa çarptınız. Bir virajı dönerken birden karşınızda, yolun ortasında bir çocuk gördünüz. Araba çocuğa çarptığında çıkan ses korkunçtu. Bu sesi ve yolun bir tarafına savrulan o küçücük bedeni ömrünüz boyunca unutamayacaksınız. Frene bastığınızda tekerlekler gıcırdayarak durdu. Bu bir refleksti. Fakat siz arabadan çıkmadınız. Birdenbire sarhoşluğunuz geçti, ayıldınız ve kendinizi cezaevinde hayal ettiniz. O anda yeniden otomobilin motorunu çalıştırıp saatlerce yola devam ettiniz. Siz şimdi bu hareketinizi hissetmiyor olamazsınız. Ertesi gün gazetede çocuğu buldukları zaman çocuğun henüz hayatta olduğunu okuyorsunuz. Demek ki eğer kaza yerinden uzaklaşmayıp hemen bir ambulans çağırırsaydınız, çocuğun hayatı kurtulacaktı. Suçluluk duygusu sizi sarmıştır, haftalarca felce uğramış gibisiniz ve sonunda gerçekten hastalanıyorsunuz. Acınızı dindirecek bir düşünceye sarılıp kendinizi avutmaya çalışıyorsunuz. Ben başka zaman bu kadar çok içmem, ama o akşam amirim hiç durmadan kadehimi doldurmakta ısrar edince, reddetmem ayıp olurdu, diyorsunuz. İçkiden sakınan biri gibi davranarak rezil olamazdım ya! Çok hızlı gitmeme gelince: Bir an önce eve gitmek istiyordum, çünkü ertesi gün beni çok yorucu işler beklemekteydi. Bütün bunlar anlaşılabilir ve affedilebilir nedenler. Ya arabayı durdurup inmemem? Cezaevine gönderilmek korkusu beni öylesine kısılcasına aldı ki, kaçıktan başka bir şey yapacak durumda değildim. Elbette ki çarptığım çocukla ilgilenmem gerektiğini biliyordum. Ama bu düşünce cezaevine kapatılma korkusunu yenemedi. Kaçma arzusu baskın geldi, o arzunun kendini kabul ettirmesini *engelleylemedim*. Öyleyse başka türlü davranma imkânım olmadığı halde, neden kendimi suçlayayım, neden suçluluk ve pişmanlık duyguları ile kendimi harap edeyim? Benim yerime bir *başkası* olsaydı, belki korkusunu yenmeyi başarabilirdi, belki vic-

danı korkusuna baskın gelebilirdi. Ama bu beni ilgilendirmmez. *Ben*, bu *belli* insan, bu *belli* anda başka türlü davranmadım, bu yüzden de benim kendi kendime neden eziyet ettiğim anlaşılır bir şey değil!

Bu şekilde kendinizi yatıştırmak istemeniz korkaklıktan mı ileri geliyor, yoksa kendinizi arkaik veya sadece konvansiyonel olan duygulara kap-tırıp onların içine gömülecek yerde mantığa güvenmeniz gerektiğini kabul etmenizden mi kaynaklanıyor? Raskolnikov, her halde ikinci şıktan yana olurdu ve bize ülkesini terk eden göçmeni hatırlatırdı. Göçmen adayı da ha-yalinde canlanan hayvan vagonlarına karısının ve çocuklarının zorla tıkalıp götürülmesi sahnesine tahammül edememişti. İki kez aşırı güçlü bir içsel görüntü ve iki kez kaçma olayı... Fakat bizim bu her iki olay karşısındaki duygularımız farklıdır ve bu fark asla daha büyük olamaz. Ama acaba ne-den? Evet, göçmenin davranış biçimi kimseye zarar vermemiştir, üstelik tam tersine onun davranışı hayat kurtarmıştır. Öte yanda siz bir çocuğu ölüme terk etmiştiniz. Demek ki her iki davranış biçiminin *sonuçları* arasın-da açıkça büyük bir fark vardır. Üstelik güdüler, gerekçeleri de farklıdır. Siz bir cezadan kaçmak istediniz, göçmen ise kendini ve ailesini kurtarmak istedi. Demek ki ahlak açısından bakıldığında, her iki vaka arasında dağlar kadar fark vardır. Ama Raskolnikov diyecektir ki: Bu tamamen *yüzeysel* bir görüş tarzıdır. Derine inilecek olursa, her iki olay da birbirine tıpatıp ben-zemektedir: Gerek siz, gerekse göçmen, olayların içsel olarak nasıl bir seyir izlediklerinden sorumlu değildiniz. Bencil düşüncelere kendinizi kaptır-manız ve o doğrultuda davranmanız sizin elinizde değildi, göçmen de asil güdülerinden ötürü sorumlu sayılmaz. İnsan dürüstçe ve sebep –sonuç bağlantısını gözden kaçırmadan düşünürse, sizin sahip olduğunuz özgür-lüğün de– tıpkı göçmenin özgürlüğü gibi –koşullu olduğu ortaya çıkar. O halde neden kendinizi hırpalıyorsunuz?

Bütün ahlaki duygularından sıyrılmış bir toplumda yaşamak herhal-de çok garip olurdu. Gerçi böyle bir toplumun katı kalpli olması gerekmez-di, çünkü mutluluğun üzüntüden daha iyi olduğu düşüncesi bu toplumda da kabul görürdü. Ahlak açısından iyi ve kötü şeyler arasında bir fark da gö-zetilirdi ve böyle bir toplulukta yaşamının genel olarak rahat olması için, davranışlara en basit şekilde etki yapmakla ahlaki bir eğitim verilmeye çalı-

şılırdı. Bunun dışında böyle bir toplumda gayet soğuk bir atmosfer egemen olurdu. Bu toplumun üyeleri olan bizler, aramızdaki ilişki bakımından çok mesafeli davranırdık. Birbirimize hiçbir şeyden ötürü kırılmaz ama ahlak bakımından övgüye değer eylemlerden ötürü de birbirimize fazla değer vermezdik. Dilimize doladığımız söylem şu olurdu: “Her şey nasılsa öyledir, insanlar sadece yapabileceklerini yaparlar.” Hiç kimse övgü ve hayranlık nedir bilemezdi, çünkü her an gözlerimizin önünde olan gerçek, insanların iyi veya kötü, ne olursa olsun yaptıklarının ellerinde olmadığıdır. Birisi bize yardım ederse buna sevinirdik, ama ona karşı minnettarlık duymak için bir neden göremezdik. Düşük ahlaklı insanlardan, ağır suç işleyenlerden elimizden geldiğince uzak dururduk, tıpkı göktaşlarından ve hortumlardan uzak durmaya çalıştığımız gibi... Buna rağmen onların kurbanı olursak, duygularımız bir çığ felaketine uğramaktan farksız olurdu. Tutulmayan sözler, güvenin kötüye kullanılması, yalan, dolan... Tüm bunlara –sanki kötü hava koşulları imiş gibi– stoacılara özgü bir dinginlik içinde katlanırdık. Kendimize karşı da korkunç soğuk bir tutum içinde olurduk. Ama sadece vicdanen uygun gördüğümüz şeyleri yapmak, uygun görmediklerimizi yapmamak şeklinde değil... Yükümlülüklerimizi gayet iyi bilir, hatta ahlaki ölçülerde titiz davranabilirdik fakat bilmediğimiz tek şey, geçmişte yaptıklarımızdan ötürü vicdan azabı, pişmanlık ve utanç duymak olurdu. Kendi kendimize, ne olduysa oldu, derdik. Olsa olsa başka türlü davranmamızın daha iyi olacağını düşünerek hayıflanabilirdik. Fakat yaptıklarımızdan ötürü kendimizi üzme aklımızdan geçmezdi. Aynı sebepten de, ahlak açısından kendimizden memnun olma duygusu da bizim tamamen yabancı olduğu-muz bir duygu olurdu.

Bu şekilde ahlaki duygulardan vazgeçmemiz *mümkün* müdür, diye kendinize sorabilirsiniz. Raskolnikov ise size bunun doğru bir soru olmadığını söyleyecektir. Zira daha derinlerde mevcut olan yetisizlikler ve ortadan kaldırılamayacak yanılıklar da vardır. Doğru soru şöyle olacaktır: “Acaba ahlaki duyarlılığımızdan *vazgeçmeli* miyiz?” Düşünsel tutarlılık ve derinlemesine anlama bakımından bu *doğru olur mu?* Eğer sizce doğru değilse, bunu hangi kanıtla açıklayacaksınız? Belki şu anda buna hazır olmadığınızı düşüneceksiniz, ama gene de bunun bir kanıtı *olmalı*. Çünkü bizi birer kişi ola-

rak belirleyen öğelerden biri, beklentilerimizin ve duygularımızın birbiriyle böyle kenetlenmiş olmasıdır ve ahlaki duyarlılığımız da bunu göstermektedir. Kişilerin birbirine olan *yakınlığını* belirleyen de budur, bu yakınlık bir kınama tarzında kendini gösterse bile... Bu yakınlığı kurma yetisi olmasa, biz birer kişi olmaktan çıkarız, birer zombi oluruz, başka bakımdan duyarlı olmaya devam eden zombiler... Düşüncemizin şu sırada izlediği yola göre, durum böyledir ve bu yüzden de koşulsuz özgür istence inanmak gerekir. Çünkü o zaman ahlaki duygular birdenbire anlam kazanır ve siz Raskolnikov'a diyebilirsiniz ki: "Belli bir insan olan siz, o belli anda cinayetten *vazgeçebileceğiniz* durumda olduğunuz için, eyleminizi kınıyoruz. Ve işte tam da bu sebeple sizin ömrünüz boyunca pişmanlık duymanız gerekir."

Demek ki bu durumda kanıtımız şöyle olacaktır: Kişi olmak fikrinin öğelerinden biri de ahlaki duygulara sahip olabilmektir. Bu durumda kişilerin istençleri açısından koşulsuz özgür olmaları da bu fikrin bir ögesi olmalıdır. Çünkü koşullu özgürlük ahlaki duyguların dayandığı zemini ortadan kaldırır. Bu sebeple de geçerli olan şudur: Birisi kendini kişi olarak anlamak isterse, kendini istenci bakımından koşulsuz özgür sayması gerekir. Biz kendimizi kişi olarak anlıyoruz, o halde kendimizi istencimiz bakımından koşulsuz özgür saymalıyız.

ÖYLESİNE İSTEMEK – ÖYLESİNE YAPMAK

Şimdiye kadar gözden geçirmiş olduğumuz düşünceler şunu ispatlamaktadır: Kendimizi kişi olarak anlamamız için, istencin koşulsuz özgür olduğuna inanmak zorundayız. Eğer biz birer kişi isek, hiçbir önkoşul olmaksızın yeni bir şeyi harekete geçirebiliriz. Bizi harekete geçiren özgür istenç ise, hiçbir şey tarafından harekete geçirilmemektedir ve bu bakımdan hareketlendirilmemiş bir hareketlendiricidir. Bu düşüncüyü başka bir biçimde desteklemeye çalışabiliriz: Sezgisel özgürlük deneyimimizden ötürü alışageldiğimiz görüşlere işaret edebilir ve diyebiliriz ki: İşte görüyorsunuz ya, biz koşulsuz özgür istence sadece *inanmakla kalmıyoruz, onu yaşıyoruz da*.

Raskolnikov, satırı savurmak için kolunu kaldırdığında, bu hareketinin birtakım içsel olayların meydana getirdiği koşullara bağlı olduğunu ve bu olaylardan oluşan zincirin son halkasını oluşturduğunu duyumsa-

maz. O, bu hareketiyle çok eskiden başlamış olan birçok ufak tefek olaydan meydana gelen bir zincirin tamamlandığı izlenimini almamıştır. Bu sebeple hareketini de yaşamındaki ufak tefek vakalara eklenen bir *yenisi* olarak görmez. O bu hareketini, bizzat kendinin ürettiği bir eylem olarak görür ve bundan ötürü de onu sadece daha önceden başlamış olan bir olayın devamı olarak değil de, yeni bir şey olarak yaşar. Yalnızca ve yalnızca o, bu yeni şeyin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini belirleyecektir. O, arkasında çığ gibi yükselen önkoşulların onu satırı savurmaya zorladığını hissetmemektedir. Satırı kaldırdığında, bunu *kendiliğinden* yaptığı hissine kapılmaktadır ve bu kendiliğindenlik, hareketini yapmaktan vazgeçebileceği duygusuna da yer vermektedir.

Yaptığımız betimleme henüz tamamen doğru değildir. Raskolnikov'un çok iyi hissettiği bir koşullandırılmışlık mevcuttur: Hareketinin istenci tarafından koşullandırılmış olması... O, sadece kendisinin istemesi üzerine satırı kaldırdığını sanır. Bu hareketini bir eylem olarak yaşaması bu önkoşuldan ileri gelmektedir. O halde, bu hareketinin, kendiliğinden oluşan yeni bir yaşantı olması, aslında hareketinin, yeni bir şeyin başlangıcı ve kendiliğinden olan bir istençten kaynaklandığı yaşantısıdır.

İstencin ve eylemin kendiliğinden olan bir şey gibi yaşanması, özgürlüğün koşullandırılmamış olduğu düşüncesinin sadece soyut bir postulat olmadığı, yaşanan ve sezgisel olarak varlığı kanıtlanan bir şey olduğu düşüncesi için önemli bir dayanak noktası oluşturmaktadır. Bu düşüncüyü sürdürüp geliştirmek istersek, şunu da anımsayalım ki, Raskolnikov elinde satır ile tefeci kadının önüne ansızın ve bir rastlantı sonucu dikilmiş değildir. Tam tersine, daha önce belli bir biçimde düşünüp taşındığı için oradadır ve satırı savurmaktadır. Onun oraya gitmesine neden olan belli bazı duygular ve gerekçeler vardır. Bütün bunlar istencinin ve eyleminin kendiliğinden oluşması ile ne bakımdan uyusmaktadır? Raskolnikov, orada durmasının nedenini *unutmuş* değildir ve eylemini, gerekçesi ile bir ilgisi olmayan bir eylem olarak da yaşıyor *değildir*. Genel olarak biz düşüncelerimizi ve nedenlerimizi, asla bağlayıcı gücü olmayan bir şey olarak yaşadığımızı ileri süremeyiz. Öyleyse bu bağlayıcı güç ile kendiliğindenlik arasındaki ilişki nedir? Düşüncelerimizin şu sırada izlediği yola göre bunun yanıtı şöy-

le olmalıdır: Düşünme yetisi, istenç ve eylemlerimizden ibaret çok sayıda seçeneklerin arasından birkaç tanesini seçip, karar verme aşamasında onları karşımıza dizmemizi sağlayan etkinliklerdir. Demek ki düşünme yetisi, bize üzerinde durabileceğimiz belirgin seçenekleri hazırlamakla, istediklerimizin ve yaptıklarımızın tamamen rasgele ve keyfi olmasını önler. Ama en sonunda özgürlüğümüzün kendiliğindenlik biçiminde varlığını belli ettiği bir serbest hareket alanı vardır. İşte özgürlük için önemli olan bu serbest hareket alanıdır, çünkü bizim birtakım *nedenlerimiz ve gerekçelerimiz tarafından bir şey yapmaya zorlanmamızı önler*. Raskolnikov'un gerekçesi, onu ihtiyar kadının evine gitmeye zorlamıştır ve bununla ona belli sınırlar içinde kalan bir seçim yapma olanağını hazırlamıştır: Yaşlı kadının kafasına satırı indirmek ya da başka bir şey yapmak, örneğin ona sırtını dönerek çıkıp gitmek gibi farklı seçenekler arasından birini tercih etme olanağını. .. Geriye kalan bağlantısız, koşulsuz, salt bir kendiliğindenliktir. Sonunda Raskolnikov satırı kadının kafasına indirdiğinde, bunu hiçbir şeye bağımlı olmadan, öylesine istemiş ve yapmıştır.

Daha önce ileri sürdüğümüz bir kanıtı hatırlayalım: Bu kanıtla göre düşünme yetimizin, istencimizi değişmez ve kesin bir biçimde saptaması, özgürlüğün yitirilmesi anlamına gelmektedir. Düşüncemizin şu sırada izlemekte olduğu yol bu noktaya geri gelmekte ve şu sonuca varmaktadır: Aslında bu *böyle değildir* ve biz de bunun böyle olmadığını *yaşayarak* öğreniriz. Verilen örnekler bu doğrultuda yeniden betimlenmelidir: Bizim varsayımımıza göre göçmen, karısının ve çocuklarının hayvan vagonu içine tıklacağını gözünün önüne getirmişti ve daha sonra onu sorgulamamız üzerine, bu olayı hayalinde canlandırdığında kaçmaktan başka bir şey yapamadığını söylemişti. Bizim izlediğimiz düşünce yoluna göre, bu olay onun için bir özgürlük deneyimi değildi. Eğer öyle olsaydı, sonuna kadar onun için yaşanabilir bir serbest alanın mevcut olması gerekirdi ve onun özgürlüğü, bu serbest alan içerisinde kendiliğinden bir eylemi gerçekleştirmesi olurdu. Sonunda düşünmeyi ve hayal etmeyi arkada bırakıp kendini dürterek trene binerdi *—ya da binmezdi*. İşte özgürlüğü yaşamak da tam olarak bu değil midir?

Şimdi de otomobille bir çocuğa çarptıktan sonra, onu yaralı olarak bırakıp kaçtığınız zamanki durumunuzu yeniden ele alalım: Siz frene bas-

tınız ve motorunuz çalışır durumda ıssız orman yolunda duruyorsunuz. Çarpmış olduğunuz çocuk da geride, yerde yatmaktadır. Öyküyü ilk anlattığımızda, gözünüzün önüne cezaevi geliyor ve sizi büyük bir güçle etkisi altına alan bu görüntü yeniden otomobili hareket ettirmenize neden oluyor. Eğer böyle ise, bizim düşüncemizin izlediği yola göre, siz istenciniz ve eyleminiz bakımından özgür bir insan yaşantısına sahip değilsiniz. Özgürlüğün yaşanması başka türlü olurdu: Siz cezaevine girmeme arzunuz ile ahlak ilkelerinin buyruğunu karşılaştırıp tartar ve sonunda her ikisinin de baskısı olmadan ve kendinizi bağımlı hissetmeden, kendiliğinizden seçeneklerden *birini ya da ötekini* tercih eder ve ona göre davranırdınız. O gece siz bu seçimi yapma deneyimini yaşamadınız, çünkü korkunuz baskın çıkmıştı. Bu sebeple, varsayalım ki siz ertesi gün polis karakoluna gittiniz, direksiyonun arkasında oturup bir kez daha yapacaklarınızın olumlu ve olumsuz yönlerini düşünüyorsunuz. Şu anda kafanız bulanık değil ve artık korkunuz da, önceki gece olduğu gibi, denetim altında tutulamayacak kadar şiddetli değil. Bir an düşüncelerinizin sürekli bir daire halinden kafanızın içinde dolaştığını hissediyorsunuz. Sonra düşüncelerinizi bir yana itip kendinizi zorlayarak polis merkezine giriyorsunuz yahut da geri dönüyorsunuz. Bu düşünce bize şunu söylüyor: Sizin uzun süre düşündükten sonra *hâlâ daha* her iki seçenekten birini tercih edebilmeniz, –işte özgürlük deneyiminiz tam olarak budur.

Özgürlüğü yaşamamanın bu şekilde betimlenmesi, hepimizin bildiği başka bir görüngenye de dayandırılabilir: İstenç özgürlüğünden yoksunluğun çözölüp ortadan kalkması görüngüsü... Biz bir hipnozun etkisinden uyanıp kendi istencimize yeniden kavuşabiliriz. Bir insana olan bağımlılığımızı üstümüzden atıp kendi isteklerimizi yerine getirebiliriz. Beyin yikanması olayını geride bırakıp, kendi kendimize bir şeyler düşünmeye ve istemeye başlayabiliriz. İçsel bir zorlamayı kırıp, bundan böyle bize yabancı olmayan bir istence göre hareket edebiliriz. Bize zorla dayatılan bir istençten kurtulmayı da başarabiliriz. Bütün bu vakalarda koşullandırılmışlık deneyimi çözölüp dağılır ve onun yerine kendiliğinden oluşan istencin deneyimi geçer. Daha önce istencimizin sürekli bir şeye *bağımlı olduğu ve bu bağımlılığı yüzünden özgürlüğünün kısıtlandığı* izlenimini alıyordıysak,

yeniden kazandığımız özgürlük, hiçbir bağımlılık duyumsamadan ve hiçbir kısıtlama yaşamadan, kendiliğinden, öylesine bir şeyler istememizle belli olur. Örneğin, özgürlüğünü kazanan kumarbaz, oyun salonuna gideceğine binlerce başka şey yapmak isteğini duyar, tatile çıkmış olan veznedar da kendisine zorla bir istenç dayatılmadığı için aynı durumdadır. Bunların, rahatlatıcı, ferahlatıcı, *kendini özgür hissettiren* yaşantılar olduğunu kimse inkâr edemez. Bu yaşantılar aynı zamanda, bizim koşulsuz özgür bir istenç deneyimini gerçekleştirdiğimizin ispatı değil midir?

İÇSEL BAKIŞIN ODAK NOKTASI

Koşulsuz özgürlük fikri hakkında doğrudan doğruya deneyimlerden bilgi edinilebileceği düşüncesinin bir başka kaynağı daha vardır. Kişilerin kendileri ile kendi düşünceleri ve arzuları arasına içsel bir mesafe koyma yetisi... Karar vermedeki koşullu özgürlük konusunu incelerken bu mesafeden söz etmiştim ve özgürlükten yoksunluk deneyiminde de bunun önkoşul olduğunu görmüştük. Ama insanın kendisinden bir adım geriye giderek araya bir mesafe koyma ve meseleye bu uzaklıktan bakma yetisinde başka bir şey daha görmek mümkündür: İnsanın kendisini her türlü içsel koşullandırılmışlıktan kurtarıp istençleri ve eylemleri için yeni bir başlangıç noktası koymak olanağına sahip olduğu...

Kendimi arzularıma tamamen teslim edecek yerde, biraz durup onları kendime konu edinebilirim. Onları bir değerlendirmeye tabi tutup kendime, onların benim eylemlerimi belirlemelerini isteyip istemediğimi sorabilirim. Bunu yaptığım anda, kendimi onların buyruğu altında olmaktan kurtardığım izlenimini alırım. Önce *tek tek* arzularımla arama bir mesafe koymakla başlarım ve böylece onların doğrudan doğruya etkisi altında kalmamı önlemiş olurum. Bunu *her* arzu için yapmak mümkündür; arzularımızla aramıza eleştiri yapmaya olanak sağlayacak uzaklığı koymayı engelleyecek başka bir arzu yoktur. Böylece *her çeşit* arzusun arkasına geçmemin mümkün olduğu deneyimini kazanırım. Yeni düşüncemize göre de koşulsuz özgürlük deneyimi budur. Özgürlük yalnız arzularım konusunda geçerli değildir. Ben düşüncelerimle de arama bir mesafe koyabilirim; önce *tek tek* düşüncelerimle, sonra da tümüyle... Böylece sonunda şu deneyimi

kazanmış olurum: Ben *hiçbir* içsel olaya tabi değilim ve beni güdüleyen gerekçeler de kendimi kurtaramayacağım bir içsel boyunduruk oluşturmazlar. Eğer istasyonda tren bekleyen göçmen adayının yerindeki kişi ben isem, ben artık tam ve vurgulanmış anlamıyla özgürüm, çünkü istersem tüm gerekçelerimin üzerinden aşım, koşulsuz özgürlük içinde, birbirlerinin karşıtı olan gerekçelerimden hangisinin izinden gideceğimi seçebilirim. Ben, koşullu özgürlükte olduğu gibi istencime hâkim olup, hem onu düşünerek şekillendirebiliyorum, hem de karar verme sürecine kendimi teslim edip etmemek konusunda dizginleri elimde tutuyorum. İşte bu güç, gerçek özgürlüktür ve benim içimde olup biten her şey ile arama koyduğum mesafe deneyiminde kendini belli eder.

Konuya içsel uzaklıktan bakarak kazandığımız bu odak noktasının sağladığı özgürlük nedeniyle, geçmişimizdeki olayların tutsağı olmaya devam etmemiz gerekmez. Artık geçmiş istençlerimizin ve eylemlerimizin ağırlığı altında ezilmek, şimdiye kadarki karakterimizin değişmeyeceğini kabul ederek geleceğimizi değiştiremeyecek sınırlar içine almak zorunda değiliz. Böyle olmasaydı kendimizi çok kötü hissederdik. “Özgürlük” sözcüğü ile tanımlanmaya layık bir konumda olmamak bilinci insan için korkunç bir şeydir. Ama biz kendimizle aramıza bir mesafe koymak *yetisine sahibiz*. İşte *bu* yetimizdir ki, geleceğimizin gerçekten önümüzde açık olmasını sağlar ve şimdiki zamanımızı da, istersek yeni bir başlangıç kuracağımız bir boyut haline getirir. Bu yetimizin varlığını inkâr etmek akılsızlık olacağı gibi, erişebileceği uzaklığı kısmak ve –benim şimdiye kadar yaptığım gibi– koşullandırılmış özgürlük boyutuna indirgemek de bu fenomeni göremeyecek kadar kör olmak demektir.

PEKİ YA ŞİMDİ?

Kitabın bu kısmının başında, koşulsuz özgür istenç fikrini ortaya attığımda, bu konu hakkında bir şeyler öğrenmenin güçlüğüne, olumsuzluk içeren bilgilerden ve hareketlendirilmemiş hareketlendirici eğretilmesinden öte bir şeyler bulunamayacağına işaret etmiştim. Bundan sonraki adımlar için umudum, özgür istenç fikrine doğru götüren düşünceleri izleyerek daha iyi bir anlama olanağı yaratabilmektir. Vardığım sonuç insana

garip geliyor: Öncelikle bu fikrin sadece felsefi bir gönül eğlencesinden kaynaklanmadığı, arkasında çok güçlü ve görüldüğü kadarıyla da bozulmamış sezgilerin bulunduğu, bunların açık seçik kanıtlar biçimindeki kalıplara yerleştirilebileceği ortaya çıktı. Ama öte yandan da bu çeşitli kanıtların bile, dünyanın gidişine tabi olmaksızın ona etki yapabilen bir istencin ne olduğunu tam olarak açıklamaya yetmediği anlaşıldı. Bir adım daha ilerleyebilmek için, öykünün bu aşamasında kendimize iki soru sormamız gerekir. Birincisi: Koşulsuz özgür bir istence sahip olmak nasıl bir şeydir? Bu gerçekten de tam bir özgürlük deneyimi midir? İkincisi: Bu fikir, gerçeğe uygun ve dolayısıyla içeriği olan bir fikir midir? Yoksa sadece bir kuruntu, sözel anlatım sanatının bir uydurması, üzerine gidildiğinde ortadan kaybolan bir çeşit serap mıdır?

-

KOŞULSUZ ÖZGÜRLÜK: BİR SERAP

SERBEST BIRAKILAN İSTENÇ: BİR KARABASAN

Sizin koşulsuz özgür bir istence sahip olduğunuzu varsayalım. Bu istenç hiçbir şeye bağımlı olmasın, tamamen serbest ve bütün nedensel bağlantılardan sıyrılmış, özgür bir istenç olsun. Bu, mantığa sığmayan, anlaşılmaz bir istenç olurdu. Zira istencin serbest olması, sizin bedeninizden, karakterinizden, düşüncelerinizden, duygularınızdan, hayallerinizden ve anılarınızdan bağımsız olduğu anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, bu istenç sizi belli bir kişi yapan öğelerin hiçbirisiyle bağlantılı değildir. Kelimenin esas anlamına göre böyle bir istenç *sizin* istenciniz olamaz. Böyle bir istenç, belirli bir birey olan *sizin* özgeçmişinizin mantığı doğrultusunda istediklerinizi açıklayacak yerde, nedensel bir boşluktan ortaya çıkarak âdeta sizin üzerinize çullanır ve siz de onu kendinizden uzak, size tamamen yabancı, üreteni olmadığınızı bir istenç olarak yaşırdınız.

Koşulsuzluk fikrini kelime anlamıyla ele alıp bir istencin çeşitli yüzlerine uygularsak varacağımız sonuç budur. Önce –şimdiye kadar anlattıklarımız doğrultusunda– düşünmenin istenç üzerindeki etkisini incelemekle işe başlayalım. Bu etki bir koşul demektir ve bu sebeple de koşulsuz özgür olan istenç üzerinde böyle bir etki söz konusu olmamalıdır. Bu da “*Karar vermek*” diye bir fenomenin *olamayacağı* anlamına gelir. O halde koşulsuz olmak gibi iddialı bir özgürlük, bizim mütevazı karar verme özgürlüğümüzü elimizden almaktadır. Zira bizim için istencimizin *hem* etkilenebilir, *hem* de etkilenmez olması mümkün değildir. Gerçi biz bir istencimizi gerçekleştirilebilmesi için hangi araç ve gereçleri kullanacağımızı, aynı zamanda tözsel istencimizin ne olması gerektiğini düşünebiliriz. Ama tüm bu düşünme işlemleri istencimizin oluşması konusunda hiçbir işe yaramayacaktır. Koşulsuz istenç, ne ise odur, onu yönetmek mümkün değildir. Biz böyle bir istence sahipsek, onun ne tarafa yöneleceğini etkilemek gücüne ve denetimine hiçbir biçimde sahip olamayız. Şimdiye kadarki araştırmalarımız-

dan anladığımızı göre, bir istencin üretene sayılabilmemiz için düşüncele-
rimizin onun üzerinde etkili olabilmesi gerektiğinden, biz koşulsuz isten-
cin üretene olduğumuz deneyimini de yaşamayız. Demek ki böyle bir istenç
ile aramızda tamamen edilgen bir ilişki vardır. Biz böyle bir istenci sadece
başımıza gelen bir olay olarak yaşayabiliriz. Ayrıca da bu istenç bizim düşün-
memiz, fikir yürütmemiz ve yargılamamızla hiçbir ilişkiye girmediğinden,
bize tamamen *yabancı* bir istenç olarak duyumsanacaktır.

Bu sonuç şaşırtıcıdır, çünkü koşulsuz özgür istencin belirleyici
özellikleri ile –bizim şimdiye dek anlattıklarımıza göre– özgür olmayan isten-
cin belirleyici özellikleri birbirinin aynıdır. Yani, etkilenmeme, üre-
nin olmaması ve yabancılık, her ikisinin de belirleyici özellikleridir. Üste-
lik bu belirleyici özellikler sadece geçici değil, sürekli. Şimdiye kadarki
anlamıyla özgür olmayan bir istenç etkilenebilirliğini bazı nedenlerle yeni-
den kazanabilirim; ben gene istencimin üretene olabilirim ve istencim be-
nim için yabancılığını da yitirebilir. Hipnoz yoluyla bir insana aşılana ve-
ya bağımlılık yüzünden oluşan bir istençten kurtulmak ya da onu değiştir-
mek mümkündür, içsel bir zorlama kırılabilir, dışarıdan gelen bir zorlama
da ortadan kalkabilir. Bununla da özgürlükten yoksun olma durumu sona
erer. Sona erebilmesinin nedeni de, değiştirilebilen koşullardan ileri gel-
mektedir. Oysa koşulsuz istençte durum farklıdır. Böyle bir istençte özgür-
lükten yoksun olmanın belirleyici özelliklerinin bulunması, onun yanlış
koşullandırılmış olmasından değil, hiç koşullandırılmamış olmasından ile-
ri gelmektedir. Dolayısıyla da yanlış koşullandırılmışlığı doğru koşullandı-
rılmaya çevirmek için bağlantı kurulabilecek bir nokta da bulunamaz. De-
mek ki koşulsuz istenç, tamamen bağımsız olması nedeniyle başından be-
ri ve sonsuza kadar özgürlükten yoksun olmaya mahkûmdur. İlk bakışta
her türlü koşullu özgürlükten daha sahici ve daha büyük bir özgürlük vaat
eden serbestliğin bu kisvesi sıyrıldığında, bu serbestliğin, istenci her za-
man için kesinlikle özgürlükten yoksun kılan bir özellikten başka bir şey
olmadığı ortaya çıkar.

Koşulsuz özgür istencin etkilenmezliği, o istencin yabancı olduğu
hissini verir, üstelik de onu akıl almaz bir istenç durumuna sokar. Çünkü
artık o istenç düşüncenin etkileyemeyeceği bir durumda olmanın dışında,

algılamanın da etkisi dışına çıkmıştır. Kendini etkileyebilecek her şeyden kopuk olunca, dünya hakkında kendini bilgilendiren algılar tarafından belirlenmesi de mümkün olamaz. Öğrenmek, deneyimler kazanıp biriktirmek ve bunları işlemek süreci içinde değişmesine olanak yoktur. Söz konusu olan istenç, gerçeklikten uzaktır ve bilgi iletişiminden yoksun, karanlık bir ortamda faaliyet göstermeye mahkûmdur. Bildiğinden şaşmayan, inatçı ve kör biri gibi, ne olursa olsun aldırmaksızın amaçlarının yerine getirilmesi üzerinde ısrar eder.

Böyle bir istencin ne kadar mantıksız olduğu, bizim için *anlaşılmaz* olmasından da belli olmaktadır. Koşullu istenç, içinde bulunduğu koşullar örgüsünü gözümüzün önüne getirdiğimizde, bizim içim anlaşılır hale gelebilir. Birinin belli bir şey istemesi durumunda, biz bu istencin geçmişinde yatan öyküyü tanıyorsak, o istencin oluşmasından ve şimdiki gibi olup, başka türlü olmayışından sorumlu olan koşulları ayırt edebiliyorsak, bu istenç bizim anlayabileceğimiz bir istençtir. Biz o zaman deriz ki, o kişi bunu istiyor, çünkü şunu ya da şunu algılıyor, düşünüyor, anımsıyor ve duyuyor. Koşulsuz istenci *anlaşılmaz yapan*, o istenç hakkında bu tür bilgilerin bulunmamasıdır. O istencin koşulsuz özgür olması, onun hakkındaki her türlü açıklayıcı yorum ile bağdaşmasına olanak tanımaz. Özgürlüğümüz sebebiyle istediğimiz her şey *rasgele ve keyfi* olduğundan, istencimizin nedeni hakkında bize yöneltilen bir soruyu kızarak yanıtsız bırakırız, çünkü bu soruyu bize yöneltenin, bizi özgürlükten yoksun sanmak küstahlığında bulunduğu hissine kapılırız. İstenç için geçerli olan, eylem için de geçerlidir. Bir eylem, bir istence bağlıdır ve gerçek bir eylem sayılması için bu koşulun yerine gelmiş olması zorunludur. Ama bunun ötesinde bir insanın neden başka bir şey yapmayıp ille de bunu yapmış olduğunu anlayabilmek için hiçbir bağlantı noktası bulunamaz. “O bunu öylesine istedi işte!” demekten başka çare yoktur.

Biz koşulsuz özgür istence sahip yaratıklar olsaydık, birbirimiz için tam birer bilinmeyen olarak kalırdık. Özgürlüğümüzden ötürü yaptıklarımız, bu özgürlüğümüz yüzünden kimse tarafından açıklanamaz ve anlaşılamaz birer eylem olurdu. Başkalarının yaptıklarında bizim için anlaşılır bir yan varsa, bu, onların yaptıklarında özgür olmadıklarını kanıtlar, çünkü bi-

zım o eylemi anlamamız, bazı koşullardan ileri geldiğini açıklayabilmemiz nedeniyledir. Bu durum sadece başkaları konusunda değil, kendimiz için de geçerlidir. Kendimizi de ancak istencimizin ve eylemimizin özgür olması oranında iyi anlamamız ve tanımamız mümkündür. Zira tam bir özgürlük içinde istediklerimiz ve yaptıklarımız bizim için bir anlam taşımaz, tamamen anlaşılmaz olur. Bu durumda biz onların olmasına meydan vermekten başka bir şey yapamayız. Bizim neden başka bir istence değil de, bu istence sahip olduğumuz, bizim için bilinmez bir olay olarak kalır.

Böyle anlaşılmaz bir istenç hiçbir *hesaba gelmez*. Onu önceden tahmin etmek mümkün olamaz, çünkü bir şeyin geleceği hakkında tahminde bulunabilmek için bazı koşullara dayanabilmek gerekir. Her şeyi bilen bir zekânın bile bizim koşulsuz istencimize göre hesaplar yapması mümkün olamazdı; bizim ayrı ayrı her an gerçekten ne istediğimizi bilebilse de, koşulsuz bir istenci dayandırabileceği ve ona göre saptayabileceği bir şey bulamazdı. Başka bir deyişle, bizim bir an sonra ne isteyeceğimiz tamamen *rastlantısal* olurdu ve bu rastlantısallık bir andan bir sonraki ana geçerek sürer giderdi. Bu anlamda koşulsuz istenç, hiçbir zaman *güvenemeyeceğimiz* keyfi bir istenç olurdu. Biz, gerçi daima eski istencimizi anımsamaya devam ederdik ama bu anımsama istencimize bir devamlılık sağlayamazdı, çünkü geçmişteki istençler de etkisiz kalmaya mahkûm olurlardı.

Koşulsuz özgür olan, keyfi bir istence göre eylemde bulunan kişi, kolayca gülünç duruma düşebilir. Varsayalım ki günün birinde başka bir yere taşınmak isteği ile yataktan kalkıyorsunuz. Şimdiki evinize taşınalı çok uzun zaman olmamıştır, siz oturduğunuz evden memnundunuz, oraya çok para yatırdınız ve daha bir akşam evvel evinizin açılış toplantısına gelen ve onu döşeyiş tarzınıza hayran kalan konuklarınıza, artık buradan başka bir yere taşınmayacağınızı açıkladınız. Ama şu anda kahvaltı ederken ansızın içinizde apaçık ve kesin olarak başka bir yere taşınmak isteğini duyuyorsunuz. Bu duygunuzu garipsemekle beraber, birdenbire içinizden gelen bu isteğe karşı gelemiyorsunuz. Belki de emlakçiye giderken yolda bu isteğiniz yok olabilir, ama yeni bir ev bulup eski evinizi bırakacağınızı mal sahibine haber verinceye kadar o isteğinizin sürdüğünü varsayalım. Arkadaşlarınız size, “sen aklını mı oynattın?” diyeceklerdir ve siz de onlara, “ne varmış ya-

ni? Özgürlüğün güzel yanı hep yeniden bir şeye başlayabilmek değil midir?” diye yanıt vereceksiniz. “Evet, ama yeni evinden *neden* taşınmak istiyorsun Tanrı aşkına? Hadi harcadığın paralardan söz etmeyelim, ama bu evden çok da hoşlanmamış mıydın?” “Ne bileyim ben?” diyorsunuz, “öyle istiyorum işte! Ve buna bir sebep gösterememek de hoşuma gidiyor, kendimi böyle tam anlamıyla *özgür* hissediyorum.” Böylece eşyalarınızı taşıyacak olan kamyon geliyor, anahtarlarınızı teslim ediyorsunuz ve yeni evinize gidiyorsunuz. İşte o zaman olanlar olur: Siz eşyanızı getirecek olan kamyonu beklerken, birdenbire bu eve kesinlikle taşınmak istemediğinizin farkına varıyorsunuz. Eşyalarınızı taşıyanlar önce sizin söylediklerinize inanamazlar, aranızda gergin konuşmalar olur, ama giderek adamların bakışları yumuşar ve size bir deliye bakarmış gibi acıma dolu bir ifadeyle bakarlar. Adamlar giderler ve eşyanızı sokakta bırakırlar. Şimdi de sinemaya gitmek arzusunu duyuyorsunuz. Bu arzunuzun, içinde bulunduğunuz saçma sapan durumla hiçbir ilgisi yoktur, zaten hiçbir şeyle de ilgisi yoktur, öylesine içinize doğuvermiştir ve bir isteğe dönüşmüştür. Gecenin ilerlemiş bir saatinde yeni adresinize geldiğinizde, eşyalarınız ortada yoktur. Çöpçüler hepsini toparlayıp götürmüşlerdir.

Hepimizin istencinin böyle bir seyir takip ettiği bir dünyada, bizim diğer insanlarla ve kendimizle ilişkimiz şu andaki ve gerçekteki ilişkimizden çok farklı olurdu. İnsanlar arasında hiçbir samimiyet olamazdı, çünkü birinin şimdiki ve geçmişteki istencinin ne olacağını bilmenin hiçbir işe yaramadığının farkında olmak, samimi bir ilişkinin kurulmasını engeller. Zira böyle bir kişinin gelecekteki istenci hep beklenilenden tamamen farklı olabilir. Her birimiz ansızın, arzulama ile ilgili anlattıklarımıza hiç uymayan bir istence kendimizi kaptırabiliriz. Böyle ani bir değişikliğin olması *zorunlu* değilse de *mümkündür* ve bir an bile *olup olmayacağına* güvenemeyiz. Bu sebeple diğer insanlara karşı daima tedirginlik duyarız ve başkalarıyla bir arada yaşadığımız sürece, ortama egemen olan hava, dikkat, kuşku ve korkudur. Kendimizle olan ilişkimiz için de aynı şey geçerlidir. Kendimize yakın ve samimi olduğumuz duygusu, kendi istencimiz hakkında bilgi sahibi olmamız ve ona güvenmemizle ilgilidir. Her an tamamen yeni bir istencin üzerimize saldırması ve o ana kadar olan her şeyle ilişkimizi kesme-

si olasılığı, bu duygunun yitirilmesine neden olur. Böyle bir durumda kendimizi sanki her an patlayabilecek bir saatli bomba üstünde oturuyormuşuz gibi hissederdik herhalde.

Koşulsuz istenç sahibi bir kimsenin geleceği tamamen açık olurdu. Onun gelecekte isteyeceklerini veya yapacaklarını belirleyecek hiçbir şey olamazdı. Son bölümden öğrendiğimize göre, koşulsuz istenç fikrini destekleyen gerekçe, gerçek özgürlüğün koşulu olarak gelecek konusundaki bu açıklığı güvence altına almak gereksinimidir. Oysa bu tarz bir açıklık çok garip bir deneyimdir. Tekrar, tefeci kadına gitmek üzere olan Raskolnikov'a dönelim. Onun yaşayacağı bir sonraki saatin önünde açık olması, kadını öldürme planından son ana kadar vazgeçme imkânının olduğunu bilmesi nedeniyledir. Hatta merdivenin son basamağında durup düşünebilir ve bu cinayeti işlemek istemediği sonucuna da varabilir. İşte onun özgürlüğü budur. Bunu kendi özgürlüğü olarak yaşaması da, *kendi* düşünceleri ve *kendi* duyguları ile istencinin nasıl olması gerektiğini belirlemesi nedeniyledir. O bir kez daha, bitip tükenmeyen parasızlığını, kız kardeşinin evlenme planını ve lokantada dinlediği konuşmayı, makalesinde savunduğu dünya görüşüne bu konuşmanın ne denli uygun olduğunu düşünür. Şimdi işler ciddileştiğinde, bütün bunların bir insanı öldürmeye yetecek nedenler olmadığı da aklına gelebilir. Eğer bunun üzerine niyetinden cayararak, geri dönüp merdivenden aşağı inseydi, bunun nedeni, onu şu anda olduğu kişi yapan, koşullandırılmışlığı ve nedensel bağlantılarıyla kimliğinin oluşmasına katkıda bulunan bu içsel olayların etkisi olacaktı. Raskolnikov'un, cinayetten vazgeçme kararını özgürce verdiği izlenimini alması için, merdivenden aşağı doğru inmesinin bu şekilde koşullandırılmış olması gerekirdi. Eğer kararı bu koşullar altında gerçekleşmezse ve Raskolnikov'un attığı adımların düşünceleri ve anıları ile bir ilgisi olmazsa, Raskolnikov bu adımlarını geleceğinin açık olmasından faydalandığı bir eylem olarak yaşayamayacaktır. Çünkü geri dönüp merdivenden inmesini tözsel anlamda *kendi* eylemi olarak yaşayamayacaktır. Eğer Raskolnikov'u geri dönmeye sevk eden etken koşulsuz özgür bir istenç olsa, o zaman bu eylem, *kendine* ait bir eylem olmayacaktır. Raskolnikov şaşkın ve sinirli bir halde, bir istencin kendisine egemen olduğunu ve kendisini ted-

birsiz ve hazırlıksız yakalamayı fırsat bilerek olayların yönetimini ele aldığını, onu daha önceki kararının tersine merdivenden aşağı indirdiğini saptayacaktı. Eğer sık sık böyle şaşırtıcı bir deneyim yaşayıp bundan yakıncak olursa, kendisine geleceğinin tamamen açık olduğu belirtildiğinde, o diyecektir ki: “Geleceğimin böyle açık olmasına ben boş veriyorum, çünkü bunun *özgürlük*le hiçbir ilgisi yok.” Buna karşılık biz ona merdivenden *isteyerek* indiğini, kimsenin onu aşağıya *itmediğini* söylersek, o sinirli bir biçimde diyecektir ki: “Ama bu ansızın gelen istencin *benimle* hiçbir ilgisi yok ki! Ben ihtiyar kadını mutlaka ortadan kaldırmaya kararlıyım.” Eğer bizim banka veznedarı günün birinde durup dururken, banka kasasını soymak ve şimdiki yaşamını terk etmek istencine kapılsa, buna benzer sözleri ondan da işitirdik. Sonra da o bize şöyle derdi: “Evet, belki de günün birinde bunu yapardım, zira çoktandır içimde bir şeyler fokurdayıp duruyor. Ama bunu gerçekten *yapar mıyım* ve yaparsam da ne zaman yaparım bunun kararını *kendim* vermek isterim.”

Demek ki koşulsuz özgür istenç deneyimi birçok bakımdan hiç de bizim özgürlük deneyiminden umduğumuz gibi bir şey değildir. Koşulsuz istenç bizi başka bakımdan da hayal kırıklığına uğratmaktadır. Biz sorumluluk kavramı ve ahlaki duygularımız için gereksindiğimiz sağlam zemini onda bulamayız. Tam tersine koşulsuz istencin başıboşluğu, her şeyden bağımsızlığı, bizim normlarımıza uygun olma beklentilerimizi boşa çıkartır ve bu beklentileri bir saçmalık mertebesine düşürür. Raskolnikov’un söz konusu cinayeti koşulsuz bir istençten ötürü işlemiş olduğunu varsayarsak, ortaya çıkan sonuç budur.

Ona: “Hiç kimse ve hiçbir neden sizi bu cinayeti işlemeye zorlamadı, “ diyebiliriz. “Özgeçmişinizi de bahane olarak ileri sürüp kendinizi suçsuz göstermeye çalışmayın, çünkü siz özgür istencinizle bu eylemi gerçekleştirdiniz ve bu da demektir ki, istenciniz hiçbir şeye bağlı değildi ve hiçbir şey tarafından belirlenmiş de değildi. Siz bu cinayet konusunda *hakikaten seçim yapabilecek* durumdaydınız. Bu cinayeti işleyip işlememekte serbesttiniz ve sizi her iki yönde de etkileyecek hiçbir şey yoktu. Ne istediğiniz ve ne yapacağınız tamamen sizin elinizdeydi. Bu sebeple eyleminiz için bir özür *düşünülemez* bile. Ve gene bu sebeple de sizin eyleminiz bizde şiddet-

li bir kınama tepkisi yaratmaktadır, dolayısıyla sizi bu eyleminizden ötürü sorumlu tutuyoruz ve sizi cezalandıracağız.”

Raskolnikov buna öfkelenerek: “Bunu yapamazsınız!” diye itiraz edecektir. “Benim bir seçim yapabilmem ve ne istediğimin benim elimde olması kesinlikle söz konusu değildi. Ben bu istence karşı koyamadım. Siz kendiniz de söylüyorsunuz: Bu istenci hiç bir şey etkileyemezdi, bir insanı öldürmenin onanamayacağı düşüncesi bile... Böyle bir durumda seçim yapma olanağına sahip olduğumu söylemek, benimle alay etmek demektir. Bir seçim yapabilmek, tamamen başka bir şeydir: İnsan çeşitli seçenekler üzerinde düşünür, bir yargıya varır ve onun etkisi altında uygun istenci oluşturur. Seçim yapabilmek demek, düşünerek istenci ile *ilgilenebilmek* demektir. *Ancak* ve *ancak* böyle bir ilgilenme mümkün olursa, bir insanın ne istediğinin onun *elinde olmasından* söz edilebilir. Siz benim istencimin *başkasının* elinde olmadığını söylemekte haklısınız. Ama istencim benim elimde de değildi, çünkü ben söz konusu istence hiçbir biçimde karşı gelemedim. Benim elim ayağım bağlıydı. Benim tek istediğim o cinayeti işlemekti, başka bir şey istemiyordum. Bu sebeple benim yaptığımı karşı böylesine şiddetli bir tepki göstermek ve beni cezalandırmak hem haksızlıktır, hem de mantıksızlık.” Ve Raskolnikov bu sözlerine şunu da ekleyebilir: “Koşulsuz özgürlükten daha şeytanca bir şey yoktur. Böyle bir özgürlüğe sahip olmayan, onu gözünde büyütür, onu istencinin olabildiğince bağımsızlığı ve serbestliği demek olduğunu sanır. Ama bir insan onu benim gibi bizzat yaşarsa, çok çabuk anlar ki, koşulsuz özgürlük, özgürlüğün tam tersidir, zira insana, hiçbir hesaba gelmeyen, ne olacağı tahmin edilemeyen bir istencin karşısında duyulan acizliği yaşatır. Fakat başkaları buna inanmazlar ve onlara açıklandığında da, kısa süre sonra unuturlar, yeniden kendilerini tam bağımsızlık fikrinin büyüüne kaptırırlar. Böylece de koşulsuz özgür insan tam bir acizliğin karabasanını yaşamak zorunda kalır, oysa başkaları ona gıpta ederler. Ama kazara yasak bir istence kapılacak olurlarsa da onu cezalandırırlar.”

KOŞULSUZ İSTENCİN KAVRAMSAL BAKIMDAN PARÇALANMASI

Bir istenç daima *belli* bir istençtir ve *birinin* istencidir. Belli bir içeriğe sahip olması ve belli bir kişiye ait olması bakımından başka bir istençten ayırt

edilemeyen bir istenç, istenç sayılamaz. Bir istencin, istenç sayılabilmesi için var olması gereken koşulları belirleyen en yalın ve en genel geçerli saptama budur. Bu saptamaya varabilmek için, tek tek bireylerde istencin çeşitli safhaları incelenmiş değildir. Zaten bu saptama bir *görüngünün* gözlemlenmesiyle de elde edilmez. Bu, istenç *fikri* hakkında *kavramsal* bir saptamadır.

Biz bu saptama ile daha henüz ikinci bölümdeyken karşılaştık. Orada gördük ki, kavramsal bakımdan belirlilik ve bir kişiye aidiyet koşulu, bizim istencimizin birçok şeyle koşullandırılmış olması ve bizim etki alanımızın dışındaki birçok şeye bağlı olması dolayısıyla zaten yerine getirilmiştir. Bizim istediklerimiz her şeyden önce dünyanın bize sunduklarına, yani dış koşullara bağlıdır, daha sonra da belli bir karaktere ve belli bir geçmişe sahip bir kişi olarak düşüncelerimize ve duygularımıza, yani iç koşullara da bağlıdır. Bundan ötürü daha önce de saptadığımız gibi, istencimize bazı sınırlamaların getirilmiş olması, ilk bakışta özgürlüğümüzün kısıtlı olduğu izlenimini verebilir. Ama aslında bu sınırlamalar, istenç için kavramsal bakımdan gerekli olan belirlilik ve bireysellik niteliğini ona kazandırır. Biz düşüncemizde bütün sınırları kaldıracak olursak, geri kalan istencimiz, sınırsız olması bakımından büyük bir özgürlüğe sahip değildir. Geriye kalan, belirli bir istenç olmadığı için, artık istenç de değildir. Sınırları tamamen kaldırılmış olan varlıklar tamamen özgür varlıklar değil, tamamen istençsiz varlıklardır.

İstencin belirli olması, onun koşullu olmasını gerektirir. Bundan çıkan sonuç, koşulsuz istencin belirli bir istenç olamadığıdır. Bir istence vaat edildiği gibi hakiki özgürlüğü sağlayacak olan koşulsuzluk, aslında onu bir istenç olarak bütünüyle ortadan kaldırır. Özgürlük fikrini açıklayabilmek için gereken serbest hareket alanı fikri üzerinde düşünüldüğünde aynı sonuca varılır. Bundan önceki bölümde görmüştük ki, Raskolnikov'un istencinin de bir "serbest hareket alanı" vardır: Eğer daha önce düşüncesinde bir değişiklik olsaydı, istenci de değişebilirdi. İşte bu serbest hareket alanı, onun karar verme özgürlüğü demek olan istenç özgürlüğü için çok önemlidir. Fakat sadece *görelî* bir serbestlik sağlayan bu alan aslında sınırlıdır. İstencin değişmesi için *başka* bir şeyin de değişmesi gerekir. Ama görülüyor ki, Raskolnikov'un, şu belli bir kişi olan Raskolnikov'un gerçekte

herhangi bir biçimde değil de, belli bir biçimde düşündüğü dikkate alınır-
sa, bu yeterince özgürlük sağlamamaktadır. Bu sebeple, “eğer onun istenci
gerçekten özgürlüğe sahipse, *mutlak (saltık)* ve sınırlandırılmamış, başka
bir şeye bağımlı olmayan bir serbest hareket alanına da sahip olmalıdır,”
demek geliyor insanın içinden. Öyle bir durum olmalı ki –diye düşünüyor
insan– Raskolnikov aynı dış ve iç koşullar altında tamamen farklı şeyler iste-
teyebilsin: Her şey olduğu gibi kalsa bile istenci değişik biçimlerde olabil-
sin. Fakat böyle bir durumda onun istencini koşulsuz istenç haline getirmiş
oluruz ve şimdi de bu kavramla ilgili daha önceki gözlemimiz tekrar devre-
ye girer: Böyle bir istenç artık bir istenç değildir. Bunu şöyle de ifade edebi-
liziz: Bir istencin mutlak (saltık) bir serbest hareket alanı olursa, bu artık bir
serbest hareket alanı *değildir*, çünkü böyle bir serbest hareket alanının için-
de hiçbir istenç var olamaz.

Koşulsuz istencin dünya ile hiçbir ilişkisi olamaz, çünkü tamamen
gerçeklikten uzak bir istençtir. Dünyada –gerek iç dünyada gerekse dış dün-
yada– hiçbir şey bu istencin meydana gelmesine neden oluşturmamakta-
dır. Böyle bir istence sahip olmanın çok garip ve şaşırtıcı bir deneyim ola-
cağını daha önce görmüştük. Ben bunu belirgin bir biçimde anlatabilmek
için bir hileye başvurdum. Koşulsuz istence, her şeyden bağımsız olmasına
karşın belli bir içerik yüklemekle bu yanıltıcı işlemi gerçekleştirdim. Ama
bu arada çok iyi biliyoruz ki, kavramsal açıdan böyle bir içeriğe sahip olma-
sı mümkün değildir. Sizin ani ve sebepsiz olarak yeni evinizden başka bir
eve taşınmanızı ve bundan ötürü bütün eşyanızdan olmanızı anımsayalım.
Aslında bu olay hakkında sizin birdenbire *yeni evinizden başka bir yere taşın-
mak* gibi koşulsuz bir istence sahip olduğunuz söylenemez. Aslında koşul-
suz istenç, kendi dışında hiçbir şeyle bağlantılı değildir ve bundan ötürü de
evden eve taşınmak gibi konularla ilgili olamaz. *Sinemaya gitmek* de koşul-
suz istenç olamaz, çünkü öyle olması için dış dünyanın size sunduğu bir
olanağa yanıt vermemelidir. Aslında benim o gülünç öyküyü anlatmamın
hiçbir anlamı yoktu. Çünkü sizin koşulsuz bir istence sahip olduğunuzu
varsaymak, sizin hiçbir istence sahip olmadığınızı varsaymak demektir. Bu
küçük güldürü, aslında sizin hiçbir istenciniz olmaksızın sağa sola yalpala-
yarak, bir saçmalıktan ötekine düşmeniz için öyküsüdür.

Koşulsuz özgür istenç diye bir şey yoktur. O, iç dünyamıza ışık tutup her köşesini araştırarak keşfedeceğimiz bir şey değildir. Onu bulup ortaya çıkarmak için koşulsuz istenç fikrini büyütle incelemek ve kavramsal bakımdan tutarlı olup olmadığını araştırmak gerekir. Bunu yaparken, kavramın üzerine tuttuğumuz büyütecı çok keskin görüntü verecek biçimde ayarlasak, bu fikrin tutarlı olmadığını, yani aslında hiçbir fikir olmadığını saptarız. Bundan önceki bölümde koşulsuz özgür istenç hakkında öne sürdüklerimin başlangıcında, sözünü ettiğim şeyin sadece olumsuzluk ifadesiyle ortaya çıktığını, söylenenlerin içeriği hakkında doğrudan doğruya başka açıklayıcı bilgi istemekle bir yere varılamayacağını belirtmişim. Şimdi bu sözlerimi açıklayacağım: Koşulsuz özgür istenç hakkındaki sözlerin olumsuzluktan öte hiçbir içeriği olmadığından, açıklayıcı bilgi verilemez. Koşulsuz özgür istenç fikrinin *belirsiz* bir fikir olduğundan söz etmişim. Şimdi öğrendik ki bu belirsizlik, daha geniş bir biçimlendirmeye aşılabacak bir sorun değildir. Bu belirsizliğin üstesinden gelinememesi, sözcüğün oluşturduğu yüzeyin altında gün yüzüne çıkarılabilecek kavramsal bir içeriğin *bulunmamasından* kaynaklanmaktadır." *Koşulsuz özgür istenç*": Bu söylemin arkasında daha farklı sözlerle açıklanabilecek ve giderek daha iyi anlaşılabilir hiçbir şey yoktur. Diyebiliriz ki, koşulsuz özgürlük *tamamen söz sanatının, bir üründür*.

Şimdi de vardığımız sonucun beraberinde getirdiği düşünsel duruma bir açıklık getirelim. Önce şunu saptayabiliriz: *İstencin özgürlüğü ve istencin özgürlükten yoksunluğu arasındaki farkı, koşullandırılmış ve koşullandırılmamış olmak arasındaki karşılıklı bağlantılı görmek temelde yanlıştır*. Gerçek özgür olmak gerekse özgürlükten yoksun olmak, kavramsal açıdan sadece çok katmanlı koşullandırılmışlık çerçevesinde var olabilen görüngülerdir. Koşullandırılmışlık fikri, özgürlük ve özgürlükten yoksunluk fikrinin önünde yer almaktadır. Bu sebeple koşullandırılmışlık düşüncesini kullanarak özgürlük ve özgürlükten yoksunluk arasındaki farkı açıklamaya kalkışmak, çok büyük ve kötü sonuçlara götüren bir yanlıştır, çünkü kavramlar arasındaki doğru sıralamayı altüst etmek anlamına gelir.

Meseleye bu gözlemin ışığında baktığımızda, ikinci bir yanlış dikkati çekmektedir ki, bundan da kaçınılması gerekir. İstenç özgürlüğüne dair

soru ile dünyada hiçbir önkoşulla kesin olarak belirlenmemiş ve saptanmamış olayların bulunup bulunmadığına dair başka bir soru arasında bağlantı kurmaya kalkışıldığında, birinci soru tamamen yanlış anlaşılır. Böyle vakaların bulunduğu mikrofizik biliminin bir buluşudur. Fakat bu buluşun istenç özgürlüğü sorunu bakımından hiçbir anlamı yoktur. Bunun nedeni sadece, istenç olgusunun çözümleme ve betimleme bakımından çok daha iri, kaba taneli bir düzeye ait olması ve mikrofiziksel belirsizliklerin ince taneli bir düzeyden iri, kaba taneli bir düzeye aktarılabilmesinin mümkün olup olmadığının pek bilinmemesi değildir. Asıl neden çok daha derinlerde yatmaktadır ve gene kavramsal niteliktedir: *Koşullandırmanın ve belirlemenin gevşek olduğu veya bulunmadığı yerde özgürlüğü aramak yanlıştır.*

Yapılmaması gereken başka bir yanlış daha vardır. Bu da koşulsuz özgürlüğün eriyip çözülerek yok olması biçiminde bir yoruma varmaktır. Bu tür özgürlüğün kavramsal bir hayal olduğunun anlaşılması, özgür olmak isteyen bizlerin elinden bir şeylerin *koparıp alınması* demek değildir. Bizim bir kayıptan dolayı yakınmamız gerekmez, çünkü zaten hiçbir zaman elimizde kuramsal bir hayal ürününden başka bir şey yoktu. Eğer biz başka türlü bir izlenim aldysak, bu bizim özgürlük deneyimini *yanlış anlamamızdan* ileri gelmektedir. Yitirmiş olduğumuz ve belki de şimdi yokluğunu hissettiğimiz *özgürlük, yaşanmış bir özgürlük algılanışı* değildir, sadece *kavramın yanlış yorumlanmış* şeklidir. Özgürlük deneyimimiz hâlâ eskisinin aynıdır. Yanılgımızın düzeltildiğini açıklarken de dikkatli davranmamız gerekir. Olağan yanılgılar, kendi içlerinde doğru oldukları izlenimi uyandıran, fakat gerçek hayata uygulamada yanlış oldukları ortaya çıkan kanınlardır. Örneğin, Güneş'in Dünya'nın etrafında dönmekte olduğu kanısı gibi... İstencin koşulsuz özgür olduğu inancında ise başka türden bir yanılgı söz konusudur. Çok derinlemesine incelendiğinde, bu inancın bir yanılgı olduğu dahi ortaya çıkmamıştır, çünkü doğru veya yanlış olduğunun saptanması için gerekli olan tutarlı bir içeriğe daha başından beri sahip değildi. Biz apaçık bir kanıya sahip olduğumuz halde, gerçeklerin bize yanılgı olduğumuzu göstermesinden ötürü ondan vazgeçmek zorunda kalmış değiliz. Bizim yanılgımız çok daha büyük ve sinsiydi. Biz, bir düşünceye sahip olduğumuzu sanırken, bunun bir düşünce olmadığı ortaya çıkmıştı.

Şimdi şunu biliyoruz: İstenç özgürlüğü konusunda, anlaşılır ve önemli olan her şeyi, geçerli koşullar çerçevesi içinde elde edebiliriz. Bu bağlamda, istenç özgürlüğü sorunu ile meşgul olduğunda önümüze çıkan görevin bir doğru ve bir de yanlış betimlenmesi arasında ayırım yapmamız gerekir. Yanlış betimleme şöyledir: Özgürlük tutkunu olan bizler için önemli olan, özgürlüğü koşullandırılmışlığa karşı *savunmak* ve özgürlüğün *varlığını ispatlamaktır*. Ya da tersine: Geniş kapsamlı bir koşullandırma olayının varlığını kabul eden gerçekçi kişiler olarak bu durumu yüreklilikle göze almak ve özgürlük hayaline *veda etmek* zorunda olduğumuzu *ispatlamalıyız*. Geçmişte bu konuya ait birçok ispatlama savaşı verilmiştir. Fakat bu savaşlar anlamsızdır ve derinlemesine çözümleme yapabilmekten yoksun olmaktan ileri gelmektedir. Durumun doğru betimlenmesi şöyledir: Biz hiçbir şey *ispatlamak* zorunda değiliz. Bizim yapmamız gereken, genel bir koşullandırılmışlık çerçevesi içinde özgürlüğün ve özgürlükten yoksun olmanın nasıl ayırt edileceğini *anlamaktır*. Bunu anlamayı başardığımızda, artık istenç özgürlüğünün var olup olmadığı açık bir soru olmaktan çıkar. *Elbette* ki istenç özgürlüğü vardır, yeter ki onu doğru yerde arayalım.

Kuşkusuz bu arayış bir görev sayılmamalıdır. Çünkü koşulsuz istençten söz etmek sadece tedbirsiz davranmak veya kendini aşırı bir sözel ifade coşkusuna kaptırmak yüzünden ortaya çıkmış değildir. Birtakım *kanıtlar* getirmek için ürettiğimiz düşünceler bizi bu konuya getirmiştir. Biz, kendimizi birer kişi olarak anlayabilmemiz için, sanki özgür olması, koşullandırılmamış olmasına bağlı olan bir istençten söz etmek *zorundaymışız* gibi bu kanıtlara başvurduk. Bu nedenle de şimdi meseleyi kısa kesip, “peki, o halde koşullandırılmış özgürlükle yetinelim bari!” diyemeyiz. Böyle bir yanıt, geride insanı tatmin etmeyen, çözülmemiş bir gerilim ve düşünsel bir dengesizlik bırakır. Bizim söyleyemeyeceğimiz başka bir şey de şudur: “Kişi olmak fikrinin koşulsuz özgürlüğe dayandığı anlaşılmıştır. Araştırmalarımızdan çıkan sonuca göre, kavramsal nedenlerden ötürü böyle bir özgürlük var olamaz. O halde biz birer kişi değiliz.” Bu, kavramsal bakımdan kendi içinde tutarsız olan bir fikirden ötürü başka bir fikri –yani kişi olma fikrini– bildiğimiz kadarıyla kendi içinde tutarsızlığı *olmamasına* karşın reddetmektir. Böyle bir sonuca varmak, oldukça cüretkâr bir davranıştır,

çünkü düşünsel bakımdan “hiç” olan bir şeyi düşünsel bakımdan “var” olan bir şeye karşı kanıt olarak kullanmak demektir. Olsa olsa bu çıkarsamayla şöyle söyleyerek anlamsızlıktan kurtarabiliriz: “Kişi olma fikri, koşulsuz özgürlük fikrini gerektirir. İkinci fikrin boş olduğu ve gerçekte bir fikir olmadığı anlaşıldığına göre, birinci fikrin de boş olması ve gerçekte bir fikir olmamasından başka bir şey düşünülemez. Böylece bir tutarsızlıktan başka bir tutarsız sonuca varmış oluyoruz. Bu da bizim kendimizi kişi olarak tanımlarken, kendimiz hakkında kavramsal açıdan tıpkı koşulsuz özgürlük hakkında açıklananlar gibi tutarsız şeyler söylediğimizi iddia etmek demektir. Bu iddiaya göre, biz koşulsuz özgürlüğümüzden bahsederken, bir *hiçten* bahsetmekteyiz, dolayısıyla ve aynı nedenden ötürü de bizi hep bir araya gelerek kişi yapan çeşitli boyutlardan söz ederken de bir *hiçten* söz etmekteyiz: Önümüzde açık olan bir gelecek karşısında seçimimizi yapmak ve bu seçimi birçok imkânları karşılaştırıp enine boyuna tartarak hazırlamak yetisi; kararların yalnız rasgele gerçekleşmesine fırsat verecek yerde bizzat kendimizin karar vermesi; kendi isteklerimizin ve eylemlerimizin üreteni olmak; eylemlerimizin sorumluluğunu yüklenmek ve ahlaki duygular beslemek. Kişi olmanın bu kendine özgü niteliklerini hiçbir etki altında kalmadan gözden geçirdiğimizde, kavramsal bir tutarsızlık bulamıyoruz. Eğer bazı kimseler onlarda birtakım sorunlar görürler ve onların kavramsal açıdan sarsılmaz olmadıkları izlenimini alırlarsa, bunun nedeni, onları koşulsuz özgürlüğe, yani kendi içinde sağlam olmayan bir fikre dayandırmaları, aslında düşünce yoluyla açıklanması gereken nedeni önkoşul olarak kabul etmeleridir.

Şimdiye kadar vardığımız sonuca bir göz atarak şöyle desek nasıl olur acaba?

“Aslında koşulsuz özgür istencin, söz sanatıyla yaratılmış bir hayal ürünü (rhetorische Chimaere) olduğunun anlaşılmasına hiç şaşmamalıdır. Kitabın birinci kısmında, istencin özgürlüğü ve özgürlükten yoksunluğu hakkında anlatılan öyküde kendimizi de görebiliyoruz ve bu öyküde koşulsuzluk düşüncesinin bulunmayışı hiç de yadırganmıyor. Eğer özgürlüğün koşulsuz olması gerektiği doğru olsaydı, *bu öykü anlatılamazdı, ya da biz daha başlangıçtan itibaren bu öykünün bizim özgürlüğümüzle ilgisi olmadığını*

hissetmeliydik. Oysa hiç de öyle olmadı ve bu da koşulsuz özgürlükten söz etmenin daha başından beri başarısızlığa mahkûm olduğunun kanıtıdır.”

Bu tanıyla gerçi doğru bir şey söylemiş olsak da, *sadece* bunu söylemek yeterli değildir. *Felsefede doğruyu bulmak yeterli değildir, bunun da ötesine geçip yanlışın nerede olduğunu anlamak gerekir.* Bizim üzerinde durduğumuz konuya gelince, kişi olmanın önkoşulunun, koşulsuz istenç özgürlüğü olduğu yanlışının nasıl oluştuğunu anlamamız gerekmektedir. Aslında bir bakıma bunu anlamış durumdayız: Özgürlüğün koşulsuz olması gerektiği biçiminde bir yoruma götüren düşüncenin izlediği yolları biliyoruz. Ama şimdi buna ek olarak başka bir şey daha anlamamız gerekmektedir: Biz düşüncenin izlediği bu yollarda yanlışının hangi noktada meydana geldiğini arayıp bulmalıyız. Böyle bir noktayı bulup da sadece ona işaret ederek, “böyle düşünmek doğrudur, öyle düşünmek yanlıştır, “ demekle de iş bitmez. Tanı koymak için daha derinlere gidip meseleyi anlamak gerekir, çünkü bizim kişi olmamızı sağlayan ve bizim için bir değer ifade eden nitelikleri ayakta tutan özelliğin koşulsuz özgürlük olduğu izlenimini uyandıran düşüncelerdeki yanlışlar hiç de öyle *basit* değildir. Biz yanlışları meydana getiren derin kaynaklara inmeli ve onları açığa çıkarmalıyız. Bunu yapabilmek için de çok zararsız gibi görünen düşüncelerden hareket ederek hiç farkına varmadan birdenbire koşulsuz özgürlüğe götüren yola *neden* böyle kolayca sapabildiğimizi göstermemiz gerekir.

Ulaşmayı amaçladığımız anlama da, yanlışının kendine özgü niteliğini göz önünde bulundurarak o oranda derinlemesine olmalıdır. Ne de olsa, olağan bir yanlış söz konusu değildir; örneğin kişi olmanın, gerçekte var olmasa da, kendi içeriğinde sorunsuz ve kavramsal bakımdan sağlam olan bir önkoşulunu geçerli hale getirmek gibi. Bizim konumuz olan yanlış, hem çok özel hem çok ilginçtir. Kavram olarak göze çok batmayan ve düşünce açısından da kopuklukları yokmuş gibi görünen “kişi olmak” konusunda ileri sürülen iddiaya göre, varlığının önkoşulu olan koşulsuz özgürlük, yakından bakıldığında kavramsal açıdan tutarsızdır ve sadece sözle oluşturulmuş bir yapıt olduğu ortaya çıkmıştır. Böyle tuhaf bir yanlış nasıl oluşmuştur ve biz içimizde ona kapılma eğilimini nasıl geliştirdik? Biz nasıl oluyor da sonucu kavramsal açıdan tutarsız olduğundan, gerçekçi *sayıla-*

mayan düşüncelerin akımına kendimizi böyle kolayca kaptırdık? Bundan önceki bölümde yer alan ve rol dağıtımından oluşan metni başarılı bir biçimde kurgulayabildiysem, sayfaları geriye doğru çevirip okuduğunuzda *hâlâ* onları inandırıcı bulacaksınız. Sizi yanlış yerlere götürdüklerini *bilmene* karşı bu nasıl oluyor?

Tanı koyabilmek amacıyla anlamaya çalıştıklarımızdan başka bir beklentimiz daha vardır: Tek tek kanıtlardaki yanlışların *ortak kökenlerini* ortaya çıkarmak. Yüzeysel olarak bakıldığında, koşullandırılmamışlık düşüncesini, kişi olmanın farklı yüzleri ile ilgili kanıtlar birbirinden farklı olsa da, bunlar aralarında hiçbir bağlantı olmaksızın yan yana durmazlar. Hep bir arada aynı sonuca götürmeleri, aralarında bir akrabalık olduğunu akla getirmektedir ve işte bunu da ortaya çıkarmak gerekir. Onların aynı malzemeden olduklarının saptanmasıyla, çekicilikleri ve yararsızlıkları hakkındaki açıklamalar da daha inandırıcı olacaktır. Bu açıklama yanlışlığa neden olan düşünüş yollarının, kişi olma hakkındaki görüşlerin *yanlış anlaşılmasından* kaynaklandığını ve bu yanlış anlamamanın *rastlantısal* değil de, belli bir *düzen* içinde gerçekleştiğini göstermelidir.

ESİR ALAN SÖZCÜKLER

Yanlış anlamamanın neden kaynaklandığını bulup çıkartmadan önce bu yanlışlığın çeşitli görünüşleri olduğunu göz önünde bulundurmalıyız ve sonuç olarak bunların bir tek yanlışlığın çeşitli yüzleri olduğunu göstermemiz gerekmektedir. Tek tek yüzler arasındaki ilişki salt mantıksal bir ilişki kadar yalın değildir, daha gevşek ama aynı zamanda daha zengin bir ilişkidir ve şöyle betimlenebilir: Yanlışlıkların her biri, diğerleri için *düşünsel bir gerekçe* oluşturmaktadır. İlişki tek yönlü düz bir çizgi halinde değildir, karşılıklı gidip gelen bir ilişkidir: Yanlışlıklar karşılıklı olarak birbirlerini oluştururlar ve desteklerler. Bu bağlamda görülecektir ki yanlışlıklardan biri ortadan kalkarsa, diğerlerinin de gerekçesi kaybolur ve çekici güçlerini yitirirler.

En kolay erişilebilen yanlış, belli bazı *sözcüklerin* yanlış yorumlanmasıdır. Bu, bir sözcüğe *yanlış bir anlam* atfedilmesi demek değildir, yani sözlüğe bakmakla düzeltilebilen bir yanlış anlama değildir. Sözcük insanı yanlış bir yola saptırır mı, aslında başlangıçta doğru anlamından yola çıkıl-

mıştır. Sonradan yapılan yanlış, dikkati çekmemiştir ve dikkat çekici olmadığı için de çok ilginç bir yanıştır. Bu sözcükten hareket edilerek, o sözcüğün *çağrıştırdığı* başka sözcüklere doğru uzatılan *çizgiler* bazı bağlamlarda belki bu sözcikle ilişkili olsalar da, o andaki bağlamda onunla ilgisizdirler. Bunu şöyle de ifade edebiliriz: Bir sözcük, çağrıştırdığı çevre ile ilgili olarak *dramatize* edildiğinde, o sırada söz konusu olan duruma ters düşebilir. Benim üzerinde durmakta olduğum fenomene ait bir husus daha vardır: Çoğu kez bir sözcüğü kullanan kişi, o sözcüğün çağrıştırdığı konuların, kendinin anlatmak istediği konunun sınırını aştığını belli belirsiz de olsa fark eder ve bu sınırları *gözden kaybettirmek* için kelimeyi bir çeşit büyü etkisi altına almaya kalkışır. Sanki etrafındakilere şöyle sesleniyor gibidir: “Bu kelimeyi ciddi olarak incellerseniz anlayacaksınız ki, *falanca* anlama gelmektedir.” Sonra da ilk bakışta o sözcikle ilgisi olmayan bir şeye inanmamız için bir çağrışım bağlantısı kurar. Bu nedenle bizim üzerinde durduğumuz konuda da dikkatli olmamız gerekir, çünkü sözcüklerin kullanımında insan kendini adeta bir büyüünün etkisine kaptırabilir ve bundan dolayı da göze batmayan fakat sakıncalı sonuçlara yol açan yanıışlara düşebilir.

Benim yukarıda anlattıklarım, şimdiye dek defalarca kullanmış olduğum bir sözcük için de geçerlidir: *Koşullandırılmışlık*. Bu sözcüğün özgür sözcüğüne ters düşecek bir ortamı çağrıştırması mümkündür. Sık sık başımıza gelen bir olay şudur: Biz bir şeyi arzularız, fakat arzuladığımız şey –bu konuda kullanılması mutat olan ifade biçimine göre– *bazı koşullara bağlı* olabilir. Böyle olması, bizim için özgürlüğümüzün kısıtlanmış olması anlamına gelir. Biz arzuladığımız şeyi hemen öylesine elde edebilsek ve daha önce bazı koşulları yerine getirmemiz gerekme, kendimizi daha özgür hissederdik. Örneğin, otomobil kullanabilmemiz için on sekiz yaşını doldurmayı beklemenin zorunlu olmasını, özgürlüğümüzün kısıtlanması olarak yorumlayabilir ve buna kızabiliriz. Direksiyonun arkasına oturabilmek için bir sürücü belgesine ihtiyacımızın olması ve bir sürü para harcayarak sürücü kursuna devam etmek zorunluluğu da bizi sinirlendirir. Bizim için gerginlik nedeni olan başka bir konu da, bir otomobil gale-risine gidip seçtiğimiz arabanın anahtarına sahip olabilmek için, tomar tomar banknotları bastırmak zorunda kalmamızdır. Bunun gibi dünya üze-

rinde birtakım koşullara bağlı olan bin bir türlü şey vardır. Bu koşullar bizim karşımıza talepler olarak çıkarlar ve talepler de bizim hareket alanımızı, yani özgürlüğümüzü kısıtlarlar. Gözlerimizin önüne getirdiklerimiz eğer bunlar ise, koşullardan ve koşullandırılmaktan söz edildiğinde, kulağa çalınışı, sanki *özgürlükten yoksun* olmaktan söz ediliyormuş izlenimini uyandırabilir. O zaman da *koşullandırılmış özgürlük* kavramı bize çelişkili bir söylemiş gibi gelebilir.

Koşullandırılmışlığı açıklamak için *bağımlılıktan* söz edildiğinde –örneğin: “ X ‘in koşulu Y’dir demek, X bağımlıdır Y’ye demektir” biçiminde bir açıklama yapıldığında– bu izlenim daha da güçlenebilir. Özgürlüğe kavuşmak isteyen bir kişi olarak, biz hiçbir şeye ve hiçbir kimseye bağımlı olmak istemeyiz: ne içkiye, ne ilaçlara, ne anamıza ve babamıza, ne de patronumuza... Biz daha fazla bağımsızlığa doğru attığımız her adımı, özgürlüğe doğru atılmış bir adım olarak kutlarız. Bize, istencimizin ancak birçok koşulların yerine gelmesiyle gerçekleşebileceğini, yani birçok şeye bağımlı olduğunu söylerlerse ve bu sözcükler böyle bir çağrışımsal ortam içinde işitilirlerse, herhalde irkilip kendi kendimize şöyle düşünürüz: “Demek ki istencin özgür olması mümkün değil...”

Aynı şey koşullandırılmışlığın şöyle açıklanması halinde de aklımıza gelir: Bir koşul, koşullandırılmış olanı *zorunlu kılar*, şöyle ki, koşul var olduğu takdirde mutlaka o koşula bağlı olan şey gerçekleşir ve koşul, olacakları kesin olarak saptar. Oysa özgür kişiler olarak asıl istemediğimiz, isteklerimizin ve eylemlerimizin başka bir şey tarafından *saptanması* ve onun bizi bir şeyi istemeye ve yapmaya *zorlamasıdır*. Çünkü bu durumda biz

zorunluluk etkisi altında oluruz ve bu da özgürlüğün tam karşıtıdır. Bizi yoldan çıkaran çağrışımlar arasında başka bir şey daha vardır. Eğer istenç, koşullara bağlıysa ve bu koşullar onun nasıl olacağını belirliyorsa, o zaman –başka şeylerde de olduğu gibi– istencin bu koşullandırılmışlığa uyum sağlamasını ve dolayısıyla da boyunduruk altında olmasını kabul etmeliyiz ki, buna da özgürlük denemez. Böylece istenci koşullandırılmış olarak kabul etmekle, istenç özgürlüğünü daha en baştan feda etmiş oluruz. Bunun karşısına çıkabileceğimiz seçenek ise şudur: Ya koşulsuz özgürlük ya da hiçbir şey...

Aslında bunun yanlış bir seçenek olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz ve bu sözlü telkinin arkasında gizli olan modelin ne olduğunu anlamak da çok güç değildir: Belli bir anlam derinliği olmayan, içi boş sözcüklere, insanların özgürlüklerinin başka insanlar tarafından kısıtlandığı durumlardan kaynaklanan bazı çağrışımlar yüklenmiştir. Bu durumlardan biri, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde eylemlerini bazı şartlara bağlamaları ve bunları birer talep kılıfına sokmalarıdır. Bu da gerçekten özgürlük yoksunluğu kapsamına girer. Bundan tamamen başka bir mesele de, istencin birtakım koşullara bağlı olmasıdır: Belli bir istencin olabilmesi için, kişinin içinde ve dışında bazı şeylerin *gerçekleşmiş olması gerektir*. Mantık açısından bu bağlantının özgürlükle ve özgürlükten yoksun olmakla hiçbir ilgisi yoktur. Dünyanın *her yerinde* görüngüler arasında böyle bir bağlantı mevcuttur ve biz de bu bağlantıdan faydalanarak herhangi bir görüngüyü açıklamak için bir başka görüngüyü kullanıp, o görüngünün meydana gelmesi için gereken koşulları ortaya koyarız. Koşullu özgürlüğün esasını oluşturan düşünme ve isteme arasındaki bağlantı da bu koşullandırılmışlığın ikinci ve zararsız okunuş biçiminin kapsamına girer. İstenç düşünme yoluyla değişime uğrar, yani isteyen kişi başka türlü düşünürse, başka bir şey isteyecektir. Bu tür koşullanmışlığın, özgürlükten yoksunlukla bir ilgisi olmadığından, koşullandırılmış özgürlükten söz ettiğimizde bir çelişkiye düşmüş sayılmayız.

İstencin bağımlılığından söz ettiğimizde de buna benzer bir durum söz konusudur. Koşullandırılmış bir özgürlükle yetinme zorunda kalmaya karşı içimizde oluşan direncin neden kaynaklandığını araştırırsak, çoğu zaman şu itirazla karşılaşırız: “İstenç birçok şeye *bağımlı* olursa, nasıl *özgür* olabilir?” Bağımlılık fikri ile özgürlük fikrinin birbirinin karşıtı olduğunu varsaymamızın bir nedeni vardır. Biz –bilinçaltında– bizi kendi güçleriyle köleleştiren insanlara bağımlı olduğumuz zaman özgürlükten yoksun olduğumuzu anımsadığımızdan, bağımlılık ve özgürlük kavramlarını birbirinin karşıtı olduğunu sanırız. Oysa gerçekte burada söz konusu olan bağımlılık ilişkisinin, mantık açısından özgürlük ve özgürlükten yoksun olmak arasındaki çelişkiyle hiçbir ilgisi yoktur. Söz konusu olan sadece şudur: İstenç için önemli olan ve istençte bir *fark yaratan*, ondan daha önceki olaylardır. Veya bunu tersine çevirerek şöyle de diyebiliriz: Benim istencim

meydana geldiği *ortama göre* farklı bir biçime bürünür. Özgür istenci, özgür olmayan istençten ayırt edebilmek için bu düşünceye gereksinim vardır. Bu düşünce olmadan istenç özgürlüğü fikri bütün ayrıntılarıyla tam olarak tanımlanamaz.

Bir istencin belli bazı önkoşullar yüzünden zorunlu hale gelmesi düşüncesi sık sık çok etkili olabilen yanıltıcı çağrışımlara yol açabilir. Yanıltıcılık, açığa vurulmayan, gizli kalmış bazı çağrışımların baskısı altında bu düşüncenin tamamen değişmesinden ileri gelmektedir. Bu nedenle istencin koşullandırılmış olması halinde, *zorlama yoluyla oluşan*, yani özgürlükten yoksun bir istenç olduğu düşüncesi doğar: “Bizi belli bir şeyi istemeye zorlayan, bize baskı uygulayan önkoşullar olursa, bir istenç nasıl özgür olabilir?” Bu iddialı sözler, bizim *zor altında* istediklerimiz ve yaptıklarımız ile önkoşulların *zorlayıcı etkisiyle* isteyip yaptıklarımız arasında ortak noktalar olduğu kanısına dayanmaktadır. Kuşkusuz her iki durumda da *yapabilme olanaklarının sayısı aza indirgenir*. Banka veznedarı, eğer ölümü göze almıyorsa, maskeli soyguncunun karşısında yapabileceği sadece bir tek şey vardır: Paraları teslim etmek. Benzine de ateşle yaklaşırsanız, sadece bir tek olanak vardır: Benzin ateş alır ve parlar. Bu iki olay arasındaki önemli fark şudur: Birincisinde olanakların en aza indirgenmiş olması, bir kişi ve onun istenci ile ilgilidir, ikincisinde ise değildir. Bu sebeple, doğru bir betimleme yapabilmek için şöyle söylemelidir: “Maskeli adam veznedarı parayı kendisine teslim etmeye zorladı.” Oysa : “Alev, benzini ateş almaya ve parlamaya zorladı” demek yanıltıcı olur. Ateş hiç de böyle bir şey yapmaz ve zaten *yapamaz da*. Olanakların en aza indirgenmiş olması burada özgürlükle veya özgürlükten yoksun olmakla ilgili değildir. Doğa kanunlarına göre ateşin ve benzinin birbiriyle bağlantılı olan davranışlarıyla ilgilidir. Eğer biz, ateşin etkisiyle benzinin *zorunlu olarak* alev aldığını söylersek, her iki görüngünün daima *bir arada gerçekleştiğini* saptamış oluruz. Bu bir arada gerçekleşen olayı da benzinin molekül yapısını öne sürerek açıklayabiliriz. Bu olayın hiçbir yerinde ve açıklamanın hiçbir aşamasında zorlamadan ve baskıdan eser yoktur. Burada sadece bazı görüngülerin daima bir arada bulunması gerçeğinden ibaret basit, yalın bir durum söz konusudur. İstencin birtakım önkoşullar tarafından etkilenmesinde de durum farklı değildir. Önkoşulların, bir is-

tence belli bir biçimde olması ve başka biçimde olmaması tarzında zorlama ve baskı uyguladığından söz edilemez. Gerçekte önkoşulların var oluşu sonucunda kural olarak istenç böyledir ve başka türlü değildir. Eğer istersek bu birliktelikten meydana gelen olayın düzenliliğini ve adeta bir kurala tabi oluşunu zorunluluk kavramı ile açıklayabiliriz. Hatta bu bağlantıyı *zorunlu* diye de niteleyebiliriz. Fakat asla olmaması gereken, bu tarz açıklamaları yaparken farkına varmadan insanlar arası etkileşim ortamına kaymaktır. Çünkü özgürlükten yoksun olmak anlamındaki zorunluluk bu ortama ait bir kavramdır. Israrlı bir tutum içinde, istencin koşullandırılmış olması ile zorlanmış olması arasında bir bağlantı kurulursa, birbirinden tamamen ayrı olan iki kategori birbiriyle kaynaştırılmış olur. İstencin koşullandırılmış olmasına karşı duyulan korku, eğer zorlanmaya karşı duyulan korku ise, bu bir kategori hatasından kaynaklanmaktadır. İstencin bazı koşullara bağlı olmasının, boyunduruk altında olmak, yani özgürlükten yoksun olmak anlamına geldiği düşüncesi için de aynı şey geçerlidir.

Koşullandırılmışlıktan söz etmenin, zorunluluktan ve dolayısıyla da özgürlükten yoksun olmaktan söz etmek demek olmadığını kendi kendimize açıklamış olmakla, istencin koşulsuz özgür olmasını talep etmek için düşünsel gerekçelerimizden birini yitirmiş olduk. Bizi tutsak alabilen ve adeta kendimizden geçirebilen başka bir söz grubuna ışık tutarsak, bir düşünsel gerekçe daha kaybederiz: Acizlik ifade eden sözler... Çeşitli özgürlükten yoksun olma durumları ile meşgul olduğumuzda bu konuyla ilk kez karşılaşmıştık. Ortak payda şu idi: İstencinde özgür olmamak demek, istencimizi kendimizin belirleyememesi demektir. Bu tümceyi şu biçimde de okuyabiliriz: Düşünme yetimizle etkileyemediğimiz için veya başkalarının ege-men olduğu bir duruma cevap verdiği için hâkim olamadığımız bir istence göre hareket edişimize seyirci kalmak zorunluluğu... Ben, bunun karşıtı olarak, özgür istenci şöyle betimledim: Özgür istenç, bizim düşüncelerimize ve yargılarımıza tabi olması nedeniyle, kendimizi ona eli kolu bağlı teslim etmediğimiz bir istençtir. Bundan önceki bölümde rastladığımız düşünce yollarında, şimdiye kadar gücün ve özgürlüğün var olduğunu sandığımız durumlarda güçsüzlükten ve özgürlük yoksunluğundan söz edilmiştir. Burada meseleyi kesinleştirmek üzere atılmış olan düşünsel adım hep

aynıdır: Her koşullandırılmış istenç, hatta sözde özgür olan istenç bile, koşullandırılmışlığı nedeniyle gerçekte olduğundan başka türlü olamaz. Ve bu gözlem belli bir biçimde yorumlanmıştır: Biz istencimiz konusunda, hatta düşünülmüş ve karara varılmış istencimiz konusunda da tümüyle üzerinde hiçbir hâkimiyetimiz olmayan bir koşullandırılmışlık olayına teslim edilmiş durumdayız. Gerçi sık sık istencimizi düşünerek etkilemeyi başararak da kendimizi kandırmayalım: Bu başarı da bizim elimizde değildir. Çok ayrıntılı ve derinlemesine düşündüğümüzde, her yerde acizlikle karşılaşırız. İster gerekçeleri yüzünden cinayet işlemeyi tasarlamaya itilen Raskolnikov olsun, ister ailesini hayvan vagonlarına tıktıklarını gözünün önünde canlandırmanın yarattığı dehşete yenik düşen göçmen adayı olsun, ya da bir çocuğa çarpıp yaraladığı için cezaevine tıklamak korkusuna kapılıp kaçan araba sürücüsü olsun, her yerde sürekli acizlikle karşılaşırız.

Bu “sözde acizlik” olayını betimlemek için kullanılabilen kelime dağarcığı oldukça zengindir. Raskolnikov’un istencinin nasıl oluştuğunu incelemek için geriye dönüp bakarak ayrıntıları adeta cımbızla ayıkladığımızda –bunu böyle düşünelim– ortaya çıkan şudur: Raskolnikov’un tefeci kadını öldürmek istemesi *engellenemez, önüne geçilemez, değiştirilemez, kaçınılamaz* bir olaydır. Hiç kimse bu istencin oluşmasını *durduramazdı veya engelleyemezdi*, hatta bizzat Raskolnikov bile... O dahi bu olayın akışına *müdahale edemezdi* ve kendini ona karşı *savunamazdı*. Karar verme sürecini oluşturan içsel olaylar adeta *onun üzerine çullanmış ve onu sürükleyip götürmüştür*. O kendini, verdiği kararın üreteni olarak hissetmiş olsa da, gerçekte iç dünyasındaki olayların *savunmasız kurbanıdır*. Eğer Raskolnikov’un özgürlüğü sadece koşullandırılmış bir özgürlükse, durum böyledir. Bu sebeple de ona hakiki bir özgürlük atfedebilmek için bir tek seçenek vardır. Biz onu istenci koşulsuz özgür olan biri olarak görmeliyiz. Bu sayede ve ancak bu sayede onu acizliğinden kurtarmak mümkün olur.

Fakat gördük ki onun koşulsuz, özgür istenci aslında bir istenç olamaz. Bu sebeple de onu bu şekilde acizlikten kurtaramayız. Öyleyse onu nasıl kurtaracağız? *Böyle bir acizliğin hiçbir zaman var olmadığını ispat etmekle*. Peki ama acizlikten söz edilirken açıklanan o güçlü ve herkesin duyumsaması mümkün olan sezginin varlığına karşın bu nasıl ispat edilecek-

tir? Bu sezginin yanıltıcı olduğunu ortaya çıkarmakla! Çünkü burada acizlikten söz etmek hiç yerinde değildir, çünkü acizliğin kendi iç mantığına hiç uymamaktadır ve bu da yanılgıya neden olmaktadır. Acizlik durumunu yaratan önkoşullar göze görünmediklerinden unutulurlar, eksiklerinin ayırtına varılmaz ve bu yüzden acizlikten söz edildiğinde kolayca etki altında kalırız. İşte bu durumu göz önüne sermek gerekmektedir.

Acizlik durumunda önemli rol oynayan üç önkoşul çok sıradan oldukları ve dikkati çekmedikleri için kolayca gözden kaçabilir. Birincisi: Bir kişinin bir olay karşısında savunmasız ve aciz durumda kaldığından söz edilebilmesi için, bu olayın *o kişiden farklı olması* gerekir. Bir insan, kendi özünden olmayan bir şeyin karşısında aciz durumdadır. Örneğin, bir yakıcı kendi üzerine doğru gelmekte olan çığın karşısında acizdir. İkincisi: Nedensel seyri insana bağımlı olmayan, başka bir söylemle, kurbanı olan kişi tarafından *etkilenemeyen*, onu savunmasız kılan olay karşısında insan aciz durumdadır. Ve sonuncusu: İnsan tarafından *arzulanmayan* ve durdurulması dilenen, insanın varlığını tehdit eden olaylar karşısında acizlik duyulur. Kişi olanlara katlansa bile, olayın objektif olarak etkilenmeme durumu devam eder, fakat hiç değilse, korkunç bir savunmasızlık biçiminde yaşanmaz ve bizim konumuzun ana noktası olan acizliğin kendine özgü duygusal yanı fazla öne çıkmaz.

Bu koşulları şimdi kendi istencimiz ve kararımız karşısındaki “sözde acizliğe” uygulayalım. İlk önce sadece istenç konusu üzerinde duralım. Benim istencimin benden farklı olması ve istenç olayının tıpkı içimdeki bir çığ gibi benden bağımsız olarak seyretmesi bir anlam ifade eder mi? İçimdeki istenç çığını durdurmayı arzulamam bir anlam taşır mı? İlk bakışta yanıtın negatif olması gerekiyormuş izlenimini alıyoruz: Bir kişinin istenci kendi içindedir, o halde nasıl onun karşısında yabancı bir şeymiş gibi durabilir? Bunu daha da genelleştirelim: Bir kişi nasıl olur da kendi içinde geçen olayların karşısında aciz durumda olabilir? Aslında bunu anlamak o kadar da zor değildir: Siz kendi içinizde gelişen ve büyük olaylara neden olan bir hastalığın karşısında kendinizi güçsüz ve aciz hissedebilirsiniz. Bu hastalık sizin içinizde olduğu halde, siz onun karşısına bir yabancı gibi durursunuz ve onun hiçbir şeyden etkilenmeden, bağımsız olarak yıkıcı etkisini

gösterdiğini yaşarsınız. Biz böyle bir bağımsızlıktan söz edebiliriz, çünkü sizin düşünen ve duyan kişiliğinizle, bedensel olayların mekânı olan bedensel kişiliğiniz arasında bir ayırım yapmaktayız. Bu, sizi ruhsal töz ve bedensel töz olmak üzere ikiye ayırdığımız anlamına gelmez. Sadece sizi *çesitli açılardan*, yani hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan inceleyebildiğimiz anlamına gelmektedir. Bunu “bakış açısı” mecazı ile de ifade edebiliriz: Sizin düşünceleriniz ve duygularınız açısından hastalığınız sizden ayrı, farklı bir şeymiş ve hiçbir şeyden etkilenmeden seyrini takip edecekmiş gibi görünür. Bu bakış açısına göre de hastalık içinizde kopan ve sizin durdurmayı arzuladığınız bir çığ gibidir.

Peki, hastalıktan farklı olarak, psikolojik bakış açısı kapsamına giren istenç konusunda durum nasıldır? İstenç söz konusu olduğunda, ruhsal olayların tümünün kapsamı içinde, acizlik deneyiminin önkoşulu olan mesafe, bağımsızlık ve reddetme deneyimleri olabilir mi? Elbette olur. Daha önce üzerinde durmuş olduğumuz istenç özgürlüğünün birçok şeklini tarif ederken, bazı durumlarda istencin bize yabancı ve sahip çıkılamaz gibi görüldüğünü, kendine ait bir yaşam sürdürdüğünü, bu yaşama düşüncelerimizle müdahale edemediğimizi söylemiştik. Örneğin, kumar bağımlısı, bir yargılayıcı olarak kendinin karşısına geçerse, istenç sahibi kişi olan kendini, yabancı ve etkilenmez biri olarak algılar. O, istenci karşısında, üzerine doğru gelen bir çığın karşısındaki durumundan farksızdır. O, kendi istencine bir yargılayıcının bakış açısından baktığında, onu bağımsız ve yabancı bir şey olarak yanı başından geçip giden, yani müdahale edemediği ve kendini savunamadığı bir şey olarak görür. O, kendini zorlayan istencinin oluşturduğu çığı durdurmayı arzularsa da, bunu yapamaz. İşte burada içsel bir mesafe koyma ve reddetme durumu var olduğuna göre, acizlikten söz etmek yerindedir. Kumar bağımlısı, istencinin *kurbandır*.

Şimdi ispatlamak istediğimiz konuda hedefe çok yaklaşmış bulunuyoruz: acizlikle ilgili ifadeler, *özgür olmayan* istenç konusundan koşullandırılmış *özgür* istence aktarıldığında, kendi iç mantığına ters düşer ve kendi içinde uyumsuzluk gösteren yanıltıcı bir sezgi yaratırlar. Şimdi bize sadece şunu hatırlamak düşer: Koşullandırılmış özgür istencin kendine has özelliği, bağımsız, etkilenmeyen ve reddedilen bir şey olarak, düşünme ve yargı-

lamanın önünden geçip gitmemesidir. Özgür olarak isteyen kişi, istencini durdurmayı arzu ettiği fakat karşı gelemediği bir çığ gibi yaşamaz. Gerçi gene de iki ayrı bakış açısından, yani bir yandan isteyen, öte yandan yargılayan olarak betimlenebilirse de, bu iki bakış açısı arasında hissedilebilir bir uçurum yoktur. İkisi de birbiri ile kaynaşır ve özgürlük işte aradaki bu mesafenin yokluğundadır. *Ama artık acizlikten söz etmenin bir anlam ifade edeceği bakış açısı da kalmamıştır. Koşullu özgürlük, acizliği kavramsal olarak imkânsız kılar.*

Sadece basit bir istek meselesini değil de, daha karmaşık olan karar verme meselesini ele alırsak, hedefimize daha çabuk ulaşırız. Karar verme olayında acizliğin ilk koşulu gerçekleşmez, zira karar vermenin benden tamamen farklı bir şey olduğunu söylemek anlamsızdır. Karar verirken ben her iki rolü, yani hem isteyen, hem de yargılayan rolünü üstlenmekteyim. Karar vermek demek, yargılayan rolünü üstlenen ben, isteyen rolünde olan ben üzerine etki yapıyorum demektir. Bu olayın seyri sırasında her iki rol veya bakış açısı birbiriyle örtüşür ve kaynaşır: Vardığım yargı ne ise, ben onu isterim. Bütün bu olanları kendimden ayrı bir şey olarak yaşayabilmem için, ben başka bir rolde veya başka bir bakış açısına sahip olabilmeliyim ki, oradan bakıp bir bütün olarak bu kaynaşmanın karşısına geçebileyim. *Ama böyle başka bir bakış açısı yoktur.* Ve olmadığı için, acizliğin ikinci koşulu da gerçekleşemez. Ben kendi karar vermeme, hiçbir etki altında kalmadan yanımdan gelip geçen bir olay olarak yaşayamam, çünkü onun yanından gelip geçebileceği başka hiçbir kimse yoktur. Bu kimse, koşullandırılmış özgür istencimle bizzat benim. Bu da acizliğin son koşulunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Örneğin, istencimin yargıma tabi olarak özgür olmasını *arzulamayışım* ve sonunda koşullu özgür istence varacak olan tüm olayları *durdurmayı* arzulayıp bunu yapamayışımı gibi bir şey tasavvur etmek tamamen anlamsızdır. Benim kararım bana içimdeki tehditkâr bir çığ gibi görünemez, çünkü benim bunu böyle yaşayabileceğim bir bakış açısı yoktur. Acizlik kavramı ile ilgili başka bir gözlemi de bundan öncekilere ekleyerek bu son noktanın altı çizilebilir. Gerçi tehditkâr bir olayı durduramayışım acizlik kavramının kapsamı içine giriyorsa da, vakaların çoğunda bu durdurmanın nasıl başarılabileceğinin ana hatları göz önüne getirilebilir: Örneğin, çığı durduracak bir çit çekmek gibi. Buna karşın, be-

nim özgürce karar vermemi durdurabileceğim düşüncesi anlamsızdır. Ben asla özgürce karar vermemi durdurmayı arzulamayacağım gibi bunu nasıl yapabileceğimi de bilmem. Bunun da bir tek basit nedeni vardır: Karar verme özgürlüğünün uygulanması, ilke olarak durdurulabilecek veya akışı engellenebilecek şeyler *kategorisine girmemektedir*. Bunun böyle olmasının nedeni de, bu kategorinin gerektirdiği biçimde olayın dışında kalan bir bakış açısının bulunmayışıdır.

Yeniden göçmen öyküsüne dönelim: Siz kendinizi bekâr bir göçmen olarak düşünün. Direniş örgütüne sadık kalmak ve kendi canınızı güvenceye almak kararı arasında bocalayıp duruyorsunuz. Belki sonunda vereceğiniz karar tek yönlü ve kesin olacaktır. Siz kaçamıyorsunuz, çünkü böyle bir şey yaparsanız kendinizi asla affedemezsiniz. Artık düşünmeye gerek yoktur, eski kuşku ve çekinceleriniz susmuştur. Önünüzdeki günlerde direniş örgütüne katılacaksınız ve başka insanların hayatını kurtaracak olan görevler üstleneceksiniz. Şimdi bütün mesele verdiğiniz karardan caymamanız, ona bağlı kalmanızdır. Zaten yargınız açısından da bunu yapmaktasınız. Fakat birdenbire baskı altına almış olduğunuzu sandığınız korku size bir oyun oynuyor, siz kaçıyorsunuz ve arkadaşlarınızı ölüme terk ediyorsunuz. Şimdi bile hâlâ yargınıza sımsıkı bağlısınız ve kendi kendinize, “Ben kaçmamalıydım!” diyorsunuz. Ama korkunuzun etkisiyle oluşan kaçma istencini engelleyemediniz. Bunu bir acizlik olarak yaşıyorsunuz, çünkü istediğiniz ve yaptığınız şey, sizin yargınız açısından yapmamanız gereken kötü bir şeydir. Bu durumda acı bir deneyim yaşamış oldunuz: Yargılayan bir kişi olarak, eyleminizi etkileyen arzunuzu karşı koyamadınız, arzunuz sizi bir çığ gibi altına alıp gömdü. Daha sonra şu sözleri söylüyorsunuz: “Ben korkularımın karşısında tamamen savunmasızdım.” Ve bu sözlerinizde haklısınız, acizlik hakkında söyledikleriniz doğrudur, çünkü sizin için bu sözleri kullanabileceğiniz bir bakış açısı mevcuttur.

Şimdi de bu öyküyü değiştirelim; Siz daha başından beri korkunuza çok ciddiye alıyorsunuz ve onu rahatsız edici, karanlık, ne olduğu bilinmeyen bir etken olarak değil de, haklı nedenlerin yoğunlaştığı bir duygu olarak kabul ediyorsunuz. Ne de olsa siz hayatınızı tehlikeye atmak istememekte haklısınız. Herkesin böyle bir hakkı vardır. Siz hayatınızda daha bir-

çok şeyler yapmayı tasarlıyorsunuz. Ayrıca da vatanseverlik de eskiden beri pek umursamadığınız bir duygudur ve “bir insanın vatanı uğruna canını vermesine değer mi?” diye de içinde bir kuşku taşıyorsunuz. Bütün bunları, ülkede kalmanız üzerinde ısrar eden direnişçi arkadaşınıza söylüyorsunuz. Bunları söylerken de gayet sakinsiniz, sesiniz titremiyor; arkadaşınızın sizi aşağılayan bir tavırla çekip gitmesi de sizi sarsmıyor. Siz özgürlük içinde bir karara vardınız. Yargınız ve istenciniz birbiriyle örtüşüyor. Bu bağdaşıklık, koşullanmışlıkla yüklü karmaşık bir içsel olayın sonucudur: Siz başka bir yaşam sürseydiniz, başka türlü düşünseydiniz, başka bir karara varırdınız. Ama siz başka bir yaşam sürmediniz ve başka türlü düşünmediniz, bu nedenle de kararınız başka türlü olmayıp böyle oldu. Bu sizin aciz olduğunuzu mu ispatlar? Hiç de değil! Bir kere, siz kendinizi aciz bir insan olarak *yaşamıyorsunuz*, tam tersine: Siz trende otururken gayet sakinsiniz, kendinizi özgür hissediyorsunuz. Oysa eskiden birtakım kaprislerinize, olağandışı merak ve tutkularınıza karşı koyamaz, onlara teslim olurdunuz. Şimdi ise mutlusunuz, çünkü gerektiği anda karar verme özgürlüğünüzü kullanmayı başardınız –düşünme yetiniz, hiç kısıtlanmadan istencinize hükmetti ve siz arkadaşınızın bakışları karşısında zayıflık göstermediniz. Bu yaşantınız, acizlikten her zamankinden daha uzak olduğunuzu –gerçekten de öyle olduğunuzu– ispatlamak için yeterli değil mi? Acaba gizli, saklı, farkına varılmayan ve bu yüzden de daha kötü olan bir acizlik de yok mudur? Evet, vardır. Fakat siz bu türden bir acizliğe düşmediğinizden emin olabilirsiniz. Hem de akla gelebilecek en güçlü nedenden ötürü: *Siz acizlik kavramının önkoşullarını yerine getirmiyorsunuz*. Sizi aciz olarak betimleyebilmek için, sizin hakkınızda şunları söyleyebilmemiz gerekirdi: O istencine hâkim olmak istiyor, ama başaramıyor. Öykünün birinci şeklinde bu doğrudur, ikincisinde ise yanlıştır. Yanlış olduğu için de sizin aciz olduğunuz kuşkusuna kapılmanızı haklı çıkaracak bir bakış açısı yoktur. Bu kuşku kavramsal açıdan mümkün değildir. Öykünün diğer şeklinde, yani basit bir isteğin değil daha karmaşık olan karar vermenin söz konusu olduğu durumda da bu kuşku yerinde değildir. Sizinle kararınız arasındaki farklılık, şöyle ifade edilemez: “O, istencinin üstün nitelikte olduğunu sandığı nedenler tarafından belirlenmesini engellemek istiyor, ama bu istencin oluşu-

munu alıkoymayı başaramıyor, karar verme özgürlüğü bir çığ gibi onu altına alıp gömüyor.” Eğer siz yaşama hakkınızı, direniş örgütü ve ülkenize ilişkin yükümlülüklerinizle kıyasladığınızda daha üstün görüyorsanız ve istenciniz de bu yargınıza tamamen uygunsa, sizin bu özgür kararınız dolaşısıyla kendinizi aciz bir kurban olarak görmeniz kavramsal açıdan mümkün değildir. Kumarbazın öyküsüne gelince, o kendi içinden gelen zorlamanın üstesinden gelip özgürlük ve rahatlık içinde kumarhanenin önünden geçmeyi başardığında, onun hakkında özgür istencine boyun eğen bir aciz olduğunu söylemek anlamsızdır –kavramsal bakımdan anlamsızdır.

Bundan önceki bölümde örnek gösterdiğimiz öykünün kahramanı olan evli göçmene yöneltilen bir soruyu anımsayalım. “Hayvan vagonlarını gözünüzün önüne getirmenizin sizde yarattığı şiddetli etkiye karşın, kaçmaktan başka bir şey isteyebileceğiniz aklınıza geldi mi? Bu ürkütücü görüntünün, kaçmak isteğini doğurmasını önleyebileceğinizi, karar verme sürecini *durdurabileceğinizi*, tüm bu karar verme olayına *müdahale* edebileceğinizi hiç düşündünüz mü?” Bu sorunun arkasındaki düşünce şuydu: Yanıt olumluysa, gerçek özgürlükten söz edilebilir. Aksi halde göçmen, verdiği kararın aciz bir kurbanıdır. Fakat şimdi biliyoruz ki, bu tutarlı bir düşünce değildir. Ve bu düşünce yakından incelendiğinde kendi içinde ayrışıp parçalandığına göre, ona dayanılarak oluşturulan yeni karar verme fikri de dayanağını kaybeder. “Siz kararınızı vermeye karar verdiğinizde *özgür* müydünüz?” Bu tür sözcüklerin basamak basamak yükseklere tırmandırılmasından ve giriftleştirilmesinden alınan zevki bir yana bırakalım. Bu sorunun insanın aklına gelmesi için, karar vermenin ilk basamağı olan kökendeki esas karar vermenin, bizim için söz konusu olan özgürlüğü kendi içinde barındırmadığını var saymalıdır. Ve insanın bunu böyle görmesi için de kendi karar verme yetisinin karşısında kendini aciz hissetmek gibi tutarsız bir tasavvuru olması gerekir. Bu hatayı işlemediğimiz takdirde, böyle girift bir soruyu sormamızın düşünsel gereği olamaz ve böyle bir soruyu sadece bir kelime oyunu olarak değerlendirebiliriz ki zaten de öyledir. İnsanın kendi kararlarını verebilmeye karar verme özgürlüğü: Bizim buna gereksinimimiz yoktur, çünkü bu özgürlük sayesinde kendimizden uzak tutacağımız acizlik ve özgürlükten yoksunluk durumu zaten mevcut değildir.

İÇİMİZDE SAKLI OLAN “HOMUNCULUS”

Karar verme özgürlüğünü kullanan biri için acizlikle ilgili sözler kullanmak, kavramsal nedenlerden ötürü mümkün değildir. Böyle bir kişi hakkında, kaçınılmaz olaylar gibi üzerine çullanmış istencinin ve karar verme yetisinin kurbanı olduğu, bunların onu sürükleyip götürdüğü söylenemez, çünkü ortalıkta kendini kurban olarak ve sürüklenip götürülen biri olarak duyumsayacak biri yoktur. Böylece –koşullandırılmışlıkla ilgili sözlerin zorunluluk çağrışımlarından arındırılmasından sonra– koşulsuz özgür istenç postulatının başka bir düşünsel gerekçesi de çözülmüş olur. Fakat koşulsuz özgürlük fikrinin –tutarsızlığı saptanmış olsa da– sezgisel çekici gücü gene devam etmektedir. Bu nedenle tanı koyma amaçlı araştırmamızda daha derinlere inmek zorundayız. Üzerinde duracağımız yanlış, kendimizi sözcüklerin etkisine kaptırıp onların esiri olmamızla ilgili değildir. İncelemeye alacağımız yanlışları, sözcüklerin zindanı olarak tanımlayamayız. Eğer bir zindan söz konusu ise, bu *sezgilerin oluşturduğu* zindandır, yani özgürlük deneyimimizi yanlış yorumladığımız zaman kendimizi içinde bulduğumuz zindandır.

Bu yanlış anlamayı açıklamak için, bundan önceki bölümde sözü edilen bir kanıtı ele alalım: Bize istencimizin ve eylemimizin üreteni olma imkânını –ilk bakışta görüldüğünün tersine– tek başına koşullu özgürlüğün sağlayamadığını göstermeyi amaçlayan kanıt... Bu kanıtın esasını, koşullu istencin, olagelen birçok olaydan biri olma düzeyine indirgenmesi ve bundan ötürü hakiki bir istenç olma niteliğini kaybetmesi, dolayısıyla da istencin ve eylemin üreteni olma fikrinin dağılıp yok olması düşüncesi oluşturmaktadır. Çizilen tabloya göre, Raskolnikov eylemci olma niteliğini kaybetmekte ve sadece bir olayın geçtiği ortam haline gelmektedir. Biz de sanli buna karşı bir önlem almamız gerektiği için, koşulsuz istenç fikrini devreye sokmuş olduk ve bu arada düşünsel durum daha karmaşık hale geldi, çünkü bu bölümde gördük ki, koşulsuz istenç belirli bir istenç değildir ve dolayısıyla kavramsal nedenlerden ötürü de asla bir istenç bile olamaz. Bu duruma göre gözlerimizi hangi yöne doğru çevirsek çevirelim, –koşullandırılmışlık durumunda da, koşulsuzluk durumunda da– istenci yitirmiş oluyoruz.

Demek ki burada doğru yürümeyen bir şey var ve üreten olmanın içini boşaltıyormuş gibi görünen düşünüş yolunun mutlaka bunda etkisi

olmalıdır. Acaba Raskolnikov'un arzularının ve dolayısıyla istencinin sadece birçok içsel olaydan biri olduğunu ileri sürdüğümüzde, o, istencinin ve eyleminin üreteni olmayı *neden* sürdüremiyor? Çünkü eğer bunu bir kanıt olarak ileri sürersek, onun arzuları ve istenci sadece *başına gelen* bir olaydan ibaret sayılır ve o zaman da isteyerek gerçekleştirilen eylem kategorisi ile üreteni olmayan olay kategorisi arasındaki fark ortadan kalkar. Oysa biz bu kategoriler arasındaki ayırmadan kesinlikle vazgeçmek istemiyorduk. Çünkü bu ayırım hem sezgisel açıdan zorunludur hem de sorumluluk fikri ve ahlaki duyguların mantığı açısından ona *gereksinimimiz* vardır. Bu doğrudur ve zaten bizim ondan vazgeçmemiz de gerekmez. *Önemli olan, bizim onu hangi vesilelerle kullandığımızdır.*

Genelde biz bu konuda hataya düşüyor değiliz. Raskolnikov'un yaşlı kadını öldürmesi bir eylem, bir fiildir ve bizim gözümüzde Raskolnikov –yani *bir bütün olarak o kişi*– bir eylemci, bir faildir. Biz üreten olma niteliğini o kişinin bütününe yüklemekteyiz. Üreten olmayı da şu tümceyle açıklıyoruz: “O bunu istedi.” Buna karşın, Raskolnikov yere düştüğünde, bu sadece bir olaydır ve bu olaya karışan da gene kişini bütünüdür, ama biz bu olay hakkında deriz ki: “O bunu istemedi.” Bununla da birbirinden ayrıştırılacak başka bir şey kalmamıştır ve kategoriye ilişkin söylenecekler de bitmiştir. Artık burada bizim sorunumuzu geliştireceğimiz bir platform bulunmamaktadır.

Peki, bu sorunu daha geniş çapta irdelemek istiyorsak ne yapmalıyız? O zaman düşünsel olarak *o kişinin içine girmeliyiz*. Tek tek görüngüleri, örneğin o kişinin arzularını ve istencini gözden geçirmeliyiz. Sonra da söz konusu olan ayrımı uygulamalı ve şöyle sormalıyız: İstenç sadece bir olay mıdır, değil midir? İşte böylece sorunun dayandırılacağı bir platform yaratılmış olur: İstenç başka olaylarla kenetlenmiş olan bir olaydan ibaretse, en önemli niteliğinden, isteyen bir *öznenin* istenci olması niteliğinden yoksundur. Eğer istenç bütünüyle bir kişinin dış çeperine takılıp kalsaydı, öznenin nerede bulunabileceği bilinirdi: Özne kişinin kendisi olacaktı. Ama düşüncesiyle o kişinin içinde olan biri, aranan yanıtın bu olduğu izlenimini almayacaktır. O halde özneyi kişinin içinde arayacaktır. Özne mutlaka orada olmalıdır, yoksa üretenlik de mümkün olamaz, diye düşünecek-

tir. Böylece *işsel bir özne* üzerinde düşünmeye başlayacaktır ve bu özne –eğer gene sadece bir olaya indirgenerek dağılıp yok olmazsa– koşulsuz bir istenci olan koşulsuz bir özne olmalıdır.

İşte hata buradadır. Bu hatayı anlamak için “Birinci Ara Bölüm”de söylediğim bir şeyi anımsamamız gerek: Tüm fikirler ve kavramsal ayrımlar bizim tarafımızdan *yapılmıştır*. Şimdi de buna bir şey daha ekleyelim: Tüm bunlar *belli bağlantılar gözetilerek* yapılmıştır ve onların dışında kullanılamazlar, aksi halde anlamsız sorulara neden olurlar. Üretenlik ve özne olmak fikrinde, isteyerek yapılan eylemlerle, sadece bir olaydan ibaret olanlar arasında ayırım yapmak konusunda olduğu gibi... Bunlar kişinin bütünü hakkında konuşmak için yapılmıştır. Kişinin işsel görüngüleri ile ilgili olarak kullanıldıklarında anlamlarını kaybederler. Üreten olma fikrini ufalayan düşünce yolunu izlerken şunu söylemiştik: Çok dikkatle ve ısrarla bu konu üzerinde düşünülürse, eylem ve olay arasındaki ayırımın çok *yüzeysel* olduğu ortaya çıkar. Bu tanının karşısına şimdi başka bir tanıyı çıkartabiliriz: Ancak kişileri bir bütün olarak dikkate alan ayırım bir anlam ifade edebilir ve bu da yüzeysel değildir, *çünkü zaten derinliği yoktur*. Bu ışık altında bakıldığında üreten olma fikrinin ufalanması şimdiye kadarkinden çok farklı görünür. Bu durum koşullandırılmışlıktan ileri gelmemektedir, üretkenliği kavramsal bakımdan en olmaması gereken yerde, yani kişinin içinde aramaktan ileri gelmektedir. Oysa üretkenlik yerli yerinde duruyorsa ufalanmaz, ufalandığı yerde de zaten olmaması gerekir.

Böylece tanı koyma amaçlı anlama konusunda bir adım daha ileri gitmiş olduk. Ama henüz ulaşmak istediğimiz yerden çok uzaktayız. Zira biz bu kategori yanlısına yenik düşme eğiliminde oluşumuzun nedenini henüz anlayamadık. Siz şimdi bunun aslında çok açık olduğunu düşüneceksiniz. *Elbette* ki üretkenlik, kişinin *bütünüyle* ilgilidir. O halde bu kadar patırtıya ne gerek var? Ve gerçekten de biz Raskolnikov olmadığımız için, onu dışarıdan gözlemlersek ve onun üretkenliği üzerinde düşünürsek, onun içinde, derinlerde ayrıca ek bir özne aramaya kalkışmayız. Bu bize gereksiz hatta gülünç gelir. Raskolnikov bir bütün olarak bizim için yeterlidir.

Fakat başkalarına dışarıdan bakmak tek perspektif değildir. Bir de iç perspektif vardır ki, her insan kendine ve deneyimlerine böyle bir perspek-

tiften bakabilir. O zaman da durum çok daha farklı görünebilir. Bu görünümün nasıl olabileceğini, okuduğumuz son bölümden biliyoruz. İçsel bakıştaki odak noktası deneyimi ve kendiliğinden oluşan isteme diye bir şey vardır. Öyle görünüyor ki, ben kendimle arama koyduğum eleştirel mesafeyi, bütün arzularımın, düşüncelerimin ve içimde olup biten her şeyin arkasına geçmemin mümkün olacağı bir biçimde ayarlayabilirim. Bunu yapabildiğimde, benim bir *salt özne* olduğum söylenebilir. Diyelim ki siz istasyonda tren bekleyen göçmenin yerindesiniz ve son kez birbirinin tersi olan gerekçelerinizi gözlerinizin önünden geçiriyorsunuz. Siz bu rolünüzde *salt öznesiniz*: İçinizdeki filmin, yani hayvan vagonlarını, yeni iktidar sahiplerinin sert davranışlarını ve arkadaşınızın öfkeli yüz ifadesini gösteren filmin seyircisisiniz. Siz bütün bu imgelerden ve onların sizin içinizde yarattığı olaylardan ayrı bir konumdasınız. Ve sonunda siz bir karara vardığınızda, bunu geriye çekilmiş *salt özne* konumundan yapmaktasınız. Siz bir adım geri gitmekle, sizi itelemeye, dürtüklemeye kalkışan her türlü iç ve dış olaydan kaçabilirsiniz.

İşte bu geri çekilmişliğiniz, istencinizin ve kararınızın kendiliğinden oluşmasıyla varlığını belli eden gerçek özgürlüğünüzü size kazandırır. Düşüncenizde gözden geçirdiğiniz istencin ve eylemin çeşitli olanakları artık hakiki olanaklardır ve siz artık her şeyin sizin arkanızda, bilginiz dışında kararlaştırılmış olduğundan ve kendinizi kandırdığınızdan korkmak zorunda değilsinizdir. Zira sizin arkanızda artık size oyun oynayacak ve size göstermelik bir özgürlük sunacak hiçbir şey yoktur. Bu da sizi sorumluluk üstlenmiş hakiki bir özne yapar. Ama bunun da bir karanlık yüzü vardır: Artık siz *salt özne* olarak özgeçmişinizi ve onun koşullandırılmışlığını bahane edip kendinizi kurtaramazsınız. Siz artık, “aslında istediğim ve yaptığım benim elimde değildi,” diyemezsiniz, artık suçlamalara ve kin duygularına karşı kendinizi savunmak için, “aslında ben bundan sorumlu değilim” bahanesini ileri süremezsiniz. Bundan böyle kötü eylemlerinizden ötürü vicdan azabı, pişmanlık ve utanç duymanız gerekir, çünkü artık size hiçbir mazeret tanınmaz ve size, “elbette ki başka türlü davranabilirdiniz!” denebilir. Ama buna karşılık da artık sizi önemserler, ciddiye alırlar, çünkü siz gerçekten karar verebilen bir insansınız ve sahici bir ahlaki öznesiniz.

İşsel perspektif böyle okunduğunda, esnek bir odak noktasının bize sağladığı düşünsel konuma göre, istencin koşullandırılmış olması gene bir zorunluluk ve acizlik gibi görünebilir. Çünkü eğer benim istencim her zaman koşullanmışlığın katı kurallarının egemenliği altında ortaya çıkacaksa, ben salt özne olarak bu zorlayıcı olayların karşısında aciz duruma düşerim. Zira aczin kavramsal önkoşulları şimdi birden yerine getirilmiş olur. Çünkü içimdeki olay benden ayırdır ve ben onu durdurmak istesem de durduramamaktayım. Böylece de bizim çoktan halletmiş olduğumuzu sandığımız bir çıkarsamayı yeniden karşımızda buluyoruz. Ben kendimi özgür olarak duyumsamak istersem, kendimi hareketlendirilmemiş bir hareketlendirici olarak, içimdeki olayların kopardığı çığa karşı direnebilen, koşullandırılmış olmanın zorlamalarını ve bunların neden olduğu aczi yenebilen, salt bir kendiliğindenlikle bu olayların gelişme yönünden tamamen farklı bir şeyi isteyen bir özne olarak kabul etmeliyim.

Bir kez daha bizim öykümüzdeki göçmen olduğunuzu varsayın. Artık yabancı bir ülkede yaşıyorsunuz ve durumunuz iyidir. Bulmuş olduğunuz işi, önceki işinize kıyasla daha çok beğeniyorsunuz. Karınız için de aynı şey söz konusudur, çocuklarınız arada geçen zaman zarfında yeni çevreleriyle kaynaşmışlardır ve hayatlarından memnundurlar. Ama buna karşılık memleketinizde olaylar giderek kızışmaktadır, yeni iktidarın uyguladığı baskı ve eziyet korkunç boyutlara erişiyor ve yaygınlaşıyor. Siz uzun süre bu tür haberleri kendinizden uzak tutmaya ve yeni hayatınıza kendinizi adamaya gayret ettinizse de günün birinde artık bunu başaramıyorsunuz. Belki de hayatınızdaki dönüm noktası olan o gün, direniş örgütündeki arkadaşınızın idam edildiğini öğrendiğiniz gündür. Birden içinde memleketinize dönüp bu zorbaları yok etmek isteği uyanıyor. Bundan sonra sizin içinde olup bitenler, işsel bakışınızın odak noktasını göze görünür hale getirmektedir. Siz bundan böyle buradaki özel ve mesleki hayatınızla kendinizi özdeşleştirmekten sıyrılmaya başlıyorsunuz. Bu hiç de kolay değildir. Bu sıyrılmaya karşı koyan çok katmanlı ve zorlu işsel güçler vardır. Bunların üstesinden gelebilmek için, tek tek her birine direnmek zorundasınız. Ayrıca, zor kullanmaya karşı nefretinizi ve korkunuzu, hatta ölüm korkusunu da kendinizden uzaklaştırmayı öğrenmek durumundasınız. Bu yol-

daki her başarınızı bir özgürlük olarak yaşarsınız, ama her yenilgi de sizin için bir acizlik deneyimidir.

Şimdi içsel bakışınızın odak noktası deneyimi ile her türlü koşullanmışlıktan sıyrılmış olan salt özne fikri arasındaki bağlantıyı betimleyebiliriz. Daha önce ana hatlarını çizdiğim bu bağlantı oldukça karmaşıktır: Düşünsel güdülemeler karşılıklı olarak birbirlerini yaratırlar ve desteklerler. Her şeyden önce edindiğimiz deneyime göre, biz arzularımızı düşünsel olarak bir konu haline getirip onlarla kendimiz arasına bir mesafe koyabilmekteyiz ve böylece de arzularımızın doğrudan doğruya etkili hale gelebilmelerini engellemekteyiz. İşte, gerek karar verme özgürlüğünde, gerekse özgürlükten yoksun olmanın çözümlenmesinde anahtar rolü oynayan, kendimizle aramıza mesafe koyma fenomeni budur. Tartışma kabul etmeyen bu fenomenin betimlenmesi mümkündür –ve ben daha önce de bu konuya değinmiştim– ama *tüm* arzuların ötesinde bulunan odak noktasından söz etmemiştim. Bu fenomeni kullanarak şöyle bir görüş ifade edilebilir: Belli bazı arzularımızla aramıza içsel bir mesafe koymamız, ancak *başka* arzularımızın da bulunduğu bakış açısına göre mümkündür ve bundan dolayı da ancak *görelî* bir mesafe söz konusudur. Başka bir söylemle, mesafe koyma deneyimini saltık bir mesafe ve saltık bir içsel odak noktası olarak yorumlayabilmek için özel bir düşünsel gerekçemiz olmalıdır. Bu gerekçe, tamamen başka bir nedenden ötürü, birbiriyle koşullandırılmışlık bakımından bağlantılı olan her türlü içsel olayın arkasında bir öznenin bulunduğu inanılmasıyla oluşur. Bu başka neden, koşullar arasındaki bağlantıları acizlik olarak betimlemek ve özgürlüğün buna karşı savunulması gerektiğini düşünmektir. Ama böyle bir acizliğin kavramsal açıdan görülebilmesi, ancak salt öznenin varlığını önköşül olarak kabul etmekle mümkündür. Demek ki salt özne fikrine burada iki bakımdan gereksinim vardır: Bir yandan acizlik durumu izlenimi yaratması için, öte yandan da kendi yaratmış olduğu acizlikten özgürlüğü kurtarması için. Başka bir söylemle bu fikrin tek gerçekçesi kendisidir, yani gerekçesi olmayan bir fikirdir. O halde bu fikir, içsel mesafenin saltık odak noktası anlamında yorumlanması için bir neden oluşturamaz.

İçsel mesafe koyma deneyimi de, içsel olayın bizzat kendi de, salt özne fikri için bir zemin oluşturmazlar. Bir zemin oluşturabilmeleri için bu

fikrin ışığında gözlemlenmeleri gerekir. Ve bu ışıktaki gözlemlenmeleri için de bizi zorlayan bir şey yoktur. Göçmen adayının yerinde olduğunuzu varsayın: Eğer siz yabancı ülkedeki tüm yaşamınızdan uzaklaşmaya çalışıyorsanız, bunu hayal ettiğiniz, arzudan yoksun bir odak noktasından yapmıyorsunuz. Sizin içinizdeki bakış açınızın çıkış noktası, yeni ve tüm diğer arzularınızın tersi olan bir arzu ile ilgili bakış açısının çıkış noktasıdır: Ne pahasına olursa olsun, kanlı diktatörlüğe bir son vermek. Ve bu arzunuz, sizin kalan varlığınızdaki kopuk, kararsız, düzensiz bir arzu değildir. Daha önce istasyonda o zor kararı verdiğinizde hissettiklerinize ilişkin bir arzudur. Belki de hiçbir zaman tamamen bastıramamış olduğunuz suçluluk duygusu, arkadaşınızın öcünü alma arzusuna dönüşmüş olabilir. Sizin içinizde, çeşitli arzuları olan somut kişinin karşısına çıkan bir salt özne yoktur. Sizin şu anda yaşadığınız, birbiriyle uyuşmayan arzuların içinizdeki savasıdır. Eğer siz, yaşamınıza ait her şeyi altüst edecek olan yeni arzunuzun tarafını tutarsanız, bundan oluşan kimlik, somut bir kişinin yeni kimliğidir. Başınıza şöyle bir şey de gelebilir. Yeni oluşan kişi, daha geniş yürekli olan eski kişiye yenik düşebilir. Siz bunu bir acizlik olarak yaşayabilirsiniz. Fakat bu, sizin iç dünyanızda olan her şeyin koşullandırılmışlığı karşısında salt öznenin acizliği değildir. Bu bizim daha önceden tanıdığımız bir acizliktir: Sizin kendi kararınıza uygun olanları istemeyi ve yapmayı başaramamanızdan kaynaklanan bir acizliktir.

Özgürlük ve özgürlükten yoksunluk deneyimini betimlemek için salt özneye gereksinimimiz yoktur. Ve zaten kavramsal açıdan bakıldığında, bize bunun hiçbir yararı olmayacaktır. Böyle bir öznenin görevini yerine getirmesi için nasıl olması gerektiğini kendimize sorduğumuzda, sorun kendini belli eder. Bu söyleyeceklerim belki biraz cüretkârlık olacaktır ama, varsayalım ki siz salt öznesiniz ve kendinize düzenli olarak içsel mesafe koymakla kendinizi belli ediyorsunuz; göreviniz, özgürlüğü içsel olayların koşullandırılmışlığına karşı savunmaktır. Bu görevi yerine getirebilmek için ne gibi özellikleriniz olmalıdır?

Önce sizin *belirli* bir özne olduğunuzdan emin olmalıyız. İşte güçlükler daha şimdiden başlamıştır. Çünkü koşulsuz istencin kavramsal bakımdan çöktürülmesine neden olan düşüncüyü aynen izlememiz gerek-

tedir. Belirli olmak, koşullandırılmış olmayı gerektirir. Biz bir başkasının değil, *sizin* söz konusu özne olmanızı istiyoruz. Bu amaca ulaşabilmek için size, sizin bütün kişiliğinizle ilgili bir kimlik vermemiz gerekir. Örneğin sizi, öykümüzün kahramanı olan göçmenin salt öznesi olarak düşünelim. Ama bu ancak sizin özne olmanızı sağlayan koşullarla bütünleşmenizle mümkündür ve bu koşullar da göçmeni, yani sizi başka kişilerden ayırt eden özelliklerdir. Böylece de koşulsuz olması gereken saltlığınız yok edilmiş olur. Bununla da bitmedi: Siz sadece tamamen edilgen olarak hareket-siz duran bir özne olmakla kalmayacaksınız, sizin bir *isteğinizin* de olması gerekmektedir: Örneğin, halkınızı ezen zorbayı öldürmek gibi bir istek... Bu durumda gene aynı noktaya geldik: Belirlenmişliğin olması için koşullandırılmışlık olmalıdır. Aslında gerçekten salt ve mutlak bir özne olarak, çok kaprisli bir öznesiniz, çünkü hiçbir nedene bağlı olmadan bazen şunu, bazen de bunu istiyorsunuz. Böyle olması da doğru değildir. Bir zorbanın katili olarak siz, hiç değilse kendinize göre istenciniz konusunda tutarlı ve güvenilir olmalısınız. Bunu sağlamak için sizde bir içsel süreklilik oluşturmak, ruhsal durumunuzun sürekliliğini sağlamak gerek. Bu da anılar yoluyla mümkündür. Anılarınızın içeriği, geçmişte yaşadığınız iç ve dış olayların koşulları ile bağlantılı olmalıdır. Ayrıca size düşünme yetisi de vermek gerekmektedir, çünkü zorba hükümdarı öldürme isteğinizi gerçekleştirilebilmeniz için –birinci bölümde öğrendiğimiz gibi– istencinizi düşüncelerinizle desteklemeniz gerekmektedir, aksi halde gerçek bir istenç olamaz. Cına yetini ahlaki bakımdan haklı gösterip sorumluluğunu üstlenebilen bir kişi olarak sizin düşünebilmeniz gerekir. Siz ahlak kurallarını da bilmek zorundasınız ve sizi yabancı bir ülkede yaşamaktan vazgeçiren yeni istenciniz, kupkuru, adeta kâğıttan yapılmışçasına zayıf bir istenç değil, güçlü duygularla pekiştirilmiş bir istenç, bir irade olmalıdır.

Eğer siz saltlığınızı korumak için, sizi somut bir kişi haline getiren her şeyden içsel olarak uzaklaşırsanız, kendinizi kavramsızlık ülkesinde bulursunuz ve orada bir özne olmanız mümkün değildir. Biz sizi kavramsızlık ülkesinden geri getirdiğimizde, bizi hiç de şaşırtmayan ama kökendeki fikre ters düşen bir şey olur: *İçsel özne olmakla siz bir kişi olursunuz*. Bu olay dikkatsizlikten ötürü ve sizin salt özne olmanız gerektiğini unutmuş

olmamızdan meydana gelmiş değildir. Olayın nedeni kavramsaldır, yani zorunlu olarak meydana gelmiştir. Özneliğinizi kurtarabilmek için, sizi kişi yapmamız gerekmiştir. Bundan doğan düşünsel durumu iki şekilde açıklayabiliriz. Birinci açıklama şöyledir: Sizin bir özne olabilmeniz için büyük kişinin içinde küçük bir kişi haline gelmeniz, yani bir *homunculus* olmanız gerekmektedir. Bu içsel ikiye katlanma, elbette ki çapraşık bir durum yaratacağından, başka bir açıklamayı yeğleyeceğiz: Bir özne olabilmeniz için, yanıltıcı saltlığınıza üzerinizden atmanız ve aslında ne idiyerseniz ona dönüşmeniz, yani bir kişi olmanız gerekmektedir.

Şimdi gene göçmen ile yaptığımız bir konuşmayı anımsayalım: Bu konuşmanın konusu, zorunlu olduğunu iddia ettiği kararını vermeye kararlı olma özgürlüğü idi. Biz ona demiştik ki: “*Bir yanda düşüncelerinizin ve hayalinizdeki görüntülerin sorunu, öte yanda da istencinizin oluşmasından ibaret tamamen başka bir sorun vardı. Düşüncelerinizin bir istenç haline gelebilmesi için aradaki boşluğun doldurulması gerekmektedir. Bu boşluğu siz doldurmalıydınız ve boşluğun doldurulup doldurulmaması hakkındaki kararı da siz –yalnızca siz– verebilirdiniz.*” Göçmen tereddüt etmekteydi ve ne söyleyeceğini bilemiyordu. Çünkü o bizim ona söylediklerimizi anlamıyor gibi görünüyordu ve bu da doğaldır. Zaten bunu anlamak da mümkün değildir. Bu var olduğu ileri sürülen boşluğu kim doldurabilirdi? Göçmen olan kişi mi? Ama o, –bizzat söylediğine göre– sadece tek şey yapabiliirdi: Düşünmeye devam etmek. Oysa kastedilen bu değildi elbette. O kişinin içinde bir merci bulunmalıdır ve doğaldır ki bu merciin karar verme yetisi olmalıdır –hem de bu yetiyle ilgili her şeyle birlikte. Bu da ancak saçma sapan bir yaratık, yani *homunculus* gibi yapay bir şey olurdu. O halde karar verme konusunda olumlu veya olumsuz karar verebilme özgürlüğü düşüncesi bir anlam taşımamaktadır.

Tekrar geriye dönüp bakalım. “Tanı koyma amaçlı anlama” konusunda bir adım daha ilerlemiş bulunuyoruz. Şimdi istencin üretenini neden kişinin içinde aramaya eğilimli olduğumuzu biliyoruz. Bizi o yola saptıran neden, içsel bakışın odak noktası deneyiminin yanlış anlaşılmasıdır. Ayrıca da istencimizi ve karar vermemizi sadece koşullandırılmışlıkla örülü içsel bir olay olarak algılamamızın acizlik ve özgürlükten yoksunluk an-

lamına geleceği biçiminde yanıltıcı bir izlenim uyandırmasını daha derinden anlamış bulunuyoruz. Biz acizlik ifade eden sözler kullanıyorsak, bunun sebebi, kendimizi salt özne olarak anlamamızdır ve bu öznenin de bir *homunculus* olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu tanı yanlış anlaşılmalıdır: Benim burada gözler önüne serdiğim yanılğı, bizim gerçekleştirdiğimiz belirgin bir düşünüş yolu değildir. Tam tersine: Biz onu belirgin bir düşünce biçiminde karşımıza aldığımız anda hemen çapraşık bir yanılğı olduğunun ayırtına varırız ki zaten de öyledir. “Ama ben elbette ki öyle demek istemedim!” diye hemen itiraz ederiz. Peki, bizim demek istediğimiz *öteki* şey nedir? O “öteki”nin de var olması gerek, çünkü bizi koşulsuz özgürlük yönüne doğru çeken sezgilerimiz sadece sözü edilen yanlışın nerede olduğunun bulunmasıyla tatmin olmazlar. O sezgiler tam bir tatmine kavuşmak için gene de varlıklarını sürdürürler ve hatta içsel perspektifin odak noktası deneyimini yanlış anlamaktan nasıl kaçınacağımızı açıkladıktan sonra da, haklarını aramaya devam ederler. Eğer bu ısrarlı sezgiler bir yanılığdan kaynaklanıyorsa, bu yanılğı şimdiye kadar incelediklerimizin arkasında saklı olmalıdır ve onu da gün yüzüne çıkarmak gerekir. Kitabın bu kısmındaki diğer iki bölümde bu ödevin üzerine eğileceğiz.

ÖLÇÜLÜ KOŞULSUZLUK

Bu ödevle meşgul olmadan önce, şimdiye kadar ulaştığımız tanıyı toplamak istiyorum. Bunun için de özgürlük ve koşullandırılmışlık sözcükleri ortaya atıldığı zaman sık sık karşılaştığımız bir düşünceyi inceleyeceğim. Bu düşünce benim koşulsuz özgürlük hakkında şimdiye kadar yaptığım eleştiriye tepki olarak da algılanabilir. Düşüncenin sözle ifadesi şöyle: “Eleştiriniz için koşulsuz özgürlüğün çok gülünç bir şeklini seçmiş olmanızdan ötürü koşulsuz özgürlük durumuyla alay etmeniz şaşılacak bir şey değil. *Elbette ki* istenç özgürlüğü söz konusu olduğunda, istencin *tamamen* koşulsuz olması, yani belli bir kişinin özgeçmişi ve karakteri ile *hiçbir* bağlantısı olmaması mümkün değildir. Böyle bir istenç gerçekten de tamamen rastlantısal ve tamamen anlaşılmasız bir istenç olurdu. Fakat biz bir istencin ve bir kararın özgürlüğünden söz ederken, bu özgürlüğün daha önceki olaylar tarafından kesin olarak saptanmamış olmasını kastetmiyoruz.

Biz çok daha küçük çapta bir serbestlikten söz ediyoruz. Biz, söz konusu istencin çevresinde birtakım koşulların bulunması gerektiğini ve bu koşulların o istencin bir kişiye ait olmasını ve belli bir duruma karşılık veren bir istenç olmasını zaten peşinen kabul ediyoruz. Fakat bundan sonra geldiğimiz nokta, bütün o önceden olanlara karşın söz konusu kişinin ne isteyeceğidir. O, şunu veya bunu isteyebilir. Ne isteyeceğini kesin olarak belirleyen hiçbir şey yoktur. İşte özgürlük, son olarak karşımıza çıkan bu tür açıklıktır. Ve bu özgürlüğü betimlemek için acizlikten söz etmeye ve salt özneye gereksinim duymayız.”

Görüngü doğru betimlendi mi? Gerçekten özgürlükle ilgisi var mı? Önce tözsel karar vermekle ilgili bir vakayı gözden geçirelim: Burada söz konusu olan, yaşamımızın tözü ve uzun vadeli kimliğimizdir. Göçmen, içindeki anıların, içsel görüntülerin, düşüncelerin üstün gelip kendisini etkilememesi halinde de öyle veya böyle karar veren, ülkede kalan veya ülkeyi terk eden biri olabilir mi? Kendini yazı tura oynayarak kararını rastlantıya bırakan biri olarak görebilir mi? Hayır, bunu yapamaz. Hiç değilse, kendini özgürlüğünü kullanan biri olarak görmek ister. Çünkü eğer onun ne isteyeceğini ve ne yapacağını kendi düşüncesi değil de rastlantı belirleyecek olsaydı, o zaman *bir karar verme durumu ve dolayısıyla da özgürlüğünü kullanması* söz konusu olmazdı. İşte kavramlar üzerinde yaptığımız bu gözlemle, edindiğimiz şu deneyim de bağdaşmaktadır: Göçmen, ne yapacağını özgür olarak belirlemek istemektedir. Bu nedenle de göçmen, içsel koşullarından bir bölümü diğerlerine üstün gelip istencini kesinleştireneye kadar kendisiyle savaşıacaktır. İsteddiği çözümün bir *rastlantı olmadığına* kanaat getirdiği zaman da, özgürlüğünün bilincinde olarak huzura kavuşacaktır. Eğer içinde daha her şeyin yerli yerine oturmadiğı bir zamanda şartlar onu eyleme zorlar da istenci ve eylemi ona bir rastlantı gibi görünürse, o zaman boşa gitmiş, başarısız bir özgürlük deneyimi yaşamış olur.

O halde kendi istencinin rastlantısal olduğu düşüncesiyle özgürlük deneyiminin hiçbir ilgisi yoktur, hatta bu sınırlı çerçeve içinde bile... Bunun başka türlü olduğu izlenimi, özgürlükten yoksunluğun bir şekli olarak algılanabilen kararsızlık durumuyla özgürlüğün birbiriyle karıştırılmasından ileri gelmektedir. Çok daha önemsiz olan meselelerdeki araçsal kararlarda

da bu böyledir. Öyle durumlar *vardır* ki, iki seçenekten birinin tercih edilmesine neden olan özellikler önem bakımından öteki seçeneğinkilerden farksızdır. Örneğin, iki evden birini veya iki taşıttan birini seçmek konusunda olduğu gibi. Böyle durumlarda ya gerçekten ya da mecazi anlamda yere bir madeni para atıp, kararı yazı tura oyununa bıraktığımız da olur. Ama bunu çok önemli olmayan ve özgürlüğümüzü devreye sokmaya değmeyen meselelerde yaparız. Oturacağımız evi seçeceğimiz zaman, belki yazı tura denemesi yapmayız da hayal gücümüze başvururuz ve sonunda hiç tereddütsüz, kesin olarak koşullandırılmış özgür istencimizi keşfedene kadar uğraşırız. Taşıtlar meselesinde durum biraz farklıdır. Bu sefer uzun uzun düşünmeye değmez ve hangi aracı tercih edeceğimizi rastlantıya bırakırız. Hatta belki bundan keyif de duyarız ve bu yaşantıyı bir çeşit özgürlük olarak yorumlarız. Ama bu kez de olay kentin gezi caddesinde kendimizi *alantıya* kaptırmış sürükleniyormuşuz gibi olur: Biz kendi kendimize sürüklenen kişi rolünü oynarız... Sonradan bu olaya bir göz attığımızda bunun sadece rastlantısal olduğundan kuşku duymaya başlarız. Aslında rastlantısal olan tek olay, otobüs durağında beklemekte iken, önümüzde bir taksinin durmasıdır. Bizim bu taksiye binmemizin de bazı önkoşulları vardır, örneğin gereğinden fazla para harcamaya boş vermek havasında olmak gibi. Ama zaten biz ufak tefek olaylarda bile onların *bize* ait olmasını, bizim için bilinmeyen bir merci olan rastlantı tarafından önümüze sürülmemesini isteriz.

Koşulsuzluk, bu ölçülü hali ile de, özgürlük deneyimini anlamamıza yardımcı olmaz. Çünkü özgürlüğü koşullandırılmışlığın olmadığı veya gevşek olduğu yerde aramak, onu yanlış yerde aramak demektir. İster istemez şu izlenimi ediniyoruz: Özgürlüğü, koşullanmışlığı zorunlu kılan koşulların olmadığı yerde arama denemesi de bizi açıkça belli olmayan bir yanılgıya götürmektedir. O da şudur: Bir şeyin oluşması için yeterli olan koşulların, sanki zorunluluk ve acizlik göstergesi imiş gibi anlaşılması.

•

İÇTE VE DIŞTA ÖZGÜR OLMAK

İçsel perspektifin odak noktası fenomenini salt özne anlamında yanlış yorumlamasak da ve içimizde saklı homunculus'un düşünsel tuzağına düşmemeye çalışsak da, özgürlüğümüzü sadece koşullandırılmış bir özgürlük olarak görmemiz, bize özgürlük deneyimini tam olarak yaşamadığımız hissini verebilir. Özgürlüğün sadece koşullandırılmış bir özgürlük olabileceğini *bilmek*, bizde sanki özgürlüğümüzün olmadığı izlenimini uyandırabilir ve bu yüzden sürekli bir şeyin *eksik* olduğunu sanabiliriz. Hem de var olduğunu sadece bizim *düşündüğümüz* ve bir yanılgıyı açığa çıkartmakla *düzeltebileceğimiz* bir eksiklik değil de, *yaşayarak* varlığını saptadığımız bir eksiklik... Şimdiki görevimiz, bunun ne olduğunu anlamaktır. Biz, özgürlüğümüze yönelik içsel perspektifin, koşullandırılmışlık çerçevesi içinde eksiksiz bir çözümlemeye karşı direndiği izleniminin uyanmasına neden olan ve bir araya gelip yoğunlaşan fenomenlerin neler olduğunu bulmalı ve anlamalıyız. Bu anlamada, sezgisel izlenimimizin düşünsel bir yanılgıya dayandığını ve bunun şimdiye kadar sözünü ettiğimiz diğer yanılgıları da kapsamakta ve güdülemekte olduğunu saptadığımız noktaya kadar ileriye gitmeliyiz.

HAYAL GÜCÜNÜN YARATTIĞI ETKİLEYİCİ OLANAKLAR

Konumuza, istencimiz ve eylemimiz bakımından her zaman birçok seçenek arasında tercih yapabileceğimizin bilincinde olduğumuzu saptamakla başlayabiliriz. Özgürlük deneyimimizin esası, böyle bir serbest hareket alanının bilincinde olmamızdır. Koşullandırılmış özgürlük hakkında söylenecek başka bir şey olmadığı takdirde, bu bilincimizin tehdit altında olduğu izlenimini alabiliriz ve böyle bir izlenim edinmemiz için salt özne fikrinin beraberinde getirdiği çelişkilere düşmemiz gerekmez bile...

Bu anlattıklarımız sırasında sözü edilen “geleceğin açık oluşu” meselesini anımsayalım: Bizim göçmen adayının önünde açık olan gelecek deneyimi nedir? Biz bu konuda üç bileşen saptamıştık: Birincisi, genel olarak

karar verme, yani düşünce ve hayal gücünü devreye sokarak istencini belirleyebilme deneyimidir. İkincisi, kararların geri alınabileceğini bilmektir. Üçüncüsü, istencin mutlak olarak izlediği yolun bilinmesinin dahi, kararı etkileyip istenci ters yöne doğru çevirebileceği deneyimidir. Bu üç bileşenin bir araya gelmesiyle bizim için çok önemli olan bir sorun –çeşitli olanaklardan meydana gelen bir serbest hareket alanına her zaman sahip olma sorunu– halledilmiş gibi görünüyordu.

Fakat sonradan kitabın ikinci kısmının giriş bölümünde karşılaştığımız bir kanıtın her şeyi tersyüz edeceği izlenimini aldık: Geleceğimizin önümüzde açık olduğu bilincinin bizi yanıltmaması için, üzerinde durup tartıştığımız imkânların, sadece *hayal ürünü değil hakiki ve gerçek imkânlar* olması gerektiğini saptadık. Sadece hayal edilen imkânların özgürlük açısından bir yararı yoktur. İnsanın önünde gördüğü imkânların hakiki olması için, düşüncesinin oluşturduğu kulislerin arkasında, hangi imkânı seçeceği kararlaştırılmamış olmalıdır. Oysa her şey koşullandırılmış ise, gerçekleşmiş olan da budur. Örneğin, bizim göçmeni ele alalım: Gelecek hakkında kurduğu hayallerden hangisinin baskın gelip istencini belirleyeceği, göçmenin özgeçmişi tarafından kişiliğinin nasıl biçimlendirildiğine bağlıdır. O halde onun yeryüzü üzerindeki yaşamının izlediği yolun çeşitli yönlere ayrılabilmesi *doğru* değildir. Gerçi o düşünürken böyle olduğunu sanır ve zaten de öyle sanmak zorundadır, çünkü bu da düşünme fikrinin bir parçasıdır. Fakat eğer onun özgürlüğü sadece koşullandırılmış bir özgürlükse, bu gerçekten yanlıştır. Öyle ki göçmen, kendini bir yandan düşünen bir kişi olarak, öte yandan da özgürlüğü koşullandırılmış bir kişi olarak görürse, tam bir çelişkiye kapılır.

Bu düşünce kulağa ne kadar açık ve kesin çalınırsa çalınısın, karmaşıktır. Karmaşanın kaynağı da *hakiki imkânlar* söyleminde saklıdır. İstasyonda, bavulunun üstüne oturmuş bekleyen göçmen adayını göz önüne getirelim: Onun hakiki imkânları ile hakiki olmayan imkânları arasında ayrım yapması ne demek olabilir ve bu ayrımın onun istenç özgürlüğü ile ne ilgisi vardır? Bizim şimdiye kadarki varsayımımıza göre, bu adam ya trene binip yabancı bir ülkeye gidebilir, ya da arkadaşına uyup direniş örgütüne katılabilir. Bu iki seçeneğin onun için hakiki imkânlar olduğunu şundan anlıyoruz:

O anda dünyanın içinde bulunduğu duruma göre, her iki davranış biçimini engelleyecek hiçbir şey yoktur. Öyküyü değiştirip şöyle bir durumu varsayalım: Yeni baskıcı rejimin kolluk kuvvetleri çoktan onun peşine düşmüşlerdir ve istasyonun arkasında onu tutuklamak üzere beklemektedirler. İlk öyküdeki hakiki imkânlar artık hakiki değildir. O artık ne trene binip gidebilir, ne de direniş örgütüne katılabilir. Bu durum onun karar verme özgürlüğünde bir fark yaratır mı? O, kendisini tutuklamak üzere bekleyen kolluk kuvvetlerini görmedikçe, kararını değiştirmez. Göçmen adayının henüz farkında olmadığı tehlikeden haberdar olan bizler için, onun peronda oturup, gerçekte artık var olmayan iki seçenek üzerinde düşünmesi bizim için hem üzücü hem de komik bir durumdur. Gerçekte onun özgürlüğünde tümüyle değişen bir şey vardır: Onun *eylemde* bulunma özgürlüğü dramatik bir biçimde daralmış, ufalmıştır. Fakat o farkına varmadan dış dünyanın değişmiş olmasına ve birkaç saniye içinde eylemde bulunma özgürlüğünün tamamen ortadan kalkacak olmasına karşın, *istenç* özgürlüğüne hiçbir zarar gelmemiştir. Eğer direniş örgütüne bağlılık ve sadakat duyguları üstün gelirse ve o bu konudaki kararlı istencini gerçekleştirmek üzere kente geri dönmek amacıyla bavulunun üstünden kalkarsa, özgür istençli bir adam olarak yolunu gözlleyen kolluk kuvvetlerinin eline düşecektir.

O halde durum, söz konusu kanıtta ileri sürüldüğü gibi değildir. Akıldan geçirilen ve tartılan imkânlar sadece hayal ürünü değil gerçek imkânlar olmalıdırlar, aksi halde özgürlük konusunda bir işe yaramazlar. Bu durum eylem özgürlüğü için geçerlidir. Bunu çok basit bir kuralla şöyle ifade edebiliriz: Ben istediğim şeyi ancak onu gerçekten *yapmam mümkünse* yapabilirim. Fakat istenç özgürlüğü için bu kural geçerli değildir. Benim yargımın oluşması sırasında gözden geçirdiğim olanakların gerçekte var olup olmadığı, yani hayal gücümün gerçekçi olup olmadığı –o yargının sonucunda meydana gelen istencin özgürlüğünü etkilemez. Gerçekte var olmayan, marazi bir hayal âleminde yaşayan bir insanın da istenç özgürlüğü vardır. Onun mantıksız söz ve davranışlarından ötürü istenci bize gülünç gelebilir ve o, dünya onun hayal âlemine uymadığı için, hayallerini gerçekleştirmek isterken, başarısızlığa uğrarsa, burada hâlâ istençten söz etmenin doğru olup olmadığı kuşkuludur. Ama kavramsal açıdan ana nokta gene

değişmemiştir. Bu istenç, istenç sahibinin düşüncesine ve yargısına uygun olduğu oranda özgürdür. Bizim piyano öğrencisini yakından tanıyanlar, onun Chopin'in *Bir Dakikalık Vals*'ini altmış saniyede çalma isteğini hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceğini anlamışlardır. Bu sebeple biz onu coşkulu, aşırı duygusal bir insan olarak görebilir ve ona acıyabiliriz. Ama bu yüzden o, vakarından ve saygınlığından hiçbir şey yitirmez. Elbette ki onun saygı görmesi, mantığından ötürü değil istenç özgürlüğünden ötürüdür. Tabii ki zorlayıcı bir istencin veya başka bir nedenden dolayı özgür olmayan bir istencin kurbanı olmaması, arzuladığı bir şeyi gerçekleştirmek istenciyle böyle davranıyor olması koşuluyla!

Özgürlük deneyimimiz için gereksindiğimiz “geleceğin açık olması” durumu, hayal gücümüzün bir oyunudur ve *sadece* buna bağlıdır. Bunu kabul etmeyip sadece hayalde canlandırılan olanakların istenç özgürlüğüne bir yararı olmadığını ileri sürmek yanlıştır. Tam tersine: *Sadece* hayal edilen olanakların yararı vardır. Ülkeden göçmek isteyen adam, gizli polis ajanları tarafından etrafının sarıldığını sandığı için, tavan arasındaki odasından günlerce dışarı çıkmayarak, düşmanlarını öldüğüne inandırmak ister, odasında ışık yakmaz, kapısının ve telefonunun çalmasına cevap vermez. Hayalinde meşgul olduğu tek şey, odasına zorla girmek isteyebilecek kişilere karşı alacağı önlemlerdir, kendini savunma çareleri ve gerekirse damların üzerinden kaçıp kurtulma olanaklarıdır. Oysa kapısını çalanlar, aslında onu gizlice kentten çıkarıp kurtarmak isteyen arkadaşlarıdır. Demek ki göçmen adayının kaçması için olanaklar *vardır*. Fakat onun hayalinde yer almadıkları için, o olanakların varlığı özgürlüğüne yararlı olmamaktadır. Siz belki şimdi diyeceksiniz ki: “Saçma, insan *elbette ki* varlığından haberi olmadığı olanakları hesaba katamaz!” Ama saçma da olsa, bu gözlem çok önemlidir: Çünkü istenç özgürlüğü için –kanıtımızda ileri sürüldüğü gibi– gerçekte var olan olanakların değil, hayal edilenlerin, yani gerçek dünyanın değil, hayal gücünün önem taşıdığı bir kez daha açıkça görülmektedir. Hayal gücünün olanakları da *hakikidir*, hatta *gerçektir*, ama elbette ki bu değişik anlamda bir gerçekliktir: Hayal edilen olanaklar olarak istenci hakiki ve gerçek bir etki altında bırakırlar ve istenç bu etki sayesinde özgür bir istenç haline gelir.

Üzerinde durmakta olduğumuz kanıtın her noktasını henüz tam yerine oturtmuş değiliz. Zira bu düşünce yolu, hakiki olanaklar hakkında söylenenlerin tamamen başka bir anlam taşımasıyla da desteklenmektedir. Söylenen şudur: Bir insanın kendi önünde hakiki olanaklar görmesi için, düşüncelerinin kulisi arkasında hangi seçeneği tercih edeceğinin önceden kararlaştırılmamış olması gerekmektedir. Yüzeysel olarak bu sözler kulağa gayet inandırıcı geliyor ve şöyle düşünmeye sevk ediyor: Evet, eğer sadece koşullandırılmış bir özgürlük var olsaydı, bu koşulun yerine getirilmesi mümkün olmazdı; demek ki bize hakiki olanakları ve hakiki düşünme imkânını sağlayan, sadece koşulsuz özgürlüktür.

Oysa gerçek bunun tamamen tersidir. Göçmen adayını gözümüzün önüne getirelim: Onun düşüncesinin ve hayal gücünün kulisleri arkasında, mevcut olanaklardan hangisini seçeceğinin önceden kararlaştırılmış olması ne anlama gelebilirdi? İki tamamen farklı anlam söz konusudur. Birincisi, *istencinin, düşüncesinden bağımsız olarak oluşmasıdır*. Bu durumda hayalinde canlandığı görüntüler, –örneğin, hayvan vagonları veya arkadaşının öfkeli yüzü– hiçbir şeyi harekete geçirmeden boşuna dönen bir tekerlekten farksız olacaktı. Biz çoktan biliyoruz ki, böylesi, gerçekten istencinin özgür olmadığı anlamına gelirdi. Fakat bu, istencinin *koşullu* özgür değil, *koşulsuz* özgür olması halindeki durumudur. Bu istenç, koşulsuz özgür olan, hiçbir hayali umursamayan, düşüncenin kulisleri arkasında hiçten ortaya çıkan keyfi bir istenç olurdu. Bu tür bir istenç için, önündeki olanaklardan ibaret serbest hareket alanı ile hiçbir ilgisi olmadığı söylenebilir. Oysa koşullandırılmış istenç için böyle bir şey söylenemez. Koşullandırılmış özgür istenç, olanakların oluşturduğu serbest hareket alanını enine boyuna ölçmeksizin ve düşüncelerden bağımsız olarak değil, tam tersine bunların etkisi altında oluşan istençtir. Başka bir deyişle: Sadece koşullandırılmış özgürlük, insanın enine boyuna hesapladığı olanakların hakiki, yani etkin olanaklar olduğu güvencesini verir.

Göçmenin mevcut olanaklardan hangisini seçeceğinin önceden belirlenmiş olacağı düşüncesi başka türlü de okunabilir. Bununla şu demek istenmiştir: *Gözünün önüne getirdiklerinden hangisinin üstün geleceği ve istencini belirleyeceği açık değildir*. Bunun da anlamı şudur: Göçmenin özgeçmişin-

deki ve karakterindeki bazı etkenler ve koşullar, onun istencinin oluşmasında, mevcut olanaklardan hangisinin en kuvvetli etkiyi yapacağından sorumludurlar. Ve koşullandırılmışlığın genelde geçerli olan çerçevesi içinde bu gerçekten de böyledir. Fakat bu, üzerinde durulan olanakların hakikiliklerini sarsar mı? Elbette ki sarsmaz. Nitekim biz de o olanakların hakikiliklerinin sarsılmadığını kabul ederek düşüncemizi sürdürüelim. O zaman durum şudur: Göçmenin kararını belirleyen etken, ister tutuklanıp götürülmeyi hayal etmesi olsun, ister arkadaşının öfkeli yüzünü gözünün önüne getirmesi –bu hiçbir önem taşımaz. Her iki olasılıktan *biri de, öteki de* olabilir. Mevcut olanakların hakiki olmasının göçmenin kararında bir etkisi olacak mıydı? Kesinlikle hayır! Bu durumda göçmen adayının neye karar vereceği salt *rastlantısal* olacaktır, çünkü istenci üzerinde hangi hayalinin etkili olacağı da bir rastlantıdan ibaret olacaktır. Göçmen adayının verdiği kararın rastlantısal oluşu, onun kendisiyle, iç dünyasındaki durumu ve özgeçmişi ile gerçekten hiçbir ilgisi olmaması demektir. Ve eğer verdiği *bu* kararda durum böyle idiyse, *her türlü* kararında da durum aynı olacaktır. Böylece göçmen adayı, rastlantısal kararları arasında, birinden ötekine yalpalayan ve kendisiyle, anılarıyla, heyecanlarıyla, karakteriyle ilgili hiçbir kararı olmayan bir kişi olurdu. İşte bu, tıpkı koşulsuz istenç özgürlüğünde olduğu gibi özgürlüğün karmaşık bir biçimidir. Oysa göçmen adayı istencinde özgür olmayı istemekle bunun tam tersini istemektedir. O, somut bir kişi olarak kendisine uygun bir istenci oluşturmasında, olanakları ölçüp biçmenin kendisine yardımcı olmasını ister. Hayal gücünün kendisine yapacağı hizmet, kendini özdeşleştirebileceği istenci bulmasına yardımcı olmasıdır. Ve hayal gücünün bunu yapabilmesi de, yarattığı görüntülerin etkisinin rastlantısal olmayıp, göçmen dediğimiz o belli kişiyi meydana getiren öğeler tarafından belirlenmiş olmasıyla mümkündür. Ancak o zaman tasavvur ettiği bu olanakların bir yararı olabilir ve ancak o zaman onlar hakiki ve etkin olanaklar sayılırlar.

O halde, koşullandırılmış özgürlüğün bizim özgürlük yaşantımızın bir hayal ürününden ibaret olduğu sonucuna varan düşünce, her iki okunuş biçimine göre de yanlıştır. Nasıl ki ölçülüp biçilen olanakların gerçekten var olması gerektiği ve sadece hayalden ibaret olanakların özgürlüğe bir yararı olmadığı doğru değilse, istencin anlaşılır ve arzulanır biçimde özgür

olabilmesi için, istenci etkileyen olanakların daha önceki koşullar tarafından belirlenmemiş olması gerektiği de gerçeği yansıtmamaktadır. Karar verme özgürlüğünün hakiki durumu çok daha farklıdır: Karar verme sürecinin *mantığına* ve *anlamına* göre şunları bilmek gerekir: Sonunda ben seçeneklerden sadece birini isteyebilir ve yapabilirim. Ben düşündüğüm ve çeşitli olanakları gözümün önüne getirdiğim sürece, istencin oluşumu tamamlanmamıştır ve alternatif seçenekler üzerinde düşündüğüm sürece her şey kesinleşmiş değildir, diye düşünmek doğrudur. Fakat seçenekler üzerinde düşünmek, sonunda beni geçmişime ait öykümle birlikte belirli bir istence kesin olarak bağlayacak bir olaydır. Bunu biliyorum ve bu beni rahatsız etmiyor. Tam tersine: Özgürce karar vermek işte asıl budur. Eğer ben kendi kendime: “Düşünmem sonsuza kadar devam etse de, istencimi kesinleştiremeyecektir,” diyecek olursam, özgürlüğüm artmayacağı gibi belki de tümüyle elimden gider. *Bu*, düşünmeyi Don Kişot'luk yapmak durumuna dönüştürür ve bu da benim acizliğim anlamına gelir.

Şimdi üzerinde durduğumuz düşüncenin karşımıza çıkardığı çelişkiyi de çözümleyebiliriz. Bize söylenen şu idi: Bizim önümüzde birçok olanağın açık olduğuna inanmamız, düşünme fikrinin bir parçasıydı. Ama mümkün olan tek özgürlüğün koşullandırılmış özgürlük olduğunu düşünmemiz, bunun tam tersine, istencimiz için sonunda sadece bir tek olanağın bulunduğuna inanmamız demektir. Bu tam bir çelişki değil midir? Hayır, değildir. Çünkü her iki inancın *konusu* farklıdır. Göçmen adayı, eylemlerinin yönelebileceği çeşitli olanakları gözden geçirirken, düşüncelerinde dünya ile olası eylemleri ile meşguldür ve önündeki seçeneklerden birine veya diğerine göre davranırsa başına nelerin gelebileceği meselesini düşünür. Ülkede kalacak olursa, kendisini bekleyen tehlikeleri, karısını ve çocuklarını alıp başka bir yere götürdüklerini görür gibi olur; eğer ülkeden ayrılırsa, arkadaşının tepkisini, kendisini korkaklıkla suçlayacağını düşünür ve her iki durumda da yaşamı boyunca neler hissedeceğini tasavvur etmeye çalışır. Daha önce de gördük ki, düşündükleri *hakikate uymayabilir*, fakat bu düşünce oyunları mutlaka hakikate uygun olmasa da, düşünenin bunları *hakikat sanması*, karar verme sürecinin bir parçasıdır. Hakikat olduğunu sandığı şeylerden biri de, kendi için *her iki* seçeneği istemenin ve yapmanın müm-

kün olduğu kanısıdır. Yoksa zaten karar aşamasında böyle bocalamazdı. Ama dikkat edilmesi gereken nokta, bu kanının içeriğini yanlış betimlemektir. Kanı, “nasıl düşünürsem düşüneyim– sonunda her ikisini de istemem mümkün olacaktır” biçiminde *değildir*. Zaten kanının konusu, göçmenin tam o sıradaki düşüncelerinin, istencini etkileyip etkilemeyeceği değildir. Başka bir deyişle: O, düşüncelerle istenç arasındaki ilişki ile meşgul olmamaktadır. Düşünen göçmenin meşgul olduğu konu, hayal ettiği görüntülerin *içeriğidir*, onların iç dünyasındaki *etkisi* değil. Denebilir ki, o hayal ettiği görüntülerin içine tamamen *gömülmüştür* ve zaten bu hayallerin onun istenci üzerinde etkili olabilmeleri için de, böyle olması gerekir. Eğer o, hayal ettiği görüntülerin istenci üzerindeki etkisini kendine konu edinirse –ki içsel mesafe koyma yetisi prensip olarak bunu mümkün kılmaktadır– hayallerinin etkisi kırılır ve asıl karar verme olayı kesintiye uğramış olur.

Peki, diyelim ki hayal edilen olanaklarla meşgul olmak, *uygulamada* hayal etmenin istenç üzerindeki etkisini düşünmeye olanak tanımaz –içimizde her ikisine birden yer yoktur ve birinden ötekine geçiş, içsel durumu çok değiştirebilir. O halde düşüncelerine dalmış olan göçmen, düşüncelerinin sonunda onu bir tek istence götürüp kesin olarak ona bağlamayacağı düşüncesini de gerçekleştiremeyecektir. Fakat zaten üzerinde durduğumuz argümanın amaçladığı da bu değildir. Burada esas mesele şudur: Göçmenin her iki yoldan da yürüyebileceği kanısı, mantık açısından bakıldığında, düşünmesinin sonunda dahi birçok şeyi birden isteyebileceği kanısını beraberinde getirmez mi? Başka bir deyişle, hem “*ben çeşitli şeyler isteyebilirim ve yapabilirim*” hem de “*benim düşüncemin vardığı sonuca göre, benim sadece bir tek şeyi isteyip yapmam mümkündür*” biçimindeki iki düşüncenin içerikleri birbiriyle bağdaşır mı?

Elbette bağdaşır, çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, bunların kolları farklıdır veya başka bir deyişle, *kapsadıkları alan* farklıdır. Birisinde, düşünerek istencimizi etkilemeden *önce*, isteklerimizin ve eylemlerimizin önüne serilen olanaklardan söz edilmektedir, diğerinde ise karar verildikten *sonraki* durum açıklanmaktadır. Birinde karar verme süreci *konunun dışında* bırakılarak istençten söz edilmekte, diğerinde ise bu süreç *konunun içine* alınmaktadır. Bu sebeple burada bir çelişkidен söz edilemez.

Bizim amacımız, özgürlüğün koşullandırılmış olmasını kabul ettiğimizde, özgürlüğe içsel bakış açısının tam olarak hakkını veremediğimiz izleniminin nereden kaynaklandığını bulup çıkarmaktır. Böyle bir izlenimin uyanmasına neden olan düşünsel yanlışlar nelerdir? Bundan önceki bölümde bunun gibi iki yanlış, acizliğin yanlış anlaşılmasını ve salt öznenin yanlış anlaşılmasını açıklığa kavuşturduk. Bunlara üçüncü bir yanlış olarak düşünmenin ve geleceğin açık olmasının yanlış anlaşılması eklendi. Şimdi şunu biliyoruz ki, çeşitli olanaklar üzerinde düşünmekle meşgul olmak, gerek mantık, gerekse işlev bakımından, düşündükten sonra bir tek olanakta karar kılıp ona bağlanma beklentisi ve güvencesi ile çelişmez. Tam tersine: Bir karara varma niyeti, esasında birçok olasılığı düşünerek sonunda bir tanesi üzerinde durmak ve ona bağlanmayı istemektir. O halde neden bir yanlış anlamadan söz ediliyor? Tanı koyma amacıyla meseleyi anlamayı nasıl derinleştirebiliriz?

Yukarıda düşüncelerine ve hayallerine gömülmüş olan göçmenden söz ederken yaptığımız bir gözlemi anımsayalım : “Göçmen düşüncelerine ve hayallerine gömülmüştür” dediğimde, sadece düşüncelerinin içeriği ile meşgul olduğunu belirtmek istemiştim. Bunu şöyle de ifade edebiliriz: “O kendini tamamen bu konuya vermiştir.” Siz de kendinizi bu göçmenin yerine koyarak, durumunuzun ne olacağını düşünün: Üniformalı kolluk kuvvetlerinin ailenizi hayvan vagonlarına tıktıkları gözlerinizin önüne geldiğinde dehşete kapılacaksınız. Karınızı ve çocuklarınızı tutsak kampına ve oradan da ölüme götürürlerken korkudan kasılmış yüzlerini görür gibi olacak, yürek parçalayan feryatlarını duyduğunuzu sanacaksınız. Öte yanda direniş örgütü üyelerinin buluştukları mahzeni gözlerinizin önüne getirecek, sizin hakkınızda neler konuştuklarını tahmin edeceksiniz. Ortak davanıza ihanet etmiş olmanızdan, korkaklığınızdan söz ettiklerini, yüzlerinde aşağılayıcı bir ifade ile “artık onu unutmalıyız” dediklerini duyar gibi olacaksınız. Bütün bunlar gözlerinizin önünde canlandıkça, bir karara varma çabasının acısı ile kıvranacaksınız. Hayalinizde canlandırdığınız bu sahnelere kendinizi tamamen kaptırırsınız. Artık bilincinizde hayal gücünüzün size aktardıklarından başka hiçbir şeye yer yoktur. Düşünceleriniz tamamen di-

şarıya, sizi baskı altına alan olaylara yönelmiştir: Hayvan nakline mahsus vagonlardan, tutsak kampından, karınızın ve çocuklarınızın yüz ifadelerinden, direniş örgütündeki arkadaşlarınızın söylediklerinden başka hiçbir şey düşünemezsiniz. Sizin bu “dışarıda olma” yaşantınızı daha da derinlemesine tanımlayabilmek için şöyle de denebilir: Sizin düşünceleriniz ve hayal gücünüzün imgeleri, *ilgilendiğiniz konuya yönelik olarak kendi üzerlerinden aşip geçmektedirler*. Veya belki de şöyle demek daha iyi olur: Siz ilgilendiğiniz konuya yönelik olarak düşüncelerinizin ve hayallerinizin üzerinden aşip geçiyorsunuz. Bu anlamda düşünmeniz ve hayal gücünüz dışarıya doğru *geçirgen* olmuş, *saydamlaşmıştır*.

Özgürlüğünüz bakımından hayallerinizin değil de dış dünyadaki olanakların önem taşıdığı biçimindeki bir yanlış anlamamanın nasıl meydana gelebildiği, sanırım bu geçirgenlik deneyimiyle açıklanabilir. Eğer siz hayalinizdeki çeşitli olanakları gözden geçirirseniz, nesnel olanaklardan oluşan bir dünyanın içinde dolaştığınızı ve bu olanaklardan birini seçebileceğinizi sanırsınız. Böylece kolayca ikinci yanlış anlamamanın oluşması mümkündür. Şimdi siz sanırsınız ki, özgürlüğünüz, istencinizin hayalinizdeki görüntüler tarafından belirlenip kesinleşmeksizin, karşınızdaki bu gerçek imkânlardan birini seçmesinden ibarettir. Bu durumda sizin özgürlüğünüz, nesnel imkânlardan oluşan bir serbest hareket alanı ile doğrudan doğruya karşılaşmanız demek olurdu ve bu karşılaşmada istencinizin içsel koşullar tarafından kısıtlanması ve kesin bir sonuca bağlanması gibi bir sakınca mevcut olmazdı. Başka bir deyişle, istenciniz koşullandırılmamış bir istenç olurdu. Ama size, ancak içinde hayaller biçiminde var olan olanakların yararlı olabileceği ve bu hayallerinizin istencinizi kesinleştirmesi gerektiği anımsatıldığında, belki de seyretmekte olduğunuz bir heykelin birden devrilip yerine eskisinden tamamen farklı bir resmin konması gibi bir olay karşısında kaldığınızı sanırsınız. Çünkü ansızın nesnel imkânlar ve onlarla ilgili koşulsuz istenç ortadan kaybolmuş ve yerine birtakım hayallerle tamamen koşullandırılmış bir istenç gelmiştir. Meseleyi böyle ortaya koyarsak, düşünme fikrinden koşulsuz istenç fikrinin oluştuğunu ileri süren kanıtın, düşünsel devrilmeyi hiç olmamış gibi gösterip başlangıçtaki düşünsel yapıyı tekrar yerine getirme denemesi olarak anlaşılması mümkündür.

Gözümüzün önüne getirdiğimiz hayalleri kendi içlerinde tamamlanmış içsel oluntular olarak yaşamayıp tam tersine, ilişkin oldukları konuya yönelik olarak onların üzerinden aşırıp geçmemiz, koşulsuzluğun var olduğunun sanılmasına neden olabilir. Bu yüzden gözlerimizin önüne gelen hayallerin kendiliğindenliğini yanlış yorumlayabiliriz. Düşünsel olarak dışarıda olma deneyiminin bir özelliği de hayal ettiğimiz görüntülerin ansızın öylesine var olmalarıdır. Siz olanaklarınızı gözünüzün önüne getirmekteyken, içsel durumunuzdan dolayı, kendinizi bu tasavvurlarınızın çekiş gücüne ve mantığına tamamen kaptırırsınız, onlarla adeta kaynaşırsınız ve *bunların nereden kaynaklandığını hiç umursamazsınız...* Artık sizin için önemli olan sadece aileniz ve direniş örgütündeki arkadaşlarınız, yani gözünüzün önüne gelen hayallere ilişkin olaylardır. Bu hayallerinize kendinizi tamamen kaptırmış olduğunuzdan, onların koşullandırılmış olduğunu düşünmezsiniz. Ve bundan ötürü de hayal ettikleriniz, hiçbir koşulla ilgileri *olmadığı* izlenimini uyandırabilir.

Tanı koymaya yönelik bu düşünce istence de uygulanabilir. Arzulama konusunda da hayal etme durumuna benzeyen bir geçirgenlik vardır. Biz arzularımızı da kendi içlerinde tamamlanmış içsel oluntular [epizotlar] olarak yaşamayız. Bir şeyi arzuladığımızda, yaşantımız gene kendimizin dışında ve arzuladığımız şeyin yanındadır. Sizin, göçmenin yerinde olduğunuz ve ailenizin tutuklanıp götürülmesini önlemek istediğinizi varsayalım. Bu isteğinizle bütünleşmiş, kendinizi tamamen ona adanmış olduğunuzdan, istencinizin kaynağı sizi ilgilendirmez. Bu istenç ansızın öylesine ortaya çıkmış ve sizi tam anlamıyla hüküm altına almıştır. İstencin kendiliğindenliği ve birdenbire ortaya çıkması, onun içsel koşullardan oluşan bir örgüden meydana gelmiş olmadığı izlenimini uyandırabilir.

Bundan önceki bölümde Raskolnikov'un, gerçekleştirmiş olduğu kanlı eylemi, çok evvelden başlamış olan içsel oluntular dizisini tamamlayan bir şey olarak yaşamadığını belirtmiştim. O, bu eylemini yeni bir şey veya daha doğrusu yeni başlayan bir şey olarak yaşamaktadır ve onun bu izlenimi, üreten olma deneyiminin bir parçasıdır. Aynı şey istenci hakkında da söylenebilir ve şimdi onun kendiliğinden oluştuğuna dair izlenimi daha iyi anlayabiliyoruz. Raskolnikov'un, istencini yeni bir başlangıç olarak yaşama-

sının sebebi, kendini tamamen cinayet olayına vermiş olması ve geçmişteki oluntularla istenci arasında bir bağlantı kurmamasıdır.

İstencin kendiliğindenliğini yanlış anlayarak koşulsuz olduğunu sanmanın nedeni, bu kendiliğindenliğin gerçek kaynağının, istencin dışarıya doğru geçirgenliği olduğunun ayırtına varılmaması da olabilir. Ama başka bir yanılmanın da buna sebep olması mümkündür. Geriye doğru bakarak, otomobille bir çocuğa çarptıktan sonra kaçıp, ertesi günü polis merkezinin önünde kararsızlık içinde bocalayan adamı anımsayalım. Benim anlattığım öyküye göre, bir an gelir ki, o adam bütün düşüncelerini bir kenara atar ve kendini zorlayarak polis karakoluna girer– ya da gerisin geriye evine döner. Bu olay kısa ve özlü olarak şöyle yorumlanabilir: Düşünme olayı *kesilmiştir* ve diğer içsel olaylar devreye girerek devam etmektedir. Bizim şöyle düşündüğümüzü varsayalım: “Ama bütün olayın bundan ibaret olması mümkün değildir! O zaman bu, özgürlük olamaz!” Böyle düşünmemiz neden ileri geliyor? Neden koşulsuz özgürlüğün savunucusuna söylediğim şu sözleri kullanıyoruz: “Özgürlük deneyimi tam olarak, her şeyi düşündükten sonra hâlâ her iki seçeneği de yerine getirebilmektir.” Biz koşulsuz özgürlüğün olmayacağını bildiğimizden bu betimleme yanlış olmalıdır. Zaten söz konusu fenomen bakımından da bu betimleme zorunlu değildir. O halde bunun yerine şöyle diyebiliriz: Bizim adamımız, içinden geçen düşüncelerin ve onların harekete geçirdiklerinin sonucu olarak biçimlenen istencine kendini teslim etmiştir. Eğer bu betimlemeyi kabul etmekte bir çekince duyuyorsak ve bizi hâlâ yanlış betimlemeye doğru çeken bir şey varsa, bu acaba ne olabilir? Belki de biz, kahramanımızın içinden geçenlerin rasgele bir yol izlemelerinin, onun acizliği anlamına gelmesi gerektiği duygusuna kapılarak gene eski yanılığa düşebiliriz. Fakat acizlikle ilgili söylemler artık bizi etkilemese de, biz hâlâ rahatsız edici bir pürüzün bulunduğunu varsayalım. Bu sefer aklımıza şu soru gelir: Acaba bu ne olabilir?

RENKSİZ ÖZGÜRLÜK

Belki de bu sorunun yanıtı, bizim şimdiye kadar anlattıklarımız hakkındaki kuşkuları içeren ve tartışmış olduğumuz itirazlardan daha radikal bir düşünce olabilir. İlk aşamada bu düşüncayı şöyle ifade edebiliriz: İs-

tenç özgürlüğünü koşullandırılmışlığın belli bir şekli olarak görürsek, bu özgürlüğün özel içselliğini gözden kaçırmış oluruz. Zira koşullandırılmışlık fikri, dış perspektiften kaynaklanır ve bundan ötürü de, özü bakımından bir içsel perspektif meselesi olan özgürlüğü betimlemeye uygun değildir. Eğer gene de bunu yapmaya kalkışırsak, *iç perspektifi dış perspektiften bakarak betimlemek* gibi tamamen çelişkili bir şey yapmış oluruz. Sanki iç perspektif, dış perspektifin kapsamına giriyormuş gibi davranmakla, iç perspektifi daha iyi anlayabileceğimizi sanmak, onun kendine özgü niteliğini tamamen gözden kaçırmak demektir. İşte koşullandırılmış özgürlük fikrinin zayıf noktası budur.

Şimdiye kadar üzerinde durmuş olduğumuz koşullandırılmış özgürlüğe karşı gösterilen sezgisel direncin kökeni bu düşüncedir. Yapılan itirazların, sürekli olarak yöneldikleri üretenlik olgusunun sezgisel izleniminde de bu düşünce söz konusudur. Buraya kadar anlatılanlarda sözü edilen üretenlikten geriye sadece bir içsel olayın kalması ve bundan ötürü de bizler, özgürlüğün özneleri olarak yitiriliyormuşuz gibi bir görünümün oluşması rahatsız ediciydi. Artık bu meseleye açıklık getirilmektedir: Bu durumun sebebi, yapmakta olduğumuz çözümlemeyi koşullandırılmışlık düşüncesi üzerine yoğunlaştırmamızdan ötürü, daha başından beri içsel perspektifi dış perspektiften bakarak incelememiz ve dolayısıyla farkında olmadan onu hakiki yapısına yabancılaştırmamızdır.

Bu düşünceyi sürdürürsek, örneğin Raskolnikov'da da aynı şeyin gerçekleştiğini saptarız. Biz onun cinayet işleme istencini içsel koşulların birbirlerine kenetlenmesiyle izah etmiştik. Bu, dışarıdan bakarak vardığımız hükümdü. Bu bakışa göre Raskolnikov, kendi içinde bulunan saate benzer bir mekanizma tarafından hareket ettirilen bir yaratık olurdu. Oysa Raskolnikov birçok bakımdan elbette ki saat gibi *değildir*. Onu harekete yönelten etken, küçük çarklar değil, düşünceler, gözünün önüne getirdiği imgeler, anılar, duygular ve elbette ki bir istençtir. Fakat temel *kategoriye* göre bu bir fark oluşturmaz. Dışarıdan bakıldığında, o da içinde adeta tik-tak diye işleyen bir şey tarafından harekete geçiriliyormuş gibidir. İleride onun özgürlüğü söz konusu olduğunda, biz *olanlara bu bakış açısından bakmaya devam ettik* ve izlediğimiz ana düşünce olan koşullandırılmışlığa bağlı oldu-

ğumuzdan, bu özgürlüğü de gene içsel bir saatin işlemesi biçiminde betimledik. Gerçi bizim bu olayı anlatış biçimimize göre, bu saatin tıkırtısı, istencin düşünce yoluyla oluşmasını, yani kararın verilmesini simgelemesi bakımından özel bir önem taşımaktadır: Ama bu gene de saat tıkırtısı gibi bir şey, yani öylesine, rasgele olan ve olmaya devam eden bir şeydir. Buna karşın istenç ve karar verme özgürlüğünün kullanılmasına iç perspektiften baktığımızda, yaşadıklarımız temelde farklıdır. Buradaki yanlış, Raskolnikov'a *genelde* böyle bakmamız değildir: Dış perspektifin de olduğu gibi olmasından ötürü şikâyet etmenin de bir anlamı yoktur. Bizi en ciddi sonuçlara götüren yanlış, bizim onun kendine özgü içselliği olan *özgürlüğünü* bu yolla aslına uygun biçimde betimleyebileceğimizi sanmamızdır.

Bu düşüncenin tutarlı olmayan bir yanı var. Koşullandırılmışlık fikrinin *anlama* fikriyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu anımsadığımızda, bu tutarsızlık kendini belli etmektedir: Koşulları tanımadan anlama olamaz. Eğer koşullandırılmışlık fikrinin tamamen dış perspektife ait bir yerde olduğu doğru ise, o zaman iç perspektifte anlama yoktur veya oradaki anlama tamamen başka bir şeydir. Bu durumda şimdiye kadar bilinen manasıyla anlama, tipik içselliği ortadan kaldıran ve bizi özgürlük karşısında kör eden bir şey izlenimini uyandıracaktır. Ve bu da bizim kendimizi anlamamız fenomenine uymaz. Eğer biz istencimizin koşullarını bilerek, kendimizi geçmişteki ve şimdiki istencimiz konusunda anlıyorsak, hiç de içimizi dışımıza çıkardığımız ve aynı zamanda da özgürlüğümüzü yitirdiğimiz izlenimini edinmeyiz.

Fakat bu, söz konusu düşünceden doğan yanlışlığı açıklamaz, sadece açıklanması gereken bir yanlışlığın varlığını belirtir. Bu yanlışlığı açıklamak ne demek olabilir? Bu, şunu göstermek demektir: İstenç özgürlüğümüzü kullanmamız, özel bir içsellikle *kuşatılmıştır*, fakat bu içsellik, *özgürlüğün kendisi ile ilgili değildir*. Bu tahmin kesinleşirse, düşünsel durum şöyle olur: İçsellik deneyiminde koşullanmışlık fikriyle çatışan bir şey varsa bile, bunun var olması, gerçek özgürlük ile koşullandırılmışlık arasında da böyle bir çatışma olduğunu ispatlamaz. Bunu izleyecek olan düşünce de şudur: İçselliğe ait bazı veçhelerin, dış perspektiften anlaşılmaması, özgürlüğün de anlaşılmaz olmasını gerektirmez.

Sözü edilen ispatlama için önemli olan, içsellik sözcüğünün arkasında iki tamamen farklı fenomenin saklı olmasıdır. Bunlardan biri bizim kendimizle ilgili *yaşantılara* sahip olmamızdır, diğeri özgürlüğümüzü kullanma konusunda bizi başkalarının bakışlarına karşı koruyan çok özel bir mahremiyetin varlığıdır. Bu fenomenler gerçekte bizim özgürlüğümüze *eşlik etmekteyse de*, özgürlüğümüzü *oluşturanların onlar olmadıklarını* göstermek gerekmektedir. Bunu göstermenin en iyi yolu, bu iki fenomeni yok farz edip, bu durumdan özgürlüğümüzün etkilenip etkilenmediğini kendi kendimize sormaktır.

Öncelikle yaşantımıza ilişkin içselliği ele alalım. Bir şey isteyen ve düşünerek kararlı bir istence varan bir kişi olmak *sizde belli bir izlenim yaratır*. Kendinizi direniş örgütünün önderi yerine koyun: İçinizde uzun bir duygu çatışması yaşadktan sonra, örgüt hakkındaki bilgileri yüzünden arkadaşlarınız için büyük bir tehlike oluşturan sevginizi öldürmeye karar verdiniz. Bu kararınız sizin içinizi parçalamıştır ve sevdiğiniz kadının üzerine giderek ona nişan aldığınız, onun bakışlarıyla son kez karşılaştığınız ve tetiği çektiğiniz saniyeler süresince içiniz o ana kadar hiç yaşamadığınız bir biçimde altüst olmuştur. Acınız, korkunuz ve size bu kararı verdiren işgal güçlerine karşı nefretiniz sınırsızdır. Bu yaşantınızın ana hatlarını belirleyen duygulardan biri de sizin özgürlüğünüzün kendini göstermesidir. Şöyle ki, siz aşkınızı bastırmak için kendinize karşı savaştınız ve ne yapmanız gerektiği konusunda istencinizi oluşturup kararınızı verdiniz. Bunun bilincinde olmakla da acınızı yendiniz.

Tüm bunları hissetmenizin anlamı şudur: Özgürlüğünüzü uygulama alanına geçirmeniz, içselliği yaşamanızla bir arada gerçekleşmiştir –siz kendinizi, sadece düşünmenin, istemenin ve eylemin öznesi olarak değil, hissetmenin de öznesi olarak yaşadınız. Bu yaşantınız dış perspektiften saklı kalmış mıdır? Dışarıdan bakışı temsil eden bizler için bu yaşantınız ulaşamayacağımız bir olay mıdır? Bu bizim bundan ne anlamak istediğimize bağlıdır. Farz edelim ki, “biz sizin bu durumunuzu bilemeyiz ,” diyoruz. Bu yanlıştır. Çünkü birincisi, siz bize içinizdeki parçalanmışlık hislerini *anlatabilir, betimleyebilirsiniz*. İkincisi, bizde başkalarının duygularını *kendi içimizde canlandırma yetisi vardır* ve sizin durumunuzu anlayabiliriz. Öyleyse bu

tür bir içsellüğün dış perspektife göre hiçbir konu oluşturmadığı da söylene-
mez. Ama elbette ki bizim için mümkün olmayan şey, sizin o parçalanmış-
lık yaşantınıza bizzat *sahip olmamızdır*. Ona yalnız siz sahip olabilirsiniz,
çünkü bu yaşantının bize ait değil de size ait olması, o yaşantıya ait kimliğin
bir parçasıdır. Biz dışarıdaki diğer kişiler, ilkesel olarak sizinle aynı *türden*
bir yaşantıya sahip olabiliriz. Ama yapamadığımız şey, size ait yaşantı olun-
tusuna –bizim de onu yaşayarak– katılmamızdır, yani bizim de onu yaşama-
mızdır. Bu durum, sizin özgürce karar verme sürecini tamamlamanıza ka-
dar ona eşlik eden tüm o karmaşık yaşantı için de geçerlidir: Biz, siz olama-
dığımıza göre, sizin bu yaşantınız belli bir anlamda bize kapalıdır.

Bu durum –üzerinde durduğumuz argümanda ileri sürüldüğü gi-
bi,– sizin özgürlüğünüzün prensipte bize kapalı olduğu ve ona dışarıdan
baktığımızda, olsa olsa aslının çarpıtılmış bir tablosu olarak görüneceği an-
lamına mı gelmektedir? Bunun böyle olamayacağı şundan bellidir: Sizin
özgürlüğü yaşamanız nasıl bizim bilgimiz dışında kalıyorsa, özgürlükten
yoksunluğu yaşamanız da bizim bilgimiz dışındadır. Eğer siz bir kumar-
bazsanız ve ışıklar içindeki kumarhanenin önünden geçerken, bütün uya-
rılara ve yanlış davrandığınızı bizzat kabul etmenize rağmen içeri girmeye
karşı direnmiyorsanız, sizin yaşadığınız içsel zorlama için de durum şöy-
ledir: Biz sizin bu yaşantınızı sizinle paylaşamayız ve onu kendi yaşantımız
haline getiremeyiz, yani sizin bu yaşantınız bize kapalıdır. Bunun anlamı
da şudur: Burada sözünü ettiğimiz içsellik, özgürlüğün özünden kaynakla-
nan bir içsellik değildir. Eğer sizin yaşadığınız özgürlüğe dış perspektiften
ulaşamıyorsa, *özgürlük* olduğu için değil, *yaşandığı* içindir.

Yaşantının içsel oluşu, özgürlüğün kendine özgü belirleyici özelliği
değildir. Yapacağımızdan söz ettiğimiz düşünsel deneyde, içselliği ortadan
kaldıracak olursak, bu sonuca varırız. Yeniden kendinizi direniş örgütünün
önderi yerine koyun. Durum gene eskisinin aynıdır: Siz kendinizle mücade-
le ederek sevgilinizi öldürmeye karar verdiniz. Ama burada farklı olan bir
şey vardır: Bu savaşımınız sırasında yaşantınızın tüm renkleri solmaya baş-
lamıştır. Önce içinizdeki parçalanmışlık yaşantısı gücünü kaybeder, kararı-
nızı içinizdeki dirence karşın kabul etmeniz için verdiği mücadele de yo-
ğunluk bakımından zayıflar. Sonunda iç dünyanız tamamen renksizleşir.

Hâlâ arkadaşlarınız için korku duyuyorsunuz, işgalcilerden nefret ediyorsunuz ve sevgilerinize ateş edeceğinizi düşünüürken acı duyuyorsunuzdur. Bütün bunlar hâlâ içinizde aynı yerdedir ve hâlâ eskisi gibi sizi koşullandıracak güce sahiptirler. Ama artık onlar birer *yaşantı* değildir. Şimdi de gelelim önemli soruya: Yaşantınızdaki renklerin kaybolması ve içselliğin tamamen soluklaşması sizin özgürlüğünüzde de bir değişiklik yaratmamış mıdır? Hayır. Gerçi artık bu yaşanan bir özgürlük değildir, tamamen renksiz bir özgürlüktür, fakat yapısı bakımından gene aynı önceki özgürlüktür ve siz istencinizi yargınıza uygun hale getirmeyi başarmışsınızdır. Biz eğer sizdeki bu renksizliği bilseydik, size karşı duygularımız değişirdi. İçinizin parçalanmışlığından ötürü size o kadar acımadık, çünkü bu parçalanmışlığı yaşamak zorunda olmadığınızı bilirdik. Ama sizin özgürlüğünüz *halk*ındaki yargımız gene aynı olurdu ve biz derdik ki: Gerçi ondaki bu korkunç eylemi işleme istencinin nedeni işgal güçleriydi, ama o, silahını sevgilisine doğrultup tetiği çeken kendi karar verme özgürlüğünü uygulamıştır.

Demek ki, koşullandırılmış özgürlüğe dair şimdiye kadar anlattıklarımızla yaşantının içselliği arasında bir karşıtlık yoktur. İçsellik konusunda anlaşılması zor olan hususlar –hatta benim anlattıklarımın bakılarak sanıldığından daha da zor olan hususlar– olsa da, içsellik, koşullandırılmış özgürlüğe itiraz etmek için bir neden oluşturamaz.

CAMDAN ÖZGÜRLÜK

Sizin, istenciniz, düşünceleriniz ve kararlarınız bakımından, tıpkı camdan yapılmış gibi saydam olduğunuzu varsayalım. Başkalarının bakışları hiçbir engelle rastlamadan sizin içinize girip, genelde istencinizin oluşmasını gizleyen mahremiyeti delip geçebilse, kuşkusuz böyle bir durum sizin için bir karabasandan farksız olurdu. Ama bu özgürlükten yoksun olmanın yarattığı bir karabasan mıdır? Acaba mahremiyet anlamındaki içselliği kaybetmiş olmanız, zorunlu olarak özgürlüğünüzü de yitirmeniz anlamına mı gelmektedir?

Tıpkı yukarda anlatılan yaşantının içselliği gibi bunun da böyle olmayacağı bellidir. Özgürlük için geçerli olan, özgürlükten yoksunluk için de geçerlidir. Sizin özgür isteklerinizin herkese açık olması sizi nasıl rahat-

sız ediyorsa, özgür olmayan isteklerinizin başka kişilerin meraklı bakışları önüne serilmesi de sizi aynı şekilde rahatsız edecektir. Zorlama altında olan veya bağımlılıktan ileri gelen bir istencinizin adeta tepsi üstünde herkesin seyrine sunulması, özgürce aldığınız bir karar sırasında başkaları tarafından izlenmenizden daha az rahatsız edici değildir. Hatta büyük bir olasılıkla bundan çok daha rahatsız edicidir. Bu bakımdan mahremiyetin içselliği, özgürlüğün belirgin bir özelliği değildir. Bizim şimdiki görevimiz, mahremiyetle özgürlük arasında daha derin bir bağlantının bulunduğu izleniminin sebebini anlamaktır.

Bunun sebebi, başkalarının bakışlarından kendinizi koruyabildiğiniz durumun tersine, istencinizin herkese açık olması yüzünden, dışarıdan müdahalelere daha müsait olmanız ve başkalarının sizi istedikleri gibi yönetebilmelerine olanak vermenizdir. Biz şimdi sizin istencinizin oluşma süresi içinde izlediği dolambaçlı yollar hakkında geniş bir bilgiye sahibiz. Bu sizi, istencinizin ve kararınızın ne olacağı önceden bilinen ve buna göre birtakım hesapların yapılmasına müsait olan bir kişi haline getirir. Şimdi istencinizin iç manzarası bütün ayrıntılarıyla gözümüzün önüne serilmişken, bu istenci etkilemek, onun bilinmeyen saklı bir ortamda gelişiyor olmasına kıyasla daha kolaydır ve dolayısıyla da bizim sizin üzerinizdeki gücümüz artmış olur. Örneğin, sizin ülkeden ayrılıp ayrılmamakta tereddüt eden göçmen adayı olduğunuzu varsayalım: Yukarıda açıklanan durumda, öfkeli arkadaşınız şimdiki durumunuzda sizi fikir değiştirmeye zorlamak için ayrıntılı bir savaş planı tasarlayabilirdi; sizin direniş örgütüne katılmamaktan ötürü duyduğunuz vicdan azabını körüklemek amacıyla neler yapması gerektiğine dair çok daha isabetli kararlar alırdı. Siz belki de bunu özgürlüğünüzün kısıtlanması olarak betimleyebilirsiniz, fakat sizin kastettiğiniz özgürlük, düşünerek istencinizi belirleme olanağına sahip olmanız değildir. Bu özgürlük, başkalarının sizi hile yoluyla yönlendirme tasarılarının kurbanı olmaksızın kararınızı verebilme özgürlüğüdür. Bir polis komiseri size kendini bankacı olarak tanıtıp bir para havalesi talimatı hakkında bilgi iletse ve böylelikle sizin henüz kesin olmayan bankayı soyma istencinizi güçlendirip sonra suçüstü yakalasa, siz bu olaydan sonra özgür olmadığınız duygusuna kapılabilirsiniz. Ama bu duygunuzla ilgili öz-

gürlük yoksunluğunun, karar verme özgürlüğü ile bir ilgisi yoktur, çünkü kimse onu sizin elinizden almamıştır. Polis komiserinin gizli bir amaçla size ulaştırdığı bilgileri değerlendirip bankayı soyma kararını veren sizsiniz.

Demek ki mahremiyetin bozulmasının, aynı zamanda istenç özgürlüğünün de zarar görmesi demek olduğu biçimindeki yanıltıcı düşüncüyü doğuran etken, başkaları tarafından hileyle yönlendirilme korkusudur. Pe-ki, bu tehlikeyi yok sayıp, başkalarının sizin karşınızda sadece seyirci olduğunu ve sizi hiçbir biçimde etki altına almaya niyetlerinin olmadığını farz edersek durum ne olur? Biz, sizi camdan özgürlüğünüz içinde yolunuzda ilerlerken rahat bıraksak da, siz gene de bizden hiçbir şeyin gizlenemediğini biliyorsunuz. Bu da sizi rahatsız eder ve siz hâlâ bu rahatsızlığınızın, özgürlüğün kısıtlanması ile ilgili olduğu izlenimini alırsınız. Neden?

Şimdi düz yoldan ayrılıp küçük bir sapma yapalım ve diyelim ki, sizi dışarıdan gözlemleyen siz kendinizsiniz. Siz bir televizyon kamerasının önünde oturmuş, ekranda kendinizi görüyorsunuz. Tartışılmakta olan konu ölüm cezasıdır. Tartışmadaki en önemli hasmınız, bugüne kadar birçok ölüm cezasına imza atmış olan bir Teksaslıdır. Adam parlak bir konuşmacıdır ve insanları aşağılayan mizahi bir üslupla gaz odasını savunur. Siz, kameranın önünde adamın yüzüne maden suyu dolu bardağınızı boca etmek isteğinin içinizde yavaş yavaş güçlendiğini hissetmektedirsiniz. Ama kendinize hâkim olamayıp böyle bir harekette bulunmayı da arzulamıyorsunuz. Bu sebeple diğerlerinin konuşmaya dalmış oldukları bir sırada fırsattan faydalanarak, öne süreceğiniz nedenleri gözden geçiriyorsunuz. Kendi kendinize diyorsunuz ki:” Böyle bir adamla konuşulamayacağını göstermek için, simgesel anlamda da olsa, onun gösterdiği güce karşı güç kullanmak gerekir. Ve iyi ki bunu ben yapıyorum, çünkü ben her zaman kendine hâkim olan bir beyefendi olarak tanınmışımdır. Üstelik de bu sıkıcı görüntüden kurtulmanın zamanı geldi artık.” Siz kendi kendinize böyle konuşurken, bir yandan da ekranda koltuğunuzdan kalktığınızı, yarıya kadar dolu olan su bardağını tam olarak doldurup sanki az sonra içecekmiş gibi elinize aldığınızı görüyorsunuz. Kendiniz hakkında: “O biraz sonra kararını verecektir,” diye düşünüyorsunuz. O anda ekranda şaşılacak bir değişikliğe tanık oluyorsunuz. Sizin görüntünüz saydamlaşüyor, cam gibi oluyor ve siz o gö-

rüntünün içinde kararınızın nasıl oluştuğunu seyre diyorsunuz. Siz kendi içinizde yaşadıklarınızı şimdi de dışarıdan görmekten rahatsız oluyor musunuz? Siz bakışlarınızın objesi olduğunuz için kararınız daha az mı özgür sayılır? Siz buna yanıt olarak diyeceksiniz ki: Hayır, çünkü istenç özgürlüğümü uygulama alanına geçirirken beni seyreden gene benim. Gerçi karar vermeyi dışarıdan seyretmek, olayı kendi içinde yaşamaktan bir bakıma *farklıdır*. Fakat bu farklılık *özgürlüğe* ilişkin değildir. Karar vermem, benim bakışlarımın altında özgürlüğünden bir şey kaybetmez. Zaten benim kendi bakışlarım da benim özgürlüğümü çalamaz.

Eğer bu doğru ise, camdan özgürlüğün sizi rahatsız etmesinin nedeni *dışarıdan bakış* değildir, çünkü sizin bakışlarınız da dışarıdandır. Asıl sebep, dışarıdan bakışın genelde başkalarının bakışı olmasıdır. O halde tam olarak sizi rahatsız eden nedir? Farz edelim ki ekrandaki şaşırtıcı değişiklik size de aktarılıyor ve siz stüdyodaki diğer kimseler ve seyirciler için camdan bir insan oluyorsunuz. Teksaslı da dahil olmak üzere herkes sizin düşüncenizdeki monologu görebiliyor ve giderek sizin arzularınıza el atmanızı seyredip sonunda bu arzuyu istence dönüştürmenizi gözlemliyor. Belki de siz bundan huylanırsınız. Ama diyelim ki huylanmadınız ve bütün dünyanın önünde düşüncelerinize sahip çıkmaya hazırsınız. Bu durumda özgürlüğünüzü tehlikeye düşürecek olan nedir? Teksaslının sırtımasıdır. Yani sizin kafanızın içinde artık başkalarından gizli bir şeyin bulunmamasından ve sizin başkalarının karşısına ummadıkları bir istencinizle çıkıp onları şaşırtamanızdan ötürü başkalarının size karşı farklı davranmalarıdır. Belki de Teksaslının sizin saydamlığınızdan ve her şeyinizin apaçık ortada olmasından ötürü sırtması iyidir, çünkü siz bu yüzden maden suyunu olduğu yerde bırakırsınız. Böylece onun sırtması, size kararınızı değiştirir. Herhalde siz içinizden, “ben sana bir koz verme iyiliğini yapmayacağım” diye düşünürsünüz. Elbette ki Teksaslı sizin bu düşüncenizi de okuyabilecek ve küstahça sırtması artacaktır. Bu sefer de siz, kararınızı değiştirmiş olmanızın etkisini fark ettiğiniz için, o anda bir bardak suyu adamın yüzüne boşaltırsınız.

Bunu ister yapın, ister yapmayın. Ama yaparsanız, bunun sebebi, diğer sebeplerinizin dışındadır ve asıl kararınızla hiçbir ilgisi yoktur. Siz bu hareketi ona karşı çıkma hatta kafa tutma nedeniyle yapmışsınızdır ve bu

da o hareketi başka birinin etkisi altında kalarak yapmış olmanız demektir. Böylece de özgürlüğünüzü yitirmiş olduğunuzu sanmanızın nedeni anlaşılıyor: Durum, mantıksal açıdan daha önce de üzerinde durduğumuz bir durumla özdeşdir: Siz başkaları tarafından yönlendirildiniz. Bu durumda özgürlüğün kısıtlandığı doğrudur, ama bunun istenç özgürlüğü olmadığı da doğrudur. Çünkü kafa tutma istenci de özgür olabilir. Sizi rahatsız etmekte olan şey, istencinizin *özgür olmayışı* değil, istencinizin *kaynağıdır*. Kendinizi tekrar daha çok kendinizde hissedebilmeniz için yapmanız gereken şey, Teksaslının sırtmasının sizin üzerinizde yaptığı etkiyi denetim altına almaktır. Sizin saydam olmanızın o adama komik görünmesini hiç umursamamalısınız. Eğer onun yüzüne bir bardak suyu boşaltacaksanız, bu hareketi öyle karar verdiğiniz için yapmalısınız. Ama bunu ister yapın, ister yapmayın –her iki durumda da istenciniz özgürdür.

Camdan özgürlük, –camdan olmasından ötürü– özgürlükten yoksunluğa dönüşmez. İçimizdeki mahremiyet duvarının yıkılması sonucu karşılaştığımız ve bizi rahatsız edecek olan şey, istenç özgürlüğünü yitirmiş olmamız değil, saydamlığımızın başkaları üzerinde yaptığı etkiden ötürü, istencimizden vazgeçebilmemizdir. İstencimizden vazgeçmemiz için, diğer insanların Teksaslı gibi sırtmaları da gerekmez. Bazen başkalarının bizim içimizden geçenleri gördüklerini bilmemiz bile istencimizden vazgeçip başka tarafa yönelmemiz için yeterlidir. Bu sebeple de bizim için önemli olan durumlarda, özellikle bizi çok iyi tanıyan kişilerden uzaklaşınız. Onlarla bazı mahremiyetleri paylaşmamız, kendi mahremiyetimizi tehdit edebilir. Oysa biz tamamen kendimize ait olan bir karara vardığımızdan emin olmak isteriz. Bu bakımdan ıssız bir sahilde yalnız kalmak, bir yakınımızla sohbetten daha yararlı olabilir. Ve bizi, içimizdeki en mahrem bölgelere kadar izleyen bir Tanrı'nın varlığını düşünmek de bazen bizim sinirimizi bozabilir.

Fakat bunun tersi de mümkündür. Bazen asıl istencimizin ne olduğunu keşfedebilmemiz için, bizi kendimizden çok daha iyi tanıyan ve her halimizi bilen birine gereksinim duyarız. Bu durumda o kişinin karşısında, kendimizin karşısında olduğumuzdan daha da saydamlaşmış olmamız bizi rahatsız etmez. Bu deneyimi kazanmamız için önemli olan, içimize bakacak kişiyi seçerken kendimizin karar vermesidir. Eğer kendi seçtiğimiz

kişi bizi bakışlarıyla etkilerse, bunu hileli bir yönlendirme olarak değil, bir özgürleştirme olarak yaşarız. Bu biçimde özgürlükten yoksun bir istençten özgür bir istence varmamız da mümkündür. İşte içselliğimizin mahremiyet duvarlarının yıkılması yüzünden özgürlüğümüzün zarar görmesinin gerekmeceğinin son ispatı da budur. Dolayısıyla, özgürlüğümüzün çoğu zaman böyle bir içsellik tarafından kuşatılmış olmasına karşın, bunun özgürlüğümüzü oluşturmadağı da ispatlanmış olmaktadır.

YAZGIYA İNANAN KİŞİNİN UNUTKANLIĞI

Koşulsuz özgürlüğün olamayacağıının kavramsal olarak saptanması, bizi, tutarsızlığına karşın benimsemeye eğilimli olduğumuz koşulsuzluk fikrine doğru yönelten sezgileri ve düşünsel gerekçeleri açıklamak göreviyle karşı karşıya getirmektedir. Biz, kişi olmamızdaki bir tek sistematik yanlış anlamanın farklı yüzeyleri olan bu gerekçeleri keşfedebilmek için, onların iç içe örülmüşlüklerini anlamaya çalıştık ve bu arada da yerine getirmemiz gereken görevimizin büyük bir bölümünü tamamladık. Gördük ki, koşullandırılmış istencin aciz bir istenç olması gerekmez. Aciz olduğunu sanmanın nedeni, içsel perspektifin odak noktası fenomeninin, bir yanlış anlama sonucu, mutlak odak noktası olarak anlaşılmasından kaynaklanan tutarsız bir salt özne fikrine dayanmaktadır. Bununla ilgili sorunun esasını görebilmekle, önünde açık bir geleceğı ve hakiki imkânları olan, dolayısıyla serbest hareket alanına sahip bir kişi olabilmek için koşulsuz istence gerek olduğu yanlışlığının nasıl oluştuğunu anlamamız mümkün oldu. Bu tanıyı koyabilmemiz için bize yardımcı olan hayal etme ve isteme fenomenlerinin saydamlığı hakkındaki gözlemler, istemenin kendiliğindenliğini yaşamının, kişiyi neden koşulsuzluğu kabul etmeye yönelttiğini de açıklamış oldu. Sonunda da birtakım yanlışların oluşmasına neden olduğunu düşündüren sezgisel bir yanlış anlamanın izini sürdük. Bu yanlış anlama, özgürlük deneyiminin içsel olmasının, istenç özgürlüğünü, koşullandırılmışlığın özel bir şekli olarak kabul eden temel düşünceyi geçersiz kıldığıdır.

İstenç özgürlüğünün beğendiğimiz ve değerli bulduğumuz özelliklerinden yararlanmamız sadece genel bir koşullandırılmışlık çerçevesinde mümkün olur. Vardığımız bu sonucu şimdi son kez sınavalım ve bu amaç-

la yazgıya inanan bir kişiye söz hakkı tanıyalım. Aynı zamanda da onun yakınmalarına nasıl karşılık verebileceğimizi kendimize soralım.

O diyecektir ki: "Her şey iyi ve güzel, ama şunu da unutmayalım ki, her olayın koşullara bağlı olduğu bir dünya, yasalara tabi olan bir dünyadır ve böyle bir dünyanın izleyeceği yol, asla değişmeyecek biçimde saptanmıştır. Bu dünyada geçmiş zaman, kesin olan tek bir şimdiki zamanı ve gene kesin olan tek bir gelecek zamanı oluşturur. Gerçek geçmiş, gerçekte var olan doğa kanunlarıyla birlikte sadece tek bir gelecek olayının gerçekleşmesine izin verir. Dünyanın izlediği yol, hiçbir yerinde, başka yönlere sapan yollara bölünemez ve birçok olası yollar halinde sürüp gidemez. Bizi içine almayan bir dünya için geçerli olanlar ne ise, bizi içine alan dünya için de geçerlidir. Bu da şu anlama gelir: Bizim istencimizin, kararımızın ve eylemimizin tümü baştan sona kadar koşullandırılmış olduğuna göre, bu istenç, karar ve eylem için de ancak tek bir yol vardır. Başka bir deyişle: Her birimizin ne isteyeceği, neye karar vereceği ve ne yapacağı önceden belirlenmiştir ve başından beri tespit edilmiştir. D'Holbach'ın çizdiği tabloya göre, her birimizin yeryüzünde ömür boyu izleyeceğimiz bir tek çizgi vardır ve bunun hangi çizgi olacağı önceden saptanmıştır. Golf topuna vurulduğunda, topun izleyeceği yörünge, o vuruşa göre mümkün olabilecek bir yörüngedir. Aynı durum bizim için de geçerlidir. Biz de dünyaya geldikten sonra, bizim için mümkün olan o tek yaşam yolunu izleriz. Bu yol bizim kaderimiz, bizim yazgımızdır. Bu yazgı bizim elimizde değildir ve biz onu biraz olsun değiştiremeyiz, yolundan saptıramayız. Yazgımız, demir gibi sağlam yasalara uyarak bizi kesin olarak tespit edilmiş bir geçmişten, kesin olarak tespit edilmiş bir geleceğe doğru ve ölüme kadar götürür. Biz bazen buna isyan ederiz, ama gerçeği bilmemizde de yarar vardır: Dünyada her şey için geçerli olan, bizim yaşamımız için de geçerlidir. Her şey nasıl *olması gerekirse* öyle olacaktır. Sizler ki her türlü özgürlüğün koşullandırılmış olduğuna inanmaktasınız, sizler bu ezici gerçek ve bu umutsuz gelecek beklentisi hakkında ne diyorsunuz?"

Bizim buna yanıt olarak söyleyecek çok sözümüz vardır. Fakat her şeyden evvel karşımızdakinin Tanrı'yı da işin içine sokmaktan vazgeçen aydın bir yazgıcı (Fatalist) olması bizi memnun etmektedir. Çünkü şöyle di-

yen birisi de karşımıza çıkabilirdi: “Her řey Tanrı tarafından önceden belirlenmiştir. Bizim istencimizin, kararımızın ve eylemimizin ne olacağı O’nun hükmüne bağlıdır. Herkesin yaşamı boyunca izleyeceği yolu saptayan O’dur.” Demek ki yazgı, Tanrı’nın buyruğudur. Bunu kabul edersek, efendisi karşısındaki bir uşağın durumuna dűşeriz, yani özgűrlükten yoksun oluruz. Yazgıya inanan kiři, kendi şikâyetleri bakımından bundan yararlanabilir. Bu durumun eziciliğini ortadan kaldırmak için bol bol teolojik sofizmi devreye sokmak gerekir. Ama bizim yazgıcı, aklı başında bir adamdır ve yaptığı da sadece, sürekli koşullandırılmış olmak fikrine bağlı dűřünsel çizgiyi sürdürmekten başka bir řey değildir. Elbette ki o, yazgıdan söz etmekle, birisi tarafından bir davranışa zorlandığımızı kastetmiyor, sadece geçmişteki olayların gelecekteki olayları belirlediğini ve bizim kendi istencimizle bu durumda bir ayrıcalık oluşturamayacağımızı anlatmak istiyor.

Gene de bu tür söylemler karşısında çok tedbirli olmamız gerekir, çünkü şimdi de hâlâ çağrışımlarla aşırı yüklü olmaları ve anlam kaymalarına uğramaları nedeniyle bizi esir alabilen sözcüklerin güç alanı içinde hareket etmekteyiz. Zorunluluk, bağımlılık ve acizlik hakkındaki etkileyici ko-nuşmalar bizi büyülu etkileri altına alabilirler. Nitekim kaderle ilgili en sade yorumlar bile aklımıza kaçınlmazlık, sakınlmazlık ve değişmezlik dűřüncelerini getirmektedir ve bizim daha başından itibaren evvelce varmış olduğumuz sonucu –acizlik fikrinin koşullandırılmış özgűrlük sorununda yeri olmadığı sonucunu– hiçbir zaman aklımızdan çıkarmamamız gerekir. Özellikle de istencimizin izleyeceği yolun daha önceden *belirlenmiş* olduğundan söz edildiğinde çok dikkatli olmalıyız. Eėer toplumsal yaşamımızda bizim belli bir rolü oynamamız ve belli bir imajı temsil etmemiz önceden tespit edilmişse, kendimizi özgűrlükten yoksun hissederiz, çünkü bu yolda devam etmek zorunda kalırız ve başka yollara sapamayız. Mesleėimizin belirlenmiş olmasında da durum böyledir. Artık mesleğimizi değiştirmeyiz. Bizimle ilgili bir şeyin belirlenmiş olması, bu bağlamda bir kalıba *sıkıştırılmış* olmak, sınırlarının *daraltılmış* olması demektir ve bu da özgűrlüėe karşı bir saldırıdır. Daha önce koşullandırılmışlık konusuyla ilgili söylemlerde dikkatimizi çeken noktalar –biz farkında olmadan zorunluluk ifadelerine dönüşmedikleri sürece– bu konuda da geçerlidir. Bazen hiçbir ki-

şiyi kastetmeden söylenen gayet basit bir söz, insanların birbirinin özgürlüğünü kısıtladığı bir ortamı çağrıştıran anlamlara değinebilir. Eğer koşullandırılmış istenç özgürlüğünün, yazgıcılık görüşünün yakınmaları karşısındaki duruşunu sağlam kafayla sınamak istiyorsak, özgürlükten yoksun olmaktan dem vuran sözlerden sakınmalıyız.

Yazgıcıların yakınmalarının kökenine inmek için, öncelikle yazgıcının şu söylemini inceleyelim: “Yazgımız bizim elimizde değildir ve biz yazgımızı değiştiremeyiz.” Bu sözleri şu biçimde okursak, telkin gücünün ne denli yüksek olduğu ortaya çıkar: *Başımıza gelecekler mutlaka gerçekleşecektir ve biz buna karşı hiçbir şey yapamayız.* Öyle görünüyor ki, biz yaşam sahnesinde özgür oyuncular gibi davranacak yerde, bir kez daha yazgıya boyun eğmeye, yani edilgenliğe mahkûm olmuş kurbanlarız. Yanlış bunun neresinde?

Yanlış, yazgıcının çok önemli bazı şeyleri unuttusındadır. Tümüyle unuttuğu da şudur: *Başıma gelenlerde benim de katkım vardır!* Yazgıcıların teslimiyetlerinin çeşitli biçimlerini gözden geçirecek olursak, bu görüş daha da belirginleşir. Birincisi şöyledir: *Ben ne yaparsam yapayım, her şey olacağına varır!* Bu söylem, dünyada olup bitenlerin büyük bir kısmı için doğrudur; dünya dışı olaylar, hava koşulları ve gücü elinde tutan insanların kararları gibi. Ama benim özel yaşamımla ve mesleğimle ilgili konularda bunun geçerli olmadığı çok açıktır. Bu konularda olacaklar, kesinlikle benim ne yaptığıma bağlıdır. Fakat aslında yazgıcının kastettiği dış dünya olayları değildir. Onun için önemli olan, *kendimizdeki* olaylardır. İşte sözünü edeceğim ikinci şık da budur: *Ben ne istersem isteyeyim fark etmez, yazgıma göre ne yaparsam onu yapacağım.* Bu gerçekten çok korkunç olurdu. Demek, isteklerimin hiçbir etkisi olmaksızın eylemlerim, yanımdan geçip gidecektir. Bana yabancılaşmış olan eylemlerim, benim üzerimde bir karabasan etkisi yapacaktır. Ama gerçekte kavramsal nedenlerden ötürü böyle bir tehlike yoktur. Eğer benim eylemlerim istencimin buyruklarına uymayacak olursa, zaten birer *eylem sayılmazlar.* Eylemlerim kesinlikle benim istencime bağlı olan olaylardır. O halde yazgıcılıkla ilgili endişelere hiç gerek yoktur. Yazgıcılığın bundan sonraki şikkını incelersek kendimize daha da yaklaşmış oluyoruz: *Yargım ne olursa olsun, ben hep ne istersem onu isteyeceğim.* Ama bu da bir ka-

rabasandan farksızdır, üstelik de kavramsal bakımdan tutarsızlık söz konusu olmadığı halde... Biz bu karabasanı çoktandır tanımaktayız. Bu, istencin sürekli ve geniş kapsamlı olarak *özgürlükten yoksun* olmasıdır. Oysa biz sürekli özgürlük yoksunluğu çekmediğimizi biliyoruz, demek ki yazgıcılığı bu tarzda anlamak gerçeğe uygun değildir. Fakat biz gene de gözlerimizin önüne, istencini düşüncesiyle ve yargısıyla etkileyemeyen bahtsız bir kişiyi getiririm. Bu durum, kadercinin korktuğu gibi her şey tarafından koşullandırılmış olmanın hatta *istencin* de sürekli koşullandırılmış olmasının sonucu değildir. Bu durumun nedeni bahtsız adamın *yanlış* koşullandırılmış olmasıdır. Demek ki genel koşullandırılma bizi endişelendirecek bir sonuca götürmüyor. Gelelim şu şıkka: *Kararım ne olursa olsun, ben yaptığımı yaparım*. Burada da yukarıdaki, yani istemek ve yapmak konusundaki durum geçerlidir, yani kavramsal olarak bu söylem gerçekte mümkün değildir, çünkü istencimin eyleme dönüşmesini sağlayan etken benim kararımdır.

Yazgıcıların ileri sürdüklerine temel oluşturabilecek başka bir şık daha var mıdır? Deneyelim bakalım! Önce şununla başlayalım: *Ben nasıl karar verirsem öyle karar veririm,... ne olursa olsun!* Bu cümle nasıl tamamlanabilir? Tamamlanamaz. Çünkü artık olup bitenlerin benim yanımdan gelip geçtiklerini saptayabileceğim ve bundan yakınlabileceğim bir bakış açısı mevcut değildir. Şimdiye dek hep böyle bir bakış açısı vardı: Önce eylemlerimden, daha sonra istencimden ve en son da yargımdan kaynaklanan bakış açısı... Şimdi ise tüm bu bakış açıları düşünsel olarak harcamış bulunuyorum, kararımı vermem de en sonuncusunu yutup götürdü. Karar vermenin dışında da benim kullanabileceğim başka bir bakış açısı yoktur, çünkü şöyle denebilir: Her konuda önemli olan ve sözü geçen Ben'im! Böylece artık yazgıya inananların yakınlacakları bir konu yoktur, çünkü yukarıda da belirtildiği gibi: Ben ne olacaksam, benim başıma ne gelecekse, hepsinin içinde Ben varım. Üstelik de benim varlığım sadece edilgen anlamda var olmak değildir. Benim varlığım, benim ne olacağımı, benimle ne yapılacağını, başıma ne geleceğini belirleyen Ben olduğum anlamındadır. Bu da yazgıcının gözümüzün önüne getirmemizi istediği umutsuz ve tehditkâr manzaranın, yaşamımın izleyeceği yol konusunda hiçbir söz hakkımın olmadığı görüşünün tam karşıtıdır.

Nerdeyse insanın içinden şöyle demek geliyor: Yazgıya inanan kişiye göre biz, sanki hızla akan yaşam ırmağının kıyısında oturmuşuz ve ırmağın akışı sırasındaki olayları elimiz kolumuz bağlı, teslimiyet içinde seyretmek zorundayız. Oysa durum böyle değildir. İsteyenler, karar verenler ve eylemde bulunanlar olarak biz de o ırmağın *içindeyiz* ve onun akışı –her zaman değilse bile– çoğunlukla bizim karar verme özgürlüğümüzü kullanmamızdan oluşmaktadır. İşte yazgıya inanan kişinin unuttuğu budur. Ama onun bunu unutuşu bir rastlantı mıdır? Bizim şimdiye kadar tanısal anlama bakımından vardığımız aşamaya göre, içimizden “hayır”, demek geliyor. O bunu unutuyor, çünkü o, farkına varmadan ırmağın kıyısında kendi kendine oturmakta olan bir özne düşünüyor: İçsel perspektifin odak noktasının bulunduğu yerde oturan bir salt özne. Ve bu doğrudur da. Her şey bu salt öznenin yanından gelir geçer, hatta benim kararım bile... Yalnız şunu da gözden kaçırmamalıdır ki, bu özne, bu saklı *homunculus*, aslında mevcut değildir. Böylece de yazgıya inanan kişinin yakınması boşunadır.

Yazgıya inanma havasına kendini kaptıran kişi der ki: “Ne yapsam fark etmez, nasıl olsa her şey olacağına varacaktır.”

Buna yanıt olarak biz şöyle diyoruz: “Eğer sen bir şeyler yaparsan, hiçbir şey yapmamış olmandan daha farklı şeyler olacaktır.”

“İyi, ama benim yaptıklarım da zaten önceden belirlenmiştir, o halde yaptıklarım ne işe yarayacak?”

“Senin yaptıkların da, öylesine önceden belirlenmiş değildir. Senin yaptıkların istencine göre değişir.”

“Ama benim istediklerim de önceden belirlenmiştir. O halde ne fark eder?”

“Senin istediğin de öylesine önceden belirlenmiş değildir. Senin istencin nasıl düşündüğüne ve neye karar verdiğine göre değişir.”

“Hadi bakalım, öyle olsun! Ama neye karar vereceğim de önceden belirlenmiştir. Yeter artık, beni rahat bırakın!”

“Bir sorumuz daha var,” diyoruz ona, “senin istediğin nedir, söyler misin?”

“Ne saçma soru! Benim istediğim, benim ne olacağımı kendim belirlememdir. Ben kendimi körü körüne yazgıma teslim etmek istemiyorum!”

“Ama senin durumun zaten öyle, sürekli ne yapacağına karar veren zaten sensin ve bir şeyi yapmayıp da başka bir şeyi yapmayı yeğleyen de senin özgür istencindir.”

“Lanet olsun, istencim de birtakım koşullara tabi olduğu için önceden saptanmıştır.”

“Ee, ne olmuş yani?” Biz ona böyle desek de bu ona yetmez. Tüm sezgisel karşı koyma durumlarında olduğu gibi, burada da onun tutumunun kaynağını keşfetmek için daha derinlere inmek gerekir.

Olayın kaynağı gene yazgıya inanan kişinin unutkanlığıdır. Onun unuttuğu, bizim birer golf topu olmadığımızdır. O bizim yaşam yolumuzun nasıl olacağının önceden belirlenmiş ve tespit edilmiş olduğu düşüncesiyle bağlantılı bir çağrışımın kapanına kısıtılmıştır. Bu çağrışım, bir efendinin uşaklarının ne yapacaklarını, hangi yolu, hangi çizgiyi izleyeceklerini saptamış olması gibi bir durum değildir, başka bir çağrışımdır: Çizgi belirlenmiş olduğuna göre, herhalde yalın ve esnekliği olmayan bir çizgidir. Golf topunun yörüngesi de yalın ve değişmez bir çizgidir: Yer çekimi, belli bir kinetik enerji ve belli hava koşulları olduğunda, golf topunun yörüngesinin ne olacağı önceden saptanabilir ve herhangi bir umulmadık değişiklik göstermez. Bekâr olan göçmen adayını anımsayalım: Bazı insanların yerlerinden alınıp götürüldüklerini bildiren bir gazete haberini okur okumaz, hemen bavulunu alıp istasyona gider. Orada arkadaşını görünce istasyondan kaçar. Yolun köşesinde yeni yönetimin kolluk kuvvetleri ile karşılaşınca hemen geri döner, istasyona girer ve trene biner. Bu, yeryüzünde izlenen zikzaklı bir yoldur. Ama göçmenin golf topundan farkı bu zikzaklar değildir. Fark, onun izlediği zikzaklı yolun kendi içinden kaynaklanmasıdır. Gerçi bu yol dünyanın koşullarıyla da ilgilidir, örneğin arkadaş ve kolluk kuvvetleri ile karşılaşması bu zikzaklı gidişi etkiler. Ama her şeyden önemli olan, onun bu kişilerle karşılaştığında gösterdiği ve iki kez yolundan dönmesine neden olan duyarlı tepkidir. Üstelik o sadece bu iki olaya değil, binlerce şeye tepki göstermektedir: İstasyonun görünümü, gazetadaki fotoğraflar ve yazılar, köşedeki ev, trafik ve daha pek çok şey... Hem o sadece dışarıda gördüklerine tepki göstermekle de kalmaz, onun izlediği çizgi, istencini sürekli değiştirmesine neden olan belleğindeki anılar, gözü-

nün önüne gelen hayaller, düşünceler ve duygular tarafından da belirlenir. Böylece bu çizgi, etkilerin çeşitliliği ve tepkinin duyarlılığına göre *esnek* bir çizgidir, ama ne olursa olsun, belirli bir çizgidir! Bu belirginlik, eğer kendiyle birlikte tüm duyarlılığının ve karar verme özgürlüğünün dışavurumu olmayıp, izleyeceği çizgi, onun kararlı istencini umursamayan güçler tarafından saptansaydı ve o tiple bir golf topu gibi yazgısının yörüngesini izlemeye zorlansaydı, bu durum göçmeni rahatsız edebilirdi. Böyle olsaydı, o çizgiyi esneklikten yoksun, katı ve kendisini direnmeye, sınırlarını zorlamaya teşvik eden bir yol olarak yaşardı. Oysa kendi kararından kaynaklanan bir istencin çizdiği yaşam yoluna karşı gelmek anlamsızdır, çünkü ortada insanın karşı geleceği bir şey yoktur.

Düşünme yoluyla vardığımız sonuç şudur: Koşullandırılmışlığın ve önceden belirlenmişliğin insanın *kendisinden ötürü ve kendisi için* olması, karşı gelinecek bir şey değildir. Demek ki bizim yazgıya inanan kişinin gergin olması için de bir neden yoktur.

Belki de o diyecektir ki: “Ama insanda kanser hastalığı çıkabilir, beyinde tümör oluşabilir veya insan bir kazaya uğrayıp sakatlanabilir. Bunlar da bizi isyan ettiren olaylar değil midir? Şimdi sakın bana, ‘buna isyan etmenin anlamı yok, olacağı varmış!’ demeyin. Çünkü asıl *benim de isyan ettiğim budur*. Ve eğer değiştirmenin mümkün olmadığı bir şeye isyan etmenin anlamsız olduğunu söylerseniz, size derim ki: Siz herhalde bu bağlamda isyan etmenin ne demek olduğunu anlamadınız. Bu, devrilmesi mümkün olan bir şeye karşı isyan etmeye benzemez, çünkü içimizdeki isyandır ve bunun içeriğinde olayların ve durumların değiştirilemeyeceği bilinci de vardır. Yazgisına razı olmak ve katlanmak, yorgun insanlara uygun bir tutumdur. Ama bunun anlamlı olan ve insan için mümkün olan tek tutum olduğuna beni inandırmaya çalışmayın. İsyanın insanı yıpratıcı bir şey olması, onun özgün anlamını yok etmez.”

Bizim yazgıcı oldukça çetin bir adam ve onun söylediklerine bakılırsa anlaşılıyor ki, yazgıcılık genelde bu sözcükle bağlantılı olduğu sanılan ve “teslimiyet” denilen ruhsal durum değildir. Öfkeli yazgıcılar da vardır. Bu nasıl olur? Bunun nedenini açıklayalım: Yazgıcılığın kökeninde teslimiyetten veya isyandan evvel –veya sonra– var olan değerlendirme, *önceden belirlenmiş*

liğin kötü bir şey olduğudur. Ve işte yazgıcının kendini kaptırdığı yanılsama da bu değerlendirmeden kaynaklanmaktadır. Şimdi de bunu açıklayacağız:

“Hiç kuşkusuz beyin tümörü çok korkunç bir derttir ve buna karşı isyan etmediğini düşünen ve söyleyen, ya yalan söylemektedir, ya da kendini aldatmaktadır. Ama kötü olan tümördür, yoksa bu tümörün daha önceden bulunan birtakım önkoşullardan ibaret olan geçmişten dolayı zorunlu olarak meydana gelmiş olması değildir. Kötülük, tümörün önceden belirlenmişliğinde değil, yıkıcı etkisindedir. Senin beyninde bir tümör çıkmayıp da ayağına büyük bir kısmet dolansaydı, sen buna karşı isyan etmezdin, hatta bu kısmetin birçok koşulların oluşturduğu uzun bir zincirin halkalarından biri olduğunu düşünsen bile... Bu durum seni hiçbir biçimde rahatsız etmezdi. Bu da gösteriyor ki, sen aslında tümör yüzünden önceden belirlenmişliği değil, tümörün kötülüğünü lanetliyorsun.”

Önceden belirlenmişlik aslında kötü bir şey olmadığına göre, bizim özgür kararlarımızın önceden belirlenmiş olması da kötü bir şey olamaz. Yazgıya inanan kişi –ister teslimiyet, ister öfke duyguları taşıyın– her iki durumda da haksızdır. Haksızdır, çünkü unutkandır. O, bizim iyi yazgıya değil, sadece kötü yazgıya isyan ettiğimizi unutmıştır ve bundan ötürü tümüyle yazgıya isyan ettiği sonucunu çıkarmıştır, yani isyanının neye karşı olduğu konusunda yanılmıştır.

“Gene de beni rahatsız eden bir şey var,” diyor şimdi de gerginliğini üstünden atmış olan yazgıcı: “Bir yıl sonra ne isteyeceğimin şimdiden belli olması. Bunu bilmek insanı adeta bunalıyor, rahat nefes almayı engelliyor.”

“Senin unuttuğun bir şey var. Senin önümüzdeki seneye kadar geçecek olan zaman zarfında düşündüklerinden, yaptıklarından ve verdiğin kararlardan bağımsız olarak istencinin nasıl olacağı biçiminde bir belirlenmişlik yoktur. Böyle olsaydı, gerçekten korkunç bir durum olurdu, sen sanki felçli biri gibi, hiçbir şey yapamaz bir halde gelecekteki istencine gözlerini dikmiş bakıyor olurdun. Ama gelecekteki istencin bir çığ gibi senin üzerine doğru gelmiyor. Onu sen getiriyorsun; özgür kararlarının birinden ötekine doğru ilerleyerek, onu kendi emeğinle kendine yaklaştırarak sonunda ona ulaşıyorsun. Bunda seni sıkacak ne var?”

Bizim yazgıcı giderek daha da yumuşuyor:

"Belki de her şeyin önceden belirlenmişliğinin, her şeyin önceden görülebildiği anlamına gelmesi beni rahatsız ediyor –yani ilke olarak, demek istiyorum..."

"Yoksa Tanrı'nın her şeyi biliyor olması mı seni huylandırıyor?"

"Yok canım! Belki o da beni huylandırabilir –eğer böyle bir şey varsa tabii– ama daha çok insanın kendini adeta bütün çıplaklığıyla ortada duyuyormuş gibi hissetmesi beni rahatsız ediyor olabilir. Sanırım, ben daha başka bir şey demek istiyorum."

"Acaba seni rahatsız eden şey, başkalarının, ilke olarak senin yaşamındaki her şeyi önceden görebiliyor olması mı? Bu mümkünse tabii..."

"O da değil, çünkü o da Tanrı'nın görmesinden farklı bir şey sayılmaz."

"O halde ilke olarak senin ne isteyeceğini ne yapacağını ve neye karar vereceğini daha önceden görebilmen seni rahatsız ediyordur."

"Evet. İnsanın kendi önünde uzun bir yol boyunca aslında *önceden verilmiş olan* özgür kararlarının bulunduğunu görmesi de oldukça ürkütücü değil mi? Böylesi en azından fena halde *sıkıcı* olmaz mı?"

"Sen bu konuya hiç üzülme. Biz seni avutmak için, sen bütün bunları önceden göremezsin, demeyeceğiz ve genelde yapıldığı gibi hiçbir şey bilmemeyi, her şeyin bir gizlilik örtüsü altında olmasını övecek de değiliz. Bizim sana vereceğimiz teselli daha derindir: Senin tasavvur ettiğin durum zaten mümkün değil. Farz et ki şu anda her şeyi örten 'bir şey bilmezlik perdesi' kaldırılıyor. Sen sanıyorsun ki, perdenin arkasında verilecek tüm kararların şimdi açık olarak önüne serilecek. Ama zaten artık o perde yok ve bu da demektir ki, kararları verecek olan sen, gelecekte kararlarını çok başka bir konumdan vereceksin. Senin geleceğe yönelmiş olan, daha mükemmel, her şeyi kapsayabilen bakışların bundan sonraki kararlarına katkıda bulunacaktır. Bundan sonra vermek gerekecek olan en önemli kararını ele al, örneğin işverenini değiştirmek kararı gibi... Sen artık her şeyi biliyorsun ve bundan önce çalıştığın kuruluşun iflas etmek üzere olduğunu, yeni gireceğin kuruluşun ise gelişeceğini farkındasın. Bunu bilmen, vereceğin kararda seni destekleyecektir. Sen şimdi vereceğin kararın *doğru* olduğunu biliyorsun ve kararını veriyorsun. Bundan sonraki kararını ele alalım:

Konu, amirinin eski sevgilisi ile evlenip evlenmeme kararıdır. Sen her şeyi bildiğinden, bunun yanlış bir karar olduğunu ve senin üzerinde gerek evde, gerekse işyerinde yıkıcı etkileri olacağını göze alman gerektiğini de biliyorsun. Ya da, *sen doğal olarak şimdi başka türlü karar vermekte olduğun için*, bunun yanlış bir karar olacağını biliyorsun. Yolundan sapmaların bundan mı ibaret? Elbette ki hayır. Zira senin yaşamın şimdi başka türlü devam edecektir ve bu yüzden de –bir şey bilmemenin koyu siyah perdesi arkasında saklı olan– bu kadınla evlenme ihtimali dolayısıyla verecek olduğun kararlar artık söz konusu olmayacaktır. Bu sebeple de bu kararları artık önceden belirlenmiş bir yazgı olarak önünde serili durumda görmeyeceksin. *Senin her şeyi bilen kişi olarak karar verme özgürlüğüne sahip olman, senin yazgını değiştirir.* Bu değişiklik sadece bu yanlış kararı almaktan vazgeçmenden ibaret değildir. Sen önünde uzanan yeni yaşam yolunda başka yanlış kararlar da almayacaksın, çünkü sen daha öncesinden kararının yanlış olacağını anlayacaksın. Bundan böyle hep doğru kararlara varacaksın. Başka türlü olması mümkün değildir. Böyle bir durum harika olmaz mıydı?”

“O zaman da yaşamım, benim önceden edindiğim mükemmel bilgilere dayanan, kesinlikle doğru olan kararlar dizisinden ibaret olurdu. Bu da çok tekdüze ve sıkıcı olmaz mıydı?”

“Doğru, ölesiyse sıkıcı bir durum olurdu, ama en azından özgürce yaşama imkânının olmamasından yakınman için ortada bir neden olmazdı.”

Şimdi biliyoruz ki, yazgıcılık düşünsel olarak tutarsız bir görüştür. Ayrıca da yaşam karşısında psikolojik bakımdan mümkün olmayan bir tutumdur. Sanki insanın yaşam karşısında *“benim ne isteyeceğimi bekleyip de görelim bakalım!”* demesi, kendisini sürekli olacıklara teslim etmesi gibi bir tutum... Kısa süre için bu mümkündür: Sinemada, hayal kurarken, plajda –bizden bir karar vermemizin beklenmediği ve bizim adeta bir nefes arası verdiğimiz her yerde... Psikolojik bir tavsiye anlamındaki yazgıcılık, sanki her zaman devam edecek bir tutuma dönüşmüş gibi olur. Ama bu ancak biz sürüklenen veya güdülen kişilere dönüşürsek ve artık karar vermenin ne demek olduğunu bilemeyecek hale gelirsek mümkün olabilir. Biz karar vermenin ne olduğunu bildiğimiz sürece, karar vermekten vazgeçmek mümkün değildir ve bizim özgürlüğümüz de budur.

Her şeyin olacağına varacağı tarzındaki bir kanı, özgürlük deneyimine ve özgürlüğün kendisine dokunmadığından, bu kanının bizi herhangi bir şekilde ilgilendirmesi gerekmez, çünkü bizimle hiçbir bağlantısı yoktur. Bu kanı bizim için yeni bir şey içermemektedir ve bizim özgürlük hakkındaki düşüncelerimizde bir düzeltme yapmak söz konusu değildir. Bizim yeryüzünde izleyeceğimiz çizginin sadece bir tek çizgi olabileceği ve bundan başka her şeyin de nasıl olaksa öyle olacağı bizim özgürlüğümüzü bir nebze azaltmaz. Dünya benim karşıma nasıl çıkarsa, ona bağımlı olarak belli bir biçimde gelişirim ve bu gelişme bana kim olduğumu açıklar. Bu gelişmedeki birçok şey özgürlük içinde olur, bazı şeyler ise olmaz. Eğer özgürlükten yoksun olmanın hükmü altındaysam bundan yakınabilirim, tıpkı diğer kötü şeylerden yakınabildiğim gibi. Ama özgürlüğün de tıpkı özgürlükten yoksunluk gibi bazı koşullara bağlı olduğundan yakınamam. Bu yakınmaya zemin olabilecek bir bakış açısı mevcut değildir.

YAŞAM ÖYKÜSÜ VE SORUMLULUK

RASKOLNIKOV YARGIÇ KARŞISINDA

Koşulsuz özgürlük diye bir şeyin bulunamayacağını kavramsal olarak saptamamız, özgürlük deneyimimizin bir hayalden ibaret olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, bu saptama özgürlük deneyiminin sadece koşullandırılmışlık çerçevesi içinde mümkün olduğunu gösterir. Yaptığımız inceleme sırasında bunun aksi olan izlenimler yaratabilecek bazı yanılgıları da açıklamış bulunuyoruz. Ama bununla kendimize görev edinmiş olduğumuz tanısal anlama süreci tamamlanmış değildir. Kitabın altıncı bölümünde öğrendik ki, daha farklı bir biçimde düşünüldüğünde, koşulsuz özgür olunabileceği umudunu yitirmenin, kendimizi kişi olarak anlamamızı engelleyeceği izlenimi doğabilir. Bu düşünceye göre, biz koşulsuz özgür olmazsak, sorumluluk fikri ve ceza uygulaması da anlamını ve haklılığını yitirecektir. Aynı nedenden ötürü, ahlaki duygularımız, hareketlendirilmemiş bir hareketlendirici biçimindeki istenç sahibi kişilere yöneltilemediğinden, bu duygularımızın da anlamını ve haklılığını yitireceği izlenimi uyanmaktadır.

AÇILIŞ

Varsayalım ki, Raskolnikov günün birinde yargıcın karşısına çıktı. Yargıcın niyeti, onu suçlu çıkarmak ve Sibirya'daki çalışma kampına göndermektir. O yargıcın çok düşünceli bir insan olduğunu ve yıllardan beri suçluluğuna hükmettiği insanlara bilinçli olarak acı verdiği ve çoğu kez onların tüm yaşamlarını altüst ettiği gerçeğini hiçbir zaman aklından çıkarmadığını farz edelim. Bu düşünce, uzun zamandır geceleri yargıcın uykusunu kaçırmaktadır ve yargıç, verdiği hükmün gerçekten doğru olup olmadığı endişesiyle huzursuzluk duymaktadır. Bu sefer de Raskolnikov gibi biri karşısına çıkıp da, onun bir ömür boyu yanlışlar yaptığını ve bir biri arkasından korkunç hatalı hükümler verdiğini ispatlamaya kalkışırsa, yargıç bunun etkisi

altında kalır. Herhalde kendi kendine şöyle der: Eğer ben yaptığım işi ve görevimi bu ithamlara karşı savunmayı başaramazsam, bu adamı yargılayamam ve suçlu olduğuna hükmedemem, sonuç olarak da ebediyen yargıçlıktan vazgeçmem gerekir. Bu durumda gerek Raskolnikov gerekse yargıç, kendileri için çok önemli olan bir şeyi yitirmek tehlikesiyle karşı karşıyadırlar: Birisi özgürlüğünü yitirecektir, diğeri ise mesleki yaşamının anlamını.

YARGIÇ: Savunmanız için neler söyleyeceksiniz?

RASKOLNIKOV: Ben başka bir şey yapamazdım, başka türlü davranmak elimden gelmezdi. Bu sebeple olanlardan sorumlu değilim.

YARGIÇ: Saçma! *Elbette* ki başka türlü davranabilirdiniz.

RASKOLNIKOV: Bunu bana ispat etmelisiniz!

YARGIÇ: Siz o gün ve o saatte tefeci kadına gidip onu öldürecek yerde evinizde kalabilirdiniz.

RASKOLNIKOV: Hayır, bu mümkün değildi işte! Ben o yaşlı kadını öldürmek istiyordum ve onun o gün, o saatte evde yalnız olacağını biliyordum. Bunu yapma isteğim ve bu durumu bilmem, beni oraya sürükledi. Buna karşı koymam mümkün değildi.

YARGIÇ: Tabii. Mademki bunu yapmak istediniz, bu cinayetin işlenmesi zorunlu oldu. Ama elbette ki siz *başka bir şey de isteyebilirdiniz* ve o zaman da *başka bir şey yapardınız*.

RASKOLNIKOV: Hiç de değil. Bir istenç yoktan var olmaz. O istencin öncesinde, onu meydana getiren ve kesinleştiren birçok olay vardır. Bende de öyle oldu. Ben uzun süre düşündüm ve sonunda yaşlı kadını öldürme istencim kesinleşti. Buna karşı koyamazdım. Ben bu cinayeti işlemeyi istemek *zorundaydım*.

YARGIÇ: Siz *başka türlü de düşünebilirdiniz*. O zaman başka bir şey ister ve bundan ötürü de başka bir şey yapardınız.

RASKOLNIKOV: Düşünceler de yoktan var olmaz. Onların da öncesinde, meydana gelmelerine neden olan ve izleyecekleri yolu saptayan olaylar vardır. Düşüncelerimin öncesindeki olaylar, yani düşüncelerimin özgeçmiş, benim başka türlü değil de o biçimde düşünmemi saptamıştır.

Buna karşı benim yapabileceğim hiçbir şey yoktu. Benim öyle düşünmem zorunluydu. Bu nedenle de ben olanlardan sorumlu değilim.

YARGIÇ: Siz bir insansınız ve insanlar zorunlu olarak içlerinde cinayet işlemek isteği doğacak biçimde düşünmezler. Acilen paraya ihtiyacı olan ve bir cinayet işleyerek paraya kavuşabileceklerini gören insanlar bile... İnsanlar kendilerini böyle kötü bir şey yapmaya iten güçlere karşı *direnebilirler*.

RASKOLNIKOV: Sorun, insanların *genelde* nasıl düşündükleri ve *genelde* neler isteyebildikleri değil. Ben sizin karşınızda *herhangi* bir insan olarak değil, *belli* bir insan olarak duruyorum. Mesele de şu: *O belli insan olan ben*, o anda başka türlü düşünebilir miydim ve bundan ötürü de başka bir şey isteyebilir ve yapabilir miydim? Bana başka insanları örnek göstermenizin bu konuyla bir ilgisi yok. Ayrıca da tek tek bütün insanlar için de aynı şey geçerlidir. Sorun şudur: Belli bir insan belli bir anda başka türlü düşünebilir, başka bir şey isteyebilir ve yapabilir miydi? Bunun cevabı her zaman aynıdır: Hayır. Nedeni de hep aynıdır: Eylemden önceki hikâye. Bu sebeple insanların her biri için geçerli olan şudur: İnsan eylemlerinden sorumlu değildir.

YARGIÇ: Peki, şimdi de tamamen sizinle meşgul olalım. Kesin olarak belli olan şudur: Siz şu andaki gibi o zaman da çeşitli şeyleri düşünmek, istemek ve yapmak yetisine sahiptir. Siz bir hayvan veya küçük bir çocuk gibi arzularınız ile aranızda mesafe koyamayacak ve arzularınızı yerine getirmekte diretecek durumda değilsiniz. Arzularınız sizi bir eyleme doğru *sürüklemiyor*. Siz arzularınızın bir adım gerisine çekilip onları değerlendirebilir ve kendi değerlendirici yargınızla, hangi arzunuzun istenç haline gelmesi gerektiğini belirleyebilirsiniz. Sorumluluğun en önemli önkoşulu budur ve siz bu koşula uygun durumdasınız. O halde bu cinayetten sorumlusunuz.

RASKOLNIKOV: Ben bu yetiye sahip olduğumu inkâr etmiyorum. Ama bu yetimin eylemimden sorumlu tutulmam için yeterli görülmesine itiraz ediyorum. Çünkü bakın: Bu yeti, düşüncelerimle her zaman istencimi etkileyebilmem demektir. Bu yeti sadece bundan ibarettir. Bu yeti, her an ar-

zularımı tamamen farklı biçimde değerlendirebilmem ve dolayısıyla da farklı şeyler –yani rasgele şeyler– isteyebilmem demek değildir. Benim düşünme, değerlendirme ve isteme açısından bana farklı seçenekler sunan bir serbest hareket alanına sahip olmam, sadece çeşitli zamanlar için geçerlidir, bir tek ve aynı zaman dilimi söz konusu olduğunda geçerli değildir. Daha sonraki bir zamanda düşüncemin ve istencimin öncekinden farklı olabilmesinin nedeni, arada geçen zaman zarfında düşüncemin ve istencimin öncesindeki öykünün de farklı olmasıdır. Ama gene de önceki zaman dilimi için geçerli olanlar, sonraki için de geçerlidir. Şimdi, arzuların değerlendirilmesi için sadece o bir tek olanak mevcuttur ve dolayısıyla da bu değerlendirmenin etkisiyle istence dönüşebilecek olan bir tek arzu vardır. Demek ki bana kendimi değerlendirme yetisinden ya da herhangi bir başka yetiden söz etmenizin hiçbir yararı yok. Önemli olan, bu yetinin belli bir zamanda kullanılması sırasında nasıl bir yol izleyecektir ve öncesindeki öyküye bağımlı olduğu için de bu ancak tek bir yol olabilir. Bu da şu anlama gelmektedir: Hiç kimse o anda gerçekte düşündüğünden farklı düşünemez, farklı bir şey isteyemez ve farklı bir şey yapamaz. Yani kimseden eylemlerinin hesabı sorulamaz ve dolayısıyla da kimse eylemlerinden sorumlu tutulamaz.

YARGIÇ: Ne olursa olsun, siz düşünerek istencinizi biçimlendirme yetisine sahip olduğunuzu kabul ediyorsunuz. Bu da sizin özgürce karar verme yetili bir kişi olduğunuzu gösteriyor. Ayrıca siz öldürme isteğinizin, düşüncenizin etkisi altında oluştuğunu da itiraf ediyorsunuz. Bu da demektir ki, siz cinayeti özgür istencinizle işlediniz. Sorumluluğun en önemli önkoşulu da budur ve siz bu önkoşulu gerçekleştirmiş durumdasınız. O halde bu cinayetten sorumlusunuz.

RASKOLNIKOV: Sizin söylediklerinizden çıkan sonuç şudur: Siz şu üç sözcüğün anlamını saptıyorsunuz: “Karar”, “özgürlük” ve “sorumluluk”. Elbette ki bunu yapabilirsiniz. Ama bu, benim de bu saptamalarınıza boyun eğmem gerektiği anlamına gelmez. Ve zaten de boyun eğecek değilim, çünkü sizin saptamalarınız benim bu konulardaki tasavvurlarımla bağdaşmamaktadır. Ben olsa olsa sizin şu görüşünüzü benimseyebi-

lirim: Karar, istencin düşünce yoluyla kesinleştirilmesidir. Ama ben bunun *özgürlük*le bir ilgisini göremiyorum. Anlaşılan, sizin için özgürlük demek, bir kişinin düşüncesiyle istencini belirlemesi demektir. En azından bu beni sezgisel olarak tatmin etmiyor. Ve nedenini de size açıklayabilirim: Karar vermek de tıpkı düşünmek ve istemek gibidir: Hiç kimse belli bir anda gerçekte bilfiil verdiği karardan başka bir karar veremez. Bir istencin oluşumunda belli bir düşüncenin baskın gelmesi daha önceki olaylar tarafından saptanmıştır. Benim yaşamöyküme ait düşüncelerim, duygularım, anılarım ve hayallerim, sonunda paraya sahip olma düşüncesinin istencimi belirlemesini sağlamıştır. Bu kararı verdiğimde, kendime hâkim değildim, kararımı etkileyecek *gücüm* yoktu. Kararımı ne *engelleyebilirdim* ne de *geciktirebilirdim*. Kararım, izlemek zorunda olduğu yolu izledi. *Buna* özgürlük demek mümkün mü? Ben sadece şunu söyleyebilirim ve hep aynı şeyi yinelemek zorundayım: Karar vermem konusunda da başka bir olanağım yoktu. Ben böyle karar vermek *zorundaydım*. Demek ki olanların nedeni ben değilim, dolayısıyla sorumlu olan da ben değilim, çünkü özgürlüğün önkoşulları mevcut değildi. Sizin “sorumluluk” sözcüğüne uygun gördüğünüz anlama göre, eylemin öncesinde bir kararın bulunması yeterlidir ve siz karar vermenin özgürlükten ileri geldiği görüşünde olduğunuz için, sezgisel olarak *özgürlük olmadan sorumluluk olmaz* ilkesine uygun biçimde davrandığınız izlenimi uyanabiliyor. Ama aslında bu, söz konusu ilkeye tamamen ters düşen, adeta sinik bir anlayıştır. Sorarım size: Bir insan verdiği karardan farklı bir karar veremiyorsa, başka türlü karar vermek onun elinde değilse, kararıyla gerçekleştirdiği eyleminden nasıl sorumlu tutulabilir?

Artık ilk bilançomuzu yapma zamanı geldi. Raskolnikov'un stratejisi gayet düzgün ve açıktır: O, üzerinde durulması gereken konunun genel olarak kişiler ve yetileri değil, belli bir yaşamöyküsü olan belli bir kişinin istenci ve eylemi olduğu savında diretmektedir. Bunda da haklıdır. Sorumluluk meselesi gündeme geldiğinde, daima belli bir kişinin belli bir zamandaki sorumluluğu söz konusudur. Haklı olduğu başka bir nokta da, bir ki-

şinin istencinin ve kararlarının onun yaşamöyküsüne bağlı olarak oluşmasıdır ve bu yaşamöyküsünden ötürü de gerçekte olduklarından farklı olamayacaklardır. *Sorumluluk hakkında bu gerçeklere değinmeden yapılan bir açıklama inandırıcı olamaz.* Yargıç, Raskolnikov ile tartışmasında haklı çıkabilmek için, şu düşünüş biçimini içeren sözler söylemelidir: “Sizin yaşamökünüzden dolayı o anda sadece bu kararı verebileceğiniz sonucuna varılsa bile, siz bu cinayetten tamamen sorumlusunuz.”

Raskolnikov iddialarında diretmekte haklı olsa da, onun savını daha dikkatle incelememiz gerek. Bunu yaptığımızda hemen gözümüze çarpan şu olmuştur: Raskolnikov savını kabul ettirmek için, insanı etkileme gücüne sahip olan zorunluluk ve acizlik söylemlerini kullanmaktadır, yani, böyle istemek, böyle düşünmek ve böyle karar vermek *zorunda* olduğunu söylemektedir. Oysa bu doğru değildir. Onu kimse zorlamamıştır. İstencinin, düşüncesinin ve kararının bazı koşullara bağlı olması, özgürlüğün karşıtı olan zorunluluk yüzünden böyle olması demek değildir. O, sürekli “buna karşı elimden bir şey gelmezdi” sözlerini yineleyip durmaktadır. Yaşlı kadını öldürme kararı hakkında da şöyle demektedir: “Bu kararı verirken kendime hâkim değildim, kararımı etkileyecek *gücüm* yoktu. Ben bu kararı ne *engellereyebilirdim* ne de *geciktirebilirdim*.” Biz artık biliyoruz ki, böyle sözlerle yaratılmak istenen acizlik izlenimi yanıltıcıdır ve eğer kavramsal bakımdan tutarlı olup olmadığı incelenirse, bu iddia çökertilebilir: Acizlikten söz edebilmenin ön koşulu, acizliğin yaşandığına –veya en azından düşünüldüğüne dair bir bakış açısının varlığıdır. Ama özgürce karar vermede böyle bir bakış açısı yoktur. Koşullandırılmış özgürlük, kavramsal bakımdan acizlik içermez. Bu nedenle Raskolnikov’un, karşısındakini etkilemek amacıyla sorduğu son soruya yargıcın şu yanıtı vermesi gerekir: “Bir kişi bir eyleme karar veriyorsa, bu kararı üzerinde akla gelebilecek her türlü güce sahiptir. Bu güç, onun başka türlü değil de, böyle karar vermesi –yani istencini başka bir düşünceyle değil de bu düşünceyle belirlemesini sağlar. Bunun ötesinde kararının onun kendi gücüne tabi olmasının veya olmamasının bir anlamı yoktur. “ Yargıç, Raskolnikov’a, gelecekte kendi bakış açısını yani bir insanın yaşamöyküsünün onu belli bir karara doğru yönlendirdiği görüşünü sade ve abartısız bir biçimde açıklamakla yetinmesi öğüdünü verme-

lidir. Böylece sinik bir tavır takındığına dair ithamların keskin ve zedeleyici uçları törpülenmiş olur.

Yargıç sözlerine başlarken, insanların genelde neler yapabildiklerine işaret eder ve Raskolnikov'a, kendi ile arasına bir mesafe koyup kendini değerlendirme yetisini hatırlatır. Raskolnikov da bu yetiye sahiptir. Yargıcın bu hatırlatması keyfi olmadığı gibi bir hile de değildir. Bu sözler, sorumluluk meselesi söz konusu olduğunda hepimizin paylaştığı bir bakış açısıdır. Biz bir insandan –insan olarak– belli bir şeyi bekleyip bekleyemeyeceğimizi aklımızdan geçirip, beklentilerimizi denetleriz. Örneğin, soyguncular tarafından tehdit edilen banka veznedarının hayatını tehlikeye atmasının ondan beklenip beklenmeyeceğini kendimize sorarız. Ayrıca bir kişinin, hipnoz altında olan veya bir insana bağımlılık içinde bulunan kişiden farklı bir durumda olup olmadığını, isteklerini eleştirel olarak değerlendirme yetisini kullanıp kullanmadığını da kendimize sorarız. Bir yargıcın şöyle konuştuğu düşünülebilir: “Sorumluluk konusunda *her şey* bundan ibarettir. Bu sinama olumlu çıkarsa, sorumluluk vardır. İşte o kadar. İç dünyasında ne gibi olayların geçtiği bizi ilgilendirmez.” Bizim düşünceli yargıç ise, Raskolnikov'un böyle dogmatik yöntemlerle susturulamayacağını sezinlemektedir ve bu yüzden de kişinin kararını belirleyen yaşamöyküsü düşüncesine itiraz etmez. Onun üzerinde önemle durduğu mesele, böylesine koşullandırılmış bir kararın gene de özgürce verilmiş bir karar olduğudur ve kişinin özgür olmasının, eyleminden sorumlu tutulması için yeterli bir neden sayılmasıdır. Bu da bir tür sofizm (bilgecilik) özentisi değildir, çoğumuzun doğal karşılayabileceği bir görüş biçimidir. Ama bundan sonraki tartışmalarda Raskolnikov'un kafa tutan ve kıskırtıcı davranışları durumu değiştirmektedir.

SÖZCÜKLER TARTIŞILMAZ

Raskolnikov, tartışmanın anahtar sözcükleri olan “özgürlük” ve “sorumluluk” kelimelerinin yargıç tarafından kullanılış biçiminden memnun değildir. O, bu kelimelerin daha başka, daha dolgun anlamlarıyla kullanılmasından yanadır. Böyle bir durumda ne yapmak gerekir? Belli olan şudur ki, tartışma tarzındaki bir konuşmada ancak her iki taraf aynı dili konuşur-

larsa, yani her iki taraf da sözcükleri aynı anlamda kullanma konusunda anlaşılırsa, bir gelişme olabilir. Bunun mümkün olmadığını varsayarsak, aşağıdaki gibi bir konuşma meydana gelecektir:

RASKOLNIKOV: Siz benim eylemimi gerçekleştirdiğim sırada özgür olduğumu ve bu nedenle de eyleminin sorumluluğunu üstlenmem gerektiğini söylerken, bu sözcükleri öylesine ucuz bir anlamda kullanıyorsunuz ki, insana alay ediyormuşsunuz gibi geliyor. Üstelik sizin bu kelimeleri böylesine ucuzlatmanız bana pahalıya mal oluyor, çünkü siz yargıç cübbesini taşıyan bir kişi olarak güç sahibisiniz ve beni tutuklayıp götürmelerini emredebilirsiniz. Yasa kitabı da bu konuda sizden yanadır, çünkü aslında o kitabın içerdiği sözler de ucuz bir anlam taşır. Beni mahkûm ettikten sonra siz evinize gideceksiniz ve yatağınıza yatıp rahat rahat uyuyacaksınız. Çünkü siz kendi kendinize diyeceksiniz ki: O özgür bir adamdı, o halde eyleminin sonuçlarına katlanmalıdır. Ama ben de size diyorum ki: Sizin, benim yaşamımı ahlaki yargılarınızla altüst etmeye hakkınız yok. Ben *özgür değildim* ve bu nedenle de eylemimden *sorumlu değilim*.

YARGIÇ: Siz benim sözcüklerimi ucuz bulsanız da bulmasanız da, ben bu sözcükleri genelde geçerli olan anlamlarında kullanıyorum. Onlara bu anlamı veren yalnızca ben değilim. Sözcüklerin kullanımında benim uyduğum kurallar, bu dili konuşan herkesin de uyduğu kurallardır. Siz bu sözcüklerin içine başka anlamlar da yerleştirirseniz, bu dili konuşan toplumun dışına çıkmış olursunuz. Siz isterseniz bunu yapabilirsiniz. Ama o zaman başkalarının sizin suçlamalarınızı, yakınmalarınızı ciddiye almalarını beklememelisiniz. Meselenin mantığı açısından durum şöyle: Varsayalım ki siz, “St. Petersburg’da insan yok!” diyorsunuz ve bu sözünüzle ne kast ettiğiniz sorulduğunda da şu yanıtı veriyorsunuz: “Bana göre insan ölümsüz bir yaratıktır. Oysa burada ortalıkta doğaşaınların tümü ölümlüdür. Demek ki burada insan yoktur. Sakın bana insan olmak için ölümsüz olmak gerekmez, diye ucuz bir açıklamada bulunmayın!” Bizler herhalde bu sözlerle gülerdik, çünkü ileri sürülen kanıt, mantık açısından doğru olsa bile, “insan” fikri bağlamındaki ko-

şul, başkaları tarafından kabul edilmez ve gerçeğe de uymaz. Hiç kimse bu kanıttan dolayı *alınmayacağı* gibi, bu kanıtla *ilgilenecektir* de. Sizin özgürlük ve sorumluluk konusunda söyledikleriniz de böyledir. Belli ki, sizin bu sözcüklere yüklediğiniz birtakım koşullar, başkaları tarafından o sözcüklere yüklenmiyor ve üstelik de bunlar gerçekten bağdaşmıyor. Bu sebeple siz “ben özgür değildim ve bu yüzden de eylemimden sorumlu tutulmamalıyım” dersiniz, bu doğrudur. Ama sizin sözleriniz sadece görünüm olarak bizim ortak dilimize ait ifadelerdir ve dolayısıyla da sadece görünüm olarak bizim bu konudaki konuşmamıza bir katkıda bulunabilir. Aslında, siz bu sözcüklerle kendi kendinize bir oyun oynamaktasınız ve bizi ilgilendirecek, ya da huzursuz edecek bir şey söylüyor değilsiniz.

Yargıç ilke olarak haklıdır, ama *tam olarak* da haklı değildir. “Özgürlük” ve “sorumluluk” sözcüklerinde sezgisel olarak bir serbest alan vardır, oysa “insan” ve “ölümsüzlük” sözcüklerinde bu yoktur. Bunlar için önerilen okunuş biçiminin tamamen saptırılmış olduğu açıktır. Oysa diğerlerinde durum farklıdır. Yargıcın kullanmakta olduğu “özgürlük” sözcüğü ile bağlantılı olan fikrin bu kelimeyle ilgili tek fikir olmadığını biz daha önce birçok sezgisel kaynaktan öğrenmiş bulunuyoruz ve aynı kaynaklardan faydalanarak varacağımız sonuç, sorumluluk fikrinin –yani *bizim* fikrimizin– yargıcın görüşüne göre Raskolnikov’un sahip olduğu özgürlükten daha başka şeyleri de gerektirdiğidir. Zaten durum başka olsaydı, hiç kimse istenç özgürlüğü konusunu kafa karıştırıcı ve heyecan verici bir konu olarak değerlendirmezdi ve hiç kimse de bu konu üzerine böyle bir kitap yazmak gereğini duymazdı. Özgürlük sözcüğü ile ilgili bir serbest alanın sezgisel olarak varoluşu, düşünceli yargıcın zaman zaman uykusunu kaçırmaktadır ve o, karşısına çıkarılan suçluların gerçekten de eylemlerinden sorumlu olup olmadıklarını kendi kendine sormaktadır. Çünkü onların istençlerinin ve kararlarının yönelebileceği başka çözüm yolları mevcut değildi. Bu bakımdan yargıcın Raskolnikov’a yönelttiği soru, gerçek bir ilgiden kaynaklanmaktadır ve aynı zamanda da iyi tasarlanmış bir satranç hamlesini andırmaktadır.

YARGIÇ: Sizin bakış açınıza göre, sorumluluk yaratabilecek bir özgürlük nasıldır? Sizin kendinizi özgür ve dolayısıyla da sorumlu hissetmeniz için iç dünyanızda neler olmalıdır?

RASKOLNIKOV: Çok basit: İstencimi belirleyen *ben* olmalıyım, benim yaşamöyküm değil... Kararlarım, yaşamöykümün yükü altında ezilen kararlar olmamalıdır, *özgür* kararlar olmalıdır.

Bizim şimdi ne yapmamız gerektiği bellidir: Biz yargıca bundan önceki iki bölümü okutmalıyız ki, bizim bu arada öğrenmiş olduklarımızı o da öğrensin. Şöyle ki: Raskolnikov'un, kendinden söz ederken birtakım önkoşullardan bağımsız olarak bir şeyler isteyen ve karar veren biri olması gerektiğini vurgulaması, bir hayal ürününden ibaret olan koşulsuz özgürlüğü kullanan salt öznen söz etmesi demektir. Yargıç, bunun üzerine bizim de karşılaşmış olduğumuz bütün sorunları Raskolnikov'un önüne serebilir. Kavramsal olarak koşulsuz istencin, belirli bir istenç ve kişisel bir istenç olmayacağını, dolayısıyla da istenç sayılamayacağını; ille de bir istenç olacağına, bunun bize tamamen yabancıymış gibi görünen, sadece rastlantısal olan, hesaba gelmeyen, güvenilemeyen, çılgın, anlaşılmasız bir istenç olacağı ve bizim onu sanki başımıza gelmiş bir olaymış gibi yaşayacağımızı, bundan ötürü de üretkenlik deneyiminden uzak olacağımızı ona açıklayabilir. Yargıç tüm bu açıklamalarını yaptıktan sonra da, bizim Raskolnikov'a evvelce söyletmiş olduğumuz bir şeyi de dile getirebilir.

YARGIÇ: Bu anlamda özgür olan kararlar, aslında birer karar olamaz, çünkü istencin etkilenmesi söz konusu değildir. Siz bu anlamda özgür olsaydınız da, istencinizle ilgilenemezsiniz. Bu da, sizin ne istediğinizin *sizinle bir ilgisi olmayacağı* anlamına gelir. İstenciniz bakımında eliniz kolunuz bağlıdır. Bu da demektir ki: *Siz cinayet işlemekten başka bir şey isteyemezsiniz.* İşte gördünüz mü, bu da, "siz sorumlu değilsiniz" diyebilmek için gayet güzel, hatta çarpıcı bir nedendir. Böylece siz özgürlük fikrinizle, varmak istediğiniz sonucun tam tersini elde ettiniz: Böyle bir özgürlük bize çok geniş kapsamlı bir anlamda sorumluluk sağlayacağına, tam tersine, her türlü sorumluluğu, hatta benim sözünü ettiğim en ufak sorumluluğu bile ortadan kaldıracaktır.

Raskolnikov buna karşı şu kanıtları ileri sürmeyi denemiştir: “Sorumluluk için koşulsuz özgürlük gerek. Böyle bir özgürlük yoktur. O halde sorumluluk da olamaz.” Yargıcın müdahalesi, bundan sonra böyle kanıtlarla bir yere varmanın *mümkün* olmayacağını gösteriyor. Bunun sebeplerinden biri, önkoşul olarak ileri sürülen durumun kendi içinde tutarlı olmaması ve kendi içinde tutarlı olmayan bir durumun hiçbir şeyin önkoşulu olamayacağıdır. İkinci sebep, Raskolnikov’un özgürlük saydığı durumun, bize sorumluluk vermediğini, tam tersine sorumluluğumuzu ortadan kaldırdığını, yargıcın ispatlamış olmasıdır.

Bu, birçok bakımdan önemli bir sonuçtur ve şu durumları beraberinde getirmektedir: Birincisi: Raskolnikov artık yargıcın sorumluluğun anlamı hakkında ileri sürdüğü ve sorumluluğun temelinde koşullandırılmış özgürlüğe dayanan bir istencin bulunduğu görüşü üzerinde düşünmek zorundadır... Ama bu fikre saldırmaya devam edeceği de öncesinden bellidir. Gene de başka bir özgürlük fikrini ileri sürerek yargıca karşı çıkması mümkün değildir. Çünkü böyle bir fikir *yoktur*.

İkincisi: Başka bir özgürlük fikrinin olmaması da demektir ki, “özgürlük” ve “sorumluluk” kavramlarının doğru okunması ile ilgili olarak yürütülen tartışmada artık bir *karara* varılabilmektedir. Böylece tartışan tarafların “berabere kalmak” tarzında bir hayal kırıklığı yaşaması ve ayrıldıktan sonra da her birinin inatla kendi görüşünü benimsemeye devam etmesi önlenmiştir. Önsöz bölümünün sonunda söylediklerim de bir kez daha ispatlanmış oluyor: Felsefe, birtakım olayları ve durumları, farklı dünya görüşleri yüzünden ortadan kaldırılamayacak veya önlenemeyecek çatışmalar olarak görüp umursamazlık içinde bir yana bırakacak yerde onları çözümlayebilecek yollar arama çabasıdır. Ve sonunda anlaşıldı ki, anlattığımız olayın konusu, önceleri sadece sözcükler üzerine sürdürülen bir tartışma gibi görünmektaysa de, aslında sözcüklerin kullanım kuralları, yani dil ile ilgili alışılacılmış uygulamaların doğrularını ve yanlışlarını saptamak değil, fikirler arasındaki tutarlılık ve bunların deneyimlerimize katkıları üzerinde düşünmeye sevk etmektir.

YARGIÇ: Sorumluluk, istencin koşulsuz özgür olmasını gerektirmez ve zaten buna olanak yoktur, çünkü bu tutarsız bir fikirdir. Sorumluluk için sadece koşullu özgürlüğe gerek vardır. Siz yaşlı kadına öldürücü darbeyi indirdiğinizde bu tür bir özgürlüğe sahiptiniz. O halde bu eyleminizden sorumlusunuz. Ve bu nedenle ben sizi mahkûm edeceğim.

RASKOLNIKOV: Ama yaşamöykümden ötürü zorunlu olarak gerçekleştirdiğim bir eylem nedeniyle beni sorumlu tutmanız *dürüst ve hakça* bir davranış değildir.

İşte Raskolnikov'un bütün bu dava boyunca söylemek istediği buydu. Onun bu feryadı, tartışmaya yeni ve kararı etkileyen bir yön vermiş oldu... Bu yöneliş iki nedenden ötürü gerçekleşti. Birincisi, ilk kez başkalarına sorumluluk yüklemekten söz edilmesidir, ikincisi de Raskolnikov'a karşı davranışın dürüst ve hakça olmadığıнын belirtilip bu davranış biçiminin yerilmesi ve ahlaki bakış açısından eleştirilmesidir. Şimdiye kadar tartışma konusu, "Raskolnikov sorumlu mudur, değil midir?" sorusuydu. Bu, bizden ve eylemlerimizden bağımsız olarak yeryüzünde var olan bir özelliğin bulunup bulunmadığı hakkında karar vermek söz konusuymuş gibi bir izlenim uyandırıyor. Bu sorunun mantığı, sanki Raskolnikov zeki midir, diye sormaya benzer. Soruyu yanıtlamak için, zeki olmanın önkoşulları hakkında bilgi edinmek ve Raskolnikov'un bu koşullara uyup uymadığını denetlemek gerekir. Örneğin, Raskolnikov, edindiği deneyimlerden bir şeyler öğrenmek yetisine sahip midir, gibi. Sorumluluk konusunda da sanki bu örneğe göre davranmamız gerekirmiş gibi bir izlenim alıyoruz: Sorumlu olmak için ne kadar özgürlüğe sahip olmak gerektiğini ve Raskolnikov'un yeterince özgürlüğe sahip olup olmadığını inceliyoruz. Görünürde "sorumluluk nedir?" sorusu "zekâ nedir?" sorusu ile benzeşiyor. Bu soru bizi yeryüzünde var olan bir özelliğin analizini yapmaya teşvik ediyor. Zekâ ile ilgili sorunun yanıtını verebilmek için, zekânın *neden ibaret olduğunu* ve *zekânın varlığının nelerden anlaşıldığını* açıklamak gerekir. Sorumluluk konusunda da bütün mesele, buna benzer biçimde sorumluluğun neden ibaret olduğu-

nu ve sorumluluğun varlığının nelerden anlaşıldığını açıklamaktan ibaretmiş gibi görünebilir.

Raskolnikov, kendine sorumluluk atfedemeyeceklerini söylemekle, bize durumun böyle olmadığını hatırlatmış oluyor. Biz birini zeki olarak tanımlarsak, onu zeki *yapmayız*. Biz sadece onun zeki olduğunu veya zeki olmadığını *saptarız*. Birisini zeki olarak tanımlamakla yerine getirdiğimizi sözel eylem, tanımladığımız özelliğe ait bir eylem değildir, onun dışındadır. Oysa sorumlulukta durum tamamen farklıdır. Biz bir kişinin sorumlu olduğunu *saptamıyoruz*, biz o kişiye sorumluluk *atfediyoruz*, *onu sorumlu tutuyoruz*... O, sadece bizim bu açıklamamızdan, ona sorumluluk atfetmemizden ötürü sorumlu oluyor. Bu açıklamanın arkasında bizim bu açıklamayla hesaba katmamız gereken “sorumlu olma durumu” diye bir fiili hal yoktur. Birisine sorumluluk atfetmek, birisine söz vermek veya birini vaftiz etmek gibidir. “Söz veriyorum” söylemi zaten verilen sözün ta kendisidir, bu söylemin arkasında, bu sözlerle tanımlanan “söz vermenin aslı” diye bir şey yoktur. Aynı şey vaftiz için de geçerlidir. “Seni vaftiz ediyorum” sözleri zaten vaftiz olayının ta kendisidir, bu sözlerin işlevi, kendilerinden bağımsız olarak fiilen var olan “vaftiz etme” hakkında bilgi vermek değildir. Bu bağlamda, söz vermeyi veya vaftiz etmeyi belirten sözler ne *doğrudur*, ne de *yanlış*, çünkü kendilerinden bağımsız olan bir “fiili hali” doğru veya yanlış olarak *betimleyen* sözler değildirler. Onlar betimleyici değil *yaratıcı* sözlerdir, bir söz verme, bir vaftiz etme olayını yaratırlar. Aynı durum birinin sorumlu olduğunu açıkladığımızda da söz konusudur. Biz bu açıklamayla onun sorumluluğunu yaratmış oluyoruz.

Raskolnikov başlangıçta “ben sorumlu değilim” diyordu. Yargıç bunun üzerine ona hemen şu yanıt verebilirdi: “Sorumlusunuz, çünkü ben sizi sorumlu *tutuyorum*, size sorumluluk atfediyorum!” Eğer Raskolnikov yanıt olarak deseydi ki: “Bunu yapamazsınız, çünkü ben sorumlu değilim,” o zaman yargıcın sözleri şöyle olurdu: “Ben sizi sorumlu tutmadan önce siz sorumlu değildiniz, ama şimdi sorumlusunuz.” Raskolnikov kendini buna karşı nasıl savunabilir? “Benim sorumlu olduğumu söylemeniz *yanlıştır*,” dese, kendisine verilen yanıt şu olacaktır: “Hiç de yanlış değil, çünkü benim size sorumluluk atfetmem doğrudur.” Şimdi ne yapmak gerek? Ras-

kolnikov'un kendisini savunması için tek olanak, yargıcın onun sorumlu olduğunu açıklamakla gerçekleştirdiği *eyleme* saldırmaktır. Bununla da tartışmanın mantığı kökünden değişir. Artık bütün mesele *gerçekleri* kimin doğru betimlediği değildir, yargıcın Raskolnikov'u sorumlu tutmakla *doğru* davranıp davranmadığıdır. Eğer Raskolnikov "yanlış" sözcüğünü yakalar ve ona sınımsız sarılarak: "Beni sorumlu tutmak yanlıştır" derse, bu söylem öncekinden tamamen farklı bir anlam kazanır. Çünkü artık bir gerçeği doğru değerlendirmemek anlamına gelmemektedir. Bu söylem, yargıcı *kurallara, normlara* uygun olmayan bir davranışla suçlamak demektir. Raskolnikov, kendisine karşı dürüst ve hakça davranılmadığını söylemekle böyle bir suçlamayı dile getirmektedir.

Karşılıklı konuşmaların geri kalan kısmı hep bu suçlama etrafında dönecektir. Zaten yargıcın da eskiden beri korkusu, böyle bir suçlamayla karşılaşmaktır. Suçlu olduğuna hükmettiği bir adamı polislerin tutuklayıp götürdüklerini her görüşünde uykuları bu yüzden kaçırmaktadır. Her defasında, hükümlü cezaevinin kapısından içeri girmeden önce, yargıç son kez onun bakışlarıyla karşılaşmaya çalışmıştır. Bu bakışlar hep birbirinden farklıydı; kimi öfkeli, kimi intikam arzusuyla yüklü, kimi acizlik ve çaresizlik dolu ve bazen de olup bitenlerden hiçbir şey anlamadığını ifade eden bakışlardı. Ama hepsinin ortak yanı, ona şunu anlatmış olmalarıydı: *Sizin bana bunu yapmaya ahlaki açıdan hiçbir hakkınız yoktur, çünkü bu başıma gelenler benim elimde değildi.* Bunca yıldan sonra hâlâ bu ithamın haklı olup olmadığından emin olamamak, yargıca büyük sıkıntı vermektedir. Geceleri aklından geçen düşünceler hep aynı konu etrafında dönüp duruyordu. "Yasaya göre, onu mahkûm etmekten başka olanağım yoktu, çünkü onun karar verme özgürlüğüne sahip olduğu hiç kuşku götürmez bir biçimde saptanmıştı. O, akli başında olarak bir cinayet işlemeyi kararlaştırmış, suç işlemeye yönelik düşüncelerin istencini yönetmesine izin vermiştir. Bütün sorun, tüm bu olanların özgeçmişinin etkisi altında gerçekleşmiş olması ve onun özgeçmişinin de olayların başka türlü gerçekleşmemesine sebep olmasıdır. Sonunda insanın şöyle diyeceği geliyor: Örneğin benim gibi, bir kentsoylu ailesinden gelen ve ev hayatı gayet düzenli olan bir kişi, istencinin suç işlemeye yönelik düşüncelerin etkisinde kalmamasından ötürü ta-

lihli sayılır. Oysa sefil bir ortamda yetişmek talihsizliğine uğramış olan bir başka kişi, bu ortamda hayatta kalabilmek için, yasaya, ahlaka boş vermekten başka bir şey öğrenemez. Şimdi de sosyal yaşam piyngosunda ikramiye kazanmış biri, zaten başından beri talihsiz olan birini cezalandırıyor... Demek ki o bahtsız *iki kez* cezalandırılmış oluyor: Birincisinde, yaşamına kötü koşullar içinde başlamakla, ikincisinde bahtı açık olanlar tarafından cezaevine gönderilmekle. Bu insanların benim dürüst ve hakkaniyetli davranmadığımı ifade eden bakışlarına *hak vermem* gerekmez mi? Öte yandan da: Soğukkanlılıkla cinayet işlemiş olan bir adama, yasal ve ahlaki düzenlemelere uyan insanlardan farklı davranmak *gerekmez* mi? Her iki türden insan arasında hiçbir *ayrım yapmamak* da haksızlık sayılmaz mı?

Yargıcın huzura kavuşmasını istiyorsak, birisine sorumluluk atfetmedeki anlamı ve mantığı daha yakından incelemeliyiz. Bizim yaptığımız, bir insanı belli bir konuma yerleştirmek ve ona bir paye vermektir. Biz böylece onu sorumlu bir kişi yapıyoruz. Yargıcı atayanlar da onu belli bir konuma getirmiş oluyorlar. Yargıcın konumu dolayısıyla belli bazı yetkileri ve yükümlölükleri vardır, tıpkı bir başkanın, bir subayın ve diplomalı bir hekimin de yetkileri ve yükümlölükleri olduğu gibi... Sorumluluk durumu bununla kıyas edildiğinde daha da geniş kapsamlı ve daha temellidir. Sorumluluk yüklenmiş durumdaki kişi bütünüyle yasanın ve ahlakın kurallarına göre değerlendirilebilen, bu normların ışığında eleştirilebilen ve bunların dışına çıktığında cezalandırılabilen bir kişidir. Biz ondan bu kurallara uymasını bekleriz ve bu beklentimiz boşa çıkarsa, ona bu bunu hissettiririz.

Bir konuma gelmek, o toplumda yaşayan insanlarla bir anlaşma veya sözleşme yapmak demektir. Bir konuma gelmek, başkaları tarafından o konuma getirilmek demek olduğundan, geriye de döndürülebilir. Örneğin, bir yargıcın mesleği elinden alınabilir. Bunun böyle olması, bir konuma getirilmeyi keyfi bir olay düzeyine indirger mi?

RASKOLNIKOV: Siz bana, “ben sizi sorumlu tuttuğum için siz bu cinayetten sorumlusunuz, “ diyorsunuz ve siz bunun durumunuzu güçlendirdiğini sanıyorsunuz, çünkü buna karşı hiçbir şey yapamam. Ama yanılıyorsunuz: Sizin durumunuz sorumluluğun yeni okunuş biçimine göre da-

ha da güçlenmiş değil, daha zayıflamıştır. Zira sizin bu tutumunuza göre sorumluluk, bir insana öylesine, rasgele atfetmek istediğiniz bir şey, tamamen *keyfi* bir mesele haline gelir, yani sizin keyfinize kalmış bir şey olur. Ama ben sizin istencinize karşı kendi istencimi devreye sokuyorum: Ben sorumluluk konumunu *kabul etmiyorum*, onu *reddediyorum*. Biliyorum, siz buna karşın beni tutuklatıp buradan göndereceksiniz. Ama bu sadece gücün sizde olduğunu gösterir, haklı olduğunuzu göstermez.

YARGIÇ: Ben sizi kendi kişisel keyfi kararım ile sorumlu ilan etmiyorum. Benim yargıç olarak atanmamın amacı beni içinde yaşadığımız toplumun istencini temsil etmekle görevlendirmektir. Dolayısıyla tüm bu toplumun insanları benim aracılığımla sizi sorumlu tutmaktadırlar.

RASKOLNIKOV: Gene de değişen bir şey yok. Hatta bundan dolayı mesele daha da kötüleşiyor. Demek ki bana karşı olan kolektif bir keyfilik var. Beni av köpeklerinin bir hayvanı kovaladıkları gibi kovalayan yalnız siz değilsiniz, tüm toplumdur. Ama çoğunluk ne kadar kalabalık olursa olsun, ahlaki bir hak yaratmaz ve keyfiliği de ortadan kaldırmaz. Beni mahkûm ettikten sonra meslektaşlarınızın meyhanede sırtınızı sıvazlamaları ve tüm basının sizi takdirle anması, hükmünüzün daha dürüst ve adil olmasını sağlamaz. Ben gene de görüşümü değiştirmiyorum: Özgeçmişimden ötürü zorunlu olarak gerçekleşen bir eylemimden beni sorumlu tutmak hakça ve dürüst değildir.

Yargıcın sürekli çaresizliğe düştüğü noktanın bu olduğunu biliyoruz. Kendisinin sadece başkalarının beklediği bir şeyi yaptığını ileri sürmesi, içini kemiren kuşkulara karşı onu koruyamamaktadır. Çünkü aslında içinden Raskolnikov'a hak vermektedir. Toplum tarafından kabul gören bir uygulamaya kendinin de katılması, yaptıklarını haklı göstermez. Bunu bildiği için de o, mahkemeden sonra meyhaneye giden ve verdiği hükümler hakkında gazetelerin neler yazdığını okuyan bir yargıç değildir. Bazen de geceleri büyük bir öfke nöbeti geçirerek kendine sorar: Sanki neden diğer insanlar kendilerinden böylesine eminler? Neden hiç *düşünmezler*? Neden

çevremde hep düşünsel olarak kendilerini birtakım fikirlere kaptırmış giden insanlar var?

Yargıç, Raskolnikov'a sorumluluk atfetmenin uygulamada toplumsal istence kenetlenmiş olduğunu hatırlatmakla yanlış bir şey yapmamıştır. Raskolnikov'un yargıca meydan okuyan savının temellerini çürütebilecek olan düşünceyi ifade etmek gerektiğinde, bu gerçeğin çok büyük bir önem taşıdığını ilerde göreceğiz. Ama yargıç, keyfilik ithamına başka biçimde karşı koymakla çok isabetli davranmıştır. Bunu nasıl başardığını anlayabilmemiz için, önce kimin ne zaman ve ne konuda sorumlu olacağına dair verilen kararı, gerçekten tamamen keyfi olan başka bir toplumsal değerlendirme ile karşılaştırmak gerekir: “Şıklık”, “şık” nedir? Bu konudaki yargının özelliği, hiçbir *gerçeğe* bağımlı olmaksızın ortaya çıkması ve tekrar ortadan kaybolmasıdır. Neyi şık buluyorlarsa, şık olan odur. Hepsi bu. Bu konuda hiçbir dayanak noktası gösterilemez ve hiçbir kanıt ileri sürülemez. Belli bir tarzı ortaya çıkaranlar onun nedenini bildirmezler, sadece onu ortaya koymakla yetinirler. Bir modadan bir başka modaya geçişte yönlendirici olabilecek gerçekler veya deliller yoktur. Bir modaya karşı gelmeye kalkışmak gülünç olur. Modanın değerlendirmelerine karşı insan savunmasızdır; olsa olsa modayı görmemezlikten ve bilmezlikten gelmek mümkündür.

Oysa sorumluluk atfetmekte durum tamamen farklıdır, çünkü o, gerçek olaylara ve delillere dayanır. Bu olaylar sorumluluğu oluşturmada da, bir kişinin bir olaydan sorumlu olup olmadığı konusunda karar verileceği zaman, bu verilere başvurmak gerekir. Birine atfedilen bir sorumluluğu savunacağımız zaman da gene bunlara dayanırız. Bu veriler bize daha önce kararlaştırmış olduğumuz bir sorumluluk durumunu reddetmek söz konusu olduğu zaman da rehberlik ederler. Bu gerçek olaylar ve ortak noktaları nelerdir?

ÖZÜRLER

Raskolnikov yere düşerken başka bir kişiye çarparak onu da düşürüp yaralanmasına neden olursa, biz onu bundan dolayı sorumlu tutmayız... “O bunu isteyerek yapmadı,” deriz ve “bu bir edim” değildi de diyebiliriz. Bu sözler bir özür bildirmenin en yalın ve en özlü şeklidir. Bir insanı

sorumlu saymamız için, önce bir şey *yapmış* olması gerekir. Bunun gibi temel kurallardan biri de şudur: Söz konusu kişinin, gerçekleştirdiği eylemden ötürü bir kuralın dışına çıktığını *biliyor* olması gerekir. Bir dükkâna girip raflardan indirdiği birçok malı neşe içinde torbasına doldurup sonra da şarkı söyleyerek çıkış kapısına doğru giden bir çocuğu biz yaptıklarından sorumlu tutmayız, çünkü o, hırsızlık yaptığının ve dolayısıyla bir kuralı çiğnediğinin bilincinde değildir. Bir kişinin *durumu yanlış değerlendirmesinden* ötürü bir hata işlemesi de mazur görülür. Örneğin, acil yardım hekiminin, belli bir ilaca karşı alerjisi olduğunu bilmediği bir hastaya o ilacı zerk etmesinden dolayı ölümüne neden olması bu durum için bir örnektir. Bizim istediğimiz, insanların tedbirli ve dikkatli olmalarıdır; her şeyi bilmelerini bekleyemeyiz. Bu üç mazeretin ortak noktalarını şu düşünce ile ifade edebiliriz: Bir kişi *hukuki veya ahlaki bir hata* işlemediği zaman, yani hukuki ve ahlaki ilkelere bilerek karşı gelmediği zaman sorumlu sayılmaz. Çok açıktır ki, Raskolnikov bu ilkeye dayanarak kendini savunamaz. O, soğukkanlılıkla ve bilerek bir cinayet işlemiştir.

Fakat birini sorumlu tutarken veya en azından sorumlu tutup tutmamakta tereddüt ederken bize rehberlik edecek olan tek ilke bu değildir. Bizi yönlendirecek olan bir ilke daha vardır: Kişinin *hukuki ya da ahlaki bir yanlış yapmamak özgürlüğüne sahip olması gerekir*. İşte sorumluluk fikri ile özgürlük fikrini birbirine bağlayan ilke budur. Özgürlüğün kısıtlanmış olması –ne şekilde olursa olsun– sorumlu tutmanın doğru olup olmadığı konusunda tereddüt edilmesini gerektirir. Bu düşünce ile altıncı bölümde de karşılaşmıştık ve şimdi de onu anımsamamız yeterlidir. Yabancı bir kentin gezi caddesinde kendini insan seline kaptırmış sürüklenen kişinin keyifle bir köpeğin kuyruğuna basmasından onu sorumlu tutamayız, çünkü o, kendi ile arasına eleştiriyi mümkün kılan bir mesafe koyamadığından, karar verme özgürlüğüne sahip değildir. Oysa yapmak zorunda olduklarını ve kendisinden talep edilenleri anlayabilmesi için bu mesafe gereklidir. Aynı şekilde hipnoz altında olan kişiyi ve bir insana bağımlı olan kişiyi de herkesin bildiği kuralları bozduklarında mazur görürüz. Çünkü onlar bu kurallara uyabilmeleri için gerekli olan özgürlüğe sahip değildirler. Kendine hâkim olamayıp öfkelenildiğinde birden parlayan ve reddettiği istencinin şid-

detine karşı koyamayan zorlama etkisi altındaki kişi için de aynı şeyler geçerlidir. Bunların her biri istençlerinin yeterince özgür olmadığını ileri sürebilir. Korkutularak baskı altına alınan bir kişi, bilerek kuralları bozarsa, aynı anlamda istenç özgürlüğünden yoksun olduğunu ileri süremez, çünkü aslında onun istenci kendi denetimi altındadır. Ama biz gene de onu mazur görürüz, zira onu kuralları bozmaya sevk eden istenç, ona zorla kabul ettirilmiştir.

Bu konuda daha pek çok ayrıcalıklı durumlar örnek olarak gösterilebilirse de, ilke olarak kabul edilmesi mümkün olan özürlerin dökümü bunlarla tamamlanmış sayılabilir. Sonuçta sorumluluk atfetmenin uygulama alanı hakkında bilgi edinmiş olanların, sezgisel olarak neyi doğru buldukları burada geçerlilik kazanacaktır. Kişi sadece özgür olarak yaptıklarından, yani özgür bir istençten kaynaklanan eylemlerinden sorumlu tutulur. Söz konusu olan özgürlük de koşullandırılmış özgürlüktür, istencin düşünce yoluyla belirlenmiş olmasıdır. Bu meselede koşulsuz özgürlüğün –kavramsal olarak mümkün olsa bile– bize hiçbir *faıdası* yoktur. Duruşmanın başında yargıcın sorusuna Raskolnikov’un verdiği yanıtta kullandığı iki söylem kalıbını anımsarsak, bu daha da belirginleşir: “Başka bir şey yapamazdım” ve “Elimden gelen bir şey yoktu”. Bu iki formülün çok büyük bir telkin gücü vardır ve her savunmada gayet etkili bir silah olarak kullanılırlar; bu nedenle de onların tuzağına yakalanmamak çok önemlidir. Yargıçla yaptığı tartışmanın devamından biliyoruz ki, Raskolnikov bu söylemleri istencinin, kararının ve eyleminin kendi özgeçmişi tarafından belirlendiği gerçeğini gözler önüne sermek için kullanmıştır. Fakat üçüncü bölümü okurken öğrendik ki, bu sözlerin hakiki *işlevi* bu değildir. Biz onları istencimizin ve eylemimizin sürekli olarak belirlenmiş olduğunu açıklamak için icat etmiş değiliz. Onların hakiki mesajı şudur: *Benim istediklerim ve yaptıklarım benim yargıma uygun değildir*. Raskolnikov’un “başka bir şey yapabilmek” sözlerini okuyuş biçimine göre, bunların anlamı şöyle olmalıdır: “*herhangi* başka bir şeyi isteyebilmek ve yapabilmek.” Fakat bu sözleri kullanmış olanların hiçbirini bunu kastetmemiştir. Birinin bu sözlerle kastettiği şudur: “Ben *belli bir başka* şeyi, yani yargımın bana salık verdiği bir şeyi, isteyemedim ve yapamazdım.” Kumarbaz yenik durumda kumarhaneden çıktığında

umudunu yitirmiş biri olarak “gene başka türlü davranmadım, gene yapamadım,” derse, “başka” sözü, gerçekte yaptığının yerine kendi yargısına göre yapması gereken şeydir, yani kumarhaneden uzak durmaktır. Hipnotize edilmiş veya bir insana bağımlı olan bir kişinin de geriye dönüp yaptıklarına bakarak, başka türlü davranmasının mümkün olmadığını söylemesi de bu anlamı taşır. Onun yakınması, o zamanlar herhangi bir şeyi isteyememesinden ve yapamamasından ötürü değildir, kendi bağımsız yargısına uygun olan bir şeyi isteyip yapmak durumunda olmamasıdır. Bu sözleri söyleyen kişi bizim banka veznedarı ise, kuşkusuz o: “Ne yazık ki o anda birçok değişik olanaklarımdan birini gerçekleştiremedim,” demek istemiyordur. Onun söylemek istediği şudur: “Silâh tehdidi altında doğru olduğuna inandığım şeyi yapmam, yani parayı vermemem olanaksızdı.” “Başka bir şey” sözünün içinde barındırdığı belirsizlik, bir tuzaktır, çünkü bir serbest hareket alanının var olduğunu akla getirebilir, oysa gerçekte sadece belli bir seçenek kastedilmektedir: O da, yapılabilecek en doğru şey hakkındaki yargıya uygun bir istenç ve eylemdir. Birisi hakkında “o başka türlü de davranabilirdi” veya “başka bir şey yapabilirdi” tarzında bir hüküm verilirse, bunu da gene o şekilde değerlendirmek gerekir. Bu sözlerle de gene rasgele olanaklar kastedilmemektedir, söz konusu kişinin kendi yargısına uygun şeyi istemek ve yapmak durumunda olduğu belirtilmektedir. Başka bir söylemle: “O, karar verme özgürlüğüne sahipti,” demek istenmektedir.

Raskolnikov bu özgürlüğe sahipti ve bu sebeple de başka türlü davranmanın elinden gelmediğini, başka bir şey yapmadığını ileri sürerken, doğrudan doğruya yanlış bir şey söylemektedir. Bu konuda istencinin koşulandırılmış olduğuna işaret etmesinin de hiçbir faydası olamaz. Diğer formül, yani: “Olanlar benim elimde değildi” formülü için de aynı şey geçerlidir. Bunun karşıtı nedir? Olanların onun elinde olduğu mu? Bu, o neye karar verdiyse onu yapmıştır, demektir. Yoldan geçen adamın geçirdiği kaza Raskolnikov’un elinde değildi, çünkü onu aracın tekerlekleri altına itmeye karar vermemiştir. Biz hipnotize edilmiş adamdan, bağımlıdan, kendine hâkim olamayandan ve zorlama etkisi altında olandan söz ederken, yaptığının elinde olmadığını açıkladığımızda, şunu anlatmak istemekteyiz: “Yaptıkları kendi özgür kararından kaynaklanmamaktaydı.” Raskolnikov’un, işlediği

cinayetle ilgili olarak böyle bir mazereti yoktur. Hatta denebilir ki: *Her şey onun elindeydi. Bu bakımdan da gene koşullandırılmışlığı öne sürmesinin ona hiçbir yararı olamaz; söyledikleri gene yanlışır.*

ÇAPRAŞIK DÜŞÜNCELER

Herhalde bütün bunları yargıç Raskolnikov'a birer birer anlatmıştır ve giderek açıklamalarına daha da güçlü bir vurgu kattığından, bu konuşmaların coşkusuna kapılıp adeta kendinden geçmiştir. Nihayet ayağını sağlam bir zemine basmanın güvencesiyle Raskolnikov'u susturmak fırsatını yakaladığı duygusuna kendini kaptırmıştır. Fakat daha evvel de belirttiğim gibi, çok düşünceli bir adam olan bu yargıç, söylevinin coşturucu etkisine karşın, hâlâ tartışmayı kazanmadığını duyumsamaktadır. Ve gerçekten de öyledir.

RASKOLNIKOV: Tamam, her şey iyi ve güzel. Ben de sizin önemseydiğiniz iki meseleyi kabul etmeye hazırım: Ben, bile bile kuralların dışına çıkmakla bir hata yaptım. Ve bunu yaparken de –sizin dil düzeninize uyararak açıklıyorum ki– karar verme özgürlüğüne sahiptim. Gerçekten paraya kavuşmak arzusu düşüncelerime egemen oldu ve istencimi belirledi. Bu nedenle sizin sözünü ettiğiniz o özürlerden hiçbirini kendim için öne süremem. Size bir adım daha yaklaşıyorum: Eğer biz “başka türlü yapabilmek” ve “elinden bir şey gelmek” söylemlerini sizin açıkladığınız biçimde anlayacaksa, ben başlangıçta söylediklerimi, yani başka türlü yapamadığıma, elimden bir şey gelmediğine dair sözlerimi geri alıyorum. O halde şimdi karşınızdaki adam hakkında denebilir ki: “O, hukuk ve ahlak yasalarına aykırı düşünceleriyle vardığı karardan sonra özgür istenciyle bir cinayet işlemiştir.” Ve çok iyi biliyorum ki, sizin temsil etmekte olduğunuz mesleğin ışığında ben bu cinayetten sorumlu tutulabilirim, çünkü bu uygulamaya göre kabul edilebilecek özürler ileri süremem. Ama tüm bunlar beni ikna etmiyor, çünkü bir tek mesele var ki, siz onun hakkında şimdiye kadar bir tek söz söylemediniz: *Ahlaka aykırı sayılan paraya sahip olma düşüncesinin beni egemenliği altına almasının kaçınılmaz olduğu gerçeği.* Benim geçmişteki yaşamöykümünden ötürü, durumun böyle olması kaçınılmazdı. Daha önce de belirttiğim

gibi, sizin “başka bir şey yapmak, başka türlü davranmak” ve “bir olaya neden olmak” gibi söylemleri yorumlayış biçiminize saygı duyuyorum. Ama şuna da dikkatinizi çekmek isterim ki, siz bunları söylerken hep karar verme durumunu, yani benim düşünen bir kişi olarak istencimi yönettiğimi göz önünde bulundurdunuz. Burada da daima kişinin bir *bakış açısı* vardır ki, ona göre başka bir şey yapabilir ve yaptığına sahip çıkabilir: Düşünceye dayanan bakış açısı. *Fakat bizzat düşüncenin kendisini yönetebilecek başka bir bakış açısı yoktur.* İnsanın belli bir zamandaki düşüncesi, o zaman nasıl düşünürse öyledir. Bunun arkasında ayrıca düşünceleri seçen bir yönetmen bulunmaz. Düşünce “öylesine” oluşur ve evvelce de belirttiğim gibi yoktan var olmaz, öncesindeki olayların sonucu olarak oluşur. İşte bu nedenle de ben eskiden konuştuklarımıza geri dönmek zorundayım, çünkü daha isabetli olacak sözler bilemiyorum: Ben o zaman düşündüklerimden başka bir şey düşünemezdim ve aklıma başka düşüncelerin değil de bu düşüncelerin gelmesi, benim elimde değildi. Üstelik siz de aynı durumdasınız. Sizin başınıza gelen de, önceleri hep kurallara uygun olarak düşünmenizdir ve bundan dolayı da övünmenize hiç gerek yok. Sizin düşüncelerinizin dalgaları sizi yükseltilere taşıyıp yargıç koltuğuna yerleştirdi. Bunu *bahetinizin açık* olmasına borçlusunuz. Buna karşılık benim *kötü kaderimin* akıntısı beni sürükleye sürükleye getirip bu suçlu sandalyesine oturttu. İşte tam da bu sebeple beni olanlardan sorumlu tutmak –gerçek uygulamada bu konuda ne denirse densin– dürüst ve hakça bir davranış değildir.

YARGIÇ: Belli bazı içsel koşullandırma biçimlerinin bir özür sayılabildiğine dayanarak, genelde koşullandırılmışlığın özür olarak kabul edilmesi gerektiği sonucuna varamazsınız. Özelden hareket ederek genel bir sonuç çıkarmak yanlış bir sonuca götürür, çünkü zaten koşullandırılmışlık olmaksızın bu konudan söz edilemez.

RASKOLNIKOV: Zaten ben de bu yanlışla düşüyordum değilim. En son merci olan düşünmenin, koşullandırılmış olmasına işaret etmemin, bilmezlik ve iç veya dış zorlama altında olmak gibi özürlerden *başka bir şey* olduğunu inkâr etmiyorum. Söylediklerimin hiçbirisi bu farkı reddetmeyi amaçla-

mıyordu. Ben sadece şunu söylüyorum: Bir insanı, olduğundan başka türlü olamayan bir düşünceden kaynaklanan eyleminden ötürü sorumlu tutmak, hakça ve dürüst bir davranış değildir. Hepsı bu. Ve ben sizden bu konuda bir tek söz bile duymadım.

YARGIÇ: Öyleyse “hakça ve dürüst davranmak”tan söz edelim. Bu da gökten inmiş bir kategori değildir ve biz onu –sizin yaptığınız gibi– insanlara sorumluluk atfetme uygulaması sırasında ayrı bir kategori olarak dışarıdan ekleyemeyiz. Bu kategori, içeriği ve kapsama alanı bakımından bizzat uygulama yoluyla belirlenir. Neyin dürüst ve hakça olduğu, neyin olmadığı kararını biz uygulamayı gerçekleştirerek veririz.

RASKOLNIKOV: Ciddi olamazsınız! Eğer böyleyse, bu demektir ki, birçok insanı felakete sürükleyen ve sonuçları çok önemli olan bu uygulama *hiçbir biçimde eleştirilemez*. Böyle bir uygulamanın doğru ve yerinde olup olmadığını dışarıdan değerlendirmek mümkün olmalıdır. Aksi halde birtakım topluluklar çapraşık normlara göre bir uygulama geliştirebilirler ve buna yöneltilen her eleştiriye yanıt olarak derler ki: Bu uygulamanın yerinde olup olmadığına sadece bizler, biz uygulayanlar karar veririz.

YARGIÇ: İyi ama eleştiriye bazı kanıtlara dayandırmak gerek. Sadece “bu hakça ve dürüst değildir” diye itiraz etmek yeterli olmaz.

RASKOLNIKOV: Kabul. Ama benim bir kanıtım *var* ve bu üstelik de gayet güçlü bir kanıt, çünkü sizin üzerinizdeki bu yargıçlık cübbesiyle temsil etmekte olduğunuz uygulamanın içsel bir *çelişki* taşıdığının kanıtıdır. Bu uygulama bir yanda *belirli* bazı insanlara sorumluluk atfediyor ve *tek tek* insanları cezalandırıyor. Örneğin, siz *bana* sorumluluk atfediyorsunuz, insanlığa ait herhangi biri olarak bana değil, kişisel olarak bana... Öte yandan hükmünüzü verirken beni bir birey olarak belirleyen bir şeyi, düşüncemin izlediği yolun koşullandırılmış olduğunu göz ardı ediyorsunuz. Görünen o ki, genelde yargıçlar, belli bir insana ait düşüncelerin izlediği yolun, o insandaki gerçek düşünce biçiminden farklı *olamayacağı* meselesi ile hiç *ilgilenmiyorlar*. Eğer ilgilenseler de, ancak çok özel vakalarda, düşüncenin izlediği yolun başka kişiler tarafından izlenebilecek bir yol olmadığı durumlarda, yani hastalıklı bir düşünce söz konusu ol-

duğunda ilgi gösteriyorlar. Oysa eğer düşünce bende ki gibi, ahlaki olmasına karşın normal sayılabilen yol izlerse, o düşüncenin neden kaynaklandığı ve nasıl geliştiği artık yargıcı hiç ilgilendirmiyor. Bence bu tamamen çelişkili bir tutumdur ve böylesine önemli neticeleri olan bir uygulama hakkında söylenebilecek en kötü şey de, uygulamanın kendi içinde çelişkili olmasıdır. Bu çelişkinin neden ileri geldiğini ben size söyleyeyim: Ya ileri derecede *düşüncesizlikten*, ya da bundan daha da kötü olan *dürüst davranmamaktan ve riyakârlıktan*... Çünkü hep sanki insanın düşüncesi koşulsuz özgürmüş gibi davranılır; herkesin her zaman hiçbir koşula tabi olmaksızın nasıl düşüneceğini kendinin belirleyebileceği sanılır. Oysa bunun böyle olmadığını herkes pekâlâ biliyor. Şimdi şunu da eklemek isterim: Birisine sorumluluk atfetmek konusunda geçerli olan her şey, küskünlük ve öfke duymak, ahlaki bakımdan kınamak için de geçerlidir. Eğer bir eylem karşısında bu duyguları besleyenler biraz düşünüp, suçladıkları kişinin düşüncelerinin başka türlü olamayacağını anlarılarsa, duyguları hemen değişir. Bu sebeple size şunu söylüyorum: Ahlaki hassasiyet de düşüncesizliğe ve riyakârlığa dayanmaktadır.

YANLIŞ HAMLE

Bu sefer yargıç çareyi ileri doğru bir hamle yapmakta bulur ve adeta boğayı boynuzlarından yakalar.

YARGIÇ: Peki, bu davada bir tutarsızlık bulunduğunu, dürüst ve hakça davranılmadığını kabul edelim. Aslında bizim geçerli sayabileceğimiz bir sürü özür var ve yasaya veya ahlak kurallarına uygun davranan, davayı titizlikle inceleyen bir yargıç özel durumları da hesaba katmaya çalışır. Ama gene de siz haklısınız: Biz yargılarımızda ve duygularımızda şu ilkeye göre davranırız: “Ahlaki esasları gözetmeyen insanlardan hesap sorulmalıdır.” Onların bu esasları gözetmemelerinin nedenleri, onları bu duruma getiren olaylar, bizi ilgilendirmez. Fakat böyle davranmamız, düşüncesizliğimizden, dürüst olmayışımızdan ve riyakârlığımızdan ötürü değil, tamamen akla yakın sebeplerdendir. Sizin söz ettiğiniz gibi dürüst ve hakça davranılmaması da *keyfi* değildir, belli *sebepleri* vardır. Birkaç se-

bep, topluma bir düzen getirme görevinin bizi buna zorlamasıdır. Biz, sizin bakış açınız doğrultusunda hiç kimseye yaptıklarından dolayı hesap sormayacak olsak, “onun yaptıkları elinde değildi, ahlaka aykırı düşüncelerinin önüne geçilemezdi” diyerek her şeyi hoş görsek, neler olurdu, bir gözünüzün önüne getirsenize! Ortalık bir karmaşaya döner, herkes birbirini öldürmeye kalkardı. Çünkü ahlak kurallarına uymak amacıyla birçok arzusundan vazgeçen insanlar dahi, artık bu genel kuralsızlığa uymak zorunda kalırlardı. Sonuç olarak herkesin kendi özel linç hukukunun uygulanmasından oluşan vakalar birbirini izlerdi.

RASKOLNIKOV: Böyle bir şey, düşüncenin, hatta ahlaki düşüncenin bile kullanılabilmişliğini göz önünde bulundurmayı kural haline getirmiş olan aydınlanmış bir toplumda olmaz. Zira ahlaklı olanlar, ahlaksız olanları *sevmek* zorunda olmazlardı, ama hiç değilse onları *rahat bırakırlardı*, çünkü dünyanın izlediği yolun küçük bir parçasından ibaret olan onların düşünüş biçimlerinin, yasanın ve ahlakın yanından geçip gitmesi bahtsızlığına uğradıklarını ve bu yüzden de eylemlerinin onların ellerinde olmadığını bilirlerdi. Toplumun bir düzene sokmak, aslında bu bakış açısının egemen olmasını sağlamakla olur; kötü bir şey yapmış olan bir adama karşı dürüst ve hakça davranmayıp onu cezaevine kapatmak, sonra da gece rahat uyuyabilmek için onun çektiği acıları bilinç alanından uzaklaştırmakla değil...

YARGIÇ: Ama böyle yapmakla *ahlaki eğitimin* önemli bir aracını elimizden çıkarmış oluruz. Bu eğitim sadece ceza sayesinde yürütülebilir. Biz toplum içinde rahat ve huzurlu yaşamak istiyorsak, insanların kurallara uymalarını sağlamamız gerekir. Ve bunu başarabilmek için, insanların yapısını göz önünde bulundurarak izlenecek tek yol, kuralların dışına çıktıkları zaman başlarına gelecek acıları gözlerinin önüne sermektir. İnsanları ürkütmezsek, ahlak kurallarına uygun düşünmelerini sağlayamayız; sadece öğütler vermek yeterli değildir. *Onun için gördüğünüz gibi*, bazen dürüst ve hakça davranmaktan *vazgeçmekten* başka çaremiz yoktur.

RASKOLNIKOV: O halde, başka insanlar ahlaklı kişiler olarak eğitilebilirler diye ben, elimde olmadan cinayet işlemeyi düşünmemden ötürü

Sibirya'daki ceza kampında perişan olacağım, öyle mi? Bu gerçekten olacak iş değil!

Bu da yargıcın uykusuz gecelerinde kendine sorduğu bir meseledir. İnsanları yasalara uygun davranmaları ve ahlaklı olmaları için eğitirken, bahtsızlıklarından dolayı ahlaka aykırı davranmış olan insanları hiç çekinmeden *kullanmak* doğru sayılır mı? Zaten kaderin sillesini yemiş olan bu insanlar böylece bir *araç* haline getirilmiyor mu? Bu onların yarasını deşmek demek değil midir? Bu düşüncelerden ötürü, dürüst ve hakça davranmanın savunusu sırasında yargıcın içi pek de rahat değildir. O yüzden yeni bir hamleye girişir.

YARGIÇ: Varsayalım ki ikimiz de sizin betimlemenize göre, aydın ve arzulanmış gibi olan kişileriz ve günün birinde karşılaşırız. Kötülük yapanların da, iyilik yapanların da eylemlerinden ötürü sorumlu tutulamayacaklarının, zira düşüncelerinin izlediği yolun engellenemeyeceğinin bilincindeyiz: Bizim tepkilerimizin ve duygularımızın tamamen başka olacağından eminim ve bu konuda size hak veriyorum. Biz diğer insanları yaptıkları kötülüklerden ötürü kınayamayız, onlara kızamayız. Öte yandan da ahlaki bakımdan onları övmek ve onlara saygı duymak da yerinde olmayacaktır. Bizim diğer insanlara bakış tarzımız, böcekler üzerinde araştırma yapan bir bilim insanının bakışlarından farksız olurdu; yani meseleleri merak dolu, ama duygusallıktan uzak, sakın, soğukkanlı bakışlarla izlerdik. Ya da en azından bakışlarımız, hastasına tedavi uygulayan sağlıkçının bakışları gibi mesafeli olurdu. Bu durumda insanların birbiriyle *karşılaşmaları* tamamen farklı bir biçime dönüşürdü. Artık insanlar birbirleriyle olan ilişkilerinde ahlaki duygular içeren özel *yakınlığı* duymazlardı. Zira insanlar diğerlerini kınamadıkları, onlara kızmadıkları gibi, başkalarına *minnet duygusu* da beslemezler veya hoşnut olmadıkları bir davranışlarından ötürü onları *bağışlamak* nedir bilmezlerdi. Dostoyevski'nin yapıtında Sonya'nın dile getirdiği tüm bu duygular anlamlarını tamamen yitirirlerdi. Bizim böylesine bir soğukluk içinde yaşayabilmemiz düşünülemez. Ama önemli olan, böyle yaşamının mümkün

olup olmayacağı da değildir. Biz zaten böyle soğuk bir ortamı *istemeyiz*. Biz hep birlikte bunu istemeyiz. Romanın sonunda siz de Sonya'nın duygularından ötürü ona minnettarlık duyarsınız. Ve işte bunun için biz sırasında dürüst ve hakça davranmamayı da hesaba katmak ve buna katlanmak zorundayız. Bu durum, yaşamımız sırasında kesinlikle vazgeçemeyeceğimiz duygu zenginliğinin önkoşuludur.

RASKOLNIKOV: Demek ki *başkalarının*, yani sizlerin birbirinizin yakınında olmanın keyfi içinde, sıcacık bir ortamda yaşayabilmeniz bedelini dürüst ve hakça bir muameleye layık görmediğiniz bir kişi olan *ben* ödemeliyim. Bu olacak şey değil! Bakın size açıkça söyleyeyim: Ben duygusal bir toplum tarafından Sibirya'ya gönderilmektense, soğuk bir özgürlük ortamında yaşamayı yeğlerim. Duygu konusuna gelince de şunu unutuyorsunuz: Sizin gibi biri, az sonra polislerin beni alıp götürmelerini kılı bile kıpırdamadan seyredebiliyorsa, *çok* katı yürekli olmalıdır. Aydın, dürüst ve hakça davranışın egemen olduğu bir toplumda, gerçi belli oranda bir serinkanlılıktan söz edilebilse de, bu tarzda buz gibi soğuk ve sert bir davranış yoktur.

Biz bu sözlerin yargıcı can evinden vurduğunu biliyoruz. Çünkü o kesinlikle katı yürekli bir adam değildir ve hükümlünün son bakışı onun rüyalarına girecek, uykusunu kaçtıracaktır. Söylediği şu sözler, onun kendisini savunmak için denediği son hamledir.

YARGIÇ: Sizin sözlerinizin tümü ahlaka karşı bir başkaldırıdır. Böylece söyleyiş tavrınızla söylediklerinizi yalanlıyorsunuz. Aslında kendi kendinize şöyle demelisiniz: "Yukarıdaki kürsüde oturan kişinin düşüncüş biçimi de bundan farklı olamaz. O halde kızacak ne var? Onun dürüst ve hakça olmayan düşüncelerini ve davranışlarını tüm diğer durumlar gibi soğukkanlılıkla kabul etmeliyim."

RASKOLNIKOV: Eh, pek de soğukkanlı olmam mümkün değil elbette, çünkü ne de olsa bütün yaşamımın altüst olması söz konusu. Ama gene de haklısınız: Ben *ahlak* açısından kızmamalıyım. Ama siz eğer benim bunu kabul etmemin size karşı ileri sürdüğüm suçlamaların *haksız oldu-*

ğ u anlamına geldiğini sanıyorsanız, hatalısınız. Ben sizin hakça ve dürüst davranmamanıza kızmamam gerekse bile, bu, bana yaptıklarınızın hakça ve dürüst olmadığı gerçeğini değiştirmez.

DOĞRU HAMLELER

Yargıcın buraya kadarki stratejisi başarısızdır. Gerçi o, Raskolnikov'un karşı çıktığı uygulamanın *amacını* ve *yararını* açıklamayı başarmıştır, ama bunun karşılığında ödediği bedel çok yüksek olmuştur: Uygulamanın kendi içinde tutarsız olduğunu ve –daha da kötüsü– dürüst ve hakça olmadığını kabul etmiştir. Bu da yargıcın Raskolnikov'a karşı ahlaki olmayan bir davranışta bulunduğunu kabul etmesi anlamına gelmektedir. Yargıç bir “Gambit” denemesi yapmıştır, fakat umduğu sonucu alamamıştır. Çünkü hasmının söz ettiği dürüst ve hakça olmayan davranış biçiminin derin *anlamını* gün yüzüne çıkarmayı başaramamıştır. Bu anlam her türlü dış amaçları aşmaktadır. Ama gene de kendisine yöneltilen silahı ters yöne çevirerek bu hedefe oldukça yaklaşmıştır. En son diyalogda da Raskolnikov'a neyi ispatlaması gerektiğinin ana hatlarını görebiliyoruz: Yargıç, *dürüst ve hakça davranılmadığına dair bir suçlamada bulunulabilmesi için gerekli olan bakış açısının var olmadığını ispatlamalıdır*.

Çünkü Raskolnikov'un tüm söyledikleri böyle bir bakış açısının var olduğu önkoşulundan beslenmekteydi. Bu önkoşulun yanlış olduğu ortaya çıktığı anda Raskolnikov'un saldırıları akamete uğramaya mahkûmdur ve bunun da anlamı şudur: Her türlü özgürlüğün koşullandırılmış olduğunun, sorumluluk fikrine karşıt bir duruma getirilmesine olanak tanıyacak kendi içinde tutarlı bir düşünce mevcut değildir.

Ama bu nasıl ispat edilebilir? Sorumluluk atfetme uygulamasında ve ahlaki duygularda nelerin belirtilmekte olduğunu anımsatarak... Bir çocuğa çarptıktan sonra firar eden adamı hatırlayalım. O, cezaevine kapatılmaktan korktuğu için yoluna devam etmiştir. Ama sonradan gazetede çocuğa hemen müdahale edilseydi, hayatının kurtarılabileceğini okuyunca, birden irkilir ve polis merkezine gitmek üzere yola çıkar. Bu adamı, ıssız bir yolda bir çocuğa çarpan başka bir adamla kıyaslayalım. Bu adam da arabasını durduruyor, fakat birinci öyküdeki adam gibi büyük bir korkuya ka-

pılmıyor, sadece rahatsız oluyor. Hemen arabadan inip mendiliyle tampondaki kan lekelerini siliyor, tampon pırıl pırıl olana kadar ovalıyor, sonra da tertemiz olmuş arabasını sevgiyle okşayarak direksiyonun arkasına geçiyor ve içi rahat olarak oradan uzaklaşıyor. Böyle bir olayı seyretmek insana tiksinti verir kuşkusuz. Neden? Çünkü bu adam besbelli ki temelde var olması gereken bir esası, ya tanımıyor ya da kabul etmek istemiyor: *Ahlaki bakış açısı...* Bu nedir? *Ahlaki bakış açısı, benim eylemlerimi başkalarının çıkarlarını gözetmek esasına dayandırmam* düşüncesidir. Birinci adam bu düşüncüyü tanımaktadır ve tepkileri de bu düşünceyle ilgili yükümlülüğünden kaynaklanmaktadır. İkinci adam ise bu düşüncüyü tanımamaktadır. Onun için sadece kendi çıkarı, sevgili otomobilinin pırıl pırıl olması önem taşımaktadır. Çarpmış olduğu çocuğun hayatı onu ilgilendirmemektedir. Birisi onu bu yüzden suçlayacak olsa, vereceği cevap muhtemelen şöyle olacaktır: “Ne olmuş yani? Söz konusu olan *benim* hayatım değildi ki, neden buna kafamı takayım?” Bu adamda eksik olan, başka insanlara ve onların çıkarlarına *saygı duymak*, onları da *gözetmek* ve kendini onlara göre ayarlamak düşüncesidir. Raskolnikov vakasında da aynı sorunla karşılaşırız. O, tefeci kadının biriktirmiş olduğu paraları ele geçirmek amacıyla kadının kafasına satırı indirmekle ahlaki bakış açısının temel düşüncesini zedelemiştir: Tefeci kadının çıkarlarının gözetilmesi için, kendi çıkarı ile ilgili belli bir şeyi yapmaması gerektiğini kabul etmemiştir.

Biz bir insanı sorumluluk atfedersek, onu ve eylemlerini ahlaki bakış açısının ışığında değerlendireceğimizi belirtmiş oluruz. Bu sadece düşünce veya yazılı olarak var olan bir kurallar kataloguna bakıp da bir insanın doğru mu, yoksa yanlış mı davrandığına karar vermek demek değildir. Gerçi yasal bir yargıç bunu yapar ve ahlaki bir yargıya göre de: “Bu yapılanlar falan ve filan ilkeye karşıdır,” diyebilir. Ama bizim için en büyük önemi taşıyan kurallar da gene ahlaki bakış açısına kenetlenmiştir. Demek ki bir insana sorumluluk atfederken genelde kendimize şunu sorarız: O, ilişkide olduğu insanların çıkarlarının kendi ve eylemleri için yönlendirici olduğu zorunluluğunu kabul etmiş midir? O, başkalarının çıkarlarını gözetmenin kendi çıkarlarını gözetmesinden daha önemli olduğunu kabul eder mi? O, eylemleri sırasında başkalarını da gözetmiş ve onlara karşı gerekli saygıyı göstermiş mi-

dir? Bizim ahlaki duygularımız da aynı mantığa dayanır. Bir eylemde bulunan kişinin ahlaki bakış açısından ayrıldığını ve –herhalde böyle bir durumda kullanacağımız ifade biçimine göre– tamamen bencilce kararlar aldığını saptadığımızı sandığımız zaman, kızarız ve onu kınarız. Demek ki bizim kınadığımız suçlar hep birbirinin aynıdır: Bir insanın, istencini ahlaki bakış açısının ışığında biçimlendirmemiş olması. İşte, yargıcın Raskolnikov’a karşı ileri süreceği bir kanıtı akıl etmesine bu düşünce neden olmuştur.

YARGIÇ: Siz bu eyleminizle gayet açık olarak ve çok kesin bir biçimde ahlaki bakış açısının dışına çıktınız. Sizin aklınız fikriniz parada idi. Tefeci kadının hayatı sizi ilgilendirmiyordu. Böylece siz kendinizi ahlaki bakış açısının dışında kalan bir insan haline getirdiniz. Dolayısıyla da ahlaki bakış açısının kapsamına giren kategorilere göre muamele görmeyi ve o açıdan değerlendirilmeyi bekleyemezsiniz. Dürüst ve hakça davranmak da bu kategorilerden biridir. Sonuç olarak, toplumun temsilcisi olan benden, sizi yargılarken bu kategoriye göre davranmamı beklemeniz için ortada en ufak bir neden göremiyorum. Siz kendiniz ulaşabileceğiniz mesafenin dışına çıktınız. Siz başkalarının çıkarlarını gözetmemeye karar verdiğinizde göre, *bizden* de sizin çıkarlarınızı gözetmemizi bekleyemezsiniz. Çünkü bu tutum, yani aynı anda hem ahlaki bakış açısını benimsemek hem de onu reddetmek tam bir çelişki olur. Siz kendi kendinize şunu söylemelisiniz: “Diğer insanlar beni toplum dışı ve yasadışı ilan ediyorlar ve beni dürüst ve hakça bir muameleye layık gördükleri kişilerin arasına sokmuyorlar. Fakat bu davranışları da, canları öyle istediği için ve keyfi değildir. Bu tutumları daha önce benim *kendimi* onların oluşturduğu toplumdan ayırmış olmamdan ileri geliyor. Diğer insanların bana karşı davranışları, ahlaki bakış açısından ayrıldığım zaman benim kendimi gördüğüm kişiye, yani “*outcast*” denilen, toplumun dışına itilmiş, dışlanmış kişiye layık olan bir davranış biçimidir. Diğer insanların bu tutumu tamamen kendi bakış açılarına uygun ve *tutarlıdır*.”

Şimdi kendimize şu soruyu yöneltebiliriz: Yargıç bu sözleriyle, Raskolnikov’un ahlaki olmayan düşüncelerinin belli bazı koşullardan ileri gel-

miş olmalarının geçerli bir mazeret sayılmamasının, dürüst ve hakça bir davranış olmadığını itiraf etmiş olmuyor mu? Bunun yanıtı: “Hayır”dır. O, bu davranışın ne dürüst ve hakça olduğunu, ne de öyle olmadığını söylüyor. Bunlar onun *kendi*, yani ahlaki bakış açısından dolayı varması gereken yargılardır ve şimdiye kadar bu açıdan meselenin nasıl görüldüğü henüz söz konusu olmamıştır. Yargıç sadece Raskolnikov’a, kendisine karşı dürüst ve hakça davranılmasını *bekleyemeyeceğini* hatırlatmıştır. Bu her iki biçimde de yorumlanabilir. Yargıç bizzat Raskolnikov’a karşı dürüst ve hakça davranılmadığı kanaatindedir, ama gene de bundan yakınmaması gerektiğini ona söylemektedir. Veya yargıç davranış biçimini dürüst ve hakça bulur ve kendi kendine şöyle der: “Adam yanılıyor, onun kendisine karşı dürüst ve hakça davranılması talebi –böyle bir hakkı olmasa da– yerine getirilmiştir.”

RASKOLNIKOV: İçimde böyle şeylerin olmasını, ahlaki bakış açısından ayrılmamı engelleyemedim, benim gücüm buna yetmedi. Benim kendimi toplumdışı (*outcast*) bir insan haline getirmem, elimde olmadan gerçekleşti. Bütün bunları göz önünde bulundurmanızı neden sizden bekleyemeyeceğimi bana açıklayın!

Yargıç bu sözlere karşılık olarak hiç istifini bozmadan, sorularının cevabını daha önce vermiş olduğunu, dürüst ve hakça davranış için neler geçerli ise başkalarının durumunu gözetme kategorisi için de aynı şeylerin geçerli olduğunu söyleyebilir: Raskolnikov böyle ahlaki bir konuya değinirken, aslında sahip olması gereken ahlaki *otoriteden* artık yoksundur. Yargıcın buna rağmen ona bir yanıt vermeye kalkışması, düşüncesini en uç noktaya kadar sürdürmek için fırsatı kullanmak istemesinden ileri gelmektedir.

YARGIÇ: Bakın, siz o cinayeti işlemeye karar verdiğinizde, sanki önünüzde bir levha taşıyordunuz ve bunun üzerinde şu sözler yazılıydı: “*Başkalarının çıkarını gözetmek için hiçbir neden yoktur.*” Bu tümce genelde geçerli olan bir ilke biçimindedir. Demek ki bu sizin için de geçerlidir. Bu sebeple o levhanın üzerinde şu yazının da bulunması gerekirdi: “*Benim durumumun da gözetilmesi için hiçbir neden yoktur.*” Böylece siz bize, yani başkalarına, sizin durumunuzu göz önünde bulundurarak, size kar-

şı hakça ve dürüst davranmamız için bir neden görmediğinizi açıklamış oluyorsunuz. Demek ki siz, kendinize dürüst ve hakça davranılmasından vazgeçtiğinizi bildiriyorsunuz. Bu durumda ahlaka aykırı düşüncelerinizin hangi koşullar altında olduğu meselesiyle uğraşmamız için sadece bir tek neden olabilir: Size karşı dürüst ve hakça davranmak niyeti. Ama gerçekte sizin levhanızın üstünde “Bana karşı dürüst ve hakça davranılması için bir neden yoktur” yazısı bulunduğundan, bizim böyle bir niyet beslememizi bekleyemezsiniz. Dahası da var: Levhada yazılı olanlar, sizin dürüst ve hakça bir davranış beklemediğinizi açıklamamanın dışında, bizim size karşı dürüst ve hakça davranmaya çalışmamız için bir *neden olmadığı*, yani bunu *mantıksız* bulduğunuz anlamını da içermektedir. Bundan çıkan sonuç şudur: Biz dürüst ve hakça davranmak için sizin *ahlaka aykırı düşüncelerinizin* koşullandırılmışlığı ile ilgilenirsek, siz bunu da mantıksız bulursunuz. Bu da demektir ki, siz kendiniz, ahlak ilkelerine ters düşen biçimde düşünmek suretiyle, bu koşullandırılmışlığın anlamsız olduğunu ispat ediyorsunuz.

Yargıcın bu kanıtı ancak birinci önkoşulu, yani ahlaki bakış açısını önemsemeyen bir kimsenin, “ başkalarının çıkarını gözetmek için bir neden yoktur” ilkesine göre davrandığı doğru ise inandırıcıdır. Raskolnikov bunu kuşkuyla karşılayabilir. Ama biz gene de onun kuşku duymadığını varsayalım. Raskolnikov taktiğini değiştirir ve yargıcı, onun *kendi* kıstaslarına göre değerlendirmek suretiyle saldırıya geçer.

RASKOLNIKOV: Siz belki de haklısınız ve *ben* içinde bulunduğum bu durumda benim ahlak ilkelerine sığmayan düşüncelerimin koşullandırılmışlığını göz önünde bulundurmanızı bekleyemem. Ama sorarım size, *siz kendi* bakış açınız olan ahlaki açıdan bunu göz önünde bulundurmamak zorunda değil misiniz? Bu bakış açısına göre, başkalarının çıkarları, bazı şeyleri yapmamız veya yapmaktan vazgeçmemiz için bir neden oluşturmaktadır. Ben de ahlaka ters düşen düşüncelerimin koşullandırılmış ve kaçınılmaz olduğunun göz önünde bulundurulmasını rica etmekle, bana ilgi gösterilmesinin yasalara uygun olduğunu belirtmiş olmuyor muyum?

Yargıç ile Raskolnikov arasında geçen satranç oyununa benzer bu diyalogda Raskolnikov'un hamlesi kurallara uygun mudur? Raskolnikov, kendi bakış açısı olmadığı halde, yargıcın bakış açısını bu biçimde kullanabilir mi? Evet, kullanabilir. Çünkü bu itiraz, ahlaki bakış açısından söz edilmekte olmasına karşın, *ahlaka* uygun davranılmadığının ileri sürülmesiyle tutarlılık ölçütlerini devreye sokmaktadır. Ve bu sözler yargıcı en duyarlı yerinden vurmuştur, çünkü biliyoruz ki o da kendi kendine sık sık bu tarzda itirazlarda bulunmaktadır.

Bunun üzerine yargıç, daha önce de binlerce kez yaptığı bir şeyi tekrar yapar: O bu noktaya geldiğinde kendisine: "Suç işleyen *herkesin*, bu istencinin geçmişteki bazı durumlara ve olaylara dayanıyor olması nedeniyle hoşgörülü bir muamele beklemeye hakkı yok mudur?" sorusunu sorar. Konuşmaya devam etmeden önce bir süre gözlerini boşluğa diker. Karşısında bir kiralık katilin hayali belirmiştir, mesleği öldürmek olan bu soğuk, duygusuz adam, sırtarak kimseyi gözetmeyen istencinin koşullandırılmış olduğunu belirtmekte ve kendisine karşı insafli davranılmasını istemektedir. Eğer zaman içinde yolculuk yapabilmek mümkün olsaydı, yargıcın o anda Auschwitz toplama kampının kumandanı Höss'ü karşısında gördüğünü düşünebilirdik. Artık yargıç bundan sonra ne yapacağını bilmektedir.

YARGIÇ: Ahlaki meselelerde önemli olan tek şey, düşüncenin *içeriğidir*, *kaynağı* değil. Bir kişi, ahlaki bakış açısını zedeleyecek bir biçimde düşünürse, her türlü düşüncenin genelde koşullandırılmış olduğunu hesaba katarak onu bağışlamayı kabul etmeyiz. Neden? Çünkü böyle yaparsak, bu bakış açısının içsel mantığı gereği olan bir şeyi, bu bakış açısında *di-retmek* ve onu *savunmak* isteğimizi elden çıkarmış oluruz. Birisi, düşüncesi, istenci ve eylemi ile bizim ahlaki bakış açımızı görmezden gelirse, onu, bizim kişi olarak oluşturmuş olduğumuz tüm iç ve dış düzenimize saldıran biri olarak görürüz. Bu bizim bildiğimiz en radikal saldırıdır ve bizim içimizde derin bir çalkantı, keskin bir düşmanlık yaratır. Böyle bir durumda ahlaki hoşgörü bize yalnız *imkânsız* değil *abes* gelir. En kötü suçları bile bağışlayan ve ahlakın temsilcisi olan Ahlakın Büyük

Efendisi, böyle bir durumda bize ahlaki bakış açısını gerçekten *ciddiye* almamış gibi görünür, çünkü bu bakış açısının zorlayıcı talebi şudur: Kendi özünü, cevherini muhafaza edebilmek için, düşmanlarına karşı düşmanca davranmak... Biz eğer bu bakış açısının düşmanlarını cezalandırmazsak, ona *ihanet* etmiş oluruz.

RASKOLNIKOV: Ama benim sorum şu: Bu tutum *dürüst ve hakça* mıdır?

Yargıç birden duraksar. Bu soruda tamam olmayan bir şey olduğu izlenimini almıştır. İçeriği ahlaki bakış açısına bağlı olan bir kategoriye bu bakış açısı için kullanmak mümkün müdür? Yargıç bir süre düşündükten sonra şu yanıtı verir:

YARGIÇ: Bir tutumun içsel mantığına göre, ona karşı gelenleri –ne oranda koşullandırılmış olurlarsa olsunlar– cezalandırmanın, *dürüst ve hakça* olmadığı nasıl iddia edilebilir anlayamıyorum. Hatta ben buna *dürüst ve hakça* bir davranış bile demem, çünkü bu ölçüt için başka bir ahlaki ölçüt yoktur. Bu meselede gene de *dürüst ve hakça* davranıştan söz edilecekse, söylenebilecek tek şey şudur: *Dürüst ve hakça* davranmak, ahlaki bakış açısının *doğasında* vardır. Bu *dürüst ve hakça* davranış da, ahlaki bakış açısını savunanların *tutarlı* davranmalarından ibarettir. Esasınca ben sizin sorunuzu sadece şu biçimde yanıtlayabilirim: Ben ahlaki bakış açısını *kuvvetle destekliyorum*, tıpkı ona ciddiyetle bağlanmış olan *herkesin* onu düşmanlarına karşı kuvvetle destekleyecekleri gibi...

Eğer yargıcın düşüncü biçimi doğru ise, şu sonuca varmak gerekir: Raskolnikov'un kendine karşı *dürüst ve hakça* davranılmadığı suçlaması, ahlaki bakış açısı gerek dışarıdan gerekse içeriden değerlendirildiğinde anlamsızdır. Bununla da ispatlanacak olan savın daha önce saptanmış olan hedefine ulaşılmış oluyor. Bu hedef de, *dürüst ve hakça* davranılmadığı suçlamasına zemin oluşturabilecek bir bakış açısının olmadığını göstermektedir. Bu kitabın konusu ile ilgili olarak da bunun anlamı şudur: Her türlü özgürlüğün koşullandırılmış olması, sorumluluk fikrine karşı bir koz olarak kullanılamaz. Raskolnikov'un oynayabileceği bir kozu daha var mı-

dır? Evet, vardır. O, ahlaki bakış açısının anlam ve haklılık bakımından tümüyle kuşku götürür olduğunu ileri sürebilir.

RASKOLNIKOV: Şimdi görüyorum ki, ben daha başından beri size büyük kolaylıklar göstermiş, ödünler vermişim. Aslında ben, ahlaki bakış açısı prensibinden, yani benim tüm yaptıklarımda başkalarının çıkarlarını gözetmem gerektiğinden söz ettiğinizde size itiraz edecektim. Doğrusu bu söylediklerinizi *anlamak* mümkün değil. Zira insanın eylemlerinin nedeni, ancak *kendi niyetleri* olabilir. Bunlardan bazılarının, başkalarının esenliğine yönelik, yani özgece, fedakârlık içeren niyetler olması da mümkündür. Ama *bunun ötesinde* hepimizin başkalarının durumunu gözetmek için bir nedeni olması söz konusu değildir. Zaten böyle bir neden de nereden doğacak? İşte bundan ötürü de siz bana bu genel ilkeyi benimsetmeye çalıştığınızda, hemen savunuya geçmeliydim. Başkalarını gözetmek için hiçbir neden yoktur. Ben o cinayeti işlerken kesinlikle böyle bir ilkeye dayanmadım. Ben bu ilkeyi de hiç anlamıyorum ve bunun nedeni de o sözde ahlaki ilkeyi anlamayışımla aynıdır. Benim o zamanki *niyetim* –tamamen *kişisel* olan niyetim– paraya kavuşmaktı, benim niyetim tefeci kadının çıkarını gözetmek değildi. Bütün mesele bu. Bir şeyi yapmak veya yapmamak için, kendi niyetlerine aykırı olan genel nedenler *yoktur*. Ve bakınız, bu sebepten siz mesleğinizi bırakmalısınız ve beni cezaevine tıkmalarını sağlamanızı haklı çıkarabilmek için, sadece bir hayal ürünü olan ahlaki bakış açısı üzerinde ısrar etmekten vazgeçmelisiniz.

Bu konuya yönelmekle ahlak felsefesinin en derin sularına dalmış olduk. Daha da ileri giderek ahlak ve mantık, ahlak ve baht üzerine sürdürülebilecek tartışma bu kitabın sınırlarını aşar ve bizi özgürlük konusundan uzaklaştırır. Gene de yargıca son bir kez söz hakkı tanıyalım:

YARGIÇ: Sizin ahlaki bakış açısının temel düşüncesini anlayamadığınızı söylemeniz, bana sanki kendinizi korumak için ileri sürdüğünüz bir iddia gibi geliyor. Zira ben ve beni bu göreve getirmiş olanlar –yani *bizler*– bu düşüncüyü anlıyor ve savunuyoruz. Bu amaca yönelik olarak da sizin gi-

bi insanları yaptıklarından sorumlu tutuyor, onlardan yaptıklarının hesabını soruyoruz. Ama ben gene de sizin lehinize davranmış olmak için ahlaki bakış açısının sadece bir kurgulamaya dayandığını ve bununla kendi kendimizi aldattığımızı kabul edeyim. Buna karşın gerçek olan bir şey var ki, biz veya bizlerin çoğu, başkalarını ve onların gereksinimlerini gözetmek *arzusundayız*. Bu da bizim için rasgele ve önemsiz bir şey değildir. Bu bizim tüm *yaşam biçimimizi* belirler. Biz bu arzuyu taşıyarak yaşamak isteriz ve bundan başka bir yaşam tarzını, yaşamaya değer bulmayız. Bu sebeple de birinin sizin gibi –başkasını gözetmeden– davranmasına katlanamayız, hatta bu davranışı özgeçmişindeki olaylardan ileri gelse ve kaçınılmaz olsa bile... İşte tam da bu yüzden ben şimdi görevlileri çağırıp sizi cezaevine götürmelerini söyleyeceğim.

Gelecekte, yargıç hükümlülerle son kez göz göze geldiğinde, onların bakışlarına dayanma gücünü bulabilmek için bu düşünceden destek bulacaktır. Bu onun iç çatışmalarını önleyecek bir şey değildir. Ama gene içinde bir sıkıntı ve eziklikle mahkeme salonundan çıktığında, bunun nedeni, Raskolnikov'u susturmayı başarmasını sağlayan bu düşüncenin, tutarlı olup olmadığı kuşkusu değildir. Düşünceli yargıcı meşgul eden başka kuşkulardır ve bunlardan hiçbir zaman kurtulamayacaktır. Öncelikle tüm suçlanan kişilere şunu soracaktır: İstencinin oluşması sırasında acaba o gerçekten tamamen özgür müydü? İçinden ve dışarıdan gelen zorlayıcı unsurlar yok muydu ve karar verme yetisi herhangi bir nedenden ötürü zarar görmüş olabilir miydi? Yargıç, eğer Dostoyevski'nin romanını bir kez daha okuyacak olursa, Raskolnikov konusunda artık bu kadar emin olmayabilir. Kendisini rahatsız eden diğer soru da şudur: Yasanın koyduğu ceza, bir kişinin ahlaki bakış açısından uzaklaşmış olmasına karşı uygun ölçüde bir tepki midir? Bir insanı daracık bir hücreye kapatıp bütün kişiliğini yıkmak uygun bir cezalandırma biçimi midir?

PİŞMANLIK NEDİR?

Dostoyevski, romanında kullandığı özgün anlatım tarzıyla bize Raskolnikov'un sonunda pişmanlık duyduğunu hissettirir. Belki de yargıcın

ahlaki bakış açısının içsel mantığı hakkındaki düşünceleri ve bu bakış açısının, ona saldıran düşmanlarına karşı savunulması gerektiğine dair sözleri, karmaşık olan ahlaki pişmanlık duygularını anlamamıza yardımcı olur. Ben sözlerimde çok dikkatli davranmalıyım, çünkü duygular, içeriklerini ve mantıklarını kendiliğinden açığa çıkarmazlar. Bir duyguyu yaşamak veya yaşamış olmak, o duygu hakkında her şeyi bilmek anlamına gelmez. Bizim duygular hakkındaki alışlagelmiş ve ustalikle düzenlenmiş söylemlerimiz de onları tamamen tanıdığımızı göstermez. Çok iyi tanıdığımız bir duygu hakkında soru sorulduğunda, birden ne diyeceğimizi şaşırabilir ve o duygunun içeriği konusunda yanıldığımızın farkına varabiliriz. O halde nasıl davranmalıyız? Elimizde bizi yönlendirebilecek dört nokta vardır: Yaşantı niteliği, duyguyu koşullandıran kanılar, sözcüklerin kullanımı ve duygudan söz edildiğinde içinde bulunulan durum. Ben, bu dört öğeye dayanarak bir duyguyu betimlemeye, duyguyu *okuma* biçimi diyeceğim.

O halde pişmanlık nasıl okunabilir? Hiç kuşku yoktur ki, bu duygu sizin bir eyleminizle ilgilidir ve siz bu eyleminizi ahlaki bakımdan yargılıyorsunuzdur. Örneğin, anlattığım öyküdeki otomobil sürücüsü, çocuğa çarptıktan sonra, yaralıyla ilgilenecek yerde gaza basıp kaçmıştı. Onun yerinde siz olsaydınız, herhalde yaptığınızdan pişmanlık duyardınız. Bu da davranışınızın en azından ahlaki bakımdan yerilecek bir şey olduğunu kabul etmeniz demektir. Bu duygu da ancak ahlaki bakış açısını tanıyan bir kişiye özgüdür ve kişi bu bakış açısını kendine mal ettiği zaman bu duyguya sahip olabilir. Kazadan sonra sadece otomobilinin tamponunu temizleyen kişide ise pişmanlık duyma yetisi yoktur. Bu gözlemden şu sonucu çıkarıyoruz: Pişmanlık, geçmişte işlediğiniz kusurlar karşısındaki duygularınıza yakın bir yerdedir. Örneğin: Vicdan azabı, suçluluk duygusu, kendini kınama, kendiyle hesaplaşma, eziklik, utanç, öfke ve kendi hakkında düş kırıklığı duyguları gibi... Tüm bu tepkilere, eylemi ortadan kaldırmanın, hiç olmamış gibi davranmanın imkânsız olduğu bilinci eklenir. Bu yüzden işin içine çaresizlik de karışır. İnsanlar tüm bu duygularını “ah, keşke...” diye söze başlamakla dile getirirler

Şimdi siz belki de dersiniz ki: “Pişmanlık, bütün bu duyguların ve tepkilerin toplamıdır. Bunun dışında pişmanlıkla ilgili başka özel bir dene-

yim yoktur.” Bunda da haklı olabilirsiniz, çünkü bu konuda söylediğimiz çeşitli sözler bazen birbiriyle değiştirilerek, birbirinin yerine de kullanılır ve içe yönelik bakışla, bize pişmanlığın, kesin hatları olan bir duygu biçiminde açıklanması pek de kolay olmaz.

Gene de biz pişmanlığın kendi başına özel bir deneyim olduğunu varsayalım. Pişmanlık neden ibaret olabilir? Yukarıda anlatıldığı gibi hisseder ve tepki gösterirseniz, başka türlü de davranabileceğiniz önkoşulunu hesaba katmış olursunuz. Bu sefer de Raskolnikov önünüze dikilir ve der ki: “Hiç de öyle değil! Sizin özgeçmişiniz böyle bir yanlış davranışta bulunmanızdan başka bir şeye izin vermez. Demek ki kendinizi boşuna üzüyorsunuz. Sizin başka türlü hareket etmeniz mümkün olmadığına göre, kendinizi nasıl suçlarsınız?” Ama biz bu arada ona nasıl cevap vereceğimizi öğrenmiş bulunuyoruz: “Başka türlü davranmamızın mümkün olduğu, *herhangi* başka bir şey isteyebileceğimiz ve yapabileceğimiz anlamına gelmez. ‘Başka bir şey’ sözü, bizim ancak belirli başka bir şey isteyebileceğimiz demektir, bu da yargımızın –eğer ahlaka uygun olursa– bize salık vereceği şeydir. Başka bir söylemle, biz eylemimiz sırasında karar verme özgürlüğüne sahiptik. Ve bu doğrudur da!” Raskolnikov mutlaka diyecektir ki: “Ama *o anda* sizin ahlaka aykırı düşünmenizden ve dolayısıyla ahlaka aykırı bir karar vermenizden başka bir olanağınız yoktu. O halde her şeye karşın kendinizi suçlamanız saçmadır.”

Diyebiliriz ki pişmanlık, bu düşüncenin koşulsuz yanlış olduğunun açıkça bilincinde olmak demektir. Pişmanlık duygusu, yanlış bir davranışın, geçmişteki yaşamöyküsünün yarattığı koşullardan ileri geldiğinin bağışlanmak için bir mazeret sayılmayacağını ve suçu hafifletmeyeceğini kabullenmekten ve buna katlanmaktan kaynaklanır. Biz eğer pişmanlığı bu biçimde okursak, yargıcın düşüncesini esas alıyoruz demektir. Bu düşünceye göre, ahlaka aykırı düşüncelerimizle ahlaki bakış açısından ayrılmış ve böylece kendimizi bağışlanmayı ummaya hakkı olmayan biri haline getirmiş oluyoruz. Bu sadece başkalarının bakış açısından böyle değildir, biz de kendimizi bu bakış açısından görmekteyiz. Bu sebeple pişmanlık duyan kişiler, suçundan ötürü kendini mazur göstermeye çalışanlara ve eylemini geçmişindeki olaylara atfederek kendine karşı “dürüst ve hakça davranma-

ya” çalıştığını ileri sürenlere büyük bir düşmanlık beslerler. Böyle bir davranış karşısında tiksinti ve öfke duyulması mümkündür, çünkü yargıç gibi, başkaları da bilmektedir ki, böyle bir tutum korkaklıktan, kendini haklı çıkarma çabasından ve kendini beğenmekten kaynaklanmaktadır.

Bir insanın küstahça bir tutumu simgeleyen şu düsturu benimsemesi de öfke yaratabilir: “Gözün hep ilerde olsun ve bir dahaki sefere daha becerikli olmaya bak! Çünkü ancak o şekilde kazanç elde edersin!” Böyle bir düstur bizi yaşadığımız bir olaydan ders alıp deneyim kazanmamızı engeller. Bu deneyimimiz acı da olsa özel bir *derinliğe* sahiptir ve bizim kişi olmamızın bir parçasıdır, ortadan kaldırılamayacak bir *parçalanmışlığın* yaşanmasıdır. Bu parçalanmışlık, direniş örgütünün başkanı, arkadaşlarının yaşamı için bir tehlike oluşturan sevgilisini vurduğunda hissettiği parçalanmışlıktan tamamen farklıdır. O parçalanmışlık, adamın ahlaki bakış açısına karşı hiç ödün vermemecesine yükümlülük duymasından kaynaklanmaktadır. Oysa pişmanlıktaki parçalanmışlık, benim kendimi dışlanmış bir kişi haline getirmiş olduğum geçmişimdeki o dönemle kaçınılmaz bir biçimde beraber yaşamak zorunda olmamdır. Pişmanlık, benim kendimi geçici bir zaman için *kaybetmiş* olmamdan ötürü duyduğum ve asla zaman aşımına uğramayacak olan bir *matem*dir. Bu kendini kaybediş, bütün geçmişi yıkıp geçen ruhsal bir çöküntü gibi değildir. Bu kaybediş, daha önce kendini ahlaki bakış açısından görerek tanıyan ve şimdi gene o açıdan bakarak gören birinin kendini kaybedişidir. Kulağa belki biraz cüretkâr bir söylem gibi çalınacak ama gene de şöyle diyebiliriz: Böyle bir duygunun var olmaması mümkün değildir. Ve işte bu duygunun adı “pişmanlık”tır.

Pişmanlığı böyle anlayacak olursak, anlaşılması çok zor olan bir düşünce veya izlenim de açıklığa kavuşur: Kefaret, ceza belki suçun karşılığında ödenen bir bedel olarak bir borcu ortadan kaldırabilir, fakat pişmanlığı yok edemez. Pişmanlık ani olarak büyük bir güçle parlayarak açığa çıkan bir duygu değildir, kendini sessizce ve ince ince duyumsatır, uzun süre devam eder ve kimliğimizin bir parçası olur. Bu vesileyle başka bir şey daha açıklığa kavuşmaktadır: Başkalarının bizim pişmanlık göstermemizi beklemesi. Biz bunu artık bir beklenti olarak kabul ederiz ve biz-

den zorla istenen saçma bir şey olarak görmeyiz. Bundan ötürü kendimizi aşağılanmış hissetmeyiz, aksine bu bize göre nedeni olan bir beklentidir ve bizim koşullandırılmış olmamıza rağmen kınanmaya layık eylemimizden ötürü bağışlanmayı istemeye hakkımız olmadığını kabul ettiğimizi gösterir. Böylece bu meselede de diğer insanlarla yeniden bağdaşmamız gerçekleşmiş olur.

Pişmanlık ve koşullandırılmış özgürlük hakkında söylenecekler herhalde bundan ibarettir.

FİKİRLERİ YANLIŞ ANLAMAK DENEYİMLERİ YANLIŞ ANLAMAK

I

Kitabın birinci kısmını yazdıktan sonra bir süre ara verip, neler yaptığımı kendime sorduğumda, yanıtlım şu oldu: İçsel algılamanın kavramsal çözümlemesi ve sözel anlatımı konuları üzerine eğilmiştim. Özgürlük fikrinin deneyimlerimize katkısını incelemiş ve istencin özgür olması ile özgürlükten yoksun olması arasındaki farkı yaşamamın kavramla ifade edilmesi gerektiğinde kullanılacak doğru sözcükleri aramıştım. Her iki araştırma bir arada, sessiz bilgiyi sözle açıklanan bilgiye dönüştürme denemesini oluşturmaktadır. Ben örnek olabilecek öykülerle ve düşünce deneyleriyle, sizlere kavramlara dair sezgilerinizi anımsattım ve anlattıklarımın belli bazı şahısların içine girerek özgür olan ve özgür olmayan istencimizle edindiğimiz çeşitli deneyimleri gözlerinizin önüne sermeyi amaçladım.

Kitabın ikinci kısmında işlenen konularda da, bu amaca yönelik yöntemimi sürdürdüm. Fakat burada çözümleyici incelemenin odak noktası farklıydı. Üzerinde durduğumuz mesele, incelediğimiz konuda *yanlış anlamaların* nasıl oluştuğunu keşfetmekti. Birinci Arabölüm’de belirtmiş olduğum gibi, kitabın Önsöz’ünde işte bu yanlış anlamalar yüzünden oluşan düşünsel dolambacın karmaşık yollarına dalmıştık. Bu arada iki ayrı türden yanlış anlamamın iç içe girdiğini gördük. Birincisi, özgürlük *fikrinin* yanlış okunmasından kaynaklanan yanlış anlamadır. Bu fikrin koşullandırılmışlık fikriyle kesin bir karşıtlık oluşturduğu ve hiçbir zaman bağdaşamayacağı sanılmaktadır. Gördük ki, meselenin böyle okunması tamamen rastlantısal ve yoktan var olmuş değildir. Bazı deneyimler, bu okunma biçimini zorunlu hale getirmektedir. Yanlış anlamaların ikinci nedeni, fikirlerin değil, *deneyimlerin* yanlış anlaşılmasıdır. Yaşananlar, yanlış sözcükler ve kavramlarla ifade edildiğinde, her iki türden yanlış anlama adeta iç içe örülür ve kar-

şıklı birbirlerini destekler. Özgürlükle ilgili deneyimlerin yanlış yorumlanmasının nedeni, özgürlük fikrinin okunmasında bir yanılgıya kapılmaktan ve ona saplanıp kalmaktan ileri gelmektedir. Bu tarzda bir okuma biçimine eğilimli olmak da, yaşantıları yanlış yorumlamaktan kaynaklanır. Bu karşılıklı etkileşimden dolayı, sadece özgürlük kavramıyla, ya da sadece özgürlüğü yaşama konusuyla ilgilenen hiçbir çözümleme ikna edici olamaz. Düşünce dolambacından çıkış yolunu bulabilmek için her iki boyutu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ancak dikkatli davranıp bu iki tür yanlış anlamadan sakınılırsa, düşünce dolambacının oluşmasına neden olan özgürlüğü yorumlama biçiminin etkisi altına girmekten kurtulmak mümkün olur.

II

Birinci bölümün başında, fikirleri ve kavramları incelemenin, sözcükleri eylem halindeyken gözlemlemekle mümkün olacağını açıklamıştım. Dil üzerinde çalışmanın felsefe için böylesine önemli olmasının nedeni budur. Kitabın birinci kısmındaki bu uğraşımız sırasında şöyle bir soruyla karşılaştık: Kavramlarda yanlış yollara sapmadan, eylem, istenç ve karar özgürlüğünü nasıl anlayabiliriz? Kitabın ikinci kısmında kullandığımız en önemli yöntem, yanlış anlamaların kaynaklarını ortaya çıkarmak için sözcükler üzerinde yoğunlaşmaktı. Bu yöntemi uygularken, koşullandırılmışlığı, bağımlılığı ve âcizliği dile getiren söylemleri büyüteç altında izledik. Amacımız, koşullandırılmış istencin özgür olmadığını belirtmek için alışlagelmiş sözcükler kullanıldığında, kavramsal açıdan dayanağı olmayan sezgisel bir izlenim uyandırıldığını göstermekti. Bunu yapabilmek için sözcükleri yabancılaştırdım ve aradaki mesafeden bakarak, sözcüklerin genel olarak bağlı oldukları koşulları ve çağrışımları soruşturdum. Böylece bu sözcüklerin anlamlı bir biçimde kullanılmaları için gerekli olan koşulların mevcut olmaması sebebiyle, koşullandırılmış istenç özgürlüğü bağlamında kullanılamayacaklarını gördük.

Başka bir konuda da sözcüklerin içerdikleri derin mantığı araştırmamız gerekti. Sorumluluk konusunda... Sorumluluk atfetmenin, gerçekte bilfiil var olan bağımsız bir durumun betimlenmesi olmadığını, sorumluluk

durumunun sözel edimler tarafından yaratıldığını saptadık. Bu vesileyle Raskolnikov ile yargıcın tartıştıkları şu soru gündeme geldi: Düşünceleri ve istenci koşullandırılmış olan bir insana sorumluluk atfetmek ve yaptıklarından hesap sormak dürüst ve hakça bir davranış sayılabilir mi? Sorumluluk sözcüğünün, bir durumu betimlemek ve saptamak anlamında kullanılması kabul etmek hatasına düşseydik, bu soru ortaya atılmazdı. Bu meselede de sözcüklerin çözümlemesi, ikinci derecede önemi olan bir uğraş veya sadece konuya hazırlık amacını taşıyan bir çalışma değildi, tam tersine düşünsel olarak sorunun derinlerine inebilmek için tutunulabilecek bir destektir.

Felsefi araştırmalarda en ince noktalara kadar gidebilmek ve hiçbir şeyi gözden kaçırmamak için benimsenecek yöntemlerden biri de sözcüklerin yabancılaştırılmasıdır. Böylece sözcüklerin bir şeyin anlamını tam ve kesin olarak veremedikleri, bazen çeşitli anlamlara sahip oldukları ve kullanım biçimleri nedeniyle gerçeklere ışık tutacak yerde, gölge düşürdükleri ortaya çıkarılmaktadır. Felsefi bir konuda sık sık aklımızın karıştığı olur, çünkü sözel alışkanlıklarımızın tuzağına düşeriz. Bu alışkanlıklarımız güncel kullanım bağlamında sakıncalı olmasalar da, teorik olarak tutarlılık arayışı içindeyssek, düşünsel saydamlığı engellerler. Bu bakımdan, düşünsel bir dolambaçtan çıkış yolu aradığımızda, çoğu kez dil analizleri, doğru sonuca götüren, başarısı denenmiş yöntemlerdendir. Bunun nedeni, bizim dayanak noktalarımız olan sezgilerin -yani kendiliğinden oluşan görüş ve fikirlerimizin- sözel anlatımlarla açıklanmalarıdır. “Bir insanın başka türlü davranmasına imkân yoksa o nasıl özgür olabilir?” Bu sözler, koşullandırılmışlık ve özgürlük arasında bir çatışmanın var olduğu izlenimini uyandırdıklarından, büyük bir telkin gücüne sahiptirler ve her seferinde bizi etkileri altına alırlar. Ancak “başka türlü davranmak” söylemini büyüteç altına alıp incelersek fikrimiz değişir, çünkü şunu anlarız ki, herhangi bir başka davranış söz konusu değildir, yani istencimiz ve eylemlerimiz rasgele yollara sapamazlar. İnsanın özgür olması, istencini yargısına bağımlı olarak değiştirebilme yetisi-ne sahip olması demektir. Eğer bu sözlerle aslında karar verme özgürlüğünün kastedildiğini kendimize açıklarsak, sezgisel tutumumuz da değişir: Biz artık özgürlük fikrini kurtarmak amacıyla, genel koşullandırılmışlık düşüncesine karşı çıkmak zorunda olduğumuz kanısını içimizden atarız.

III

Felsefi araştırmanın gereği olarak sadece dil analizinde ince eleyip sık dokumak yeterli değildir. Bu tür araştırmada aynı zamanda kavramlar ve başlatılan düşünce yolları da, varacakları sonuçlar açısından büyük bir dikkatle gözden geçirilmeli ve inceden inceye denetlenmelidir. Güncel yaşamımızdaki uygulamalar bağlamında kullandığımız kavramların belirsiz ve değişken olması önem taşımaz, çünkü çoğu kez yarım kalmış düşünceler veya düşünce parçaları da ihtiyacımızı karşılar. Fakat bizi meşgul eden en genel konular hakkında kuramsal olarak açık seçik bir fikir sahibi olmamız gerektiğinde durum değişir. Felsefe, bize gayet açık ve sorunsuz gibi görünen kavramların -örneğin "bilgi", "hakikat", "özgürlük" kavramlarının- içlerinde birçok bilinmeyi barındırdıklarını, gayet basitmiş gibi görünen bir düşüncenin insanı şaşırtan ve ürküten vargılara götürdüğünü ve kendi düşünce dünyamızda saydamlığa, tutarlılığa önem veriyorsak, bunlara tepki göstermek zorunda olduğumuzu ortaya koyar. Felsefe bu bakımdan gayet *katı kuralları* olan bir bilim dalıdır. Felsefe, içimizde taşıdığımız bir görüşün ve fikrin vargılarına da inanmamız gerektiğini bize hatırlatır. Bu çok basitmiş gibi görünse de aslında inandığımız birçok şeyi gerçek yaşamımıza uygulamaya kalktığımızda, inancımız sarsılabilir. Kitabımızın girişindeki "Önsöz" buna bir örnek teşkil etmektedir.

Kitabın ikinci kısmındaki çözümlemelerin birçoğu bu sıkı kurallara göre yapılmıştır. Buna örnek olarak koşulsuz özgürlük sözcüğünün çözümlemesini gösterebiliriz: Bu fikrin içine yerleştirilmiş olan düşünsel çizgileri hiçbir ödün vermeksizin uzattığımızda, bunun iyi bir fikir olmadığını saptadık. Bu sonuç iki değişik biçimde ortaya çıkmıştır. Birincisi şöyledir: Bir fikir gibi görünen, aslında hiçbir fikir değildir, çünkü tutarlı bir sonuca bağlanamamaktadır. Nitekim istencin koşulsuz özgür olduğunu kabul ettiğimizde, durumun ne olacağı sorusunun yanıtını aramış ve şu tutarsızlığı saptamıştık: İstenç kavramının bu biçimde okunması, kendi çıkış noktasını -yani istenç kavramını- yok etmektedir. Bu durumda koşulsuz istenç, hiç kimsenin istenci olamazdı ve içerikten yoksun olurdu. İstenç, koşulsuz olarak betimlendiğinde, istenç olarak yok olmaktaydı. Koşulsuzluk düşüncesi kendi konusunu kendi ortadan kaldırmaktaydı. Bu saptamayı tersine çevir-

rip şöyle de ifade edebiliriz: İstencin kökendeki içeriğini korumak amaçlanıyorsa, özgürlüğü koşulsuz olduğu anlamında yorumlamak mümkün değildir. Bu fikri savunmak, hiçbir düşüncüyü ifade etmeden, sadece kelimeleri yan yana dizmek demektir.

Çıkardığımız diğer sonuç şöyleydi: İstencin koşulsuz olarak betimlenmesine itiraz edilmese bile, betimlenen şey bizim özgürlük *deneyimimize* uymaz. Bu sonuca da gene içine -sözde- koşulsuz istenç fikri yerleştirilmiş olan düşünsel çizgileri uzatmakla vardık. Koşulsuz istenç, anlaşılamayan, etkilenip geliştirilemeyen, çığınca bir istenç olarak yaşanacaktır ve bu da özgürlük deneyimini engeller.

“Birinci Ara Bölüm”de, daha önce yapılan kavram analizinden söz ederken, analitik düşüncenin, ispatlama türünden bir şey olmadığını, amacının sadece içinde kendimizi bulup tanıyabileceğimiz kavramsal bağlantıları ortaya çıkarmak olduğunu ve bu tanımının da, bir önerinin rastlantısal ve keyfi bir şey olmadığını duyumsamanın ölçütü olduğunu söylemiştim. Buna sonradan eklenen düşüncelerde durum biraz farklıdır. Bunlar bir çeşit ispatlama olarak kabul edilebilirler. Kastedilen, aksiyomlardan yola çıkarak bir yere varmak değil, şunu göstermektir: Bir konu üzerinde belli bir biçimde düşünmek *mümkün değildir*, bu konu üzerinde başka bir biçimde düşünmek *zorunludur*. Bu “mümkün olmama” ve “zorunlu olma” durumu, belli bazı düşüncelere -veya düşünce olduğu sanılan şeylere- sahip olmanın psikolojik olanakları veya olanaksızlıkları ile değil, kavramsal ve düşünsel tutarlılıklarıyla ilgilidir. Bu doğrultuda yürütülen tartışmanın konusu, belli bazı kavramlar arasındaki *bağlantının* öyle veya böyle olmasının doğru olup olmadığı ve belli bir düşüncenin başka bir düşüncenin *sonucu* olup olmadığıdır. “Felsefede aracı olan, *kanıt*” dendiğinde açıklanmak istenen de budur.

IV

“Felsefede haklı çıkmak, doğruyu bulmuş olmak yeterli değildir; daha da öteye giderek yanışın nerede olduğunu saptamak gerekir.” Bu sözlerim yedinci bölümde yer almaktadır; koşulsuz özgürlüğün sözel bir seraptan başka bir şey olmadığı ortaya çıktıktan sonra, şöyle de diyebilirdim: Olası yanılırları tanısal anlama yoluyla ortaya çıkarmak, felsefenin bir yan uğ-

raşı değil ana konusudur. Bu sebeple kitabın ikinci kısmı öncelikle eleştiriyeye ve tanı koymaya yöneliktir ve diğerlerinden çok daha uzundur. Tanısal anlatımın bu büyük önemi neden ileri geliyor?

“Birinci Ara Bölüm”de belirtmiş olduğum bir şeyi anımsayalım: Bizim en genel kavramlarımızın işlevi, deneyimlerimizi saptamayı mümkün kılmalarıdır, ama bu kavramlar güncel durumlar için geçerlidir ve bu nedenle, anlamlarını belirleyen dış çizgileri de ancak pratikteki kullanımlarına yetecek kesinliktedir, daha kesin olmalarına gerek yoktur. Bundan ötürü kavramlarda kesin olmayan, karanlıkta kalan bir bölge vardır. Felsefi uğraşımız doğrultusunda bu bölgeye dalecek olursak, karşımıza şu soru çıkar: Bir konu hakkında vereceğimiz yeni ve kuramsal nitelikteki bilgiler acaba *keyfi* midir? Bunda ölçüt ne olabilir? Beklenen odur ki, kuramsal olarak belirlenen, dış hatları çizilen fikir, kuramsallaşmadan önceki kavramın içerdiklerini de kapsamının içini almalıdır, yani biz onları görmezden gelerek üzerlerinden atlayıp geçmemeliyiz. Bu beklentinin nedeni, felsefi açıklamaların, kendi çıkış noktası olan konudan söz etmesini, kulağa çalınışları aynı olan sözcüklerin perdesi arkasında konuyu değiştirmemesini güvenceye almaktır. Fakat sadece bunu beklemek de yeterli değildir. Kavramsal sınırların belirsiz olması, akla yakın gelen *çeşitli* kuramsal açıklamaların yapılmasını mümkün kıldığından, bu açıklamaların keyfi ve rasgele olabileceği kuşkusundan kaynaklanan rahatsız edici sorular ortaya çıkar. Kuramsal açıklamanın, bir konunun belirgin olmayan, sezgiye dayanan sınırlarını aşması doğal olduğuna göre, bundan nasıl kaçınılabilir? Eylem, istenç ve karar verme özgürlüğü hakkında kuramsal belirleme yapılmadan önceki söylemler -edebiyatın da ispatladığı gibi- insanın bu konuları kendine kuramsal olarak çeşitli biçimlerde açıklayabilmesine olanak tanımaktadır. Bu önerilerden birini *kabul etmekle* kalmayıp onu diğerlerine karşı *savunabilmek* için ne yapılmalıdır?

Savunu, diğer önerilerin eleştirilmesinden ibaret olacaktır. Eleştiri şöyle yapılabilir: Örneğin: “Bu öneri -ilk bakışta sanılanın aksine- kendi içinde tutarlı değildir” savı ortaya atılabilir. Bazen savunusu bununla bitebilir. Eğer üzerinde durulan tutarsızlık, meseleye genel bakıştaki yetersizlikten veya düşüncenin yürütülüşündeki özensizlikten ileri geliyorsa, savunusu sona erer. Ama eleştirilen öneri, tutarsızlığına *rağmen* sezgisel çekiciliğini koruyorsa,

savunu burada bitmez – daha doğrusu bitmemesi gerekir. Böyle bir durumda, bir yanlış olduğu sanılan şeyin düşünsel kökenleri araştırılırsa, konunun aslı hakkında bir şeyler öğrenilebilir. Neden? Çünkü *yanlışın düşünsel vesilesinin* üstüne gidip onu *yeniden betimlemeye* çalışınca, yanlış ortaya çıkabilir. “Böyle bir şey yoktur” diyecek yerde, “evet böyle bir şey vardır, ama bu başka türlü betimlenebilir ve o zaman da tutarsızlığın önüne geçilebilir” demelidir. Bir mesele hakkındaki görüşümüzü kısaca ve ayrıntıya girmeden açıklamaktansa, böyle davranırsak, bir önerinin kapsadığı *alan genişler*, anlamı *zenginleşir*, *benzerlerinden farklılığı* daha da belirginleşir.

Bu bakımdan denebilir ki, tanısallığın iki türlü işlevi ve iki kat değeri vardır. Tanısal anlama, bir yandan kendi görüş tarzımızın sınırlarını belirler ve sabitler, öte yandan da bu görüş tarzımızın konunun kapsadığı alanın dışına çıkmamasını sağlar. Bu durumu biraz daha keskinleştirilmiş bir ifadeyle şöyle açıklayabiliriz: Tanısal anlama sadece bir önerinin savunulmasına yaramakla kalmaz, üstelik onun *kimliğine* de katkıda bulunur. Sık sık felsefenin geçmişle meşgul olması da şu gözlemle ilgilidir: Biz bazı yanlışları *ilgi çekici* bulduğumuz için, onları eleştirel ve tanısal bakımdan inceleme gereğini duyarız. Bu yanlışların düşünsel nedenlerini yeniden betimlemeye çalışmamız ise, kendi konumuzu belirlememize de yardımcı olur. Böyle bir gereksinim duyulmasa, felsefede bazı konular *asla var olmazdı*.

Kitapta bu aşamaya kadar işlediğim konularda bu düşünceyi uyguladım. Kitabımın ikinci kısmını yazmaktan tümüyle vazgeçtiğimi ve birinci kısmından, oradaki fikri daha da geniş boyutlarda işlediğim üçüncü kısma doğrudan doğruya geçtiğimi varsayalım. Bu durumda, istenç özgürlüğü hakkında çizilen düşünsel tablonun birçok çizgisi eksik olacaktı. Gerçi eylem ve istencin üreteni olmak hakkında doğru bir fikir edinebilirdik, ama o fikirden anladıklarımız şimdi anladıklarımıza kıyasla daha belirsiz olurdu. Oysa şimdi kendimizi büyük bir olasılıkla kaptırabileceğimiz yanlışlara ışık tutarak onları tanımış olduk: Örneğin, saklı *homunculus*’un kavramsal tuzağı veya içsel bakışla ilgili odak noktasının yanlış olarak salt özne biçiminde yorumlanması gibi. Özgürlük fikri bağlamında çeşitli olanakların varlığı konusu da buna benzemektedir: Bu fikri, dünyanın izlediği yolun

rasgele yönlelere ayrılması biçiminde okumamak gerektiğini öğrendikten sonra, onu daha iyi anlayabiliyoruz. Hatta bu fikri yanlış okuma eğilimine kendimizi kaptırmadığımız zaman, bu anlama biçimi daha da güçleniyor. Eylem ve istencin kendiliğindenliği konusunu da daha etraflı bir biçimde anlamak mümkün olmuştur, çünkü isteme ve yapmanın koşulsuz istençten kaynaklandığına dair yanlış okuma biçiminin, ilgilendiğimiz konu doğrultusunda düşünce ve istencimizin üzerinden aşır geçmemiz fenomenine dayandığını öğrenmiş bulunuyoruz. Yazgıcılıktan korkma ve sorumluluk meselesinde de durum buna benzemektedir. Karar verme özgürlüğü göz önünde bulundurulduğunda, yazgıdan korku duyulmadığı gibi, bu korkunun *neden* yersiz olduğunun ortaya çıkmasıyla düşünsel durum da açıklığa kavuşturulmuş olur. Yargıcın Raskolnikov'a yaptığı açıklama, sonunda birbirleriyle yaptıkları tartışma sırasında ileri sürülen kanıtlarla desteklenir ve daha büyük bir yoğunluk kazanır.

Konulara felsefi bir bakış, bazı şeylerin gerçekte öyle *olmadığının* bilincine varmakla daha da derinleşir. Bazı metinlerin üsluplarındaki özgün tarzın bu bakımdan yararlı olduğunu sanıyorum. Bu metinlerin büyük bölümleri rol dağılımı biçimindeki düz yazılardır. Bununla sorumluluk konusu üzerinde yoğunlaşan bölümdeki ayrıntılı diyalogu değil de, altıncı bölümdeki bir çeşit hileli yöntemi kastediyorum. Bu bölümde karşıt düşünceleri olan kişiyi önceden konuşturup, bütün söyleyebileceklerini söyleterek kanıtlarının imkân nispetinde güçlü olmasını sağladım. Burada -dil analizi ve kanıtlamadaki titizlik dışında- felsefi titizliğin başka bir biçimine rastlıyoruz: Tanı koymadaki titizlik. Bu da bir yanılgının düşünsel saiklerini *geniş kapsamlı* olarak açıklama gayreti şeklinde kendini göstermektedir.

V

Felsefi konuların bazıları, diğer konulara kıyasla yaşantımızın içsel perspektifi ile daha yakından ilgilidir. Özgür istenç konusu bunlardan biridir. Özgürlüğümüzün neden ibaret olduğu hakkındaki birçok sezgimizin kökeninde, “kendimizi yaşama” biçimi saklıdır. Bu demektir ki, tanı koymada ayrıntıların belirtilebilmesi, yaşantımızda yanılgı kaynağı olabilecek görünümünün ne kadar iyi betimlendiğine bağlıdır. Bu titizliğe erişebilme-

deki en önemli engel, verilen örneklerdeki yüzeysel, zayıf ve üstünkörü betimlemelerdir. Birçok bakımdan örnek bir titizlikte olan felsefi metinlerin, kendi yaşantımızın karmaşıklığını göz önüne sermeye gelince, şaşılacak kadar titizlikten yoksun oldukları anlaşılıyor. Kitabın yazılma tarzı, bu bakımdan da titizlik gösterme çabasından kaynaklanmaktadır. Örnekleri betimlerken, özellikleri, ayrıntıları belirtmemenin, yani üstünkörü bir betimleme yapmanın nedeni şudur: Çoğu kez bu örnekler, bir konunun kavramsal açıdan incelenip kanıtlanarak bir karara varılmasından sonra, görsel olarak da anlaşılması için sonradan eklenmişlerdir. Oysa benim planım, özgülük yaşantısını özenle ve dikkatle inceleyerek, kavramsal farklılıkları aşamalar halinde ortaya çıkarmaktı. Bu da ancak bize ait yaşantı biçimlerini bir öykünün kahramanlarıyla birleştirerek, yani bir öykü anlatarak mümkün olabilirdi. Fenomenolojik titizlik, anlatımdaki titizliktir. Kitabın metninin kısmen öykü anlatımından, kısmen de analizlerden ibaret olmasının nedeni budur. Bu yolu seçmem, geniş kapsamlı bir titizlik gösterme arzusundan kaynaklanmaktadır.

-

ÜÇÜNCÜ AYRIM
EDİNİLEN ÖZGÜRLÜK

İSTENCİN EDİNİLMESİ

Kitabın birinci kısmında koşullandırılmış istenç özgürlüğünü, karar verme özgürlüğü olarak betimledikten ve özgürlükten yoksun olmanın çeşitli şekilleriyle karşılaştırdıktan sonra, şu sorular ortaya çıkıyor: Acaba bu özgürlük yeterli midir? Bütün hikâye bundan mı ibarettir? Özgürlük deyince *anlaşılan* bu mudur? Kendimiz için *arzuladığımız* özgürlüğün tümü bu kadar mıdır? Ben buna “hayır” diyorum, “hikâyenin tümü hiç de bundan ibaret değil.” Daha sonra da bir şeylerin eksik kaldığı düşüncesinin iki türlü okunuş biçimi olduğunu ayırt ettim. Birinci okuma biçimine göre, özgürlüğün esasının daha henüz dile getirilmemiş olduğu ve aslında bizim kastettiğimiz özgürlüğü yakalayabilmemiz için bu konunun üzerine yeniden eğilmemiz gerektiği ortaya çıkıyor. Bu arada bizim asıl konumuzun ne olduğunu da saptadık: İstencin koşulsuz özgürlüğü. Ve kendi kendimize şunu da açıkladık: Böyle bir özgürlük fikri aslında bir fikir değildir, çünkü kendi içinde tutarsızlık barındırmaktadır, üstelik de böyle bir fikir için hiçbir kullanım alanı yoktur! Eksikliğin geri kalanı, ikinci okuma biçiminde ortaya çıkıyor ve bu da şöyle ifade edilebilir: Şimdiye kadar yapmış olduğumuz özgürlük deneyiminin çözümlemesini geliştirip zenginleştirerek, sonuçta kendi kendimizi tamamen bulup tanıyana kadar sürdürmek gerekmektedir. İşte kitabın son kısmında üzerinde çalışacağımız görev budur.

FİKİR

Bize yön gösterecek olan düşünce, karar vermenin çözümlemesinde de önemli bir rol üstlenmişti. Bu düşünce, karar verme özgürlüğümüzü kullandığımızda, kendimizle, kendimiz için bir şey yaptığımız düşüncesidir. Düşünerek ve hayal gücümüzü de devreye sokarak bir istenç oluşturmakla kendimiz üzerinde bir çalışma yapmış oluyoruz; istencimize daha önce var olmayan bir profil veriyoruz. Bu bakımdan bir karara vardıktan sonra, karardan önce olduğumuz kişiden farklı biri oluyoruz. Karar verme-

nin bu biçimlendiriciliği ve yaratıcılığı, –daha önce de gördüğümüz gibi– kendimizle aramıza bir mesafe koyarak, istencimiz bakımından kendimizi konu edinme yetimize dayanmaktadır. İstencimize –şimdiye kadar betimlemiş olduğum kadarıyla– karar verme özgürlüğünden de öte bir özgürlük sağlayabilen de gene bu yetimizdir.

İstenç özgürlüğünün bu daha ileri ve daha zengin şeklinin sezgisel içeriği ne olabilir? Şimdi de gene daha önce değindiğimiz konularla bağlantı kurabiliriz. Örneğin, tözsel kararların betimlenmesinde şu durumdan söz etmiştik: Birbirine karşıt arzularım olduğunda, bu arzuların birinden yana olup diğerlerine karşı olmam, söz gelimi, o arzular karşısında “muhalefeti oluşturan partiye üye olmam” ve onu “desteklemem” gerekiyor. Bunu yapmayı “arzu ile özdeşleşmek” diye adlandırdım ve böylece o arzuya özel olarak bir “aidiyet”–yani kendime aidiyet kazandırdım. İstencin özgür olmaması durumunun çözümlenmesi sırasında da sık sık bunun karşıtı olan deneyimlerden, bir istencin “bana yabancı”, “benden kopuk” ve “benim dışımda”ymış gibi bir izlenim uyandırdığından söz edilmişti. Bütün bunlar tamamen isabetli sözlerdir ve insan onların kapsamı içine giren, ihata ettikleri sezgileri kendi içinde oluşturmakta güçlük çekmemektedir. Fakat bu sözlerden çok az şey anladığımızı da göz ardı etmemek gerek. Bir insanın kendini bir arzusu ile özdeşleştirmesi tam olarak ne demektir? Özgür olmayan bir arzuda yaşanan yabancılık neden ibarettir? Bu soruların yanıtını aramaya kalkıştığımızda birden duraklarız. Burada sezgisel olarak isabetli olduğunu sandığımız bir şeyi kavramsal açıdan daha keskin çizgilerle nasıl belirtebiliriz? İstenç özgürlüğünün daha geniş kapsamlı ve derinlemesine anlaşılmasını sağlayabilmemiz için, yanıtlanması gereken sorulardan bazıları bunlardır. Bunlara eklenecek bir soru da, istenç özgürlüğü ile zaman deneyimi arasındaki bağlantıya ilişkindir. Birinci kısmın sonuna doğru gördüğümüz gibi, istencin özgür olmaması, zamanı çarpıtılmış biçimde yaşamak olarak kendini gösterir. Bu bağlamda kendi kendimize şu soruyu yöneltebiliriz: Acaba böyle çarpıklıkların üstesinden gelebiliyorsak, bunun sebebi nedir? Geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman ile aramızdaki özgür olmayan ilişkiden özgür bir ilişkiye geçebilmek için kendimizle ne yapabiliriz, kendimiz üzerinde nasıl işleyebiliriz?

İstencin koşulsuz olduğunu hayal edip bunu özgürlük sananlar için bu tür sorular gereksiz görülebilir. Onlara göre bir istencin koşulsuz olup olmaması, isteyen kişiye bağlı değildir. O sadece olanı kabul edebilir, ama nasıl olacağı konusunda hiçbir şey *yapamaz*. Ayrıca derler ki, özgürlük ve özgürlükten yoksunluk her zaman için kesin bir biçimdedir ve farklı dereceleri yoktur. Ama şimdi anlatacağımız öyküde durum başkadır. Bu öykü, istenç özgürlüğünün *emek sarf ederek edinilmesi* gereken bir şey olduğu kanısından yola çıkar. İnsan bu çabalarında az veya çok başarı gösterebilir, hatta başarı kazandıktan sonra bir ters tepme olur ve edinilenler kaybedilebilir. İstenç özgürlüğü kırılgan bir eşya gibidir, her gün yeniden onunla meşgul olmak, üzerine titremek, onu korumaya çalışmak gerekir. Bu fikir doğrultusunda, ona tam olarak sahip olunup olunamayacağı da, yanıtı bilinmeyen bir sorudur. Belki de istenç özgürlüğü, istenci ile meşgul olan insanların erişmek için çaba sarf ettikleri bir ideal, bir ülküdür.

Bu ideale, ülkeye yaklaşabilmek için harcanan tüm çabaları ben “istencin edinilmesi” “kendine mal edilmesi “ diye adlandıracam ve bu bağlamda da özgür istençten söz ederken “*edinilen istenç*” söylemini kullanacağım. Bu edinmenin iki boyutu vardır. Birincisi sözel boyuttur. Burada önemli olan, istenilenin ne olduğunu açık olarak ifade etmektir. Buna karşılık özgürlükten yoksun olmak, belirsizlik ve ne istediğini bilmemek demektir, çünkü bu belirsizlik bir çeşit tutsaklıktır. Edinmenin ikinci boyutu, insanın kendi istencini *anlama* çabasıdır. Biz anlama yetimize direnen ve bu yüzden de bize yabancı gelen bir istenci özgürlükten yoksunluk deneyimi sanabiliriz. Bu durumda bu istenci edinebilmek, kendimize mal etmek, benimseyebilmek için onu yabancılıktan kurtarmak gerekir. Bu amaçla o istenci anlayabileceğimiz yeni bir bakış açısını aramaya gerek duyarız. Edinmenin üçüncü boyutunda söz konusu olan, kendi istencimizin *değerlendirilmesidir*. Bir istenç, onu reddettiğimiz için de bizde yabancılık ve özgürlükten yoksunluk izlenimi uyandırabilir. Burada karşılaşılan soru, böyle bir değerlendirmenin nereden kaynaklandığı ve reddedilen, özgürlükten yoksun bir istencin nasıl iyi olarak değerlendirilen ve özgür olarak duyumsanan bir istenç haline gelebildiğidir. Edinmenin bu üç boyutunun birbirinden kopuk olmadıklarını ileride göreceğiz. Her şeyden evvel bir istenci an-

lamak için önce onun sözel olarak ifadesi gerekir, ayrıca anlama arttıkça değerlendirme de değişebilir. Bundan sonraki bölümlerde yapılacak olan çözümlenmenin amacı, sarf ettiğimiz çabaların bir makinenin dişli çarkları gibi iç içe girdiklerini göstermektir.

ÖZGÜR İSTENÇ: SÖZE AKTARILAN İSTENÇ

İnsanın ne istediğini bilmesi şaşılacak kadar zordur. Bu zorluk yalnız bir yere gitmek için hangi aracın daha uygun olacağıyla ilgili kısa süreli isteklerde ve istençte kendini göstermez, uzun vadeli istençlerimiz konusunda açık bir fikre sahip olmadığımızı daha da sık duyumsarız. Bir an durup da kendimize, bizi harekete geçirenin ne olduğunu, hayatımıza bu şekli veren arzularımızın hangileri olduğunu soracak olursak, birdenbire aşılamayacak bir bilinçsizlik duvarının önünde duruyormuşuz gibi bir duyguya kapılabiliriz. Arzulayan kişi için arzulara sahip olması, onların belirgin, açık ve saydam olması demek değildir. O, arzularını, içerikleri ve yönleri bakımından tanıyabilmek için bir şeyler *yapmak* zorundadır. Arzularını sözlerle aktarabilmek için yollar ve araçlar bulmaya çalışmalıdır.

Bunun çeşitli yolları vardır. İlk akla gelen, sözlü veya yazılı olarak kendine arzusunu açıklamayı denemektir. Bu, insanın kendi içine bakarak orada rastladığı arzuları isimlendirmesi anlamına gelmez, çünkü doğrudan bir içe bakış mümkün değildir. Bir istenci sözcüklerle açıklamak dolambaçlı bir süreçtir. Burada önemli olan, istencin içeriğinin sözlerle *dışarıya* aktarılmasıdır. İstenç sözcüklere döküldüğü zaman, adeta dışarıda karşımıza dikilir ve böylece de önümüzde denetleyebileceğimiz, düzeltebileceğimiz ve en ince noktalarına kadar belirginleştirebileceğimiz bir şey buluruz. Bizim göçmen adayını anımsayalım: O, ülkeyi terk edip etmemek konusunda kendisiyle savaşmak zorunda kalmıştı. İstenci ile ilgili yaşadığı iç çatışmasını sözle ifade etmediği sürece, ne olduğu belirsiz bir içsel savaşta kendini korumaktan âciz bir halde çarpışan taraflara teslim olmuş gibi bir duygu içindeydi. Ancak birbirine karşıt olan arzularını dile getirdiği veya kâğıda yazmaya başladığı zaman, kendine göre bir bakış açısı oluşturmuştur ve meseleyi bu açıdan inceleyerek isteği hakkında bir yargıya varabilmiş, çatışmayı ortadan kaldırma yoluna gidebilmiştir. Kahramanımız artık kendi kendine şöy-

le sorabilir: Acaba beni burada tutan aslında tam olarak nedir? Ülkeme olan vefa borcum mu? Direniş örgütündeki arkadaşlarıma bağlılığım mı? Hiç taviz vermeyen arkadaşımı hayal kırıklığına uğratmaktan kaçınmam mı? Yoksa acaba sadece ahlak bakımından kendimle bağdaşık olmak ve ilerde kendimi itham etmemek isteği mi? Buna karşılık beni karşı yöne doğru çeken nedir? Burada hayatımı kaybetmek korkusu mu? Yaşamım boyunca yapmak istediklerimi gerçekleştirebilme arzusu mu? Bir insanın kendini vatani uğruna feda etmesi gerektiği düşüncesine karşı isyan mı? Yoksa acaba sadece birtakım eski ilişkilerden kendimi kurtarıp bir kez daha hayata yeniden başlama arzusu mu? Göçmen adayı ancak istencini bu şekilde betimleyip çeşitli olasılıkları kendi karşısına dizerse, düşünerek, değerlendirerek bu birbirinden farklı arzuları kendiyile tartışır ve sonunda karar verme özgürlüğünü tam anlamıyla kullanır. Üstelik şimdi, istencini sözcüklere dökmeden önce de kesinlikle var olan arzularını sadece tanımakla da kalmaz; bazı arzular, ancak dillendirildikten sonra belirgin, sınırları kesin arzular olarak ortaya çıkarlar. Çünkü bir şeyi sözel olarak ifade etme sürecinin geriye dönük etkileri vardır ve bu da arzuların biçimlendirilmesini yönlendirebilir. Bu bakımdan sözel yeteneği olan bir varlığın bir şeyi istemesi, kendini sözel olarak ifade etme yetisi olmayan bir varlıktan farklıdır.

Bir istencin ifade edilmesine yarayan tek araç sözcükler değildir. Ben neleri istediğimi çizdiğim resimlerle ve hayal gücümün, rüyalarımın belirlediği imgelerle de gösterebilirim. Bu durumda verilen işaretleri doğru yorumlamak önemlidir. Birinci kısımda tözsel kararlardan ve hayal gücünün bu kararlarda oynadığı rolden söz edildiğinde, örnek olarak anlattığımız öyküdeki kadın, bir çekici gücün etkisi altındaymış gibi, hiç gereği olmadığı halde sürekli tren istasyonlarına ve havalimanlarına gidiyordu. Onu buralara iten sebep, içini daraltan bir aile ortamından kendini dışarı atmak arzusuydu. Başka bir öyküde bu arzu, yeni bir hayata başlama yeri olarak tavan arasındaki bir odayı hayal etmek biçiminde kendini göstermektedir. Nefret ettiği kariyerine son vermek için bir sürü dedikoduya yol açacak olaylar yaratmayı hayal eden bir piyano virtüözüne de rastlamıştık. Özellikle kendimizden uzak tutmaya, bastırmaya çalıştığımız tehlikeli arzularla hayal gücünün yarattığı tablolar, çapraşık yolları ve derinliklerde gizli anlam-

ları ile arzularımızı ifade eden vazgeçilmez birer araçtır. Hayal gücünün gün yüzüne çıkardıklarını doğru yorumlarsak, gizli derinliklerden insanı etkileyen istencin edinilmesi yolunda ilk adımı atmış olabiliriz.

Özellikle yaşamımızdaki bunalımlı dönemler, bizi istencimizi daha belirgin ve derinlemesine ifade etmek zorunda bırakırlar. Çünkü çoğu kez bunalımın nedeni, o zamana kadarki istencimizin, onun yerine geçebilecek yeni bir istenç olmadıkça bizim için taşınmaz hale geldiğinin farkına varamayışımız olabilir. Yeni bir istence ulaşabilmek için, arzularımıza şimdiye kadarkinden daha fazla açıklık getirmemiz gerekmektedir. Bu açıklık da, bizim uzun vadede tam olarak ne arzuladığımızı bulup ortaya çıkarmakla gerçekleşir. Böyle bir bunalım bizi istencimizin özgürlüğü için çaba sarf etmeye zorlar.

İstencimizi kendimize mal etmek ve edinmek amacıyla sözel ifade biçimine dönüştürmemiz sırasında, kendimizi kandırmamız da mümkündür. Bazen içine düştüğümüz zor bir durumun yükünü hafifletmek için, aslında sahip olmadığımız bir istenci kendimize mal ederiz. Ya da bir istenci kendimiz için kabul edilebilir hale getirmek amacıyla onu kendimize yanlış tanıtırız. Çıkarlarımızın etkisi altında kalarak kendimiz hakkında yanıltıcı bir izlenim edinebilir, kendimizi kandırabiliriz. Böylece aslında hiç sahip olmadığımız özgece arzuları kendimize mal ederiz ve bu şekilde tüm yaşamımızın başkalarına hizmet etmekten ibaret olduğu gerçeğine razı olur, kendi arzularımızı gerçekleştiremeyeişimize daha kolay katlarız. Bazen de bir türlü kazanamadığımız başarılarından dolayı üzüntüye kapılmak için, gözlerden uzak bir yaşam sürdürmeyi yeğlediğimize kendimizi inandırmaya çalışırız. Eğer rahat ve huzura kavuşmak için çocuklarımızı yanımızdan uzaklaştırır, uzak yerlere gönderirsek, onların erkenden kendilerini idare etmeye alışmalarını arzu ettiğimiz için bunu yaptığımızı ileri sürebiliriz. Kendimizi kandırmak için sahneye koyduğumuz bu oyunlar bizi hapseden bir zindan olabilirler, çünkü hakiki arzularımızı bizden gizlemekle, bizim onları kendimizle tartışmamızı ve bu yolla kendimiz hakkındaki gerçekçi bir fikir sahibi olmamızı önlerler. Oysa özgür olmanın önkoşulu budur. İstencin edinilmesi için atılacak ilk adım olan sözelleştirme, ayrıca da kişinin istencine ilişkin yaşam hakkındaki yalanları ortaya çıkarıp çö-

zümleler ve hiçbir etki altında kalmaksızın kişinin kendine ait tüm arzularını saptayarak onların yerine yerleştirir.

Kendine karşı dürüst ve açık sözlü davranma yükümlülüğü altında istenci sözel anlatıma aktarmak, yaşanan zaman ile kurulan ilişkinin daha özgürce yeniden düzenlenmesinin başlangıcı olabilir. Baskıcı erkek arkadaş ile birlikte tatile çıkan ve sonra aynı yolculuğu yalnız olarak tekrar yapan genç kadını anımsayalım. Bu öykünün üç çeşitlemesini gözlerimizin önüne getirmiştik. Birincisinde kadın, erkek arkadaşının egemen istencine karşı bir mesafe koyuyor ve aslında yolculuğu sırasında yaşamak istediklerini sadece hayalinde yaşıyordu. Bu yolla gizlice, kendine ait olan bir çeşit “şimdiki zaman yaşantısı” sağlamıştı. Ama bu biçimde yaşananlar gerçek etkinliklerden kopuk olduklarından, cansız ve soluk renklidirler. Öykünün ikinci çeşitlemesinde kadın “şimdiki zamanın” bu kadarını bile yaşayamıyordu, çünkü erkeğe olan bağımlılığı onun kendine özgü hayaller kurmasına bile izin vermiyordu. Son çeşitlemede ise kadın, “şimdiki zaman” yaşantısının olmayışından kaynaklanan donukluğun üstesinden gelebilmek için birlikte geçirilen zamanın ortak zevklerin paylaşımı olduğu düşüncesiyle kendini kandırıyordu. Kadının aynı yolculuğu tekrar yapmaya kalkışmasından amacı, yitirmiş olduğu zamanı geri kazanmaktır ve bu sefer yolculuğun her anını kendi özgür istenci doğrultusunda yaşayarak ona canlı bir “şimdiki zaman” görünümünü kazandırmaktadır. Bu ikinci yolculuk her bakımdan yorucudur ve bu yorgunluk, kadının kendi istencini, belleğinde taşıdığı erkek arkadaşının istencinden bir sınır çizgisiyle ayırarak kendi önünde dile getirmesinden ileri gelmektedir. Sonunda kadın kendi “şimdiki zamanını” geri kazanırsa, “geçmiş zamanını” ve “gelecek zamanını” da, yabancı istencin yönetimi ele almasından önceki derinliklerine yeniden kavuşturmuş olur. Artık kadın, geçmiş zamanının da gene kendine ait olduğunu duyumsayabilir. Gelecek zaman ise, istencini kendi önünde dile getirme çabasını sarf etmiş olmakla adım atacağı bir boyuttur.

ÖZGÜR İSTENÇ: ANLAŞILAN İSTENÇ

Varsayalım ki siz başka insanlara yakın olmaktan, bedensel yakınlığın her çeşidinden hoşlanıyorsunuz. Eylemlerinizin büyük bir kısmı bu tür-

den arzularınızın çerçevesinde gerçekleşmektedir. Fakat ansızın çevrenizde geniş, boş alanlara dayanılmaz bir arzu duyuyorsunuz, uzak yerlere kaçıyor ve ancak büyük boş bir meydana varınca rahata kavuşuyorsunuz. Bu arzunuz sanki başka bir dünyadan gelip size sahip çıkmıştır. Birdenbire kendini tanıyamaz hale gelmiş olduğunuzu fark ediyor, büyük bir çaresizlik hissediyorsunuz, çünkü başkalarına yakın olma isteğine tamamen karşıt olan bu içinizdeki kaçıp gitme isteği, yaşamınızda sizi rahatsız eden bir yabancı nesne gibidir ve size istencinizde özgür olmadığınız hissini verir.

Bu özgürlükten yoksunluk duygusu, kendini birdenbire gösteren ve size yabancı gelen kaçıp gitme isteğini *anlayamayışınızdan* ileri gelmektedir. Acaba bu isteğin anlamı nedir? Aslında bir insanın istenci bakımından kendini anlaması ne demektir? İnsana yabancı gelen, açık ve saydam olmayan bir arzunun anlaşılır bir arzuya dönüşmesi için derindeki anlamı görme yetisi nasıl etkin hale gelir?

Arzularımız nedensel olarak kişiliğimizin geri kalan bölümü içinde yuvalanmıştır. Bu sebeple yanıtın şöyle olacağı beklenebilir: Söz konusu olan, ilk anda yabancıymış gibi duyumsanan ve yabancılığı nedensel bir sapkınlıktan, anomaliden ileri gelen bir arzunun nedenlerinin derinlemesine anlaşılmasıdır. Örneğin, bir insan mütemadiyen panik halinde korku duyduğu yerlere gitmek istiyorsa, bu nedensel bir sapkınlık olarak izah edilebilir ve insanı şaşırtan bir kimyasal reaksiyona benzetilebilir. Sizin her zamanki isteklerinize uymadığı hissini veren kaçma isteğiniz de bunun gibidir. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için iç dünyamızın ince mekanizmasını yöneten yasaları öğrenmek gerekir. Kimyasal bir olayın açıklanabilmesi için de maddesel ince mekanizmaları yöneten yasaların bütün ayrıntılarıyla araştırılıp ortaya çıkarılması zorunludur.

Fakat aslında durum farklıdır. Çünkü hiç kimse böyle bir şeyi nasıl yapacağını tasavvur edemez ve edemeyişinin nedeni de hayal gücünün sınırlılığı değildir. Ayrıca iç dünyamızdaki ince mekanizmanın anlaşılması da, bize üzerinde durduğumuz konu hakkında bilgi vermez. *Ansızın ortaya çıkıp bizi şaşırtan* bir istenç fenomenini incelediğimizde bu daha belirgin olarak ortaya çıkar. Kimyasal anomali doğru örnek olsaydı, *ansızın ortaya çıkıp bizi şaşırtan* bir istencin bize yabancı gelmesi, buna karşın önceden tahmin ede-

bileceğimiz bir istencin bize dışarıdan gelme gibi görünmemesi gerekirdi. Oysa sezgisel bakımdan durum farklıdır. Ansızın olabileceğini ümit etmeye cesaret edemediğiniz bir istenç duymayı başarabildiğinizde, bu istencin ilk andan itibaren tamamen kendinize ait olduğunu hissedebilirsiniz. Bunun tam tersi de mümkündür. Bazen de –bir bağımlılık halinde sizi zorlayan çalışma, kendini beğendirme, yardım etme istenci gibi– yaşamınızda önceden kesin olarak bilmeniz mümkün olan az sayıda istenciniz de olabilir.

Biz eğer arzularımızı anlamıyorsak, bunun nedeni, arzuların başka arzulardan doğduğunu ortaya koyan nedensellik yasalarını çiğniyor gibi görünmeleri değildir. Bize anlaşılmaz gibi gelen, bir arzunun *içerik* bakımından ait olduğu kişiye özgü arzu profiline uymamasıdır. Sizin boş alanlara gereksinim duymanız da böyle anlaşılmaz bir durumdur. O ana kadar insanlara *yakın* olma gereksinimi tarafından yönetilmiş olmanıza karşın, şimdi birden başka insanlarla aranızda bir *mesafe* koymak gereğini duymaktasınız. Sizdeki bu insanlarla aranızda mesafe koyma arzusunun şaşırtıcı ve anlaşılmaz bir arzu olması, onun genel tutumunuza *uymamasından* ileri gelmektedir. Eğer siz bu istencinizden ötürü özgürlüğünüzü yitirmiş olduğunuz duygusuna kapılıyorsanız, bunun nedeni, o arzunuzun kendinize *uygun olmadığı kanısıdır*. Zira o istenciniz diğer arzularınızın yanında size anlamsızmış gibi görünmektedir. Bu istencinizi anlayarak kendinize mal etmek, onu edinmek için sarf ettiğiniz çabalar esnasında, ilk bakışta hiçbir anlam göremediğiniz bu istencin içinde bir anlam bulma gayreti de bu doğrultudadır. İstenci kendinize mal etmeye, edinmeye yardımcı olan çaba, nedensel bir olay değildir, bir yorumlamadır: Yorumlama yoluyla size ilk bakışta anlaşılmaz gibi görünen istenç anlaşılır hale gelir.

Bununla bir istencin nasıl oluştuğunu izlemenin önemsiz olduğunu ileri sürmek istemiyorum. Tam tersine. Bir istencin mantığı, ancak onu zamana yaydığımızda, yani bir yaşamöyküsü biçiminde incelediğimizde ortaya çıkar. Bunda da önemli olan, inceleme konusunun istencin içeriği olmasıdır, sadece nedensel özellikleri değil. Bunları içerikten bağımsız olarak da araştırmak mümkündür, tıpkı arzularla ilgili bir çeşit hidrolik basınç sistemi üzerinde araştırma yaparmış gibi... Bir istencin yaşam boyunca oluşumunu takip edersek, onun içerdği konunun anlamlı bir duruma anlamlı bir yanıt

verdiğini saptarız. Aynı zamanda istencin kökeninde travmatik, sarsıcı bir yaşantı varsa, söz konusu durumun nedensel şiddeti üzerinde de durmak gerekir. Travmatik, sarsıcı bir yaşantıya yanıt veren bir istencin şiddetli ve diretici olmasını da yaşanan olayın içerik bakımından dramatik oluşuyla açıklarız, içeriği görmezlikten gelip sorunu nedensel enerjiye bağlamakla değil. Bir insanın para biriktirme hırsını veya hastalık derecesinde cimri oluşunu, geçmişinde yoksulluğun acılarını çekmiş olmasının travmatik, sarsıcı yaşantısı ile açıklarsak, buradaki bağlantı etik bakımdan değil içerik bakımındandır. Anlamanın sağlanmasına yarayan neden ve sonuç arasındaki bağlantıyı sadece nedensel öykü ile değil, öykünün yorumu ile kurmak gerekir.

Uyumsuzlukları azaltan, tutarlılığı artıran ve böylece bu istencin özgürlüğüne ve edinilmesine katkıda bulunan istencin yorumu nasıl bir şeydir? Bu yorumun başarılı olabilmesi için söz konusu arzuların doğru ifade edilmesi gerekmektedir. Acaba siz çevrenizde *genel anlamda* boş bir alan olmasını mı arzuluyorsunuz? Yoksa sizin için önemli olan, çevrenizde *belli* bazı şeylerin bulunmaması mıdır? Boş alanda bulunan pastanenin masaları ve iskemleleri mi sizi rahatsız ediyor, yoksa başıboş dolaşan kediler ve köpekler mi? Ya da acaba orada insanların olmasını mı istemiyorsunuz? Örneğin, kadınların olmamasını mı, erkeklerin olmamasını mı, yoksa her ikisinin de olmamasını mı? Eğer orada olmasını istemedikleriniz, insanların tümü ise, onları oradan uzak tutmak istemeniz onlardan *hoşlanmamanızdan* mı ileri geliyor, yoksa onların sizin elinizden bir şeyler *alacaklarını* mı düşünüyorsunuz? Ya da onların orada bulunmasından ötürü *boğulacak* gibi mi oluyorsunuz? Ancak ve ancak bu konular hakkında açık seçik bilgi sahibi olursak, insanlara yakın olma gereksinimine ters düşen arzuyu yorumlamayı deneyebiliriz Bu yolla aradaki bağlantıları ortaya çıkararak genel tutumun tersi olan arzuyu anlaşılır hale getirmek mümkün olur.

Böyle bir deneyin yönlendirici çizgileri neler olabilir? İlk akla gelen düşünce, bir arzuyu anlamamanızın bilgisizlikten ileri geldiğidir. Belki de siz içinizdeki arzularınızın oluşturduğu ortamı yeterince tanımadığınız için, bu arzunun o ortama belli bir mesafeyi korumak koşuluyla çok güzel uyduğunu fark etmiyorsunuz. Belki de siz içinizde şimdiye kadar karanlıkta kalmış olan bazı arzuları keşfediyorsunuz ve bunların ışığında baktığınız

zaman, size ait olmadığını sandığınız, sapkın, anlaşılmasız istenciniz birden olumlu bir anlam kazanmaktadır. Örneğin, başka insanlara yakın olma gereksinimi duymanızın ikinci bir anlamı vardır ve bu, sandığınızdan çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Belki başkalarına bağımlı olma arzusunun sizin için bir tehlike oluşturduğunu duyumsamaktasınız ve mantıksız gibi görünen boş alanlar özleminde, başkalarına bağımlı olmaya karşı korunma arzusu kendini belli etmektedir. Şimdi birdenbire parçalar birbirine uygun bir biçimde birleşmektedir ve siz arzunuzun gerisinde gizli olan ilişkileri anladıkça, bir zamanlar size çelişkili gibi görünen, uzaklara, ıssız yerlere kaçma arzusunun yabancılığı kaybolur. Sanki anlayışınızın artmasıyla birlikte, arzunuz da size yaklaşıyor gibidir, siz de onu giderek daha çok size ait bir şeymiş gibi yaşantınıza katarsınız ve onun sizin özgürlüğünüzü tehdit ettiği duygusu da yavaş yavaş kaybolur.

Bu örneği tanııtma tarzım, istencimizi anlayarak kendimize mal etmeyi, istencimizi edinmeyi sağlayan ikinci keşfi de içinde barındırmaktadır. Bu keşif, bir *istencin aslında sanıldığından farklı bir içerik taşıdığını ortaya çıkarmaktır*. Birinci keşif bir bilgi eksikliğinin giderilmesi idi, şimdi ise sorun bir *yanılgının* ortadan kaldırılmasıdır. Keşfimiz şudur: Aslında siz dışarıdaki تنها yerlere kaçmak istemiyorsunuz, çünkü oraya varır varmaz belki de ne yapacağınızı şaşırıyorsunuz. Sorun sizin iç dünyanızda, başkaları ile aranızda bir sınır çekme yetinizdedir. Sonuç olarak sizi تنها yerlere çeken sebep, iç dünyanızı sınırlandırma gereğini duymanızdır ve bu da belli bir ortama duyulan arzu kılığına bürünerek kendini belli etmiştir.

Görüngüyü bu biçimde betimlediğimizde başka bir keşif biçimi ortaya çıkıyor. İnsanın önceleri hiç anlayamadığı, kendine yabancı sandığı bir istenci sonradan anlamayı ve dolayısıyla onu edinmeyi başarabilmesinde bu keşif de katkıda bulunmuş olabilir. Keşfedilen, çok özgül olan belli bir istenci kendi başına var olduğu sanılmasına karşın, bu istencin aslında çok daha geniş kapsamlı bir istenci temsil etmek üzere –yani *pars pro toto*– meydana gelmiş olmasıdır. İnsanın çevresinde geniş, boş bir alan görme arzusu, belki de ondan daha soyut ve geniş kapsamlı bir arzunun somut ve göze görünür şekle dönüşmüş olan temsilcisidir. Örneğin, insan iç dünyasının sınırlarını başkalarıyla kaynaştırmak eğilimine karşı kendini savunmak

arzusunu duyabilir ve bu arzu boş, geniş alanlar özlemi biçiminde kendini belli edebilir. Sizden önce başka birinin önünüzdeki meydanın karşı tarafına geçmemesini veya sinema salonunda sizden başka kimsenin bulunmamasını istemek gibi insana garip görünen bir arzu, belki de bundan çok daha karmaşık olan içe dönük bir arzuyu, insanın başkalarının ve onların beklentilerinin altında ezilip, kendi istediklerini gerçekleştirememesi tehlikesine karşı kendini koruma arzusunu temsil etmektedir. Bu perspektiften baktığımızda, artık bize garip gelen arzuyu yadırgamayız ve onu diğer arzularımızın oluşturduğu *puzzle* oyunundaki boşluğa tıpatıp uyan bir parça olarak yerine yerleştirebiliriz.

Bu örnekten bir sonuç daha çıkartabiliriz: Anlayamadığımız bir isteğimiz olduğunu saptadığımızda, arzularımızın konu değiştirebileceğini veya başka taraflara doğru yönelebileceğini, özellikle zordan kolayca doğru, büyük fedakârlıklar gerektiren bir hedeften daha az zahmetle erişilebilir bir hedefe doğru kayabileceklerini kendi kendimize açıklamamız bize yardımcı olabilir. Boş bir alan bulmak, bir şeye olumsuz yanıt verme yetisinden yoksun olmaya karşı savaş vermekten ve kendini feda etme eğilimini denetim altında tutmaktan daha kolaydır.

Bütün bu saydıklarım kendi istencimizi daha geniş ölçüde anlayabilmenin yolları ve araçlarıdır. Elbette ki bu amaca hizmet eden daha pek çok şey vardır. Bize anlaşılmasız görünen bir isteği anlamaya çalışmak, aynı zamanda bu isteği oluşturan ve sürdüren gizli kalmış bazı kanıları araştırmak demektir. Belki bizi birtakım davranışlara iten bir istenç, derinden gelen bir suçluluk duygusundan, içimizde etkinliğini sürdüren suçlu olma kanısından beslenmektedir. Bazen de istencimiz dünyaya bakış açımızla ilgili kanılarımızın etkisi altında kalır ve biz bu kanılarımızı çoktan beri değiştirmiş olduğumuz halde, üzerimizdeki etkileri hâlâ sürüyor olabilir. Arzularımızdaki uyumsuzlukların nedenini bulmak istediğimizde, istencimizin köklerinin duygu dünyamıza kadar uzandığını da aklımıza getirebiliriz. Biz içimizde birbirine karşıt olan duygular taşıyız –örneğin nefret sevgisi gibi– ve bunlar karşıt istencilere yansiyabilirler.

Eğer –gösterdiğimiz örneklerdeki gibi– bizde genel tutumumuzla uyum halinde olmadığı izlenimini uyandıran bir istencimize anlam kazan-

dırmayı başarıp içinde gizli olan tutarlılığı ortaya çıkarabilirsek, istenç özgürlüğümüzü iki bakımdan artırmış oluruz. Öncelikle içimizde bir çatlak olduğu ve burada kendimize yabancı hissettiğimiz bazı arzuların denetimimiz dışında geliştiği hissi kaybolur. İnsanın kendini içindeki yabancı arzuların kaskacında hissetmesi, bir zindanda yaşıyormuş izlenimini uyandırır. Bu arzuları anlayabilmek, zindanın duvarlarını yıkmak demektir. Bunun dışında insanın içindeki arzu çatışmasının ortadan kaldırılması da, anlama sayesinde oluşan içsel değişiklikle mümkün olabilir. Sizi boş ve ıssız alanlara doğru iten duygunun başkalarına bağımlı olma korkusundan kaynaklandığını bir kez anladınız mı, bu korkunuzun üstesinden gelebilmek için yeni çözümler arayabilirsiniz ve belki de o zaman dışınızda sizi çevreleyen bir güvenlik bölgesine gereksinim duymazsınız. Bunu da gene özgürlüğünüzün artmış olması biçiminde yaşarsınız.

Kendi istencini anlama çabası çoğu kez yaşamımızdaki bunalımlı bir dönemi atlatabilmenin tek çaresidir. Yaşanan bunalım vesilesiyle zorunlu olarak istencin daha belirgin ve daha derinlemesine ifade edilmesi, genel olarak bu baskıcı arzular karmaşasının nasıl meydana geldiği ve şimdiye kadar ayakta duran arzulardan ibaret yapının taşıma gücünü neden yitirdiği sorusunu kendiliğinden ortaya atar. Daha önce sözünü ettiğim, başarı kazanmak hırsının esiri olan adamı anımsayalım, ya da eski hatalarını tekrarlamaktan kendini alamayan ve bu yüzden girdiği tüm ilişkileri bozan kadını göz önüne getirelim. Bu iki insan da günün birinde iç dünyalarındaki güçlerini yitirdiklerinde ve böyle devam edemeyeceklerini anladıklarında, kendi içlerindeki zorlayıcı etkenin gücünü kırabilmek için, onun nereden kaynaklandığını yorumlayabilecekleri, anlatım biçimindeki bir açıklamayı denemek zorundadırlar. Bu sırada belki de kendilerini yanıltmış oldukları gerçeği gün yüzüne çıkacaktır ve bu sadece sözel olarak ifade edilmekle de kalmayacaktır. Artık kendini yanıltmanın neden gerektiği de açıklanınca, bunu anlamak da mümkün olacaktır. Bu anlama aslında özgürlükten yoksun olmaya doğru yönelmenin mantığına daha derin bir bakıştır ve özgürlüğe giden yolun başlangıcı olabilir. Bir insan, istenç özgürlüğünün, istencin koşulsuzluğu demek olduğunu düşünüyorsa, istencinin kaynağını bulup tanıması, aynı zamanda bu istencinde özgür olmadığını keşfetmesi

demektir. Burada çizdiğimiz tabloda ise durum bunun tam tersidir. Bir istencin kaynağını ve istencin gelişmesini anlamak, bu istencin özgür olmasına katkıda bulunur.

Bir istencin sözel ifadesi gibi, istencin anlaşılması da, istenç sahibinin özgürlükten yoksunluğu sırasında yitirmiş olduğu bir zamanı yeniden bulmasına yardımcı olabilir. Örneğin, başarı hırsına yakalanan adam, kendine ait olan “şimdiki zamanı”nı kendini kandırarak çalmıştır ve onu daha ileriki bir zamanda, yeni bir başarı kazandıktan sonra yaşayacağı vaadiyle sürekli önü sıra iteleyip durmaktadır. Önünde açık olduğunu hayal ettiği geleceği, şimdiki zamanını baskı altına alıp boğar, oysa zorlayıcı istenci, geleceğinin de şimdiki zamanının benzeri olması, yani gelecekte de şimdiki zamanını yaşamaktan yoksun olması için gerekeni yapacaktır. Geçmişi de böyledir. Geçmişi de, geçmiş bir “şimdiki zaman” değildir, “şimdiki zamanı” boş yere beklemekten ibarettir. Kendini bir yabancı güç gibi kovalayarak zamanın içinde nefes nefese koşmaya zorlayan bu başarı kazanma istencinin, ta içinde yer etmiş olan anne-baba otoritesinin bir kalıntısından ibaret olduğunu görür ve çoktan ölmüş olan büyükleriyle süregelen bu ilişkide hangi unsurun bu istenci içinden atıp kurtulmayı böylesine zorlaştırdığını anlamayı başarırsa, belki de kendini körü körüne itip duran o istencin sertliğini kırabilir ve bir köle gibi başarıya zorlanmaktan kurtulur, kendine, sorunsuz yaşayabileceği bir “şimdiki zaman” ayırması mümkün olur. Böylece önü açık bir gelecek umudu gerçeklik kazanır, geçmişinde özgürlük bilinci içinde yaşadığını anımsadığı ve bundan ötürü de derinliği olan zaman dilimlerinin sayısı da giderek artabilir. Asıl arzularını gerçekleştirebileceği dönemin şimdiki zaman olduğunu keşfetmekle, geçmişte ve gelecekte de kendine ait bir zamanın yaratıcısı olur.

ÖZGÜR İSTENÇ: ONANAN İSTENÇ

İstencin edinilmesi sözel ifadeye ve anlamaya bağlı olduğu kadar, bilgilenme, idrak etme sürecine de bağlıdır. Bilgilenmenin artışı oranında özgürlük de artar. Olaya böyle baktığımızda, kendimiz hakkında bilgilenmemiz, kendimizi idrak etmemiz, istenç özgürlüğümüzün ölçütüdür. Bu bağlantı, özgür istencimin kendimi “özdeşleştirebileceğim” bir istenç oldu-

ğuna dair sezgisel fikrin okunuş biçimlerinden biri olarak görünür. Bu istenci ben kendime mal edebilir, edinebilirim, çünkü onu biçimlendiren tüm ana hatlarını tam olarak tanıyorum ve benim belli bir kişi olmamı sağlayan arzularımın geçmişteki ve şimdiki yapısına ne şekilde uyduğunu anlamış bulunuyorum.

Fakat bununla istenç özgürlüğünün, istencimiz karşısında takındığımız tutumla ilgili olduğu biçimindeki sezgisel izlenimimizin sadece bir bölümü izah edilmiş olur. Düşünme ve anlamadan ibaret olan tutumumuz, önem taşıyan tek şey değildir. Bir kişi kendi arzularından haberdar olabilir, sürekli onların ayırındadır, hatta onları anlayarak yorumlayabilir, ama gene de bu istenci yadırgamasını ya da kendini onunla özdeşleştirmesini anlaşılar kılablecek geniş kapsamlı bir bakış açısı edinememiştir. Bu durumda istencimiz ile aramıza bir içsel mesafe koymamız gerekmektedir. İstencimizi bu mesafeden bakarak *değerlendirmemiz* mümkün olur. İstencimizin karşısındaki bu değerlendirici tutumumuzla arzularımızı ya kabul ederiz ya da reddederiz, arzularımızı ya lanetleriz, ya da onarız. Değerlendirmemiz olumlu ise, kendimizi arzularımızla özdeşleştirebiliriz; eğer arzularımızı eleştirerek onlardan uzaklaşırsak, kendi arzulamamızı yadırgarız. Böylece belli bazı arzulara karşı “cephe almak” söylemi anlaşılar hale gelir. Cephe almak, değerlendirme biçiminden başka bir şey değildir.

Fakat değerlendirici bakış açısı, kökeni ve mantığı bakımından ilk anda sanıldığından daha güç anlaşılmaktadır. Değerlendirmelerin içeriği nedir, nereden kaynaklanmaktadır ve değişikliğe uğradıklarında bundan sorumlu olan nedir? Birinci gözlemimiz, iki çeşit değerlendirme tutumunun bulunduğuun saptanmasıdır. Kendime sorabileceğim birinci soru şudur: Arzularımın hangileri *işlev bakımından olumludur*, hangileri rahatsızlık verici veya zararlıdır? Bu bakış açısı, benim bu dünyada –şu andaki koşullar altında– arzularımla uyumlu bir biçimde yaşamımı ne şekilde sürdüreceğimin bilançosunu çıkarmaktır. Örneğin, sık sık kendi başıma kalmak arzumu bu tutuma göre olumsuz olarak değerlendirebilirim, çünkü insanların dışarıdan yönetildikleri, çevreyi etkileme çabasında oldukları ve birtakım ideolojik akımlara kapıldıkları bu dünyada, çevreden kopuk olarak kendi yolundan gidenlerin yaşamı çok zordur. Buna karşın açıkça görülü-

yor ki dış dünyada başarılı olmak için kendi alanında en üstün konuma gelmek amacıyla çaba sarf etmek daha iyi sonuç vermektedir.

Eğer soruyu değiştirirsek, değerlendirme biçimi de değişir. Soru şudur: Ben istencimin –bana yararını göz önünde bulundurmada– *nasıl olmasını* ve *nasıl olmamasını arzularım?* Burada soru, benim nasıl bir kişi olmayı istediğim, yani *kendimi nasıl tasavvur etmeyi* istediğimdir. Her iki yanıt da sonuçları bakımından birbirinin aksi olabilir. Ben uyumsuz bir kişi olabilirim, yani içinde bulunduğu koşullara uymayan ve bundan ötürü de olumlu sonuçlara götürmeyen bir istence sahip biri olabilirim. Böyle biri isem, benim başkalarından farklı olan ve kendine özgü yollar izleyen arzularımın beni herkesten uzaklaştırmasından rahatsız olmam. Aslında bana yararlı olabilecek başarı elde etme istencim de sinirime dokunabilir. Bu durumda arzularımın tözsel değerlendirilmesi, araçsal değerlendirilmesine baskın çıkar.

Böylece özgür istencin kendimi özdeşleştirebileceğim bir istenç olduğu biçimindeki sezgisel fikrin, birinciden bağımsız ikinci bir okuma biçimi ortaya çıkmış oluyor. Benim kendimi istencimle özdeşleştirebilmem şöyle de okunabilir: Bir istenç benim kendim hakkındaki tasavvuruma uygunsa, ben onu onarım. Örneğin, eğer ben kendimi toplumsal sorunlara adamayı her şeyden üstün tutan biri olarak görüyorsam, mahkeme karşısına çıkarılmış zavallıları büyük bir tutkuyla savunmak gibi bir uğraşmayı seçmemi, özgür olmamdan kaynaklanıyormuş gibi yaşarım. Bu uğraşımın bana para veya şöhret kazandırmamasını umursamam. Eğer ben kendimi güzel hayallere kapılmayan, hatta başkalarının umut dolu hayallerini de yıkmayı alışkanlık, hatta dizginlenemeyen bir gereksinim haline getirmiş biri olarak görüyorsam, bu davranışımın özgürlükten yoksun olmaktan kaynaklandığı izlenimini almam. Çünkü öz tasavvurum ve arzum birbiriyle tamamen uyum halindedir. Bu durumda benim istencim özgürdür, çünkü o benim sahip olmayı arzuladığım istençtir.

İstencin yabancılığına başka türlü okumak da mümkündür: Benim dışımda, bana yabancı olan bir istenç, benim öz tasavvuruma uymadığı için reddettiğim bir istençtir. Burada da gene bir çeşit uyumsuzluk söz konusudur. Mesele, hayal edilen kişi ile gerçek kişi arasındaki uçurumdur. Bu uçurum zorunlu istencin belirleyici özelliğidir. Kumar düşkünü adamın, için-

de kendisinden daha güçlü olan bir istencin varlığını hissetmesi ancak bu şekilde izah edilebilir: O bu istencin yıkıcı etkisinin farkındadır, onu reddeder ve kesin olarak öz tasavvurundan uzaklaştırır. Kumarbaz, reddettiği ve kendinden uzaklaştırdığı bu arzunun buna rağmen baskın çıkmasını ve kendini kabul ettirip istenç haline gelmesini, kumarhaneye özgür olarak gitmediği deneyimi şeklinde algılar. Aynı durum bir iş başarma istencine esir olma yaşantısında da söz konusudur. Bu istencinizin özgürlükten yoksun olduğu izlenimine kapılıyorsanız, bunun sebebi, kendinizi hiçbir yükü olmayan, hayatı en iyi biçimde yaşayabilen biri olarak görmeyi arzulamanızdır. Sizin özlediğiniz yaşam biçimi, saat göstergelerinin ilerlediğini büyük bir iç rahatlığı ile seyredebilmek ve zamanı boşa geçirdiğinizi umursamamaktır. Hayatta en çok arzuladığınız budur. Ama gene de her baktığınız yerde halletmeniz gereken bir iş, bir görev fark etmekten ve üstelik de bu görevi en mükemmel biçimde başarmak isteğinden vazgeçemiyorsunuz. İçinizden her şeyi bırakıp kaçmak geliyor, çünkü sizi sürekli telaş içinde oradan oraya koşuşturmaya iten istenç, sizin kendiniz hakkındaki tasavvurunuzla hiçbir bakımdan uymamaktadır. İşte sizin özgürlükten yoksun olunuz bu uyumsuzluktan ileri gelmektedir.

Bu düşünce sezgisel olarak birçok bakımdan doğrulanmaktadır ve ayrıca çok yalın ve düzgün olması nedeniyle de taraftar kazanmaktadır. Ama çok dikkatli bir incelemede eksik ve yanlış olan tarafları ortaya çıkar. En azından onu bu yalın ve basit haliyle tamamen onamak mümkün değildir. İnsanın kendi hakkındaki tasavvurun yoktan var olmadığını ve bunun birtakım arzuların ifadesi olduğunu göz önünde bulundurursak, önümüzde bazı güçlükler açıkça belirir. Hiç kimse arzuladığı *her şeye* ters düşen bir resmini çizmez ve bir öz tasavvur oluşturmaz. Bu başka türlü de olabilen rastlantısal bir durum değildir; değerlendirme ve arzulama arasındaki kavramsal bağlantıdan oluşur. Eğer ben belli bir kişi olmayı, örneğin hiçbir şeyi umursamayan, kulağı delik, hayatı keyfince yaşamasını bilen bir kişi olmayı olumlu bir özellik olarak değerlendiriyorsam, böyle olmayı arzuluyorum demektir. Bizim değerlendirmelerimiz kökende arzularımızdan kaynaklanıyor olmasalar, nereden geldiklerini anlamak mümkün olamazdı. Biz arzuları olmayan yaratıklar olsaydık, değerlendirme *fikrini* anlayamazdık.

Demek ki öz tasavvurumuzu *ölçüt* olarak kabul ederek değerlendir-
diğimiz arzularımızın yanında bir de öz tasavvurumuzu *oluşturan* arzuları-
mız vardır. Arzuların değerlendirilmesi, birincil arzuları konu edinen baş-
ka arzuların ışığında gerçekleşir. Bu düşünce, kitabın birinci kısmında, iç-
sel mesafeyi tanıttığımda sözünü ettiğim gibi, içinde ilkelerden doğan zor-
luklar barındırmaktadır. Arzular doğal yapıları bakımından, başka arzula-
rın konusu olabilirler ve kendileri de başka arzuları konu edinebilirler. Bu-
nu engelleyecek hiçbir şey yoktur. İstenç özgürlüğünü, istencin insanın öz
tasavvuru ile uyum halinde olması biçiminde açıklamaya çalışmanın proble-
mli gibi görünmesi bundan kaynaklanmamaktadır. Eğer ortada bir proble-
m varsa, o da şudur: Benim öz tasavvurumun esasını teşkil eden arzula-
rın bir ölçüt olabilmesi için, bu arzuların benimle sıkı sıkıya kaynaşmış ol-
ması, yani benimle *özdeşleşmiş* arzular olması gerekir. Şimdi biz gerçi bu öz
tasavvur fikrinin yardımıyla arzuların vurgulanmış aidiyetini belli bir oku-
ma biçimiyle açıklayabilmek için bir zemin hazırlamış bulunuyorsak da, bu
işimize yaramamaktadır. Söz konusu mesele, öz tasavvurumuzu oluşturan
arzular ise, bu aidiyeti anlamamızın bize bir faydası olmuyor. Kendimizi öz
tasavvurumuzla özdeşleştirebilmemiz veya onu reddedebilmemiz için öl-
çüt olarak kullanabileceğimiz başka bir öz tasavvur yoktur. Kendimize ait
ikincil bir öz tasavvurdan söz etsek bile, bu sadece bir açıklama yapma ihti-
yacından doğan ve inandırıcı olmayan bir çeşit dalaveredir ve deneyimlerle
saptanmış olmanın doyuruculuğundan yoksundur. Özetle: Bunun hiçbir
faydası olmaz, çünkü aynı soru hep yeniden karşımıza çıkar. Eğer istenç öz-
gürlüğünün insanın öz tasavvuru ile örtüşmesinden ibaret olduğunu söyle-
mek istersek, bize şu sorunun sorulacağını da göze almamız gerekir: Ya öz
tasavvurun arkasında duran istencin özgürlüğü ne durumdadır?

Sonunda bu soruya inandırıcı bir yanıt verebilmek için, şunu anım-
samak önemlidir: Öz tasavvurumuzu oluşturan arzularla, öz tasavvurumu-
zu ölçüt alarak değerlendirdiğimiz arzular birbirlerinden kesin çizgilerle
ayrılmış değildirler. Birbirlerine değmeden yan yana durup birbirleri üze-
rinde sadece tek yönlü bir etki yapmaları da söz konusu değildir. Yani olay,
insanın öz tasavvurunun, değerlendirdiği arzuları kendine uymaya zorla-
masından ibaret değildir, bunun tam tersi de olabilir: İnsanın öz tasavvuru

kendine uymayan arzuların etkisiyle değişebilir. Benim içimde öyle bir istenç gelişir ki, o artık benim öz tasavvuruma uymadığı halde onu yabancı bir unsurmuş gibi de reddedemem, tam tersine, o istenç beni öz tasavvurumu denetimden geçirmeye zorlar.

Bu deneyimin iki ayrı çeşidi bizim için özellikle çok bilgilendiricidir. Birincisi çok inatçı bir istenç karşısında *çaresiz kalıp onu kabullenmektir*. Bu durumda o istencin kendime ait olduğunu, benden kopuk ve benim dışımda olmadığını, ama ne yazık ki benim öz tasavvuruma da hiç uymadığını fark ederim. Örneğin: Kendinin daima hoşgörülü, geniş görüşlü olduğunu sanan bir kişi, ömür boyu bu yönde sürdürdüğü çabalardan sonra, dar görüşlü, kindar, öç alma düşkünü bir insan olduğunu ve kendine zarar verenlerin bunun cezasını çekmelerini dilemekten vazgeçemediğini kendine itiraf eder. Bu şekilde bir kabullenme havasına girmesi, o güne kadar bastırmak için savaştığı istencini, öz tasavvuruna uymasa da, kendine ait bir istenç olarak onaması demektir. Bu da öz tasavvuruna uymayan bir istencin kabullenilmesinin ve onunla özdeşleşmenin mümkün olduğunu gösterir.

İkinci tür deneyimde, yani kendi iç sansürüne karşı isyan halinde de durum aynıdır. İnsanın kendi resmini çizerek oluşturduğu öz tasavvur, sansürü de beraberinde getirir. Bunun sonucunda insan kendine uygun görmediği şeyleri yasaklar. Eğer benim öz tasavvuruma göre ben görevine düşkün, herkese karşı nazik ve yardımsever, alçakgönüllü, insanlara karşı dürüst ve hakça davranan bir insan olduğum kabul edilmişken, günün birinde sadece kendimi düşünmek ve hiçbir şeyi umursamamak arzusunu duyarsam, bunun bir istenç haline gelmesini kendime yasaklarım ve hatta bu arzuyu içimden silip atmaya kendimi zorlarım. Bu arzu gene de bir istenç haline gelecek olursa, öz tasavvurumun ışığında onu özgür olmayan bir istenç gibi görürüm. Ama içsel perspektif değişebilir. Biz birdenbire, sansür edilmiş bir istencin ve sansür olayının bize yabancı olduğunu fark ederiz. Bu sefer kendimize yasakladığımız istençten yana ve yasağa karşı cephe alırız, aynı zamanda da zor altında olan istençten kurtulup özgür istence kavuştuğumuz duygusuna kapılırız.

Kesin ve itiraz edilemez diye kabullenmiş olduğumuz öz tasavvurumuzla istencimizin uyum halinde olmasının istenç özgürlüğü anlamına

geldiğini düşünmenin, bu olguyu çok basite indirgediğini, daha önce açıkladığımız bir fikir ile bağlantı kurduğumuzda da anlarız: Bu, istencimizin özgür olup olmadığını, zamanın nasıl yaşandığından da anlaşıldığı fikridir. Zaman yaşantısı, istencin değerlendirilmesi boyutunda birbirine karşıt iki yolla biçim değiştirebilir. Bir yanda öz tasavvurumu tehdit eden bazı arzuların kendini belli etmesi yüzünden şimdiki zamanı yaşamam engellenebilir. Örneğin, ben seneler boyu öz tasavvuruma uygun bir meslek edindiğimi ve bu meslekle ilgili çalışmamın, sahip olmayı arzuladığım bir istencin dışavurumu olduğunu sandığımdan, kendimi işime adayıp şimdiki zamanı gönüllümce yaşadığım kanısına kapılmış olabilirim. Ama bu şimdiki zaman, ya sinsi sinsi, ya da ansızın yaşamakta olduğum meslek hayatımdan çekilirse, geride kendimi zorlayarak adım adım aşabileceğim veya sabırla bitmesini bekleyeceğim bir zaman kalır. Kaybımın peşinden gidip onun kaynağını araştırırsam, anlarım ki, öz tasavvurumun bana yaşattığı zaman, artık benim kendimi tasavvur ettiğim resme uymak istemeyen derinlerdeki arzular tarafından yıkıma uğramıştır. Bu durumda, yeni bir şimdiki zamana kavuşabilmek için, bu arzularla ilgilenmeli ve onlara haklarını vermemliyim. Zaman deneyimi bana şunu göstermiştir: Ben, öz tasavvurumu her ne pahasına olursa olsun koruyacak yerde, onu yeniden gözden geçirmeye istenç özgürlüğüm tarafından zorlanabilirim. Öte yandan da birbirine karşıt olan arzuların birinden ötekine yalpaladığımı ve bunlar arasında değerlendirme sonucu bir tercih yaparak öz tasavvurumu yaratamadığım için, şimdiki zamanımı yakalayamayabilirim. Bu durumda zamanı değişikliğe uğratan etken öz tasavvurun gücü değildir, tam tersine öz tasavvurda ifadesini bulan değerlendirci bir özdeşleşmenin eksikliğidir.

Bu tür deneyimler, özgür istencin onanan istenç olduğu temel düşüncesinin tümüyle geçerli olmayabileceği kuşkusunu uyandıran sorulara neden olmaktadır: Acaba ben, sansür edilen olarak, bastırdığım arzularım ile birlikte sansüre karşı isyan edecek yerde sansür eden olarak istencimi uyumlu olmaya zorlarsam neden daha özgür sayılıyorum? Bir istencin yaratıcısı olarak istencimin başkaları tarafından değerlendirilmesini kabul edecek yerde, istencimi kendim değerlendirmekle kendime daha yakın ve bu anlamda sezgisel olarak daha özgür olacağım acaba doğru mudur? San-

sür edenin bakış açısından onu sözde içsel ve özgürlük verici yapan ve sansürde olumsuz olarak değerlendirilene dışlayıp özgürlükten yoksun bırakan özellik nedir?

Bu kaçınılmaz sorulardan, edinme fikrine ilişkin önemli bir şey öğrenmek mümkündür. Kendi istencimiz karşısında değerlendirici bir tutumda olmamız ilk bakışta sanıldığı gibi, kendi başına varlığını koruyabilen bir özgürlük için tatminkâr bir açıklama sağlamaz. Gerçi bu tür açıklamaların tümünde değerlendirme fikrinin eksik olmaması gerekir. *Ama bu fikir ile daha önce söz konusu olan anlama fikri arasında bağlantı kurulmalıdır.* Değerlendirmeyi yaparken, kendimle uyum içinde olmamın özgürlüğe katkıda bulunabilmesi için, bu uyumluluğun benim başıma gelen ve benim kendi içimdeki bir gerçek olarak sadece farkına vardığım bir şey değil, benim kendimi anlamamdan kaynaklanan bir şey olması gerekir.

Düşüncelerimizle yaptığımız bir deney bunu daha belirgin hale getirebilir. Diyelim ki siz, yıllarca başkaları için fedakârlıklarda bulunduktan sonra nihayet kendinizi düşünebilmeyi ve uzun süredir geri plana atmış olduğunuz arzularınızı gerçekleştirmeyi diliyorsunuz. Bu arzulardan biri yaratıcı bir çalışma olabilir, örneğin beste çalışması veya resim yapmak ve sanatsal fotoğraflar çekmeyi denemek gibi. Çoktandır böyle bir yetiye sahip olduğunuzu hissediyorsunuz. Geçmiş yıllarda bu tür niyetlerinizin giderek önem kazandığını ve eskiden beri ön planda olan başkalarına hizmet etme arzunuzu sık sık geri plana itip öne geçtiğini kendinize itiraf ediyorsunuz. Zaman içinde arzularınıza biçtiğiniz değer farklılaşmıştır, öz tasavvurunuz da biçim değiştirmiştir. Siz artık eskisinden farklı bir istence sahip olmayı arzuluyorsunuz. Ama ortada bir sorun vardır: Çevrenizdeki insanlar sizi hep gene eski fedakâr istencinizin sonucu olan birtakım eylemlere zorluyor ve yeni bir değer kazanmış olan arzularınızın buna karşı kendilerini savunmalarına imkân tanımıyorlar. Farz edelim ki dün gene bu eski alışkanlığınızın tuzağına düştünüz ve aslında yerine getirmeyi dilediğiniz diğer arzularınızı gerçekleştirmeyi çok ilerideki bir zamana ertelemenizi gerektiren bir yükümlülük altına girdiniz. Siz o günün gecesi içinizde bir parçalanmışlık ve özgürlükten yoksunluk duygusu ile yatağınıza yattınız. Yeni öz tasavvurunuz ile eski istencinizin gücü arasındaki uçurum sizi çaresizliğe

düşürmüştür. Ama ertesi sabah uyandığınızda birden bu iç çatışmasının sanki hiç yaşanmamış gibi yok olduğunu fark ediyorsunuz.

Bu meseleye iki ayrı açıklama getirilebilir. Birincisi, öz tasavvurunuz-
za karşı evvelce direnen arzuların yok olup sizin tümüyle onayabileceğiniz
yeni arzulara yer vermeleridir. Her şeyden önce başkalarını düşünmekten
ibaret olan eski istenciniz birdenbire ortadan kaybolmuştur. Siz belki onu
anımsıyorsunuzdur, ama artık zaman aşımına uğramış olan arzularınız
güçlerini yitirmişlerdir ve yeni öz tasavvurunuzun yoluna engeller koyama-
maktadırlar. Siz bir gecede başka bir insana dönüştünüz, öncelikle kendi
yaratıcı projelerinizi gerçekleştirmek istiyorsunuz ve bu nedenle de dün
üstlenmiş olduğunuz yükümlülüğü hiç vicdan azabı çekmeden üstünüz-
den atıyorsunuz. Artık siz kişiliğinizin iç şeklini tamamen kabullenmiş ve
sahip olmayı istediğiniz istence de kavuşmuş bulunuyorsunuz. Ama bu-
nun tam tersi bir durum da olabilir: Bir gecede sizin yaratıcı bir uğraş edin-
me hevesiniz yok olabilir. O heves artık sadece bir anıdan başka bir şey de-
ğildir ve eski özgece arzularınızla rekabet edemez. Onun yerine gene eski
öz tasavvurunuz geçmiştir ve bu öz tasavvuruza göre sizin için her şey-
den çok başkalarının çıkarları önemlidir. Siz bir gün önce üzerinize almış
olduğunuz işe artık dört elle sarılırsınız ve kendi özel planlarınıza ilişkin
düşünceler bu uğraş sırasında sizi rahatsız etmez. Burada gerçekleşen olay,
sizin arzuladığınız istence sahip olmanızdır.

Haklı ve yerinde olduğunu kabul ederek onadığınız istencin özgür
bir istenç sayılabileceği fikri doğru olsaydı, gece süresince yaşadığınız iki
türden olayın her birinde de kendinizi istencinde tamamen özgür bir kişi
olarak yaşardınız. Çünkü her iki durumda da öz tasavvurunuz, sizi hareke-
te getiren istençle örtüşmektedir. Fakat buna rağmen böyle bir deneyim
edinmiş değilsiniz. Kendinizin adeta *Dr. Jekyll ve Mr. Hyde*'ın ürpertici ha-
yali serüvenini yaşıyormuş gibi hissedersiniz. Daha dün sizi huzursuz eden
iç çatışmanın böyle ansızın yok olması sizi şaşırtmıştır. Fakat bu deneyimi-
nizin kökenlerini araştırırsanız, görürsünüz ki, sizi şaşırtan olay, istencini-
zin ve istencinizi değerlendirmenizin böylesine çabuk değişmesini anlaya-
mamış olmanızdır. Ve işte bu istenç değişikliğini sarmalayan koyu karan-
lık, sizin özgürlük yaşantınızı engellemektedir.

Buna karşın sizin dün yaşadığınız ve bugün de hâlâ devam etmekte olan iç çatışmayı, arzularınızdan oluşan iç dünyanıza ışık tutma vesilesi olarak yorumladığınızı farz edin. Kendinize dersiniz ki: İstencimin özgürlüğü için çaba sarf etmeliyim ve bu amaca yönelik olarak şu anda etkin olan istencim ile öz tasavvurum arasındaki mesafeyi azaltmalıyım. Bunu başarmak için bu mesafenin nasıl oluştuğunu aydınlatmanız ve iç çatışmanızda gizli olan mantığın neden ibaret olduğunu bulmanız gerekir. Belki de böylece bugüne kadar yaşamınıza yön vermiş olan, kendinizi başkaları için feda etme istencinin, ailenizin ve daha sonra içinde yetişmiş olduğunuz toplumun size aşıladığı ve adeta sizin içinize işlemiş olan ahlaki davranış biçimine yönelik zorlayıcı buyruklardan ileri geldiğini keşfedersiniz. Üstelik de bu buyrukları, sanki kendi içinizden geliyormuş, tamamen sizin kendi arzularınızmış gibi hissetmeniz de sağlanmıştır. Bunu keşfettiğinizde anlırsınız ki, sizin özgece olduklarınızı sandığınız güçlü arzularınız aslında kendi öz arzularınız değildir. Siz o arzulara boyun eğecek yerde kendi öz arzularınıza göre davranacak olursanız, toplum tarafından dışlanacağınızı sanmakta ve bundan korkmaktasınız. Öte yandan belki de şunun bilincine varırsınız: Sizin başka insanları hiç umursamaksızın kendinizi sanata adanarak yaşamayı hayal etmeniz, aslında sizi bunaltan ahlaki zorunluluklar kışkacına karşı isyan etmenizden başka bir şey değildir. Gerçekte sizin için önemli olan sanat değildir ve siz kendinizde sanat kabiliyeti olduğunu sanmakla, aslında sizi kısıktırak bağlamış olan ve nedenini açıklayamadığınız ahlaki bağlardan kurtulabilmek için kendinizi aldatma yoluna girmişsinizdir. Bu amaçla da kendi çıkarınızı ileri sürecek yerde daha düzeyli ve saygın bir amacı neden olarak göstermeyi yeğlemiştinizdir. Vardığınız bu sonuçları göz önünde bulundurursanız, arzularınızın oluşturduğu dünyanızı yeniden gözden geçirip bir değerlendirme yapabilirsiniz. Artık sizin doğanıza uygun olan özgece arzularla, ahlaki ilkelerin buyruğuna uymaktan başka bir şey olmayan diğer arzuları birbirinden ayırt edebilirsiniz. Bundan böyle o arzularla aranıza belli bir mesafe koyabildiğinizden, başkalarına karşı duyduğunuz ilgi ile kendinize duyduğunuz ilgi arasındaki keskin karşıtlığı da sürdürmenize gerek yoktur. Bundan ötürü kendinize ait arzularınızı, hiç kimseyi umursamayan sanatsal bir istenç kisvesine burundurun

saklamaya gerek kalmamıştır. Artık sizi ayrı yönlerle doğru çeken arzular arasında bir denge kurmayı da başarabilirsiniz ve böylece çeşitli karşıt arzular arasında birinden diğerine yalpalayarak bitmek bilmeyen bir çatışmanın tutsağı olacak yerde istencinizi tümüyle kendinizle özdeşleştirebilirsiniz. Şimdi de gene değerlendirmelerinizi gözden geçirmiş oldunuz ve gene eskisinden farklı bir insana dönüştünüz. Ama bu geçiş, bir anlaşılma ortamı içinde gerçekleştiğinden, aynı zamanda özgürlük yoksunluğundan özgürlüğe geçiş olarak da betimlenebilir.

AKIŞKAN ÖZBENLİĞİN DALGALANAN ÖZGÜRLÜĞÜ

Artık karar verme özgürlüğünden öte istenç özgürlüğünü edinmek amacıyla çaba sarf etmenin ne demek olduğunu gözümüzün önüne getirebiliyoruz. Arzularımızı sözlü anlatım biçimine dönüştürürken ince eleyip sık dokursak ve derinlere inmeyi de ihmal etmezsek, anlama da daha geniş kapsamlı olarak gerçekleşir. Böylece yapacağımız değerlendirme de onayabileceğimiz bir istencimiz doğrultusunda yaşam çevremizi genişletmemizi sağlar. Bu bağlantı, kendi istencimizle “özdeşleşme” ve istencimizin “kendimize aidiyeti” söylemlerine zengin bir anlam kazandırır. Oysa ilk bakışta bu söylemler, bizi etki altına almak amacını güden boş sözler gibi görünebilir.

Gene de bu sonuç insanı tedirgin edebilir. Çünkü bizim sözle ifade ederek, anlayarak ve değerlendirecek kendimizle ve kendimiz için yapabildiklerimiz, kısa süreli, geçici bir olay karakterini taşımakta ve sanki sürekli bir sonuç biçiminde dondurulamazmış, sabitleştirilemezmiş izlenimini uyandırmaktadır. Bu sebeple istenç özgürlüğü fikrini açıklamak için bu çabaları sarf etmeye, bu deneyimleri yaşamaya gerek olup olmadığını insan kendine sorar. Özgürlük sağlayabilmek için istencin *edinilmesi*, insanı *kesin* ve *sabit* bir sonuca götürmez mi? İstenç özgürlüğü konusunda sorulan soru, bağlayıcı ve değişmez bir “evet” veya “hayır” ile yanıtlanması gereken bir soru değil midir? Gerçi ispat edilemese de –kitabın ikinci kısmının amacını belirleyen tanısallıkta– tahmin edilebilir ki, kesin ve sürekli olan bir sonuç üzerinde ısrar eden kişi, nihayet koşulsuz özgür istenç fikrine tutsak olur. Bu fikre göre koşulsuz özgürlük, her zaman için geçerli olan bir özgürlüktür ve özgürlük, ya kesin olarak vardır ya da

yoktur. Oysa insan kendini bu fikrin her yana doğru uzanan gölgesinden tamamen sıyrırsa, istenç özgürlüğünün, gelip gidebilen, elde edilip gene yitirilebilen bir şey olması çok *doğalmış ve kendiliğinden anlaşılırmış* gibi görünür. Zaten başka nasıl olabilir ki! Her an bir su gibi akıp giden bir dünyada bizi meşgul eden tüm arzularımızın ve onlar hakkında düşündüklerimizin de sürekli akıcı durumda olmalarından başka bir şey beklenebilir mi?

Belli bir zamanda istenç özgürlüğümüzün kapsayabileceği alanın genişliği söz konusu olduğunda da durum aynıdır. Eğer bu özgürlük koşulsuz olsaydı, istencimizin tam anlamıyla ve *tümüyle* özgür olduğunu ileri sürebilirdik. Ama özgür istenci, edinilmiş bir istenç olarak kabul edersek, durum tamamen farklıdır. Çünkü edinmek, akıcı halde olan isteme ve düşünme *sırasında* gerçekleşen bir şeydir, onun dışında veya onun üzerinde bir yerde oluşabilen bir şey değildir. Bu da özgürlük hakkında sorulan sorunun, istencimizin tümüne ilişkin olarak sorulabildiğini sanmanın yanlış olduğunu gösterir. Ben istencimin özgür olup olmadığını sorduğum her anda, iç dünyamda bu sorunun konusu içine giremeyen bir bölge vardır. Bu da yakınmayı gerektiren bir kayıp, endişelenecek bir kör nokta değildir, aksine özgürlük hakkındaki soruların ortaya çıkması ve anlam kazanması demektir. Ben sözle ifade ederek, anlayarak ve değerlendirerek istencimi biçimleştirmeye çalışırken, bu uğraşımın özgürlüğüne ilişkin bir soru sorulamaz. Bunun nedeni, kendimi uğraşıma adanmış olduğum bir sırada bu soruyu yanıtlamaya vakit bulamayışım değil, böyle bir sorunun *anlamsız* oluşudur. Çünkü bir şeyi edinme uğraşı, böyle soruların her biri için gereken çerçeveyi oluşturur. “Ama ya kendine mal etmeye, edinmeye ilişkin istencin durumu nedir? O özgür bir istenç midir?” Böyle bir soru, edinilmiş özgürlük fikrinde gizli olan ince anlamın farkına varılmamış olmasından ileri gelmektedir. Ve gene tahmin edilebilir ki bu soru koşulsuzluk düşüncesinin gölgesinden kurtulamamış olmaktan dolayı sorulmaktadır.

Akıcı bir iç dünyanın içinde oluşan görece bir edinme düşüncesini, “özbenlik” fikrini incelemekle toparlamak istiyorum. Bu düşünce bütün kitap boyunca sürekli çeşitli biçimlerde karşılaştığımız bir konuyu ele almaktadır. Bizim sadece eylemlerimizin değil, istencimizin de üretene, öznesi ve yaratıcısı olmamız, özgürlük deneyimimizin bir parçasıdır. Bunun istenci-

mizle ilgili bütün olaylarda salt özne olarak yönetimi elimizde tuttuğumuz anlamına gelmediğini, kitabın ikinci kısmında öğrendik. Nitekim kitabın birinci kısmında üreten ve özne olmayı başka türlü anlamıştık: İstencimizin nasıl olacağını düşünerek belirleyenin biz olmamızın, üreten ve özne olduğumuz anlamına geldiği biçiminde... Edinme düşüncesini de hesaba katarsak, bu okunuş biçimini şimdi daha da zenginleştirebiliriz. Eğer biz sözel anlatımla, anlayarak ve değerlendirerek edinmiş olduğumuz bir istenci geliştirmeyi başarırırsak, o istenci sadece bazı düşüncelerden ötürü tercih etmiş olmamız durumuna kıyasla daha güçlü, daha vurgulanmış bir anlamda onun üreteni ve öznesi sayılırız. Bu durum, edinme olayı, her türlü sıradan, güncel düşünme olayının derinliğini ve eriştiği uzaklığı aşmasından ileri gelmektedir. Böylece arzularımızın yapısı, içeriği ve dinamizmi daha geniş çaplı bir konu oluşturur ve bu bağlamda iç dünyamızın daha büyük bir bölümünü kendimize mal ettiğimiz deneyimini kazanmış oluruz. Bir özne olarak giderek daha fazla kendi içimize doğru yayılırız ve böylece kendi arzularımız tarafından körü körüne güdülmekte olduğumuz hissine kapıldığımız anlar giderek seyrekleşir ve her şeye hâkim durumda olduğumuz bilincine daha sık ulaşırız.

Şimdiye dek üzerinde durduğumuz iki örnek bu düşünceyi daha da belirginleştirebilir. Kendinizi, insanlara yakın olmaktan hoşlandığı halde boş ve ıssız alanlar arayışı içinde olan kişinin yerine koyun. Bu tutku, sözlerle tam olarak ve derinlemesine açıklanmadığı ve siz onu hiçbir biçimde anlayamadığınız sürece, siz bu olayı sanki sınırsal bir kasılma ve kişiliğinizin dış hatlarındaki bir anomali, bir çarpıklıkmış gibi yaşayacaksınız. Ama boş alanlara duyduğunuz bu garip ihtiyacın anlamı ve gerçek içeriği size açıklanınca, bu durumunuzun sizin kendi içinizdeki bir merkezden kaynaklandığı duygusu sizde yerleşir. Bu ihtiyacınızı, size yabancı ve size karşı olan bir şeymiş gibi görmenize neden olan engel böylece aşılmış olur. Siz de artık bu olayın arkasından durabilir, onu kabullenebilirsiniz. Meselenin derinindeki anlamı kavramış olduğunuzdan, bu boş alanlara kaçma ihtiyacınız, sizi sıkı bir zorunluluk olmaktan çıkar ve sizin bir parçanız olarak kabul görebilir. Siz adeta onu kendi içinize çekmiş olursunuz ve onu kuşatabilmek için içinizdeki sınırı genişletmeyi başardığınızdan, artık içinizde-

kilere bir tepki olarak dış sınırınızı genişletmek ve uzaklara taşımak gereksinimini duymazsınız.

Yaşam biçiminizden ötürü acı duygularla dolu olarak hiç kimseyi umursamadan kendinizi sanata adanmış durumda da aynı şeyler geçerlidir. Siz isyanınızın içeriğindeki mantığı keşfetmedikçe, yeni istenciniz hep buruk bir lezzette olacaktır ve siz onu sürdürebilmek için kendinizi ona kenetlemek gereksinimini duyacaksınız. Oysa eğer onu aşırı bir ahlaki baskıya karşı geniş kapsamlı bir başkaldırı ve savunma ihtiyacı olarak yorumlamayı öğrenirseniz, durum tamamen değişir. Çünkü belki de bu sanatsal faaliyet arzunuzu, gerçek dayanaktan yoksun bir heves olarak görecektir. Kendinizi savunma gereksiniminden doğan bu eğiliminizin, kökende size ait bir özellik olduğunu görürsünüz. Öte yandan doğanızda var olan özgece arzularınızın da size ait olmadığını açıklamak zorunda kalmazsınız. Böylece üretkenliğinizin içsel çapını genişleterek daha geniş kapsamlı bir anlamda istencinizin yaratıcısı olursunuz.

İşte iç dünyamıza doğru yayılarak genişleyen ve önceleri anlaşılma-
yarak veya reddedilerek dışlanan arzularımızın giderek kendimizle uyumlu hale gelip içimize yerleşmesiyle büyüyen ve güçlenen şeyi, “özbenlik” diye adlandırmaktayız. İlke olarak özbenlik, kendimizle aramıza içsel mesafe koyma yetimizle gelişir. Bu bağlamda, sürüklenen veya güdülen kişi, özbenliğini geliştiremeyen kişidir. Bir özbenliğe sahip olmak demek, kendisinde bir tür sürekliliği, devamlılığı duyumsamak demektir. Bu süreklilik, sürüklenen, güdülen kişide yoktur, çünkü onun iç dünyası, birden parlayıp kendini belli eden, ama değerlendirici ve anlayan bir bakışın denetimi altında bir bütün halinde birleşmeden tekrar sönüp kaybolan birtakım arzular tarafından belirlenir. Elbette ki bu sürekliliği yanlış anlamamak gerekir. Bu süreklilik, istencin zaman boyunca hep aynı kalması demek değildir, böyle olsaydı tıpkı koşulsuz ve zorunlu istençte olduğu gibi, öğretici, bilgilendirci bir etkiden yararlanmadığı anlamına gelirdi. Burada kastedilen, istencin tutarlılık içinde olması ve bu tutarlılığın içerikteki değişikliğe karşın devam etmesidir. Bu tutarlılık deneyimi kırılğan bir şeydir ve geçici olarak yitirilebilir. Yaşamın bunalımlı dönemlerinde, o güne kadarki istencin değerlendirilmesinde bazı değişimlerin yaşanması sırasında böyle bir durum görü-

lür. Ben artık kendimi ne eski öz tasavvurumla ne de o tasavvurdaki erozyonu meydana getiren arzularımınla özdeşleştirebilirim. Biz bu tür geçiş evrelerini özbenliğimizin tümüyle büyük bir tehlikeye düştüğü dönemler olarak yaşarız. Geriye dönüp baktığımızda bu dönemler, özgürlüğe doğru ilerleyişin durakları olarak görünebilir. Ama o geçişin öylesine gölgeli safhaları vardır ki, o dönemleri yaşarken, onları özgürlük olarak mı, yoksa özgürlükten yoksunluk olarak mı adlandırmak gerektiğini pek de açıkça bilemeyiz. Edinilmiş olan özgür istenç fikrinin önemli bir belirleyici özelliği de, böyle soruların nasıl cevaplandırılabilceği konusunda karar verilemediği dönemlerin bulunmasıdır. Bu fikir ile koşulsuz özgür istenç arasındaki keskin karşıtlığın altını çizen de budur. Bu son fikrin çerçevesi içinde, bir an gelip de özgürlüğün varlığının veya yokluğunun açıkça belli olmayabileceğini akla getirmek saçmalaktır.

İstencin sözel anlatımı ve anlaşılması sonucu özbenliğin oluşması ne ölçüde gerçekleşirse, özbenliğin geliştirilmesi de, bizim nasıl olduğumuzu kendimize ve başkalarına ne ölçüde anlatabildiğimize bağlıdır. Ama özbenliğin bir anlatımsal çekim merkezi gibi olduğunu telkin eden düşünceyi de abartmamak gerekir. Bizim kendimizi anlatış tarzımızda, istencimizi anlamayı başardığımız veya yanılgıya düştüğümüz ve istencimizi değerlendirmemiz kendini belli eder. Kendini anlatmada özgürlüğün ve özgürlükten yoksun olmanın gölgeleri de vardır. Ama burada önemli olan, anlatım tarzının herhangi bir biçimde olmamasıdır. İstencin edinilmesi sırasında yaşanan oluntuları birbiri arkasına dizerek anlatmak yeterli değildir. Anlatış biçimi, istencin yapısındaki derin bağlantıları gün yüzüne çıkartabilirse, başka bir deyişle, kendimiz hakkında bilgilenmemiz için gerekenleri açıklayıcı nitelikte olursa bir değer ifade eder. Ayrıca anlatılarak ortaya konabilen bir özbenliğin, kendi içinde de anlatımsal biçimde oluşturulduğunu sanmak yanılgısına düşmekten sakınmalıdır. Olsa olsa özbenliğin böyle tanımlanması, kulağa hoş gelen bir icaz tarzında olursa, kabul görebilir. Kelime anlamı olarak ele alındığında ise böyle bir tanımlama, yaşamın da anlatılabilir bir şey olması sebebiyle anlatımsal bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmek kadar saçmadır.

İstencin edinilmesi, daha önceden var olan bir özbenliği harekete getiren bir olay değildir. *Tam tersine, özbenlik ancak edinilmekle oluşur ve bi-*

çimlenir. Bizzat edinme olayı, belli bir anlamda öznesi olmayan bir olaydır. Bu sözler kulağa çelişkili gibi gelmekteyse de, asıl buradaki en çarpıcı nokta, arzulayan kişinin içsel kimliğine ait tüm dış hatların edinme yoluyla belirligin ortaya çıkması ve dolayısıyla kelimenin tam anlamıyla bir öznenin oluşması değil midir? Evet, öyledir. Ama bu gelişme sürecindeki yönetimi yanlış yerde aramamaya da dikkat etmek gerekir. Benim şimdiye kadar ki istencimin değerlendirilmesi, deneyimlerimin ve anlamamın baskısı altında sarsıntıya uğrar ve yeni bir öz tasavvuru oluşturmak üzere yer değiştirirse, o zaman elbette ki bu olay *benim* tüm kişiliğimin içinde geçer ve burada biçimsel anlamda geçerli olan, *benim* değerlendirmem ve *benim* anlayışımıdır. Fakat bunun anlamı sadece belli bir kişiye ait oldukları, başka bir kişiye ait olmadıklarıdır. Kişinin içerisinde daha derinlerinde anlama ve değerlendirme olayını yönetebilecek başka merciler, mini-öznelere mevcut değildir. Orada bir sansürçünün ve bir sansür edilenin, bir anlayanın ve bir anlaşılanın bulunduğu ifadeleri, bir *homunculus*'un varlığı tarzında yanlış anlaşılmalıdır. İçeri doğru kişiyi ikiye katlamaktan kaçınmalıdır ve bunun sebebi de gene eskisinin aynıdır: Sanki anlaşılmış gibi bir izlenim uyandırmakla beraber, bir açıklamanın gölgesini bile içermez. Ben, tüm kişiliğimle birlikte istencimin oluşumunu etkilemek için çeşitli önlemler alabilirim. Ama ben olayların geçeceği sahneyi kurduktan sonra, içerde edinmenin başarılı olduğunu veya başarısız olduğunu temsil eden drama kendiliğinden oynanır, artık sahne gerisindeki karanlıkta onu yöneten bir rejisör yoktur. İstenç hakkındaki eski değerlendirmeler veya sözde kanaatler ufulanıp yok olur ve yerine yeni yapılanmalar yerleşirse, bütün bunlar planlanmış bir oyundan çok, jeolojik bir olayda yer katmanlarının altüst olmasına benzer.

Bu sebeple, biraz abartılı bir biçimde de olsa şöyle söyleyebiliriz: İstenç özgürlüğü belli bir yere kadar bir *baht*, *bir talih* meselesidir. Baht veya talih dediğimiz, sadece insanın aldığı piyango biletinin büyük ikramiyeyi kazandırıp kazandırmamasından ibaret değildir. İnsanın bir şeyi özgürce isteyebilmesinin gerektirdiği koşulların bir araya gelmesinin zor veya kolay olması da bir baht meselesidir. Bu bağlamda şunu da belirtmek gerekir ki, edinme sürecinin düzgün ve güvenilir bir yolda ilerlemesi de enderdir; sık sık ileri doğru atılan bir adımdan sonra iki geri adım atıldığı da olur. İnsa-

nın istencini edinmesi, çukurlar ve tümseklerle dolu bir yolda ilerlemeye benzer ve ancak birçok tökezlemelerden sonra hedefe varılır. Edinme sırasında sürtüşmeleri önleyecek ve kolaylıklar sağlayacak bir mucize ilaç yoktur. Üstelik istenç özgürlüğüne kavuşup artık sonsuza dek ona sahip olmak ve huzura kavuşmak da mümkün değildir. Yaşamın girdaplarında insan istenci konusunda sürekli sarsıntılar geçirir ve istencini edinebilmek, kendine mal etmek için her defasında yeniden çaba sarf etmesi gerekir. İstencimizin herhangi bir zamanda sözünü etmiş olduğum tam saydamlığa ve tutarlılığa ulaşmasını sağlamak için bu çabaların yeterli olup olmadığı kesin değildir. Belki de istenç özgürlüğünün en gelişkin şekli –bölümün başında belirttiğim gibi– bir gerçek değil, sadece bir idealdir.

.

ÖZBELİRLENİMİN ÇEŞİTLİ YÜZLERİ

Herhangi bir zamanda, karar verme özgürlüğüne sahip olduğumuzu, yani kitabın birinci kısmında anlattığım biçimde, istencimizin özgürlükten yoksun olduğu deneyimini yaşamadığımızı var sayalım. Ayrıca geniş bir süreçte tözsel istencimizi kendimize mal ettiğimizi, yani istencimizi edindiğimizi ve bu sayede arzularımız bakımından bahtımızın açık olduğu bir dönemi yaşadığımızı da var sayalım. Acaba bu durumda yeterince özgürlüğe sahip miyiz ve halimizden memnun olabilir miyiz?

Kitabımın bu son bölümünde, buraya kadar üzerinde durmamış olduğumuz bir konuya, –özgürlük deneyiminin birkaç farklı yüzüne ışık tutmak istiyorum. İlk bakışta, bu konuları hakkıyla açıklayabilmek için, edinilmiş istenç özgürlüğünden ayrı bir özgürlük fikrine gereksinim olduğu sanılabilir. Oysa benim önerim, bu konuları edinilmiş istencin farklı biçimlerde dışavurumları olarak değerlendirmektir. Nitekim inceleme tarzım da buna dayanmaktadır. Konuların üzerine düşen ışık huzmeleri, bu kitabın ana fikrine güç kazandıracaktır. Bu ana fikri şöyle dile getirebiliriz: İstenç özgürlüğüne bir de *böyle* bakmak! O zaman arzulamaya değer her şeyi elde edeceğinizi göreceksiniz.

İSTENCİN BAĞIMSIZLIĞI VE “BAŞKALARI”

Biz istencimiz bakımından bağımsız olmayı isteriz. Bu da kuşkusuz istenç özgürlüğü arzusunun bir parçasıdır. Ama bu ne demektir ve elde edilmek istenen bu bağımsızlığın karşıtı nedir?

İlk akla gelen açıklama belki şöyle olabilir: Bir istenç, eğer başkaları tarafından gizli bir amaçla yönetilmiyorsa, yani manipüle edilmiyorsa, bağımsızdır. Bağımsızlığın karşıtının ne olduğunu saptamanın önemini açıklayabilmek için düşüncelerimizi harekete getirdiğimizde, koşulsuz özgür istenç fikrinin tutarsızlığına rağmen ne kadar çekici olduğu yeniden ortaya çıkar. Düşüncenin izlediği yol şudur: Benim istencimin –hatta özgür isten-

cimin de– kişiliğimin geri kalan kısmı ile nedensel olarak –yani koşullarla ilişkileri nedeniyle– iç içe örülmüş olduğu ileri sürülüyor. Oysa istencimi oluşturan içimdeki şeyler de nedensel olarak dış dünya tarafından belirlenmektedir. Bu durumda benim istencim dünya olaylarının bir oyuncağı haline gelmiyor mu? İstencimin özgürlüğünden söz edildiğinde, benimle alay edildiği ve küçük düşürüldüğüm hissine kapılıyorum. Bir istenç sahibi olmakla, ırmağın akıntısına kapılıp sürüklenen kumlara dönüşmüyor muyuz? Bu huzursuz edici duygu daha da abartılabilir: İstediklerimin çoğunu, başkalarının bana bir şeyler söylemiş veya ima etmiş olmalarından dolayı istiyormuşum gibi bir izlenim uyanıyor. Başkaları, bana söyledikleriyle veya ima ettikleriyle sanki benim birtakım şeylere inanmamı, bazı şeyleri hissetmemi sağlıyorlar. Başkalarının harekete geçirdikleri bu nedensellik zincirlerinin en son halkasına bağlı olan istencim ve daha sonra da eylemlerim böylece değişikliğe uğruyor. Bu yüzden ben başkalarının bir aracı, bir oyuncağı haline gelmiyor muyum? Birisi uzaktan kumandalı bir oyuncak otomobil veya uçakla bir yere bomba yerleştirirse, bu eylemi gerçekleştiren o kişidir, onun yönettiği, manipüle ettiği araçlar değildir. Aynı şekilde birisi benim içimde bazı fikirlerin, arzuların ve düşüncelerin, yani belli bir istencin oluşmasını sağlar ve beni bir yere bomba koymaya ikna ederse, bu da yukarıdaki olayın benzeri olduğundan, eylemi gerçekleştiren ben değilim beni bu yola teşvik edendir. Aslında benim bombayı taşıyan kolumu ve bombanın patlayacağı saati ayarlayan parmağımı harekete geçiren de odur. Demek ki, ben başkalarının elinde bir kukladan başka bir şey değilim; çünkü nedensel olarak dünyanın izlediği yolun içine gömülü olan benim istencim, başkalarının bakış açısına göre, sadece onların amaçlarını gerçekleştirmek için izledikleri yolun üstünde bir uğrak yeri ve bir aktarma istasyonudur. Diğerleri için de gene aynı şey geçerlidir. Onlar da başkalarının etkisi altındadırlar ve o etkileyenlerin arasında ben de varım. Bu anlattıklarım insanın gözü önünde el ele tutuşup dans eden ve karşılıklı birbirini iteleyip çekiştiren kuklaların görüntüsünü canlandırıyor. Böylece sanki koşullandırılmış olan istenç çerçevesi içinde bağımsızlığın yeri olmadığı izlenimi uyanıyor ve bağımsızlığı kurtarabilmek amacıyla koşulsuz istenç fikrine yönelmek için güçlü bir neden bulunmuş oluyor.

Bunun alternatifi nedir? Bir istenç –dünyanın değişmez bir nedenselliğe bağlı olarak izlediği yola kenetlenmiş olan bir istenç– nasıl bağımsız olabilir? Bir istencin muhtemel oluşumunu gözlemleyerek kendimize şu soru soralım: Ne türlü bir etkilenmeyi biz doğru ve yerinde bulup onaylarız, ne türlü bir etkilenmeyi ise biz bağımsızlığımızı elimizden aldığı için kınarız? Gözlemlenen şudur ki, bir istenç fizyolojik olarak alışlagelmişin dışında olan koşullarda, örneğin uyuşturucu kullanımı sonucu oluşmuşsa, bağımsızlığı tehdit eder. Eğer istencimizin sadece kimyasal bir destek sayesinde ayakta durduğunu bilirse özgürlük yaşantısı da sakattır. Böyle bir istencin bağımsızlığını çok güçlü olarak yaşasak bile bu duygu sahici değildir. Alışlagelmişin dışındaki fizyolojik koşullar kendi bedenimizden kaynaklanıyorsa –örneğin uzun süre güneşte kalmak, denizin derinlerine dalmak, bir gece boyunca çalışmak veya ağır spor yapmak gibi nedenlerden ötürü bedenimiz aşırı zorlandıysa– başka türlü yargılara varmamız ilgi çekicidir. Buradaki sezgisel tepkileri özenle gözden geçirdiğimizde, istenç özgürlüğü fikrimizde güçlü naturalist bir çizginin bulunduğunu fark ederiz. Bizim düşüncemize göre, bir istencin sahiden bağımsızlığa sahip olabilmesi için doğal koşullar altında oluşması gerekir.

Fakat bağımsızlık meselesi her şeyden evvel istencin *psikolojik* olarak etkilenmesiyle ilgilidir. Bu konuda daha başından itibaren şu yanlışa düşmekten kaçınılmalıdır: Bir istencin bağımsız olması, onun içimizde her şeyden kopuk olarak gelişmesi ve bir “monat” olması demek değildir. Her şeyden evvel böyle bir durum nedensel olarak mümkün değildir, ayrıca da başka insanlarla bir arada deneyimler yaşamak da, özgürlüğün bir parçasıdır ve insan bu beraberlikler sonucunda değişime uğrar, bu arada istenç bakımından da değişebilir. O halde burada önemli olan soru şudur: *Başka insanlarla karşılıklı ilişkiler sonucunda geliştirilen ve bu etkileşim dolayısıyla değişebilen bağımsız istenç ile başkalarından sadece devralınan, başkaları tarafından belli amaçlarla yönetilen, manipüle edilen istenç arasındaki fark nedir?* Bazı şeyler vardır ki onları kesinlikle kınarız. Örneğin, hipnoz olayı ve reklâm amacıyla bilinçaltına yerleştirilen görüntüler gibi... Kitabın birinci kısmında bunu ne-

* Bölünmez birlik –ed.n.

den kınadığımızı öğrendik: Bize karar verme özgürlüğünün tanınmaması ve bizim kendi kararımızın hiçe sayılması bizi gücendirdiğinden... İkincisi: İstencimizin oluşmasına katkıda bulunabilecek önemli bilgiler bizden esirgenecek olursa –örneğin hekim tarafından– istencimizin bağımsızlığına saldırılmış olduğu duygusuna kapılırsınız. Başkaları bizi yanılttığı için istencimizin belli bir biçimde gelişmesi durumu da buna benzer. Başkalarının güçlü duygusal bir ilişkimizi –aşk, hayranlık, minnettarlık gibi– kullanarak bizde belli bir istenci oluşturmak istediklerini sonradan fark edersek, bu bizi öfkelen-dirir. Bizde belli bir istenci oluşturmak amacıyla, uzun süreden beri tasarlanıp hazırlanan koşulların zararsız bir görünüşe büründürülerek bize sunulduğunun farkına varırsak, bu da bizi huzursuz eder. Buna örnek olarak daha önce sözünü ettiğimiz bir olayı –bir polis komiserinin kendini bankacı olarak tanıtip, büyük bir kurnazlıkla yaydığı bilgilerle belli bir kişiyi bankaya saldırı düzenlemeye teşvik etmesini gösterebiliriz.

Manipülasyonlardan korunabilmeyi sağlayan koşulları açık ve seçik olarak belirleyebilmek çok zordur. Benim aklıma üç şık geldiyse de bunların hiçbirisi benim için tam anlamıyla inandırıcı değildir. Her şeyden evvel, etkilenme olayının *tüm kapsamı hakkında bilinçli* olarak bilgilenmek ve *bütün ayrıntıları görebilmek* gerektiği düşünülebilir. Fakat bu gerçekçi bir koşul değildir. Ayrıca da her şeyi bütün ayrıntılarıyla göremeyişimiz acaba bizi gerçekten her zaman rahatsız eder mi? Belki de bunun tam tersi olur, her şeyi bütün ayrıntılarıyla görmeyi sıkıcı bulabiliriz, buna karşın ayrıntıları görememek bizde ilgi ve merak uyandırabilir, bu yüzden de yeni bir ilişkiye girebiliriz. Bu bize heyecan verir, üstelik de bu heyecanın bedelini istencimizin özgür olmayışı ile ödemekte olduğumuzu fark etmeyiz. İkincisi, etkilenme olayını her an *kesebileceğimizi* bilmek de önemlidir. Ama çoğu kez insan bir şeyi yarı yolda kesip de kaçamaz ve zaten bu da bir işe yaramaz: Başkalarının etkileyici istençleri uzaktan da insanda izlerini sürdürür ve etkisini olumsuz bir bağımlılığa dönüştürür. Belki de siz, babanızın eskiden beri muayenehanesini size devretmek istediğini söylemesinden ötürü kesinlikle hekim olmak istemediniz ve bu yüzden de özgür değilsiniz. Üçüncüsü: Başkaları, benim istencimi etkilemeye *niyetli* olduklarını açıkça belli ettikleri zaman, kendimi savunmak zorunda kalmam önemli bir nokta gibi

görünebilir. Fakat bununla da bir istencin bağımsızlığı düşüncesi tam olarak kavranılamamaktadır: Biz –özgür olarak– öğretmenlere, spor eğitimcilerine ve terapistlere gittiğimizde, çoğu zaman amacımız, onların belli bir hedefe yönelik etkileri altında bağımsız bir istenç geliştirmektir.

Çözüm, istenci edinme düşüncesi ile bağlantı kurmaktır: Benim istencimin özgür olması için, başka kimselerin benim üzerimdeki etkilerinin, istencimi edinip benimsememe yardımcı olması gerekir. Eğer başkalarının etkisi benim istencimi edinmemi engellerse, özgürlüğümü de bozar. Bunu açıklığa kavuşturmak için, edinme olayının bileşenlerini tek tek gözden geçirmemiz gerek. Benim istencimi sözel olarak açıklamama, daha kesinleştirip derinleştirmeme bir başkası yardımcı olabilir. Biz başkalarına istencimizin ne olduğunu –bizdeki izlenimine göre– betimleyebiliriz ve deneme olarak yaptığımız bu betimlemenin yabancı biri tarafından algılanma biçimine dışarıdan bakarak onun tepkisinin bizim istencimize ne oranda uyduğunu gözlemleriz. Böylece başkalarını, bizi düzeltebilecek bir merci olarak görmüş oluruz. Arkadaşınız size şöyle diyebilir: “Ben senin dediklerine ve yaptıklarına bakıyorum da... Gerçekten de bu söylediğini yapmak istiyor musun? Yolculuğa çıkmak istiyor musun? Yoksa acaba bütün mesele *buradaki* yaşamını daha renkli ve daha anlamlı bir hale getirmek mi? Her yolculuktan döndüğünde hayal kırıklığına uğradığını ve dışarıdaki dünyayı cansız, yapay bir kulise benzettiğini söylüyorsun.” İnsanın kendini aldatmasını önleyen bu gibi sözler ne zaman insanı özgürleştirir ve ne zaman biz onları bir başkasının kendi istencini bize *kabul ettirmek* niyeti olarak algılarız? Bu bizim o kişinin bize telkin etmek istediği istencin kendi çıkarına ne oranda yaradığını tahmin etmemize bağlıdır. Acaba bize bu sözleri söyleyen arkadaşımız sürekli yolculuk yapmaktan bıkmış olduğu için mi böyle konuşmaktadır? Fakat hepsi bundan ibaret değildir ve en önemli mesele de bu değildir. Siz arkadaşınızın, bütün paranızı seyahat acentelerine dökmenizi önlemek istediğini de tahmin edebilirsiniz ve belki de onun *haklı* olduğunu görmeniz de sizin için faydalı olur. İnsan inat tepkisiyle de bağımsızlığını yitirebilir ve özgürlük olanağını elinden kaçırabilir. Tatile çıkan genç kadının, baskacı erkek arkadaşından ayrı olarak yeniden yaptığı gezi sırasında, inat reaksiyonu ve bağımsızlık arasındaki gidip gelmelerini izlemiştik.

Öyleyse insanın yargısı kesin olmadığı zaman neye tutunmalıdır? Kendimize şu soruyu sormamız gerek: İstencimizi yeniden betimleme önerisi karşısında acaba istencimizi daha geniş kapsamlı olarak anlayabiliyor muyuz? Bir başkasının, kendi çıkarına hizmet amacıyla bizi manipüle etmeye kalkışması ve bizim aleyhimize olan bir telkinde bulunması bile, bizim daha büyük bir istenç özgürlüğüne kavuşmamızı sağlayabilir, yeter ki bu olay bizim istencimizi daha iyi anlamamızı sağlasın. Sonunda kararı verecek olan biziz ve başkalarının bize fısıldadıkları sözlerin yayılım ateşi altında bağımsızlığımızı korumamız da kendini bunda gösterir. Bir mesele nin içyüzünü görmemiz ve anlamamız sayesinde kendimizle başkaları arasına özgürlük sınırını çekmemiz mümkün olur. Oysa bir sığınağa kapanmak veya bir siperin arkasına gizlenmek hiçbir işe yaramaz. Aynı prensip istencimizin değerlendirilmesinde de geçerlidir. Bizi değişik biçimlere sokmak isteyen insanlar daima vardır, herkesten önce annemiz, babamız bu gayret içindedirler. “Sanki neden yeni arkadaşlarıyla birlikte gezip tozuyorsun da eskisi gibi müzikle uğraşmıyorsun? Bu daha yararlı, daha değerli bir uğraş değil mi?” Belki ana-baba haklıdır ve biz müzik aletini bir köşeye atıp tozlanmaya terk ediyorsak, bu belki de bağımsızlığın tam tersidir. Bunu ancak arkadaşlarımızla bir arada vakit geçirmeyi yeğlememizin püf noktasını keşfettiğimizde anlarız.

Edinilen istencin bağımsızlığı: Bağımsız olmamanın çok sık rastlanan özel bir şeklini incelediğimizde bu düşüncenin ne kadar verimli olduğu ortaya çıkar: Bir kişi ile farkına varmadan kendimizi özdeşleştirmenin tutsağı olmak. Kendi anamızı babamızı bir yana bırakalım. Bazen kendimize örnek olarak seçtiğimiz bir kişi ile kendimizi özdeşleştirmekten kurtulmamız ömrümüzün yarısını alır. Özgürlükten yoksun olmamız başlangıçta kendini şunda gösterir: İstencimizi sözlü anlatıma dönüştürürken ne kadar çok kelime kullanırsak kullanalım, sonunda anlattıklarımızın özü birkaç sözcükten ibarettir: “O ne istiyorsa ben de onu istiyorum.” Bu tümce bir çeşit tutsaklığı ifade etmektedir, fakat bu ancak daha sonra, içselleştirilen istenç ile asıl arzular arasında bağlantı kurmayı sağlayan anlamanın ve değerlendirmenin yokluğu ortaya çıkınca belli olur. İstenç sanki insanın başına geçirilen bir maske gibidir ve bu maskenin altında anlaşılmayan arzuların karmaşık dra-

ması oynanır. Bu dramının mantığındaki esas amacı keşfetmek ve onu yeniden değerlendirerek kabul etmekle sonunda kendini bir başkasıyla özdeşleştirmenin gücü kırılır ve bağımsız bir istence kavuşulabilir.

Düşüncelerimizin izlediği bu yol ile daha önce, özbenlik fikri hakkındaki gözlemlerimiz arasında bir bağlantı kuracak olursak, varacağımız birtakım çıkarımlarla ilgili olan bir başka betimleyici sözcüğe burada yer vermek gerekir: Otonomi-Özerklik: Biz istencimizin yasalarını kendimiz koymak isteriz. Öğrendiklerimizden biliyoruz ki, bu bizim içimizde kurmuş olduğumuz bir kalenin duvarları arkasına saklanıp kalemizi dışarıdan gelen saldırılara karşı korumamız demek değildir. Bildiğimiz ikinci bir şey daha var: Kendi istencimizin yasaları her zaman için geçerli değildir, çünkü onlar akışkan bir özbenliğin koyduğu yasalardır. Aynı zamanda böyle bir yasanın bütün bir yaşamı kapsayamayacağını da anlayıp kabul etmek gerekir. Bütün yaşamımızı baştan sona kadar bir bakışta görmek ve ona bir bütün olarak damgamızı basmak, sanki tümü bir tek kalıptan çıkmış gibi biçim vermek, gerçekleşemeyecek bir hayaldir. Üstelik yanlış olmanın dışında sakıncalıdır da, çünkü bizi adeta köleleştirir, artık zaman aşımına uğramış olduğu için özgürlüğünü yitirmiş olan bir istencimizde büyükçe bir devrim yaparak kendimizi gelecekte de özdeşleştirebileceğimiz yeni bir istenci edinmemizi bize yasaklar. Kendimizle aramıza koyduğumuz mesafeden oluşan bir özbenlik, sallanan bir zemin üzerine kurulmuş olan geçici bir yapı gibidir. İstenç özgürlüğünün önkoşullarından biri de, bu basit ve aslında çok açık olan gerçeği tanımadır. Tıpkı bizim ne özerk ne de bunun karşısı olduğumuz zamanlarımızın da olacağı gerçeğini tanımamız gibi. Bu deneyimi reddetmek, çok önemli olan özerklik fikrinin bir hayalden ibaret olduğunu iddia etmek demektir.

TUTKULU ÖZGÜRLÜK

Özbenliğin akıcı bir değişkenlik içinde olduğunu öne sürmek, yaşamın uzun süre belirleyici bir istencin etkisi altında kalabileceğini ve bunun da bir özgürlük olarak yaşanabileceğini inkâr etmek demek değildir. Yaşam biçimini belirleyen, ama insanı kölesi haline getirecek bir sertlikte ve donuklukta olmayan, insanı özgürleştiren, özdeşleştiren, sürekliliğe sahip

olan istenç, *tutku* diye adlandırılabilir. Bununla duygu dünyasının insanı kapıp götüren bir coşku hali kastedilmiyor. Tutku, tüm arzuların bir düzen halinde bir araya gelerek yaşamın tözünü oluşturması demektir. Örneğin, mesleğine tutkuyla bağlı olan bir hekim, bir ceza avukatı, bir çiftçi veya bir ressam buna örnek gösterilebilir. Böyle bir kişi, sadece işinden *hoşlanmakla* ve onun değerli bir iş olduğuna *inanmakla* kalmaz. İşinden hoşlanması ve onu değerli bulması, onun tutumunu betimlemeye yetmeyecek kadar soluk ifadelerdir. Onun içindeki duygu daha güçlüdür. O, istediğini istemek *zorundadır*. Ama bu zorunluluk, aynı sözcükle betimlediğimiz, zorunlu bir durumda kalan insanıkinden farklı biçimde yaşanır; çünkü bu zorunluluk, içsel bir çığ gibi onun üstüne doğru yuvarlanarak onu savunmasız bir halde *altına almaz*, bu zorunluluk onu üzerine alıp *taşıyan* bir güçtür. İşte babasının muayenehanesini devralan ve babasının arzusunun karşı koymaya cesareti olmadığı için ömür boyu hekimlik yapan biri ile babasının hekim olma tutkusunu paylaştığı için onun muayenehanesini devralıp sürdüren biri arasındaki fark budur. Birinci hekimin istencinin zorunluluğu, onun içsel âcizliğinden ileri gelmektedir. O, kendi içindeki arzulardan oluşan bir bakış açısının bulunmasına ve bu bakış açısından dolayı arzulanabileceği başka uğraşların bulunduğunu görmesine rağmen, onlara yönelememektedir. İkinci hekimin istenci de zorunludur, o da başka türlü davranmamaktadır. Ama onun durumunda bastırılmış, gizlenmiş bir uzak durma bulunmadığından, bir âcizlik de söz konusu değildir. Tam tersine, o kendi istenci için başka seçenekleri “gözü görmeyen” biri olmayı önemser, hatta bunu *her şeyden çok* önemser.

Tutkulu bir istencin, başka seçeneği olmasa bile, arzulayan kişi için özgürlük demek olduğu şu durumdan anlaşılır: O kişi, kendini bu istencinden vazgeçirebilecek olan her türlü iç ve dış etkeni planlı olarak kendinden uzak tutar. Çünkü o, bu vazgeçmenin kendine yabancılaşmak, yani özgürlüğünü yitirmek demek olduğunu çok iyi biliyordur. Bunu kesin olarak bilmesi, istencini edinilmiş ve benimsenmiş bir istenç olarak tanımasının bir göstergesidir. Onun istenci, içeriği bakımından apaçık ve saydamdır, anlaşılmayan bir yanı olmadığı gibi, her türlü anlamayı sağlayabilecek sağlam bir dayanak noktasıdır; o bu istenci bütün gücüyle vurgulayarak onamaktadır.

Tutkular, insanların kendilerine yükledikleri bir şey değildir. Tutkuların özgürlüğü, arzulanarak oluşturulmalarından ileri gelmemektedir. Tutkular, arzuların içsel çekim merkezini oluşturmakla özgürlük yaratırlar. Tutkulu özgürlük fikrinin esası, arzuların içsel ağırlık noktasının arzulayan için belirleyici olmasından öte, arzulayanın da onun belirleyici gücünün farkında olmasıdır. Burada sözü edilen tutku sadece bir güç değildir; içsel mesafeden ötürü edinilen bir güç olması dolayısıyla, özbenliğin biçimini, dış çizgilerini belirleme olanağına da sahip olan bir güçtür. Kendini akıntıya kaptırdır sürüklenen veya güdülen kişinin tutkuları olamaz. Belki gelip geçen, bir belirlirip bir kaybolan arzuların etkisiyle kendini dağıtmayıp, birçok arzuların üstüne çıkan daha güçlü arzulara kendini kaptırabilir ve onların etkisi altında biraz daha uzun süren düzenli bir davranış biçimi sergileyebilir. Fakat kendi ile arasına bir mesafe koymadığından, bu arzularını sıkıcı zorunluluklar veya yaşamını ayakta tutan belirleyici destekler olarak da algılamaz. O hep aynı yöne doğru sürükleniyor, itiliyor olsa da, tamamen tutkusuzdur.

Daha önce söz etmiş olduğumuz zamanı yaşama olgusunun, istencin özgürlüğünü ve özgürlükten yoksunluğunu saptamak için bir ölçüt olduğu düşüncesi, tutkular konusunda da geçerlidir. Hiçbir şey bir tutku kadar yoğun biçimde “şimdiki zamanı” yaşama olanağını sağlamaz. Tutkulu insan için zaman, özgürlüğünü bütünüyle geliştirebildiği bir boyut olarak yaşanır; onun için zaman, sürüklenen, güdülen insanın algıladığı biçimde derinlikten yoksun olarak dümdüz devam eden bir yol değildir, özgürlükten yoksunluk durumlarındaki gibi beklenilecek, ertelenecek veya üstünden aşılp geçilecek bir şey de değildir. Tutku, içsel zamanın düzenleyicisidir; bu düzenlemeyle zaman, özel bir biçimde kişiye ait olur. Diyebiliriz ki, tutku zamanı edindirir.

ÖZENTİ İSTENÇ - “Kiç”

Birileri bize “özenti” olduğumuzu söylerse, fena halde içerleriz. Acaba neden? Çünkü bu değerlendirme aynı zamanda bizim özgürlükten yoksun olduğumuza, fakat bunun farkına varmadığımıza işaret etmektedir. İşte ben şimdi bu düşüncenin üzerine gidip, çok ender rastlanan bir soru da olsa, bir istencin özenti olduğuna neden hükmettiğimizi araştıracağız.

Öyle sanıyorum ki bu konu bağlamında gözümüzün önüne iki grup belirleyici özellik gelir. Bunlardan birini şöyle betimleyebiliriz: Bir istenç içerik bakımından bir *klişeden*, bir *kalıptan* esinleşmişse, özentidir, “kiç”tir, yani gösteriş yapma amacına yönelik boş bir zevksizliktir. Örneğin, biri Albert Schweitzer hakkında bir yazı okumuştur ve şimdi o da org çalmaya heves edip Lambarene’ye gitmek istemektedir. Bir başkası da Marie Curie’den söz edildiğini duymuştur ve o da Nobel Ödülü’nü kazanmak için kendini araştırmalara adamaya karar vermiştir. Ressamın biri Gauguin’in izinden Tahiti’ye gitmeye kalkışmaktadır. Kimi de “Amerikan rüyası”nı gerçekleştirmek amacıyla gazete dağıtımına başlar. Gayesi bir yıldız olmaktır. Bir olay nasıl klişe haline gelir, kalıplaşır? Bir olay, eğer başlangıçta üzerinde durduğu somut temelden kopararak, yaşamöyküsü ve yaşam biçimi çok farklı olan başka insanlara da uygun olduğu biçiminde tanıtılırsa, bu kalıp başka insanlar tarafından benimsenebilir. Kalıplaşmışlığından ötürü özentili olan bir istenç *şematiktir* ve bu anlamda da *soyuttur*, hatta Lambarene’ye veya Tahiti’ye gitmek istenci olsa bile. Böyle bir istenç, bir insanın çok özel ve başkalarıyla kıyaslanamayan iç dünyasından kaynaklanmadığı takdirde, *sahici*, *has* bir istenç değildir. Bu, *taklit yoluyla* oluşmuş bir istençtir, ikinci el bir istençtir ve bazı noktalarda çok garip *benzeşmezliklerle* kendini belli eder. Örneğin, söz konusu kişi kendine şu soruları sorar: Lambarene’ye gitsem bile, aslında orada yapmak istediğim nedir ki? Oradaki koşullar zaman içinde acaba nasıl gelişti? Buradaki hastalara yararlı olacak yerde oradaki hastalara bakmak sanki neden daha önemli? Acaba gerçekten balta girmemiş ormanlarda yaşamak istiyor muyum? Acaba oralarda hâlâ balta girmemiş ormanlar var mıdır? –Klişeler, kalıplar, *itibari* bir yapıya sahiptirler ve alışıl gelmiş görüşlerin, değerlendirmelerin daha da yoğunlaştığı bir ortamdırlar. Bu bakımdan özentili bir istencin bünyesindeki bileşenlerden biridirler: İnsanın böyle bir istencinin olması, bu istence sahip olmak *zorunda* olduğuna inanmasından ileri gelmektedir. Örneğin, eski sınıf arkadaşlarını bir araya getirmek için sürekli toplantılar düzenlemek; düğünde beyaz gelinlik giymek veya cenaze töreninden sonra bir yemek daveti vermek gibi... Bir istencin özentili olması, bazen belli *ritüellere*, geleneksel dini törenlere uymak çabasıyla da ileri gelebilir ve insanın geneldeki düşüncelerini-

le ve duygularıyla bağdaşmasına ya da bağdaşmamasına bağlı değildir. Bir maço gibi davranan kişinin istenci de, tamamen özentili olabilir, eğer o kişi iç dünyasının törelere uymaya direnememesi sebebiyle bu tarzda davranmayıp benimsemişse...

İstenç özentisinin ikinci grup belirtileri şöyle adlandırılabilir: *Galeride sergilenmek istenci*. Sadece başka insanlarda beğeni ve hayranlık uyandırmak için sahip olduğum bir istenç de özentili olabilir. Bu tür bir istenç kendini beğenmişlik ve kibirden ileri gelir ve sürekli alkış toplamak peşindedir. Örneğin, dikkati çeken bir başarı kazanma istenci bu gruptandır. Ahlaki bakımdan kendini beğenmişlik de böyle bir istencin kaynağı olabilir. Örneğin, birinin uzun süredir televizyona çıkma hevesini gerçekleştirebilmek için bütün servetini başkalarına dağıtması gibi... Bu türden bir istencin amacı kendini sahnelemek ve çarpıcı bir etki uyandırmaktır. Böyle bir davranış biçimi çevrede olumsuz bir etki uyandırır, çünkü kişi bu tutumuyla *kendine yönelikliğini* yani bir çeşit narsisistliğini sergilemiş olur. Bu eğilim bazen mükemmel bir biçimde gizlenebilir. Örneğin, sadece çocuklarında fedakâr bir anne izlenimi bırakabilmek için onlara karşı fedakârca davranan bir annenin istenci gibi... İnsanın bizzat kendi de istencini sergilediği galeri olabilir. Örneğin, bir insan kendini beğenebilmek, kendine karşı hayranlık duyabilmek için, herkesten saklı bir özgecilik içinde kimsenin farkına bile varmadığı çabalarla kendini harcayabilir. Galeride sergilenen tüm bu davranışların yeterince dikkat çekmeleri için, insanın istencini *dramatize* etmesi gerekir. İşte bu yüzden özentili istenç, kendi görüntüsünü parlak ifadelerle büründürerek yansıtmak esasına dayanmaktadır. Onun, seyircilerin beğenisini kazanmak için ballandıra ballandıra anlatılması gerekmektedir.

Bunları açıkladıktan sonra bir insanı, “özentili” olmakla itham ettiğimizde, aslında özgürlükten yoksun olduğuna, ama bunun ayırdına varmadığına işaret etmekte olduğumuzu anlayabiliyoruz. Zira özentili istencin edinilmiş istence kıyasla bazı eksik yanları vardır. Özentili istenç, edinilmiş istenç gibi bağımsız değildir ve ayrıntılarda özenilen kişinin aslı ile tam anlamıyla örtüşmez. Bu nedenle de özentili istenç, özgür istencin belirleyici özelliği olan bir koşulu, kişiyle uyum halinde olma koşulunu yerine getirmez. Özentili istenç sadece dış görünüş olarak bir istençtir. Anlama ve sözel olarak ifade et-

me çabalarının gerektirdiği biçimde ısrarlı sorularla irdelenecek olursa, kendi içinden çıkmaya mahkûmdur. İnsanın özentisi istencinden ayrılması ona acı verebilir, çünkü bu istencin ışığında kendini beğenmesi çok hoş bir duygudur. Ama öte yandan onu kendi üzerinde taşımak da çok yorucudur. Nihayet onu üzerimizden atıp kendimizden uzaklaştırırsak, çözümleyip eritsek, ya da onu edinme yoluyla kendimize ait, benliğimize uygun bir istence dönüştürebilsek, özgürlük deneyimini kazanmış oluruz.

ÖZGÜNLÜK: KENDİ İSTENCİNDE DİRETMEK

Özgür olmak demek, kendine özgü, özgün bir insan olmak demektir. Bunun anlamı, başkaları tarafından telkin edilen bir istenç ile kendi bireysel özgünlüğünün ve biricikliğinin dışavurumu olan istenç arasında ayrımın yapabilmektir. En ufak ayrıntısına kadar bizimle aynı istence sahip olan bir kişi ile karşılaşsak rahatsızlık duyabiliriz –yani kendi özgürlüğümüzü duyumsamamız bakımından rahatsız olabiliriz. Zaten insan tıpatıp kendine benzeyen birine rastladığı zaman da tedirgin olur. Biz bir başkasının dublörü olmaktan hoşlanmayız. İstencimizin katmerlenmiş olduğunu saptamak daha da huzursuzluk vericidir. Çünkü birdenbire kendimize şu soruyu sorarız: Benim kendime ait ve sahici, yani has olduğunu sandığım bu istenç, katmerlendiğine göre, acaba bir istenç kalıbının şema halindeki genelleşmiş şekli midir?

Bir insan çeşitli biçimlerde özgün olabilir: Örneğin, yaptıklarında, kendini başkalarına gösteriş tarzında, olayları ve eşyaları değerlendirişinde özgün olabilir. İstenç özgürlüğü ile yakından ilgili olan iki türlü özgünlük vardır: Hayal gücünün özgünlüğü ve sözel anlatım özgünlüğü. Biz, biyografimizde açıkladıklarımızdan binlerce kez daha fazla deneyim yaşarız. Kimliğimiz ve yaşadıklarımız, eylemlerimizle olduğu kadar, hiç kimseye açıklamadığımız bu deneyimlerle de bağlantılıdır. Bu deneyimlerin dokusunu belirleyen etken, bizim hayallerimizin dokusudur. Eylemlerimiz de sürekli bu hayallerle kuşatılmıştır, hayallerimiz, eylemlerimize sadece kendimizin tanıdığı bir anlam ve yoğunluk kazandırır. Bu hayallerde de özgürlük ve özgürlükten yoksunluk kendini belli eder, hayaller kalıplaşabilirler ve dolayısıyla özentisi olurlar. Hayaller özgünlüğün bir yansıması da olabilirler, ancak bu

özgünlük bir övünme biçiminde kendini belli etmek gereğini duymadığından, haslığından bir şey kaybetmez. Hayal gücü, özgürlüğün ifadesinde bir uç noktaya çıkarsa, bu demektir ki, bu hayal gücü, üzerinde işlenilerek edilmiş, geliştirilmiş ve istenci edinme sürecine dahil edilmiştir.

Edinmenin ayrı bir biçimi de sözel özgünlüktür. Buna bireysel üslup da denebilir. Öyle bir insan varsayın ki, en çok hoşlandığı uğraş, kendi konuştuğu dile ait geniş kapsamlı bir sözlüğü okumak ve içinden kendine en uygun bulduğu, ya da kendine ters düşen sözcükleri veya söylemleri araştırıp ortaya çıkarmak olsun. Bu kişi kelime dağarcığının sınırları üzerinde düşünürken, bir yandan da kendi öz benliğinin sınırlarını keşfeder. Böyle bir insan, günün modası olan sözel anlatım biçimlerini benimseyip kullananların amansız düşmanı olurdu ve onları birer özgürlük karşıtı olarak görürdü. Özgürlüğü içine alıp boğacakları bir ağı gizli gizli örmekte olan bu tehlikeli yaratıklara karşı savaş açardı. Herhalde böyle bir insana çevresindekiler “kaçık” derler ve arkasından kıs kıs gülerlerdi. Fakat eğer biz onunla konuşacak olursak, kısa sürede bu kişinin özgürlük konusunda, özellikle de istenç özgürlüğü konusunda çok şey bildiğini anlardık.

FELSEFİ ŞAŞKINLIK

Son kez geriye dönüp kitabımıza bir göz atalım ve kendimize şu soruyu soralım: Bu anlatılanlar acaba bize neler öğretti? Soruyu yanıtlayabilmek için, felsefi şaşkınlığın doğal yapısı ve mantığı üzerinde düşünmek gerekir. Her şeyden önce önemli olan, *sıradan* bir şaşkınlığın söz konusu olmadığını saptamaktır. Sıradan bir şaşkınlık, bir beklentimizin gerçekleşmemesinden ötürü hayal kırıklığına uğramış olmamızdan ileri gelebilir. Örneğin: Bu alet, doğru bağlanmış olmasına rağmen neden çalışmıyor? Belirli bir saatte buluşmaya karar verdiğim kişi neden gelmiyor, biçiminde sorular sorduğumuz durumlarda olduğu gibi. Sıradan şaşkınlık hali, hiç beklemediğimiz görüngülerle karşılaştığımız zaman da yaşanır. Tropikal denizlerin balıklarını gördüğümüzde şaşırırız, bir insanın sayısal becerikliliği, karmaşık hesapları bir anda çözmesi veya sihirbazlık numaraları bizi hayrete düşürür. “Böyle bir şeyin olabileceğine inanamıyorum!” deriz. Genelde her yerde ve herkes için geçerli olan gerçeklere, örneğin bazı maddelerin birbirini itecek yerde çekmesine, milyarlarca sinir hücresinin birbirine benzer biçimde etkin olarak iç dünyamızdaki yaşantıları oluşturmalarına, doğanın, her türlü canlı için uygun olan ortamı hazırladığına şaşmamız ve “Bu nasıl oluyor?” diye sormamız da güncel ve sıradan bir şaşkınlıktır.

Ama istenç özgürlüğünün bizde şaşkınlık yaratması bundan farklı bir olaydır. İstenç özgürlüğü güncel ve sıradan bir sorun değildir. Biz güncel ve pratik bağlantılar çerçevesi içinde kaldıkça ve alışageldiğimiz kavramları kullandıkça her şey yolundaymış gibi görünür. Genelde birinin bir işi özgürce yapıp yapmadığını ayırt etmeyi gayet iyi biliriz. Raskolnikov’un işlediği cinayeti okuduğumuzda da, buna dair yorumlarımızı ifade etmekte güçlük çekmeyiz: O özgür bir insandı, kimse onu bu cinayete zorlamadı, bu cinayeti işlemekten vazgeçebilirdi, bu sebeple yaptığından sorumlu tutulmalıdır, deriz. Hatta suçlanan kişinin hayatına mal olabilecek yargılama sırasında da durum aynıdır: Yargının dayanakları olan kesin hükümler, suçları birbirinden ayırt eder ve suçu hafifletici mazeretleri belirler. Bir yargılama so-

nucunda belli bir hükme varmak karmaşık bir süreç olabilir. Ama buradaki güçlükler, mevcut kavramsal çerçeve içinde, bireysel vakalara uygun hükmü bulmaktan ibarettir; konu, “Önsöz”de açıklandığı gibi ilkesel bir sorun değildir. Yargı önünde de ilkesel olarak istenç özgürlüğü sorunu yoktur.

“İstenç özgürlüğü nasıl olabilir?” Bu da tıpkı sıradan şaşkınlık durumlarındaki soruya benzemektedir. Ama kulağa çalınışı aynı olmasına karşın, bu sözcüklerin gerisinde başka bir mantık saklıdır. Zira sanki gizlice şu sözler bu soruya eklenmektedir: “...aslında böyle bir özgürlük *olamaz* ki!” Ve biz Önsöz’ün ışığında bu tümceye şunu da ekleyebiliriz: “Zaten *kavramsal nedenlerden ötürü* böyle bir özgürlük *olamaz*.”

Bu tarzda bir sorunu görebilmek için, *daha önce*, örneğin özgürlük, koşullanmışlık ve anlamak fikirleri üzerinde felsefi açıdan düşünmüş olmak gerekir. Bu durumda vereceğimiz mesaj şöyle olacaktır: “Şimdiye kadar buna şaşırmadıysanız da, aslında bundan sonra şaşırmanız *gerekir!*” O halde bu *yapay* bir sorun mudur? Felsefeyle ilgilenenler, başkalarının haklı olarak umursamadığı konularda güçlükler gören kişiler midir? Bunların işi gücü, uğraşacak bir konu bulabilmek için sorun *üretmek* midir?

Gerçekten de “Önsöz” bölümünde ortaya attığım sorun bir bakıma *üretilmiş* bir sorundur, ama rasgele, keyfi bir oyun biçiminde üretilmiş bir sorun değildir. Aslında “*üretilmiş*” sözcüğü de bunu doğru olarak tanımlamıyor. Sorun, pratik yaşamda gizli kalan düşünce yollarının *görünür hale getirilmiş* olmasıdır. Böylece *yeni bir şey* olarak ortaya çıkan, sadece varılan sonuç karşısındaki şaşkınlıktır. Bu da sorunun yapay olduğu anlamına gelmez. Mesele büyük bir maharetle oluşturulmuş bir bulmaca gibi şaşırtıcı değildir. Şaşkınlığımız, deneyimlerimiz karşısında bir adım geriye gidip tümüne bakacak olursak, onlar hakkında sandığımız kadar geniş bir bilgi sahibi olmadığımızı fark etmemizden kaynaklanmaktadır. Görünür hale gelmiş olan sorun bu bakımdan bir *zorlayıcılık* kazanır: Biz sorunun derinlerine inmek gereğini duyarız, çünkü özgürlük gibi önemli bir mesele söz konusu olduğundan, yolumuzu karanlıkta el yordamıyla bulmak istemeyiz.

Öyleyse biri çıkıp da: “Filozofların uğraştıkları sorunlar, kendilerinin yarattıkları sorunlardır “ derse, bu yanlış değildir. Çünkü güncel uygulamalarda olayların yüzeyi altında saklı kalan düşüncelerin çizgilerini belir-

gin hale gelecek şekilde çizmek felsefi bir uğraştır. Ama bu tanıyı koyarken küçümseyici, aşağılayıcı bir tavır takınmak yanlışır. Deneyimlerimizin temelinde yatan öğeleri açıkça bilmediğimizi keşfetmemiz ve sonra da bunları açıklığa kavuşturup anlamaya çalışmamız, küçümsenecek bir şey değildir. Bu sayede deneyimlerimizi öncesine kıyasla daha iyi ifade edebiliriz. Bunun nedeni sorunun meydana getirdiğı düşünsel baskının, deneyimlerimizin öğeleri arasındaki gizli bağlantıları ortaya çıkarmaya bizi yöneltmesidir. İstenç özgürlüğünün, istencin edinilmesinden ibaret olduğı görüşü buna bir örnektir. Bizim aralarında olsa olsa çok gevşek bir bağlantı olduğunu sandığımız şeyler, biz onları benimsediğimizde, kendimize mal ettiğimizde, birbirlerine uyumlu olarak birleşirler ve bir bütün oluştururlar. Bir istenci anlamak ve değerlendirmek, istencin bağımsızlığı, bağımsız olmanın, zamanı algılama biçimine olumlu katkısı, özgürlük, tutku ve özen-ti arasındaki bağlantı gibi... İşte bu açıdan bakıldığında, felsefi bir sorunun ortaya atılıp çözümlenmesi üretici olabilir. Bunun yararı, sadece kuramsal olarak olayların derinliklerine bakma olanağını elde etmek değildir. Ayrıca özgürlük meselesinde düşünsel şaşkınlığın farkına varıp onu çözmemiz, eylemlerimize ve ahlaki bakış açımıza da derinlik kazandırır.

•

KAYNAKLAR

Bu kitabın yazılışı kendine has bir düşünsel dinamizm geliştirdiğinden, üzerinde çalıştığım süre içinde daha önce okuduklarımın pek çoğu geri plana itildi, hatta onları unuttuğumu bile söyleyebilirim. Aşağıda bildireceğim kaynaklar ise, son ana kadar bana eşlik etti... Onlar olmasaydı bu öyküyü anlatamazdım.

Önsöz

Bu kitabın başından sonuna kadar ve burada da üzerinde durduğum koşullar ve koşullanmışlık fikri sanırım sezgisel olarak yeterince açıktır. Bu fikir elbette mantıksal koşullanmışlık değil, ampirik koşullanmışlıktır ve *nedenselliği* açıklamaya yaramaktadır. Bu sebeple de kitabın bazı yerlerinde koşullanmışlıktan söz ederken, rahatlıkla *nedensel* sözcüğünü kullandım. Koşullanmışlık fikrinin doğa yasası fikriyle bağlantılı olduğu, birçok yazar tarafından kabul edilen bir şeydir. Bu konuya biraz daha yakından ışık tutulduğunda, çok çapraşık olduğu ve teknik açıdan karmaşık bir tartışma ile irdelenmesi gerektiği ortaya çıkar. Böyle bir tartışmayı anlayabilme-yi iki kitabın sayesinde başardım. Bu kitaplar şunlardır: J. L. Mackie, *The Cement of the Universe*, Oxford: Clarendon 1980 ve E. Sosa (ed), *Causation and Conditionals*, Oxford: Oxford University Press 1975. Kitabımda fazla ayrıntıya girmemeye karar vermemin iki nedeni vardı: Birincisi, teknik bir tartışmanın bu kitabın genel yapısına uymayacağı, ikincisi ise ayrıntıların, kitaptaki düşüncenin izlediği ana çizgiyi değiştirmeyeceği kanısıydı.

Bir fenomene ait gerekli ve yeterli koşulların keşfedilmesinden ve adlandırılmasından ibaret olan bir anlamının var olduğu düşüncesinin, bu kitabın amaçlarını gayet açık olarak ortaya koyduğunu sanıyorum. Yalnız bir meseleye dikkat çekmek isterim: Konu, eylemler ve istenç olduğunda, koşullar –doğa fenomenlerinden farklı olarak– fenomenlerin *içeriği* ile ilgilidir. Bu noktayı derinleştirebilmek için tin felsefesinin ana konularına ait karmaşık soruları ele almak gerekir. Arzular nasıl içerik kazanırlar? Arzuların içerik bakımından aralarındaki ilişkiler ile arzuların doğal bir fenomen olarak var oldukları nedensel ilişkiler arasındaki orantı nedir? Bir fe-

nomenin kaynağı ile nedeni, fikirleri arasındaki ilişki nedir? Bunlar ve buna benzer sorular, düşünme ve arzulama arasındaki bağlantı hakkında da ortaya atılabilir. Kitabımda tüm bu sorunlara ve beden-ruh ilişkisine değinmeden geçiyorum ve anlatılan öykünün kuramsal konuların çok derinlerine inmemesine rağmen, içerdği özün anlaşılacağını ve inandırıcı olacağını umuyorum. Kulislerin arkasına bir göz atmak gereksinimi duyan olursa, şu kitabı okumasını öneririm: Ansgar Beckermann, *Analytische Einführung in die Philosophie des Geistes*, Berlin: de Gruyter 1999.

Kitabımda alıntıladığım (ve çevirisini benim yaptığım) D'Holbach'ın sözleri şu yapıttan alınmıştır: Paul Henry Th. D'Holbach, *Système de la Nature*, 1770 Chapitre XI: *Du système de la liberté de l'homme*.

Eylemlerimize ve isteklerimize içerden ve dışardan bakış arasındaki sezgisel çatışma ile ilgili bilgiler bakımından en çok yararlandığım yapıt şudur: Thomas Nagel, *The view from Nowhere*, Oxford: Oxford University Press 1986, Bölüm VII (Almanca: *Der Blick von Nirgendwo*, Suhrkamp stw, 1992.) Nagel'e göre bu iki perspektifin bağdaşmasına olanak yoktur. Bu da özgürlükle ilgili şu sezgi ile bağlantılıdır: " ... to be really free we would have no act from a standpoint completely outside ourselves, choosing everything about ourselves, including all our principles of choice –creating ourselves from nothing, so to speak" ["... gerçekten özgür olabilmemiz için, bizim tamamen kendimizin dışında bulunan bir bakış açısından hareket etmemiz, kendimizle ilgili her şeyin seçiminde, seçimimizin tüm seçim ilkelerimizi içermesi gerekir –başka bir deyişle, kendimizi bir hiçten yaratmamız gerekir."] (118). Kitabın ikinci kısmında eleştirdiğim koşulsuz özgürlük fikri budur.

Sorunun bir çözümü *olduğu*, fakat bizim bilgilenme yetimizin sınırlılığı nedeniyle onu *bulamadığımız* düşüncesini Colin McGinn şu yapıtında ele almıştır: *Problems in Philosophy*, Oxford: Blackwell 1993: Bölüm 5.

BİRİNCİ VE İKİNCİ BÖLÜM

Birinci bölümde sözünü ettiğim, kelimelerin *yabancılaştırılması* ve bundan hareket ederek kavramsal bir analize girilmesi konusu –bildiğim kadarıyla– Platon'un birçok diyalogunda işlenmiştir. Buna dair yeni za-

manda yazılmış en önemli metin şudur: Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, Frankfurt, Suhrkamp 1960.

Burada geliştirilmekte olan eylem fikri, Harry G. Frankfurt'un, *The Importance of what we care about*, (Cambridge, Cambridge University Press 1988) başlıklı yapıtında (Bölüm 6) üzerinde durmakta olduğu fikir ile çok yakından ilgilidir. Bu ilişki özellikle bir eylemin içerden yönetilen bir hareket olduğu gözleminde kendini belli eder. Frankfurt'un gözleminde göre bir eylemin doğasında, belli bir biçimde meydana getirilme –koşullandırılma– yoktur. Ben, bu iki bakış açısının birbirini dışladığı kanısında değilim. Tam tersine, her ikisi de –metinde olduğu gibi– birbirine bağlanırsa, yeterince dolgun anlamlı, tam bir eylem kavramı elde edilir.

İstenç fikri bakımından da, istencin eyleme dönüşme etkisine sahip bir arzu olduğunu söylemekle, Frankfurt'un görüşüne katılmaktayım (Bölüm 2). Bunun ötesindeki düşünceler bana aittir. Sözel olgular üzerinde düşünürken, şu kitap bana yardımcı oldu: Gottfried Seebass: *Wollen*, Frankfurt, Klostermann 1993.

Eylem özgürlüğü hakkında yaptığım açıklamalara birçok yazarda rastlanmaktadır, yani bunlar yeni açıklamalar değildir. Burada yeni olan, bu açıklamalar ile belirlenmiş istenç konusu arasındaki bağlantının kuruluş biçimidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yukarıda sözünü ettiğim Harry G. Frankfurt'un kitabı benim için birçok bakımdan en önemli metin olmuştur. Onun fikirlerini çoğu zaman değiştirerek devraldımsa da, kitabımı yazarken metni hiç yanımdan ayırmadım. Bu bölümü yazarken de durum böyleydi. Bölüm 12'de şu sözlerle rastlanmaktadır: "It is difficult to articulate what the act of deciding consists in –to make fully clear, just what we do when we perform it. But while the nature of deciding is aggravatingly elusive, at least it is apparent that making a decision is something that we do *to ourselves*" ["Karar verme ediminin içerdiklerini –yani karar verme edimini gerçekleştirdiğimizde ne yaptığımızı– tam bir açıklıkla söze aktarmak zordur. Fakat karar vermenin ne olduğunu açıklamanın aşırı zor olmasına karşın, en

azından ortada olan şudur ki, bir karar vermek, kendimiz için bir şey yapmak demektir.”] (172)

Ben, kendi metnimde bu gözlemi olabildiğince geliştirip genişletmeye çalıştım; tözsel kararların, *kendimiz ile kendimiz için* bir şey yaptığımızı sağladığını söylemem, bu çabamı göstermektedir. Bunun dışında da tözsel kararlar konusunda yaptığım analizler Frankfurt’un fikirleriyle özellikle de kitabının 5 ve 12 sayılı bölümlerindeki düşünceleriyle bağlantılıdır. Aynı şey insanın arzuları ile kendi arasına koyacağı içsel mesafe konusu için de geçerlidir. Bu konunun istenç özgürlüğü tartışmasının merkezine taşınmış olmasını Frankfurt’a borçluyuz. Bu ilk kez şu metinle gerçekleşmiştir: *Freedom of the will and the concept of a person*. Bu konu şimdi *Analytische Philosophie des Geistes* adlı kitabın (Beltz Athenaeum 1997) ikinci bölümünü oluşturmaktadır. (Almancası P.Bieri yay.)

İstem karşıtı eylemin bir çelişki olduğunun bilincine vardığımda, bu konuda yazılmış yapıtlar aradım ve hiçbir yazı bulamayınca çok şaşırdım.

Geleceğin açık olması konusunda bana özellikle Max Planck’ın *Vorträge und Erinnerungen* adlı yayınındaki şu metin çok yardımcı oldu: *Vom Wesen der Willensfreiheit*, (Darmstadt 1975). Bu metin U. Pothast Yay. tarafından yeniden basılmıştır. *Seminar: Freies Handeln und Determinismus*, Suhrkamp, stw, 1978.

Düşünme ve düşünmenin istenç üzerindeki etkisi hakkında rahat bir konuşma biçimindeki üslubumdan ötürü, literatürde irdelenen pek çok ince, hassas noktaya değinmeden geçmek durumunda kaldım. Fakat benim konuyu bu biçimde işlemiş olmam –belki üstünkörü diye nitelendirilebilse de– bu davranışımın, benim asıl üzerinde durmak istediğim önemli somut noktaya zarar vermediği kanısındayım. Konunun ayrıntılarına girmek isteyenlere Stephan Gosepath tarafından yayınlanan *Motive, Gründe, Zwecke* (Frankfurt, Fischer 1999) adlı yapıtı öneririm.

DÖRDÜNCÜ VE BEŞİNCİ BÖLÜM

Bu bölümlerde hemen hemen tümüyle fenomenolojik imgelem konusu üzerine eğildim. Birinci Ara Bölüm’de betimlemekte olduğum meseleler burada ele alınmaktadır: İçsel algılamada yaşantının ayrıştırılması-

nı, tefrik edilmesini sözel anlatıma dönüştürmek. Akıntıya kendini kaptırıp sürüklenen kişiyi temsil eden tipi yaratırken Frankfurt'un kitabının ikinci bölümündeki *wanton* figüründen esinlendim. Fakat benim yarattığım tip aynı figür değildir, Frankfurt'un kitabındakinden daha radikaldir. Frankfurt'un kitabında şu sözlere rastlanmaktadır: "I shall use the term 'wanton' to refer to agents who have first-order desires but who are not persons because, whether or not they have desires of the second order, they have no second-order volitions." ["Karar verebilecek durumda olup da birincil istekleri olduğu halde, ikincil istekleri olsa da olmasa da, ikincil arzularının olmaması nedeniyle kişi sayılmayanlar için ben <wanton> (başıboş dolaşan, aklına eseni yapan) terimini kullanacağım."] (16) O halde bir "wanton"un kendi arzularına ilişkin arzuları olabilir. O, bu içsel mesafeye sahiptir. Onun yapmayı başaramadığı, belli bazı arzularının kendine ait bir istence dönüşmesini içeren arzuları geliştirmektir (Bunlar "second-order volitions" olurlardı). Oysa sürüklenen kişi, ikinci derecede arzuları daha en başından beri geliştirmeyi başaramamaktadır, çünkü içsel mesafeye sahip değildir.

İrade zayıflığı konusuna sadece kısaca değindim, ama bu konu çok daha geniş çapta işlenebilir. Bu fenomeni çok farklı bir biçimde betimleyen, hatta bunun başlı başına bir fenomen olduğunu kabul etmeyen bazı analizler de vardır. Bu konuya ilişkin önemli yapıtlar şunlardır: J. Elster (ed.) *The multiple Self*, Cambridge: Cambridge University Press 1986; A. Mele, *Irrationality*, Oxford: Oxford University Press 1987; T. Spitzley, *Handeln wider besseres Wissen*, Berlin: de Gruyter 1992; U. Wolf, *Zum Problem der Willensschwäche*, in: Gossepath, *Motive, Gründe, Zwecke*, op. cit.

Özgürlükten yoksunluk durumu ve çarpıtılmış zaman yaşantısı arasındaki bağlantı hakkındaki sözlerim, beni edebi açıdan meşgul etmiş olan konuları kavramlara dönüştürme denemesidir. Benim romanlarımdaki kişilerin zaman deneyimi acı verecek kadar biçim değiştirdiğinde, istençlerinde ileri derecede özgürlük yoksunluğu çektikleri ortaya çıkmaktadır. Kitabımda bu gözlemimi kuramsal olarak irdelemek fırsatını buldum. Aradaki bu bağlantının *nedenlerini* zaman zaman kendime sormaktayım. Ama bunun isabetli bir soru olduğuna emin değilim, çünkü buradaki "neden" sözcüğünün ne demek olduğunu bilmiyorum.

BİRİNCİ ARA BÖLÜM

Bu bölümde ana hatları çizilen felsefe anlayışı, Peter F. Strawson'un betimleyici metafizik adını verdiği görüş biçimiyle örtüşmektedir. Bu görüş, Kant'ın her türlü deneyimi edinebilme olanağının koşullarını ortaya çıkarmak amacına dayandırılmakla beraber, Kant'ın bilgilenme psikolojisi hakkındaki fikirlerini ve kendine özgü idealizmini dikkate almamaktadır. Strawson'un görüşüne ait ayrıntıları merak edenler, şu iki kitaptan faydalanabilirler: *Individuals*, Londra: Methuen 1959 (Almanca: *Einzelding und logisches Subjekt*, Stuttgart: Reclam 1972) *The Bounds of Sense*, Londra: Methuen 1966 (Almanca: *Die Grenzen des Sinns*, Beltz Athenaeum 1992.)

Ben Frankfurt'un incelemelerini, özgür olarak bir şeyler yapan ve isteyen kişilerle ilgili betimleyici metafizik araştırması olarak yorumluyorum.

Benim felsefi yöntem hakkındaki tasavvurumda, Strawson'da bulunmayan bir şey var: İçsel algılamaların sözlerle açıklanmasının önemli olduğu düşüncesi ve bu sözel açıklamaların anlatma biçiminde olması. Bu düşüncenin ilk anda sanıldığından daha problemliliğini itiraf ediyorum. En önemli güçlük, kendimize şu soruyu sorduğumuzda ortaya çıkmaktadır: Kavramlar biçimindeki sözel açıklamadan önce gerçekleşmesi gereken içsel algılama, bu tür bir sözel açıklama için nasıl ölçüt olabilir? Başka bir söylemle: Kendi içinde kavramsal olarak belirtilmemiş olan bir şey, kavramsal bir açıklamanın doğru olup olmadığı konusunda karar vermeye nasıl olanak sağlar? Ben bu soruya doyurucu bir yanıt bulamadım. Ama öte yandan yaşantı biçimlerinin içsel olarak algılanmasının istenç özgürlüğü konusunda bizi yönlendireceği bana kesimmiş gibi görünüyor. Yoksa bir mesele konusunda yapılan bir önerinin meseleye uygun olup olmadığını nasıl anlarız? Bazı betimlemelerin bize uygun olduğunu, bazılarının ise bize uymadığını saptamamız nasıl izah edilebilir?

ALTINCI BÖLÜM

Özgürlüğü açıklamak için hareketlendirilmemiş hareketlendirici eğretilmesini ortaya atan yazar Roderick M. Chrisholm, bu terimi *Freedom and the Self* adlı yazısında kullanmıştır. (Gary Watson, ed., *Free Will*, Oxford: Oxford University Press 1982.) Chrisholm şöyle yazmaktadır: "At ti-

mes, the agent, if he chooses, may rise above his desires and do something instead" (33) İşte bu, koşulsuz istenç fikridir.

Peter van Inwagen, *An Essay on Free Will* (Oxford: Clarendon Press 1983) adlı kitabında, özgürlükle koşullanmışlığın kesinlikle bir biriyle bağdaşamayacağını savunmaktadır. Benim kitabımın ikinci kısmındaki metnin bir bölümü Inwagen'in ileri sürdüğü kanıtların dolaylı olarak tartışılmasından ibarettir.

Bu bölümde, ortaya attığım düşüncelere karşıt görüşte olanların eline olabildiğince güçlü kozlar vermeye çalıştım. Aynı konuda düzenlediğim seminerler de benim için çok verimli oldu. Koşulsuz özgürlük fikrinin arkasındaki sezgilerin gücü ve direnci hakkında okuduğum tüm kitaplarla bu seminerleri kıyasladığımda, seminerlerin benim için daha bilgilendirici olduğunu belirtmek isterim. Bu bölümde ve bundan sonraki iki bölümde eksik olan, Jean-Paul Sartre'ın *L'être et le néant* (Paris: Gallimard 1943; Almancası: *Das Sein und das Nichts*, Hamburg: Rowohlt 1997) adlı yapıtındaki özgürlük kuramının tartışılmasıdır. Bu tartışmayı hakkıyla yapabilmek için, arka planındaki çok özel ontoloji (varlık bilim) konularına girmek gerekti. Oysa bu konu da kitabımın sınırlarının dışına çıkardı. Gene de Sartre'ın fikirlerine bir tek cümle ile de olsa değinmeden geçemeyeceğim. Öyle sanıyorum ki o, her şeyden evvel "içsel perspektiften bakıştaki odak noktası"nı yanlış anlamaktadır.

YEDİNCİ VE SEKİZİNCİ BÖLÜM

Bu iki bölümde, Daniel C. Dennett'in *Elbow Room* (Cambridge Mass. MIT Press 1984, Almancası: *Ellenbogenfreiheit*, Beltz Athenaeum 1994) adlı yapıtını okumam bana esin kaynağı olmuştur. Dennett, kitabının birinci bölümünde şu düşüncüyü geliştirmektedir: Geleneksel istenç özgürlüğü sorunu (yani benim Önsöz'de betimlediğim sorun), koşullanırılmanın yanlış anlaşılmasından ve dramatize edilmesinden kaynaklanmaktadır ve bütün mesele bunları ortaya çıkarıp açıklamaktır. Ben bunu okuduğumda kendimi sanki elektrik cereyanına kapılmış gibi hissettim. Ama daha sonra hayal kırıklığına da uğradım, çünkü konulan tanılar bana çok zayıf ve üstünkörü gibi geldi. İzlenimim şudur ki, Dennett, içsel de-

neyimleri betimlerken yeterince sabırlı davranmamıştır. Ben bu eksikliği gidermeye çalıştım.

Acizlik ve zorunluluk ifade eden söylemlerin insanı yoldan çıkaran etkisi hakkında yaptığım açıklamalarda Wittgenstein'in ana fikrinden eslendim. Onun görüşüne göre, sözlerin büyümesine kendimizi kaptırdığımızda felsefi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Ölçülü koşulsuzluk hakkındaki bölüm, seminerlerde sık sık karşılaştığım itirazlara bir tepkidir. Bu bölümde özellikle de Christian Wirrwitz'in "disjunktive Entscheidungsprozesse," yani "karşıtları ayırt edici karar verme süreci" üzerine yazdığı bir metni göz önünde bulundurmaktaydım.

Düşüncelerin, düşsel görüntülerin ve istencin amaca yönelmesinde bir birinin yolunu kesmeleri fenomeni tin felsefesinde *yönelimsellik* (Intentionalitaet) diye adlandırılır.

Benim renksiz ve cam gibi kırılgan özgürlük hakkında söylediklerime, literatürde bu kadar sivri bir anlatım biçimiyle rastlanmamaktadır. Bu mesele benim için özel bir önem taşımaktadır, çünkü ben şuna inanıyorum: İstenç özgürlüğü, sözünü ettiğim içsellik ve mahremiyetle kuşatılmış olmasaydı, koşulsuzluk düşüncesinin sahip olduğu çekim gücü böylesine etkili olamazdı. Bu durumda istencin üreteni olmak ve istencin kendiliğindenliği konuları dikkati üzerlerine çekmezlerdi.(?) Ayrıca öyle sanıyorum ki, farkına varmadan gizli bir "homunculus"u içeriye almak tehlikesi de daha az olurdu.

Yazgıcı (Fatalist) ile yaptığım konuşma, üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiğim çeşitli görüş alışverişlerinin yoğunlaştırılmış şeklidir. Onlar bana şunu görmemi öğrettiler: İnsanı yazgisından ötürü yakınmalarından vazgeçirmek için, ona yakınmanın kendi içinde tutarsız olduğunu, çünkü bu yakınmayı dayandırabilecek bir bakış açısının bulunmadığını göstermek gerekir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Raskolnikov ile yargıç arasındaki diyalogu kurgularken en çok R. Jay Wallace'ın *Responsibility and the Moral Sentiments* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1996) adlı kitabından yararlandım. Bu yapıttan önce-

likle şunları devraldım: Okunuş biçimi dürüst ve hakça davranmak olan problemin bir bütün olarak yorumlanması; ahlaki duyguların analizinde beklentilerin vurgulanması; ahlaki mazeretlerin analizi; istencin koşullandırılmışlığı ile sorumluluğun bağdaşmadığı savında, bunun koşullandırılmışlığın özel durumlarında geçerli olan birtakım öğelerin genel koşullandırılmışlığa aktarılmasından ileri geldiği ve bunun da bir yanılsamaya neden olduğuna işaret edilmesi... Wallace'ın görüşüne göre, yargılanan kişiye karşı dürüst ve hakça davranılmadığı suçlaması, ahlaki mazeretlerin analiziyle ve yukarıda işaret edilen yanılsamanın açıklanmasıyla çürütülebilir. Bence bu yanlış bir değerlendirmedir. Raskolnikov'un suçlaması sadece bu şekilde yanıtlanamaz. Her şeyden önce şöyle demek yeterli değildir: "Ne yapalım, bir insanda ahlak yasalarına göre düşünme yetisi varsa, biz onun yaptıklarından sorumlu olduğuna hükmederiz. O insanın yaşam öyküsünden ötürü belli bir zamanda bu sorumluluğu üstlenmek durumunda olup olmadığı bizi ilgilendirmeyebilir." Demek ki, ben Raskolnikov'un durumunu güçlendirmekle, Wallace'a karşı cephe almış oluyorum.

Wallace'ın kitabına ek olarak Peter W. Strawson'un bir yazısı benim için önemli bir kaynak oluşturdu: *Freedom and Resentment*, Proceedings of the British Academy 48 (1962), yeniden yay.: Gary Watson (ed.) *Free Will*, op. cit. (Almanca: *Freiheit und Übelnehmen*, U. Pothast, *Seminar: Freies Handeln und Determinismus*, op. cit.) Strawson'un ileri sürdüğü kanıtlara göre, bizim başkalarına sorumluluk atfetmemizin kökenindeki mesele, sorumluluk atfetme konusundaki tipik tavırlardan farklı olan bir tavrı benimseyemeyişimiz ve benimsemek istemeyişimizdir. Strawson, dürüst ve hakça davranmak meselesini hiç tartışmamaktadır ve bu yüzden de sanıyorum ki –benim metnimde de görüldüğü gibi– Strawson'un verdiği bilgiler çok kısa boyutlar içinde kalmıştır. Yargıcın son sözleri gene Strawson'un fikirlerini içermektedir.

Bu bölümü ilk tasarladığımda, yargıyla Raskolnikov arasındaki diyalogu, yargıcın Raskolnikov'a dürüst ve hakça bir davranış beklememesi gerektiğini açıklamasıyla bitirmiştım. Mario Brandhorst bana bu meselenin daha karmaşık olduğunu gösterdi. Şöyle ki: Aslında Raskolnikov, yargıcın eylemlerini de bizzat yargıcın benimsediği ölçüde göre değerlendirme hak-

kına sahiptir. Ahlaki bakış açısının düşmanlarına karşı, bu bakış açısını savunan kişilerin, birini suçladıklarında ne kadar dürüst ve hakça davrandıklarını da denetlemek gerekir. Ayrıca Raskolnikov, ahlaki bakış açısı ilkesinin ve nesnel ahlaki nedenler fikrinin anlaşılır olduklarından kuşkulana olanağına da sahiptir.

Bu son konu –yani sözünü ettiğim “ahlak felsefesinin en derin suları”– hakkında, Bernard Williams’ın iki makalesinin çok bilgilendirici olduğu kanısındayım: *Internal and external reasons*, (R.Harrison, ed., *Rational Action*, Cambridge, Cambridge University Press 1997) yeniden yay.: (Williams, *Moral Luck*, Cambridge, Cambridge University Press 1981, Almancası: S. Gosepath Yay.: *Motive, Gründe, Zwecke*). Ve: *Internal Reasons and the Obscurity of Blame (Making Sense of Humanity*, Cambridge, Cambridge University Press 1995). Nesnel ahlaki nedenler fikri için önemli bir metin de şudur: Thomas Nagel, *The Possibility of Altruism*, Princeton University Press 1970, (Almancası: *Die Möglichkeit des Altruismus*, Frankfurt/M.: Philo Verlagsgesellschaft 1998).

Ahlaki bakış açısının tümü için dürüst ve hakça davranma sorusunu ortaya atmak bir anlam ifade eder mi? Bu meselede uzun zaman tereddüt ettim. Sonunda yargıca söylediğim sözler, Jörg Hardy’nin bir önerisine dayanmaktadır. Kendisi ayrıca çok önemli gözlemleriyle kitabımın bu bölümüne katkıda bulunmuştur.

İKİNCİ ARA BÖLÜM

Bu bölümde yazdıklarım, Wilfrid Sellars ve öğrencisi Jay F. Rosenberg’den öğrendiklerimin geliştirilmesinden ibarettir. Sellars için felsefe, gerçek ve potansiyel yanlışların tanısallıktan tartışılması olduğundan, o kendi fikirlerini geliştirebilmek için rol dağıtımını yaparak açıklamak yolunu seçmek zorunda kalmıştı. Bunu, *Science, Perception and Reality* (Londra: Routledge & Kegan Paul 1963) adlı kitabındaki metinler en iyi biçimde ortaya koyuyor. Sellars’ın metinleri beni uzun süre bocalattırdı. Kendi kendime: “Ne demek istediğini neden doğrudan doğruya söylemiyor?” diyordum. Öğrencilerimin tepkisi de bu doğrultuydu. Konumuz Sellars olduğundan zaman devamsızlık yapıyorlardı. Ben onlara –ve kendime de– Sellars’ın

başvurduğu bu dolambaçlı yolun *püf noktasını* açıkladıktan sonra tekrar derse gelmeye başladılar.

Rosenberg'in, bu konu hakkındaki fikirlerini benzersiz bir açıklıkla betimlediği yapıtı şudur: *The Practice of Philosophy*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall 1984. (Almanca: *Philosophieren*, Frankfurt: Klostermann 1986). Verilen örnekler hakkında onun yaptığı açıklamalar felsefi titizlik fikrini belirginleştirmektedir.

ONUNCU VE ON BİRİNCİ BÖLÜM

İstencin edinilmesi fikri konusunda benim esin kaynağım olan iki yazardan söz etmeden geçemeyeceğim: Sigmund Freud ve –bir kez daha– Harry Frankfurt. Aslında onlarla kurduğum bağlantı çok güçlü değildir, hatta gevşektir diyebilirim. Frankfurt'un yazdıklarını buraya alıntılıyorum: “...the statement that a person enjoys freedom of the will means that he is free to want what he wants to want. More precisely, it means that he is free to will what he wants to will, or to have the will he wants... It is in securing the conformity of his real to his second-order volitions, then, that a person exercises freedom of the will.” [Bir kişinin istenç özgürlüğünden yararlandığının saptanması, bu kişinin arzulamayı arzuladığı şeyi arzulamakta özgür olduğu anlamına gelir. Bunu daha açıkça anlatmak gerekirse, şöyle denebilir: O kişi, istemeyi arzuladığı şeyi istemekte –ya da arzuladığı isteğe sahip olmakta özgürdür. O halde bir kişinin istenç özgürlüğünü gerçekleştirmesi, istencinin ikincil arzularıyla tam anlamıyla örtüştüğünün kuşku götürmez kanıtıdır.”] *Freedom of the will and the concept of a person*: 20. Demek ki Frankfurt'a göre, istenç özgürlüğü, birinci derecedeki bir arzunun istence dönüşmesini hedefleyen ikinci derecede arzunun gerçekleşmesidir. Başka bir söylemle: Özgür istenç, istenen istençtir. Ben kendi metnimde bundan şu düşünceyi çıkardım: İstencin özgür olabilmesi için, insanın öz tasavvuruna uygun olması yani onanması gerekir. Bu düşüncenin her iki şeklienden ötürü ortaya çıkan soruların yanıtları, düşüncelerin kendi içinde barındırılmamaktadır. Frankfurt da bunu belirtmektedir: “... the assignments of desires to different hierarchical levels does not by itself provide an explanation of what it is for someone to be identified with one of his own

desires rather than with another" ["Birtakım arzuların farklı kademelere yerleştirilmesi, bir kişinin arzularından birini diğerlerine tercih edip kendini onunla özdeşleştirmesinin o kişi için ne demek olduğunun açıklamasını getirmez."] (Bölüm 12: 166). Elde edilebilecek tek açıklama, özdeşleştirme olayında özel bir tür *kararlılığın* işe karışmasıdır. Bu noktada, Frankfurt'un öne sürdüklerini, anlaşılan istenç fikriyle daha da genişletmiş oldum. Tıpkı istencin sözel anlatıma dönüştürülmesi düşüncesinde olduğu gibi, burada da Freud devreye girmektedir. Söz konusu olan, Freud'un "Instanzlehre" ve psikanalize ait başka ayrıntılar değildir. Benim yaptığım sadece şundan ibarettir: Ben onun ana düşüncesini kendime göre düzenleyerek kendi sözcüklerimle ifade ettim: Biz, iç dünyamızı gerek içerdiği mantık gerekse oluşumu bakımından daha iyi anlama olanağına kavuşursak, içsel özgürlüğümüz de artar. "Wo Es war, soll ich werden." [O nerede idiye, ben orada oluşmalıyım.] Bu ünlü söz birçok bakımlardan benim "kendine mal etme, edinme" konusunda söylediklerimle aynı doğrultudadır. Kitabımın çeşitli yerlerinde hayal gücünün oynadığı önemli rol ve etkileri hakkındaki açıklamalarımı da, Freud'un fikirlerinin bana kazandırdıklarına borçluyum. Verdiğim örneklerin tümü benim kendi ürünümdür, ama bana öyle geliyor ki, eğer ben Fritz Riemann'ın "Grundformen der Angst" (München/Basel: Ernst Reinhardt 1993) adlı yapıtını okumamış olsaydım, bu örnekler aklıma gelmezdi. Kitabımda izlerine rastlanabilecek olan başka bir yapıt da Richard Wollheim'in *The Thread of Life* adındaki eseridir (Cambridge: Cambridge University Press 1984). İstencin anlatılması konusunu işlerken de Dieter Thomae'nin *Erzaehle dich selbst* adındaki yapıtından esinlendim (München C.H.Beck 1998).

Ben herhangi bir yerde "edinilen istenç" konusundan söz ettiğimde, çoğu kez "aslında bu konu *psikoloji* kapsamına girmez mi?" sorusuyla karışlaştım: Yanıtım şöyledir: "Bir bakıma evet. Çünkü söz konusu olan Biz'iz ve bizim kendimizi tanımamız, kendimiz hakkında bilgilenmemizdir. Ama bu çok *soyut* bir psikolojidir, çünkü deneysel ayrıntılardan değil, sadece kendini anlamanın temel kategorilerinden söz edilmektedir. Bu bakımdan da felsefenin kapsamına girmektedir –zira konusu kişi olmanın betimleyici metafiziğidir."

Son bölümde istencin bağımsızlığı hakkındaki sözlerim, daha önce yayınlanmış olan bir metinle bağlantılıdır: *Cosa accadrebbe se fossimo liberi*?(Quadermi Interdisciplinari 2, Cosenza: Pellegrini Editore 2000). John Christman'ın (ed.) *The Inner Citadel* (Oxford: Oxford University Press 1989) adındaki antolojisinin bana büyük ölçüde yardımı dokunmuştur.

Tutkulu özgürlük hakkındaki sözlerime gelince, bunlarda Frankfurt'un iki metninden hareket ettim: *On Usefulness of Final Ends* ve *Autonomy, Necessity and Love* (*Necessity, Volition, and Love*, Cambridge: Cambridge University Press 1999).

İstenç özentisi ve özgünlük konularındaki olumlu ve olumsuz açıklamalarımın sorumluluğu tamamen bana aittir.

Ne kadar özgürüz? İsteklerimiz, çeşitli rastlantılardan oluşan özgeçmişimiz tarafından koşullandırılmışsa, özgürlükten yoksun mu sayılırız? İnsanları ahlakları bakımından değerlendirirken ve onlara eylemlerinden ötürü sorumluluklarının hesabını sorarken, onların nasıl bir özgürlüğe sahip olduklarını varsayıyoruz? İstenç özgürlüğü bizim için neden önemli? Peter Bieri, bu kitabıyla felsefe tarihinin önemli bir konusunu irdelerken, bağımsız düşünmeyi de öğretiyor. Özgürlük üzerine şimdiye kadar çok, pek çok, hatta her şey söylenmemiş midir? Hayır. Bir filozof tarafından yazılan bu kitap, bir akademik araştırma olmaktan çok, istenç özgürlüğü sorunu için çeşitli çözümlerin, tartışılmak üzere ortaya konduğu bir sahne durumunda. Yazar, kısa skeçlerle, özgürlük hakkında adeta kendini zorla kabul ettirmiş olan tasavvurları birbiriyle ilişkilendiriyor ve çelişkilerin içinden gerçek özgürlüğün ilkelerini çıkarıp gözler önüne seriyor. Peter Bieri'nin açık ve berrak bir üslupla yazdığı kitabı, bir roman kadar

sürükleyici ve gözlemlerden edinilen fikirlerle yüklü. Özgürlüğün olanaksızlığını kanıtlama çabalarının arttığı çağımızda özgürlüğü yeniden keşfetmeye büyük gereksinim var. Peter Bieri 1944 yılında Bern'de doğdu. Freie Universitaet Berlin'de felsefe profesörü olan Bieri'nin, Pascal Mercier takma adıyla yazdığı *Perlmanns Schweigen* (Perlmann'ın Suskunluğu, 1995) ve *Der Klavierstimmer* (Piyano Akortçusu, 1998) adında iki romanı da var.

İNSAN VE TOPLUM Dizisi

KitapYAYINEVİ

ISBN 978-605-105-038-6

20.-TL

**adimler
schritte**
KLEINER
SCHRITT
GROSSE
SCHREIT

Ernst Reuter Girişimi
Ernst Reuter Initiative
Kulturorientiertes Erziehung- und Aufklärungsinstitut
für Bildung und Verantwortung der Kulturschaffenden